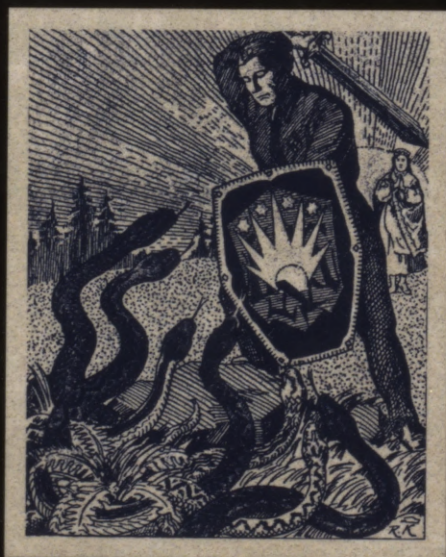

Uldis Krēsliņš

AKTĪVAIS NACIONĀLISMS LATVIJĀ 1922–1934

3
LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

Uldis Krēsliņš

AKTĪVAIS NACIONĀLISMS LATVIJĀ

1922–1934

Latvijas vēstures institūta sējums
Nr. 205

2005-5
129

2
9

LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

Uldis Krēsliņš

AKTĪVAIS NACIONĀLISMS LATVIJĀ 1922–1934

Latvijas vēstures institūta apgāds
Rīga 2005

UDK 323.1(474.3)(091)+94(474.3)“1922/1934”
Kr 452

LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

0308098431

Redaktore *Ilze Antēna*
Māksliniece *Ināra Jēgere*
Maketētāja *Margarita Stoka*
Korektore *Brigita Vārpa*

Uz vāka:
Reinholda Kasparsona zīmējums
un aktīvā nacionālisma organizāciju emblēmas

SATURS

IEVADS	7
AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS	30
1. nodaļa. AKTĪVĀ NACIONĀLISMA ĢENĒZE	47
1.1. Vēsturiskie un sociāli psiholoģiskie priekšnoteikumi	49
1.2. Idejiskie priekšnoteikumi	56
1.3. Politiskie priekšnoteikumi: Latvju Nacionālā kluba dibināšana	62
2. nodaļa. AKTĪVĀ NACIONĀLISMA ORGANIZĀCIJAS	91
2.1. Latvju Nacionālais klubs, 1922.–1925. gads. Neizmantoto iespēju laiks	91
2.2. Aktīvā nacionālisma diferenciācija, 1925.–1928. gads. “Kas mēs?”	101
2.3. Idejiskā un organizatoriskā krīze, 1928.–1931. gads. Aktīvā nacionālisma “tumšie viduslaiki”	126
2.4. Jauns uzplaukums, 1932.–1934. gads. Aktīvais nacionālisms ir miris! Lai dzīvo aktīvais nacionālisms!	141
2.5. 15. maijs un aktīvais nacionālisms. Centienu piepildījums vai nozagtie ideāli	152
3. nodaļa. AKTĪVĀ NACIONĀLISMA IDEOLOĢIJA	178
3.1. Ideoloģijas un teorijas izpratnes duālisms aktīvā nacionālisma vērtību sistēmā. Teorētiskās izstrādes galvenie posmi	179
3.2. Aktīvā nacionālisma ideoloģijas saturs	184
3.2.1. Ideoloģijas vispārējs raksturojums	184
3.2.2. Ideoloģijas struktūra un pamatnostādnes	186

3.2.3. Nacionālisms	190
3.2.3.1. Ārējie ienaidnieki	196
3.2.3.2. Sveštautieši	198
3.2.3.3. Antikomunisms	209
3.2.4. Aktīvisms	215
3.2.5. Aktīvais nacionālisms	223
3.2.6. Otrā plāna idejas	224
3.2.6.1. Neomonarhisms	224
3.2.6.2. Attiecības ar kristīgo reliģiju un Baznīcu	227

4. nodaļa. AKTĪVĀ NACIONĀLISMA ORGANIZĀCIJU STRUKTŪRA, ĪPAŠAIS "ORGANIZĀCIJAS GARS" UN BIEDRU SASTĀVS . . 246

4.1. Organizatoriskā struktūra	246
4.1.1. Pamatstruktūras	248
4.1.2. Pārvaldes struktūras	252
4.2. "Organizācijas gars"	254
4.3. Biedru sastāvs	258
4.3.1. Principi	258
4.3.2. Vadošais sastāvs	260
4.3.3. Skaits	264
4.3.4. Biedru sastāva struktūra	266

NOBEIGUMS 289

PIELIKUMI 301

IEVADS

20. gs. 20. un 30. gados vēsturiskās attīstības likumsakarību un savā intensitātē vēl nebijušu sociāli psiholoģisko noskaņojumu sintēzes rezultātā pasaule pārdzīvoja divas visgrandiozāko sociālo un politisko eksperimentu desmitgades. Tas bija laikmets, par kura visraksturīgāko un noteicošo iezīmi kļuva maksimālisms, ko diktēja vitālas, pašapliecinoša spēka un alkatīga mesianisma caurstrāvētas sabiedrības izjūtas. Atbrīvojot cilvēku un viņa garu, 1. pasaules karš bija radikāli satricinājis Vecās pasaules pamatus.¹ Tā ietekmē jau Versaļas miera priekšvakarā gandrīz visās sabiedrības materiālās un garīgās dzīves izpausmēs sevi pieteica jaunu vērtību un ideālu meklējumi – daudzveidīgi saturā un pretenciozi kategoriski formulējumos. Visstraujāk un arī sāpīgāk “modernās pasaules” dzimšana notika politikā, kur līdzās citiem procesiem 20.–30. gadu jauno kvalitāti iezīmēja pakāpeniska tendence ierobežot vai pat pilnīgi atteikties no parlamentārās demokrātijas principiem. Šī tendence jau tajā laikā iezīmēja pastāvošā parlamentārisma krīzi.²

Krīzes pamatā bija kara izraisītas un dažādās valstīs vairāk vai mazāk izteiktas divas vispārējas parādības. No vienas puses, iesaistot ilgstošā karadarbībā milzīgas cilvēku masas,³ Eiropā bija izveidojusies īpaša cilvēku kategorija – “kara rase”.⁴ Karš viņiem jau bija kļuvis par dzīvesveidu ar tam raksturīgu vērtību sistēmu un atbilstošu rīcības motivāciju. Ieguvuši savdabīgu vēsturisko pieredzi un morālos priekšstatus, bet zaudējuši tradicionālās sociālās saiknes, bijušie kareivji un viņu vēsturiskās misijas sakairinātā pašapziņa ļoti saasināti pārdzīvoja atgriešanos civilajā, negaidīta pragmatisma pārņemtajā pēckara sabiedrībā. Tās noraidošā, aiz liberālisma lozungiem slēptā, distancētā vienaldzība daudziem vēl nesenajiem varoņiem lika justies kā nevēlamiem, sabiedrības atstumtiem neveiksminiekiem.⁵ Aizvainoti un pazemoti, ar savu, no ierakumiem pārnesto vienkāršoto sabiedrisko attiecību modeli šie cilvēki, šie “šausmīgie vienkāršotāji”⁶, bija īpaši uzņēmīgi pret visu nokrāsu radikālām destruktīvisma idejām, pārsvarā kļūstot par viņiem svešo pēckara vērtību noliedzējiem. Viņu noliegums tā pirmsākumos bija drīzāk psiholoģisks nekā politisks, kas vērsts pret pastāvošo pēckara kārtību vispār, neņemot vērā tās konkrētās politiskās formas.⁷ No otras puses, tā kā pasaules karš bija noslēdzies tieši zem demokrātijas ideju uzvaras karoga, nav nejaušība, ka jau drīz viena no galvenajām

launuma saknēm tika saskatīta šīs pēckara kārtības politiskajā simbolā – parlamentārisma. Tādējādi konkrētajos apstākļos parlamentārās demokrātijas kritikā galvenais izrādījās ne tik daudz tās reālais saturs kā pēckara situācijas nosacījumu ietekmē sabiedrības uztverē izveidojies tās pastāvēšanā ietvertais personificējums.⁸

Abu šo parādību sakritība izsauca likumsakarīgu reakciju: veidojās jauni, radikāli, politiski un idejiski strāvojumi, kas valsts un nācijas interešu vārdā vērsās pret parlamentārismu un visiem, pēc to uzskata, pārlietā demokrātisma pārspīlējumiem. Tie bija jālikvidē, lai varētu realizēties šo strāvojumu konceptuāli īpatnējā nacionālā un sociāli politiskā doktrīna, kas pēc 1922. gada Itālijas notikumiem pasaulē kļuva pazīstama ar vārdu “fašisms”.

1. pasaules karš bija unificējis Eiropas politiskos procesus un sabiedrības noskaņojumu, tomēr dažādās valstīs atbilstoši to vēsturiskās attīstības tradīcijām un aktuālās situācijas īpatnībām vispārējās tendences ieguva savdabīgus uzslāņojumus un akcentus. Īpaši interesantas šajā ziņā bija Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstis.⁹ Radušās kara ietekmē, tām bija ļoti saasināta demokrātijas ideālu projekcija pēckara drupu realitātē, savas īpatnības prizmā atklājot parlamentārās demokrātijas krīzi kā komplicētu, bet vienlaikus tās daudzveidībā vienotu un likumsakarīgu pēckara politiskās attīstības fenomenu.¹⁰

Triju impēriju un to pārstāvēto politisko vērtību krišana, kas nepārprotami apliecināja pirmskara politiskās Eiropas norietu, bija tas fakts, kurā pasaules kara militārie rezultāti it kā pašsaprotami identificējās ar vispārējo demokrātijas ideālu uzvaru. Tāpēc nav nejaušība, ka tieši uz šo impēriju drupām izaugušo Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstu politiskajā attīstībā visatklātāk sevi pieteica Jaunās Eiropas pamatos ietvertā dilemma starp nāciju pašnoteikšanos un brīvas gribas izpausmi, no vienas puses, un praktiskajām pasaules kara konsekvencēm – no otras.¹¹ Lai gan jauno valstu demokrātiskie ideāli kā vispārēja tendence bija neapšaubāmi, jau pirmie praktiskie soļi liecināja, ka konkrētajā situācijā Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstu demokrātija, tāpat kā pašas valstis, vispirms tomēr bija aktuālā momenta prasību diktēts “kara produkts”. To parādīšanās nebija organisks, sabiedrības iekšēji pārdzīvots un apzināts ieguvums. Kā politiska un morāla kontribūcija, neņemot vērā kara izraisītās kardinālās izmaiņas sabiedrības struktūrā un psiholoģijā, “uzvarētāju miera” gaisotnē impēriju drupās tika proklamētas republikas ar nedabiski izvērstām demokrātiskām satversmēm. To saturs nebija adekvāts labilo, spēcīgi fragmentēto, postimpērisko sabiedrību politiskajam briedumam un pilsoniskajai kultūrai. Ultraliberāla vēlēšanu sistēma,¹² kas rosināja partiju vētrainu dibināšanas laikmetu un strauju “vēlēšanu sarakstu inflāciju”¹³, apgrūtināja paša parlamenta tiešo leģislatīvo darbu un lika meklēt risinājumu valdības likumdošanas praksē.¹⁴ Spēcīga parlamentārā vairākuma trūkums radīja vājas koalīciju valdības¹⁵ ar visām no tā izrietošām konsekvencēm.¹⁶ Politiskais kompromiss arvien noteiktāk

pārauga "balsu tirdzniecībā", bet ideoloģiskās partijas strauji transformējās šaurās interešu grupās.¹⁷

Kā liecināja parlamentu sastāvs, jaunajās valstīs sāka formēties īpašs profesionālo "tautas priekšstāvju" slānis,¹⁸ kas, vairāk vai mazāk veiksmīgi sadalot un pārdalot "valsts portfeļus", arvien vairāk attālinājās no saviem priekšvēlēšanu solījumiem un vēlētajiem. Likumdevēju kopējo interešu un privilēģētā stāvokļa saglabāšanas centieni dēļ parlaments nereti patiešām atstāja politisku darījumu vietas iespaidu, kur "uz akciju sabiedrības pamatiem organizētās partijas un politiķi" centās iegūt iespējami lielākas dividendes.¹⁹

Šie un vēl citi parlamentārās prakses trūkumi un negācijas izraisīja kritiskus spriedumus un arī noteiktas reformatoriskas tendences. Taču lielākais jauno demokrātiju trūkums bija tas, ka tiešajam un vismaz deklaratīvi vienīgajam suverēnās varas nesējam – tautai – gandrīz nebija reālu konstitucionālu iespēju ietekmēt vai mainīt ne atsevišķu deputātu un visa parlamenta gribu, ne arī pastāvošās politiskās sistēmas principus un normas.²⁰ Esošā iekārta patiesībā vairāk tuvinājās neaizskaramai un neierobežotai "partokrātijas" varai. Tieši šo apstākli pastāvošās demokrātijas oponenti izmantoja par nopietnāko argumentu, lai kritizētu parlamentu kā uzspiestu un prettautisku valsts institūtu. Lai cik paradoksāli tas skanētu, viņu lozungs bija "īsta", patiesa un neviltota tautas vara.²¹

Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstu pēckara satversmes bija pārlietu formālas un deklaratīvas pašas par sevi, un to idealizētā rietumniecisko standartu "piegrieztnē" krasi disonēja ar jauno valstu reālās dzīves formām. Galvenā īpatnība Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstu iekšpolitikā bija nacionālo mazākumtautību jautājums, kur daudz tiešāk un atklātāk nekā citur iezīmējās "uzvarētāju miera" pretrunīgā daba un loma Eiropas attīstībā. Impēriju drupās neizbēgami bija radušās neviendabīgas kulturālas, reliģiskas un sociāli psiholoģiskas sabiedrības.²² Ar savdabīgu principialitāti novilkusi robežas, Versaļas sistēmas autori vairākos gadījumos nebija vairījušies atšķelt lielas nāciju grupas un padarīt tās par blakusesošo valstu minoritātēm (tās pamatoti varēja uzskatīt par "mākslīgām minoritātēm"), lai pēc tam uzmanīgi sekotu, kā šīs valstis īsteno viņu izpratni par nacionālo attiecību risinājumu.²³ Neraugoties uz to, ka vairākumam jauno valstu bija nopietna vēlme nodrošināt nacionālo minoritāšu līdztiesību,²⁴ mazākumtautības gandrīz vienmēr izjuta objektīvu sociālu un psiholoģisku diskomfortu un vairāk vai mazāk atklāti politiski orientējās uz savu māteszemi. Protams, tas saasināja nacionālās un dažkārt arī starpvalstu attiecības, kur mazākumtautību jautājumu izmantoja kā nozīmīgu politisku argumentu.²⁵

Sevišķi komplicēts pēckara Eiropā izrādījās ebreju diasporas stāvoklis, īpaši bijušās Krievijas impērijas nomalēs. Ilgā ierobežojošā valsts politika²⁶ un laiku pa laikam uzliesmojušie grautiņu noskaņojumi bija būtiski aizkavējuši viņu emancipāciju,

izraisot divas tendences. Ortodoksālie ebreji vēl striktāk akcentēja jūdaisma tradīcijas un dievišķās izredzētības noteikto nacionālo nošķirtību, Austrumeiropas ebreju (*Ost-jude*) dzīves modeli izvirzot kā antitēzi emancipētajiem Rietumeiropas ebrejiem,²⁷ bet kristītie ebreji aktīvi iesaistījās viņu ideāliem un centieniem tuvajā sociālistiskajā strāvā, lielā mērā kļūstot par tās idejiskajiem un politiskajiem līderiem.²⁸ Abu šo mērķos atšķirīgo, taču vienlīdz radikālo procesu kontekstā, kā arī ņemot vērā ebreju nozīmīgo lomu saimnieciskajā dzīvē, gandrīz visās Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstīs, neskatoties uz oficiālo politiku, jau no 20. gadu sākuma bija vērojami vairāk vai mazāk izteikti pretebreju noskaņojumi un jaunu aizspriedumu veidošanās.

Kaut arī postimpērisko sabiedrību nacionālās attiecības bija neviennozīmīgas un katrā atsevišķā gadījumā individuālas, kopumā ir jāatzīst, ka konkrētajos karā sagrautās saimniecības un saasinātās nacionālās pašapziņas apstākļos skaitliski lielu un pietiekami ietekmīgu mazākumtautību klātbūtne neizbēgami kļuva par situāciju destabilizējošu faktoru, agrāk vai vēlāk izraisot pamatnācijas reakciju. Nebija grūti paredzēt, ka daudziem šajā situācijā vispieņemamākais risinājums likās nacionālo minoritāšu politisko tiesību ierobežošana, kas nereti bija pirmais solis parlamentārās demokrātijas principu ierobežošanai vispār.

Ne mazāk svarīga Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstu īpatnība bija to ģeopolitisks stāvoklis. Pēc 1. pasaules kara šīs valstis bija nonākušas starp divām impēriskām republikām – Padomju Krieviju un Vēimāras Vāciju. Tām bija spēcīga ietekme visa reģiona politiskajos un saimnieciskajos procesos,²⁹ un turklāt tās nemaz neslēpa savus agresīvos nodomus un tālejošos “dzīves telpas” paplašināšanas plānus. Vēl spēcīgāku un savā ziņā arī daudz bīstamāku šo ietekmi padarīja ārpolitisko pretenziju jaunais idejiskais ietērps. Kopš kāda laika Eiropas līdzšinējās filozofiskās tradīcijas ietvaros izstrādātās un visai 20. gadsimta Eiropai aktuālās politiskās un sociālās koncepcijas vairs nebija tikai teorētiskas abstrakcijas vai atsevišķu idejisku un politisku strāvojumu ieguvums. Tās bija kļuvušas vienā gadījumā par komunistiskās Krievijas, otrā – par nacionālsociālistiskās Vācijas oficiālās valsts ideoloģijas elementiem. Līdz ar to šīs idejas, tāpat kā to nesēju un atbalstītāju centieni citās valstīs, ieguva principiāli jaunu pieskaņu, kaut netieši, bet uzņemoties noteiktu valstisku ideālu pārstāvēšanu. Šie dažkārt varbūt pārspīlētie, tomēr pilnīgi reālie militārās un ideoloģiskās agresijas draudi, kas jauno valstu dienaskārtībā izvirzīja nepieciešamību mobilizēt visus nacionālos spēkus un apspiest svešās un naidīgās ietekmes, pastāvošās demokrātijas oponentiem kļuva par vēl vienu iemeslu, lai vērstos pret, viņuprāt, parlamentārās demokrātijas kompromisu politikai raksturīgo neizlēmību un liberālisma normu diktēto pārlieko iecietību.

Visu šo apstākļu un nosacījumu kontekstā Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstu iekšpolitiskā situācija bija īpaši komplicēta, pretrunīga un nestabila. Jau republiku pirmsākumos veidojās labvēlīga augsne spēcīgu antiparlamentāru noskaņojumu

straujai attīstībai. Iekļaujoties vispārējās pēckara Eiropas politisko procesu tendencēs, šī situācija iezīmējās ar divām principiālām īpatnībām. Pirmkārt, acīm redzami neorganiskais, Versaļas miera atmosfērā radītais pēckara parlamentārās demokrātijas modelis neatbilda jauno valstu realitātei, un tas šo valstu parlamentārisma kritiķiem ļāva uzstāties kā savu valstisko un nacionālo interešu aizstāvjiem pret uzvarētājvalstu progresa izpratnes diktēto politiskās attīstības shēmu. Šīs pēckara kārtības – Versaļas sistēmas – kritika tika konceptualizēta vispirms Vācijā, traktējot to kā veco, konservatīvo, statisko un sastingušo nāciju (valstu) centienus administratīvi kavēt un ierobežot pasaules “dabisko attīstību”, mākslīgi palielinot savu nozīmi un lomu pretstatā jaunajām, veselīga dinamisma un vitalitātes pilnajām revolucionārajām nācijām (valstīm). Pastāvošā parlamentārā demokrātija šajā kontekstā tika uztverta kā spilgtākais svešo un uzspiesto vērtību personificējums, kā norāde uz Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstu otršķirīgo, aizbilstamo statusu Jaunajā Eiropā.³⁰ Tā šo valstu antiparlamentārismu guva savdabīgu “taisnīgas” nacionālas reakcijas nokrāsu, padarot parlamentārisma noliegumu par pamattēzi sava īpašā vēsturiskā ceļa meklējumos. Otrkārt, salīdzinoši lielu, politiski organizētu un ietekmīgu mazākumtautību kopienu pastāvēšana, kas parlamentārās demokrātijas apstākļos īstenoja aktīvu, bet ne vienmēr lojālu, valsts interesēm un centieniem atbilstošu politiku, Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstu antiparlamentārisma piešķīra izteikti nacionālu un sevišķi 30. gados arī rasisma kategorijās formulētu saturu un akcentus.

Tādā veidā šie divi faktori – īpašais parlamentārās demokrātijas modelis un nacionālā jautājuma lielā nozīme – noteica Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstu antiparlamentārisma īpatnējo raksturu, piešķirot tam jaunu, savdabīgu pamatojumu un padarot tā nostādnes atšķirībā no Rietumeiropas “vecajām” demokrātijām daudz pievilcīgākas un vieglāk akceptējamās visplašākajās sabiedrības aprindās. Tajā pašā laikā tie būtiski mainīja parlamentārās demokrātijas krīzes rašanās nosacījumus un antiparlamentārisma saturu. Lai arī Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstu pēckara antiparlamentārās strāvas bija visai līdzīgas plašākām Eiropas politiskās attīstības tendencēm, vairākos savu nostādņu aspektos un sevišķi savā izcelsmē tām bija raksturīgas būtiskas un nozīmīgas īpatnējas iezīmes. Tā kā fašisms ir Eiropas politiskās attīstības fenomens, no šī aspekta precīzāk būtu runāt nevis par fašismu Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstīs, bet par īpašu Centrālās Eiropas un Austrumeiropas fašismu.³¹

Latvija šo Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstu 20.–30. gadu iekšpolitisko apstākļu un nosacījumu kontekstā nebija izņēmums. Latvija un latvieši bija viena no tām valstīm un nācijām, kas karā bija cietušas visvairāk – zaudējusi aptuveni trešo daļu pirmskara iedzīvotāju skaita³² un gandrīz visu rūpniecību,³³ no attīstītas industriālas sabiedrības tā kļuva par agrārvalsti³⁴ ar sagrautu saimniecisko dzīvi un izpostītiem apgabaliem.³⁵ Karš bija būtiski mainījis sabiedrības sociālo un nacionālo

struktūru,³⁶ kas saimnieciskā sabrukuma apstākļos neizbēgami radīja pamatu sociālai un nacionālai spriedzei. Vispārējo pēckara situāciju Latvijā sarežģīja arī vēsturiski izveidojusies ciešā sociālā un nacionālā aspektu kopsakarība, kas spilgti parādījās agrārreformā, atvieglojot sociālo, bet saasinot nacionālo jautājumu. Sadrumstalotais, spēcīgi fragmentētais sabiedrības sastāvs jau no valsts proklamēšanas brīža būtiski ietekmēja valsts dzīvi. Vispārības interešu vārdā bija nepieciešami lieli kompromisi, kas kavēja saimnieciskās un politiskās attīstības procesus, bet reizēm šīs kompromisu politikas sekmes bija tieši atkarīgas no šauru un citos apstākļos nebūt ne tik nozīmīgu sabiedrības grupu pārstāvju atbalsta. Salīdzinoši lielu un pietiekami ietekmīgu nacionālo minoritāšu kopienu pastāvēšana sabiedrības sociāli politiskajām attiecībām nereti deva izteiktu nacionālu akcentu, ko vēl vairāk saasināja saimnieciski un vēsturiski izveidojusies atsevišķu valsts apgabalu neviendabība. Kaut gan Latvijas robežas visumā bija nospraustas pēc etniskā principa, tomēr, tāpat kā citās Eiropas valstīs, arī Latvijā bija vērojamas separātisma tendences.³⁷ Visbeidzot, vēl viens apstāklis, kas būtiski ietekmēja gan Latvijas iekšējo politiku, gan sabiedrības noskaņojumu, bija tiešā robeža ar komunistisko Krieviju. Krievijas spēcīgā propaganda un agresīvās ārpolitiskās pretenzijas ar pasaules revolūcijas idejas vadmotīvu visu Latvijas neatkarības laiku bija un palika kā Damokla zobens pār daudzām valsts un sabiedriskās dzīves tendencēm.

Pēc vispārēja atzinuma Latvijā bija viena no liberālākajām Eiropas satversmēm,³⁸ kuras norakstīto normu³⁹ nepārdomātība un nepiemērotība reālai dzīvei bija acīm redzama.⁴⁰ Līdzīgi citām Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstīm, arī Latvijas Satversmē bija izteikta likumdevēja varas dominante pār izpildvaru, ko vēl vairāk uzsvēra Saeimas deputātu neatsaucamība un neaizskaramība.⁴¹ Lai gan tā ne vienmēr un ne pilnībā atbrīvoja viņus no atbildības, taču nostādīja īpašas privileģētas kastas statusā. Tajā pašā laikā, piemēram, Valsts prezidenta institūts Latvijā bija viens no vajākajiem Eiropas valstīs.⁴² Stabila parlamentārā vairākuma trūkums un nepārtrauktie kompromisu meklējumi arī Latvijā radīja valdības likumdošanas praksi, taču tas, ka jau 20. gadu vidū vairāk nekā pusi no valstī izsludinātajiem likumiem pieņēma valdība,⁴³ Latvijas parlamenta darbības un lietderību parādīja visai apšaubāmā gaismā. Sadrumstalotais parlamenta sastāvs, kas, tāpat kā citur, izraisīja biežas koalīciju valdību maiņas,⁴⁴ neizbēgami politizēja valdības darbību un apgrūtināja pēctecīgu valsts sociālās un saimnieciskās dzīves attīstību. Taču Latvijā šai izpildvaras nestabilitātei bija vēl kāds aspekts: spēcīga kreiso spēku ietekme sabiedrības noskaņojumā un politiskajos procesos. Konkrētos valsts dibināšanas apstākļos, kad kreisās nostādnēs bija nepieciešama dzīves prasība, tās vairāk vai mazāk atklāti bija atrodamas visu politisko spēku deklarācijās un dažādās formās atspoguļojās arī valsts politiskajos lēmumos,⁴⁵ tomēr jau drīz vien pilsonisko un kreiso partiju⁴⁶ nostādnēs arvien noteiktāk parādījās uzskatu atšķirības. Tā kā kreisajiem sociāldemokrātiem bija liela pārstāvniecība

parlamentā,⁴⁷ valdības krīzēm tas piešķīra daudz asāku raksturu, iezīmējot ne tikai valdības kursa pēctecības pārrāvumu, bet arī kardināla visa valsts politiskā kursa pavērsiena draudus, ko apliecināja M. Skujenieka kreisās valdības darbība 1927. gadā.

Jaunās valsts politiskās doktrīnas spilgtākais apliecinājums bija 1922. gadā pieņemtais parlamenta vēlēšanu likums ar tā komplicēto proporcionālo vēlēšanu sistēmu un grozāmiem kandidātu sarakstiem,⁴⁸ šī likuma normām vismaz teorētiski bija jānodrošina vispilnīgākā un precīzākā tautas gribas pārstāvniecība. Kaut arī visumā tas atspoguļoja sabiedrības centienus,⁴⁹ šī likuma pārspilētajam liberālismam neizbēgami nāca līdzī arī tā izkropļojumi. No vēlēšanām uz vēlēšanām arvien pieauga kandidātu sarakstu skaits,⁵⁰ ko pirms 3. Saeimas vēlēšanām 1931. gadā parlaments beidzot bija spiests ierobežot ar drošības naudas iemaksām,⁵¹ bet 3. Saeimā tika ievēlēti atklāti pretvalstiski komunistu jeb, kā viņi paši dēvējās, – strādnieku un zemnieku saraksta deputāti, kuru parlamentāro darbību – arī šoreiz ar parlamenta balsojumu – izbeidza 1933. gadā.⁵² Taču svarīgākais bija ne tik daudz likuma nepilnību rosinātie pārspilējumi, bet tās ar paša parlamenta lēmumiem radītās īpašās atrunas un atkāpes, ar kurām Latvijas reālais parlamentārisms, ārēji saglabājot savu 1922. gada Satversmes formu, saturā neizbēgami attālinājās no tās. Tādējādi konkrētos apstākļos neviens cits kā pats parlaments bija kļuvis un demokrātijas pamatos ielikta pārspilētā liberālisma dēļ tam bija jāklūst par parlamentārisma un plašākā nozīmē arī demokrātijas pirmo ierobežotāju. Raksturojot Latvijas parlamentārisma attīstību, jau 30. gadu sākumā reālā Latvijas demokrātija vairs nebūt nebija tas pats, kas 1922. gada Satversmes demokrātija.

Pārlietu plašās demokrātijas normas un to acīm redzamais kontrasts ar pēckara realitāti bija tie divi stūrakmeņi, kuru sadursmei tādā vai citādā formā agrāk vai vēlāk bija jāklūst par kritisko punktu Latvijas parlamentārisma attīstībā. Taču šajā procesā būtiska nozīme bija vēl vienam aspektam: līdzšinējās vēsturiskās pieredzes noteiktie sabiedrības politiskie priekšstati un politiskās līdzdarbības tradīcija. Straujā sabiedriskās domas veidošanās pēc apspiestības gadsimtu radītā naida pret jebkādu monarhismu 20. gadsimta sākumā demokrātijas ideālus bija padarījusi par latviešu politisko uzskatu un centienu aksiomu, par vienīgi iespējamo valsts un nācijas pastāvēšanas politisko alternatīvu. Vēl vairāk šo pārliecību nostiprināja 1. pasaules karš, kas Latvijas valsts ideju un demokrātiju padarīja par nedalāmiem jēdzieniem, un šajā ziņā latviešus pamatoti varēja uzskatīt par vienu no demokrātiskākajām nācijām pēckara Eiropā.⁵³ Tāpēc arī valsts pastāvēšanas pirmajos gados jebkura atkāpe no demokrātijas principiem vai vismazākā parlamentārisma un Satversmes kritika tika novērtēta kā reakcionāra un izraisīja asus sabiedrības iebildumus. Rietumu demokrātijas vērtību kontekstā tāda nostāja likās progresīva un apsveicama, taču aiz ārējām izpausmēm palika neievērota tās motivācija un saturs. Tieši šī pārspilēti kanonizētā pieeja visskaidrāk norādīja: sabiedrības demokrātisms ir ne tik daudz

pārliecības kā dogmatisma apliecinājums. Kategoriski noliedzošā attieksme pret jebkuru pastāvošās kārtības oponentu Latvijas demokrātijai atņēma radošo garu, par īstajiem demokrātiem atzīstot vienīgi tos, kuri progresa vārdā ļāvās tiksmīnāties par pareizajām, bet sastingušajām Satversmes formām. Tas tikai vēlreiz apliecināja, ka pastāvošā demokrātijā sabiedrības apziņā nebija tās ieguvums, par ko var un vajag diskutēt.

Sabiedrības attieksmē pret demokrātiju līdzās dogmatismam iezīmējās vēl kāds aspekts – demokrātijas idealizācija un akla palāvība tai, uztverot to kā politisku panaceju un uzskatot, ka jau ar demokrātijas principu – un, jo plašāku, jo labāku – deklarācijām vien ir pietiekami. Demonstrējot valstisko apziņu un reizi trīs gados nobalsojot, vēlētāji iedomājās pilnībā izpildījuši savu demokrātijas misiju un tiesīgi gaidīt drīzu valsts uzplaukumu. Šī pozīcija vēl vairāk nostiprināja sabiedrības un varas atsvešinātību, radot ilūziju, ka “pareizās demokrātijas” praktiskajās neveiksmēs ir vainojama “nepareizu apstākļu” sakritība vai dažu “sliktu cilvēku” rīcība, bet par to nekādā gadījumā nav atbildīga sabiedrība. Tas arī izskaidroja paradoksālo pārvērtību, kad gandrīz pēc 12 parlamentārisma gadiem šķietami demokrātiskā sabiedrība bezkaislīgā vienprātībā pieņēma 1934. gada 15. maija režīmu,⁵⁴ vēršoties pret parlamentārismu un nesaskatot savā nostājā nekādu pretrunu. Tādējādi sabiedrības demokrātisms, kaut arī nenoliedzams un demonstratīvs ārējās izpausmēs, savā būtībā izrādījās lojāls, statisks un konservatīvs.⁵⁵ Tomēr vismaz 20. gadu sākumā tas pieklusināja acīm redzamo politiskās realitātes un formas kontrastu.

Nemot vērā visus pēckara situācijas apstākļus un nosacījumus, skaidrs bija tas, ka jau valsts politiskās izbūves sākumos Latvijā iezīmējās daudzi objektīvi un visai būtiski priekšnoteikumi, kas pamatoja un noteiktā sabiedrības daļā ļāva veidoties spēcīgam pastāvošās pēckara kārtības noliegumam. No vēsturiskās pieredzes izaugušie sabiedrības demokrātiskie noskaņojumi tā veidošanos un attīstību varēja tikai pieklusināt un aizkavēt, bet ne novērst. Tāpēc arī Latvijā, līdzīgi citām Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstīm, 20. gadu sākumā aizsākās jauns idejisks un politisks strāvojums, kas no sākotnēji neskaidrās un nenoteiktās neapmierinātības un vilšanās sajūtas pakāpeniski pārauga konkrētā parlamentārās iekārtas noliegumā un kas pastāvēja visu parlamentārās demokrātijas laiku. Šis strāvojums – tā rašanās, organizācijas, biedru sastāvs, galvenās teorētiskās nostādnēs un praktiskie centieni – kā īpatnēja Latvijas sabiedriski politiskās dzīves sastāvdaļa un tajā pašā laikā kā viena no mazāk pazīstamām, bet ne mazāk nozīmīgām plašākas Eiropas vēstures tendences izpausmēm ir tas jautājumu loks, kas izvirzīts šī darba uzmanības centrā.

Viens no konceptuāli nozīmīgākajiem un reizē arī sarežģītākajiem jautājumiem ir pētījuma pieejai atbilstoša un iespējami precīza strāvojuma apzīmējuma izvēle. Vairākus, jau no 20. gadu sākuma strāvojumam veltītus apzīmējumus raksturo iz-

teikts politisks akcents ar norādi vai nu uz noteiktas vispārējas tendences vietēju izpausmi – runājot par “mūsmāju” fašistiem vai naciķiem –, vai uz strāvojuma vietu valsts politisko spēku sistēmā – minot labējus vai galējus ekstrēmistus. Katram formulējumam ir savs pamats, taču tiem piemīt principiāli trūkumi. Apzīmējums “fašisms” bija radies Itālijā konkrētos vēsturiskos apstākļos, un tā jēdzieniskā izpratne aptvēra ne tikai īpatnēja politiska strāvojuma un pēc 1922. gada – politiska režīma izpausmes, bet arī tikai Itālijas situācijai raksturīgo sabiedrības noskaņojumu un ideoloģiskās nostādnes, no kurām izauga un kas noteica fašisma ideoloģijas un organizācijas saturu. Svarīgi ir ņemt vērā visu šī jēdziena izpratnes saturu. Mēģinājumi izcelt kaut kādas fašisma ārējas pazīmes un shematiski pārnest tās uz citu sabiedrību vēl ir iespējami, kaut arī ved pie neizbēgamas vulgarizācijas un brīžiem absurdiem mēģinājumiem atrast fašismu vēl pirms paša jēdziena parādīšanās,⁵⁶ taču tieši izcelsmes aspekts ar tā vienreizību un neatkārtojamību ir noteicošais, lai fašismu skatītu kā tikai un vienīgi Itālijai raksturīgu fenomenu. Līdzīga pieeja ir sastopama arī vēstures literatūrā. Daļa vēsturnieku uzskata, ka dažādos fašistiska rakstura strāvojumos kopīgais dominē pār atšķirīgo, bet tā sauktās nacionālā fašisma teorijas piekritēji norāda, ka ikvienai valstij bija “savs fašisms” un dažādajos strāvojumos atšķirīgais izteikti dominēja pār kopīgo, kas neļauj lietot vienu aptverošu jēdzienu.

Arī cita rakstura apsvērumu dēļ ir jāatturas no strāvojuma nostādņu politiskā vērtējuma apzīmējumiem, kas norādītu uz strāvojuma vietu politisko spēku spektrā. Labējo vai galējo ekstrēmistu apzīmējumi ir ļoti nosacīti un saistīti ar attiecīgās valsts konkrēto politisko spektru. Šajā pētījumā, aplūkojot noteiktu sabiedriski politisku strāvojumu kā atsevišķu fenomenu, ir nepieciešams iespējami neitrāls, tikai konstatējošs apzīmējums, kas būtu nesaistīts ar politiskiem vērtējumiem. Šo nosacījumu kontekstā vispieņemamākais un iespējami precīzākais ir apzīmējums **aktīvais nacionālisms**, ar ko sevi identificēja pašas organizācijas un ko plaši lietoja jau 20.–30. gadu politiskajā leksikā. Pirmo reizi tas parādījās krievu valodā Latvijā iznākošajā laikrakstā “Сегодня” 1922. gada septembrī un skāra jaundibinātās biedrības “Latvju Nacionālais klubs” deklarētos mērķus un principus.⁵⁷ Sākotnēji šo apzīmējumu kluba deklarācijās lietoja drīzāk kā labaskanīgu frāzi, taču līdz ar pirmās organizācijas slēgšanu 20. gadu vidū tas sāka iegūt noteiktu saturu un, kaut arī laika gaitā piedzīvojot transformāciju, nezaudēja savu nozīmi līdz pat 1934. gada 15. maija apvērsumam. Tiesa, runājot par organizāciju attieksmes maiņu pret savu izcelsmi un identitāti, ir nepieciešams ņemt vērā kādu būtisku piezīmi. Vairākas, sevišķi 30. gadu sākumā pastāvošas organizācijas, kas nepārprotami bija saistītas ar aktīvā nacionālisma tradīciju, sevi tā neidentificēja, un galvenais, kas apliecināja to piederību aktīvajam nacionālismam, bija šo organizāciju deklarēto ideju un teorētisko uzskatu konsekvences.

Aplūkojot strāvojumu kopumā, tas rada noteiktu terminoloģijas izmantošanas ierobežojumu, atsakoties no šī formulējuma organizatoriskās un ņemot vērā tā ideoloģiskās nozīmes. Tādējādi ir jārunā nevis par *aktīvo nacionālistu*, bet *aktīvā nacionālisma* organizācijām.

Šī darba ietvaros izvirzīto problēmu loku nosaka skatījums uz aktīvo nacionālismu kā Latvijas politiskās dzīves parādību un tajā pašā laikā strāvojumu, kas ir līdzīgs un radniecīgs labēji orientētām politiskām strāvām Eiropas valstīs pēc 1. pasaules kara. Tāds skatījums ļauj izvirzīt tos jautājumus, kuru iztīrīšana ir nepieciešama strāvojuma vispusīgai analīzei Eiropas starpkaru vēstures procesu kontekstā. Tomēr vispārības aspektam konkrētā darba saturā ir tikai pakārtota nozīme: pētījuma galvenais uzdevums ir atklāt un definēt aktīvo nacionālismu kā īpatnēju Latvijas sabiedriski politisku fenomenu.

Divpadsmit gadu laikā aktīvo nacionālismu pārstāvēja vairāk nekā 30 pēcteci vai vienlaikus pastāvošu dažāda mēroga un ietekmes biedrību, politisku organizāciju un partiju, ko vienoja vairāk vai mazāk izteiktas kopējas iezīmes, bet starp kurām nereti pastāvēja ievērojamas atšķirības. Strāvojums bija nevienmērīgs, jo, pieaugot organizāciju skaitam, tās savas nozīmes un ietekmes demonstrējumos pieprasīja sev vienīgās – īstās un patiesās – idejas nesējas statusu, tāpēc to attiecībās valdīja ass noliegums un brīžiem pat atklāts naidīgums. Šī iekšējā pretrunīguma dēļ konkrētu organizāciju piederība aktīvajam nacionālismam ne vienmēr bija skaidra un nepārprotama, tāpēc jau darba sākumā ir jānoskaidro aktīvā nacionālisma organizāciju kritēriji, tādējādi nosakot pētījuma galvenos virzienus.

Galvenais un primārais kritērijs ir organizāciju pašidentifikācija, deklarējot sevi kā aktīvā nacionālisma organizāciju vai organizāciju, kas idejiski vai organizatoriski ir piederīga aktīvā nacionālisma tradīcijai. Taču laika gaitā organizāciju attieksme pret šī apzīmējuma izmantošanu un savu identitāti būtiski transformējās, un par robežšķirtni šajā ziņā kļuva 20. gadu beigas. Līdz 1928. gadam, neraugoties uz nereti pat nopietnām atšķirībām un arvien pieaugošo idejas monopolizācijas tendenci, formulējums “aktīvais nacionālisms” tika lietots kā vienīgais organizāciju identitātes apzīmējums. Jaunu organizāciju dibināšana šajā laikā bija vai nu iepriekšējo organizāciju slēgšanas, vai atklātas šķelšanās rezultāts, saglabājot gan biedru sastāvu, gan organizatorisko atribūtu pēctecību. Līdz ar teorētisko uzskatu attīstību, īpaši no 1925. gada, bija mēģinājumi formulēt aktīvā nacionālisma savpatību, pakāpeniski izkristalizējot divas organizāciju izpratnē būtiskākās iezīmes. Pirmkārt, tas bija strāvojuma īpašais visu centienu raksturs – aktīvisms, kas katrai aktīvā nacionālisma organizācijai “jāliek savas darbības pamatos”⁵⁸. Atšķirībā no citām nacionālām organizācijām, kas “apmierinās ar pasīvu sabiedriski kulturālu darbību”, aktīvais nacionālisms par savu sevišķo uzdevumu izvirzīja “sarkanās sociālistiskās sērgas

apkaršanu, aktīvu cīņu pret to”.⁵⁹ Strāvojums tikai tad attaisnos savu pastāvēšanu un saglabās nozīmi, ja tā organizācijas “nezaudēs cīņas organizācijas raksturu”⁶⁰ Otra iezīme – stingras nacionālas varas ideja, šī “katra nacionālista jaunā bauslība”⁶¹, – 20. gadu vidū organizāciju deklarācijās ne tikai iezīmēja aktīvo nacionālismu, bet arī bija atskaites punkts attieksmē pret citām pilsonības organizācijām: “Jo tuvāk stāv kāda sabiedriskā grupa diktatūras idejai, jo tuvāka viņa mums.”⁶² Abi šie kritēriji atspoguļoja noteiktas aktīvā nacionālisma iezīmes, tomēr praksē uzreiz kļuva redzams, ka to izpratne ir pārlietu vispārināta un nenoteikta, lai atbilstoši principam – kas nav ar mums, ir pret mums – organizāciju deklarācijās to traktējumu padarītu atkarīgu no aktuālās situācijas konteksta un taktiskām interesēm.⁶³ Tāpēc abi šie kritēriji ir būtiski, tomēr ierobežoti pieturas punkti.

20. gadu beigās strāvojuma pastāvēšanā notika principiāls pavērsiens. No vienas puses, nostiprinājās tendence atteikties no laika gaitā sakompromitētā “aktīvā nacionālisma” apzīmējuma, tā vietā izvirzot jaunus formulējumus vai, kā 30. gadu sākumā, vispār izvairoties no īpašiem pašidentifikācijas apzīmējumiem, jo organizācijām šajā laikā vairāk bija raksturīgi centieni formulēt tikai un vienīgi savu savpatību. No otras puses, 20. gadu beigās līdzšinējās aktīvajam nacionālismam raksturīgās idejiskās nostādnēs un vispirms parlamentārās demokrātijas kritiku sāka pārņemt arvien lielāks skaits gan jaundibinātu, gan jau esošu partiju un politisku organizāciju. Līdz ar to veidojās paradoksāla situācija, kad visdažādākās organizācijas deklarēja aktīvajam nacionālismam tuvas idejas, neidentificējot sevi ar to. Tas norāda, ka ir nepieciešama aptverošāka kritēriju sistēma, kas, izdalot visas būtiskās un īpatnējās aktīvā nacionālisma organizāciju iezīmes, dotu pamatu iespējami precīzi definēt konkrētu organizāciju piederību strāvojumam.

Aptverot dažādos laika posmos pastāvošo organizāciju vienojošās iezīmes, ir iespējams izvirzīt piecus galvenos kritērijus:

1) pašidentificēšanās – fenomenāla un pēc savas nozīmes absolūta iezīme, kas parādījās organizāciju nosaukumos – Latvju Aktīvo nacionālistu savienība, Nacionālo Aktīvistu klubs – un teorētiskās deklarācijās;

2) teorētisko uzskatu un ideju kopums, kura pamatā bija izvērsta valsts un nācijas “ienaidnieku” kategorija un no 1925. gada arī krasa parlamentārās demokrātijas kritika;

3) darbības taktisko līdzekļu un elementu kopums, kura pamatā bija vairāk vai mazāk izteikts paramilitārisms un tam pakārtoti organizāciju iekšējās dzīves principi – biedru kategorijas, sevišķas militāra rakstura struktūras, iekšējais reglaments – un ārējie atribūti – formastērpi, biedru sveiciens u.c.;

4) organizāciju biedru un sevišķi vadošā sastāva sakritība – pirmajā brīdī šķietami nosacīta iezīme, kas praksē izrādījās visai stabila un noteikta, ļaujot izsekot organizāciju pēctecībai;

5) organizāciju izcelsmes tradīcija un tās atzišana, piesakot sevi kā pirmās aktīvā nacionālisma organizācijas – Latvju Nacionālā kluba – tradīcijas turpinājumu un uzsverot to ar dažādām norādēm, arī ar organizācijas nosaukuma abreviatūru (Latvju Nacionālā kustība, Latvju Nacionālrevolucionārais klubs). Šim kritērijam sevišķa nozīme bija 30. gadu sākumā, kad parādījās daudzas aktīvā nacionālisma nostādņēm tuvas organizācijas (Saimnieciskais centrs, Latviešu vara), kuru organizatoriskie pirmsākumi tomēr nepiederēja pie aktīvā nacionālisma tradīcijas.

Izņemot pirmo, pēc savas nozīmes absolūto kritēriju, pārējās četras iezīmes ir ierobežotas gan pēc rakstura, gan nozīmes. Vairākos gadījumos to klātbūtne bija ļoti nosacīta, piemēram, organizācijām, kam nebija preses un citu oficiālu izdevumu, par to uzskatiem un nostādņēm varēja spriest tikai pastarpināti. Tāpēc, piemērojot šos kritērijus konkrētām organizācijām, tie ir jāskata kopumā un pašu organizāciju attīstības kontekstā.

Aptverot visu šo aktīvā nacionālisma kritēriju kopumu un atklājot to izpratnes saturu, ir veidota šī pētījuma struktūra. Atbilstoši darba uzdevumam un pieejas principiem aktīvais nacionālisms tajā vispirms ir skatīts kā konkrēts fenomens, analizējot tā rašanos, pastāvēšanu un attīstību strāvojuma pašuztveres prizmā. Tāda pieeja, kaut arī neizbēgami subjektīva, ļauj atspoguļot strāvojuma iekšējo pretrunīgumu un neizvirzīt shematizētus secinājumus. Tikai pēc tam strāvojuma īpatnējās iezīmes ir skatītas plašākā Eiropas politiskās attīstības kontekstā, šajā gadījumā ne tik daudz pārnesot vai pielīdzinot vispārējo konkrētajam, bet mēģinot cauri konkrētam paskatīties uz vispārējo.

Pētījuma uzdevumi ir noteikuši arī tā hronoloģiskos ietvarus. Kaut gan pirmās, 1922. gadā dibinātās aktīvā nacionālisma organizācijas likvidācija noslēdzās ar Tautas Komisāru Padomes Biedrību likvidācijas komitejas lēmumu 1940. gada 30. oktobrī⁶⁴ un strāvojuma atsevišķu bijušo aprindu centienu pieteikums izskanēja arī vācu okupācijas laikā,⁶⁵ šajā darbā aktīvais nacionālisms ir aplūkots kā pilnvērtīgs, ārēju ietekmju neierobežots strāvojums. Tāpēc izklāsts noslēdzas 1934. gadā, kad aktīvā nacionālisma organizāciju darbība tika apturēta, vien pieminot strāvojuma tālākās attīstības tendences kā individuālu, atsevišķu personu pārstāvētu fenomenu, kam vairs nebija praktiskas politiska spēka nozīmes.

Īpaša uzmanība pētījumā ir pievērsta terminoloģijas izvēlei un tās lietošanai. Noteicošais un vienīgais arguments gandrīz visos gadījumos ir iespējami precīza sekošana konkrētā laikmeta apzīmējumiem – nosaukumiem, vārdiem un jēdzieniem, saskatot tajos noteiktu aprindu uzskatu un spriedumu personificējumu. Izņēmums, lietojot vēsturiski un jēdzieniski neprecīzu, bet šodienas laika garam pieņemamāku apzīmējumu, skar tikai ebreju tautu.

Izvērtējot dažādus aktīvā nacionālisma pastāvēšanas un darbības aspektus, darbā ir izdalītas trīs lielākas jautājumu grupas. Pirmkārt, tas ir jautājums par aktīvā

nacionālisma rašanās cēloņiem un priekšnoteikumiem, atklājot to ne tikai attiecībā starp iespējamo un nepieciešamo, bet arī norādot uz ārējo faktoru ietekmi un nozīmi tā pirmsākumos. Otrkārt, tas ir jautājums par aktīvā nacionālisma vietu un lomu Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē, aplūkojot to kā Latvijas politisko procesu sastāvdaļu, kas pārstāvēja un izteica noteiktu sabiedrības aprindu intereses un centienus. Treškārt, tas ir jautājums par aktīvā nacionālisma piedāvāto valsts un sabiedrības attīstības alternatīvu, iespējamo attīstības ceļu, kas, ņemot vērā to, ka aktīvais nacionālisms nerasniedza varas partijas statusu un politiska režīma pakāpi, izrietēja no tā deklarētiem principiem un teorētiskām nostādnēm.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Cilvēka atbrīvošanu kā 1. pasaules kara iezīmēto pavērsienu cilvēces attīstībā viens no pirmajiem savās 1918. gadā publicētajās pārdomās par pasaules kara jēgu un nozīmi akcentēja krievu filozofs N. Berdjajevs. Padarījis cilvēku – vismaz viņa apziņā – par vēstures subjektu un ļaujot aizmirst sociālo teoriju uzspiestās shēmas, karš, pēc N. Berdjajeva domām, bija nepārprotami parādījis, ka līdzšinējās – 19. gadsimta – civilizācijas vērtības nav nekas vairāk kā intelekta radīto doktrīnu ilūzijas (un pasaules karš šajā kontekstā apzīmē Vecās Eiropas galu), aiz kurām patiesībā stāv tas pats pirmatnējais iracionālo un kareivīgo rasu instinktu vadītais cilvēks (*Бердяев Н. Судьба России. – Москва, 1990. – С. 104*).
- ² 20. gs. 20. gadu vidū parlamentārās demokrātijas trūkumus vairākumā Eiropas valstu uzsvēra un pret tiem iestājās tikai atsevišķas radikāli noskaņotas sabiedrības aprindas un politiski spēki, bet jau desmitgades beigās "parlamentārisma krīzes" apzīmējums bija iegājis gan pētnieku, gan politiķu leksikonā. Latvijā viens no izdevumiem, kas plašāk pievērsās šim jautājumam, bija Latviešu zemnieku savienības Akadēmiskās sekcijas 1927. gadā izdots rakstu krājums "Demokrātijas krīze" (L.Z.S. Akadēmiskā sekcija. Demokrātijas krīze. – R., 1927).
- ³ Pēc aplēsēm 20. gadu vidū, publikācijās tika lēsts, ka visu karojošo valstu armijās kopā 1. pasaules karā bija mobilizēti ap 70–80 miljoniem cilvēku (*Bilmanis R. Stāvoklis kapitālistiskās valstīs un viņu attiecības pēc pasaules kara // Doms. – 1924. – Nr. 2. – 145. lpp.*). Līdzīgi skaitļi ir arī vēlākos pārskatos, minot 65–70 miljonus cilvēku (*Britannica. Macropaedia. – Vol. 29. – P. 987; Большая советская энциклопедия. – Т. 19. – С. 350*).
- ⁴ Kāda žurnālista apzīmējums "kara rase", kas bija attiecināts uz Dienvidslāvijas kara veterānu parādes dalībniekiem 1928. gadā (*Центральная Европа. – 1928. – № 23. – С. 13, 14*), izteiksmīgi raksturoja to sevišķo lomu un vietu, ko pasaules karš vēl ilgi pēc tā beigām ieņēma bijušo kareivju apziņā un dzīves uztverē.
- ⁵ Viens no galvenajiem un savā ziņā noteicošais bijušo kareivju un pēckara sabiedrības konflikta cēloņiem bija paradoksālā pretruna, kas bija ietverta nesenā kara dalībnieku *atgriešanās* būtībā. Bijušie kareivji, atgriežoties no kara, cerēja un bija gatavi ieraudzīt kaut arī citu, neizbēgami mainījušos, taču būtībā to pašu savās atmiņās saglabāto pirmskara pasauli, bet realitātē viņu atgriešanās patiesībā nozīmēja *ierašanos* pilnīgi jaunā pēckara pasaulē. Kaut arī faktiski esot šīs sabiedrības locekļi, psiholoģiski daudzi no viņiem tā arī palika ārpus tās – kā sveši starp savējiem.

- ⁶ Apzīmējumu "šausmīgie vienkāršotāji", aplūkojot noteiktus procesus un tendences Vācijas un Eiropas vēstures attīstības kontekstā un šajā sakarā atsaucoties uz J. Burkhartu (*Burckhardt*), darbā "Vācu katastrofa" lieto vācu vēsturnieks F. Meineke (*Meinecke F. The German Catastrophe*. – Boston, 1966. – P. 1, 2).
- ⁷ Kaut arī uzstājoties ar atšķirīgiem lozungiem, neseno kareivju neapmierinātība bija vienlīdz izteikta un saturā līdzīga gan Itālijas konstitucionālajā monarhijā, gan Veimāras Vācijā.
- ⁸ Ļoti trāpīgi šī doma, kas izteica vispārējo pēckara grūtību un sabiedrības neapmierinātības transformēšanos nepatikā pret parlamentāro demokrātiju, ir formulēta 1927. gadā Latvijā izdotajā rakstu krājumā "Demokrātijas krīze". Runājot par Turciju un uzsverot tās kā zaudētājvalsts stāvokli, atzīmēts, ka līdz ar kara beigām "visas kara zaudētāju likstas gūlās uz visas valsts un demokrātijas pleciem" (L.Z.S. Akadēmiskā sekcija. Demokrātijas krīze. – 36. lpp.).
- ⁹ Aplūkojot starpkaru posma politiskās attīstības tendences un īpatnības Eiropā, vēstures literatūrā nepastāv strikta un noteikta tradīcija ne šī reģiona valstu vienojošā apzīmējuma formulējumos, ne tajā ietvertu valstu uzskaitījumā, tāpēc šajā darbā apzīmējums "Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstis" aptver Vāciju, Čehoslovākiju, Poliju, Lietuvu, Igauniju un Latviju. Tiesa, Vācija, kas vairākos tās iekšpolitiskās situācijas aspektos pēc 1. pasaules kara kardināli atšķīrās no Rietumeiropas valstīm un šajā nozīmē bija noteikti tuvāka Austrumeiropas valstu situācijai, citos aspektos tajā pašā laikā būtiski atšķīrās no Austrumeiropas valstīm, ieņemot starpstāvokļa pozīciju.
- ¹⁰ Iztirzājot dažādu valstu parlamentārās demokrātijas trūkumus un to rosinātās negācijas, ir svarīgi ņemt vērā kāda publicista vēl 1929. gadā izteikto spriedumu pēc apvērsuma Dienvidslāvijā: "Mēs nenoliedzami stāvam parlamentārisma krīzes priekšā .. Tajā tāpat ir jāredz diktatūras rašanās cēlonis .. Tomēr nevajag aizmirst, ka ikvienā atsevišķā gadījumā runa ir par parlamentārismu un demokrātiju, kas ir raksturīga tikai konkrētai valstij" (Невзгоды демократии // Центральная Европа. – 1929. – № 33. – С. 1–3).
- ¹¹ Būtībā tas ir politisko asociāciju kopums, kura pamatā bija kopsakarības starp objektīvām politiskās attīstības tendencēm, pasaules kara rezultātiem un karotājvalstu pārstāvētām politiskām vērtībām. Atskatoties uz pirmskara laiku, bijušais Francijas premjerministrs Ž. Kaijo Eiropas politiskajā raksturojumā aplūkoja it kā divas pasaules, ko, no vienas puses, iezīmēja parlamentārisms Rietumos – pilnīgs Francijā un Anglijā, ierobežots Itālijā un Spānijā un, no otras puses, absolūtisms Centrālajā Eiropā un Austrumeiropā – ierobežots Vācijā un Austrijā, neierobežots Krievijā un Turcijā (*Кайо Ж. Куда идет Франция? Куда идет Европа? – Москва; Петроград, 1923. – С. 24*). 1. pasaules karš demokrātijas principiem piešķīra jaunu akcentu un statusu. Uzsverot pasaules kara rezultātus kā apliecinājumu un vēl vienu argumentu uzvarētājvalstu pārstāvētās demokrātijas pārākumam ("Karš parādīja, ka vissekmīgāk pretojas demokrātijas." Sk.: *Хумму Ф. Европа без мира. – Берлин, [б.г.]. – С. 5*) un pasludinot demokrātiju par noteiktu progresā kritēriju un "caurlaidi" uz Jauno Eiropu, karš uzvarētājvalstīm ļāva uzurpēt progresā nesēju lomu, aiz vispārības un demokrātijas lozungiem viegli un it kā nemanāmi paslēpjot to pragmatiskās intereses. Šajos apstākļos, kad vārdos neformulētais, taču jūtamais "ārējais" spiediens jaunajām valstīm prasīja nekavējošus demokrātijas apliecinājumus, strauji tika radītas sasteigtas satversmes, kuru saturs jau drīz vien ļāva izskanēt spriedumam, ka par vienīgo politiskās dzīves mērauklu "draud palikt formālais "demokrātisms", neprasot, vai tas reālais, kas aiz pēdējā slēpjas, ir mūsu zemes apstākļos noderīgs vai ne" (*Blanks E. Latvijas valsts pirmie gadi. – Linkolna, 1985. – 53. lpp.*). Interesanti ir atzīmēt, ka līdzīgus, aiz progresā un

glābšanas lozungiem paslēptus pragmatiskus mērķus, pretendējot uz pēckara pasaules politisko principu diktēšanu, vēl 1916. gadā latviešu prese iztīrāja gan saistībā ar Angliju, gan Krieviju. Par Krieviju tā norādīja uz panslāvistu izvirzīto lozungu nest cilvēces atpestīšanu un vairāku krievu, arī kņaza Trubeckoja deklarēto uzskatu, ka krievu misija ir vājo un apspiesto tautu aizsardzība, tūlīt norādot, ka šī "aizsardzība" reizēm ir tikai lozungs, aiz kura slēpj īstos nodomus (Freibergs K. Kara troksnī // Taurētājs. – 1916. – Nr. 7. – 44.–50. lpp.).

- ¹² Lai gan konkrētais parlamenta vēlēšanu sistēmas vērtējums pieder Ā. Šilde (*Šilde Ā. Latviešu demokrātija // Trimdinieka raksti. – Minstere, 1991. – 65. lpp.*) un skar Latviju, līdzīgi spriedumi par parlamentāro iekārtu un atsevišķām tās iezīmēm ir izteikti arī par citām Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstīm, uzsverot gan ultraliberālo varas sistēmu Igaunijā (*Lipping I. The Emergence of Estonian Authoritarianism // Baltic History. – Columbus, 1974. – P. 209*), gan parlamentārismu trīs Baltijas valstīs (*Rotčailds Dž. Valstis Viduseiropas austrumos starp diviem Pasaules kariem. – R., 1999. – 429. lpp.*) vai parlamentārās demokrātijas normas Austrumeiropā vispār (*Zurcher A. J. The Experiment with Democracy in Central Europe. – New York, 1933. – P. 76–86*), turklāt nepārprotami norādot uz parlamentārās sistēmas vājumu (*Zurcher A. J. The Experiment with Democracy .. – P. 192; Rotčailds Dž. Valstis Viduseiropas austrumos .. – 432. lpp.*).

- ¹³ *Šilde Ā. Latviešu demokrātija // Trimdinieka raksti. – 65. lpp.*

- ¹⁴ Kā valdības likumdošanas negatīvās lomas spilgtāko piemēru parasti min Vācijas 1919. gada 11. augustā pieņemtās Veimāras Konstitūcijas 48. pantu, kas Valsts prezidentam deva tiesības izsludināt izņēmuma stāvokli un bez Reihstāga (parlamenta) piekrišanas izveidot tā sauktās prezidentālās valdības, vienlaikus paredzot Valsts prezidentam tiesības bez Reihstāga piekrišanas izsludināt likumus ārkārtēju dekrētu veidā. Tiesa, ārkārtējos dekrētus Reihstāgs varēja atcelt, taču tad prezidents saskaņā ar Konstitūcijas 25. pantu varēja atlaist parlamentu un atstāt dekrētu spēkā. Tieši 48. panta kārtībā, kura izmantošana kopš 1930. gada bija kļuvusi par pastāvīgu praksi valdību veidošanā (H. Brīninga, F. fon Papena un K. fon Šleihera kabineti), Vācijas Valsts prezidents P. Hindenburgs 1933. gada janvārī par kabineta vadītāju iecēla Ā. Hitleru, kura vadītajai Vācijas Nacionālsociālistiskajai strādnieku partijai Reihstāgā tolaik nebija absolūta vairākuma un kura nākšana pie varas parlamentārā ceļā varēja likties apšaubāma (sīkāk sk.: *Kolbs E. Veimāras republika. – R., 1997. – 106.–123. lpp.*).

- ¹⁵ Vācijā 10 gadu laikā bija nomainījušās 16 valdības, Čehoslovākijā – deviņas, Polijā no 1918. gada novembra līdz 1926. gada maija apvērsumam – 14 valdības. Latvijā no valsts pasludināšanas 1918. gadā līdz 1928. gada beigām bija sastādītas 13 valdības (sīkāk sk.: *Rotčailds Dž. Valstis Viduseiropas austrumos .. – 65. lpp.*).

- ¹⁶ Biežajām valdības maiņām bija arī tīri finansiāls aspekts, kas saistīts ar bijušajiem kabineta locekļiem izmaksājamo tā saukto atkāpšanās naudu – algu par noteiktu laiku uz priekšu. Piemēram, 1926. gadā Latvijas prese ziņoja, ka pēdējā kabineta krīze valstij izmaksājusi Ls 14 774 (Cik izmaksā viena kabineta krīze // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 13. jūn.).

- ¹⁷ Pazīstamais un nenoliedzami demokrātiski noskaņotais latviešu literāts un Satversmes sapulces un I. Saeimas deputāts K. Skalbe jau 20. gadu vidū izteica vilšanos jaunās valsts politiskās dzīves principos, konstatējot: "Laiks ir mainījies, cits sabiedriska darbinieka tips ir tagad tautas priekšgalā. Tas ir materiālists – ierāvējs. Tuvāks un saprotamāks viņš tagad tautai, kura pati iet uz materiāliem ieguvumiem .. Tāpēc arī katrai partijai aiz muguras ir sava bodīte, un politisks darbinieks pārvēršas par veikalnieku, jo politikā iet dēļ ieguvumiem, lai tie nebūtu nekas cits kā ieguvumi priekš tautas" (*Skalbe K. Mazās piezīmes. – R., 1990. – 179., 180. lpp.*).

- ¹⁸ Parlamenta vēlēšanu praksē vērojamā bijušo parlamenta locekļu pārvēlēšana un pakāpeniska "profesionālo deputātu" parādīšanās norādīta jau 1933. gadā publicētajā pārskatā par visām Centrāleiropas valstīm (*Zurcher A. J. The Experiment with Democracy ..* – P. 140). Latvijā, neminot tos deputātus, kurus pārvēlēja divas vai trīs reizes, no abām lielākajām Saeimas frakcijām visos Saeimas sastāvos darbojās 15 sociāldemokrāti (V. Bastjānis, J. Celms, F. Cielēns, K. Dēķens, K. Eliass, B. Kalniņš, P. Kalniņš, P. Lejiņš, F. Menders, E. Radziņš, A. Rudevics, P. Ulpe, A. Veckalns, J. Višņa, P. Zeibolts) un trīs Zemnieku savienības pārstāvji (H. Celmiņš, K. Pauļuks, K. Ulmanis). Ši ilggadīgā parlamentārā darbība, kam bija arī savas pozitīvās iezīmes, neizbēgami lika domāt par politiku kopīgām interesēm un centieniem to aizstāvēšanā.
- ¹⁹ L.Z.S. Akadēmiskā sekcija. Demokrātijas krīze. – 68. lpp.
- ²⁰ Sevišķi izteismīga šajā ziņā bija Latvijas parlamentārisma prakse, kur uz trīs gadiem ievēlētie Saeimas deputāti bija neatsaucami, bet pieņemtā tautas nobalsošanas likuma normas bija tādas, ka ikviena tautas nobalsošana bija lemta neveiksmei. To apliecināja no 1922. līdz 1934. gadam notikušo sešu tautas nobalsošanu rezultāti. Atzīstot šo normu pārspīlējumus, 1933. gadā tika grozīts Satversmes 74. un 79. pants, kas attiecās uz tautas nobalsošanu (sīkāk sk.: *Melkšis E. Konstitucionālisma attīstība Latvijā // Satversmes reforma Latvijā: par un pret.* – R., 1995. – 9. lpp.).
- ²¹ Latvijā parlamentārās demokrātijas kritikā pastāvošās un patiesās tautas varas pretstata idejas pamatā bija sentence, ko izteica bijušie kara dalībnieki: pabeiguši karu, viņi bija nolikuši ieročus un aizgājuši mājās, domādami atstājot varu īstu patriotu rokās, taču drīz vien radās "visādas augstas personas, direktori un t.t.", kuriem toreiz Latvija bija "tukša skaņa un šļūra", bet tagad ienesīgs avots amatiem (Ziemeļgrupas brīvprātīgo uzsaukums // 1919. Gada Brīvprātīgais. – 1929. – 22. jūn.). Tieši šo "veikalniecisko" politiku darbība bija padarījusi valsts izpildvaru par "partiju rotaļu", un šajā situācijā "zem demokrātisma iekārtas segas" bija nodibinājusies partiju diktatūra (Mūsu valsts iekārta // Turpat). Šī nostādne pamatoja pastāvošās parlamentārās demokrātijas kritiku prasību, lai "valsts vara atrastos tiešām latvju tautas rokās", kā vienu no galvenajiem nosacījumiem izvirzot prasību pēc stipra Valsts prezidenta, kurš "būtu atbildīgs tieši tautai, bet ne politiskiem veikalniekiem" (*Tīrumnieks E. Aktivie nacionālisti.* – R., 1930. – 7. lpp.).
- ²² Latvijā šo dažādo, ar sabiedrības nacionālo neviendabību saistīto jautājumu spilgts apliecinājums bija Rīgas Latviešu luterāņu draudžu savienības ierosinātā un 1923. gada septembra sākumā notikušā pirmā tautas nobalsošana. Tās nepieciešamību pamatoja ar katoļu baznīcas privilēģēto stāvokli valstī, citu klosteru zemju atsavināšanas laikā atstājot Aglonas klosterim lielas zemes un atdodot katoļiem luterāņu Jēkaba baznīcu un pareizticīgo Alekseja baznīcu Rīgā (par tautas nobalsošanas iemesliem sk.: *Kas katram jāzin tautas nobalsošanas jautājumā.* – R., 1923).
- ²³ Spilgtākie piemēri Versaļas sistēmas nekonsekvencei nāciju pašnoteikšanās jautājumā bija mākslīgi radītā Austrijas valsts un Sudetu vāciešu liktenis, padarot viņus par Čehoslovākijas "mākslīgu minoritāti" (par minoritāšu politikas nevienlīdzību sk.: *Охрана меньшинств и Лига Наций // Центральная Европа.* – 1928. – № 18. – С. 2–4; *Меньшинства // Турпат.* – 1929. – Nr. 44. – 2.–4. lpp.).
- ²⁴ Lielākajā daļā Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstu nacionālo minoritāšu tiesību garantijas bija ietvertas vai nu miera līgumos (Austrija un Ungārija), vai atsevišķos ar galvenajām Antantes valstīm parakstītos līgumos (Polija, Čehoslovākija, Dienvidslāvija un Rumānija).

Baltijas valstīs saskaņā ar Tautu Savienības pirmās asamblejas lēmumiem minoritāšu tiesību garantijas bija noteiktas īpašās mazākumtautību deklarācijās (Latvija savu deklarāciju formulēja 1923. gada jūlijā, un 17. septembrī to akceptēja Tautu Savienības Padomē). Dažās valstīs minoritāšu tiesību garantijas bija iekļautas satversmē (Čehoslovākija un Igaunija). Vistālāk mazākumtautību tiesību nodrošināšanā gāja Igaunija, 1925. gada februārī pieņemot likumu par kultūras autonomiju (Zurcher A. J. *The Experiment with Democracy* .. – P. 244, 245). Tā bija vienīgā valsts, kas 1927. gadā no “*Jewish National Fund*” saņēma “*Golden Book Certificate*” (Parming T. *The Jewish Community and Inter-ethnic Relations in Estonia, 1918–1940* // *Journal of Baltic Studies*. – 1979. – No 3. – P. 241–262; sīkāk sk.: Zurcher A. J. *The Experiment with Democracy* .. – P. 235–251).

²⁵ Mazākumtautību tiesību ievērošanas nozīmi starpvalstu attiecībās apliecināja īpaši starpvalstu līgumi par nacionālo minoritāšu tiesībām. Tādi līgumi bija noslēgti starp Poliju un brīvpilsētu Dancigu, Austriju un Čehoslovākiju, Poliju un Vāciju (Zurcher A. J. *The Experiment with Democracy* .. – P. 235).

²⁶ Krievijā nāciju un ticību līdztiesību pasludināja Pagaidu valdības 1917. gada 21. marta likums. Austroungārijas impērijā līdzīgu likumu pieņēma jau 1867. gadā, Bulgārijā – 1878. gadā, Vācijā – 1871. gadā (atsevišķās impērijas zemēs vēl agrāk, piemēram, Prūsijā jau 1812.–1848. gadā).

²⁷ Austrumeiropas ebreju īpatnējo dzīves modeli, tā principiālās iezīmes, nozīmi un lomu visas ebreju tautas nacionālos un politiskos centienos plašāk ir iztirzājis S. E. Ašheims rakstā par Austrumeiropas ebrejiem un Vācijas ebreju identitāti. Atšķirības starp Austrumu un Rietumu – kā ģeogrāfisko robežšķirtni pieņemot Vācijas austrumu robežu – ebrejiem, pēc viņa domām, parādās līdz ar apgaismības laikmetu un emancipāciju Rietumos pretstatā tradicionālās ebreju geto kultūras turpinājumam Austrumos. Raksturojot Rietumeiropas ebreju nostāju pret šo diferenciāciju, autors atzīmē, ka līdz kādam laikam Rietumeiropas ebreju uztverē šī sekošana tradīcijām līdzinājās atpalcībai, bet līdz ar cionisma rašanos sākās Austrumeiropas ebreju dzīves modeļa idealizācija un glorifikācija (Aschheim S. E. *The East European Jew and German Jewish Identity* // *Studies in Contemporary Jewry*. – Bloomington, 1984. – Vol. 1. – P. 3–25).

²⁸ Interesanti, ka dažādu apstākļu noteiktie ebreju centieni nošķirties un pretenzijas uz īpašu statusu atspoguļojās arī sociāldemokrātiskajā kustībā. 1897. gadā dibinātais Bunds – Vispārējā ebreju strādnieku savienība Lietuvā, Polijā un Krievijā – 1898. gadā iestājās Krievijas Sociāldemokrātiskajā strādnieku partijā un savā 5. kongresā 1903. gada jūnijā izstrādāja partijas statūtu projektu, paredzot Bundu kā federatīvu daļu KSDSP sastāvā un norādot uz Bundu kā ebreju proletariāta vienīgo pārstāvi. Šo nostāju kritiski vērtēja V. I. Ļeņins, atzīmējot, ka “Bunda vēlēšanās – atiet vēl tālāk nost no krievu biedriem – spīd cauri ne tikai katrā projekta punktā, tā izteikta arī citās kongresa rezolūcijās” (Ļeņins V. I. *Bunda nacionālisma pēdējais vārds* // *Raksti*. – R., 1948. – 6. sēj. – 455. lpp.). Pēc tam kad KSDSP 2. kongresā noraidīja Bunda federatīvisma prasību, tas izstājās no KSDSP, atkal atgriežoties partijas sastāvā 1906. gadā (sīkāk sk.: Ļeņins V. I. *Raksti*. – 4. sēj. – 400. lpp.). Šajā kontekstā ir jāatzīmē arī dažās KSDSP aprindās vērojamā krasi noraidošā attieksme pret Bundu, piemēram, par G. Plehanova nostāju V. I. Ļeņins rakstīja: “Jautājumā par mūsu attiecībām pret Ebreju savienību [Bundu] G. V. pauz fenomenālu neiecietību, tieši pasludinādams, ka tā ir nevis sociāldemokrātiska, bet gan vienkārši ekspluatatoriska organizācija ..” (Ļeņins V. I. *Kā “Iskra” tikko nenodzisa?* // *Raksti*. – 4. sēj. – 300. lpp.).

- ²⁹ Par Vācijas un Krievijas lielo ietekmi reģiona valstu saimnieciskos un politiskos procesos, cita starpā, liecināja ne vien pārējo valstu atšķirīgie iekšpolitiskie soļi, bet arī to vienotas pretdarbības centieni. Raksturīgs piemērs bija Čehoslovākijas, Rumānijas un Dienvidslāvijas (Mazās Antantes) 1932. gada decembrī Belgradā noslēgtais tā sauktais organizatoriskais plāns, lai iero-bežotu Vācijas ekonomisko ekspansiju šajās valstīs.
- ³⁰ Visai plaši par 1. pasaules kara radīto Eiropas dalījumu divās nometnēs – uzvarētajos un uz-varētajos – tūlīt pēc kara rakstīja bijušais Itālijas ārlietu ministrs F. Niti, atzīmējot, ka Eiropas valstīs ir parādījies naida un iekarošanas plāni, un saskatot šajā divu nometņu pastāvēšanā pamatu jauniem, vēl briesmīgākiem kariem (*Hummu Ф. Европа без мира. – С. 22, 27*). Līdzīgus spriedumus par Versaļas miera normām un sevišķi par nesamērīgām finansiālām prasībām pret Vāciju izteica arī bijušais Francijas premjerministrs Ž. Kaijo, uzskatot, ka vācu kontribūciju apmēri ir ne tikai pārlietu lieli un tāpēc nenomaksājami, bet arī ka tie pretnostata Vāciju un Franciju, kas nākotnē var dārgi maksāt (*Кайо Ж. Куда идет Франция? Куда идет Европа? – С. 130, 142, 143*).
- ³¹ Austrumeiropas fašisma problēmas un terminoloģijas jautājums plašāk ir apskatīts B. Vago rakstā, kas publicēts dažādiem fašisma aspektiem veltītā rakstu krājumā (*Vago B. Fascism in Eastern Europe // Fascism: A reader's guide. – Cambridge, 1988. – P. 229–253*). B. Vago no-rāda uz vēstures literatūrā sastopamo terminu "Austrumeiropas fašisms", ko lieto, lai uzsvērtu atšķirības no "klasiskajiem" Itālijas un Vācijas fašisma tipiem, tomēr, analizējot dažādos "Aus-trumeiropas fašismus", autors secina, ka starp tiem vairāk dominē atšķirīgais, tāpēc, viņaprāt, pareizāk būtu runāt par "fašismiem Austrumēropā" (turpat. – 249. lpp.). Šādā pieejā ir no-teikts duālisms. Iztirzājot konkrētas nostādnes un centienus, ir jāatzīst Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstu nacionāli radikālo strāvojumu būtiskās īpatnējās atšķirības, un no šī aspekta nepārprotama ir katras valsts "fašisma" vienreizība. Taču tajā pašā laikā šo strāvojumu izcelsmē un to priekšnoteikumos vairāk dominē līdzīgais, ļaujot runāt par īpašu "Centrālās Eiropas un Austrumeiropas fašismu", ar reģiona kopību drīzāk saprotot nevis visām reģiona valstīm raksturīgas vienojošas iezīmes, bet šī reģiona ģeogrāfisko un vēsturisko nosacījumu diktēto principiālo savrupību salīdzinājumā ar citām Eiropas valstīm.
- ³² 1. pasaules kara priekšvakarā 1914. gadā Latvijas teritorijas iedzīvotāju skaits pēc aplēsēm bija 2552 tūkstoši, bet tūlīt pēc kara 1919. gadā tas bija samazinājies līdz 1480 tūkstošiem, kas bēg-lu masveida reevakuācijas noslēgumā pēc 1925. gada tautas skaitīšanas datiem bija pieaudzis līdz 1845 tūkstošiem. Tādējādi kopumā Latvija zaudēja vairāk nekā 700 tūkstošu cilvēku. Pēc M. Skujenieka aprēķiniem cilvēku zaudējumu ziņā proporcionāli iedzīvotāju skaitam Latvijā bija vislielākie zaudējumi Eiropas valstu vidū (*Skujenieks M. Latvija starp Eiropas valstīm. – R., 1929. – 20., 21. lpp.*). Lielākos zaudējumus latviešu sabiedrībai radīja nevis cīņas frontēs, bet milzī-gā bēgļu kustība, ko kara sākumā vairāk uzsvēra kā latviešu lojalitātes apliecinājumu, bet jau kara beigu posmā vērtēja drīzāk kā kļūdu (Latviešu politiskā dzīve // *Jaunākās Ziņas. – 1918. – 1. dec.*).
- ³³ No kara sākumā uz Krievijas iekšzemes guberņām evakuētiem 30 tūkstošiem vagonu ar rūp-nieciskām iekārtām un gatavo produkciju Latvijā pēc kara atgriezās tikai neliela daļa. E. Zālite pārskatā par uzņēmumu reevakuācijas gaitu norāda, ka tika evakuētas 523 no 790 jeb 66,2% pirms pasaules kara Latvijas teritorijā darbojošos rūpniecības uzņēmumu, no kuriem saskaņā ar 1920. gada 11. augusta Latvijas un Padomju Krievijas miera līguma noteikumiem reevakuācijai pieteica 185 uzņēmumus, bet reāli atguva tikai 42 (*Zālite E. Rūpniecības uzņēmumu reevakuā-cijas gaita un problēmas, 20.–30. gadi // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1993. – Nr. 2. –*

69.–84. lpp.). A. Drīzulis par fabriku un rūpnīcu iekārtu evakuāciju atzīmē, ka 1915. gadā notikušās uzņēmumu evakuācijas rezultātā no pirmskara 87 tūkstošiem rūpnīcu strādnieku 1916. gada sākumā Rīgā bija palicis tikai 3400 strādnieku (*Drīzulis A. Lielais Oktobris Latvijā.* – R., 1987. – 48.–50. lpp.; sk. arī: Rīga: 1860–1917. – R., 1978. – 276., 277. lpp.).

³⁴ *Skujenieks M.* Latvija starp Eiropas valstīm. – 60.–62. lpp.

³⁵ Pēc 1920. gada pirmās tautas skaitīšanas datiem Latvijā daļēji (t.i., ko pēc izlabošanas varēja atjaunot) kara laikā bija nopostītas 116 432 jeb 14,47% visu ēku un pilnīgi nopostītas 83 402 jeb 10,36% visu ēku, turklāt visvairāk pilnīgi nopostīto ēku bija Zemgalē un Vidzemē – attiecīgi 32 297 un 30 344, bet Kurzemē pilnīgi nopostītas bija 3606 ēkas (Nopostītās ēkas // *Ekonomists.* – 1920. – Nr. 2). Vēlākos statistikas izdevumos bija minēts nedaudz mazāks kara laikā nopostīto ēku skaits. 1938. gadā publicētajā M. Skujenieka pārskatā, piemēram, bija norādītas attiecīgi 104 574 pilnīgi un 78 278 daļēji nopostītas ēkas (*Skujenieks M.* Latvijas statistikas atlase. XX. – R., 1938. – V lpp.), taču tas būtiski nemainīja ne šo postījumu īpatnību, ne smagumu.

³⁶ Ņemot vērā salīdzinoši nelielo Latvijas iedzīvotāju skaitu un to, ka karadarbība īsāku vai ilgāku laiku bija skārusi visu Latvijas teritoriju, 1. pasaules kara ietekme Latvijas iedzīvotāju struktūrā bija milzīga. Kā ikviens karš, kur mobilizē iesaukuma vecuma vīriešus, arī 1. pasaules karš būtiski mainīja sabiedrības vecuma un dzimuma struktūru. Pēc vecuma struktūras Latvijas situācija bija salīdzinoši laba: no katriem 100 iedzīvotājiem 53,7 bija vecumā no 20 līdz 60 gadiem (*Skujenieks M.* Latvija starp Eiropas valstīm. – 37. lpp.), bet pēc iedzīvotāju dzimuma skaitliskām proporcijām Latvijā bija relatīvi vislielākais sieviešu skaits Eiropā: 1920. gadā uz 1000 vīriešiem bija 1211 sievietes, bet 1935. gadā – 1139 sievietes (*Skujenieks M.* Latvijas statistikas atlase. XX. – 6. lpp.; sk. arī: Latvija citu valstu saimē. – R., 1990. – 20. lpp.; *Skujenieks M.* Latvija starp Eiropas valstīm. – 35., 36. lpp.). Krasas izmaiņas bija notikušas arī iedzīvotāju nodarbinātības struktūrā. Sagrautās rūpniecības dēļ strauji samazinājās ne tikai rūpnīcu strādnieku skaits, bet arī pilsētu iedzīvotāju īpatsvars vispār. Pēc M. Skujenieka datiem, 1914. gadā pilsētnieku bija 40,3% no Latvijas iedzīvotājiem, bet 1920. gadā – tikai 23,5% un 1925. gadā – 32,8% (*Skujenieks M.* Latvija starp Eiropas valstīm. – 49. lpp.). Tieši pilsētu iedzīvotāju īpatsvara samazināšanās rezultātā mainījās to nacionālā struktūra. Kopumā kara gados latviešu īpatsvars iedzīvotāju nacionālajā struktūrā bija pieaudzis no aptuveni 60% 1914. gadā līdz 72,8% 1920. gadā (*Skujenieks M.* Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā. – R., 1930. – 133. lpp.), taču tieši pilsētās tūlīt pēc kara bija vērojama lielāka mazākumtautību koncentrēšanās, un tas kļuva par latviešu sabiedrības pirmo pret mazākumtautībām vērsto spriedumu saturu.

³⁷ Latvijā separātisma tendences visvairāk skāra Latgali, kuras savdabība bija vēsturiski noteikta un kuras centienus pēc īpaša statusa atzīšanas apliecināja gan 1917. gada 26. aprīlī (9. maijā) Rēzeknes kongresā izskanējušās runas (ar prasību par garantijām Latgales īpašā statusa uzsvēršanai uzstājās F. Kemps un viņa atbalstītāji, kas kongresā izraisīja asas domstarpības), gan Satversmes sapulces laikā noteiktu Latgales politisko aprindu izvirzītās prasības pēc politiskas autonomijas. Visā parlamentārās demokrātijas laikā šo savrupību turpināja uzsvērt īpašu Latgales politisko partiju pastāvēšana.

³⁸ 1922. gada 15. februārī pieņemtā Latvijas Republikas Satversme, kas stājās spēkā 1. Saeimas sanāksšanas dienā 1922. gada 7. novembrī, konstitūēja Latviju kā parlamentāru republiku. Latvijas Satversmi kā vienu no Eiropas visdemokrātiskākajām konstitūcijām vērtēja arī Latvijas politiķi (sk., piemēram: *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – Stokholma, 1993. – 150. lpp.).

- ³⁹ Latvijas Satversmes uzrakstīšanā galvenais paraugs bija jaunā Vācijas Veimāras Konstitūcija, lai gan vairākos jautājumos – Valsts prezidenta ievēlēšanas kārtībā, pilsoņu pamattiesību sadaļā – Latvijas Satversmē bija būtiskas atšķirības (sk.: *Zvaigzne-Lapsa I*. Ko Latvijai nozīmēja Veimāras konstitūcija? // *Neatkarīgā Cīņa*. – 1994. – 11. aug.). Tiesa, sekošanā citu valstu juridisko aktu normām un paraugiem 18. novembra Latvijas Republika nebija pirmā. Valsts galveno likumu radīšana, piemērojoties jau gataviem paraugiem, vēl vairāk raksturoja 1918. gada 17. decembrī pasludinātās P. Stučkas vadītās Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku padomes valdības pastāvēšanu. Kā Apvienotās Latvijas padomju 1. kongresa 1919. gada 15. janvāra sēdē ziņojumā par LSPR Konstitūcijas projektu uzsvēra P. Stučka, Padomju Latvijas Konstitūcijas projekta pamatā bija Krievijas Sociālistiskās Federatīvās Padomju Republikas Konstitūcija, izdarot tajā dažus grozījumus atbilstoši Latvijas apstākļiem (*Paeglīte Dz.*, *Ziemeļis S.* Ceļa rādītājs // *Dabas un vēstures kalendārs* 1979. gadam. – R., 1978. – 180., 181. lpp.).
- ⁴⁰ Spilgtākais un arī viskritiskāk vērtējamais Latvijas Satversmes normu deklarativisma apliecinājums, kā to 1927. gadā uzsvēra Senāta virsprokurora biedrs F. Blūms, bija Satversmes 76. panta norma. Tā pieļāva iespēju Satversmes grozījumus pieņemt mazāk nekā pusei parlamenta locekļu, jo balsošanai nepieciešamās 2/3 no 100 Saeimas deputātu ir 67, bet apstiprinoši nobalsojušās 2/3 no 67 ir 45 (*Blūms F.* Dažas piezīmes pie mūsu Satversmes // *Burtņieks*. – 1927. – Jūn. – 509.–512. lpp.). Šī panta normu kontekstā vēl būtiskāk bija tas, ka, lai gan Satversmes 77. pants ietvēra tos valsts konstitucionālos principus, kuru grozīšanai bija nepieciešama tautas nobalsošana (1.–3. un 6. pants), vismaz teorētiski, vispirms grozot pašu 77. pantu, bija iespējams, ka šie 45 tautas priekšstāvji var grozīt arī valsts politiskos pamatus (sk. arī: *Kusiņš G.* Kā pilnveidot mūsu valsts Satversmi // *Satversmes reforma Latvijā*: par un pret. – R., 1995. – 43. lpp.).
- ⁴¹ Latvijas Satversmes 14. pants paredzēja, ka vēlētajiem nevar atsaukt atsevišķus Saeimas locekļus, bet 29. pantā bija norādīts, ka Saeimas locekli nevar apcietināt un izdarīt pie viņa kratīšanu bez Saeimas piekrišanas.
- ⁴² Valsts prezidenta statuss un pilnvaras bija Satversmes sapulces pieņemtās Latvijas Satversmes visvairāk apspriestā sadaļa, kur aiz labējo partiju centieniem pēc spēcīga Valsts prezidenta institūta tika saskatīti draudi demokrātijai un “zināmas kliķes intereses”, pirmkārt ar to domājot K. Ulmaņa centienus. Tāpēc, gūstot kreiso partiju atbalstu, Satversmes sapulce ar nelielu balsu vairākumu pieņēma centra (O. Nonācs) partiju priekšlikumu (sk.: *Cielava V.* Latvijas Republikas Satversme: vēsture un mūsdienas // *Cīņa*. – 1989. – 19., 22. marts). Interesanti, ka jau minētā 30. gados izdotā jauno valstu demokrātiju un to konstitūciju salīdzinošā apskata (*Zurcher A. J.* *The Experiment with Democracy in Central Europe*) sadaļā, kas iztirzāja Valsts prezidenta institūtu un tā pilnvaras, Latvija gandrīz nav pieminēta.
- ⁴³ Pēc Senāta virsprokurora biedra F. Blūma minētiem skaitļiem četrarpus gadu laikā no 1922. gada augusta līdz 1927. gadam Satversmes 81. panta kārtībā Ministru kabinets bija pieņēmis 533 no 913 likumiem un valdības rīkojumiem: 1923. gadā – 79 no 172, 1924. gadā – 104 no 212, 1925. gadā – 115 no 215 un 1926. gadā – 107 no 192 likumiem un rīkojumiem (*Blūms F.* Likumdošanas darbība pirmās un otrās Saeimas laikā // *Burtņieks*. – 1927. – Marts. – 243.–245. lpp.).
- ⁴⁴ Četru Saeimu laikā, t.i., no 1923. gada janvāra, kad tika apstiprināta J. Pauļuka valdība (līdz tam turpināja darboties Satversmes sapulces laikā izveidotā Z. Meierovica valdība), līdz 1934. gada maijam, tika sastādīti 13 Ministru kabineti, turklāt līdzās salīdzinoši ilgāk pastāvējušām valdi-

bām (H. Celmiņa 1928. gada decembrī sastādītais kabinets noturējās 27 mēnešus un 26 dienas) bija arī valdības, kas darbojās ļoti īsu laiku, piemēram, 1925. gada decembrī sastādītā K. Ulmaņa valdība noturējās tikai četrus mēnešus un 19 dienu (sīkāk sk.: *Šilde Ā. Latvijas vēsture, 1914–1940. – Stokholma, 1976. – 404.–411. lpp.*).

⁴⁵ Viens no raksturīgākajiem piemēriem kreisām nostādnēm valsts likumdošanā bija 1920. gada likums par slimokasēm. Uzsverot to kā sociāldemokrātu panākumu, pārskatā par Latvijas sociāldemokrātijas vēsturi B. Kalniņš izteica jūsmīgu spriedumu: "Tā Latvija jau 35 gadus ātrāk par Zviedriju ievada obligātās slimokases" (*Kalniņš B. Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – 151. lpp.*). Līdzīgā kontekstā B. Kalniņš norādīja arī uz likumu par darbalaiku (turpat. – 154. lpp.), ko vēlāk, 20.–30. gados, vairākas aprindas uzskatīja par acīm redzami nepiemērotu un pārspīlētu karā sagrautas valsts saimniecībai un tās attīstībai.

⁴⁶ Apzīmējums "pilsonisks" – pilsonības jeb pilsoniskās aprindas, pilsoniskās partijas, pilsonības uzskati u.c. –, ko lietoja 20.–30. gadu politiskajā leksikā un kas ir izmantots šajā darbā, bija atrodams jau gadsimta sākuma politiskajos pārspriedumos, runājot gan par birģeļu politiku, gan pilsonisko valdību (sk., piemēram: *Kautskis K. Sieviešu vēlēšanu tiesības // Karogs. – 1906. – Nr. 1. – 75.–80. lpp.*). Šī apzīmējuma izcelsme un izpratne, runājot par politiskiem spēkiem un principiem, bija saistīta ar strādnieku jeb proletārisko partiju parādīšanos, ar "pilsonību" apzīmējot visas neproletāriskās un nesociālistiskās partijas un to pārstāvētās aprindas.

⁴⁷ Pēc Valsts statistiskās pārvaldes datiem par sociālistiskām partijām Satversmes sapulces vēlēšanās bija nodoti 39% balsu, 1. Saeimā – 37,13%, 2. Saeimā – 35,6%, 3. Saeimā – 34,89% un 4. Saeimā – 27,14% balsu (*Šilde Ā. Latvijas vēsture. – 394.–396. lpp.*). Par sociālistiskajām partijām vēlēšanās nodoto balsu skaits samazinājās, taču no 3. Saeimas vēlēšanām saasinājās cīņa starp pašām strādnieku partijām, jo bija iesniegti seši dažādi saraksti un lielu daļu vēlētāju balsu piesaistīja komunistu deputātu kandidātu saraksts. Tomēr, neraugoties uz tendenci samazināties balsu skaitam, nevar noliegt, ka kreisajiem spēkiem bija būtiska loma un ietekme Latvijas parlamentā.

⁴⁸ Pēc 1922. gada 9. jūnijā pieņemtā Saeimas vēlēšanu likuma valsts bija sadalīta piecos vēlēšanu apgabalos. Katrā no tiem ievēlamo deputātu skaitu noteica atbilstoši apgabala vēlētāju skaitam, kuri balsoja pēc partiju iesniegtiem kandidātu sarakstiem. Tajos varēja izdarīt grozījumus, t.i., izsvītrot kandidātu vārdu un ierakstīt kandidātus no cita tā paša vēlēšanu apgabala kandidātu saraksta. Praksē kandidātu sarakstu grozīšana kļuva arvien populārāka: 1922. gada vēlēšanās grozījumi bija izdarīti 19,97% derīgo biļetenu, 1925. gadā – jau 26,03%, bet 1928. gadā 3. Saeimas vēlēšanās – 30,35% biļetenu, turklāt Latgalē 1928. gadā grozījumi bija izdarīti 58,97% biļetenu (*Trešās Saeimas vēlēšanas // Domas. – 1928. – Nr. 8. – 222. lpp.*). Kaut gan šī sarakstu grozīšana it kā apliecināja vēlētāju nopietnu pieeju kandidātu izlasei, tā rosināja arī vairākas negatīvas tendences (turpat. – 223. lpp.).

⁴⁹ Ņemot vērā parlamenta vēlēšanu likuma neapstridami demokrātisko saturu un mērķus, varbūt tieši tā piemērs visuzskatāmāk apliecināja, ka likuma normu liberālisms vēl nebūt nenozīmē arī to papildījumu praksē. Jau pirmās Saeimas sastāvs ļāva presē izskanēt spriedumiem par noteiktām "novirzēm" sabiedrības pārstāvniecībā, ko visskaidrāk demonstrēja vēlēšanu acīm redzamais "antifeministiskais" raksturs, kas saglabājās visā parlamentārās demokrātijas laikā. Tāpat tika uzsvērtas atkāpes nacionālo minoritāšu pārstāvniecībā, piemēram, krievu pārstāvniecība parlamentā bija neproporcionāli maza, bet vāciešu un ebreju deputātu skaits pārsniedza šo tautību īpatsvaru sabiedrībā (sk., piemēram: *Сегодня. – 1925. – 2. окт.*).

- ⁵⁰ Satversmes sapulces vēlēšanās bija iesniegti 57 kandidātu saraksti, no kuriem mandātus ieguva 38 saraksti, 1. Saeimas vēlēšanās – attiecīgi 88 un 46, bet 2. Saeimas vēlēšanās – 141 un 48 saraksti (*Šilde Ā. Latvijas vēsture. – 393. lpp.*).
- ⁵¹ Lai ierobežotu neatbilstīgu kandidātu sarakstu izvērzišanu, līdz ar kandidātu saraksta iesniegšanu noteica tā saukto drošības naudas iemaksu, ko atmaksāja, ja no saraksta tika ievēlēts kaut viens deputāts.
- ⁵² 1933. gada 21. novembrī ar Saeimas lēmumu nolēma izdot tiesai kreisās Strādnieku un zemnieku frakcijas deputātus, un tūlīt pēc tam Saeimas ēkā viņus apcietināja.
- ⁵³ Kā jauno valstu satversmju un politisko doktrīnu raksturojumā norādīja 1933. gadā publicēts pētījums par “demokrātijas eksperimentu” Centrāleiropas valstīs, dibinoties valstīm, politikā demokrātija bija visu Baltijas valstu nacionālistu līderu mērķis un par tās izvēli padomju agresijas un vācu reakcijas laikā nevarēja šaubīties (*Zurcher A. J. The Experiment with Democracy .. – P. 6*). Apliecinājums Latvijas sabiedrības demokrātiskajiem noskaņojumiem bija lielā vēlēšanu aktivitāte parlamenta vēlēšanās. Satversmes Sapulces vēlēšanās piedalījās 84,88% reģistrēto vēlēšanu, 1. Saeimas – 82,2%, 2. Saeimas – 74,89% vēlēšanu, kas Latvijā bija caurmērā vislielākā aktivitāte Baltijas valstīs (turpat).
- ⁵⁴ Atsevišķu sabiedrības aprindu kritisko nostāju pret K. Ulmaņa režīmu ierobežoja gan šīs opozīcijas sastāvs, gan tās praktiskās izpausmes.
- ⁵⁵ Ļoti trāpīgi par sabiedrības attieksmes veidošanos pret parlamentāro demokrātiju jau 30. gados runāja igauņu vēsturnieks E. Lāmans, vienu no galvenajām Igaunijas parlamentārisma problēmām saskatot partiju vienaldzībā pret sabiedrības politisko audzināšanu un izglītošanu un šajā sakarā uzsverot: “Demokrātija nav “dabisks” fenomens, bet kultūras fenomens, un kultūra ir jākultivē” (cit. pēc: *Arens O. Eduard Laaman as a Historian // Baltic History. – P. 222*). Šī pati doma par latviešu “demokrātisma” statiskumu un sabiedrības un varas atsvešinātību parādās J. Peniķa rakstā par Latvijas parlamentāro laikmetu (*Peniķis J. Latvijas parlamentārais posms: Sasniegums vai neizdevies eksperiments? // Kultūras Fonda Avīze. – 1990. – Marts*), kur viņš analizē “parlamentārisma krīzes” pazīmes Latvijā un līdz ar E. Dunsdorfa spriedumu, ka nekas neliecināja par to, ka “parlamentārisms tautai būtu apnicis”, secina, ka ir grūti atrast kaut kādas parlamentārisma “pagrimuma” pazīmes tieši 30. gadu sākumā. Tādējādi atteikšanās no parlamentārās demokrātijas bija nevis objektīvu apstākļu vai sabiedrības noskaņojuma, bet gan noteiktu politisko aprindu centienu rezultāts, taču sabiedrība, vismaz tās lielākā daļa, šos valsts liktenim izšķirošos politiku lēmumus bez nopietniem iebildumiem pieņēma un akceptēja.
- ⁵⁶ Nosliecē meklēt fašisma izpausmes vēl pirms tā parādīšanās un organizatoriskas noformēšanās ir raksturīga kreiso publicistu un pētnieku pieeja. Viens no tādiem piemēriem ir B. Kalniņa 1925. gadā publicētais pārskats par fašismu Latvijā, kur viņš deklarēja: “Sākot ar 1920. g., fašisti darbojas arī Latvijā,” – pierakstot viņiem uzbrukumus sociāldemokrātiem un Satversmes sapulces deputāta Kurzemnieka nogalināšanu 1920. gadā (*Kalniņš B. Fašisms un viņa apkarošana. – R., 1925. – 8. lpp.*).
- ⁵⁷ Сегодня. – 1922. – 2 сент.
- ⁵⁸ Par mūsu uzdevumiem // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 28. maijs.
- ⁵⁹ Turpat. – 22. maijs.
- ⁶⁰ Par L.N.K. taktiku // Turpat. – 20. dec.
- ⁶¹ Par mūsu uzdevumiem // Turpat. – 28. maijs.
- ⁶² Uz veca taka // Imantas Gars. – 1926. – 21. febr.

⁶³ Šī relativisma piemērs bija 1925. gadā dibinātās aktīvā nacionālisma organizācijas Latvju Nacionālistu klubs dažādos laikos formulētā attieksme pret Sporta un morāli fiziskās audzināšanas biedrību Tēvijas sargi. 1925. gadā tā minēta starp "aktīvo nacionālo censoņu organizācijām" (*Merts K.* Skaidri apjaušamas, bet nievājamas patiesības // *Brīvais Imantas Gars.* – 1925. – 4. apr.), bet jau pēc gada tā apzīmēta par pasīvu nacionālo organizāciju (Nacionālās organizācijas aizstāvēsies līdz beidzamam // *Izšķiries.* – 1926. – 14. okt.).

⁶⁴ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 3724. f., 1. apr., 5314. l., 11. lp.

⁶⁵ Lielākais pārmetums aktīvā nacionālisma centieniem un uzskatiem ir saistīts ar 30. gadu ietekmīgākās aktīvā nacionālisma organizācijas – Latviešu tautas apvienības Pērkoņkrusts – vadītāju uzstāšanos vācu okupācijas laikā, cenšoties atjaunot 1934. gadā apturētās organizācijas darbību un mēģinot izpelnīties varas iestāžu labvēlību. Šo centienu pētnieks H. Biezais (*Biezais H.* Gustava Celmiņa Pērkoņkrusts dokumentu gaismā // *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.* – 1992. – Nr. 1–4) sava darba pieteikumā uzsver, ka viņa analizētie vācu okupācijas laika dokumenti parāda – "Pērkoņkrusts no nacionālas cīņas organizācijas pret parlamentārismu kļuva par Latvijas valsts nodevēju", noejot ceļu līdz "kalpībai svešai okupācijas varai" (turpat. – Nr. 1. – 39. lpp.). Taču, analizējot vācu amatpersonu saraksti 1941. gada augustā, H. Biezais atzīst, ka "vācieši šiem vīriem neuzticējās, patiesībā viltīgi spēlējās ar tiem, ārēji izrādīdami laipnību" (turpat. – 40. lpp.). Tā kā vācu iestādes Pērkoņkrusta darbību aizliedza jau 1941. gada augustā, ir pilnīgi skaidrs – un to ir nepieciešams īpaši uzsvērt –, ka vācu okupācijas laikā nevar runāt ne par kaut kādiem organizācijas un vēl jo vairāk strāvojuma centieniem, ne arī par atsevišķu bijušo aktīvā nacionālisma organizāciju aprindu patstāvīgām brīvas gribas izpausmēm vispār. To apliecina H. Biezā pētījumā publicētie dokumenti un vispirms G. Celmiņa parakstītā 1942. gada 12. janvāra "Iesniegumā" lasāmā taisnošanās par savulaik asajiem izteikumiem pret vāciešiem un viņu vietu Latvijā (turpat. – 42., 43. lpp.), īpaši uzsverot 1933. gada 17. septembra tautas sapulcē G. Celmiņa teikto runu. Kaut gan H. Biezais G. Celmiņa taisnošanos par 30. gadu situāciju un taktiskiem apsvērumiem kā Pērkoņkrusta pretvāciskuma iemesliem uzskata par ticamu, secinot, ka "Celmiņš runāja patiesību, kad viņš 1942. g. 12. janvāra rakstā sarūgtināts un izmisis taisnojās" (turpat. – Nr. 2. – 41. lpp.), ir neiespējami atrast kādu taktisku apsvērumu tik krasiem un nepārprotamiem pretvācu paziņojumiem, vai, citiem vārdiem, jebkādi varbūtējie taktiskie apsvērumi tomēr nespēj izskaidrot un attaisnot šo paziņojumu aso raksturu. Tāpēc, atsaucoties uz H. Biezā analizētajiem dokumentiem, bet pretstatā viņa izdarītajiem secinājumiem ir jāatzīst, ka, lai kādi būtu G. Celmiņa uzskati un to konsekvences citos jautājumos, ir neiespējami noticēt šai laikmeta prasību diktētai "grēku nožēlošanai", ko ievadīja absurda paziņojums, ka viņa vadītā "organizācija no paša sākuma ir uzskatījusi par savu mērķi pārņemt latviešu iztulkojumā un izveidojumā NSDAP tieksmes un lielāko daļu tās iecerēto mērķu" (turpat. – 42. lpp.). Tieši tāpat ir vērtējami G. Celmiņa "Iesniegumā" minētie par "svešu naudu" gatavotā apvērsuma plāni 1936. gadā, kurus – ja tādi bija – ne tikai nevar pierakstīt tobrīd jau divus gadus apturētai organizācijai, bet arī nevar skatīt ārpus K. Ulmaņa režīma konteksta kā likumsakarīgu vēl 1934. gadā parlamenta vēlēšanām gatavojušās organizācijas centienu konsekvenci.

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

Aktīvā nacionālisma organizāciju rosīgā un pamanāmā līdzdalība Latvijas sabiedriski politiskās dzīves procesos un visai nopietnie teorētisko deklarāciju centieni ir tie nosacījumi, kas izskaidro salīdzinoši plašo vēstures avotu un literatūras klāstu par šī strāvojuma pastāvēšanu un citiem ar to saistītiem jautājumiem. Šī pētījuma izstrādē svarīgs bija iespējami plašs dažādu politisko aprindu un atsevišķu autoru subjektīvu spriedumu skatījums uz aplūkojamo tēmu, tomēr pētījuma galvenā kvalitāte ir daudzu līdz šim neizmantotu vai mazāk pazīstamu pirmavotu apzināšana, ļaujot atklāt strāvojuma iekšējos procesus un iezīmēt jaunus akcentus un kopsakarības valsts plašākās iekšpolitiskajās norisēs.

Svarīgākā pētījumā izmantoto avotu grupa ir Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli un aktīvā nacionālisma organizāciju periodiskie un neperiodiskie izdevumi. Visām nozīmīgākajām aktīvā nacionālisma organizācijām ir saglabājušās to pilnsapulču un valdes sēžu protokolu grāmatas, retāk un nepilnīgāk ir pieejami organizāciju biedru saraksti un kases grāmatu materiāli. Dažu organizāciju fondos ir ietverti atsevišķu to nodaļu materiāli, kā arī organizāciju likvidācijas komisiju materiāli. Īpaši interesanti ir materiāli, kas, atspoguļojot vairāk privāta rakstura jautājumus, tieši neskāra organizāciju pastāvēšanu un darbību, taču šī personiskuma dēļ tie piesaistīja uzmanību. Biedrības "Latviešu Nacionālistu klubs" fondā ir lieta "LNK ienākušie raksti 1923. gadā", kas parāda atsevišķu cilvēku un organizāciju attieksmi pret pirmajām kluba akcijām. Ne mazāk interesanti ir divās lietās apkopotie "Laikrakstu izgriezumī", kas aptver laika posmu no 1923. līdz 1927. gadam. Spriežot pēc izgriezumu satura, tie ir vairāku 20. gadu organizāciju vadošā darbinieka J. Priedes sakopotie materiāli, ietverot arī ziņas par viņa mācītāja darbību un viņam piesūtītos komunistu uzsaukumus. Viens no saistošākajiem biedrības "Latvju Patriotu līga" fonda dokumentiem ir īpašs "nacionālisma politisko ienaidnieku" žurnāls, kurā ir sakopotas ziņas (un dažkārt pievienotas arī fotogrāfijas) par lielākajiem "nacionālisma ienaidniekiem" (kādi bija, piemēram, kreiso sociāldemokrātu partijas vadoņi A. Rudevics un B. Kalniņš) un viņu "nodarījumiem". Visbeidzot, jau pats par sevi izteiksmīgs ir biedrības "Latvijas Aktīvo nacionālistu savienība" fondā iekļautais "Biedrības izdotā laikraksta "Dzimtā Zeme" abonentu saraksts", kur

atrodas arī lūgums izsūtīt laikrakstu Latvijas diplomātiskās misijas PSRS 1. sekretāram J. Vīgrabam.

No Latvijas valsts institūtiem, kas sekoja un regulēja sabiedriski politiskās dzīves procesu konkrētus aspektus, vairāk ir izmantoti Sabiedrisko lietu ministrijas Preses un biedrību departamenta fonda materiāli, kur ir lietas gan par atsevišķām biedrībām un partijām, gan preses izdevumiem. Parasti šajā fondā ir atrodamī organizāciju likvidācijas komisiju materiāli, kas dažkārt – sevišķi par neregistrētām, kā Latvijas Fašistu ordenis, vai registrētām, bet darbību neuzsākušām, kā Latvju Nacionāl(r)evolucionārais klubs, organizācijām bija gandrīz vienīgais to ieceres apliecinājums.

Atsevišķu preses publikāciju vai politisku incidentu saturu un ietekmi uz vispārējo politisko situāciju atspoguļo Rīgas apgabaltiesas prokurora fonds. Cita starpā, šajā fondā ir "1. maija notikumu izmeklēšanas komisijas sēdes protokoli" par speciāli izveidotās komisijas ar Ministru prezidenta J. Pauļuka piedalīšanos izskatīto 1923. gada skaļo sadursmi Esplanādē un tai sekojošās sadursmes pilsētā. Nozīmīgi materiāli par aktīvā nacionālisma organizācijām un atsevišķiem darbiniekiem ir Politiskās pārvaldes fondā. Tajā ir lieta, kas satur 1927. gadā arestētā I. Pones saraksti ar domubiedriem un ļauj spriest ne tikai par aizkulišu norisēm aktīvā nacionālisma attīstībā, bet arī spilgti raksturo vadoņu personiskās attiecības un domstarpības. Īpaša nozīme Politiskās pārvaldes aģentūras ziņojumu un novērojumu materiāliem ir par 30. gadiem, kad organizāciju darbība un vairāki citi to pastāvēšanas aspekti palika ārpus oficiālo dokumentu un preses publikāciju ietvariem, un Politiskās pārvaldes materiāli kļūst par būtisku un reizēm arī vienīgo informācijas avotu un pamatu spriedumiem.

Otra liela pirmavotu grupa ir aktīvā nacionālisma organizāciju izdotie periodiskie un neperiodiskie izdevumi, kas vairāk raksturo strāvojuma teorētiskos principus un darbības mērķus (sk. 1. pielikumu). Dažādu organizāciju oficiālo preses orgānu vidū noteikti ir jāmin "Latvju Nacionālā Kluba Biļetens", kas iznāca no 1924. gada aprīļa līdz 1925. gada februārim un 20. gados bija aktīvā nacionālisma vienīgais žurnāla veida izdevums. Nepilnu mēnesi pēc kluba darbības apturēšanas 1925. gada 7. martā sāka iznākt laikraksts "Imantas Gars". Tas pirmo reizi iznāca ar paskaidrojošu virsrakstu "Aktīvā nacionālisma laikraksts", kas kļuva par daudzu nākamo izdevumu virsraksta sastāvdaļu. No 1925. gada marta iznāca Latvju Nacionālistu kluba oficiālais preses orgāns "Brīvais Imantas Gars", kas, sākot ar jūliju, ieguva jaunu elementu – devīzi "Visu Latvijai!". Atšķirībā no iepriekšējiem izdevumiem "Brīvais Imantas Gars" publicēja rakstu autoru vārdus. 1925. gada maijā vienīgo reizi bija norādīta laikraksta tirāža, minot skaitli 6 tūkstoši.¹ Līdz ar organizācijas šķelšanos 1926. gadā vienlaikus iznāca divi izdevumi, kuru virsrakstā lasāms paskaidrojums "Aktīvā nacionālisma laikraksts". Biedrības Latvijas sargi oficiozs saglabāja iepriekšējo nosaukumu "Brīvais Imantas Gars", izdevuma devīzē liekot saukli "Sargi Latvijai!".

Otrs laikraksts, ko izdeva Latvju Nacionālistu klubs, sākotnēji atgriezās pie nosaukuma "Imantas Gars", un pieci tā numuri, kas parādījās no februāra līdz aprīlim, vairāk pievērsās notikušās organizatoriskās šķelšanās iztīrīšanai. Jauns kluba oficiozs "Izšķiries!.." sāka iznākt 1926. gada augustā, izceļoties ar lielāku radikālismu un tādu pašu izvēloties arī laikraksta devīzi "Par stingru nacionālu varu!". 1927. gada 21. janvārī tūlīt pēc Valmieras notikumiem parādījās "Izšķiries!.." ekstra telegramma, kurā klubs norobežojās no šī gadījuma, tomēr tas nespēja glābt organizāciju no darbības apturēšanas, un 1927. gada 3. februārī "Izšķiries!.." iznāca 24. un pēdējo reizi.

1927. gada februārī atkal sāka iznākt laikraksts "Imantas Gars", kas, norādot uz savu pēctecību, virsrakstā lika datējumu – 3. gads. Aprīlī laikraksts kļuva par Latvju Aktīvo nacionālistu savienības oficiozu. Atsaucoties uz kreisās valdības īstenoto politisko kursu, "Imantas Gars" izcēlās ar krasiem spriedumiem. Tas izpelnījās īpašu varas iestāžu uzmanību un kļuva par pirmo aktīvā nacionālisma preses izdevumu, kura numuru (nr. 22) konfiscēja. Kaut arī dažkārt ar lieliem pārtraukumiem starp atsevišķiem laikraksta numuriem, pusotra gada laikā iznākdams 32 reizes, "Imantas Gars" gan izdošanas laika, gan numuru skaita ziņā 20. gados bija visilgākais un bagātākais aktīvā nacionālisma laikraksts.

1927. gada aprīlī pirmoreiz iznāca "Internacionāle", piesakot to kā "Iknedēlas žurnālu sociālistiski komunistiskai kustībai". Nepārstāvēt nevienu organizāciju, žurnāls bija savulaik no aktīvā nacionālisma aizgājušā K. Merta uzskatu paudējs.

Pašās 20. gadu beigās aktīvais nacionālisms pārdzīvoja krīzi, ko apliecina arī preses izdevumu nabadzība. Sešus numurus piedzīvoja no 1928. gada jūlija iznākošais Latvju Aktīvo nacionālistu savienības izdevums "Dzimtā Zeme". Visai nosacīti par šī laika izdevumu ir uzskatāms Brīvības cīnītāju laikraksts "1919. Gada Brīvprātīgais", kura vienīgais numurs iznāca 1929. gada 22. jūnijā un kura saistību ar aktīvo nacionālismu norāda vien J. Priedes uzstāšanās kā izdevējam redaktoram un avīzes devīze "Par stingru nacionālu varu!". Interesants atsevišķu nodaļu centienu piemērs ir "Latvijas sargu" Bauskas nodaļas ar roku rakstītais "Viestura Gars", kura vienīgais numurs 16 lappušu apmērā iznāca 1929. gada 22. jūnijā. 1930. gada janvārī, atzīmējot Latvijas *de iure* gadskārtu, iznāca vienreizējs izdevums "26. Janvāris", par kura parādīšanos, spriežot pēc satura, ir atbildīgas Nacionālo aktivistu kluba aprindas. Nopietnāks ir Nacionālo aktivistu kluba izdots "Latvju Aktivists", kura pirmais numurs iznāca 1929. gada decembrī. Laikraksts galvenokārt informēja par organizācijas dzīvi, un daži teorētiskie raksti tikai atkārtoja vispārējas deklaratīvas nostādnas. 1930. gada februārī ar skaļu norādi par sevi kā "Vienīgo īsti nacionālo laikrakstu Latvijā" šis izdevums ar trešo numuru apstājās.

Uzreiz vairāki aktīvā nacionālisma organizāciju preses orgāni parādījās 1932. gada beigās. Vismazākais izdevumu skaits bija biedrības "Mūsu fronte" izdotajam laikrakstam "Nacionālrevolucionārs", kura lozungs bija "Par brīvību un maizi!".

Parādījies 1932. gada decembrī un līdz 1933. gada janvārim iznākot piecas reizes, laikraksts salīdzinoši lielu uzmanību veltīja saimnieciskiem jautājumiem. Ar plašākiem teorētiskiem rakstiem izcēlās "Tēvijas sargu" biedrības oficiozs. Tas parādījās 1932. gada novembrī kā vienreizējs izdevums "Tēvijas Sargi", 1933. gada februārī pieteica sevi kā biedrības žurnāls "Tēvijas Sargs", bet no 1933. gada marta iznāca kā biedrības mēnešraksts "Mūsu Tēvijas Sargs" un ar tādu nosaukumu turpināja iznākt līdz pat 1934. gada maijam. Tomēr ietekmīgākie un nozīmīgākie 30. gadu sākumā ir G. Celmiņa un J. Štelmahera vadīto organizāciju preses orgāni.

Pirmais 1932. gada augustā parādījās G. Celmiņa vadītās Latviešu Tautas apvienības "Ugunskrusts" tāda paša nosaukuma oficiozs, laikraksta virsrakstam pievienojot organizācijas lozungu "Latviju latviešiem – latviešiem darbu un maizi!". Līdz laikraksta apturēšanai 1933. gada 19. martā tas iznāca 31 reizi, jau ar pirmajiem numuriem piesaistot varas iestāžu ievērību, par ko liecināja apķīlātie četri pirmie laikraksta numuri. Sakarā ar gada jubileju 20. augustā iznāca "Ugunskrusta" 32. – jubilejas numurs, taču jau 26. martā, kad apturētās biedrības vietā tika reģistrēta jauna organizācija, par Tautas apvienības oficiālo orgānu kļuva laikraksts "Pērkonkrusts", kam līdz 1934. gada janvāra beigām iznāca 43 numuri. Pēc šī laikraksta apturēšanas G. Celmiņa vadīto organizāciju uzskatus turpināja paust E. Blanka rediģētās "Rīgas Telegrammas" (divi numuri 1934. gada februārī – abi apķīlāti), un 21. februārī vēl pēdējo reizi iznāca arī "Pērkonkrusts".

Līdzīgas pārvērtības piedzīvoja J. Štelmahera vadītās Apvienotās Latvijas Nacionālsociālistu partijas oficiozs "Nacionālsociālists", kura pirmais numurs iznāca 1932. gada septembrī. Līdz laikraksta apturēšanai 1933. gada martā tam bija 26 numuri. Gaidot jaunas organizācijas reģistrēšanu, martā iznāca laikraksta "Latvju Nacionālsociālists" numurs, bet aprīlī – divi laikraksta "Rung' Iz Maisa" numuri. 1933. gada aprīlī sāka iznākt laikraksts "Zilais Ērglis", kura pēdējais – 18. numurs parādījās 1934. gada maijā.

Vienlaikus ar preses izdevumiem aktīvā nacionālisma organizācijas laida klajā ievērojamu skaitu neperiodisko izdevumu, kuru lielākā daļa bija veltīta konkrētu organizāciju vai retāk visu strāvojumu vienojošo uzskatu un centienu iztirzājumam. Līdzās pirmajiem izdevumiem, iepazīstinot sabiedrību ar angļu laikraksta "The Daily Mail" korespondenta P. Fillipa spriedumiem par "Itālijas fašistiem"² un atkārtoti izdodot pārstrādāto un papildināto E. Blanka pārskatu par latviešu tautisko kustību,³ nozīmīgākie darbi, kas pamatoja aktīvā nacionālisma rašanās nepieciešamību un tā pirmās organizācijas Latvju Nacionālā kluba centienus, bija kluba izdevumi "Latvju Nacionālais klubs, viņa mērķi un darbība"⁴ un "Latvju Nacionālā kluba 1 gads."⁵ Par Nacionālā kluba sabiedrisko centienu apliecinājumu kļuva 1923. gadā izdots "Latvju Nacionālā kluba vadonis pa Rīgu"⁶ ar latviešu uzņēmumu adresēm un "Nacionālais kalendārs",⁷ kas turpināja iznākt arī divus nākamus gadus. Šo izdevumu

tematika pārsniedza šaurus organizācijas uzskatu deklarāciju ietvarus, un, ņemot vērā Nacionālā kluba izdoto grāmatu un brošūru metienus, ko noteica kluba Centra valde un kas parasti bija ap 10 000 (pārdošanas cena, svārstoties no 20 santīmiem līdz Ls 2, caurmērā bija Ls 0,50⁸), var apgalvot, ka kluba izdotā literatūra pretendēja uz plašāku sabiedrības aprindu uzskatu veidošanu.

20. gadu vidū aktīvā nacionālisma publicistika bija cieši saistīta ar K. Merta vārdu. Bija izdots arī viņa autobiogrāfisks atskats par bijušā padomju ierēdņa pieredzēto.⁹ 1925. gadā Nacionālistu kluba izdevumā iznāca K. Poļa apcietinājumā sarakstītais pārdomu darbs "Latvijas politiskā bilance",¹⁰ ko gan drīzāk tikai formāli var saistīt ar aktīvā nacionālisma vārdu. Aktīvā nacionālisma uzskatu izstrādē nozīmīgākais šī laika darbs bija 1926. gadā publicētā K. Merta "Nacionālās diktatūras būtība",¹¹ kas rezumēja viņa formulētā aktīvā nacionālisma nākotnes redzējuma galvenos principus, apzīmējot noteiktu robežšķirtni aktīvā nacionālisma uzskatu attīstībā.

Desmitgades noslēgumā aktīvā nacionālisma līdzšinējā rosīgā literatūras izdošana apstājas, bet jau 30. gadu sākumā parādījās divi nozīmīgi pārskati par visa strāvojuma nostādnēm un organizācijām. E. Akermaņa-Tīrumnieka "Aktīvie nacionālisti"¹² plašāk iztīrāja aktīvā nacionālisma idejas, savukārt Nacionālo aktīvistu kluba Propagandas vienības izdots "Cīņai – sveiks"¹³ ir nozīmīgs pārskats par strāvojuma organizatorisko attīstību. Citi aktīvā nacionālisma izdevumi 30. gadu sākumā bija konkrētu organizāciju vispārējo principu deklarācijas,¹⁴ kā izteikti propagandas izdevumi tie ir nozīmīgi šo organizāciju uzskatu izpratnei.

Visbeidzot, ir jāatzīmē dažas mazāk izplatītas aktīvā nacionālisma propagandas formas, ko var uzskatīt par avotiem. Vispirms tie ir konkrētam gadījumam veltīti uzsaukumi un skrejlapas. Kā liecināja Nacionālā kluba valdes sēžu protokoli, 1924. gada 1. maija svinībām klubs gatavojās iespiest 150 000 uzsaukumu, 50 000 dziesmu lapu un 50 000 karikatūru.¹⁵ Lielāku satraukumu varas institūtos radīja 20. gadu vidū parādījušās nelegālās Latvju Fašistu partijas skrejlapas, kuru autors gan palika nenoskaidrots. Īpaši interesantas bija tās popularizēšanas formas, ko varēja uzskatīt par savam laikam jaunām. 1924. gada martā izskanēja ierosinājums uzņemt filmu par Nacionālā kluba virsaini K. Ķūķi,¹⁶ savukārt 30. gadu sākumā, viens otru apvainojot ideju zagšanā, G. Celmiņa Ugunskrusts un J. Štelmahera Nacionālsociālistu partija izlaida savu organizāciju propagandas skaņuplates.¹⁷

Līdzās arhīvu materiāliem un aktīvā nacionālisma organizāciju izdevumiem pētījumā ir izmantoti arī daudzi blakusavoti, kas šajā gadījumā ir 20.–30. gados sarakstītie darbi vai, aplūkojot aktīvā nacionālisma izcelsmi, arī nedaudz agrāk un kas šajā pētījumā ir izmantoti vispārējās situācijas, procesu un sabiedrības politisko uzskatu raksturojumam vai no aktīvā nacionālisma uzskatiem atšķirīgo dažādo sabiedrības aprindu skatījumam uz aktīvo nacionālismu. Kā blakusavots ir izmantotas

vairāku sabiedrisko un valsts darbinieku jau pēc 2. pasaules kara sarakstītās atmiņas, kas, lai gan bija neizbēgami subjektīvas, izcēlās ar personisku, tieši detaļās kolorītu laikmeta raksturojumu un ļāva ieskatīties dažu notikumu aizkulisēs.

Starp izdevumiem, kas raksturo dažādu sabiedrības aprindu attieksmi pret aktīvo nacionālismu un vispārējo iekšpolitiskās attīstības kontekstu, vispirms ir jāmin preses izdevumi. Plašāku vēribu pelna trīs atšķirīgas pozīcijas pārstāvoši dienas laikraksti. Vienā spārnā bija aktīvā nacionālisma galveno oponentu un apkarotāju izdots "Sociāldemokrāts", otrā – aktīvā nacionālisma uzskatiem tuvāks latviešu pilsonības nacionāli valstisko ideālu paudējs A. Berga izdots "Latvis", starp abiem pretējo politisko uzskatu oficioziem nosacīti neitrālākus spriedumus pāuda lielākais un plašākais Latvijas dienas laikraksts "Jaunākās Ziņas", un tas ir nozīmīgs vispirms kā izdevums, kas centās paust sabiedrības lielākās daļas noskaņojumu.

Neperiodisko izdevumu lielajā klāstā no 20. gadu sākuma izdevumiem uzmanību pelna "Politiskās Tautas Bibliotēkas" sērijas izdevumi, kas pievērsās aktuāliem politiskās dienaskārtības jautājumiem, starp kuriem bija arī vairāku aktīvā nacionālisma aprindu (K. Kūķis, K. Merts) autoru darbi.¹⁸ Citu šī laika izdevumu vidū ir jāatzīmē pirmie mēģinājumi valsts vai noteiktu politisku interešu aspektā analizēt Latvijas politisko spektru¹⁹ vai noteiktus politiskos spēkus²⁰ un izvērtēt Latvijas parlamentārisma pirmo pieredzi,²¹ izdalot atsevišķus politiskās dzīves aspektus un tendences.²² 20. gadu vidū ievēribu saistīja divas B. Kalniņa brošūras, kas asi vērsās pret "mūsmāju "naciķiem"" un aiz viņiem stāvošām pilsonības aprindām,²³ un 1927. gadā izdotā "Pilsonu diktatūra",²⁴ kas parādījās kā atbilde uz 1926. gadā publicēto K. Merta "nacionālās diktatūras" programmu.

30. gadu sākumā parādījās dažādu autoru pārspriedumi par aktuālās iekšpolitiskās dzīves problēmām un politikas aizkulisēm.²⁵ To vidū bija vairāki darbi par līdz šim maz skartiem jautājumiem, iztirzājot nacionālās arod kustības centienus un nozīmi,²⁶ politikas un rasu jautājumus²⁷ un vācu nacionālsociālisma rašanos un mērķus.²⁸

Atsevišķa un nozīmīga blakusavotu daļa 20.–30. gadu neperiodisko izdevumu vidū ir trīs izdevumu grupas. Pirmā ir dažādu organizāciju oficiālie statūti un programmu izdevumi, kas atspoguļoja šo organizāciju darbības principus un galvenās nostādnes,²⁹ izdalot kopīgo un atšķirīgo attiecībā pret aktīvā nacionālisma organizāciju nostādnēm. Otru grupu veido darbi, kas veltīti latviešu idejisko un politisko centienu attīstībai plašākā vēsturiskā kontekstā.³⁰ Īpaši nozīmīgi bija tie izdevumi, kas izteica aktīvā nacionālisma uzskatiem tuvāko aprindu spriedumus un kas atspoguļoja arī aktīvā nacionālisma uzskatus par strāvojuma idejiskajām saknēm, kā, piemēram, E. Blanka darbi.³¹ Trešā grupa ir statistiska rakstura izdevumi, kas bezkaislīgā "skaitļu valodā" raksturoja sabiedrības un valsts attīstības sasniegumus un tendences.³²

Izmantojot plašu memuāru literatūru, ir jāņem vērā to autoru uzskatu noteiktais neizbēgamais subjektīvisms. Pirmās atmiņas par valsts dibināšanas laiku parādījās jau 20. gados, un to autori pārsvarā bija neseno militāro un politisko cīņu dalībnieki vai no svešatnes atgriezušies un padomju varu pārdzīvojušie bēgļi.³³ Viens no interesantākajiem laikmeta raksturojumiem bija pazīstamā dzejnieka un sabiedriskā darbinieka mācītāja A. Niedras atmiņas,³⁴ kurās viņš uz personisko pārdzīvojumu un spriedumu fona atklāj valsts dibināšanas laikmeta norises un politikas aizkulisēs. Atmiņas par Latvijas Republikas laiku sāka parādīties jau drīz pēc 2. pasaules kara, turklāt plašākā un nozīmīgākā to daļa bija sarakstīta un publicēta emigrācijā. Īpaši ir jāatzīmē bijušo aktīvā nacionālisma aprindām tuvo sabiedrisko darbinieku – A. Kundrāta,³⁵ Ā. Šildes – atmiņas, kas kaut vispārējos vilcienos pieskārās arī strāvojuma pastāvēšanai. Spilgtākie un izteiksmīgākie nereti bija bijušo žurnālistu, literātu un citu sabiedrības vidusslāņa aprindu vērojumi.³⁶ Latvijā līdz pat 80. gadu vidum publicēto atmiņu skaits bija ļoti ierobežots, un tās raksturoja stingri ieturēta skatījuma pozīcija,³⁷ tāpēc tās vairāk ir interesantas kā papildinājums vispārējam laikmeta raksturojumam.

Raksturojot aktīvā nacionālisma izpratnei veltītās literatūras saturu kopumā, būtiskākais ir tas paradoksālais apstāklis, ka, neraugoties uz biežajām norādēm par aktīvā nacionālisma organizāciju pastāvēšanu un darbību kā vienu no spilgtākajām Latvijas starpkaru posma politiskās dzīves parādībām, parasti aktīvais nacionālisms ir bijis tikai kā ilustrācija, kā piemērs kādu citu, plašāku procesu un jautājumu izpratnei. Aktīvā nacionālisma kā patstāvīga fenomena pastāvēšanai veltīto darbu un publikāciju skaits ir visai neliels, kas savā pieejā un spriedumos parāda vairākas pētnieciskas un metodoloģiskas problēmas.

Galvenās tendences, kas ilgu laiku kļuva valdošās aktīvā nacionālisma izpratnei, izrietēja no pirmo tam veltīto darbu tradīcijas. No vienas puses, tā bija objektīva likumsakarība, ka pirmie, kas plašāk pievērsās pēckara nacionāli radikālo strāvojumu analīzei, bija šo strāvojumu galvenie idejiskie un politiskie oponenti, kuri tādējādi mēģināja atklāt sava jaunā pretinieka "īsto seju".³⁸ Tieši kreiso publicistu skaidrais ideoloģiskais uzdevums noteica šī strāvojuma izpratnes divus galvenos pamatpostulātus. "Fašisms" viņiem bija savu ietekmi zaudējošās lielburžuāzijas samaksātais pēdējais, visnežēlīgākais melnās reakcijas ierocis un apvērsumam gatavs cīņas priekšpulks,³⁹ visu deklasēto, t.i., savas šķiras apziņu zaudējušo sabiedrības elementu kustība, kam nav ne noteiktas sociālās bāzes, ne ideoloģijas.⁴⁰ Īpaša nozīme kreiso publicistu apzīmētajā pēckara nacionālo strāvojumu izpratnē bija šo strāvojumu biedru sastāvam, atsevišķu vadoņu biogrāfijās vai strāvojumu biedru sociālajā piederībā meklējot faktus un tendences, kas ļautu atklāt strāvojumu slēptos motīvus un mērķus.⁴¹

No otras puses, tā bija objektīvā pēckara nacionāli radikālo strāvojumu veidošanās un centienu līdzība, ko noteica vispārējais pēckara sociāli psiholoģiskais noskaņojums un ko vēl vairāk pastiprināja šo strāvojumu demonstrētā tuvība. Parādoties vienlaikus vai īsi pēc fašistu "gājiena uz Romu" un neslēpjot savas simpātijas "melnkreklu" centieniem, šie strāvājumi neizbēgami deva iemeslu piemērot sev tos priekšstatus un spriedumus, kas bija izveidojušies par Itālijas fašismu. Līdz ar to veidojās paradoksāla situācija, kad vēl pirms paša fašisma politisko pamatprincipu noskaidrošanās⁴² un konkrētā strāvājuma idejiskās platformas noformēšanās, un plašāka darbības centienu pieteikuma jau izskanēja gatavi spriedumi. Pievērsoties ne tik daudz konkrēto strāvājumu un to īpatnības analīzei kā mēģinājumiem skatīt šos strāvājumus kaut kāda etalona prizmā, tie noveda pie nepamatotiem un bieži vien vulgarizētiem vērtējumiem. Tādējādi pēckara radikālo nacionālo strāvājumu izpratnē jau no pirmsākumiem valdīja ļoti shematizēti spriedumi, kur dominēja kreiso autoru noteiktā šķiru cīņas pieeja, un pat salīdzinoši nedaudzie atšķirīgu vērtību pozīcijās rakstītie darbi nespēja izvairīties no spēcīgās kreisās tradīcijas ietekmes. Ar atsevišķām atkāpēm tāda bija aktīvā nacionālisma izpratne 20.–30. gados.

Pirmos spriedumus par aktīvo nacionālismu līdz ar Latvju Nacionālā kluba dibināšanu Latvijas presē raksturoja centieni tieši saistīt tā parādīšanos ar fašisma vārdu. Plašāk par "Latvijas fašismu" sāka runāt pēc Nacionālā kluba apsveikuma telegrammas jaunajam Itālijas Ministru prezidentam B. Musolīni.⁴³ Vairāki pilsonības aprindu laikraksti konstatēja, ka "arī Latvijā, šķietas, šī kustība sāk jau paslepus laist savas saknes"⁴⁴, pievērsdamies pārspriedumiem par fašisma būtību. Tieši pilsonības uzskatu dažādībā asāk iezīmējās pieejas un izpratnes atšķirības. Runājot par fašisma mērķiem, šajā kustībā vispirms tika saskatīts vispār nacionālo un arī proletariāta interešu aizstāvis,⁴⁵ turpretī, vairāk akcentējot fašistu sastāvu un praktisko uzstāšanos, fašisms jau parādījās kā vakardienas sociālistu, pilsoņu terorizētāju un samaksātu lielkapitālistu kalpu kustība.⁴⁶ Tas, kas vienoja un bija kopīgs visiem pilsonības spriedumiem, bija tēze par fašisma neapšaubāmo reakcijas raksturu, skatot tā rašanos un izmantotos cīņas līdzekļus kā atbildi uz Itālijas sociālistu uzstāšanos un metodēm.

Atšķirīga pieeja bija kreiso sociāldemokrātu spriedumiem. Mēģinot saskatīt Latvju Nacionālā kluba apsveikumā B. Musolīni ko vairāk nekā vienkāršu simpātiju apliecinājumu, viņi šo deklaratīvo gara tuvības apliecinājumu attiecināja arī uz paša kluba rašanos. Šajā kontekstā "Sociāldemokrāta" izklāstā Latvijas "fašistu" organizācijas veidošanai bija pievērsušies "bišķītis" apdzērušos korporeļu un daži "ķūķiski" virsnieki, kuriem nedeļa mieru Itālijas censoņu lauri.⁴⁷ Fašisma idejas parādīšanās Latvijā te bija ne vairāk kā nejauša modes lieta, un pašsaprotami izskanēja spriedums, ka "Latvijas reakcionāru māžošānās ir tikai viena nožēlojama pakalķēmošanās Itālijai". Lai galīgi parādītu jaunās organizācijas nenozīmību un tālākas attīstības neiespējamību, "Sociāldemokrāts" mēģināja demonstrēt arī analītisku pieeju,

konstatējot: "Fašisms demokrātiskā Latvijā ir iespējams kā niedriska kustība, kura atvērtu ceļu vācu baroniem un Niedram un kurai tautas masās atbalsta nav." Turpat ir secināts, ka tieši "kā masu kustība fašisms Latvijā nav iespējams"⁴⁸.

Pirmais nopietnākais pārskats bija 1923. gadā publicētais A. Malienieša darbs "Fašisms".⁴⁹ Darba autora politiskie uzskati ir neskaidri. Viennozīmīgi negatīvi novērtējot fašismu, kas, cita starpā, salīdzināts ar lielniecismu, un saskatot tajos pilsoņu kara sludinātājus, tikai no pretējām pusēm, autors uzsver arī "strādnieku šķirai kaitīgo sociāldemokrātijas politiku", lietojot komunistu terminoloģijai raksturīgo apzīmējumu "sociālreformisti". Vispirms plaši iztirzājis fašisma kā "uzbrūkošā kapitāla" politiskā ieroča lomu un tā saturu, autors arī fašisma veidošanos Latvijā saista ar pilsētu lielburžuāzijas centieniem, ko vēl pastiprina lauku buržuāzija un garīdzniecība. Pievērsoties konkrētām organizācijām, A. Malienietis atzīmē, ka, "apskatot Latvijas fašistu organizācijas, nepieciešams viņas sagrupēt skaidri fašistiskās un fašistiski noskaņotās"⁵⁰. Pirmajai grupai autors pieskaita Latviešu (!) Nacionālo klubu, kura sociālo bāzi veido "šovinistiski noskaņotie studenti – saimniekdēli", daļa bijušo oficeru un patriotiskā inteliģence. Īpatnējā un pirmajā brīdī it kā nenozīmīgā neprecizitāte organizācijas nosaukumā, Latvju Nacionālo klubu nosaucot par Latviešu Nacionālo klubu, ir interesanta ne tikai kā autora praktiskās informētības ilustrācija, pastiprinot domu par iespējamo visa darba "nelatvisko" izcelsmi, bet, aizsteidzoties nedaudz priekšā un atzīmējot šīs neprecizitātes atkārtošanos vēstures literatūrā arī pēc diviem un pat sešiem gadu desmitiem, arī kā viena no vispārējās kreiso publicistu pieejas spilgtākajām izpausmēm. Kā vienu no otrās grupas – fašistiski noskaņotām – organizācijām autors min arī lauku aizsargus. Raksturojot "fašisma" perspektīvas Latvijā, autors nedod viennozīmīgu atbildi, tomēr kopumā tās viņam nešķiet lielas, jo "fašismam", viņaprāt, te nav stabilas un plašas masu bāzes.

Kreiso tradīciju turpināja divas 20. gadu vidū izdotās Saeimas deputāta B. Kalniņa brošūras. Savā pieejā autors saglabāja jau minētos principus, sākot ar atskatu uz Itālijas fašismu un aplūkojot to kā starptautisku parādību (dažādu valstu fašistu organizāciju uzskaitījumā viņš iekļāva arī Ziemeļameriku, kur, kā viņš rakstīja, fašisti "nelegāli darbojas zem "Ku-Kluks-Klana" nosaukuma"⁵¹), lai uz šī fona rādītu latviešu "fašistus", kuri, kaut arī vēl bez savām organizācijām, Latvijā darbojas jau no 1920. gada. Jaunais, ko fašisma pastāvēšanā uzsvēra B. Kalniņš, bija tā internacionālisms, norādot uz vairāku valstu – arī Latvijas – fašistu un monarhistu ciešo saskaņu un viņu noturētajām starptautiskajām konferencēm.⁵² Interesanti, ka brošūras noslēgumā, acīmredzot cenšoties nostiprināt savas partijas kā vienīgā strādnieku interešu pārstāvja statusu un noraidot komunistu pārmēģinājumus par latviešu sociāldemokrātijas tuvību fašistiem, B. Kalniņš uzsvēra, ka patiesībā tieši komunismam ir liela līdzība ar fašismu, deklarējot, ka "komunismu ar stipru tiesību var apzīmēt par sarkano fašismu, tāpat kā reakcionārus daudzus gadījumos var dēvēt par melnajiem lieliniekiem"⁵³.

Iepriekšējās nostādnes atkārtoja 1927. gadā publicētais darbs "Ko dotu Latvijai fašistu diktatūra?"⁵⁴ Runājot par organizācijām, autors secina, ka tieši tāpēc, ka Latviju Nacionālais klubs "gribēja akli pārnest uz Latviju" Itālijas fašistu paņēmienus, to uzskatīja "par oficiāliem fašistu priekšstāvjiem"⁵⁵, savukārt idejisko centienu nozīmē vēlreiz ir uzsvērts, ka "fašisma un niedrisma jēdzieni ļoti sakrīt mūsu tagadējos apstākļos"⁵⁶.

Šajā pašā tradīcijā bija sarakstīts R. Uiskas 1932. gadā Padomju Savienībā publicētais darbs par fašismu un sociālfāšismu Latvijā,⁵⁷ tomēr viņa pieejā bija jauni akcenti un vairākas interesantas nostādnes. Būtiski jauns šajā darbā bija Latvijas "fašisma" skatījums tā attīstībā. Pirmais fašisma attīstības posms, kas, pēc autora domām, noslēdzās 1925. gadā, bija raksturīgs ar itāļu darbības metodēm.⁵⁸ 1923. gadā fašisti bija pārgājuši uzbrukumā, graužot strādnieku organizācijas un uzbrūkot strādnieku demonstrācijām, bet 1925. gadā nogalinot Masaku. Pēc 1925. gada fašisti atteikušies no rupjiem, skandaloziem cīņas paņēmieniem, izvēloties daudz nopietnāku taktiku un sākot nopietni gatavoties apvērsumam, taču "ģenerālleitnanta Oliņa"⁵⁹ fašistiskais pučs Valmierā un Ikšes pučs Rīgā bija cietis fiasko.⁶⁰ Latvijas fašisma raksturīga iezīme salīdzinājumā ar fašismu Itālijā, Polijā un Somijā, kā atzīmēja autors, bija tā "auklēšanās" ar parlamentu.⁶¹ Autora analizējošā un salīdzinošā pieeja ļauj šo darbu uzskatīt par ļoti nopietnu kreisās tradīcijas ietvaros tapušu pētījumu, lai gan arī tā autors nespēja atturēties no konkrētās vides noteiktām ideoloģiskām atziņām. Sekojot šī laika Padomju Savienības starptautiskās politikas principiem un skatot Latviju kā imperiālistisko valsti – pirmkārt Anglijas un Francijas – ekonomisko un militāro placdarmu, šajā kontekstā autors norādīja, ka ārējā politikā Latvijas fašisti ir orientējušies uz Angliju.⁶²

Līdzās kreiso publicistu darbiem parādījās arī citas, no kreiso vērtībām atšķirīgas publikācijas par aktīvo nacionālismu, taču to skaits un apjoms bija ierobežotāks. Atšķirībā no pirmajiem šajos darbos bija mērenāki, t.i., mazāk nievājoši un lamājoši, formulējumi un vairāk psiholoģiska aktīvā nacionālisma rašanās un pastāvēšanas izpratne. Galvenie aktīvā nacionālisma centienu neveiksmes cēloņi tika saskatīti latviešu sabiedrības struktūrā un noskaņojumā, kur Itālijas fašistu paņēmieni bija sabiedrībai nepieņemami, un "noteiktu vadoņu trūkumā", kuriem nebija skaidru ideju un "pārliecības par savu uzstādīto mērķu pareizību". Aktīvā nacionālisma varbūtējās perspektīvas netika vērtētas augstu, nepārprotami secinot, ka "pie mums tam nav izredzes uz nodibināšanos"⁶³.

Pēc 1934. gada 15. maija aktīvais nacionālisms ar tā nostādnēm izrādījās viena no K. Ulmaņa režīma "aizliegtajām tēmām", kas pēc principa – kas kontrolē pagātni, tas kontrolē tagadni – lika izvairīties no jebkādas aktīvā nacionālisma pieminēšanas, šajā nozīmē izvairoties no nevēlamām asociācijām par vadoņa īstenoto centienu idejiskajiem priekšgājējiem.

Pēc 2. pasaules kara gandrīz pusgadsimtu latviešu vēstures zinātne attīstījās divās dažādās vidēs, iegūstot atšķirīgas iezīmes. Latvijā viennozīmīgi dominēja marksistiskā pieeja, kas bija saistīta ar ideoloģiskajām nostādnēm konkrētu ievirzi un faktu atlasī, savukārt emigrācijā parādījās pētījumi, kur faktiskā materiāla trūkumus centās aizstāt ar konceptualizētiem un brīžiem neattaisnotiem vispārinājumiem. Par vairākiem Latvijas vēstures jautājumiem šajās atšķirīgajās vidēs radītie pētījumi ievērojami atšķīrās, taču izpratnē par aktīvo nacionālismu tos vienoja vispārējie pēckara noskaņojumi un nostāja pret vairāku pie varas nonākušo nacionāli radikālo režīmu īstenoto politiku un tās rezultātiem. Šīs pieejas būtība koncentrējās formulējumā: patoloģisks fenomens – patoloģiskas idejas, vadoņi un biedri.⁶⁴

Latvijas vēsturnieku pētījumos kreiso publicistu sāktajai tradīcijai pēckara apstākļos pievienojās kara rezultātu izraisītās konsekvences. Tā bija izteikta apgrieztas kauzalitātes pieeja, skatot visus strāvojuma mērķus, principus un uzskatus vācu okupācijas laika prizmā. Šīs pieejas pamatlīnijas iezīmēja Latvijas PSR vēstures apcerējumu sērijā izdots J. Krastiņa darbs,⁶⁵ kam sekoja A. Jablonska, A. Rudevica, B. Berkoviča un citu autoru pētījumi par “buržuāzisko Latviju”.⁶⁶ Vēsturnieku attieksmi raksturo jau tas vien, ka līdz pat 80. gadiem par nopietnāko teorētisko izstrādi Latvijas “fašistu” izpratnei var uzskatīt šķirkli “LPSR Mazajā enciklopēdijā”, kur ir runāts par “atklāti fašistiskām organizācijām”.⁶⁷

Plašākais marksisma pozīcijās rakstītais darbs ir 1983. gadā izdots V. Samsona apcerējums “Naida un maldu slīkšņā”.⁶⁸ Pētījuma saturu autors konkretizē apakšvirsrakstā: “Ieskats ekstrēmā latviešu nacionālisma uzskatu evolūcijā”. Īsā vēsturiskā atkāpē par nacionālisma “necilajiem radurakstiem” autors secina, ka “ekstrēmā latviešu nacionālisma genealogiskā līnija aizsākās 19. gs. pēdējā ceturksnī, kad latviešu buržuāzija kļuva par konservatīvu, bet 20. gs. pirmajā ceturksnī izvērtās jau par kontrrevolucionāru spēku”.⁶⁹ Runājot par “fašisma kā politiska un idejiska virziena” veidošanos Latvijā, autors raksta: “Jau 1922. gadā tika nodibināta labēji ekstrēmistiska organizācija “Latvijas Nacionālais klubs”, kas prasīja saeimas likvidēšanu un atklātas nacionālistiskas diktatūras nodibināšanu; parādījās arī citas līdzīgas grupas.”⁷⁰ Klubs, kā uzskata autors, “izmantoja jau gatavās latviešu šovinisma, antikomunisma un antisemitisma tēzes hipertrofizētā veidā”. Raksturojot “latviešu fašisma” idejiskos principus kopumā, autors, atsaucoties uz tālaika komunistu nostādnēm, aplūko divus virzienus. “Pirmā virziena piekritēji atklāti sauca sevi par fašistiem un labprāt ekspluatēja itāliešu fašisma un vācu nacionālsociālisma galēji ekstrēmos saukļus”, un šo virzienu pārstāvēja “vairākas sīkas, bet visai skandalozas partijas un grupas, kuras ne vienmēr tika ņemtas nopietni”. Otro virzienu pārstāvēja Zemnieku savienība, kas taktisku apsvērumu dēļ “mēdza atturēties no galējībām” un virzību uz autoritāro režīmu slēpa aiz Satversmes reformas izkārtnes.⁷¹ Kā redzams, šī nostādne tikai atkārtoto to pašu, vēl 1923. gadā A. Malenieša

darbā pausto skatījumu. Ir mainījušies daži formulējumi, ir mainījušies autori, bet izpratne kopumā palikusi tā pati.

Lai gan sarakstīti citā ideoloģisko nosacījumu vidē, arī latviešu pēckara emigrācijā publicētos darbos, kas, cita starpā, runā par aktīvo nacionālismu, attieksmē pret to noteicoši ir kritiskie spriedumi. Strāvojuma centienu pārzināšana lielāku uzmanību liek pievērst O. Freivalda, Ā. Šildes, B. Kalniņa un H. Biezā spriedumiem,⁷² bet citu autoru darbos⁷³ faktu materiāla trūkumā izteikto spriedumu nozīmi vēl vairāk mazināja faktoloģiskās neprecizitātes, kas tomēr netraucēja visiem emigrācijas pētniekiem vairāk vai mazāk pamatoti kritiski vērtēt aktīvā nacionālisma pastāvēšanu un varbūtējās politiskās perspektīvas.

Pavērsiens aktīvā nacionālisma historiogrāfijā iezīmējās 90. gadu sākumā, kad Latvijas vēsturnieku darbos parādījās mēģinājumi liberalizēt līdzšinējo pieeju un atteikties no iepriekšējās ideoloģizētās terminoloģijas un spriedumu kategoriskās vienpusības. Pēdējie mēģinājumi no liberalizēta marksisma pozīcijām aplūkot aktīvo nacionālismu ir vairākos izdevumos izdotie "Latvijas likteņgadi", kas, gan runājot par 1934. gada 15. maija apvērsumu, gan par nacionālo jautājumu, piemin "fašistiskās" (Ē. Žagars⁷⁴) un "ekstrēmā nacionālisma" (V. Blūzma⁷⁵) organizācijas. Šajā pašā kontekstā ir jāanalizē I. Medņa publikācija rakstu krājumā "Pretstatu cīņā",⁷⁶ kur viņš piemin "fašistiskas" organizācijas labējo politisko partiju kontekstā.

Plašāks darbs, kas veltīts kādai aktīvā nacionālisma organizācijai, ir 1994. gadā izdots A. Paegles pētījums "Pērkonkrusts pār Latviju".⁷⁷ Balstoties uz arhīva materiāliem un organizācijas izdevumiem, darba autors izseko organizācijas pastāvēšanu no tās dibināšanas līdz pat 1944. gadam, izdalot vairākus posmus. Uz agrāk publicēto pētījumu faktu materiāla nabadzības un ideoloģiskās pieejas fona šis darbs nenoliedzami izceļas, tomēr brīžiem autora izklāsts ir pakārtots faktu materiāla fragmentārajam raksturam un pārvēršas saraustītā faktu un atkāpju kompilācijā.

Sākot ar 90. gadu vidu un līdz pat pēdējam laikam, parādās jauni pētījumi un publikācijas, kas, pievēršoties līdz šim mazāk pētītiem jautājumiem un ienesot aprītē jaunus faktus, ir būtiski mainījušas vairākus Latvijas 20.–30. gadu vēstures izpratnes akcentus un strauji paplašinājušas pētījumu vispārējo problemātiku. Vairākos pētījumos ir risinātas šī laika posma kopējo politisko principu un tā iezīmju definēšanas un atbilstošas vēstures terminoloģijas problēmas. Par nozīmīgu pētījumu tēmu ir kļuvusi Latvijas Satversmē noteiktās parlamentārās demokrātijas principu un tās prakses izvērtēšana, arī 1934. gada 15. maija apvērsuma likumīgie aspekti, vēsturiskās saknes un K. Ulmaņa vēlākā autoritārā režīma pastāvēšanas saturs.⁷⁸ Daudzi pētījumi ir veltīti dažādu Latvijas mazākumtautību sabiedriskās un politiskās dzīves problēmām un valsts mazākumtautību politikas izvērtēšanai.⁷⁹ Interesi pelna vairāku līdz šim npublicētu atmiņu izdevumi⁸⁰ un pētījumi par

atsevišķiem ievērojamiem sabiedriskajiem un politiskajiem darbiniekiem.⁸¹ Šis plašās vēstures literatūras ietvaros ir parādījušās arī vairākas publikācijas un pētījumi,⁸² kas ir veltīti vai noteiktā aspektā skar aktīvā nacionālisma pastāvēšanu un tā centienu vērtējumu.

Tā kā pētījuma tēma ir cieši saistīta ar ļoti nozīmīgu Eiropas 20. gadsimta vēstures problēmu, aplūkojot to kā plašākas vēstures tendences izpausmi, un bija nepieciešams izvirzīt noteiktas prioritātes pētījumā iztīrāto jautājumu aspektu daudzveidībai un problemātikai, svarīgi ir arī citu valstu vēsturnieku pētījumi. Darbi, kas analizē Latvijas politiskās sistēmas attīstību un "labējo radikāļu" pastāvēšanu triju Baltijas valstu⁸³ vai plašāka reģiona procesu kontekstā,⁸⁴ ļauj procesus un norises skatīt to salīdzinājumā. Šie pētījumi, parādot kopīgo un atšķirīgo dažādu valstu procesus, skaidrāk izceļ kopsakarības, tomēr tajos pausta izpratne par aktīvo nacionālismu ir ļoti vispārināta – un izteiktajiem spriedumiem nereti trūkst pamata. Faktu materiāla trūkums raksturo arī tos darbus, kuros, aplūkojot Eiropas fašisma problemātiku, ir mēģināts Latvijas nacionāli radikālās organizācijas skatīt kā pēckara Eiropas politiskās attīstības noteiktas tendences sastāvdaļu. Taču šajos pētījumos iztīrātais jautājumu loks un nostādnes parāda tos aspektus, kur aktīvais nacionālisms ir skatāms kā vairāk līdzīgs vai vairāk īpatnējs Eiropas vispārējās vēstures procesu faktors.⁸⁵ Visbeidzot, šī darba konceptuālajās nostādnēs liela nozīme ir pētījumiem par fašisma un pēckara nacionāli radikālo strāvājumu problemātiku vispār,⁸⁶ kur ir iztīrāti galvenie vispārējās teorētiskās pieejas principi, svarīgākās nostādnēs un aspekti, lai gūtu atskaites pozīciju arī aktīvā nacionālisma izpratnei.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Provinces tautieši! // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 22. maijs.
- ² Fillips P. Itālijas fašisti. – R., 1923.
- ³ Blanks E. Latvju nacionālā doma sadzīves cīņu ugunīs. – R., 1923.
- ⁴ Latvju Nacionālais klubs, viņa mērķi un darbība. – R., 1923.
- ⁵ Latvju Nacionālā kluba 1 gads. – R., 1924.
- ⁶ Latvju Nacionālā kluba vadonis pa Rīgu. – R., 1923.
- ⁷ Nacionālais kalendārs 1924. gadam. – R., 1923.
- ⁸ Nacionālais kalendārs 1925. gadam. – R., 1924. – 47. lpp.
- ⁹ Merts K. Sargies, Latvija! Mani piedzīvojumi komunistu gaitās. – R., 1924.
- ¹⁰ Polis K. Latvijas politiskā bilance, 1918–1925. – R., 1925.
- ¹¹ Merts K. Nacionālās diktatūras būtība. – R., 1926.
- ¹² Tīrumnieks E. Aktīvie nacionālisti. Mazas piezīmes par aktīvo nacionālismu. – R., 1930.
- ¹³ Cīņai – sveiks. – R., 1931.
- ¹⁴ Latvju tautai! – R., 1933; Kas ir? Ko grib? Kā darbojas? Pērkonkrusts. – R., 1933; Partizāņi, viņu mērķi un ieroči. – R., 1934.

- ¹⁵ Latvijas Valsts vēstures arhivs (LVVA), 2382. f., 1. apr., 60. l., 62. lp.
- ¹⁶ Turpat, 54. lp.
- ¹⁷ Pirmā politiskā runa skaņu platē // Zilais Ērglis. – 1933. – 17. jūn.; Pērkonkrusts skaņu platē! // Pērkonkrusts. – 1933. – 4. jūn.
- ¹⁸ Mednieks J. Šaha partija?.. Pulkveža Ķūķa lieta. – Liepāja, 1924; Ķūķis K. Visu par Latviju! – R.; Liepāja, 1924; Merts K. No Latvijas sarkanā valdnieka līdz emigrantam. – R.; Liepāja, 1924; Niedra A. Dzīvais mironis. – R.; Liepāja, 1924.
- ¹⁹ Zalts A. Valsts intereses un partiju politika. – R., 1923.
- ²⁰ Lejiņš P. Kas ir un ko grib kristīgie nacionālisti? – Liepāja, 1922; Šillers E. Melnais Antikrists. Patiesība par kristīgiem nacionālistiem. – R., 1922; Bērzkalniņis A. Kurp eji, jaunatne? – R., 1924.
- ²¹ Veinbergs F. Latvijas pirmā Saeima: Viņas ievēlēšana un tuvākais uzdevums. – R., 1922; Latvijas Republikas Saeima. – R., 1923; Avots A. Politiskās partijas I Saeimā: 1922–1925. – R., 1925.
- ²² Kroders A. Niedra un niedrisms. – R., 1924; Sanders T. Kadēļ latvju tauta tik sarkana? – R., 1925; Sanders T. Kas jāzin par socialistiem. – R., 1925; Zemgaliene A. Andrievs Niedra un mūsu valsts. – R., [b.g.].
- ²³ Kalniņš B. Fašisms un viņa apkarošana. – R., 1925; Kalniņš B. Nacionālās diktatūras nesēji. – R., 1926.
- ²⁴ Pilsoņu diktatūra. – R., 1927.
- ²⁵ [Ziluss J.] Dep. P. Leikarta aizkulises. Leikartisma apsūdzība no lauks. J. Zilusa, bij. Jaunās zemnieku apvienības centrālās valdes priekšsēdētāja. – R., 1933.
- ²⁶ Upītis K. Jauni ceļi arod kustībā. – R., 1931.
- ²⁷ Žīdi un socialdemokrāti. – R., 1934.
- ²⁸ Lūke J. Nacionālais sociālisms Vācijā un tā darbības arēna. – R., 1931.
- ²⁹ Latviešu Nacionālās jaunatnes savienības statūti. – R., 1920; Latviešu Nacionālās jaunatnes savienība. – R., 1923; Bezpartejiskā Nacionālā centra darbības virzieni. – R., 1922; Latviešu Nacionālās apvienības programma. – R., 1931; Latvijas Nacionālo strādnieku partijas programma. – R., 1925; Nacionālās Zemnieku savienības programma. – R., 1924; Kas ir Latvijas Pilsoņu apvienība? – R., 1928; Latvijas Neatkarīgo sociālistu partijas 3. Saeimas vēlēšanu platforma un kandidātu saraksti. – R., 1928; Latvijas Tautas sociālistu strādnieku partijas platforma. – R., 1930; Latviešu Konservatīvās grupas programma. – R., 1931.
- ³⁰ Latvju prese: 1797–1822–1922. – R., 1922; Bīlmans A. Latviešu prese cīņā par Latvijas neatkarību. – R., 1934; Arnis E. Latvju tautas politiskā atmoda. – R., 1934; Jurevičs P. Nacionālās dzīves problēmas. – R., 1936; Jurevičs P. Pārskats par latviešu filozofisko domu. – R., 1937; Zālīte P. Vācu varas pastari Latvijā. Kritisks – vēsturisks Latvijas neatkarības cīņu, Golca kara gājiena, Bermonta avantūras, niedrisma un vācu Latvijas kolonizācijas tieksmju apskats. – R., 1925; Augškalns-Aberbergs J. Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija. Vēsturisks atskats. – R., 1929.
- ³¹ Blanks E. Republikas priekšvakarā. – R., 1922; Blanks E. Latvijas valsts pirmie gadi. – R., 1923; Blanks E. 1905. gada revolūcija. – R., 1930; Blanks E. Vadonis un vadonības laiks: 15. maija domas. – R., 1935.
- ³² Skujenieks M. Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā: Vēsturiski statistisks apcerējums par emigrāciju un imigrāciju Latvijā. – R., 1930; Skujenieks M. Latvija starp Eiropas valstīm. – R., 1929; Skujenieks M. Latvija: Zeme un iedzīvotāji. – R., 1927.

- ³³ *Staprans S.* Caur Krievijas tumsu pie Latvijas saules. Manas atmiņas un dēkas no Krievijas revolūcijas un Latvijas tapšanas laikiem. – R., 1928; *Beķers V.* Manas atmiņas par Latvijas valsts nodibināšanās laikmetu. – R., 1925; *Lapiņš K.* Čekas gūstā: Romāns – hronika. – R., 1930; *Skalbe K.* Mazās piezīmes. – R., 1990; *Paegle S.* Kā Latvijas valsts tapa. – R., 1923; Ziemeļlatvijas un Cēsu kauju piemiņai: 1919–1926. – R., 1926.
- ³⁴ Tautas nodevēja atmiņas. Andrieva Niedras piedzīvojumi cīņā pret lieliniecismu. – R., 1923.
- ³⁵ Kaut arī nosacīti, par atmiņām ir uzskatāmi arī bijušā “pērkonkrustieša” A. Kundrāta (studenta un “seloņa” A. Kundrāta piederību “Pērkonkrustam” apliecināja Politiskās pārvaldes savāktās biedru anketas; sk.: LVVA, 3235. f., 3. apr., 125. l., 76. lp.) darbi “Zilā aploksne” un sevišķi “Neredzamā divīzija”, kur literārā formā viņš runā par jau slēgtās organizācijas biedriem ierādīto vietu un lomu Latvijas likteņu veidošanā 30. gadu beigās (*Aleksandrs.* Zilā aploksne; *Aleksandrs.* Neredzamā divīzija. Stāstījums par latviešu slepeno aģentu bīstamajām gaitām. – R., 1993).
- ³⁶ *Kārklīš J.* Latvijas preses karalis. – Stokholma, 1962; *Kārklīš J.* Latviešu Pūcesspiegēlis. – Vesterosa, 1964–1969.
- ³⁷ *Bergs F.* Kopsoli ar gadsimtu. – R., 1981.
- ³⁸ Starptautiskā komunistisko partiju apvienība Komunistiskā internacionāle savu fašisma izpratni un nostāju pret to pirmo reizi formulēja jau Kominternes 4. kongresā 1922. gada novembrī.
- ³⁹ *Kalniņš B.* Fašisms un viņa apkarošana. – R., 1925. – 4., 9. lpp.
- ⁴⁰ *Ракоши М.* Итальянский фашизм. – Ленинград, 1925. – С. 25, 35; sk. arī: Фашизм в Италии. Сборник. – Москва; Петроград, 1923.
- ⁴¹ Īpašs un varbūt pat personisks zemteksts kreiso publicistu spriedumos par nacionālajiem strāvojumiem pēc 1. pasaules kara bija vairāku šo strāvojumu vadoņu kreisā politiskā pagātne (pirmkārt tas skāra fašistu vadoni B. Musolini), kas strāvojuma kritiku, kaut netieši, pārvērtā par uzstāšanos pret atkritējiem.
- ⁴² Fašisma doktrīna pirmo reizi tika publicēta 1926. gadā.
- ⁴³ Jaunākās Ziņas. – 1922. – 14. nov.
- ⁴⁴ *Benjamiņš J.* Fašisms // Turpat. – 1922. – 2. nov.
- ⁴⁵ Fašisms, viņa attīstība un panākumi // *Zemgaliētis.* – 1922. – 5. nov.
- ⁴⁶ *Benjamiņš J.* Fašisms // Jaunākās Ziņas. – 1922 – 2. nov.
- ⁴⁷ Fašisms Itālijā un Latvijā // *Sociāldemokrāts.* – 1922. – 4. nov.
- ⁴⁸ Turpat.
- ⁴⁹ *Malienietis A.* Fašisms. – R., 1923.
- ⁵⁰ Turpat. – 24. lpp.
- ⁵¹ *Kalniņš B.* Fašisms un viņa apkarošana. – 8. lpp.
- ⁵² Turpat. – 13. lpp.
- ⁵³ Turpat. – 31., 32. lpp.
- ⁵⁴ *Austrāls N.* Ko dotu Latvijai fašistu diktatūra? – R., 1927.
- ⁵⁵ Turpat. – 38. lpp.
- ⁵⁶ Turpat. – 40. lpp.
- ⁵⁷ *Уйска Р.* Фашизм и социал-фашизм в современной Латвии. – Москва; Ленинград, 1932.
- ⁵⁸ Turpat. – 51. lpp.
- ⁵⁹ 1927. gada sākumā sabiedrības uzmanību piesaistījušo Valmieras notikumu vadītājs bija leitnants Oliņš, un šī uzkrītošā viņa dienesta pakāpes paaugstināšana acīmredzot bija izskaidrojama ar vēlmi novērst šaubas par 1927. gada apvērsuma nopietnību.

- ⁶⁰ Уйска Р. Фашизм и социал-фашизм в современной Латвии. – С. 52, 53.
- ⁶¹ Turpat. – 47. lpp.
- ⁶² Turpat. – 53., 54. lpp.
- ⁶³ Akmentiņš J. Fašisti // L.Z.S. Akadēmiskā sekcija. Politiskie virzieni Latvijā. – R., 1928. – 118.–124. lpp.
- ⁶⁴ Visbiežāk patoloģijas ir attiecinātas uz Vācijas nacionālsociālistiem, iztirzājot gan Ā. Hitlera sarežģītās attiecības ar sievietēm, gan konkrētu partijas aprindu homoseksualitāti, gan atsevišķu partijas vadoņu kriminālo pagātņi.
- ⁶⁵ Krastiņš J. Latvija buržuāziskās republikas laikā, 1923–1934. – R., 1949.
- ⁶⁶ Rudevics A. Kas bija Latvijas buržuāziskā demokrātija? – R., 1959; Rudevics A. Pārdomas par buržuāzisko Latviju. – R., 1971; Berkovičs B. Fašistiskais apvērsums Latvijā un LKP taktika. – R., 1960; Sīpols V. Slepēnā diplomātija: Buržuāziskās Latvijas ārpolitika 1919.–1932. gadā. – R., 1965; Amerikāņu un Rietumeiropas imperiālistu agresija Latvijā. – R., 1954.
- ⁶⁷ Latvijas PSR Mazā enciklopēdija. – R., 1967. – 1. sēj. – 499., 500. lpp.
- ⁶⁸ Samsons V. Naida un maldu slikšņā. Ieskats ekstrēmā latviešu nacionālisma uzskatu evolūcijā. – R., 1983.
- ⁶⁹ Turpat. – 19. lpp.
- ⁷⁰ Turpat. – 33. lpp.
- ⁷¹ Turpat. – 38. lpp.
- ⁷² Kalniņš B. Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – Stokholma, 1956; Ģērmanis U. Latviešu tautas piedzīvojumi. – Stokholma, 1959; Balodis A. Latvijas un latviešu tautas vēsture. – R., 1991.
- ⁷³ Šilde Ā. Latvijas vēsture, 1914–1940. Valsts tapšana un suverēna valsts. – Stokholma, 1976; Andersons E. Latvijas vēsture, 1920–1940. Ārpolitika. – Stokholma, 1982; Andersons E. Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. – Toronto, 1983; Biezais H. Gustava Celmiņa Pērkonkrusts dokumentu gaismā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1992. – Nr. 1–4.
- ⁷⁴ Žagars Ē. 1934. gada 15. maija apvērsums // Latvijas likteņgadi. – R., 1988. – 2. grām. – 52.–68. lpp.
- ⁷⁵ Blūzma V. Kā tas bija: Ieskats nacionālajā jautājumā Latvijas Republikā, 1920–1940 // Latvijas likteņgadi. – R., 1990. – 4. grām. – 53.–78. lpp.
- ⁷⁶ Mednis I. Latvijas neproletāriskās partijas, 1920–1934 // Pretstatu cīņā. Latvija, 1917–1950. – R., 1990. – 123.–158. lpp.
- ⁷⁷ Paeglis A. “Pērkonkrusts” pār Latviju, 1932–1944. – R., 1994.
- ⁷⁸ Feldmanis I. 15. maija Latvija un autoritārie režīmi Austrumeiropā: Salīdzinošs raksturojums // Kārlim Ulmanim 120. – R., 1998; Feldmanis I. Die Erfahrungen mit parlamentarischer Demokratie und autoritärer Herrschaftsform (1918–1940) in Lettland // Der Aufbau einer freiheitlich-demokratischen Ordnung in den baltischen Staaten. – Hamburg, 1995. – S. 53–61; Feldmanis I. Die Deutschbalten: Ihre Einstellung zum Nationalsozialismus und ihr Verhältnis zum Staat Lettland, 1933–1939 // Nordost-Archiv. – 1996. – H. 2. – S. 363–387; Karulis K. Fakti un fantāzija // Diena. – 1993. – 15. nov.; Leja J. Demokrātijas krīze un diktatūra jeb stingrā roka – K. Ulmanis // Fokuss. – 1997. – 1. sept.–6. okt.; Stranga A. LSDSP un 1934. gada 15. maija apvērsums. Demokrātijas likteņi Latvijā. – R., 1994; Stranga A. Ebreji un diktatūras Baltijā: 1926–1940. – R., 1997.
- ⁷⁹ Dribins L. Nacionālais jautājums Latvijā, 1850–1940: Historiogrāfisks apskats. – R., 1997.

- ⁸⁰ Kārļa Ulmaņa trimdas piezīmes // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1993. – Nr. 1–3; Ģenerāļa Jāņa Baloža atmiņu burtnīcas // Neatkarīgā Rīta Avīze. – 1996. – 30. nov. – 1997. – 14. jūn.
- ⁸¹ Lasmanis U. Arveds Bergs: Politiska biogrāfija. – R., 1997–2000. – 1.–4. grām.
- ⁸² Šmits U. Ar patriotisku devīzi // Lauku Avīze. – 1993. – 2. apr.; Lemešonoks D. “Pērkonkrusts” – stiprs vārds, naida vārds // Lauku Avīze. – 1997. – 12. sept.; Stranga A. Kas bija Pērkonkrusts // Diena. – 1997. – 1. nov.; Stabiņš E. “Pērkonkrusts” Latvijā // Jaunā Avīze. – 1998. – 13. maijs.
- ⁸³ Lipping I. The Emergence of Estonian Authoritarianism // Baltic History. – Ohio, 1974. – P. 209–216; Vardys V. S. Democracy in the Baltic States, 1918–1934: The Stage and the Actors // Journal of Baltic Studies. – 1979. – No 4. – P. 320–336; McHale V. E. The Party Systems of Baltic States: A Comparative European Perspective // Journal of Baltic Studies. – 1986. – No 4. – P. 295–312.
- ⁸⁴ Rotčailds Dž. Valstis Viduseiropas austrumos starp diviem Pasaules kariem. – R., 1999.
- ⁸⁵ Fascism: A Reader's Guide. Analyses, Interpretations, Bibliography / Ed. by Walter Laqueur. – Cambridge, 1988; Винперман В. Европейский фашизм в сравнении: 1922–1982. – Новосибирск, 2000.
- ⁸⁶ Enzyklopädie des Nationalsozialismus. – München, 1997; Fest J. Hitler. Eine Biographie. – Frankfurt am Main, 1973; Wippermann W. Der konsequente Wahn. Ideologie und Politik Adolf Hitlers. – München, 1989; Griffin R. The Nature of Fascism. – London, 1991; Meinecke F. The German Catastrophe. – Boston, 1966; Nolte E. Die faschistischen Bewegungen. – München, 1984; Felice R. de. Die Deutungen des Faschismus. – Göttingen, 1980; Schieder W. Faschismus // Fischer Lexikon. Geschichte. – Frankfurt am Main, 1990. – S. 177–196; Thamer H.-U. Faschismus, Nationalsozialismus, Autoritäre Regime // Autoritäre Regime in Ostmitteleuropa, 1919–1944. – Mainz, 1995. – S. 6–17; История фашизма в Западной Европе. – Москва, 1978; Опниц Р. Фашизм и неофашизм. – Москва, 1988.

1. nodaļa AKTĪVĀ NACIONĀLISMA ĢENĒZE

Vispārējā ievērība, atsevišķu sabiedrības grupu lielā atsaucība un dažādo, jau pastāvošo politisko apvienību nekavējošie, kaut saturā atšķirīgie, taču savos formulējumos vienlīdz kategoriskie spriedumi, ar kuriem 1922. gada nogalē uzņēma Latvju Nacionālā kluba (LNK) dibināšanu Latvijā,¹ bija atšķirīgi traktējamas, tomēr visai skaidras norādes un apliecinājums tam, ka jaunās “aktīvās patriotiskās organizācijas”² parādīšanās konkrētajos apstākļos bija likumsakarīgs, dažādo sabiedrības grupu uz tverē gaidīts un iepriekš paredzams jau ilgāku laiku sabiedrības dzīvē vērojamo procesu un noteiktu aprindu centienu organisks noslēgums.³ Organizācijas dibināšana, piesakot jauna idejiska un politiska strāvojuma rašanos, paša strāvojuma attīstībā nozīmē jau esoša, *de facto* pastāvoša fenomena oficiālu reģistrāciju, vienīgi “vārda došanas dienu”. LNK dibināšana bija kvalitatīvs pavērsiens, kas atdalīja daudzveidīgas, vēl neskaidas attīstības iespējas no konkrētas, organizatoriski noformētas un statūtu ietvaros fiksētas realitātes. Uzskatot pirmās aktīvā nacionālisma organizācijas dibināšanu kā noteiktu procesu un centienu rezultātu, aktīvā nacionālisma izpratnei ir nepieciešams īpašu uzmanību veltīt tā pirmsākumiem, tiem aktīvā nacionālisma “deviņiem mēnešiem”, kuros meklējams pamats daudzām strāvojuma vēlākajām iezīmēm. Šī iespēju daudzveidība kluba dibināšanas priekšvakarā ir tas aspekts, kas aktīvo nacionālismu ļauj atklāt un saprast kā dažādu varbūtību ietvaros izkristalizējušos vērtību.

Aktīvā nacionālisma ģenēze bija komplicēts, dažādu apstākļu un nosacījumu ietekmēts objektīvs process. Ņemot vērā ikviena politiska strāvojuma veidošanās likumsakarības⁴ un noteiktu cēloņsakarību diktētu iekšējās attīstības loģiku, ir iespējams izdalīt trīs pēc satura īpatnējus un pēctecīgus attīstības posmus – sociāli psiholoģiskās ģenēzes, idejiskās ģenēzes un organizatoriskās jeb politiskās ģenēzes posmu. Katrs no tiem veido vienotu attīstības ķēdi, kur sākotnēji vispārējais arvien skaidrāk un noteiktāk izkristalizējas konkrētajā.

Daudzas un dažādas norādes un radniecīgu strāvojumu līdzības nepārprotami liecina, ka aktīvā nacionālisma veidošanās pirmsākumi ir saistīti ar 1. pasaules karu un tā rosinātiem procesiem.⁵ Pirmais, gan pēc satura, gan hronoloģiskiem ietvariem plašākais aktīvā nacionālisma ģenēzes posms bija *sociāli psiholoģiskās ģenēzes*

posms. To ievadīja 1. pasaules kara izraisītā un straujo politisko procesu ietekmē arvien pieaugošā sabiedrības diferenciācija. Vienlaikus ar nacionālās suverenitātes idejas attīstību tā radīja pamatu principiāli atšķirīgām un kara beigās jau skaidri noteiktām valsts un sabiedrības politiskām koncepcijām. Šīs diferenciācijas rezultātā pakāpeniski veidojās un 20. gadu sākumā Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē sevi pieteica vairākas sabiedrības grupas. To vienojošā iezīme bija savdabīgas vēsturiskās pieredzes noteiktie politiskie noskaņojumi, kas, no vienas puses, apliecināja nepārprotamus nacionālos un valstiskos ideālus, no otras puses, demonstrēja skeptisku, piesardzīgi kritisku attieksmi pret pastāvošo realitāti – 18. novembra republiku – un savu vietu tajā. Sākoties bēgļu reevakuācijas un demobilizēto kareivju atgriešanās kustībai, kad no atšķirīgās vēsturiskās pieredzes izaugušās dažādās vērtību sistēmas saskārās dzimtenē, šie skeptiskie noskaņojumi bija pietiekami spēcīgi un īpatnēji, lai kļūtu par noteiktu aprindu identitātes un kopības izjūtu pamatu, un drīz vien pārauga apzinātā nepieciešamībā savu uzskatu izteikšanai.

Šis process ievadīja otru – aktīvā nacionālisma *idejiskās ģenēzes* – posmu, kur dažādo sabiedrības grupu neviendabīgās aprindas pakāpeniski tuvinājās centienos formulēt savus līdzīgos politiskos noskaņojumus, un šajos centienos sāka formēties jauns idejisks strāvojums. Idejisko principu meklējumi bija nozīmīgākais un komplikētākais posms aktīvā nacionālisma ģenēzē. Tieši idejas un spriedumi, sākotnēji neskaidrie, ideālistiskas nostalgijas un zaudēto ilūziju pilnie noskaņojumi, kur dominēja personiskais un atsevišķais, ieguva plašāku pārpersonisku nozīmi un pieteica sevi pārējām sabiedrības aprindām, tā padarot šos noskaņojumus par sabiedriski politisku faktoru. Šīs idejas radīja noteiktu teorētisku platformu iespējamai sabiedriski politiskai apvienībai, ļaujot izteikt tās centienus politiskā terminoloģijā. Ideju saturs bija tā principiālā robežšķirtne, kas pietiekami lielā un amorfā “pēckara noliedzēju” masā nošķīra tos, kuriem savu noskaņojumu izteikšana konkrētajās nostādnēs dažādu nosacījumu dēļ bija pieņemama vai, tieši otrādi, likās neiespējama. Turklāt noskaņojumu transformācijai idejās ir sarežģīta un niansēta mijiedarbība: sākotnēji atsevišķo spriedumu un ideju saturu pilnībā nosaka pastāvošie noskaņojumi, bet ar laiku, pieaugot ideju vispārinājumam un patstāvībai, tās savā ziņā jau uzurpē šo noskaņojumu pārstāvniecību un vispārinājuma prizmā neizbēgami transformē arī pašus noskaņojumus.

Visbeidzot, trešā un koncentrētākā – aktīvā nacionālisma *organizatoriskās jeb politiskās ģenēzes* – posma ietvaros no pirmajām, vēl nesaistītām un stihiskām kopdarbības izpausmēm pakāpeniski izkristalizējās mērķiem un taktiskajiem principiem atbilstošais organizatoriskās formas modelis, ko ar Rīgas apgabaltiesas lēmumu 1922. gada 15. novembrī reģistrēja kā Latvju Nacionālo klubu. Ņemot vērā 20. gadu sākumā Latvijā pastāvošo partiju un organizāciju lielo skaitu, jautājums par aktīvā nacionālisma organizatorisko principu ģenēzi būtībā ir jautājums par tiem nosa-

cijumiem, kuru dēļ noteiktas nacionāli radikāli noskaņotās sabiedrības aprindas neuzskatīja par iespējamu pievienoties jau pastāvošām organizācijām. Citiem vārdiem, kāpēc pastāvošās organizācijas nespēja pilnībā absorbēt šos noskaņojumus un uzņemties to pārstāvniecību, radot nepieciešamību dibināt jaunu organizāciju. Izvirzot šo jautājuma nostādni kā pamatu, galvenais ir izdalīt tos aspektus, kuros attiecībā pret jau pastāvošo organizāciju raksturīgajām iezīmēm un organizatoriskajiem principiem jaundibinātā organizācija pieteica sevi kā īpatnēju un principiāli atšķirīgu vienību. Šajā pašā kontekstā ir jāatzīmē arī tā loma un ietekme, kas jaunās organizācijas dibināšanā bija vispārējo pasaules procesu atskaņām un vienlaikus konkrētu tās dibinātāju uzskatiem un personībām.

1.1. Vēsturiskie un sociāli psiholoģiskie priekšnoteikumi

Latviešu sabiedrības sociāli politisko uzskatu savdabību 20. gadsimta sākumā noteica fakts, ka to veidošanās sākās vai, precīzāk, kļuva iespējama tikai 19. gadsimta otrajā pusē.⁶ Tas notika līdz ar strauju sabiedrības sociālo diferenciāciju laikā, kad Eiropas filozofiskajā tradīcijā jau bija izstrādātas un turpināja attīstīties visdažādākās sociālo un politisko ideju teorijas. Tie bija savās nacionālajās un sociālajās tiesībās ierobežotas nācijas centieni apliecināt vēlmi tuvoties emancipētās Eiropas vērtībām, uzsverot protestu pret pastāvošo realitāti. Tautiskās atmodas laikmeta ievadītās pakāpeniskas, dzīves prasībām atbilstošas, iekšēji pārdzīvotas un apzinātas uzskatu evolūcijas vietā ļoti drīz latviešu sabiedrības ievērību piesaistīja daudz nopietnāk argumentētās un arī nesalīdzināmi pievilcīgākās Vakareiropas idejas. Šis process bija objektīvs un plašākā nozīmē nepieciešams un vēlams, jo, pateicoties tam, latviešu sabiedrība strauji iepazinās ar sava laikmeta modernākajām un Eiropas izpratnē progresīvākajām idejām. Taču konkrētajos apstākļos tas graujoši – visās šī apzīmējuma nozīmēs – ietekmēja tālāko sabiedrības idejiskās un politiskās dzīves attīstību. Līdzšinējās vēsturiskās attīstības noteiktajā situācijā, kad vispusīgas izglītības, plašu nacionālās inteliģences aprindu un politiskās kultūras tradīciju trūkums kardināli ierobežoja sabiedrības spēju patstāvīgi analizēt un neļāva izstrādāt līdzsvarotu, veselīgi kritisku pozīciju un nostāju, šo “tulkoto ideju” pārņemšana un sabiedriskās domas attīstība kopumā neizbēgami bija saistīta ar tādām parādībām kā ideju vulgarizācija un izteikti subjektīva, emocionāli asociatīva un pragmatiska ideju uztvere un interpretācija.

Šo apstākļu ietekmē latviešu sabiedrības politiskos uzskatus daudz vairāk nekā valstīs ar senākām politiskās kultūras tradīcijām raksturoja pieņēmumi un fragmentācija. Tikai nosacīti varēja runāt par idejām un teorētiskām kategorijām to

pieņemtajā izpratnē; drīzāk tās bija nevis idejas, bet dažādu subjektīvu pieņēmumu un asociāciju radīti sabiedrības priekšstati par idejām.⁷ Trūkstot nopietnai kritiskai pieejai, sabiedrības politiskie uzskati lielā mērā balstījās uz ticību, kas, no vienas puses, radīja labvēlīgu augsni ideju straujai dogmatizācijai, pārvēršot to piekritējus idejiskos fanātiķos (latviešu idejiskajai dzīvei vispār raksturīgs princips "būt vēl lielākiem katoļiem nekā pāvests"⁸), no otras puses, noteica sabiedrības uzskatu kraso polarizāciju un labilo raksturu (fanātiķi *pro* viegli kļūst par fanātiķiem *contra*⁹). Šajā situācijā idejām, lai cik tās bija populāras un šķietami plaši izplatītas, sabiedrības apziņā trūka nopietnu sakņu un tātad arī nopietnu atbalstītāju (tas, starp citu, izpaudās arī latviešu "demokrātisma" noskaņojumu transformācijā 20.–30. gados). Visu šo apstākļu kontekstā ir izskaidrojama gadsimta sākuma latviešu sabiedrības lielā pieķersšanās sociālisma idejām (vai, precīzāk, to Raiņa ceļasomas saīsinātam variantam¹⁰) un, kas šajā gadījumā ir būtiskāk, arī skeptiskā un pat noliedzošā attieksme pret nacionālisma idejām.

Latviešu nacionālisma ideja, parādījusies un meklējot sev ceļu vācu muižniecības atļauju šaurajos ietvaros, latviešu apdzīvoto Baltijas guberņu sabiedrībā 19. gadsimta beigās varēja pastāvēt tikai un vienīgi kā ierobežots kompromiss¹¹ (tāpēc arī šī laika nozīmīgākās publikācijas parādījās ārpus Latvijas¹²). Šis kompromiss, sasniedzis noteiktus un iepriekšējā laikmeta kontekstā patiešām principiālus ieguvumus, no tā paša iepriekšējā laikmeta reālpolitikas pozīcijām guva savu piepildījumu un to vārdā gandrīz tūlīt kļuva konservatīvs. Sakņojoties līdzšinējās pieredzes noteiktajos priekšstatos un iespēju izpratnē, šīs mērenības motīvi bija saprotami un arī atbildīgi šī vārda plašākajā nozīmē,¹³ taču konkrētajos apstākļos laika diktētās vispārējās un vispirms jau saimnieciskās prasības bija tik spēcīgas, ka tās vairs nevarēja samierināt pat ar neredzīgu liberalizētu, tomēr veco sabiedrības attiecību sistēmu. Apstāties centienos saglabāt jau iegūto laikā, kad sabiedrības dzīvē un uzskatos notika būtisks lūzums, nacionālisms izrādījās nespējīgs atbildēt uz straujo sociāli ekonomisko procesu uzstādītajiem jautājumiem. Uzstājoties pret varbūtējiem jebkādu tālāku prasību izsauktiem saasinājumiem, nacionālisms attiecībā pret jaunā laikmeta izvirzīto sabiedrības interešu prioritāti arvien noteiktāk tuvojās "reakcijas" statusam. Situācijā, kad, neraugoties uz nacionālisma idejas motivāciju, tās ietvaros sludinātā mērenība bija nonākusi pretrunā un krasi disonēja ar vispārējiem sabiedrības noskaņojumiem, tas, ka visplašāko aprindu uzmanība strauji novērsās no tautiskā laikmeta ideāliem, likās saprotami. Taču, kā izrādījās, šī asociācija ieguva kategorisku, gandrīz absolūtu raksturu – un, neatdalot konkrēto no vispārējā, sabiedrības uztverē "reakcijas" izpratnē ieguva visa nacionālisma ideja. Tieši šī, no 19. gadsimta spriedumiem izaugušī sabiedrības skeptiskā attieksme pret nacionālisma ideāliem arī noteica visai latviešu nacionālisma idejas attīstībai raksturīgo paradoksālo iezīmi katru atgriešanos pie tās uzsvērt kā kaut ko īpašu un katru reizi kaut ko principiāli jaunu.

Situācijā, kad, pēc E. Blanka teiktā, tautā "vienlīdz lielu piekrišanu būtu atradusi jebkura revolucionāra mācība"¹⁴ un sociālisma strāva "nāca kā vienīgā skaļā protestētāja"¹⁵, nebija brīnums, ka jau no gadsimtu mijas latviešu sabiedrības protests pret pastāvošo kārtību bija pieņēmis sociālistisko ideju formu, kaut gan jēdziens "sociālisms" sabiedrības uztverē bija ne tik daudz politekonomiska kā vispārētiska un vispārhumāna kategorija.¹⁶ Nacionālisma ideja šajā laikā savās izpausmēs bija stipri ierobežota vai pakārtota citām dominantēm. M. Valtera un E. Rolava "nacionālā sociālisma" savdabīgā koncepcija gan izvirzīja pozitīvus nacionāli politiskus ideālus, bet tā arī "palika par nelielas latvju sociālistu emigrantu jaunākās paaudzes īpašumu"¹⁷, savukārt A. Niedras "jaunnacionālisms" akcentēja nacionālismu kā sajūtu un zemapziņas izpausmi, ierobežojot tā izpratni ideālisma sfērā¹⁸ un sevišķi izceļot reliģijas kā kristīgās morāles nesējas īpašo lomu indivīda un nācijas dzīvē.

1905. gada revolūcija, kaut arī no nacionālo centienu attīstības aspekta izraisot atšķirīgus spriedumus,¹⁹ plašākā nozīmē vairāk tomēr bija nacionālisma idejiskās krīzes kulminācijas ievads latviešu sabiedrībā. A. Niedras apelācija pie tautas morāles un "veselā saprāta" vispārējās sajūsmas un pūļa vienības atmosfērā palika nesaprasta un nesaklausīta,²⁰ pilnībā sakompromitējot viņa "jaunnacionālismu" un nacionālisma ideālus kā tādus. Tieši revolūcijas iespaidā nacionālisms, pati nacionālisma kategorija tautas apziņā ieguva noteiktu asociāciju kā "verdžiskās iztapšanas filozofija"²¹ un melnsvārču "reakcija". Tajā pašā laikā revolūcija vēl vairāk nostiprināja uzskatu par sociālisma ideju atbilstību vispārējiem progresā centieniem,²² un latviešu sociāldemokrātijai, uzņemoties un monopolizējot tiesības uz tautas interešu pārstāvniecību, viegli izdevās nacionālos centienus transformēt sociālo interešu sfērā. Tā pakāpeniski veidojās trīs ideoloģiskie stūrakmeņi, attiecības starp kuriem noteica sabiedrības politiskos priekšstatus: sociālisms, nacionālisms un progress. Demokrātisms kā progresā nepieciešama sastāvdaļa tika izvirzīts par to kritēriju, kas sabiedrības politiskajā izpratnē atdalīja derīgo no nederīgā. Ņemot vērā, ka F. Veinbergs, A. Niedra un citi "uzstājās cieši tautiskā, bet tikpat cieši pretdemokrātiskā garā"²³, sabiedrības apziņā radās uzskats, ka nacionālisms ir pretstats progresam un nav savienojams ar demokrātismu. Tādējādi sabiedrībā strauji nostiprinājās priekšstats par "progresīvo" sociālismu kā pretstatu "reakcionārajam" nacionālismam. Te slēpās 1905. gada notikumu negatīvā ietekme uz sabiedrības politisko uzskatu attīstību, un kopumā ir jāpiekrīt E. Blanka spriedumam, ka "laikmets starp 1905. gada revolūciju un pasaules karu ir latvju nacionālo domu un centienu pagrimšanas laiks"²⁴.

Tikai 1. pasaules kara priekšvakarā sabiedriskās domas uzmanību atkal piesaistīja nacionālais aspekts. Gadsimta sākumā un īpaši 1905. gada revolūcijas iespaidā bija strauji pieaugusi latviešu emigrācija, izvirzot principiālu nācijas pastāvēšanas "būt vai nebūt" jautājumu. Sabiedrības vienaldzība tautības jautājumā izvirzīja agrāk nebijušu, M. Valtera vārdiem runājot, asimilācijas un saplūšanas tendenci, kas centās "ieņemt

sociālu un demokrātisku ideju izskatu”²⁵. Šajā situācijā, saprotot vajadzību atgriezties pie nacionālisma un uzsverot, ka nacionālā ideja ir “jāatsvabina no vecām šlakām”, nacionālisma izpratnē tika ienests jauns aspekts. Galvenais, ko vajadzēja jaunajam nacionālismam, bija nepieciešamība norobežoties no iepriekšējās mērenās un sociāli indifērentās “vecnacionālistu” pozīcijas, tās vietā liekot “progresīvu tautības attīstības ideju”, kas tagad jau vairs “nenostājas naidīgi pret humāniem sociāliem ideāliem”.²⁶ Šāds nacionālisms līdzās sociālismam tika skatīts kā otrs progresā pamatelements un demokrātisma priekšnoteikums, par tā politisko mērķi izvirzot Latvijas pašvaldības iekārtas demokratizēšanu.²⁷ Tādējādi 1. pasaules kara priekšvakarā formējās jauna *demokrātiskā nacionālisma* koncepcija.

1. pasaules karš deva spēcīgu impulsu nacionālisma idejas socializācijai: no atsevišķu cilvēku teorētiskas izstrādes tā transformējās plašu sabiedrības aprindu apzinātā rīcības programmā.²⁸ Karš mainīja visu latviešu idejisko dzīvi, īpaši nacionālo jautājumu, kas “pamazām sev iekaroja pirmo vietu starp citiem jautājumiem tikai pasaules kara un bēgļu laikā”²⁹. Tajā pašā laikā kopējie kara pārdzīvojumi, kas skāra bēgļus, nogludināja sociālās pretrunas, un tas savukārt stiprināja “tautas kopības apziņu un tādā kārtā atjaunoja politisko mērķu sasniegšanai nepieciešamās vienības saites”³⁰. Taču pasaules kara izraisītā lielā bēgļu kustība kļuva par pamatu sabiedrības kardinālai diferenciācijai. Drīz vien noskaņojumos un uzskatos sāka iezīmēties principiālas atšķirības starp dzimtenes un emigrācijas latviešiem.³¹

Emigrācijas pamatu līdzās ievērojamai, taču ģeogrāfiski un psiholoģiski izklīdētai pirmskara emigrācijai³² veidoja aptuveni 800 tūkstoši kara bēgļu.³³ Vairākums no tiem pameta Latvijas etnisko teritoriju un devās austrumu virzienā, liekot pamatus kompaktiem, arvien ciešākā kopdarbībā saistītiem latviešu bēgļu centriem. Krasi mainot ierasto vidi, bēgļi īpašu nozīmi piešķīra savai nacionālai identitātei, kuras saglabāšanas centieni konkrētajos apstākļos neizbēgami noveda ideālismā³⁴ ar tam raksturīgo kategoriskumu. Ņemot vērā emigrācijai raksturīgo salīdzinoši lielo brīvdomību, nav nejaušība, ka tieši emigrācijā bija vērojama strauja nacionāli valstisko ideālu attīstība. Jau 1915. gada beigās bēgļu palīdzības dažādo organizāciju centienos emigrācija kļuva par latviešu nacionālo tieksmju noteicošo,³⁵ bet 1917. gada beigās – arī vienīgo centru, kas skaidri formulēja nācijas politiskos mērķus.³⁶ 1917. gada beigās latviešu politiskajos centienos notika krass pavērsiens. Līdz ar sociālistu internacionālistu nākšanu pie varas līdzšinējā, pēc 1917. gada Februāra revolūcijas deklarētā “plašas autonomijas” platforma³⁷ un Krievijas orientācija zaudēja pamatu.³⁸ Jaunajā situācijā latviešu sabiedriskās aprindas Krievijā uzņēmās nācijas politisko interešu pārstāvēniecību, uz plašas pilsoniskās saskaņas pamatiem 1917. gada novembra vidū dibinot Latviešu Pagaidu nacionālo padomi (LPNP).³⁹ Ar šo aktu līdzšinējās uzskatu atšķirības, kas pakāpeniski bija veidojušās starp emigrācijas un dzimtenes sabiedrību, ieguva savu noformējumu. Pagaidu nacionālās padomes dibināšanā Krievijā dzīvo-

jošo latviešu sabiedrības uzskatos sevi pieteica *pilsoniskā nacionālisma* platforma, kas, noraidot jebkādu sadarbību ar vācu okupācijas varu, nācījas politisko mērķu un to sasniegšanas ceļu izpratnē demonstrēja skaidru un principiālu pieeju. Dzimtenē, kur vācu okupācijas un 1917. gada dažādo vēlēšanu rezultātu kontekstā⁴⁰ nacionālās idejas piepildījums un jebkādas politiskas pašnoteikšanās varbūtība likās iespējama tikai kā “žēlastība”, šajā laikā ar retiem izņēmumiem⁴¹ dominēja izteikts kompromisu reālpolitikas kurss.⁴² Turpinot jau kara priekšvakarā iezīmējušos demokrātiskā nacionālisma tradīciju, dzimtenes reālpolitikā bija visai labili, meklējot atbalstu vai vismaz saglabājot iespējami labas attiecības ar visiem spēkiem, kas izrādīja vai, apstākļu spiesti, varētu izrādīt jebkādu atbalstu nacionālajiem centieniem. Konkrētajos apstākļos šī valstisku ideālu vārdā ieņemtā pozīcija likās saprotama, taču savā konsekvencē tā noveda pie daudzu uzsvērtā principu trūkuma līdzekļu un sabiedroto izvēlē⁴³ – un tajā bija meklējami pirmsākumi tai Latvijas politiskās dzīves parādībai, kas vēlāk noteiktu sabiedrības aprindu spriedumos ieguva apzīmējumu “absolūtais demokrātisms”⁴⁴.

Bēgļu kustības radītās diferenciācijas rezultātā latviešu sabiedrībā – dzimtenē un emigrācijā – bija noformējušās divas principiāli atšķirīgas noskaņojumu un uzskatu sistēmas, kas līdz pat 1918. gada novembrim pastāvēja izolēti, dodot pamatu nācījas vienotības ilūzijai. Tāpēc plašu aprindu uztverē – tautas kopības sajūtās un centienos – 1. pasaules kara laiks ieguva noteiktu asociāciju kā nācījas “zelta laikmets”⁴⁵. Tomēr bija arī skaidrs, ka, tiklīdz abas noskaņojumu un uzskatu sistēmas saskarsies, tas neizbēgami izraisīs nesaskaņas. Reālo pretrunu sadursmē vienotības ilūzija sašķīda.

Pirmās sadūrās politisko uzskatu atšķirības Tautas padomes⁴⁶ veidošanā, kur līdzās personiskām un atsevišķu grupu ambīcijām vispirms tomēr tika pretstatītas dzimtenes un emigrācijas pārstāvēto politisko koncepciju pamatnostādnes. Demokrātiskā bloka⁴⁷ versija bija visai izplūdusi, nekonsekventa, savos pirmsākumos provāciski orientēta partiju pārstāvniecība⁴⁸ (*demokrātiskais nacionālisms*), savukārt Nacionālās padomes platforma orientējās uz Sabiedroto valstīm un atbalstīja plašu pilsonības aprindu vienotības principu (*pilsoniskais nacionālisms*). Iespējams, Demokrātiskā bloka uzvara konkrētajā situācijā bija ne tikai vēlamāka, bet varbūt arī vienīgā, kas spēja novest pie patstāvīgas valsts dibināšanas. Tomēr plašākā perspektīvā, demokrātiskajam nacionālismam kļūstot par valsts politikas doktrīnu, tā lika pamatus daudzām nevēlamām parādībām, starp kurām būtiskākās ir trīs.

Pirmkārt, un to vēlāk tieši saistīja ar Demokrātiskā bloka pārstāvēto līniju, partiju pārstāvniecības princips rosināja “partiju drudzi”⁴⁹, kas sāpīgi un nereti bez jebkāda reāla pamata skaldīja latviešu pilsonības spēkus vēlēšanās.⁵⁰ Otrkārt, tā bija šķietami bezgalīgā “reālpolitiķu” iecietība pret latviešu sociāldemokrātu rīcību 1918. gada beigās. Dr. P. Kalniņa runu 18. novembra valsts proklamēšanas aktā⁵¹ un

partijas atteikumu piedalīties koalīcijas valdībā vēl var izskaidrot ar sekošanu idejiskiem principiem, taču sociāldemokrātu izstāšanās no Tautas padomes 1918. gada decembrī bija labākajā gadījumā politisks akts, bet lielinieku uzbrukuma kontekstā jau izskatījās kā valsts nodevība.⁵² Savā darbībā sociāldemokrāti nepārprotami apliccināja, ka, izšķiroties starp valsts un partijas interesēm, viņi priekšroku dod pēdējām. Šajā situācijā, pieļaujot sociāldemokrātu – it kā nekas nebūtu bijis – atgriešanos Tautas padomē 1919. gada vasarā, pilsoniskās aprindas būtībā akceptēja viņu rīcību, parādot savu ar reālpolitiskiem apsvērumiem pamatoto gatavību iztapt un pieļautot precedenta rašanos, kas iedrošināja sociāldemokrātus uz līdzīgiem soļiem arī vēlākajos gados. Visbeidzot, treškārt, jau Tautas padomes platformā tika īpaši uzsvērtas mazākumtautību tiesības.⁵³ Pats par sevi tas bija apsveicami, tomēr tajā pašā laikā Latvijas valsts kā nācijas pašnoteikšanās centienu piepildījums un sasniegums pat nebija pieminēta. Šajā gadījumā svarīgi ir nošķirt vispārdemokrātiskas juridiskas konstrukcijas un to uztveri sabiedrībā: svarīgs bija ne tik daudz pats fakts kā tajā ietvertā attieksme. Tas, ka latviešu īpašā loma valsts izcīnīšanā pat netika pieminēta, karam beidzoties, jau drīz vien noteiktās sabiedrības grupās radīja saprotamu vēlmi salīdzināt dažādo tautību bijušos nopelnus un aktuālās tiesības. Konkrētajā pēckara situācijā demokrātiskā nacionālisma doktrīnas vainagojums – Satversmes 2. panta radītā “Latvijas tauta”⁵⁴ – daudziem šķita nepieņemams un pat aizskarošs.

Raksturojot pirmo politisko uzskatu sadursmi kopumā, ir jāuzsver, ka ar Demokrātiskā bloka pārstāvētās demokrātiskā nacionālisma koncepcijas uzvaru valsts iekšpolitikā parādījās daudz tādu iezīmju, kam agrāk vai vēlāk bija jāizsauc reakcija. Vēl vairāk, arī šīs reakcijas saturs un galvenie spēki jau bija iezīmēti Tautas padomes veidošanās procesā pēc Demokrātiskā bloka “ģimja un līdzības”, atstumjot konsekvētākās Nacionālās padomes aprindas un to pārstāvēto latviešu sabiedrības daļu.⁵⁵ Līdz ar to šie cilvēki apriori bija nostādīti opozīcijā pret valdošo aprindu īstenotajiem politiskajiem principiem. Tāpēc nav nejaušība, ka, sākoties bēgļu un demobilizēto kareivju atgriešanās kustībai, radās savstarpēja neizpratne, neuzticība un nesaskaņas, taču tagad sadūrās ne vairs atsevišķu personu vai aprindu uzskati, bet plašu, kara gados izaugušu īpatnēju sabiedrības grupu vēsturiskās pieredzes un politisko noskaņojumu atšķirības.

Galvenā bēgļu un no dažādām Krievijas un Eiropas frontēm atgriezušos kareivju politisko noskaņojumu iezīme bija spēcīgs nacionālais ideālisms, turklāt tā saturā iezīmējās noteikta sakarība: jo vairāk karā likās upurēts un ziedots, jo aprautāka bija informācija par dzimteni un mazāka dzimtenes reālo apstākļu izpratne, un, jo krasāks pēc satura un izpausmēm bija nacionālais ideālisms, jo lielāks veidojās uzskatu radikālisms attieksmē pret realitāti. Šajā kontekstā starp karā izkliedētajiem latviešiem īpaši ir jāaplūko bēgļi Sibīrijā un Tālajos Austrumos, kuri veidoja skaitliski ievērojamu un savrupu vienību visas bēgļu kustības ietvaros. Sibīrijas un Urālu latviešu bēgļu skaitu

1919. gada beigās lēsa ap 200 tūkstošiem cilvēku, no kuriem, pēc Ārlietu ministrijas aplēsēm, dzimtenē gaidīja atgriežamies aptuveni trīs ceturtdaļas.⁵⁶ Šo atpakaļbraucēju vidū bija arī divi, vēl pirms Latvijas valsts proklamēšanas dibināti nacionālā karaspēka formējumi – 1. Latvijas atbrīvošanas bataljons (vēlākais Troickas pulks) un Imantas pulks.⁵⁷ To pastāvēšanā spilgti fokusējās visu bēgļu un sevišķi “sibīriešu” statusa un centienu galvenā īpatnība: viņi uzstājās Latvijas interešu vārdā,⁵⁸ atrazdamies tūkstošiem kilometru attālumā no tās un gandrīz neko nezinot par norisēm tajā.⁵⁹ Runājot asociācijās, šo “sibīriešu” uzstāšanos varbūt visprecīzāk var raksturot tas, ka viņi dzīvoja pēc savas laika joslas, pēc sava pulksteņa, kas apsteidza Latvijas laiku par vairākām stundām. Latvijas valsts bija viņu apziņā radīts ideāls, un tie bēgļi, kuri atgriezās, jutās maksājuši pārāk dārgu cenu, lai pieļautu jebkādu šī ideāla kompromisus.

Līdz ar masveida reevakuācijas sākumu 1920. gadā bēgļiem nācās saskarties ar objektīvām un pēckara apstākļos saprotamām saimnieciskām grūtībām, kuras viņi atgriežoties apzinājās un pieļāva, ka, “nonākot dzimtenē, mēs varam atrasties stāvoklī, kad mūsu rokām tur nav ko darīt, un mēs no jauna varam būt spiesti aut kājas un posties projām no dzimtās zemes”⁶⁰. Taču, pat apzinoties saimnieciskās grūtības⁶¹ un ņemot vērā sarežģītos politiskos apstākļus – komunistu iebrukšanu⁶² un nepieciešamo politisko karantīnu⁶³ –, nesaprotama un neizskaidrojama viņiem likās dzimtenes attieksme. Valdošās aprindas nekavējoties norādīja atnācējiem viņu vietu, neuzņemot “sibīriešu” priekšstāvjus ne Tautas padomē, ne Satversmes sapulcē.⁶⁴ Vāji motivēta bija arī steiga izformēt Imantas pulku.⁶⁵ Jau tūlīt pēc atgriešanās bēgļiem nācās atzīt: “.. mēs, dzimtenē atgriezušies, ilgi nevarējām ne uzminēt, ne izprast te valdošo politisko garu.”⁶⁶ Arī plašāka sabiedrība, “lai gan ne atklāti, bet paslepšu, no tumšiem stūriem, uz mums raidīja nepamatotus pārmetumus, ļaunus vārdus. Mēs, lūk, esot Latvijas dezertieri, kas pārnākot tad, kad lielais darbs jau padarīts, mēs esot kolčakieši, lielinieki un nezin kas vēl.”⁶⁷ Šī neuzticība un pieaugošā atsvešinātība deva pamatu aizvainojumam, ļaujot izskanēt rūgtas ironijas pilnam aicinājumam atstāt “vietējo kombināciju līderiem viņu tēvijas glābšanas monopolu”⁶⁸. Piemēram, pēc Sibīrijas delegāta E. Šķipsnas⁶⁹ ierosinājuma sanākušajā Bēgļu reevakuācijas biedrības dibināšanas sapulcē⁷⁰ 1920. gada 19. martā Rīgā ieradās tikai 50 cilvēki, un dibinātāji varēja vien ironizēt par to, ar kādu “enerģiju” sabiedrība stājās pie tik degoša dienas jautājuma atrisināšanas⁷¹.

Bijušo bēgļu un “baltās Krievijas” armiju sastāvā dienējušo kareivju aizvainojums bija krasāk izteikts un vieglāk izprotams, taču līdzīgi noskaņojumi bija arī Latvijas armijas demobilizētos kareivjos. Tas apstāklis, ka “vēl neizklīdušos pasaules kara dūmu mākoņos mēs radījām savu valsti”⁷², sabiedrībā bija veidojis tendenci idealizēt armiju, taču jau drīz patosu par brīvības cīņātājiem nomainīja pēckara sadzīves rūpes. Sākot atjaunot valsts saimniecisko dzīvi, vēl nesenie kareivji nereti izrādījās visvairāk psiholoģiski nesagatavoti un profesionāli nepiemēroti jaunajiem apstākļiem,

nokļūstot sociāli mazāk nodrošinātās un aizsargātās sabiedrības daļas kategorijā. Īpašs pamats aizvainojumam bija Ziemeļlatvijas armijas⁷³ bijušajiem kareivjiem, kurus atstāja K. Ulmaņa un viņam tuvo varas aprindu "simpātiju politika". Atšķirībā no "dienvidniekiem", kuri 20. gados "ieņēma labas vietas štābos", uz "ziemeļniekiem", kas, pēc viņu pašu un arī citu domām, bija "veikuši to īsto melno darbu, skatījās kā uz pastarišiem un sērdieņiem"⁷⁴.

Līdzās bijušajiem bēgļiem un kareivjiem atsevišķi ir jāapskata arī jaunatne kā nosacīta, bet visai īpatnēja kopība, kas veidoja jauno pēckara politisko vērtību opozīcijas trešo spēku. Tas bija īpatnējs apziņas, uzskatu un uzvedības modelis, līdzīga pieeja sabiedrisko procesu izpratnē, kas raksturīga, bet ne obligāta noteiktai vecuma struktūrai un ko apliecināja gan vidējās, gan vecākās paaudzes cilvēku līdzdalība pēckara latviešu jaunatnes organizācijās. Protams, bēgļu un sevišķi kareivju vairākumu veidoja tieši gados jauni cilvēki, tomēr, izdalot viņus atsevišķi, iezīmējas vēl viena būtiska pretstatu grupa – klasiskās "tēvu un dēlu" attiecības. Kara ietekmē klasiskā konflikta saturs ieguva jaunu aspektu: "dēli" protestēja pret dzīvi ne tikai "tēvu" morālo, bet arī politisko vērtību pasaulē. Valdošo politisko aprindu kompromisu politika, kas bija vērsta uz sabiedrības stabilitātes nodrošināšanu, šķita pārlieku nenoteikta un nepieņemama jaunatnei, kas jaunības tieksmē "pēc taisnīguma" nosliecās uz bezkompromisa radikālismu.

Tādējādi dažādo 1. pasaules kara ierosināto procesu ietekmē 20. gadu sākumā Latvijas sabiedrībā parādījās vairākas tās grupas, kur dominēja spēcīgs nacionālā ideālisma noskaņojums un kuru uzskati un centieni disonēja ar dzimtenes "reālpolitiku" kompromisu un pragmatiskā politikānisma garu. Sabiedrības vienaldzības un atsvešinātības kontekstā gan bijušajos bēgļos, gan demobilizētajos kareivjos un jaunatnē veidojās jauni noskaņojumi, ko caurstrāvoja vilšanās un kritiska attieksme pret pastāvošo realitāti. Aizvainojums meklēja iespēju izlauzties. 1921. gadā par 7000 reģistrēto bezdarbnieku jau izskanēja spriedums, ka "šo bezdarbnieku vairums piederēs pie tiem, kuri, atgriezušies no svešuma, jūtas vilušies un izteic pārmētumus"⁷⁵. Pārmētumus. Bet kam?...

1.2. Idejiskie priekšnoteikumi

Politisku un ekonomisku apsvērumu, morālu un patriotisku motīvu vai pat vienkārši impulsīvu mirkļa lēmumu radītās milzīgās latviešu bēgļu kustības sastāvs kopumā bija visai raibs un neviendabīgs,⁷⁶ lai gan dažas sabiedrības grupas bija proporcionāli vairāk pārstāvētas. Vienīgi bēgļu stāvokļa kopības un noteiktas nacionālās identitātes nepieciešamības izjūtas bija tās, kas lika piemirst dažādību

un pieklusināja iekšējās pretišķības. Apstākļu diktēta, šī “kara emigrācija”, tāpat kā tās vienotība, bija acīm redzami nosacīta. Ar īpatnējās vēsturiskās pieredzes kontekstā izaugušiem sociāli psiholoģiskiem noskaņojumiem tā atšķīrās no dzimtenes sabiedrības un attiecībā pret to veidoja īpatnēju kopību, tomēr līdz ar kara beigām, ar bēgļu un kareivju atpakaļatgriešanās kustības sākumu šī kara emigrācijas kopība strauji izšķīda centienos “atgriezties”, asimilēties un atrast savu vietu liberālās sociālās un ekonomiskās politikas apstākļos. Lielākai daļai pielāgošanās vairāk vai mazāk veiksmīgi izdevās, tomēr daudziem gan sociāli, gan vēl jo vairāk psiholoģiski tā izrādījās ļoti sāpīga. Dzimtenes realitāte un sava vieta tajā viņiem šķita sveša un grūti pieņemama, drīzāk ne tik daudz sociālais stāvoklis kā sociālais statuss, kas latviešu sabiedrības spriedumos gandrīz vienmēr ir bijis svarīgāks – labāk būt muižas kalpam nekā saimniekam.

Neapmierinātība un vilšanās bija divas galvenās šo cilvēku politiskos noskaņojumus raksturojošās iezīmes, kas 20. gadu sākumā arvien noteiktāk pieteica sevi sabiedrības uzskatu paletē. Taču subjektīvie – vispārinātu izjūtu un emociju caurstrāvošie – spriedumi un atziņas varēja būt tuvas tikai atsevišķām, šaurām sabiedrības aprindām, bet lielākajai sabiedrības daļai tie sava partikulārisma dēļ palika vienaldzīgi, izraisot labākajā gadījumā bezpersonisku līdzcietību. Vēl vairāk šo emocionālo spriedumu nozīmi mazināja tajos ietvertā pasīvā – aizvainotā un atstumtā – dzīves vērotāja pozīcija, kura noliegums ir tikai izjūtu konstatācija, kam neseko atbilde un rīcības programma. Lai gan šie noskaņojumi bija saprotami daudziem, to atklāta paušana nozīmētu tikai un vienīgi sava nespēka un vājuma atzīšanu. Šajā situācijā centieni izteikt savus uzskatus un intereses pārauga nepieciešamībā sākotnēji vispārinātos noskaņojumus formulēt konkrētās idejās un nostādnēs, kas piešķirtu tiem politisku racionālismu – pāreju no vienkāršas stāvokļa konstatācijas uz tās analīzi un konkrētu rīcības programmu.

Ideju saturā noteicošais bija to atbilstība pastāvošiem noskaņojumiem, tāpēc vispirms jaunā idejiskā strāva uzsūca sevī visas tās nostādnēs, kas vērsās pret konkrētajā 20. gadu sākuma situācijā Latvijā, viņuprāt, vērojamajām negācijām, dodot pamatu satraukumam. Apliecinot vai šajā nozīmē pozitīvām nostādnēm bija pakārtota loma, un tām bija daudz mazāka vieta pastāvošo noskaņojumu formulēšanā.⁷⁷ Raksturojot jauno idejisko strāvu, var runāt par divām principiāli atšķirīgām uzskatu grupām – nosacīti noliedzošo un nosacīti pozitīvo –, kas atšķīrās ne tikai pēc sava rakstura, bet vienlaikus, kas nav mazsvarīgi, arī pēc izcelsmes.

Pozitīvo nostādņu izvirzīšanu apgrūtināja tas, ka līdzšinējās “kara emigrācijas” aprindu pārstāvētās *pilsoniskā nacionālisma* koncepcijas sociālais aspekts pēckara apstākļos bija ļoti ierobežots un visa koncepcija līdz ar to nepilnīga. Tāpēc bija nepieciešama jauna pieeja, kas dotu iespēju savienot noteiktu nacionālismu ar iespējami pievilcīgu sociālā jautājuma traktējumu un tajā pašā laikā ļautu saglabāt principiāli

noraidošu attieksmi pret pārlieku kreisajām un šķiriskajām latviešu sociāldemokrātijas idejām. Šādu nosacījumu kontekstā latviešu nacionālisma idejas attīstībā 20. gadu sākumā atkal parādījās savdabīga *jaunā nacionālisma* koncepcija. Tās pirmsākumi bija meklējami Tālo Austrumu latviešu bēgļu aprindās, kas grupējās ap Troickas pulka izdoto laikrakstu "Brīvais Latvī". Jau 1919. gadā tas rakstīja, ka "lielais visu vērtību pārvērtēšanas laikmets" karš ir "nacionālisma jēdzienu šķīstījis un notīrījis no imperiālisma, despotisma un reakcijas sārņiem". Līdz šim latviešu nacionālisma karogu bija piesavinājušās "tautas turīgākās aprindas" šaurās personiskas labklājības interesēs, taču tagad "tautiskā miega laikmets" esot pagājis, radot jaunu nacionālismu. Šis nacionālisms nav naidīgs ne sociālismam, ne revolūcijas idejām, "viņš pat nav pretējs pareizi saprastam internacionālismam"⁷⁸. Vēl svarīgāk bija tas, ka "jaunais nacionālisms" deva nacionāli pozitīvu sociālā jautājuma traktējumu. Galvenā un vienkāršākā atziņa, kas kara un bēgļu sabiedrības apstākļos izskanēja pašsaprotami, bija vērsta uz "pareizi izprastām šķiru interesēm", kas nacionālo interešu vārdā prasa nolikt "asos šķiru cīņas ieročus".⁷⁹ Nākotnē – Latvijas valsts izbūves darbā – ne strādniecība, ne buržuāzija nespēs veikt šo darbu katra par sevi, un tāpēc ir nepieciešams, lai "abas šķiras rīkojas kopā un pagaidām apzinās sevi vispirmā kārtā kā latvi"⁸⁰. Spriedumos par nacionālisma ideju plašākā izpratnē "Brīvais Latvī", atstāstot pazīstamā čehu politiķa T. Masarika uzskatus,⁸¹ pirmoreiz atklāti apzīmēja pretstatu starp kategorijām "valsts" un "tautība". Valstij kā "aristokrātiskam veidojumam", kas balstās uz apspiešanu un varas līdzekļiem, esot tikai "kalpojoša nozīme", un tāpēc tautība ir jāskata kā augstākā vērtība, kas starp tās locekļiem nepazīst šķiru privilēģijas un "kā tāda ir viscauri demokrātiska".⁸² Šī, kaut arī pagaidām vēl citētā atziņa ar tās vērtību prioritātēm jau tolaik iezīmēja "jauno nacionālismu" kā nepārprotamu pretstatu Latvijā valdošajām *demokrātiskā nacionālisma* nostādnēm.

Pārnesta Latvijā, "jaunā nacionālisma" koncepcija attīstījās, un par tās turpinātāju kļuva bijušā Nacionālās padomes līdera A. Berga izdots laikraksts "Latvī".⁸³ Saglabājot iepriekšējos principus un nostādnēs, šī koncepcija dzimtenē ieguva divas jaunas iezīmes. Vispirms tā bija savdabīgā kreisās terminoloģijas izmantošana. Parādījās tādas vārdkopas kā "pareizi izprastas šķiru intereses"⁸⁴, "veselīgs sociālisms"⁸⁵ un citas, kurās bija ielikts ļoti plašs jēdzieniskais saturs un kas, ļaujot uzstāties no "veselīga sociālisma" pozīcijām un iespējami plaši variēt savus uzskatus šī "veselīgā sociālisma" ietvaros, tajā pašā laikā deva iespēju apvainot savus oponentus "neveselīgā" sociālismā. Ar to tika panākts, ka šāda, nedaudz "paplašināta" kreisā frazeoloģija varēja un tika izmantota no tās tradicionālās izpratnes visai atšķirīgu vai pat pretēju uzskatu paušanā.

Otra dzimtenē iegūtā iezīme "jaunā nacionālisma" koncepcijā bija izcilā loma, kas bija ierādīta apziņai, padarot to par būtisku un nepieciešamu sabiedrisko attiecību elementu. Apziņa tika skatīta kā obligāts visas sabiedrības dzīves elements

un praktisks vadmotīvs, sākot ar “nacionālo principu tautsaimniecībā”, kas prasīja atturēties no “iepirkšanās svešautieša veikalā”⁸⁶, līdz aicinājumam gan proletariātam, gan buržuāzijai būt apzinīgiem savās nacionālajās un valstiskajās interesēs, uzsverot, ka labāku dzīvi var panākt “tikai caur pavairotu darba ražīgumu”⁸⁷. Par “valstiskās apziņas” paraugu pretstatā šauro sociālo un šķirisko interešu vadītajiem pilsētu strādniekiem tika izvirzīts zemnieks, un pakāpeniski sāka formēties zemnieka – apzinīgā un valstiskā “darbarūķa” kults.⁸⁸

Atšķirībā no apliecinošām, nosacīti pozitīvām nostādnēm kritiskās jeb noliedzošās atziņas netika atvestas bēgļu vai kareivju ešelonos, un to pirmsākumi bija meklējami dzimtenes realitātē. Tāpēc salīdzinājumā ar pozitīvajām nostādnēm antinostādnēm 20. gadu sākumā bija raksturīga izteikta konkrētība un krasa pāreja no aktuāla vērojuma uz tam sekojošu vispārinājumu. Katra antinostādne parādījās kā reakcija uz konkrētām lietām un norisēm, tomēr ar laiku, lai arī to izpratne vēl arvien nebija skatāma atrauti no aktualitātes, to saturā sāka iezīmēties noteiktas tendences. Sākotnēji nesaistītie un bez tālākām konsekvencēm izteiktie kritiskie spriedumi likumsakarīgi noveda pie jautājuma: kas vainīgs? Tas lika pamatus un ievadīja pakāpenisku antinostādņu teorētisko konceptualizāciju.

Aplūkojot antinostādnēs, var izdalīt trīs galvenās noliedzošo spriedumu grupas. Pirmā bija vērsta pret komunismu – visdažādākajās tā formās un izpausmēs. Jau 1918. gadā, noraidot pārmetumus par latviešu “boļševismu”, A. Bergs krievu valodā izdotajā Latvijas starptautiskā stāvokļa apskatā uzsvēra, ka lielinieciņam latviešu vidē “dabīgu sakņu” nav.⁸⁹ Pretkomunisma noskaņojumus sabiedrībā pastiprināja visas tās no Krievijas atgriezušos bēgļu un kareivju aprindas, kas kaut īsu brīdi bija piedzīvojušas sarkano varu.⁹⁰ 20. gadu sākumā Latvijas prese asi kritizēja kreiso sociāldemokrātu runas, kurās viņi aicināja nodibināt “proletariāta diktatūru” valstī.⁹¹ Kā pierādījums šo musinošo runu nopietnībai tika minēti fakti par “komunistiski teroristisku bandu” pastāvēšanu un darbību laukos⁹² vai aktivitātēm Rīgā, ziņojot, piemēram, par kāda viņu biedra apcietināšanu aizdomās par Saeimas nama aizdedzināšanu 1921. gadā.⁹³ Komunisma teorētiskās atziņas, izņemot šķiru cīņas ideju, skatot šķiru cīņu kā pretstatu kultūrai,⁹⁴ šajā laikā tika skartas reti.

Otra antinostādņu grupa kritizēja atsevišķām latviešu pilsonības aprindām raksturīgas iezīmes, vispirms “dažu sabiedrisko un valsts vīru alkstošo mantkārību”⁹⁵ un ar to saistīto korupciju, secinot, ka pagaidām nav izveidojies “sociāla un uzticama ierēdņa tips”⁹⁶. Pārmetumi tika arī valdošajam “politikānisma garam”, un jau 1921. gadā izskanēja spriedums, ka “visā likumdošanas kārtībā, visās partiju politiskās kombinācijās, visās parlamenta cīņās un balsošanās pirmā vietā tomēr saskatāms tikai partijas, bet ne tautas un valsts labums”⁹⁷. Ironizējot par politisko partiju lielo skaitu un arvien jaunu partiju dibināšanu, skanēja atziņa, ka atšķirībā no vēl nesenās pagātnes “tagad latvieša ideāls ir – sava partija, sava kandidātu liste”⁹⁸.

Tomēr visplašāk un biežāk iztīrītā bija trešā antinostādņu grupa, kas vērsās pret Latvijas nacionālajām minoritātēm un ar to klātbūtni saistītām parādībām. Ņemot vērā ilgos nacionālās apspiestības gadsimtus un vēl nesenā kara notikumus, naids vai vismaz nepatika pret vāciešu un arī krievu klātbūtni likās likumsakarīgs un pat neizbēgams, taču it kā saprotamos un varbūt gaidītos pretvācu un pretkrievu noskaņojumus 20. gadu sākumā sāka aizēnot arvien spēcīgāki pretebreju noskaņojumi, kas latviešu sabiedrības līdzšinējo tradīciju kontekstā šķita drīzāk negaidīti un neizprotami.⁹⁹ Līdz 1. pasaules karam pretebreju noskaņojumi latviešu sabiedrībai kopumā bija sveši. Atsevišķas tulkotas brošūras¹⁰⁰ un ebreju sociāldemokrātijas pieminēšana¹⁰¹ drīzāk bija uzskatāma par Krievijas pretebreju noskaņojumu atskaņām Latvijā, kas neatspoguļoja vietējās sabiedrības attieksmi.¹⁰² Pasaules karš un bēgļu gaitas, neraugoties uz dažiem izņēmumiem,¹⁰³ kopumā nenoliedzami tuvināja latviešu un ebreju likteņus, veicinot sapratni un raisot simpātijas un līdzcietību "izdzītās tautas" centieniem. Līdzās apbrīnai par pasaules ebreju vienības izjūtu un plašo kopdarbību¹⁰⁴ latviešu bēgļu presē parādījās mudinājumi arī latviešiem "dažu ko mācīties no veikalu ziņā uzņēmīgajiem žīdu līdzpilsoniem"¹⁰⁵. Tāpēc vēl jo divaināk šķiet tas, ka tikai dažus gadus vēlāk jau neatkarīgajā Latvijā varēja lasīt brošūras ar "skaļiem" virsrakstiem, piemēram, "Vai žīdi dabūs virsroku?"¹⁰⁶ Kas šajā laikā tik strauji un būtiski bija mainījies?

Pavērsiens latviešu attieksmē pret ebrejiem bija cieši saistīts ar bēgļu reevakuācijas kustības sākumu. Tas vēl nebija pretebreju noskaņojums kā teorētiska kategorija, kā īpašs "jautājums". Pagaidām tie bija noskaņojumi un spriedumi, kas parādījās atsevišķu, bieži vien savstarpēji nesaistītu faktu un norišu konstatējumos. Lielāko satraukumu izsauca ebreju nepamatoti lielais skaits starp bēgļiem, kuri atgriezās Latvijā.¹⁰⁷ Jau pirmajā masveida bēgļu reevakuācijā, t.i., 1920. gada deviņos mēnešos, Rīgas un Rēzeknes etapa punktos reģistrēto bēgļu skaitā 13,1% (11 980) bija ebreji, pārspējot pat krievus (12% jeb 10 963).¹⁰⁸ Vēl izteiktāka šī attiecība bija starp tiem, kuri iesniedza lūgumu atļaut iebraukt Latvijā. 1921. gada decembrī Ukrainā, piemēram, bija reģistrēti 657 latviešu un 502 ebreju bēgļu iesniegumi, bet atļauju ieceļot saņēma attiecīgi 546 latvieši un tikai 95 ebreji.¹⁰⁹ Kaut arī daļa ebreju bēgļu ieradās Latvijā, vienīgi caurbraucot, tomēr daudzi, vismaz pagaidām, apmetās šeit, dodot iemeslu satraukumam: "Ja viņus ielaistu Latvijā, tad tā nedaudz dienās pārvērstos par Palestīnu."¹¹⁰ Arī Latvijas sūtnis Krievijā J. Vesmanis rakstā ārlietu tautas komisāram G. Čičerinam 1920. gada 8. novembrī bija spiests atzīmēt: "Latvijas valdība nevar piekrist tam, ka vienas tautības bēgļi tiktu nolikti sevišķi privilēģētā stāvoklī," – kā vienu no šādas nostājas cēloņiem minot bažas par saprotamu neapmierinātību Latvijas sabiedrībā.¹¹¹ Nepatiku pret ebreju iebraucējiem pastiprināja arī atsevišķas iezīmes viņu nostājā un politisko uzskatu noteiktajā attieksmē pret Latviju un latviešiem. No valstisko interešu aspekta lielākas bažas izraisīja ebreju iebraucēju

politiskie noskaņojumi. Kā 1920. gada beigās norādīja Politiskās apsardzības priekšnieks, iebrucēju attieksme pret Latvijas valsts iekārtu labākajā gadījumā ir neitrāla, bet biežāk tie "uztur sakarus ar mums naidīgiem elementiem, radot valstī veselu slāni valstij nevēlamu iedzīvotāju, kas lielā mērā traucē normālas politiskas dzīves atjaunošanu"¹¹². Šīs bažas drīz vien apstiprināja Politiskās apsardzības atklātās komunistu organizācijas, kur nozīmīga loma bija arī ebreju komunistiem.¹¹³ Ne tik plašu, taču vēl asāku reakciju izraisīja iebrucēju nostājas tīri subjektīvas, privāta rakstura izpausmes. Sevišķi krasi tās parādījās bēgļu atgriešanās procesā, ko apliecināja arī Iekšlietu ministrijas sevišķo uzdevumu ierēdņa gūstekņu un bēgļu lietās piezīme, ka, šķērsojot robežu, ebreju iebrucēji "pat nekautrējas atklāti izsacīties, ka latviešu rinda būšot pēc židiem"¹¹⁴. Tāpat asu reakciju pirmajos valsts gados radīja iesaukuma vecuma ebreju jaunekļu izvairīšanās no karaklausības, kas, kā par to rakstīja 20. gadu beigās, rosināja "dziļu un dibinātu sašutumu frontes kara vīros"¹¹⁵.

Nozīmīga vieta pretebreju noskaņojuma attīstībā bija arī ekonomiska rakstura cēloņiem, kas pamatojās latviešu un ebreju saimniecisko iespēju atšķirībās tūlīt pēc kara un ko varētu nosaukt par pēckara ekonomisko potenciālu. Latviešu pārstāvētie galvenie nodarbošanās veidi – karā izpostītā lauksaimniecība un gandrīz iznīcinātā rūpniecība – objektīvi nespēja īsā laika posmā absorbēt visu strādātgrībošo, īpaši mazkvalificēto jaunatnes, kareivju un bēgļu masu, nemaz nerunājot par šajās nozarēs strādājošo drīzu materiālās labklājības pieaugumu. Uz šī fona vismaz ārēji uzkrītošā likās straujā tirdzniecības attīstība, kur nenoliedzamas priekšrocības bija ebreju veikaliņnieciskai pieredzei un sakariem un viņu finansiālām iespējām. Nepatiku pastiprināja atklātībā nonākušās ziņas par vairāku ebreju tirgotāju darījumiem, kas jaunajai valstij bija nesuši ievērojamus zaudējumus.¹¹⁶ Pakāpeniski tirdzniecībā un vēlāk arī atsevišķās atdzimstošās rūpniecības nozarēs sāka veidoties ebreju kapitāla dominante, kas līdzās cilvēciskai skaidrībai un nenovīdībai izraisīja satraukumu par valsts ekonomisko attīstību un nākotni.¹¹⁷ Šajā sakarā 1921. gada beigās izskanēja spriedums, ka latvieši vēl nav panākuši "savu saimniecisko patstāvību un neatkarību"¹¹⁸.

Raksturojot Latvijas pēckara sabiedrībā strauji uzliesmojušo pretebreju noskaņojumu izpausmes kopumā, ir vēlreiz jāuzsver, ka tās izauga un bija balstītas uz konkrētām laikmeta parādībām un par tām nevarēja runāt kā par īpašu teorētisku vienību. Viens no retajiem mēģinājumiem sniegt plašāku, vēsturiski izvērstu jautājuma izpratni bija 1921. gada beigās laikrakstā "Latvis" publicētais P. Jureviča raksts, kurā, runājot par nacionālās kultūras attaisnojumu, viņš kā piemēru skatīja ebreju tautas likteni.¹¹⁹ Atzīstot, ka no savulaik spēcīgas un varonīgas tautas tā ar savu saglabāto pirmatnējo morāli visumā ir pārvērtusies par "parazītu starp tautām un, bez šaubām, par dziļi kaitīgu faktoru mūsu kristīgi eiropēiskai kultūrai", P. Jurevičs vienlaikus atzīmēja, ka šajā ebreju tautas liktenī liela daļa vainas ir jāuzņemas arī citām tautām un ka teorētiski "visideālākā ebreju jautājumu izšķiršana būtu, ja dotu

viņiem iespēju atkal nodibināt par jaunu savu nacionālo vienību". Bez tam, runājot par sabiedrības nostāju, ir jāņem vērā, ka bieži vien bija grūti novilkt to robežu, kas šķīra nacionālo aspektu un vispārējos sociāli ekonomiskos procesus. Labs piemērs tam bija laikrakstu informācija 1920. gada jūnijā par notikušo "ebreju vajāšanu" Latgalē, kas, lai gan izraisot dažādus spriedumus, pēc lietas izmeklēšanas drīzāk tika skatīta kā veikalu grautiņš, un, ja "ebreju veikali cietuši Daugavpilī vairāk kā kristīgo, izskaidrojams ar to, ka Daugavpilī apm[ēram] 95 proc[enti] no visiem veikaliem pieder ebrejiem"¹²⁰.

Kaut arī pret nacionālajām minoritātēm vērstajās nostādnēs dominēja pret-ebreju noskaņojumi, 20. gadu sākumā pieauga atsvešinātība starp latviešiem un mazākumtautībām vispār.¹²¹ Visatklātāk šī tendence sevi pieteica politisko lēmumu pieņemšanā, kur viedokļu sadursmes nereti nonāca tiešā konfrontācijā. Tā, piemēram, izvērtējot Rīgas pilsētas domes 1920. gada martā notikušas sēdes balsojumus par tirdzniecības atļauju svētdienās,¹²² latviešu presē izskanēja spriedums, ka ne tikai politiskos, bet arī saimnieciskos jautājumos "vāci, krievi un žīdi cieši noslēdzas pret latviešiem"¹²³. Turklāt attiecības saasināja arī nacionālo minoritāšu pārstāvju dažbrīd nekorektie paziņojumi pasaules sabiedrībai, piemēram, mazākumtautību priekšstāvju starptautiskajā kongresā Vinē Dr. P. Šīmanis, ziņojot par minoritāšu stāvokli Latvijā, izteica spriedumu, ka "žīdiem, krievi un vāciešiem Latvijā esot jāturoties cieši kopā un jānoslēdzot "aizstāvēšanās savienība"¹²⁴.

1.3. Politiskie priekšnoteikumi: Latvju Nacionālā kluba dibināšana

Vienotas politiskajos noskaņojumos un vispirms skeptiskajā attieksmē pret pastāvošo realitāti un jau drīz vien apzinoties arī interešu un centienu kopību, jaunās "pēckara" sabiedrības grupas – bijušie bēgļi un kareivji – 20. gadu sākumā arvien spēcīgāk izjuta organizatoriskas vienības kā pašidentitātes un savu interešu pārstāvēniecības nepieciešamību. To varēja formulēt kā atgriešanos pie bijušās "kara kopības" jaunā kvalitātē: savā laikā tās saturu bija izteicis princips "savējie starp svešiem", bet tagad dzimtenē par šīs kopības identitātes saturu kļuva princips "sveši starp savējiem".

1920. gadā pastāvošo politisko organizāciju ietvaros tāda pārstāvēniecība vairāku nosacījumu dēļ bija principiāli neiespējama. Pirmkārt, vairākums latviešu pilsonisko partiju bija orientēts uz ierobežotu sociālo, politisko un ģeogrāfisko vidi (kā liecināja nosaukumi, visbiežāk partiju orientācija bija saistīta ar "zemniekiem" un "Latgali"), kur ne lielākā daļa demobilizēto kareivju un bijušo bēgļu, ne nacionāli noskaņotās

jaunatnes aprindas nesaskatīja savu vietu. Starp citu, raksturojot Pagaidu valdības sastāvu, jau 1919. gada maijā Sibīrijas bēgļi norādīja, ka Zemnieku savienība, viņuprāt, "nekādi neapvieno plašas demokrātijas aprindas"¹²⁵. Otrkārt, ne mazāk svarīgs šķērslis bija pastāvošo partiju dibināšanas laikmeta atstātais zīmogs un līdzšinējās darbības mantojums. Veidojoties Februāra revolūcijas gaisotnē, pilsoniskās partijas savās programmās bija ietvērušas visai radikālas, bet tolaik populāras kreisās nostādnēs. Piemēram, Zemnieku savienība 1918. gada sākumā bija deklarējusi, ka "sociālisma valsts vēl ir nākotnes mērķis" un tāpēc pagaidām saimnieciskajā dzīvē tā, balstoties uz iespējamo un reālo, atzīst privātīpašuma tiesības kooperācijas veidā kā "pāreju uz sociālismu".¹²⁶ Līdz ar valsts neatkarības sasniegšanu partijas centās mīkstināt agrāko kreisumu, tomēr tik īsā laikā tās nespēja atmest vēl nesenās deklarācijas, būtībā saglabājot savus 18. novembra republikas demokrātiskā nacionālisma principus un galvenās iezīmes. Treškārt, jāņem vērā arī tas, ka šīs partijas bija līdzdarbojušās valsts izbūvē, t.i., ne vienmēr reāli, bet vismaz morāli tās bija pozīcijas partijas, un to līderi vairāk vai mazāk veiksmīgi jau bija sadalījuši valsts amatus un posteņus, lai visumā būtu apmierināti ar savu (un savas partijas) vietu un tātad arī ar pastāvošo politisko spēku samēru valstī. Tādējādi pastāvošās pilsoniskās partijas ieņēma centriskas vai kreisi centriskas pozīcijas un savos centienos vispirms bija orientētas saglabāt *status quo*, kas bija kardinālā pretstatā ar jauno, "kritiski" noskaņoto sabiedrības grupu nostāju. Šajā situācijā, apliecinot pastāvošās politiskās pārstāvniecības ierobežoto raksturu, Latvijas politisko spēku spektru papildināja divas, ar vēl nesenās bēgļu kustības ievērojamu darbinieku vārdiem cieši saistītas organizācijas: 1920. gadā dibinātā Kristīgi nacionālā savienība (vēlākā Kristīgi nacionālā partija) un 1921. gadā noformētais Bezpartejiskais nacionālais centrs (vēlākā Nacionālā apvienība).

Vairāku bijušo latviešu bēgļu mācītāju dibinātās Kristīgi nacionālās savienības teorētiskās platformas pamatprincipi bija "tautība" un "ticība",¹²⁷ akcentējot krasu pretebreju noskaņojumu nostādnēs. Tieši savienības laikrakstā "Tautas Balss" 20. gadu sākumā vērsšanās pret ebrejiem parādās jau kā teorētiski izvēsta nostādne. Te ebrejs vairs nebija tikai internacionālists vai spekulants, bet pasaules savvērestības organizētājs, kurš ar naudas un sociālistu aģitācijas palīdzību, izmantojot karu un tādā radītās grūtības, cenšas uzkundzēt kristiešu tautām.¹²⁸ Bijušā Bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas un Nacionālās padomes līdera A. Berga vadītais Bezpartejiskais nacionālais centrs ieturēja mērenāku liberāli konservatīvu kursu,¹²⁹ uzstājoties ar H. Asara "jaunā nacionālisma" idejām. Norobežojoties no valdošā partiju interešu gara, jaunā organizācija izvēlējās uzsvērti apolitisku nosaukumu un tika reģistrēta kā kultūras organizācija.

Abas jaunās partijas savā veidolā un teorētiskajās nostādnēs izvirzīja pretenzijas pārstāvēt vispār nacionālas intereses un mērķus, īpaši uzsverot politiski atstumto un sociāli mazāk aizsargāto sabiedrības grupu centienus. Šādas pārstāvniecības objektīvo

nepieciešamību apliecināja 1. Saeimas vēlēšanas 1922. gadā, kur gan Kristīgā savienība, gan Bezpartejiskais centrs katrs ieguva četras deputāta vietas. Tomēr, neraugoties uz teorētiskās platformas ārējo pievilcību un pirmajiem politiskajiem panākumiem, jaunajām partijām bija tādas iezīmes, kas sašaurināja to iespējas un neļāva pilnībā aptvert visu deklarācijās izvirzīto aprindu centienus. Kristīgo nacionālistu vājš punkts bija idejiskā un politiskā tuvība bijušajam 1919. gadā sastādītās provīsciskās valdības vadītājam A. Niedram, kurš 20. gadu sākumā tika vērtēts kā "tautas nodevējs"¹³⁰ un sabiedrības spriedumos asociējās ar "melnsvārču" reakciju. Šaubas par partijas un tās vadītāju principālītāti rosināja arī presē izskanējušie spriedumi, tostarp sociāldemokrātu atkārtotais apgalvojums, ka savienība pastāv "no baronu un žīdu spekulantu kapitāliem"¹³¹. Bezpartejisko nacionālo centru savukārt visvairāk kompromitēja tā līderu sociālais statuss, un ar politisko oponentu aktīvu līdzdalību A. Berga partija jau no pirmajiem soļiem tika uztverta vispirms un nereti arī vienīgi kā bagātās latviešu pilsonības interešu paudēja un aizstāve. Bez tam, deklarējot politiskumu kā pretstatu valdošajam partejiskuma garam un tajā pašā laikā izvirzot savus kandidātu sarakstus valsts pārvaldes struktūru vēlēšanās, Bezpartejiskais centrs darbojās pastāvošās partiju politiskās sistēmas ietvaros un pēc tās noteikumiem, tādējādi būtībā akceptējot šo sistēmu un asi kritizētās partejiskuma izpausmes.

Tomēr, pat neraugoties uz Kristīgās savienības "šaubīgo" principālītāti un Bezpartejiskā nacionālā centra līderu sociālo piederību, konkrētu sabiedrības aprindu izpratnē būtiskākais abu partiju trūkums bija to statusā neizbēgami ietvertie taktisko līdzekļu ierobežojumi, kas neapmierināja tos, kuri vēlējās un bija gatavi noteiktai un aktīvai rīcībai. Turklāt, kā liecināja 1922. gada vēlēšanu rezultāti, neraugoties uz panākumiem, labējie politiskie spēki ar parlamentārām metodēm diez vai varēja cerēt uz noteicošu vai vismaz pietiekami lielu ietekmi un lomu valsts dzīvē. Šajos apstākļos, kad noteiktu aprindu vēlme aktīvi un pretstatā parlamentāro partiju "ilgajam" kompromisu ceļam tūlīt – "reāli" un nekavējoties – ietekmēt valsts un sabiedrības procesus bija acīm redzami nesavienojama ar piedalīšanos "veikālnieciskajā" partiju politikas sistēmā, bija skaidrs, ka vienīgi pieņemamā tādas apvienības forma ir sabiedriskas – nepartejiskas un ārpusparlamentāras – organizācijas veidolā.

Sabiedrisko organizāciju dzīve 20. gadu sākumā uzplauka un sabiedrības uztverē tām salīdzinājumā ar politiskajām partijām bija vēl kāda neapšaubāma priekšrocība – atmiņas par biedrību īpašo lomu tautiskās atmodas laikmetā un latviešu sabiedriskās kopdarbības veidošanā. Izraisot šīs atmiņas, jaunās pēckara biedrības vairāk vai mazāk atklāti pretendēja uz tradīciju turpināšanu, tādējādi it kā mēģinot uzurpēt arī šo tradīciju bijušos laurus.¹³²

Viena no pirmajām 20. gadu sākumā darbību atjaunoja 1917. gadā dibinātā **Latviešu Jaunatnes savienība (LJS)**, deklarējot savu mērķi – "neatkarīgi demokrātiskā garā" rūpēties par latviešu jaunatnes izglītību, garīgo un fizisko attīstību.¹³³

Savienībai strauji sekoja daudzas citas biedrības, kuru dibināšanā un darbībā aktīvi iesaistījās bijušie bēgļi un demobilizētie kareivji. Tieši šo aprindu nacionāli noskaņotā jaunatne, kurai LJS "demokrātisms" šķita pārlietu izplūdis, 1920. gada vasarā lika pamatus **Latviešu Nacionālās jaunatnes savienībai** (LNJS). Šīs savienības mērķis atšķirībā – bet ne pretstatā – no LJS bija centieni "modināt un audzināt jaunatnē valstiski nacionālo izpratni un apziņu, nostājoties ārpus visām politiskām partijām", un tādējādi virzīt savu darbību "uz šķiru naida izbeigšanu Latvijas nākošās paaudzēs".¹³⁴ Jaunās savienības dibināšana izraisīja plašu atbalstu un interesi sabiedrībā, un tās atklāšanas svētkos 1920. gada 22. jūnijā piedalījās gan valdības, gan Satversmes sapulces, gan Sabiedroto misiju pārstāvji Latvijā.¹³⁵

Pirmā – "sajūsmas un aizrautības"¹³⁶ – gada laikā LNJS izvērtās par nozīmīgu nacionālās jaunatnes vienojošu centru, un tās biedru rindās šajā laikā bija trīs spilgtas un vēlākajā sabiedriskajā dzīvē ievērojamas personības – Jānis Štelmahers, Indriķis Pone un Gustavs Celmiņš. Katrs no viņiem, dibinot un vadot daudzas organizācijas, 20.–30. gados ar savu darbību iezīmēja dažādus novirzienus latviešu nacionālisma ietvaros. Taču jau 1921. gada septembrī LNJS kā "nacionālas organizācijas" prestižs daudzu acīs saņēma spēcīgu triecienu, ko izraisīja ziņa, ka savienības vadītājs J. Štelmahers esot "protežējis" ebrejus "Latvijas augstskolā"¹³⁷. Šīs ziņas dēļ nacionāli noskaņotās aprindās parādījās skeptiska attieksme pret savienību, kuru tagad sauca par štelmaheristiem un par "židu biedrību"¹³⁸. Līdz ar to LNJS iekšējā dzīvē iezīmējās pavērsiens, kas bija saistīts ar straujām valdes sastāva izmaiņām: no deviņiem valdes locekļiem 1921. gada septembrī nākamā gada februārī savā amatā bija palicis tikai viens. Par savienības priekšsēdētāju strauji izvirzījās I. Pone,¹³⁹ kurš, kā liecināja jau pirmās viņa vadītās valdes sēdes, īpaši akcentēja disciplīnas un biedru aktīvas darbības nepieciešamību. "Iekšējās dzīves pārveidošanas darbs uz jauniem pamatiem" sākās ar biedru pārreģistrēšanos.¹⁴⁰ Tās mērķis bija noskaidrot biedru attieksmi pret savienību un atbrīvoties no kādreiz sajūsminātajiem gadījuma līdzskrējējiem. Šajā sakarā LNJS 2. ārkārtas kongress 1922. gada maijā, cita starpā, konstatēja, ka "nodaļu dzīvē ir nomanāms vispārējs pagurums", un deklarēja: "Tad jau labāki ir būt skaita ziņā mazākiem, bet ar stipru pienākuma apziņu."¹⁴¹ Par "pašattīrīšanās" akcijas nozīmi liecināja tas, ka no aptuveni 1500 savienības Centra biedriem pārreģistrējās tikai 432 biedri.¹⁴²

Jau 1922. gadā savienības popularitāte atkal sāka pieaugt, un 24 jaundibinātās nodaļas¹⁴³ varēja uzskatīt par jaunās valdes īstenotā kursa panākumu apliecinājumu. Neatrisināta palika viena, bet būtiska problēma: savienības materiālā stāvokļa pasliktināšanās, kas apgrūtināja organizācijas pastāvēšanu un apdraudēja tās nākotni. Materiālās grūtības, iespējams, bija viens no galvenajiem faktoriem, kas lika LNJS vadītājiem pievērsties apvienošanās centieniem ar LJS. Abu organizāciju Apvienošanās komisiju 1922. gada 19. marta kopsēdē izrādījās, ka apvienošanās galvenais šķērslis

ir iespējamās jaunās apvienības nosaukums,¹⁴⁴ tomēr aiz principiālās nepieķāpības nosaukuma izvēlē visdrīzāk slēpās nopietnākas domstarpības. Daļēji uz to norādīja apvienošanās jautājuma izskatīšana LNJS kongresā maijā, kur ieradās viens no LJS iekšējās opozīcijas pārstāvjiem J. A. Ozoliņš un uzstājās ar paziņojumu, ka "L.J.S. delegātu atturīgi atraidošā izturēšanās ir jāpieskaita tikai L.J.S. delegātu personīgiem uzskatiem"¹⁴⁵. Tādējādi, neraugoties uz LNJS centieniem un, kā uzsvera pati savienība, arī "pret viņas gribu"¹⁴⁶, apvienošanās tomēr nenotika.

Šajā situācijā, kaut gan LNJS principi un mērķi visumā atbilda aktīvai rīcībai gatavo sabiedrības aprindu centieniem, savienības attīstības perspektīvas nelikās īpaši labvēlīgas, vēl jo vairāk tāpēc, ka līdzās finansiālām problēmām savienībai pie-mita arī dažas organizatoriskas iezīmes, kurās jau bija ielikti potenciāli izaugsmes šķēršļi. Nenoliedzami, to ietekmēja pēc minētā bijušā savienības valdes priekšnieka J. Štelmahera "klūmīgā soļā"¹⁴⁷ sakompromitētais LNJS prestižs, kas bija un tuvākajā nākotnē palika kā melns traips uz savienības tēla. Tomēr būtiskāks bija kas cits. Sa-vienības nosaukumā ietvertā norāde uz jaunatni noteiktās nacionāli konservatīvajās aprindās varēja asociēties ar nenosvērtību un avantūrisku organizācijas darbībā un raksturā, taču svarīgākie bija īpašie vecuma ierobežojumi savienības biedru katego-riju principā, kas lēmēja balsstiesības paredzēja aktīvajiem (vēlāk – pilntiesīgajiem) biedriem, kuri varēja būt līdz 30 gadu vecumam. Sasniedzis šo vecumu, biedrs varēja būt tikai biedrs veicinātājs ar padomdevēja balsstiesībām.¹⁴⁸ Nemaz nerunājot par pašu "vecuma" cenza robežu, šis princips it kā lika saprast, ka "vecie" ir derīgi tikai padomu došanai. Visu šo faktoru kontekstā Latviešu Nacionālās jaunatnes savienības ietvaros plašāka nacionālo spēku konsolidācija bija apgrūtināta, un tas radīja nepie-ciešamību pēc jaunas un uz citiem pamatiem veidotas organizācijas.

Nemot vērā organizācijas dibināšanā ieinteresēto aprindu noskaņojumu, centie-nus un jau pastāvošo sabiedriski politisko apvienību pieredzi un trūkumus, galvenie jaunās organizācijas principi bija visai skaidri definējami vēl pirms tās pieteiku-ma. Nekādas šaubas neradīja jaunās organizācijas kontūrām vienīgi pieņemamais biedrības statuss un atteikšanās no tiešas līdzdalības parlamentārās pārstāvniecības politiskajā sistēmā. Tas ļautu uzstāties no pāri partijas interesēm stāvoša, vispārības interešu vadīta spēka pozīcijām. Vienlaikus tas nozīmētu brīvas rokas un atšķirībā no A. Berga vadītā Bezpartejiskā nacionālā centra arī morālas tiesības pastāvošā "partiju veikala" kultivētā politikānisma kritikā. Ne mazāk svarīgi bija tas, lai jaunā organizācija būtu orientēta uz iespējami plašākām nacionāli noskaņotām sabiedrības aprindām un atšķirībā no LNJS izvairītos no biedru sastāva jau iepriekš atstumjošu un pārlieku šauru ierobežojumu noteikšanas.

Vēl viena nepieciešama iezīme, kam vajadzēja raksturot jaunās organizācijas centienus, bija prasība, lai tā uzstātos kā "aktīva patriotiska organizācija"¹⁴⁹. Pretstatā līdzšinējam latviešu nacionālismam, kas "izteicās galvenā kārtā parādēs, apsveikuma

telegrammās un goda mielastos”¹⁵⁰, ar aktivitāti vispirms bija jāsaprot tieši reāla un praktiska uzstāšanās. Vēl skaidrāk tādas uzstāšanās izjusto nepieciešamību apliecināja Latvijas politiskajā dzīvē sevi jau pieteikušie piemēri. 20. gadu sākumā sabiedrības ievēribu piesaistīja sadursmes Liepājā,¹⁵¹ bet īpaši 1922. gada 1. maija notikumi Esplanādē, kad sociālistu mītiņu pārtrauca galvenokārt studējošās jaunatnes izraisītās nekārtības. Tieši Esplanādes notikumiem jaunas organizācijas dibināšanā bija izšķiroša nozīme. No vienas puses, to stihiskais raksturs daudziem kļuva par pēdējo norādi uz noteiktas organizatoriskas apvienības trūkumu, liekot rīkoties, no otras puses, spriežot pēc “Socialdemokrāta” publicēto mītiņa traucētāju vārdiem,¹⁵² šī sadursme jau bija sagatavojusi jaunās organizācijas provizorisku biedru sarakstu. Tāpēc 1922. gada 1. maija Esplanādes notikumi savā ziņā bija savdabīgs jaunās organizācijas priekšpieteikums.

Tiktāl par 1922. gada 15. novembrī Rīgas apgabaltiesā reģistrētās organizācijas Latvju Nacionālais klubs (LNK) dibināšanu, kas lika pamatus ideiskam un politiskam strāvojumam, varēja runāt kā par objektīvu un likumsakarīgu nepieciešamību, kuras biedru sastāva galvenās tendences, ideiskās pamatnostādnes un organizatoriskie principi tā vai citādi izrietēja no Latvijas konkrētās pēckara situācijas nosacījumiem. Tomēr līdzās vispārējam jaunās organizācijas dibināšanas pieteikumā tikpat nepārprotami bija arī atsevišķais un šajā nozīmē vispirms konkrēto cilvēku subjektīvie priekšstati, uzskati un centieni, ko nevar neievērot. Tāpēc ir jāaplūko vēl viens un savā ziņā komplicētākais organizatoriskās izcelsmes aspekts.

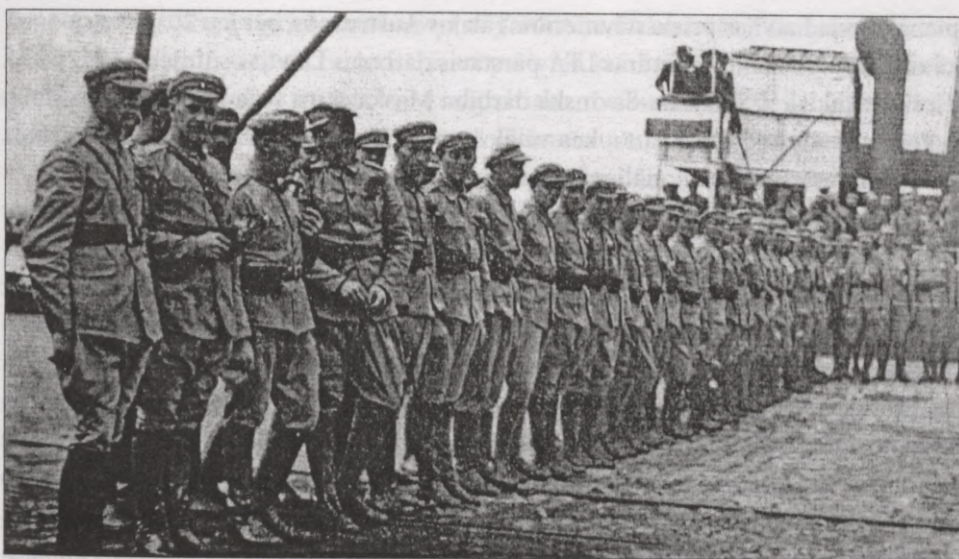
Mēģinot formulēt galveno un atmetot otršķirīgo un pakārtoto, jautājums par subjektīvā faktora nozīmi būtībā ir jautājums par fašisma un vispār “svešu” ideju lomu Nacionālā kluba dibināšanā un pirmsākumos. Šāda jautājuma izvirzīšanai ir vairāki iemesli. Vispirms, tas ir latviešu nacionālistu demonstratīvais apsveikuma raksts jaunajam Itālijas Ministru prezidentam B. Musolīni 1922. gada novembra sākumā¹⁵³ un neslēptie simpātiju apliecinājumi Itālijas diplomātiskajam priekštāvim Latvijā, tomēr, lai cik izteismīgi, tie bija apliecinājumi *post factum*, un kā tādus tos varēja skaidrot dažādi. Vēl vienu iemeslu jaunās organizācijas dibināšanā saskatīt svešas ietekmes deva tās nosaukums, piesakot sevi kā klubu, kas bija visai netipiski Latvijas 20. gadu sākuma sabiedriskajai dzīvei. Protams, uzkrītoša bija izvēlēta nosaukuma līdzība ar 1919. gadā Vācijā dibināto “Nacionālo klubu”, kas apvienoja ietekmīgus vācu uzņēmējus un militāristus un, sākot ar 1921. gada decembri, uzturēja kontaktus ar Ā. Hitlera vadīto partiju,¹⁵⁴ taču nekādas norādes par šī vārda izcelsmi organizācijas dibināšana nedeķa, atstājot vietu minējumiem. Šajā kontekstā būtiskākā un arī vienīgā patiešām nopietnā norāde bija pirmās – dibināšanas sapulces iespaidā 1922. gada 31. augustā publicētā E. Blanka spriedumos formulētā jaunās organizācijas vispārējo centienu deklarācija, kurā ar organizācijas dibināšanu bija saistīts “latvju

fašisma” attīstības sākums.¹⁵⁵ Ņemot vērā, ka paziņojuma autors bija viens no LNK dibinātājiem, fašisma pieminēšanu, pat ja tā bija tikai E. Blanka asociācija, nevarēja uzskatīt par nejaušu. Tiesa, tas liecināja tikai par fašisma idejas klātbūtni, nevis tās lomu kluba dibināšanā. Trūkstot citām norādēm, vienīgā iespēja spriest par fašisma idejas lomu bija mēģināt to izsvērt šīs idejas iespējamās izcelsmes prizmā, pieņemot, ka idejas izcelsme un tās konkrētais izpratnes saturs atradās varbūt nosacītā, tomēr visai ciešā kopsakarībā.

Analizējot fašisma idejas klātbūtni Nacionālā kluba pirmsākumos un tās varbūtējo izcelsmi, nopietnāk ir vērtējami divi pieņēmumi. Pirmais ir Nacionālā kluba organizatoriskās izcelsmes aspekts, ar to domājot organizācijas, kam bija nozīme kluba dibināšanā, un pieļaujot, ka fašisma idejas parādīšanās tā vai citādi bija saistīta ar to līdzdalību sabiedriskajā dzīvē. Viena no šīm organizācijām bija Latviešu Jaunatnes savienība, kuras saikne ar jaundibināto LNK tomēr bija drīzāk formāla un izpaudās vienīgi nejaušā un arī ne visai pārliecinošā biedru sastāva sakritībā. Savukārt uz Latviešu Nacionālās jaunatnes savienības īpašo lomu kluba dibināšanā norādīja gan kopējā mītnes vieta Martas ielā 5 (starp citu, kopējā arī ar 1920. gadā dibināto Bēgļu reevakuācijas biedrību), gan tas, ka savienība kļuva par pirmo Nacionālā kluba kreditoru,¹⁵⁶ kā arī izteikta LNJS un LNK vadošā sastāva sakritība.¹⁵⁷ Šie apsvērumi ir visai būtiski, lai LNJS varētu uzskatīt par Nacionālā kluba organizatorisku priekštecī, taču teorētisko nostādņu un, kas ir svarīgi, arī fašisma izpratnes ziņā LNJS nespēja neko dot. Te jāatzīmē, ka LNJS 1921. gadā izdots žurnāls “Dzintarzeme” apstājās pēc trešā numura, nesot savienībai gandrīz 100 tūkstošu rubļu zaudējumu.¹⁵⁸

Ņemot vērā 20. gadu sākumā Latvijā vispār vērojamo īpašo attieksmi pret Itāliju¹⁵⁹ un fašisma ciešo asociāciju ar šo valsti, ievēribu pelna savienības pirmā priekšnieka J. Štelmahera vēl 1919. gadā Ārlietu ministrijai adresētajā darba pieteikumā izteiktais lūgums uzticēt viņam “kādu atbildīgāku uzdevumu, sevišķi, ja tas būtu iespējams, Latvijas sūtniecībā Itālijā”¹⁶⁰. Demonstratīvi bija arī savienības īpašie uzmanības apliecinājumi pirmajam Itālijas sūtnim Latvijā, lai gan pats Itālijas sūtnis Dž. M. Vivalba (*Vivalba*), kurš Latvijā bija ieradies 1920. gada martā, fašismam neizrādīja īpašas simpātijas,¹⁶¹ un par godu Itālijas balsojumam Tautu Savienībā¹⁶² 1920. gada 19. decembrī sarīkotā tautas manifestācija Rīgā.¹⁶³ Tomēr neviens no šiem faktiem neatspoguļojās kluba dibināšanā – un visdrīzāk nekas vairāk par ārpolitiskām simpātijām aiz tiem arī neslēpās. Tāpēc, kaut arī pilnībā nenoraidot organizatoriskā aspekta nozīmi, ir grūti rast argumentus, kas ļautu fašisma pieminēšanu Nacionālā kluba dibināšanā uzskatīt par LNJS centienos radušos ierosmi. Drīzāk ir jāņem vērā otrs pieņēmums – idejas “imports” vai tie cilvēki, kuri dibināja jauno organizāciju.

Ideju “imports” pēckara apstākļos bija visai izplatīta parādība. Bijušie bēgļi un kareivji, atgriežoties mājās, nesa sev līdzī ne tikai jaunu pieredzi, bet arī “svešas” idejas un uzskatus, kas drīz vien pieteica sevi Latvijas sabiedriskajā dzīvē.¹⁶⁴ Šajā

Imantas pulka atgriešanās Latvijā. M. Lapiņa uzņēmums no "Ilustrētā Žurnāla" (1920. – Nr. 2. – 15. lpp.)

situācijā izsekot ideju izcelsmei ir grūti, tomēr par sakarībām var runāt. Nacionālā kluba dibinātāju vidū bija vairāki bijušie kara bēgļi, arī jau minētais bijušais Maskavas latviešu bēgļu darbinieks E. Blanks un vēlākais LNK pirmais priekšnieks I. Pone, kurš 1916. gadā bija beidzis Kazaņas reālskolu un nākamos četrus gadus mācījies Voronežas lauksaimniecības institūtā.¹⁶⁵ Šajā gadījumā ar dibinātājiem jāsaprot ne vien LNK dibināšanas sapulcē sanākušie "34 abu jaunatnes savienību biedri, kareivji, ierēdņi un strādnieki"¹⁶⁶, bet arī tie cilvēki, kuri plašākā nozīmē bija saistīti ar jaunās organizācijas rašanos un kurus pēc analogijas ar vācu nacionālsociālistiem varētu saukt par "pirmo stundu aktīvajiem nacionālistiem". Tomēr lielāku uzmanību pelnīja tie dibinātāji, kuru vārdi savulaik bija Tālo Austrumu bēgļu un kareivju sarakstos. Līdzās kara laikmeta noteiktajiem krasajiem biogrāfijas pavērsieniem viņiem bija raksturīgs lielāks uzskatu vispārinājums. Ne velti daudzi no viņiem apzinājās "esam redzējuši plašāku pasauli" nekā Latvijā palikušie.¹⁶⁷ Ciešie sakari ar Sabiedroto – sevišķi franču un čehu – militārajām misijām un karaspēka formējumiem viņiem savulaik bija ļāvuši iepazīties ar jaunām idejām un politiskiem uzskatiem.¹⁶⁸ Visbeidzot, fakts, ka šo bēgļu un kareivju ceļš uz dzimteni bija vedis cauri Vidusjūrai,¹⁶⁹ lika domāt, ka tieši viņu ceļasomās bija lielākā varbūtība meklēt fašisma izpratnes sākumus Latvijā.

Viena no kolorītākajām personībām "pirmo stundu aktīvo nacionālistu" vidū bija pirmais aktīvā nacionālisma ideologs V. Smarens-Savinskis. Par piedalīšanos 1905. gada notikumos izsūtīts uz Sibīriju, 1918.–1919. gadā viņš ir Imantas pulka kareivis un karodznieka dienesta pakāpē pilda sevišķu uzdevumu virsnieka

pienākumus Latvijas priekšstāvniecībā Tālajos Austrumos, bet jau 20. gadu sākumā kā oficiāls valsts ziņu aģentūras LTA pārstāvis darbojas Latvijas sūtniecībā Maskavā. Tieši neskaidrā V. Smarena-Savinska darbība Maskavā un viņa loma Latvijas sūtņa J. Vesmaņa atsaukšanā bija tā, kas vēlāk ierosināja Latvijas kreisās preses pirmos uzbrukumus aktīvā nacionālisma vadītāju pagātnei.¹⁷⁰

Tomēr lielāko interesi un ievēribu starp "pirmo stundu aktīvajiem nacionālistiem" izraisīja cilvēks, kuram ar 1922. gada 11. septembra LNK otrās dibināšanas sapulces lēmumu bija uzdota "publikas un preses pareiza informēšana kluba lietās"¹⁷¹. Latvijā 20. gadu sākumā šis cilvēks bija pazīstams kā profesors J. A. Ozoliņš. Pēc paša vārdiem,¹⁷² nācis no mazturīgas ģimenes, izglītību ieguvis Rīgas Aleksandra ģimnāzijā, bet no 1913. līdz 1917. gadam studējis Kalifornijas universitātē. Amerikā viņš izvērta rosīgu literāro darbību, publicējot savu dzejoļu krājumus un 1915.–1917. gadā vadot literāru mēnešrakstu "Prometejs", kurā faktiski bija arī vienīgais rakstu autors (no šī laika nāk tradīcija politiskos ievadrakstus parakstīt ar J. Ozoliņa, bet literāros darbus – ar J. Burtnieka vārdu). Kā liecina mēnešraksta saturs, vadītājs ir simpatisējis anarhismam un tā nostādnēs ietvertajam naidam pret "pūļa demokrātiju"¹⁷³. Šajā ziņā var piekrist 1916. gadā Maskavas latviešu preses apskatnieka izteiktajam spriedumam, ka "vai katrā burtnīcā Burtnieks-Ozoliņš dēvē sevi par neatzītu ģēniju, kuram pretim stata trulo, aklo, melīgo pūli"¹⁷⁴. Tādējādi J. A. Ozoliņa 20. gadu sākumā Latvijā paustajiem politiskajiem uzskatiem un tieši noraidošai attieksmei pret demokrātiju bija daudz nopietnākas un senākas saknes.¹⁷⁵

1917. gadā J. A. Ozoliņš beidz studijas un dodas uz Japānu, kur, gadu nostrādājis amerikāņu vidusskolā, nākamajos divus gadus pasniedz estētiku un angļu literatūru Kvansejas universitātē Kobē.¹⁷⁶ Arī Japānā viņš izvērš rosīgu literāru un sabiedrisku darbību, 1921. gadā izdodot brošūru par Latviju "Dzintarzeme", ko nosūta arī vienam no pieciem ietekmīgākajiem Japānas politiskajiem vadītājiem marķīzam Sajondzi.¹⁷⁷ Ņemot vērā J. A. Ozoliņa statusu un sakarus, nav brīnums, ka viņš kādu laiku ir Latvijas valdības diplomātiskais un konsulārais aģents Japānā, kārtējot latviešu lietas. Interesanta šajā sakarībā ir viņa piezīme, ka lielajā nenoteiktībā ar Latvijas pilsoņu dokumentu atzīšanu vislabvēlīgākie, vīzējot Latvijas pilsoņu pases, šķietas Itālijas vēstniecības darbinieki.¹⁷⁸ Iespējams, ka Japānā J. A. Ozoliņš iepazīnās un satuvinājās ar jaunajām pēckara radikālajām idejiskām un politiskām strāvām. Par to, vismaz netieši, ļauj spriest "Latvju Nacionālā Kluba Biļetena" 3. numurā publicētais raksts "Nacionālisms Japānā", kas ar aktīvajam nacionālismam netipisku interesi par politiskajiem procesiem Āzijā visai detalizēti aplūkoja nacionālisma kustību Japānā un akadēmisko aprindu lielo ietekmi tajā.¹⁷⁹ Katrā ziņā 20. gadu sākumā J. A. Ozoliņš ir viens no Tālo Austrumu latviešu sabiedrības ievērojamākajiem darbiniekiem, un par viņa izbraukšanu uz dzimteni kopā ar ģenerāli R. Bangerski savā pirmajā numurā informēja arī Bezpartejiskā nacionālā centra oficiozs "Latvis".¹⁸⁰

Par J. A. Ozoliņa atgriešanos Latvijā ar varbūtēju un visai iespējamu pieturvietu Itālijā¹⁸¹ un ceļojumu cauri Eiropai, kā arī par viņa konkrēto lomu Nacionālā kluba dibināšanā tiešu liecību trūkst. Viņa sabiedrisko rosību Latvijā apliecināja preses ziņas par 1922. gada 28. jūlijā veikto apsveikuma runu pie ASV sūtniecības saka-rā ar Latvijas *de iure* atzīšanu¹⁸² un tuvojošos 1. Saeimas vēlēšanu saraksti, kuros profesora un Latviešu Jaunatnes savienības Centrālās valdes locekļa J. A. Ozoliņa vārds bija atrodams starp Latvijas Jaunzemnieku savienības kandidātiem.¹⁸³ Šis norādes liecināja par J. A. Ozoliņa aktīvajiem politiskās karjeras centieniem, taču, ņemot vērā gan viņa līdzšinējos uzskatus, gan darbību, nekas neļāva apšaubīt viņa klātbūtnes likumsakarību LNK dibināšanā. Visās pirmajās atsauksmēs par kluba dibināšanu tieši viņš ir minēts kā tā dibinātājs un vadītājs, turklāt izteiksmīga lie-cība J. A. Ozoliņa nopelniem organizācijas pirmsākumos bija viņa kā kluba oficiāla pārstāvja vizīte Itālijā 1923. gada aprīlī. Šīs vizītes praktisko nozīmi un rezultātus jaunās organizācijas pastāvēšanā diez vai vajadzētu pārvērtēt,¹⁸⁴ tomēr svarīgs bija jau pats fakts. Šo apstākļu kontekstā var izteikt visai pamatotu pieļāvumu: ja arī fašis-ma pieminēšanai Latvju Nacionālā kluba dibinātāju spriedumos vispār bija kāda no-zīme, tā visdrīzāk bija saistāma ar J. A. Ozoliņa vārdu – un tieši viņš bija uzskatāms par fašisma “idejas krusttēvu” LNK pirmsākumos. Taču vienlaikus tas ļauj secināt, ka konkrētajā situācijā fašisma, tāpat kā jebkuras citas “svešas” idejas izpratne un klātbūtne Latvju Nacionālā kluba pirmsākumos bija pārlietu neizteiksmīga un tāpat arī vāja, lai organizācijas dibināšanā tām būtu vērā ņemama un nozīmīga loma. Tās varēja ietekmēt vienīgi jaunās organizācijas formu, tās ārējo veidolu vai atsevišķus akcentus, bet ne principus un saturu kopumā.

Raksturojot aktīvā nacionālisma ģenēzi Latvijā kopumā un uzsverot kopsakarī-bas ar radniecīgu strāvojumu izcelsmi, svarīgākais ir secinājums, ka, lai arī atspogu-ļojot plašākus pēckara Eiropas attīstības procesus un tendences, daudzos nozīmīgos un būtiskos aspektos aktīvais nacionālisms tomēr bija visai īpatns. Tādējādi savā būtībā tā bija konkrētajos Latvijas vēsturiskās situācijas sociāli psiholoģiskajos, saim-nieciskajos un politiskajos nosacījumos izaugusi parādība.

Tas, ka aktīvā nacionālisma ģenēzē izpaudās daudzām Eiropas valstīm līdzīgi pēckara procesi, bija saistīts ar noteiktām sabiedrības grupām raksturīgo kritisko no-skaņojumu veidošanos. Šajā aspektā svarīgi ir divi secinājumi. Pirmkārt, tie aktīvajam nacionālismam raksturīgie noskaņojumi un idejas, kam nebija un vēsturisku nosacī-jumu dēļ arī nevarēja būt nekāda pamata un aizmetņu pirmskara Latvijas sabiedrībā, padara aktīvo nacionālismu par vienu no spilgtākajiem apliecinājumiem tam, ka Euro-pas radikāli nacionālo strāvojumu rašanās galvenās saknes bija meklējamas 1. pasaules karā un tā izraisītajos procesos.¹⁸⁵ Tādējādi gan valstīs ar senāku sabiedriskās domas un politiskās kultūras tradīciju, kā Vācijā un Francijā, gan valstīs ar ierobežotām

sabiedrības politiskās kopdzīves tradīcijām, kā Latvijā, pēc pasaules kara gandrīz vienlaikus parādījās līdzīgi strāvājumi, un tas liecina, ka iepriekšējo laikmetu procesiem un idejiskajām tendencēm šo strāvājumu ģenēzē bija tikai otršķirīga, pakārtota nozīme un savas izcelsmes saturā tas bija nenoliedzams *pēckara fenomens*.¹⁸⁶ Otrkārt, svarīgs ir šos jaunos noskaņojumus pārstāvošo aprindu sastāvs. Ne tikai nokavējušas, bet ar Tautas padomes un Satversmes sapulces nostāju arī atstumtas no politiskās līdzdarbības, bijušo bēgļu un atgriezušos kareivju aprindas kļuva par galveno kodolu tai Latvijas sabiedrības daļai, kas jau 20. gadu sākumā pauda kritisku attieksmi pret pastāvošās realitātes noteiktām iezīmēm. Būtiski ir uzsvērt tieši atgriezušos sabiedrības grupu īpašo lomu un vietu šo sabiedrības aprindu pārstāvniecībā, turklāt Latvijā šīs atšķirīgās vēsturiskās pieredzes sadursmes aspekts bija skaidri noteikts gan 1922. gadā dibinātās organizācijas līderu personiskā, gan plašāku sabiedrības grupu līmenī. Tas uzsver noteiktu un visai izteiktu kopsakarību vairāku pēckara nacionāli radikālo strāvājumu izcelsmē.¹⁸⁷ Latvijas situācijā un norisēs vistiešākā līdzība ir ar čehu "fašistiem", kurus vadīja bijušais čehu leģionāru Sibīrijā komandieris R. Gaida.¹⁸⁸

Analizējot kritisko pēckara noskaņojumu veidošanos un tos pārstāvošās sabiedrības grupas, procesus Latvijā var aplūkot vispārējā Eiropas kontekstā, taču centienos izteikt un formulēt šos noskaņojumus iezīmējas būtiski īpatnējas un acīm redzami "latviskas" nostādnes. Galvenais, kas atšķirībā no citu politisko spēku liberālisma raksturoja LNK un vēl daudzu 20. gadu sākumā dibināto organizāciju deklarācijas, bija prasība pēc noteiktākas nacionālisma strāvas valsts dzīvē. Vairākas aktīvā nacionālisma nostādnes bija raksturīgas visiem pēckara nacionāli radikālajiem strāvājumiem, taču to klātbūtne, atspoguļojot vispārējos pēckara noskaņojumus, apliecināja vienīgi strāvājuma piederību savam laikam. Tādējādi, piemēram, aktīvā nacionālisma antikomunisms bija nevis kaut kur pārņemta, bet no laikmeta norisēm izaugusi ideja. Tajā pašā laikā vairākam strāvojuma pirmajās deklarācijās pausto uzskatu – nepatika pret svešautiešiem un "nelatviskajiem latviešiem", krasī noraidošā attieksme pret Vācijas un Krievijas tieksmēm un īpaši nostāja pret valsts varu, deklarējot vēlmi tikai palīdzēt stingras nacionālas politikas centienos, – bija "latvisks" saturs, un tie nepārprotami norādīja uz aktīvā nacionālisma uzskatu vietējo izcelsmi.

Visbeidzot, Latvijas iekšpolitiskās situācijas konteksta diktētie nosacījumi raksturoja arī aktīvā nacionālisma organizatoriskos principus. Apstākļos, kad 20. gadu sākumā bija izkristalizējusies atziņa par jaunas organizācijas dibināšanas nepieciešamību, svarīgi ir ņemt vērā tālaika Latvijas politiskajai dzīvei raksturīgo ironisko un pat kritisko attieksmi pret lielo partiju skaitu un partiju dibināšanu kā tādu. Šajā situācijā izvēlētais jaundibinātās organizācijas Latvju Nacionālā kluba nepartejiska spēka statuss un tā pamatojums pilnībā atbilda Latvijas iekšpolitiskās dzīves kontekstam, kļūstot par principiālu un varbūt pat būtiskāko iezīmi, kas aktīvo nacionālismu tā pirmsākumos atšķīra no radniecīgiem citu valstu strāvājumiem.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Ziņa par 1922. gada 29. augusta LNK dibināšanas sapulci, kurā tika pieņemts lēmums dibināt organizāciju un ievēlēt tās statūtu izstrādāšanas komisija, bija lasāma gandrīz visu galvaspilsētas laikrakstu slejās. "Jaunākās Ziņas" sākotnēji aprobežojās vien ar notikušās sapulces gaitas izklāstu (Jaunākās Ziņas. – 1922. – 30. aug.) un tikai 14. novembra numurā pirmo reizi publicēja A. Krodera pārdomas par "fašismu Latvijā" (Kroders A. Fašisms Latvijā // Turpat. – 14. nov.), bet citi laikraksti jau tūlīt deva arī savu vērtējumu, runājot par "latviešu aktīvajiem nacionālistiem" (Сегодня. – 1922. – 2. сент.) vai nepārprotami paziņojot: "Latvijas fašisti organizējas" (Sociāldemokrāts. – 1922. – Nr. 196).
- ² Jaunākās Ziņas. – 1922. – 30. aug.
- ³ Savas rašanās vēsturiskā nepieciešamība bija viena no galvenajām LNK pirmo deklarāciju nostādnēm, uzsverot, ka ideja par šādas organizācijas dibināšanas nepieciešamību pastāvēja jau sen, tā "bija no pārdzīvojamā laikmeta dzemdēta ideja" un tieši "tāpēc L.N.K. dibināšana un viņa pirmie soļi atrada tik dzīvu atbalstu visplašākajās tautas masās" (Latvju Nacionālais klubs, viņa mērķi un darbība. – R., 1923. – 10. lpp.). Laiku pa laikam šo domu aktīvā nacionālisma deklarācijas uzsvēra arī vēlāk, pretstatot laikmeta vajadzības un mākslīgi radītos politiskos novirzienus un izsakot pārliecību: "Mēs ticam, ka mūs sauc laiks" (Laiks un uzdevumi // Imantas Gars. – 1925. – 7. marts).
- ⁴ Aplūkojot ikviena politiska strāvojuma veidošanās likumsakarības un ideoloģijas veidošanos un sekojot spriedumam, kas politisku ideoloģiju koncentrēti definē kā konkrētā momentā aktualizētas filozofiskas un teorētiskas nostādnes (sk.: *Macridis R. C. Contemporary Political Ideologies: Movements and Regimes.* – Boston; Toronto, 1986. – P. 3), katra politiska strāvojuma ģenēzē var nošķirt vismaz divus lielus jautājumu un problēmu lokus. Pirmkārt, noteiktās, visai plašās sabiedrības grupās veidojušās konkrētam laikmetam raksturīgas intereses un noskaņojumi, otrkārt, šo sabiedrības grupu interesēm un noskaņojumam atbilstošu filozofisku un teorētisku uzskatu aktualizēšana un pārvēršanās politiskā ideoloģijā.
- ⁵ Uz pirmās aktīvā nacionālisma organizācijas Latvju Nacionālā kluba dibināšanas saikni ar bijušo kara bēgļu un kareivju aprindām norādīja izteiktā kopsakarība pirmo kluba ievērojamāko personu biogrāfijās. Taču tā nav tikai biedru sastāva iezīme, bet plašāku kopsakarību saikne. Te jāuzsver gan kluba pirmā mītnes vieta Martas ielā 5, kur bez Latviešu Nacionālās jaunatnes savienības atradās arī 1920. gadā dibinātā Bēgļu reevakuācijas biedrība, gan tūlīt pēc LNK pirmās dibināšanas sapulces saņemtā un īpaši pieminētā apsveikuma telegramma no latviešu optācijas komisijas Maskavā (Jaunākās Ziņas. – 1922. – 12. sept.). Tālākiem spriedumiem trūks konkrēta pamata, tomēr jau šo sakarību kontekstā uz minējumiem rosināja presē parādījusies ziņa par Bēgļu reevakuācijas biedrības 1922. gada jūlija beigās (t.i., tieši mēnesi pirms kluba dibinātāju pirmās sapulces) rīkoto bijušo bēgļu organizāciju darbinieku sapulci (Tautas varoņu piemiņa // Jaunākās Ziņas. – 1922. – 1. aug.).
- ⁶ Plašāk par latviešu sabiedriskās domas veidošanos un tās vēsturiskajiem nosacījumiem sk.: *Blanks E. Latvju nacionālā doma sadzīves cīņu ugunīs.* – R., 1923; *Dribins L. Nacionālais jautājums Latvijā, 1850–1940: Historiogrāfisks apskats.* Latviešu autori. – R., 1997.
- ⁷ Sevišķi ass bija profesora P. Jureviča spriedums par "jaunās strāvas" paustajām sociālisma idejām, konstatējot, ka "nekādu oriģinalitāti tā izpratnē viņi gan neizrādīja, bet vairāk tikai atstāstīja (visbiežāk pat tieši tulkoja) ne tik daudz paša Marksa kā viņa popularizētāju uzskatus" (Jurevičs P. Pārskats par latviešu filozofisko domu. – R., 1937. – 7. lpp.).

- ⁸ To, ka latviešu sabiedrības centienos dažādās politiskās idejas un lozungi bija sevišķi krasi un galēji, 20. gadsimta pirmajā ceturksnī apliecināja gan radikālais 1905. gada revolūcijas raksturs (ar kristīgas sabiedrības morālei pilnīgi nepieņemamām "baznīcu demonstrācijām"), gan patriotiskās sajūsmas izraisītā strēlnieku pulku dibināšana un milzīgā bēgļu kustība 1. pasaules kara sākumā. Tomēr visspilgtāk un arī sāpīgāk tas parādījās latviešu aktīvajā līdzdalībā lielinieku režīma atbalstīšanā un nostiprināšanā Krievijā.
- ⁹ Runājot gan par 19. gadsimta procesiem, t.i., 40. gadu pāreju pareizticībā (sk.: *Samarins J.* Raksti par Baltiju. – 2. d.: Pareizticīga latvieša piezīmes, 1840–1845. – Petrograda, 1915), gan par 20. gadsimta sākuma norisēm un arī 20.–30. gados bieži vērojamo un kritizēto latviešu politisko uzskatu mainīgumu un nekonsekvenci (1926. gadā izveidotās kreisās valdības vadītāja M. Skujenika straujā pievēršanās nacionāliem lozungiem), šo uzskatu mainību var dažādi skaidrot. Pārdomas rosinošs ir kāds 1919. gada jūnijā Latvijas presē publicēts raksts, kas konstatēja: "Mēs esam savā dabā kā miksti māli, kuri visādās formās iekļaujas un kurus ikkatra roka var pēc savas patikas izveidot. Tāpat mūsu pārveidošanās iespēja ir tīri apbrīnojama: mēs pārveidojamies visādās tautībās, ticībās, politiskās partijās un paražās" (Mūsu sabiedrības pārveidošanās spēja // *Baltijas Vēstnesis*. – 1919. – 17. jūn.). Lai gan, paužot kritisku attieksmi pret šo parādību, raksts norādīja uz vienu no galvenajiem tās cēloņiem un izskaidrojumiem, proti, skaitliski nelielas un nacionāli un sociāli apspiestas tautas gadsimtu gaitā organiski tautas raksturā ieaugušu pielāgošanās spēju savas izdzīvošanas vārdā, kas koncentrēti bija izteikta atziņā sakarā ar pāriešanu pareizticībā: "Tas pats Dievs luteriem, tas krieviem" (*Švābe A.* Latvijas vēsture, 1800–1914. – R., 1991. – 210. lpp.).
- ¹⁰ To, ka sociālisma ideju parādīšanās un izplatība Latvijā ir saistāma ar "Dienas Lapas" redaktora J. Pliekšāna-Raiņa no Rietumeiropas ceļojuma pārvesto vācu sociālistisko literatūru, konstatēja ne tikai žandarmērijas izmeklēšanas dokumenti Jaunās strāvas lietā (L.K.P. Vēstures komisija. Proletāriskā revolūcija Latvijā. – Maskava, 1924. – 1. d. – 87. lpp.), bet to atzina viņš pats un pirmo sociālistisko pulciņu dalībnieki: "Nacionālpatriotiskās darbības vietā sāk dominēt Vācijas sociāldemokrātijas idejas" (*Punga H.* No Latvijas sociāldemokrātijas attīstības vēstures // *Revolucionārā kustība Latvijā: Atmiņas un materiāli*. – R., 1927. – 1. d. – 17.–40. lpp.), gan arī vēlākie sociālistiskās kustības vēstures apskatnieki (*Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – Stokholma, 1956. – 6. lpp.). Galvenais un lielākas domstarpības rosinošs ir jautājums, cik lielā mērā šīs idejas bija piemērojamas Latvijas apstākļiem. E. Blanks, analizējot Jaunās strāvas idejas un Latvijas ekonomisko statistiku, konstatēja, ka ne tikai pašas vācu sociālisma idejas nebija piemērojamas Latvijai un latviešu sabiedrības sociālajai struktūrai, bet, līdzīgi P. Jurevičam, pauda uzskatu, ka jaunstrāvniece arī necentās tās pielāgot (viņi "mazāk pēta un mācās kā propagandē") un "visa latvju deviņdesmito gadu jaunās radikālās inteliģences "vakareiropeiskā kultūra", kuru viņi esot piesavinājušies un to dēstījuši tālaika pieticīgā un aprobežotā Latvijā, nebija nekas cits kā vienīgi vācu marksisma primitīvās, neizstrādātās teorijas brošūras" (*Blanks E.* Latvju nacionālā doma sadzīves cīņu ugunīs. – 191. lpp.).
- ¹¹ Baltijas vāciešu krasi noraidošo attieksmi jau pret pirmo jaunlatviešu visai mērenajiem uzskatiem, mēģinājumus ierobežot 1862. gadā parādījušās "Pēterburgas Avīzes" un jau ar 1863. gadu sākušās represijas pret jaunlatviešiem plašāk ir raksturotas un analizētas M. Duhanova monogrāfijā par Baltijas muižniecības politiku (sk.: *Duhanovs M.* Baltijas muižniecība laikmetu maiņā: Baltijas muižniecības politika 19. gs. 50.–70. gados un tās apoloģētiskās historiogrāfijas kritika. – R., 1986. – 201.–224. lpp.).

- ¹² M. Skujenieks tā izskaidrojumu saskatīja jaunlatviešu cerībās, ka "ar krievu palīdzību izdosies lauzt vāciešu varu" (*Skujenieks M. Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā.* – R., 1930. – 89. lpp.; sk. arī: *Dribins L. Nacionālais jautājums Latvijā, 1850–1940*).
- ¹³ 19. gadsimta beigū un 20. gadsimta sākuma latviešu nacionāli konservatīvo aprindu un vispirms A. Niedras un F. Veinberga uzskatos ir jānodala to konkrētais saturs, kas laika prasību un sevišķi jaunstrāvnieku ideju kontekstā izskatījās "reakcionārs", un šo ideju nesēju centienu motivācija un politiskā atbildība par savu publisko spriedumu varbūtējām praktiskām konsekvencēm. Tie nebija kabineta filozofi, bet rosīgi sabiedriski darbinieki – mācītājs un jurists, kas atzīst, ka morālā atbildība kā cilvēciska kategorija ir individuāls fenomens, par to nevar izteikt tik vispārinātus vērtējumus. Īpaši asi šī dilemma starp ideju saturu, no vienas puses, un ideju nesēju atbildību, no otras puses, parādījās 1905. gada notikumos, kad mācītāja A. Niedras uzstāšanās, aicinot atturēties no varmācības, novērtēja kā "reakcionāru", bet aicinājumi iziet demonstrācijās un dedzināt muižas izklausījās drosmīgi un revolucionāri. Pretreakcijas laikmetā liela daļa "progresīvo" uzskatu nesēju patvērumu meklēja emigrācijā, atstājot sevis pašu iedrošināto tautu soda ekspedīciju patvaļai. Protams, politiskās atbildības jautājums ir sarežģīts un neviennozīmīgs, taču, runājot par A. Niedras un F. Veinberga deklarētajām atziņām, svarīgi ir uzsvert, ka prettautiskumu varbūt varēja pārnest viņu idejām, taču bezatbildību un prettautiskumu nevarēja pārnest to autoriem.
- ¹⁴ *Blanks E. 1905. gada revolūcija.* – R., 1930. – 6. lpp.
- ¹⁵ *Karčevskis A. O. Kreisie sociāldemokrāti // L.Z.S. Akadēmiskā sekcija. Politiskie virzieni Latvijā.* – R., 1928. – 71. lpp.
- ¹⁶ *Valters M. Latviešu kultūras demokrātija, viņas spēki un uzdevumi.* – R., 1913. – 14. lpp.
- ¹⁷ *Blanks E. Latvju nacionālā doma sadzīves ciņu ugunīs.* – 217. lpp. E. Blanks savos spriedumos nebūt nenoliedza "nacionālo sociālistu" idejisko centienu nozīmi, taču tajā pašā laikā viņš nodalīja šo centienu idejisko aspektu no to ietekmes un lomas sabiedrības uzskatos: "Tas bija spēcīgs latvju nacionāli politiskās domas atdzimšanas moments, bet ne nacionālisma, mūsu nacionālās kustības atdzimšana" (turpat). Līdzīgi spriedumi par M. Valtera, E. Rolava, E. Skubiķa un citu pārstāvētās Latviešu Sociāldemokrātu savienības lomu un nozīmi ir izteikti arī vēlāk, uzsverot, ka tieši savienības izdevumā "Proletāriets" 1903. gada 11. numurā pirmo reizi izskanēja Latvijas valsts ideja, bet tūlīt arī uzsverot, ka "savienībnieku idejas toreiz aptvēra šauru cilvēku loku" (*Treijs R. No autonomijas uz patstāvīgu valsti // Lauku Avīze.* – 1993. – 23. jūl.).
- ¹⁸ Kā konstatēja P. Jurevičs, A. Niedras jaun nacionālisms uzsvāru "liek uz iracionāliem faktoriem un instinktīvām patiesības nojautām, kas snauž tautas apziņā" (*Jurevičs P. Pārskats par latviešu filozofisko domu.* – 12. lpp.).
- ¹⁹ E. Blanks pārskatā par 1905. gada revolūciju, atzīstot tās nozīmi tautas centienu veidošanā, tomēr uzsver, ka "savā organizētā, apzinīgi vadītās kustības daļā" revolūcija ieguva pretnacionālu vadību (*Blanks E. 1905. gada revolūcija.* – 17. lpp.), bet J. Akuraters šo revolūcijas divējādo raksturu neņem vērā, un viņa spriedumos viss priekšrevolūcijas laiks no nacionālās apziņas aspekta ir uzskatāms par "tuksnesi", un tieši revolūcija, viņaprāt, bija mācījusi tautības apziņu (*Akuraters J. Diena atspīdumi. Revolūcijas atmiņu grāmata, 1905–1908.* – R., 1924. – 48. lpp.).
- ²⁰ Sākoties 1905. gada revolūcijai, A. Niedra izlaida vairākus uzsaukumus un publicēja rakstus, aicinot būt apdomīgiem un atturēties no aklas aizraušanās ar revolūcijas lozungiem. Par skaļāko viņa uzstāšanos kļuva runa pirmajā Latvijas skolotāju kongresā 1905. gada novembrī Rīgā, par

ko J. Akuraters savās atmiņās rakstīja: "Tiklīdz sapulce dabūja zināt, ka ieradies Niedra, sacēlās vesela protestu auka. Likās, ka nav vairāk ienīsta cilvēka kā šis mācītājs" (*Akuraters J. Dienu atspīdumi.* – 17. lpp.). A. Niedras runa, kā to vēlāk aprakstīja J. Ziluss, jau sākumā, izsaucot iebildumus, tika pārtraukta. Kad kongress ar balsošanu tomēr ļāva viņam turpināt, arī otrreiz, kāpjot tribīnē, A. Niedras uzstāšanās kongresa delegātiem likās nepieņemama, un, kā atzīmēja J. Ziluss, "neraugoties uz turpat priekš dažām minūtēm atzīto vārda brīvību, Niedram šo brīvību tomēr liedza un viņu no kongresa izraidīja" (*Ziluss J. Kas ir Andrievs Niedra?* – R., 1924. – 11., 12. lpp.).

²¹ *Blanks E.* Latvju nacionālā doma sadzīves cīņu ugunīs. – 220. lpp.

²² Trāpīgi sabiedrības uzskatos revolūcijas nostiprināto priekšstatu par sociālismu kā progresa faktoru jau 1913. gadā raksturoja M. Valters, rakstot: "Ļoti daudz visai labu galvu, kas pēc visas savas garīgās dzīves ir tikai demokrāti, baidās teikt, ka tie ir demokrāti. Tiem šķiet, ja tie neslēpsies aiz sociālas kustības teorijām, tad tie zaudēs morāliski" (*Valters M.* Latviešu kultūras demokrātija, viņas spēki un uzdevumi. – 14. lpp.).

²³ Latvju prese. – R., 1922. – 25. lpp.

²⁴ *Blanks E.* Latvju nacionālā doma sadzīves cīņu ugunīs. – 221. lpp.

²⁵ *Valters M.* Mūsu tautības jautājums. – R., 1914. – 12. lpp.

²⁶ Turpat. – 16. lpp.

²⁷ *Valters M.* Latviešu kultūras demokrātija, viņas spēki un uzdevumi. – 22. lpp.

²⁸ Nacionālisma idejas straujo nostiprināšanos sabiedrības uzskatos kara laikā atzina arī latviešu sociāldemokrāti, asi kritizējot par to ne tikai inteligenci un sīkpilsonību, bet arī oportunistus savas partijas iekšienē (sk., piemēram: *Ziemeļis*. Par latviešu nacionālsociālistiem // *Strādnieks*. – 1916. – 12. sept.).

²⁹ *Blanks E.* Republikas priekšvakarā. – R., 1922. – 9. lpp.

³⁰ *Zalts A.* Valsts intereses un partiju politika. – R., 1923. – 9. lpp.

³¹ Pirmie pārspringumi par dzimtenes un emigrācijas uzskatu un noskaņojumu atšķirībām latviešu presē parādījās jau kara gados, piemēram, 1916. gadā publicētais raksts par proletariāta stāvokli un uzskatiem (*A. B.* Latviešu proletariāts un dzimtene // *Taurētājs*. – 1916. – Nr. 2. – 32.–41. lpp.).

³² 1. pasaules kara sākumā, t.i., 1914. gadā, pēc M. Skujenieka aplēsēm, ārpus Latvijas teritorijas Krievijā dzīvoja 225 tūkstoši latviešu (*Skujenieks M.* Latvieši svešumā un citas tautas Latvijā. – R., 1930. – 123. lpp.). Sīkāk latviešu izceļotāju skaits pirms 1. pasaules kara atsevišķos Krievijas reģionos analizēts A. Sprešļa darbā (*Sprešlis A.* Latviešu sarkangvardi cīņā par Padomju varu 1917.–1918. gadā. – R., 1987. – 32.–34. lpp.).

³³ Šādu skaitli, vērtējot Latvijas bēgļu un karagūstekņu skaitu, ziņojumā 1919. gada decembrī minēja Iekšlietu ministrijas sevišķo uzdevumu ierēdnis bēgļu lietās, atzīmējot, ka visvairāk latviešu bēgļu, t.i., 400 tūkstoši, Padomju Krievijā, savukārt Sibīrijā un Urālos ir 200 tūkstošu bēgļu (Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 2570. f., 10. apr., 15. l., 37., 38. lp.). To, ka šie skaitļi ir vairāk vai mazāk precīzi, apliecināja tas, ka 1916. gada augustā, vērtējot bēgļu apgādāšanas organizāciju darbu, Bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas priekšnieks V. Olavs kopējo Latvijas bēgļu skaitu vērtēja ap 760 tūkstošiem (Bēgļu Apgādāšanas Centrālkomitejas Ziņojums. – 1916. – 4. aug.).

³⁴ Nacionālās kopības ideja un ideālisms bija vienīgais, pie kā varēja apelēt un arī apelēja bēgļu apgādāšanas organizācijas, deklarējot: "Mūsu nacionālā apziņa un mūsu pašdarbība ir tās tē-

- rauda bruņas, pret kurām satriecas visas likstas un nedienas. Mūsu nacionālā apziņa tiek tagad kaldināta ar uguni un zobinu" (*Skubiņš V.* Izturību līdz galam! // Bēgļu Apgādāšanas Centrālkomitejas Ziņojums. – 1916. – 21. apr.).
- ³⁵ Līdz ar bēgļu kustības sākumu 1915. gadā dibināto bēgļu palīdzības organizāciju darbības sadrumstalotības novēršanai 1915. gada 30.–31. augustā (12.–13. septembrī) Pēterburgā tika sa-saukts Latviešu Bēgļu centrālkomitejas dibināšanas kongress. Tam bija plaša pārstāvniecība, un, kaut arī nepanākot pilnīgu vienprātību (J. Sandera un F. Veinberga pārstāvētā Bēgļu palīdzības komiteja "Dzimtene", neapmierināta ar tai atvēlēto vietu jaunās organizācijas ietvaros, kongresu atstāja), kongress lika pamatus pirmajai plašās latviešu interešu pārstāvniecības institūcijai. Jau dibināšanas kongresā tā apliecināja gatavību uzņemties latviešu politisko centienu pārstāvniecību, izvirzot prasību pēc pārvaldes reformu nepieciešamības Baltijā. Arī vēlāk, atskatoties uz valsts dibināšanu un vērtējot centrālkomitejas darbību un nozīmi latviešu valstiskās neatkarības centienos, centrālkomiteja tika nosaukta par "pirmo latvju tautas politisko pārstāvību", kur "jo rosīgu darbību attīsta un veic tik svarīgos Latvijas proklamēšanas sagatavošanas darbus gan-driz visi ievērojamākie jaunās Latvijas valstsvīri" (*Bīlmans A.* Latviešu prese cīnā par Latvijas neatkarību. – R., 1934. – 18. lpp.). Par bēgļu palīdzības organizāciju darbības lielo nozīmi un ietekmi sabiedrībā liecināja arī tas, ka par pirmo Latvijas Valsts prezidentu kļuva J. Čakste – bi-jušais Latviešu Bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas priekšnieks pēc V. Plutes-Olava atlūguma 1917. gada janvārī. Tas, kas šajā sakarībā lika saskatīt vairāk nekā tikai nejaušību, bija pamatotais uzskats, ka, ja "Latvijas namdaris" V. Plute-Olavs 1917. gada martā nebūtu miris, tad par Valsts prezidentu visdrīzāk ievēlētu tieši viņu.
- ³⁶ Pēc Februāra revolūcijas vērojamā sabiedriskās dzīves uzplaukuma, dibinot pilsoniskās par-tijas un Vidzemes, Kurzemes un Latgales zemes padomes kā vietējās pašvaldības, latviešu nacionālo centienu centrs uz kādu laiku atgriezās Latvijā, taču jau drīz spēcīgā kreiso ideju ietekme nacionālos centienus atstāja otrajā plānā un galu galā transformēja pašu šo dzim-tenē dibināto pārstāvniecību darbību (piemēram, Vidzemes Zemes padome nonāca spēcīgā sociāldemokrātu ietekmē), to pastāvēšanas nozīmi un lomu. Kad 1917. gada beigās visu Latvi-jas teritoriju okupēja vācu karaspēks, par latviešu nacionālajiem centieniem Latvijā, protams, vairs nevarēja runāt.
- ³⁷ To, ka politiskie pārkārtojumi Baltijā pēc Februāra notikumiem bija kļuvuši ne tikai par iz-justu vajadzību, bet arī aktuālāko dienas kārtības jautājumu, apliecināja abu, kaut arī daudzu kritizēto, tomēr neapšaubāmi autoritatīvo Valsts domes deputātu J. Zāliša un J. Goldmaņa uzsaukums, norādot: "Mēs cenšamies pēc latvju apdzīvotās zemes (Kurzemes, Vidzemes dien-vidu daļas un Latgales) apvienošanās uz plašas autonomijas pamatiem" (*Zālijs J., Goldmans J.* Latvieši! // Bēgļu Apgādāšanas Centrālkomitejas Ziņojums. – 1917. – 9.–16. marts).
- ³⁸ A. Bergs atskatā uz latviešu politiskajiem centieniem 1. pasaules kara laikā uzsvēra, ka Krievijas orientācija pilnībā zaudēja pamatu pēc 1918. gada Brestas miera, saskaņā ar kuru Padomju Krievija atteicās no vācu okupētās Latvijas teritorijas (*Bergs A.* Latvijas politika pasaules karā // *Burtnieks*. – 1927. – Nr. 2. – 84.–86. lpp.).
- ³⁹ 1917. gada 1. oktobrī sasauktā latviešu politisko partiju un organizāciju pārstāvju apspriedē Pēterburgā, par galveno mērķi uzstādot "izstrādāt Latvijas vienotu taktiku, atrast mūsu tautas kopējos mērķus un uzdevumus tagadējā brīdī" (*Kroders A.* Ko notikumi mums teic? // *Laika Vēstis*. – 1917. – 29. sept.), ievadīja Latviešu Pagaidu nacionālās padomes (LPNP) organizēša-nu. Neraugoties uz vairāku organizāciju – Vidzemes Zemes padomes un sociāldemokrātu –

- atteikumu sūtīt savus delegātus, šai kopīgas darbības ierosmei bija visai liela pārstāvniecība – un tā noslēdzās ar dibināšanas sanāksmi 1917. gada 16. (29.) un 17. (30.) novembrī Valkā. Dibināšanas sanāksmē pieņemtajā deklarācijā tika uzsvērts, ka par Latvijas stāvokli, ārpolitiskajām attiecībām un iekšējo iekārtu lems Satversmes sapulce, kuras sasaukšanu saziņā ar citām sabiedriskām organizācijām un iestādēm LPNP izvirza par vienu no galvenajiem uzdevumiem. 1918. gada 11. novembrī LPNP pilnvarotais Z. A. Meierovics saņēma Lielbritānijas ārlietu ministra A. Dž. Balfūra parakstītu Latviešu Pagaidu nacionālās padomes *de facto* atzīšanas rakstu.
- ⁴⁰ Kā pētījuma ievadā par Rīgas domes vēlēšanām atzīmē A. Ezergailis, 1917. gadā Latvijā notika četras svarīgas – pilsētu domju, Vidzemes Zemes padomes, apriņķu zemes padomju un Krievijas Satversmes sapulces – vēlēšanas, kurās gandrīz bez izņēmuma (vienīgi Valkas domes vēlēšanās aso attiecību ar igauņiem kontekstā sociāldemokrāti nekļuva par lielāko frakciju) uzvarēja Latvijas Sociāldemokrātija (Ezergailis A. Esejas par 1917. gadu. – R., 1991. – 9. lpp.). Piemēram, Rīgas domes vēlēšanās 13. (26.) augustā no 13 kandidātu sarakstiem Latvijas sociāldemokrātu lielinieku saraksts ieguva 41% balsu (tiesa, līdzās vēlēšanu sarakstos iekļautajām 160 000 privātpersonām balsoja arī ap 40 000 kareivju, taču tam vēlēšanu rezultātos nebija principiālas nozīmes) un 49 no 120 domnieku vietām (turpat. – 46. lpp.), bet novembrī notikušajās Krievijas Satversmes sapulces vēlēšanās Vidzemes vēlēšanu apgabalā no 136 080 nodotajām balsīm 97 781 jeb gandrīz 72% ieguva Latvijas sociāldemokrātu saraksts (Padomju varas atjaunošana Latvijā un Latvijas PSR iestāšanās PSRS sastāvā. – R., 1987. – 28., 29. lpp.).
- ⁴¹ Pretstatā Latviešu strēlnieku 2. kongresā 1917. gada maijā pieņemtai lielinieku idejiskai platformai izņēmums bija 1917. gada augustā nacionāli noskaņoto kareivju un virsnieku dibinātā Latvju Kareivju nacionālā savienība, kas pēc dažām ziņām apvienoja ap 30 000 strēlnieku (*Bērziņš P.* Latvijas brīvības cīņas. – R., 1928. – 4. lpp.; *Bankavs J.* 1919. gads. Lielo notikumu mazās epizodes. – R., 1935. – 17.–19. lpp.). 1917. gada septembrī, kā savas darbības pamatatziņu, uzsvērot domu, ka “nācija ir augstāka vērtība par valsti un par sociālām šķirām”, deklarēja, ka “Latvijas pašnolemšanās ir Latvju Kareivju nacionālās savienības tuvākā prasība” (Uzsaukums! // Laika Vēstis. – 1917. – 17. sept.).
- ⁴² Pretstatā dzimtenes dažādo sabiedrības aprindu paustajiem noskaņojumiem Maskavā iznākošā žurnāla “Taurētājs” redaktors K. Freinbergs jau 1916. gadā, uzsverot priekšā stāvošos lielos nācijas uzdevumus, par skaidras un tālejošas politikas nepieciešamību rakstīja: “Par visām lietām tagad būtu jāatsakās no tās savādās “reālpolitikas”, no tās politiskās pieticības, kura līdzinās politiskai bālasinībai” (*Freibergs K.* Tekošās piezīmes // *Taurētājs*. – Nr. 2. – 47.–49. lpp.).
- ⁴³ Pirmās K. Ulmaņa vadītās Pagaidu valdības īstenotās reālpolitikas spilgtākie piemēri bija 1918. gada 7. un 29. decembrī noslēgtie līgumi ar vāciešiem par vācu karaspēka vienību formēšanu Latvijā. Saskaņā ar 29. decembra līgumu Pagaidu valdība katram ārvalstu karaspēka brīvprātīgajam pēc četrus nedēļu cīņām par Latvijas atbrīvošanu no lieliniekiem pēc viņa pieprasījuma apsolīja dot pilnas Latvijas valsts pilsoņa tiesības (Dokumenti stāsta. – R., 1988. – 77.–80., 108. lpp.; sk. arī: *Niedra A.* Tautas nodevēja atmiņas. – R., 1998. – 236. lpp.). Vēlāk, kā rādīja A. Niedras prāva, daudzi pirmie valstsvīri šos līgumus negribēja atcerēties.
- ⁴⁴ Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 21. marts.
- ⁴⁵ “Bij reiz dienas, kad pie katra latvieša es varēju pieiet ar tādu uzticību kā pie brāļa. Tās bij toreiz, kad Kurzeme sabruka un dibinājās latviešu strēlnieku pulki. Šos divus gadus es esmu staigājis ar šo sajūtu. Un, ja viņa kādreiz mani pievīla un es visur neatradu brāļus, bet egoistiskus cilvēkus, kādi mēs visi esam, es tomēr nejutos pievīlies. Starp latviešiem es jutos arvienu kā lielā

ģimenē, kura patlaban pārdzīvo kopīgas bēdas. Un, apgarota no tautas traģēdijas, nacionālā sajūta man tapa vēl dziļāka un intīmāka” (*Skalbe K. Mazās piezīmes.* – R., 1990. – 6. lpp.).

⁴⁶ 1918. gadā sākās sarunas starp Latviešu Pagaidu nacionālo padomi (LPNP) un vācu okupētajā Rīgā palikušo sabiedrisko un politisko darbinieku aprindām par iespējamo darbības apvienošanu Latvijas valstisko centienu vārdā. Taču sociāldemokrāti un sociālrevolucionāri, kuri savulaik bija atteikušies no līdzdalības LPNP, tagad, uzskatot LPNP par pārlieku pilsonisku un izvirzot prasību tikai pēc politisku partiju pārstāvniecības, šo apvienošanas padarīja neiespējamu. Tāpēc 1918. gada 17. novembrī notika jauna pārstāvniecības institūta – Tautas padomes – dibināšanas sapulce. Tautas padome nebija vēlēts institūts, un atšķirībā no LPNP tajā netika uzaicināti sabiedrisko organizāciju priekšstāvji. Pēc sociāldemokrātu prasībām tās dibināšanas sapulcē bija pārstāvētas tikai astoņas partijas un Latgales Zemes padome (Latgalē šajā laikā partijas vēl nebija sākušas veidoties). Dibināšanas sapulcē pieņemtajā Tautas padomes politiskajā platformā tika paziņots, ka iespējami drīz ir jāsasauca Latvijas Satversmes sapulce, bet līdz tam suverēnā vara pieder Tautas padomei, kas ieceļ Pagaidu valdību. 18. novembrī Tautas padome proklamēja Latvijas valsti. Tautas padome pastāvēja līdz 1920. gada 30. aprīlim. Analizējot Tautas padomes statusu un pilnvaras, svarīgi ir uzsvērt gan pašas Tautas padomes pilnvaru, gan arī tās 1918. gada 18. novembrī izdarītā valsts proklamēšanas akta juridiski apšaubāmo raksturu. Kaut netieši, to atzina arī Satversmes sapulce, kas 1920. gada 27. maijā pieņemtajos Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumos vēlreiz pasludināja Latviju par neatkarīgu republiku, ko Satversmes komisijas referents M. Skujenieks pamatoja tieši ar iebildumiem pret 18. novembra valsts pasludinātāju pilnvarām (sk.: *Cielava V. Latvijas Republikas Satversme: Vēsture un mūsdienas* // *Ciņa.* – 1989. – 17. marts).

⁴⁷ 1917. gada beigās Rīgā palikušie dažādu politisko uzskatu latviešu sabiedriskie darbinieki vienojās par kopīgas darbības platformu, izveidojot Sabiedrisko organizāciju padomi, kas vēlāk lika pamatus tā sauktajam Demokrātiskajam blokam. Galvenais jaunās organizācijas centienu saturs bija vācu okupācijas ierobežotajos apstākļos informēt pasauli un Vācijas sabiedrību par latviešu attieksmi pret monarhijas atjaunošanas un kolonizācijas plāniem, galvenokārt informējot un uzturot sakarus ar Vācijas Reihstāga sociālistu deputātiem. 1918. gadā Demokrātiskais bloks mēģināja vienoties par kopdarbību ar Latvijas Pagaidu nacionālo padomi, taču jau drīz vien atteicās no šiem centieniem.

⁴⁸ Tautas padomes veidošanā sociāldemokrātu ieviestais partiju pārstāvniecības princips nenoliedzami visvairāk atbilda pašu sociāldemokrātu interesēm, kuriem bija ne tikai vecākās un labāk organizētās partijas struktūras, bet arī iespēja palielināt savu ietekmi, atbrīvojoties no sev nepatīkamiem un ārpus politiskām partijām stāvošiem pilsonības pārstāvjiem (tas vispirms skāra A. Bergu). Šis princips jau tolaik izraisīja pilsonisko aprindu iebildumus, uzskatot, ka partijas vēl nav pietiekami noformējušās un spēcīgas (izņemot Latvijas Sociāldemokrātisko strādnieku partiju un Latvijas Revolucionāro sociālistu partiju, pārejās Tautas padomes dibināšanā pārstāvētas partijas bija dibinātas 1917. gadā). Interesanti, ka noraidošā attieksme pret partiju pārstāvniecību bija arī 1919. gada maijā izveidotai A. Niedras valdībai. 6. jūnija paziņojumā “Visiem Latvijas iedzīvotājiem” (*Baltijas Vēstnesis.* – 1919. – 7. jūn.), kas izziņoja līdz Satversmes sapulces sanākšanai paredzētās pagaidu priekšstāvniecības divpakāpju vēlēšanas 1. jūlijā, valdība noteica striktu pārstāvniecības cenzu. Atteikšanos no vēlēšanām pēc politisko partiju principa tā pamatoja ar ierobežojumiem visas tautas pārstāvniecībai un to, ka partijas vēl nav noformējušās (A. Niedras memorandums sabiedrotajiem // *Turpat.* – 11. jūn.).

- ⁴⁹ Pirmie ironiskie raksti par milzīgo partiju skaitu Latvijas presē parādījās jau 1918. gada beigās (sk., piem.: Politisko partiju kooperatīvs // *Jaunākās Ziņas*. – 1918. – 28. nov.). Kā 20. gadu sākumā atzīmēja A. Zalts, partiju dibināšana nenotika vis kā “sabiedriska nepieciešamība”, bet gan “atsevišķas personas vai grupas partijas nodibināšanā meklēja veikalu” (*Zalts A. Valsts intereses un partiju politika*. – R., 1923. – 13. lpp.). To, ka kritiskajai attieksmei un spriedumiem par daudzskaitlīgo valsts sākumos parādījušos organizāciju dibinātāju motīviem bija pamats, apliecināja daudzu organizāciju vēlākā pastāvēšana. Viens no tādiem piemēriem bija 1920. gadā dibinātā biedrība “Imantas klubs”, kuras pēdējais valdes priekšsēdētājs 1936. gadā ieceltajai likvidācijas komisijai biedrības pastāvēšanu raksturoja šādi: “Biedrība faktiski nav darbojusies, vienīgi to katru gadu pārreģistrējām, ko pēdējo reizi izdarījām 1930. gadā ..” (LVVA, 1974. f., 1. apr., 2. l., 1. lp.).
- ⁵⁰ Lai arī latviešu prese valsts politisko pamatprincipu radīto “partiju drudzi” galvenokārt kritizēja attiecībā tieši uz latviešu pilsonību, līdzīgas tendences bija arī Latvijas mazākumtautību politiskai līdzdalībai. Pārskatā par baltvācu autora V. Vahtsmūta pētījumu “Par vācu darbu Latvijā, 1918–1934” H. Šimkuva atzīmē, ka atšķirībā no Igaunijas, kur baltvāci apvienojās vienā politiskā partijā, Latvijā 14 parlamentārisma gados darbojās astoņas baltvācu partijas. Šīs “daudzpartejības” izskaidrojumu V. Vahtsmūts saistīja ar gatavošanos Satversmes sapulces vēlēšanām 1920. gadā, kur tiesības izvirzīt kandidātus tika dotas partijām un vēlētāju grupām, un baltvācu politiskā vadība izveidojušās partijas izmantoja, lai iegūtu iespējami plašāku pārstāvniecību Satversmes sapulcē (*Šimkuva H. Volfgangs Vahtsmūts par baltvācu sabiedriski politisko darbību Latvijā, 1918–1934* // *Vācija un Baltija*. – R., 1990. – 35.–40. lpp.).
- ⁵¹ P. Kalniņa nolasītajā Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas deklarācijā 18. novembra aktā sociāldemokrāti atklāti paziņoja, ka, pat piedaloties valsts proklamēšanā, “brīvā, neatkarīgā Latvija mums tomēr nav mērķis, bet tikai līdzeklis mūsu mērķu sasniegšanai” un “mūsu gala mērķis paliek sociālistiskā Latvija sociālistiskā tautu savienībā” (cit. pēc: *Kalniņš B. Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi*. – 138., 139. lpp.).
- ⁵² Situācijā, kad 1918. gada 17. decembrī P. Stučkas vadītā Latvijas Padomju valdība ar manifestu bija pasludinājusi varas pārņemšanu un lielinieku karaspēks strauji tuvojās Rīgai, decembra beigās sociāldemokrāti, izmantojot par ieganstu K. Ulmaņa valdības noslēgtos līgumus, izstājās no Tautas padomes. Lai kāds būtu šī lēmuma pamatojums, konkrētajos apstākļos sociāldemokrātu solis nozīmēja atteikšanos ne tikai no politiskas atbildības par Tautas padomes lēmumiem un norobežošanos no Pagaidu valdības darbības, bet izvairīšanos no jebkādas politiskas atbildības un saistībām vispār.
- ⁵³ *Šilde Ā. Latvijas vēsture: 1914–1940*. – R., 1976. – 259., 260. lpp.
- ⁵⁴ Latvijas Republikas Satversmes 2. pantā teikts, ka “Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai”.
- ⁵⁵ No ievērojamākiem latviešu sabiedriskiem darbiniekiem Demokrātiskā bloka politikas spilgtākā atstumtā persona bija Latviešu Pagaidu nacionālās padomes līderis A. Bergs. Raksturojot pēckara procesus kopumā, būtiski ir minēt divus apstākļus. Pirmkārt, “atgriezušos atstumšana” skāra ne tikai atsevišķas nacionālās pilsonības aprindas. Cita starpā, tieši ar vairāku 1920. gadā Latvijā atgriezušos pazīstamu sociāldemokrātu – V. Salnā, R. Dukura – “atstumšanu” no sociāldemokrātu vadības dažu politiku vēlākajos spriedumos (*Cielēns F. Laikmetu maiņa*. – Stokholma, 1963. – 2. sēj. – 172. lpp.) tika saistīta sociāldemokrātijas organizatoriskā krīze, kas noslēdzās ar partijas šķelšanos 1921. gada jūnijā, dibinot Latvijas Strādnieku sociāldemokrātu

mazinieku partiju. Otrkārt, konflikts starp kara laikā dzimtenē palikušām un ārpus dzimtenes bijušām aprindām – gan kareivjiem, gan politiķiem – bija raksturīgs arī citām valstīm, ko aplicināja gan Polijas politiskā attīstība, gan 20. gadu vidū radušās asās diskusijas pat politiski visai stabilajā Čehoslovākijā (sk.: *Ozols J.* Tomašs Masariks. – R., 1935. – 198., 199. lpp.).

⁵⁶ LVVA, 2570. f., 10. apr., 15. l., 37., 38. lp.

⁵⁷ Sibīrijas un Tālo Austrumu latviešu sabiedrisko dzīvi līdz Sibīrijas un Urālu Latviešu Nacionālās padomes dibināšanai 1919. gada martā Irkutskā vadīja divi atsevišķi centri – Rietumsibīrijas un Urālu Latviešu Nacionālā padome (LNP), ar sēdekli Omskā, un Tālo Austrumu Latviešu Centrālais birojs, ar sēdekli Vladivostokā. Pie katra no tiem gandrīz vienlaikus 1918. gada beigās sākās latviešu nacionālā karaspēka vienību formēšana. Latvijas atbrīvošanas 1. bataljona (komandieris štāba kapteinis P. Dardzāns) formēšanu bija uzsākusi speciāla komisija Samarā, un oktobrī šī darba turpināšanu uzņēmās Rietumsibīrijas un Urālu LNP. Ņemot vērā dažu Krievijas aprindu nelabvēlību pret nacionālā karaspēka formēšanu, tā panāca formālu militāri politisku līgumu, ka formējamais bataljons iekļauts kā autonoma daļa čehu armijā. Imantas pulka (komandieris pulkvedis J. Kurelis) formēšana sākās Vladivostokā pēc sarunām ar Francijas diplomātiem priekšstāvjiem par franču līdzekļiem un franču militārās misijas vadībā. Lai arī sastopoties ar dažādām grūtībām, šie pulki izauga par nopietnu militāru spēku, un 1920. gadā, kad tie ieradās Latvijā, katrā no tiem bija vairāk nekā 700 vīru.

⁵⁸ Atskatoties uz latviešu pulku formēšanu Tālajos Austrumos, Sibīrijas un Urālu Latviešu Nacionālās padomes Centrālā biroja informācijas nodaļas biļetens 1919. gada martā rakstīja: “Savos memorandumos ģenerālam Žanenam no 18. nov[embra] un 2. marta C[entrālais] b[irojs] ir formulējis tos principus, no kuriem viņš vadās latv[iešu] kara vienību organizēšanā, nesdams atbildību par viņu izlietošanu Latvijas valdības priekšā,” – kā otro punktu šajos armijas organizēšanas principos minot: “Viņas militārie mērķi: Latvijas teritorijas aizstāvēšana ..” (Kara lietas // Brīvā Latvija. – 1919. – 25. marts).

⁵⁹ Nepiederot pie “sibīriešiem”, ļoti trāpīgi viņu centienu un atgriešanās raksturu izteica K. Skalbe, 1919. gada 1. decembrī sagaidot Sibīrijas Nacionālās padomes delegātu pārbraukšanu dzimtenē: “Viņi ir aizgājuši bez Latvijas un atbraukuši ar Latviju. Kā vislielāko dārgumu viņi ir uzglabājuši un atveduši domu par Latvijas vienību pāri visām partijām. Šīs domas ir kā sēkliņa, kurā ir iekšā visa jaunā Latvija” (Skalbe K. Mazās piezīmes. – 54. lpp.).

⁶⁰ Skabarga. Uz dzimteni! // Brīvais Latvī. – 1919. – 4. nov.

⁶¹ Objektīvām valsts saimnieciskajām grūtībām praksē pievienojās arī jau pašos valsts pirmsākumos sevi pieteikušās strādnieku sociālās prasības, kas konkrētajos apstākļos likās ne tikai nesamērīgas, bet, kā tas bija ar ostas strādnieku streiku 1920. gada augustā, tika vērtētas arī kā nepamatotas (Jaunākās Ziņas. – 1920. – 14. aug.). Tas bija vēl viens apstāklis, kas ļauj saprast valdošo aprindu piesardzīgi aizdomīgo attieksmi pret iebrucējiem, saskatot viņos varbūtējus “ritdienas” streikotājus.

⁶² Latvī. – 1921. – 1. okt.

⁶³ Kas jāzin bēgļiem atgriežoties Latvijā. – R., [b.g.]. – 7., 8. lpp. 1920. gada martā “Baltijas Vēstnesis” ziņoja, ka no valdības paredzētajiem etapa punktiem jeb karantinām Rīgā un Rēzeknē “Rīgas karantīna galvenā kārtā domāta kā politiska karantīna” (Starpresoru apspriede bēgļu un gūstekņu lietās // Baltijas Vēstnesis. – 1920. – 25. marts).

⁶⁴ Šajā kontekstā nav brīnums, ka jau pirms Satversmes sapulces sanākšanas Latvijas laikrakstos parādījās Sibīrijas Latviešu Nacionālās padomes pārstāvēto latviešu aprindu nepārprotami

- skeptiskā nostāja pret jaunās valsts īstenoto politiku, cita starpā atzīmējot: "Mēs jūtamies aizvainoti arī no tam, ka Tautas padome nav paredzējusi priekšstāvju sūtīšanu Tautas padomē un Latvijas Satversmes Sapulcē arī no Sibīrijas latviešiem" (Sibīrijas latvieši par Satversmes Sapulci // *Baltijas Vēstnesis*. – 1920. – 15. marts).
- ⁶⁵ 1920. gada jūnijā no Tālajiem Austrumiem divās daļās pārbraukušais Imantas pulks ar armijas virspavēlnieka pavēli jau 1. augustā tika likvidēts (*Štrauhs K.* Imantas pulka piemiņai // *Kaija*. – 1921. – 6. skrējienis). Pats sev uzdodot jautājumu: kamdēļ? – kāds no bijušajiem "imantiešiem" rakstīja: "Uz šo jautājumu vēl neviens nav atbildējis, bet domāju, ka iemeslus labi zin mūsu minoritātes" (*Dzilna J.* Dzimentenē // *Turpat*).
- ⁶⁶ *Bahmanis K.* Lietuvēns noveļas no tautas krūtīm // *Jaunākās Ziņas*. – 1920. – 22. sept.
- ⁶⁷ *Dzilna J.* Dzimentenē // *Kaija*. – 1921. – 6. skrējienis.
- ⁶⁸ *Turpat*.
- ⁶⁹ E. Šķipsna savulaik bija 1919. gada martā izveidotās Sibīrijas un Urālu Latviešu Nacionālās padomes informācijas nodaļas pārzinis (LVVA, 1313. f., 1. apr., 21. l., 29., 30. lp.), vēlāk kā viens no padomes sūtītiem pārstāvjiem ieradās Latvijā un šeit pēc Ārlietu ministrijas uzaicinājuma sācis strādāt par Koloniju un bēgļu nodaļas vadītāju (*turpat*, 2570. f., 10. apr., 15. l., 49. lp.).
- ⁷⁰ Brīvais Latvī. – 1920. – 1. jūn.
- ⁷¹ Latvijas bēgļu reevakuācijas biedrība // *Baltijas Vēstnesis*. – 1920. – 23. marts. Par Bēgļu reevakuācijas biedrības dibināšanas sapulces datumu jāpiezīmē, ka bēgļiem domātajā informatīvajā izdevumā "Kas jāzin bēgļiem atgriežoties Latvijā" minēts 1920. gada 27. aprīlis (12. lpp.), bet "Baltijas Vēstnesis", sākot jau ar 17. marta numuru, runāja par biedrības dibināšanas sapulci 19. martā, taču šī atšķirība visdrīzāk skaidrojama ar vienādos formulējumos apzīmēto biedrības dibināšanas sapulci un pirmo oficiāli reģistrētās biedrības sapulci.
- ⁷² L.Z.S. Akadēmiskā sekcija. Politiskie virzieni Latvijā. – R., 1928. – 97. lpp.
- ⁷³ "Ziemeļnieki" un "dienvidnieki" bija Latvijas karaspēka formēšanās gaitā izveidojušies un to raksturojoši apzīmējumi, kas atbilda diviem dažādiem karaspēka formēšanas centriem. Pirmo Latvijas armijas vienību formēšana sākās 1918. gada beigās Rīgā, un pēc lielinieku uzbrukuma 1919. gada sākumā šī karaspēka vienības atkāpās uz Kurzemi, kļūstot par Latviešu atsevišķo brigādi, kuras komandēšanu pēc 1919. gada 6. marta sadursmē kritušā O. Kalpaka uzņēmās J. Balodis. Savukārt līdz ar igauņu karaspēka sekmīgajām cīņām 1919. gada sākumā Igaunijā ieradās J. Zemitāns un Pagaidu valdības uzdevumā noslēdza vienošanos par latviešu karaspēka formēšanu Igaunijā un Ziemeļvidzemes teritorijā, kas kļuva par pamatu marta beigās izveidotajai Ziemeļlatvijas brigādei (vairāk sk.: *Bērziņš V., Bambals A.* Latvijas armija. – R., 1991. – 8.–16. lpp.).
- ⁷⁴ *Staprans S.* Caur Krievijas tumsu pie Latvijas saules. – R., 1928. – 150. lpp.; sk. arī: Ziemeļlatvijas un Cēsu kauju piemiņai. – 3., 12. lpp.; Skaidrība. – 1924. – Nr. 5.
- ⁷⁵ *Leitis V.* Bezdarba problems // *Latvis*. – 1921. – 5. nov.
- ⁷⁶ Ļoti izteismīgs latviešu kara emigrācijas iekšējās nevienādības raksturojums bija kādā žurnāla "Taurētājs" 1916. gadā publicētajā rakstā. Spriedums bija izteikts par latviešu koloniju Krievijā mākslas dzīvi, taču vienlīdz to varēja attiecināt uz visu emigrācijas dzīvi kopumā. Raksta autors latviešu koloniju mākslas dzīvē saskatīja tiešu līdzību ar R. Blaumaņa stāstu "Nāves ēnā", pielīdzinot katru koloniju tādām no dzimtenes atrautam ledus gabalam ar cilvēkiem, kuri "peld arvien tālāk tautu jūrā pretī nezināmam liktenim" (*Antons.* Mākslas dzīve latviešu kolonijās bēgļu laikmetā, 1915./16. // *Taurētājs*. – 1916. – Nr. 5).

- ⁷⁷ Raksturojot samēru starp kritizējošām un apliecinošām nostādnēm, ir jāņem vērā, ka noliegums nebija tikai kādu šauru, sociāli neapmierinātu vai psiholoģiski atstumtu sabiedrības aprindu uzskatu raksturīga iezīme, bet visai izplatīta Latvijas politiskās dzīves parādība, kas tika uzsverta, jau iztirzājot Satversmes sapulces priekšvēlēšanu uzstāšanās: "Bieži vien oratori nopūlas mazāk ar savas partijas programmas un platformas noskaidrošanu, bet vairāk ķengā un noniecina visu to, kas Latvijas uzbūves labā līdz šim darīts, nostādīdami tā līdzšinējos darbiniekus itin kā tautas ienaidnieku lomā un celdami ļaudis apjukumu un neizpratni" (Ko sūtīsim uz Satversmes Sapulci // Baltijas Vēstnesis. – 1920. – 11. marts).
- ⁷⁸ H. A. Jaunais nacionālisms // Brīvais Latvis. – 1919. – 24. maijs.
- ⁷⁹ Skabarga. Nacionāli stipriem būt! // Turpat. – 7. jūl.
- ⁸⁰ Skabarga. Zem Latvijas nacionālā karoga // Turpat. – 17. nov.
- ⁸¹ Atsauksšanās uz T. Masarika uzskatiem un vēl dažas šī laikraksta publikācijas, tāpat kā Troickas pulka kareivju ciešie sakari ar čehoslovāku leģiona daļām Sibīrijā lika domāt, ka "jaunā nacionālisma" koncepcijā, vienlīdz kā Sibīrijas latviešu uzskatos vispār, sava loma bija čehoslovāku līdzatnestajiem idejiskajiem priekšstatiem. Viens no tādiem iespējamajiem "idejiskiem avotiem" varēja būt, piemēram, jau 1898. gadā dibinātā un V. Klofača vadītā čehu Nacionāli sociālistiskā partija, kas centās savienot nacionālisma un sociālisma ideālus, uzstājoties ar "čehu sociālisma" lozungiem (sīkāk par čehu idejisko un politisko dzīvi sk.: Ненашева З. С. Идеино-политическая борьба в Чехии и Словакии в начале XX в.: Чехи, словаки и неославизм, 1898–1914. – Москва, 1984; Шмераль Я. Б. Образование Чехословацкой Республики в 1918 году. – Москва, 1967).
- ⁸² Brīvais Latvis. – 1919. – 14. aug.
- ⁸³ Latvju prese, 1797–1822–1922. – R., 1922. – 47., 48. lpp.
- ⁸⁴ Skabarga. Nacionāli stipriem būt! // Brīvais Latvis. – 1919. – 7. jūl.
- ⁸⁵ Asars H. Ko atgriezušies bēgļi atrod Latvijā? – R., 1920. – 12. lpp.
- ⁸⁶ Rozentals A. Nacionālais princips tautsaimniecībā // Latvis. – 1921. – 8. sept.
- ⁸⁷ Bācs R. Latvju apzinīgie strādnieki un gabalu jeb akorda darbs // Baltijas Vēstnesis. – 1920. – 9. marts.
- ⁸⁸ Ļoti tieši šī doma izskanēja kādā spriedumā par pagājušo pasaules karu: "Ja ir kāds, kurš visu šo laiku kaut ko ražojis, tad tas ir taisni zemkopis – zemes arājs" (Bauers E. Cīņa par Latvijas zemi. – R., 1920. – 15. lpp.).
- ⁸⁹ Бергъ А. X. Международное положение Латвии. – Петроград, 1918. – С. 12.
- ⁹⁰ Zīmīga šajā sakarā bija kādā bijušo bēgļu un komunistu ķīlnieku pēc atgriešanās dzimtenē sarīkotā slēgtā "ķīlnieku tējas vakarā" izskanējusi pārliecība, ka tieši "no Krievijas dzimtenē pārnākušie bēgļi būs visuzticamākais pretspars tai tumšajai aģitācijai naivajās masās, kas karo pēc nelaimīgās komunistu valdības arī Latvijā" (Jaunākās Ziņas. – 1920. – 23. aug.).
- ⁹¹ Latvis. – 1921. – 8. okt.
- ⁹² Saruna ar iekšlietu ministru // Turpat. – 3. sept.
- ⁹³ Turpat. – 25. okt.
- ⁹⁴ Bezpartejiskā Nacionālā centra aicinājums // Turpat. – Paraugnumurs.
- ⁹⁵ Bahmanis K. Lietuvēns noveļas no tautas krūtīm // Jaunākās Ziņas. – 1920. – 22. sept.
- ⁹⁶ Bergs A. Pēc Brunnera un Grinberga lietas // Latvis. – 1921. – 4. dec.
- ⁹⁷ Iksens A. Karavīru vēlēšanu tiesības // Turpat. – 27. nov.
- ⁹⁸ Zars Ģ. Politiskie kooperatīvi // Turpat. – 5. okt.

- ⁹⁹ Kaut arī tendenciozs spriedums, interesants bija P. Stučkas "komunista piezīmju" skatījums uz noskaņojumu veidošanos Latvijā 20. gadu sākumā, kas vērsts pret mazākumtautībām. Neievērojot ne kara laika, ne pēckara norises un to radītās izmaiņas sabiedrības noskaņojumos, bet runājot tieši no idejiskā aspekta, viņš uzsvēra, ka pretebreju noskaņojumi ir veca parādība arī Latvijai, bet antirusisms jeb antikrievisms ir jauns vārds, kas "bija jaunjātaisa šai svarīgajai parādībai" (Pret tautu naidu un tautisko ienaidu! // *Stučka P. Nacionālais jautājums un latviešu proletariāts*. – R., 1972. – 226. lpp.).
- ¹⁰⁰ Viens no tādiem piemēriem bija E. Viņpusieša sakopotais izdevums par Kijevas rituālprāvu pret M. Beilisu (sk.: Kijevas rituālprāva, Talmuda morāle un citi vēsturiski dokumenti .. – [B.v., b.g.]).
- ¹⁰¹ *Jankavs J.* Rainis un socialdemokrātiskā kliķe. – R., 1913. – 18. lpp.
- ¹⁰² Pietiekami izteismīgi raksturojumi latviešu sabiedrības attieksmei pret ebrejiem ir latviešu autoru daiļliteratūras sacerējumos, starp kuriem ilustrācijai atzīmēsim tikai dažus: Vecā Stendera "Bildu ābece" (burts "Ž"), A. Brigaderes "Dievs, daba, darbs" (nodaļa "Skarbos vējos"), Ā. Alunāna lugas "Iciks Mozes" un "Mucenieks un muceniece", R. Blaumaņa lugas "Trīnes grēki" un "Skroderdienas Silmačos", J. Jaunsudrabiņa "Baltā grāmata" (tēlojumi "Aitu kupcis", "Silķes", "Joskiene").
- ¹⁰³ Atsevišķi raksti, kuros varēja saskatīt negatīvu attieksmi un nostāju pret ebrejiem, vairāk iznāca kara sākumā, piemēram, 1915. gadā žurnālā "Kāvi" publicētais stāsts par ebreju, kurš spiego vāciešu labā ("Pieķerts spiegs" // *Kāvi*. – 1915. – Nr. 2), un, tāpat kā pirms kara, arī kara sākumā to parādīšanās drīzāk bija saistāma ar Krievijas kara sākumā īstenoto politiku.
- ¹⁰⁴ Sk., piemēram: *Freiberģs K.* Organizēšanās un pašdarbība // *Taurētājs*. – 1916. – Nr. 5.
- ¹⁰⁵ Bēgļu Apgādāšanas Centrālkomitejas Ziņojums. – 1916. – 15. dec.
- ¹⁰⁶ *Grīva K.* Vai žīdi dabūs virsroku? – R., 1922. – 64. lpp.
- ¹⁰⁷ Kaut arī kara bēgļu, dažādās armijās karojošo kareivju un karagūstekņu atgriešanās dzimtenē bija pašsaprotama parādība un Latvijas valdības nostāja šajā jautājumā bija nepārprotama, salīdzinoši liels bēgļu skaits un smagais valsts saimnieciskais stāvoklis šī jautājuma praktisko risināšanu nopietni apgrūtināja. Kā izrietēja no Koloniju un bēgļu nodaļas vadītāja E. Šķipsnas sastādītā "Latvijas kolonistu un bēgļu reevakuācijas projekta", no aptuveni 800 000 bēgļu, kuri bija atstājuši dzīvesvietu, pēc Ziemeļvidzemes un Latgales bēgļu atgriešanās savās dzīvesvietās vēl aizvien palika ap 500 000 bēgļu, kuru pārvešanai uz dzimteni, pieņemot bēgļu pakāpenisku atgriešanos divu vai trīs gadu laikā, pēc viņa aprēķiniem, tikai pirmajā reevakuācijas gadā, t.i., 1920. gadā, kopā būtu nepieciešami 52 339 875 Latvijas rubļi. Atzīstot, ka tādu summu atrast būtu grūti jebkurai valstij, sevišķi pēc kara, E. Šķipsna ierosināja finansiālo jautājumu kārtot kā valsts aizdevumu konkrētai personai, kuru tā vēlāk atlīdzinātu (LVVA, 2570. f., 10. apr., 15. l., 100.–104. lp.). Ņemot vērā šo bēgļu atgriešanās finansiālo aspektu, kam pievienojās arī bažas par iebraucēju, sevišķi no Padomju Krievijas, varbūtējiem politiskajiem uzskatiem, kas varētu vēl vairāk saasināt jau tā nestabilo politisko situāciju, nav brīnums, ka Latvijas valdība nopietnu uzmanību pievērsa iebraucēju sastāvam, cenšoties pirmkārt izvairīties no politiski neuzticamu personu ierašanās. Citos bēgļu sastāva aspektos, to skaitā arī pret iebraucēju nacionālo sastāvu, lai arī pievērsot tiem uzmanību, kaut kādi strikti principi Latvijas valdības nostājā netika izvirzīti (nekādu plašāku satraukumu neizraisīja ne krievu, ne poļu un pat ne vāciešu iebraucēji). Tikai negaidītās tendences pirmo bēgļu nacionālajā sastāvā bija tās, kas Latvijas sūtnim Krievijā J. Vesmanim 1920. gada novembrī lika lūgt ārlietu tautas komisāru G. Čičerinu

- izdot rīkojumu par to, lai turpmāk ešelonos tiktu uzņemts ne vairāk par 10% nelatviešu, kas aptuveni atbilst Latvijas iedzīvotāju etnogrāfiskajam sastāvam (LVVA, 2570. f., 10. apr., 15. l., 78. lp.).
- ¹⁰⁸ Turpat, 14. l., 23. lp.
- ¹⁰⁹ Turpat, 45. l., 9., 10. lp.
- ¹¹⁰ Kas cenšas iekļūt Latvijā // *Latvis*. – 1921. – 12. okt.
- ¹¹¹ LVVA, 2570. f., 10. apr., 15. l., 78. lp.
- ¹¹² Turpat, 81. lp.
- ¹¹³ *Latvis*. – 1921. – 9. dec.
- ¹¹⁴ LVVA, 2570. f., 10. apr., 15. l., 60. lp.
- ¹¹⁵ L.Z.S. Akadēmiskā sekcija. Politiskie virzieni Latvijā. – 113. lpp.
- ¹¹⁶ Skatīties piemēri tūlīt pēc 1. pasaules kara beigām bija Jankeļa Kleina un Kutiskera darījumi, pārdodot aizgājušā vācu karaspēka mantas valstij. Abu šo tirgotāju darījumi, kā noskaidroja Satversmes sapulces izveidotā komisija 1920. gada beigās, valstij bija nodarījuši zaudējumus par aptuveni 13 miljoniem latu (*Bastjānis V. Demokrātiskā Latvija // "Neatkarīgā" Latvija – kāda tā bija*. – R., 1987. – 61.–68. lpp.).
- ¹¹⁷ To, ka satraukums par valsts saimniecisko attīstību bija vērojams plašākās sabiedrības aprindās, apliecināja arī žurnāla "Economists" publikācijas: "Ieaudzināto ražotāju masa nevar palikt vienaldzīga, ja ar viņas ražotiem produktiem pelnas cittautieši, kas sarausto peļņu neizlieto Latvijas valsts un latviešu labā, bet gan ar mūsu līdzekļiem kaldina Latvijai ķēdes vai nu austrumos, vai rietumos" (*Laursons E. Mūsu saimnieciskās politikas virzieni // Ekonomists*. – 1921. – Nr. 10/11).
- ¹¹⁸ *Asars H. Mūsu spēks un mūsu nespēks // Latvis*. – 1921. – Paraugnumurs.
- ¹¹⁹ *Jurevičs P. Nacionālās kultūras attaisnojums // Turpat*. – 27., 28. sept.
- ¹²⁰ Izmeklēšana par burzmām Latgalē // *Jaunākās Ziņas*. – 1920. – 21. jūn.
- ¹²¹ Atzīstot šo sabiedrības noskaņojumu tendenci, to tomēr nedrīkst absolutizēt. Spilgtākais izņēmums šajā ziņā bija F. Veinberga pārdomas pirms 1. Saeimas vēlēšanām. Atzīmējot valdībā esošo partiju vēlmi attaisnot savas kļūdas ar "kādu citu iedomāto vainīgo pretinieku", viņš kategoriski noraidīja domu, ka Latvijas nacionālās minoritātes ir vainojamas aktuālajā stāvoklī vai apdraud Latvijas nākotni, un galvenais tautas neapmierinātības cēlonis, viņaprāt, ir nevis politikā, bet saimniecībā (*Veinbergs F. Latvijas pirmā Saeima: Viņas ievēlēšana un tuvākais uzdevums*. – R., 1922. – 31. lpp.).
- ¹²² Jautājums par tirdzniecību svētdienās bija saistīts ar reliģiskās piederības noteiktām atšķirībām starp kristīgās un jūdaisma tradīcijas svētās dienas svinēšanu, kas, atļaujot tirdzniecību svētdienās, pēc kristīgo veikalu īpašnieku domām, deva konkurences priekšrocības ebreju tirgotājiem.
- ¹²³ Pilsētas domes sēde // *Baltijas Vēstnesis*. – 1920. – 31. marts.
- ¹²⁴ Par Dr. P. Šīmaņa braucienu // *Latvis*. – 1921. – 11. okt.
- ¹²⁵ Kāds vārds par Latvijas pagaidvaldību // *Brīvais Latvis*. – 1919. – 10. maijs.
- ¹²⁶ Zemnieku kalendārs, 1918. – [B.v., b.g.]. – 123. lpp.
- ¹²⁷ *Baltijas Vēstnesis*. – 1920. – 29. marts.
- ¹²⁸ Sk., piemēram: *Davis J. Kam sociālisti kalpo? // Tautas Balss*. – 1921. – 28. dec.
- ¹²⁹ Līdzīgi Kristīgi nacionālās savienības un Bezpartejiskā nacionālā centra pozīcijas vērtēja latviešu komunisti Krievijā (sk.: *Krūmiņš-Pilāts J. Politiskās partijas Latvijā*. – Pleskava, 1921. – 21. lpp.).

- ¹³⁰ 1919. gada beigās ar Ministru prezidenta K. Ulmaņa parakstu paziņojumu Pagaidu valdība pasludināja par valsts nodevējiem visus tos Latvijas pilsoņus, kuri piedalās vai citādi atbalsta Golca-Bermonta uzbrukumu Latvijas armijai.
- ¹³¹ *Lejiņš P.* Kas ir un ko grib kristīgie nacionālisti? – Liepāja, 1922. – 2. lpp.
- ¹³² Šo tendenci visai skaidri demonstrēja 20. gadu sākumā dibināta jaunatnes biedrība, ievadot pārskatu par savu pastāvēšanu ar spriedumu: “Bez pārspilējuma var teikt, ka reti kādā tautā biedrībām būtu piekritusi tik liela loma kā Latvijā. Dažādas kultūras biedrības bija mūsu pirmā sabiedriskā un nacionālā skola, pašdarbības un kopdarbības veicinātājas, kas nedaudzos gadu desmitos pacēla mūsu tautu uz augsta kultūras līmeņa” (Latvju Jaunatne. – R., 1923. – 1. d. – 145. lpp.).
- ¹³³ LVVA, 2021. f., 1. apr., 1. l., 8. lp.
- ¹³⁴ Latviešu Nacionālās jaunatnes savienības statūti. – R., 1920. – 3. lpp.
- ¹³⁵ Jaunākās Ziņas. – 1920. – 25. jūn.
- ¹³⁶ Latviešu Nacionālās jaunatnes savienība. – R., 1923. – 2. lpp.
- ¹³⁷ Latvis. – 1921. – 27. sept.
- ¹³⁸ LVVA, 3720. f., 3. apr., 4. l., 11. lp.
- ¹³⁹ Pirmo reizi I. Pones vārds LNJS valdes sēžu protokolos minēts 1921. gada 7. septembrī, kad uz atbrīvojušos darbveža vietu F. Krusa izvirzīja I. Pones kandidatūru (protokols nr. 11), bet jau 21. septembrī viņu kooptē savienības valdē, uzticot biedru zinātāja pienākumus (protokols nr. 13). Acīmredzot galvenais I. Pones straujās izvirzīšanās izskaidrojums meklējams apstākļi, ka tieši šajā laikā atklātībā parādījās ziņa par savienības priekšsēdētāja J. Štelmahera ebreju studentu ieteikšanas vēstuli augstskolā, kas izraisīja līdzšinējo valdes locekļu reakciju (LVVA, 3720. f., 2. apr., 2. l.).
- ¹⁴⁰ Turpat, 3. apr., 5. l., 5. lp.
- ¹⁴¹ Turpat, 3. l., 18. lp.
- ¹⁴² Turpat, 5. l., 7. lp. Organizācijas centru veidoja tie biedri, kuri bija reģistrēti organizācijas Centrālajā jeb Galvenajā valdē un parasti bija ridzinieki, jo Rīgā netika dibinātas īpašas organizācijas nodaļas.
- ¹⁴³ Turpat.
- ¹⁴⁴ Turpat, 2. apr., 2. l., 72. lp. Apvienošanās komisiju kopsēdē LJS priekšnieks Laiviņš ierosināja iespējamo jauno apvienību nosaukt par Latviešu Jaunatnes savienību, pret ko LNJS pārstāvjiem bija divi iebildumi: pirmkārt, organizācijas nosaukumam viņu izpratnē vajadzēja uzsvērt “nacionālismu”, un, otrkārt, tas bija jautājums, kā piedāvātais nosaukums izskatīsies ārpusē – kā līdztiesīga apvienošanās vai kā LNJS pievienošanās LJS (turpat, 1. apr., 1. l., 206.–212. lp.).
- ¹⁴⁵ Turpat, 3. apr., 5. l., 5. lp.
- ¹⁴⁶ Latviešu Nacionālās jaunatnes savienības darbība // Latvju Jaunatne. – 1. d. – 147. lpp.
- ¹⁴⁷ Turpat.
- ¹⁴⁸ Latviešu Nacionālās jaunatnes savienības statūti. – 6. lpp.
- ¹⁴⁹ Jaunākās Ziņas. – 1922. – 30. aug.
- ¹⁵⁰ *Ozoliņš J. A.* L.N.K // Latvijas Vēstnesis. – 1922. – 4. sept.
- ¹⁵¹ 20. gadu sākumā Liepāja bija kļuvusi par pretējo politisko uzskatu aprindu asāko sadursmju vietu, kur vairākkārt tika izjauktas gan kreiso sociāldemokrātu partijas sapulces, gan uzbrukts pilsētas galvam A. Buševicam. Aktīvo kareivju piedalīšanos šajās sadursmēs saistīja ar Kurzes divīzijas komandiera un Liepājas garnizona priekšnieka K. Kūķa nostāju, jau 20. gados ar “Sociāldemokrāta” centieniem ienesot Latvijas politiskajā leksikonā “kūķisma” vārdu.

- ¹⁵² "Sociāldemokrāta" uzskaitīto nekārtību cēlāju vidū līdzās citiem bija minēts bijušais pulkveža K. Ķūķa adjutants kapteinis Mentels, studenti N. Plato un Pāvuliņš, kareivis N. Lapsiņš, LNJS padomes loceklis N. Sarķis un vēl vairāki traucētāji, kuru vārdus jau drīz vien varēja atrast LNK vai vēlāko aktīvā nacionālisma organizāciju biedru sarakstos (Sociāldemokrāts. – 1922. – Nr. 97–100). Savā ziņā interesants "Sociāldemokrāta" spriedumos par 1922. gada 1. maija sadursmi bija konstatējums, ka "šai "cienījamā" sabiedrībā kopā ar latviešu dižpilsoņu dēļiem un meitiņām piedalījās arī laba daļa židu pilsoniskas studentības" (Latvijas kauns // Sociāldemokrāts. – 1922. – 3. maijs).
- ¹⁵³ Jaunākās Ziņas. – 1922. – 14. nov.
- ¹⁵⁴ Sk.: Pyge B. Как Гитлер пришел к власти: Германский фашизм и монополии. – Москва, 1985. – С. 55; Онуц Р. Фашизм и неофашизм. – Москва, 1988. – С. 56.
- ¹⁵⁵ Blanks E. Nacionālie klubi // Latvijas Vēstnesis. – 1922. – 31. aug.
- ¹⁵⁶ 1922. gada 22. novembra LNJS Centra valdes sēdes dienas kārtībā otrais punkts bija Latvju Nacionālā kluba lūgums aizdot 6000 rubļu 18. novembra uzsaukuma apmaksai, un šo lūgumu valde nolēma apmierināt (LVVA, 3720. f., 1. apr., 19. l., 28. lp.).
- ¹⁵⁷ Astoņi no divpadsmit 1922. gada beigu LNJS vadītājiem jau nākamā gada maijā bija piltiesīgi LNK biedri.
- ¹⁵⁸ LVVA, 3720. f., 3. apr., 4. l., 1. lp.
- ¹⁵⁹ Uzsverot to īpašo vietu, kas Latvijas ārpolitiskajos centienos bija Itālijai, 1919. gada beigās kā pirmais Latvijas priekšstāvis Itālijā ieradās viens no ievērojamākajiem jaunās valsts politiskajiem darbiniekiem M. Valters. Savu simpātiju apliecināšanai Itālija 1920. gada sākumā uz Latviju nosūtīja diplomātisko misiju bijušā Vīnes sūtniecības darbinieka un Dž. Džioliiti valdības ārlietu ministra grāfa K. Sforkas skolasbiedra Dž. M. Vivalbas vadībā. Vēlreiz uzsverot savu labvēlību, 1920. gada beigās Tautu Savienības pilnsapulcē Itālija vienīgā no Sabiedroto lielvalstīm balsoja par Latvijas uzņemšanu Tautu Savienībā, un Itālijas nopelns bija 1921. gada janvāra Sabiedroto Augstākās padomes lēmums par Latvijas atzīšanu *de iure*. Šie Itālijas draudzības pierādījumi Latvijā izraisīja lielas un patiesas simpātijas pret Itāliju un tās priekšstāvi, kas parādījās 1920. gada decembrī un 1921. gada janvārī pēc LNJS iniciatīvas rīkotajās manifestācijās.
- ¹⁶⁰ LVVA, 2570. f., 14. apr., 1521. l., 2. lp.
- ¹⁶¹ 1923. gada 1. maija notikumu Izmeklēšanas komisija, nopratinot J. A. Ozoliņu, cita starpā, atzīmēja laikrakstos parādījušās ziņas par viņa lomu Itālijas sūtņa nomainā. Atbildot uz to, J. A. Ozoliņš atzina, ka zinājis par jaunā sūtņa fašistisko pārliecību un šajā sakarā izteicies, ka viņš varētu nomainīt iepriekšējo sūtni (LVVA, 1537. f., 27. apr., 28. l., 85., 86. lp.).
- ¹⁶² 1920. gada 16. decembra Tautu Savienības kopējā sēdē notikušajā balsojumā par Latvijas un abu pārējo Baltijas valstu uzņemšanu Savienībā Itālija bija vienīgā lielvalsts, kas apliecināja atbalstu Latvijas centieniem pēc piltiesīgas atzīšanas.
- ¹⁶³ Latviešu Nacionālās jaunatnes savienības dzīve // Dzintarzeme. – 1921. – 60. lpp.
- ¹⁶⁴ Uzreiz pēc kara Latvijā parādījās vairākas organizācijas, kuru dibināšanas ierosmē tā vai citādi varēja saskatīt saikni ar bijušo kareivju un bēgļu aprindām, piemēram, pirmo gaidu pulciņu Rīgā 1921. gada pavasarī dibināja no Šanhajas pārbraukušais Latvijas konsuls R. Valdmanis (Latvju Jaunatne. – 1. d. – 33. lpp.), bet "Latvijas Vanagu" organizācija izauga no divu demobilizēto virsnieku J. Jansona un K. Ābeles izveidotās Valsts Valmieras vidusskolas kara vingrotāju grupas (Latvijas Vanagi // Kultūras Vēstnesis. – 1922. – Nr. 9/10), turklāt dibinātāji neslēpa, ka pamatideju viņi ir ņēmuši no čehu "sokoliem" (LVVA, 4246. f., 1. apr., 6. l., 2. lp.).

- ¹⁶⁵ Tālavija: 1900–1925. – R., 1928. – 432. šķirklis.
- ¹⁶⁶ Jaunākās Ziņas. – 1922. – 30. aug.
- ¹⁶⁷ Dzīlņa J. Dzimtenē // Kaija. – 1921. – 6. skrējienis.
- ¹⁶⁸ Pēc Februāra revolūcijas no karagūstekņiem izveidotais čehoslovāku korpuss ap 50 tūkstošu cilvēku sastāvā pēc Brestas miera noslēgšanas ešelonos cauri Sibīrijai devās uz Vladivostoku, lai atgrieztos dzimtenē. Pēc 1918. gada aprīli notikušās japāņu karaspēka izsēšanās Vladivostokā tika nolemts korpusu izvest nevis cauri Vladivostokai, bet Arhangeļskai, kas izraisīja čehu karaspēka neapmierinātību, un 1918. gada maijā, atrodoties plašā teritorijā gar dzelzceļu, čehu leģions sacēlās pret padomju varu. Šajos apstākļos, vienotas kopējā vēlmē atgriezties dzimtenē, Sibīrijas latviešu un čehu karaspēka daļas uzturēja visai rosīgus un daudzveidīgus sakarus. Interesanti, ka, piemēram, 1919. gada maijā sakarā ar čehu svētkiem Sibīrijas un Urālu Latviešu Nacionālās padomes Centrālais birojs uzdeva kareivim V. Smarenam-Savinskim sagatavot lekciju par čehu nacionālo kustību (Pārskats par Sibīrijas un Urālu latv. Nac. Pad. C. B. darbību // Brīvā Latvija. – 1919. – Nr. 2), kur latvieši ieguva priekšstatu arī par čehu “sokolim” (*Asars H.* Čehu “vanagi” // Jaunākās Ziņas. – 1920. – 8. jūn.). Bez tam Tālajos Austrumos plašu darbību bija izvērsušas vairākas starptautiskas organizācijas, kā, piemēram, Jauniešu kristīgā savienība (*Yong Men's Christian Association*), kas jau 1919. gadā tika izveidota pie Imantas pulka (*Strauha K.* Latvijas Jaunekļu kristīgā savienība // Dzintarzeme. – 1921. – 89. lpp.).
- ¹⁶⁹ Imantas pulka ceļu uz mājām varēja izsekot pēc brauciena laikā izdotā un vēlāk dzimtenē vienā krājumā apkopotā žurnāla “Kaija” (sk.: Kaija. Imantas pulka strēlnieku žurnāls. – R., 1922. – 182. lpp.).
- ¹⁷⁰ Jau pirmie “LNK Biļetena” numuri 1924. gadā publicēja izvērsta V. Smarena-Savinska atbildes uz “Sociāldemokrātā” izteiktiem pārmetumiem par viņa iespējamo pret Latvijas interesēm vērsto darbību laikā, kad viņš strādāja Maskavas sūtniecībā (sk., piemēram: Mana īsā atbilde “Sociāldemokrātam” // LNK Biļetens. – 1924. – 18. apr.). Starp viņa kritiķiem bija arī “Latvijas Vēstneša” redaktors un bijušais Latvijas sūtnis Padomju Krievijā J. Vesmanis, uzskatot V. Smarena-Savinska darbību Maskavā par kaitīgu un vainojot viņu savā atsaukšanās no sūtņa amata Maskavā (vairāk par to sk.: *Smarens-Savinskis V.* Atbilde J. Vesmaņa kgm // Turpat. – 25. apr.). Lai novērstu nepamatotus uzbrukumus, V. Smarens-Savinskis 1924. gadā publicēja autobiogrāfiskas piezīmes (*Smarens-Savinskis V.* Manas atmiņas // Turpat. – Nr. 4–12).
- ¹⁷¹ Jaunākās Ziņas. – 1922. – 12. sept.
- ¹⁷² Ziņas par sevi J. A. Ozoliņš pievienoja 1920. gada 10. maijā rakstītam lūgumam Latvijas Pagaidu valdības priekšstāvim izsniegt Latvijas pavalstnieka pasi (LVVA, 2574. f., 2. apr., 11. l., 30. lp.).
- ¹⁷³ Līdzās rakstiem par P. Kropotkinu un viņa darbību (sk., piemēram: J. O. Peters Kropotkins // Prometejs. – 1915. – Nr. 3) un veltījumam F. Ničem (*Burtnieks J.* Ģēnijs. Novēlēts Ničem // Turpat. – Nr. 5) plašākais un nopietnākais mēnešrakstā publicētais darbs bija J. A. Ozoliņa apcerējums “Demokrātija un viņas ideāli”. Raksts visai izvērsti kritizēja demokrātiju, norādot uz šī jēdziena izcelsmi (“demokrātija nozīmē pūļa varu”), uzstājoties pret demokrātijas galveno pamatu un attaisnojumu – vairākuma principu (profesora Dikinsona vārdi: “Skaits valda pārmums”) un kritizējot demokrātijas postošo ietekmi uz sabiedrības garīgo attīstību (tieksme cilvēkus vienādot, radīt “caurmēra cilvēku” un padarīt par vienu no galvenajām mākslām “mākslu paklausīt” savā konsekvencē novedot pie tā, ka “vairākuma vara tiek pirktā ar individualitātes brīvības cenu”). Apcerējums noslēdzas ar koncentrētu visā rakstā izteikto spriedumu konsekvenci: “Taisnība, ka pasaule pastāv caur paklausību, bet tālāk viņa ir gājusi tikai caur

nepaklausību, sacelšanos pret konservatīvo un inerto vairākuma gribu, caur pūļa patiesības noārdīšanu, caur brīvu revolucionāru ārdīšanas darbu" (*Ozoliņš J.* Demokrātija un viņas ideāli // *Prometejs*. – 1915. – Nr. 1–5).

¹⁷⁴ Taurētājs. – 1916. – Nr. 9.

¹⁷⁵ Atzīmējot J. A. Ozoliņa savulaik paustās simpātijas anarhismam, šis fakts ir interesants plašākās kopsakarībās, ņemot vērā pētnieku atzīto faktu, ka anarhosindikālisma idejas ir ietekmējušas Itālijas fašisma nostādnes. Vispirms ir jāpiemin 20. gadsimta sākuma pazīstamā franču sindikālista Ž. Sorela vārds, kura spriedumi par arodbiedrību lielo nozīmi šķiru cīņā un vardarbības attaisnojumu spēcīgi ietekmēja sava laika revolucionāru, tostarp arī B. Musolini uzskatus (sk., piemēram: *Белоусов Л. С. Бенито Муссолини: Политический портрет* // *Новая и новейшая история*. – 1991. – № 5. – С. 116). Tomēr, kas attiecas uz Latviju un LNK dibināšanu, šie J. A. Ozoliņa kādreizējie uzskati nedod pamatu runāt par idejiskām konsekvencēm starp anarhisma un aktīvā nacionālisma nostādnēm un ievēribu pelna, vien pieminot "ārējas ietekmes" aktīvā nacionālisma pirmsākumus. Vienlaikus J. A. Ozoliņa 1915. gadā mēnešrakstā "Prometejs" paustie uzskati vēlreiz apliecina nākamo LNK dibinātāju uzskatu dažādību un neviennozīmību. Līdzās J. A. Ozoliņa nepārprotamajai un krasajai nostājai pret demokrātiju interesanta bija kāda mēnešrakstā publicētā raksta autora paustā nepatika pret redakcijas svitrojumiem viņa raksta tajās vietās, kur autors esot "sadevis" ebrejiem, uz ko, uzskatot, ka rakstā ir tikai "izsacīta patiesība par viņu lielo lomu strādnieku kustībā", autors redaktoram norādīja, ka "Jūsu vieta ir kādā žīdu redakcijā" (*Žīdi un "Prometejs"* // *Prometejs*. – 1915. – Nr. 5).

¹⁷⁶ LVVA, 2574. f., 2. apr., 11. l., 30. lp.

¹⁷⁷ Valdības maiņa Japānā // *Zemgaliētis*. – 1922. – 14. jūl. Cēlies no galma aristokrātijas un jaunībā audzis Francijā, marķīzs Sajondzi līdz 1. pasaules karam bija vadījis divas Japānas valdības (1906.–1908. gadā un 1911.–1912. gadā), bet pēc kara vadījis Japānas delegāciju Versaļas miera konferencē. Kā Latvijas Ārlietu ministrijai adresētajā pārskatā par stāvokli Japānā 1920. gada 30. jūnijā ziņoja J. A. Ozoliņš, ar "valdību" Japānā ir jāsaprot nevis Ministru kabinets vai parlaments, bet "dažādu aizmuguras spēku kopums", ko veido militāristi un tā sauktie genro, rakstot: "Tagadējie "genro" (vecuma un iespaida kārtībā) ir: princis Jamagata, princis Inouje, marķīzs Matsukata, marķīzs (b[i]ušais) grāfs Okuma un marķīzs Sajondzi" (LVVA, 2574. f., 2. apr., 8. l., 2., 3. lp.).

¹⁷⁸ Turpat, 64. l., 31. lp.

¹⁷⁹ LNK Bijetens. – 1924. – 25. apr. Vismaz viena no abām rakstā minētajām Japānas nacionālistu organizācijām "*Kukusukai*" (Nacionālā esamība), kuras dibinātājs bija Haras kabineta iekšlietu ministrs Tokonami, bija dibināta jau 1919. gada beigās, tāpēc pieļāvums, ka J. A. Ozoliņš bija iepazinies ar šo organizāciju idejām jau Japānā, bija visai pamatots un ticams.

¹⁸⁰ Latvis. – 1921. – 1. sept.

¹⁸¹ To, ka Tālo Austrumu latviešiem ceļā uz mājām bija iespēja iepazīt Eiropu, apliecināja J. Lakats, kurš, atgriežoties Latvijā no Vladivostokas, bija izkāpis Itālijā un tālāk ceļojis pa sauszemes ceļiem (Tālavija: 1900–1925).

¹⁸² De jure svinībās Rīgā // *Jaunākās Ziņas*. – 1922. – 29. jūl.

¹⁸³ Turpat. – 1922. – 30. aug. No četros vēlēšanu apgabalos izvirzītiem Latvijas Jaunzemnieku savienības sarakstiem (Kurzemē savienība savu sarakstu nebija izvirzījusi) augstākajās vietās savienība J. A. Ozoliņu bija ierakstījusi Rīgā (4. vieta sarakstā) un Latgalē (5. vieta), otrajā gadījumā viņa vārdam pievienojot pēbildi – "no Latgales". 1. Saeimā no savienības saraksta iekļuva trīs kandidāti – K. Bahmanis, E. Bauers un O. Nonācs.

- ¹⁸⁴ Kluba dzīvē vienīgais šīs vizītes praktiskais rezultāts bija J. A. Ozoliņa uzstāšanās LNK biedru pilnsapulcē, kur viņš "ziņoja par nodibinātiem sakariem ar Itālijas fašistiem" (Latvis. – 1923. – 29. apr.).
- ¹⁸⁵ Savā ziņā visspilgtāk, lai gan ierobežotā nozīmē un izpausmēs, šo nacionāli radikālo strāvojumu rašanās saikni ar pēckara laikmetu atklāja uzskatu atšķirības un sadursmes starp vienas tautības pirmskara un pēckara emigrācijas aprindām. Tas bija redzams krievu emigrācijas aprindās, kur, kā atzīmē Dž. Stefans, tieši pēckara emigrantu paaudze, neieredzot bolševismu, bet uzskatot par novecojušu arī monarhismu, pievērsās fašisma idejām, saskatot fašismā iespēju mest izaicinājumu vecākās paaudzes emigrantu līderiem (*Стефан Д. Русские фашисты. – Москва, 1992. – С. 49, 50, 71*). Līdzīgas un vēl skaidrāk izteiktas uzskatu sadursmes bija starp vācu emigrantu aprindām ASV, kur, kā norāda de Jongs, aptuveni pusmiljons pēckara vācu emigrantu nonāca saskarsmē ar pirmskara vācu emigrantu kopienu, kas neizrādīja simpātijas pret jaunatbraucēju propagandēto nacionālsociālismu, liekot pēckara emigrantiem veidot un apvienoties savās organizācijās (*Ионг Л., де. Немецкая пятая колонна во второй мировой войне. – Москва, 1958. – С. 407*).
- ¹⁸⁶ Radikāli nacionālo strāvojumu izcelsmes ciešā saikne ar pēckara apstākļiem likās skaidra un tika uzsvērtā jau 30. gadu sriedumos, analizējot, piemēram, Ungārijas "fašistu" 1918.–1919. gadā pausto ideju lielo līdzību ar Ā. Hitlera idejām (*Jaszi O. The Ideologic Foundations of the Danubian Dictatorships // Propaganda and Dictatorship. – New Jersey, 1936. – P. 92*). Problēma un diskusiju priekšmets šajā gadījumā ir meklējams tajā apstākļi, ka jaunajās "pēcimpēriju valstīs" ar to ierobežoto pirmskara sabiedriskās domas tradīciju šo strāvojumu rašanās saikne tieši ar pēckara noskaņojumiem bija koncentrētāk izteikta, bet valstīs ar senākām politiskās kultūras un sabiedriskās domas tradīcijām, kā Vācijā, šo iepriekšējo laikmetu kulturālo vērtību kontekstā straujais antiliberālo ideju uzplaukums šķita negaidīts un grūti izskaidrojams, liekot meklēt sabiedrības kardinālā uzskatu pavērsiena cēloņus jau pirmskara apstākļos.
- ¹⁸⁷ Jautājumu par nacionāli radikālo strāvojumu līderu izvirzīšanos no savulaik ārpus dzimtenes dzīvojušajām aprindām un šīs tendences kopsakarību parasti vairāk saista ar Vācijas nacionālsociālistu partiju, kur šī iezīme bija spēcīgi izteikta. Pazīstamāko partijas vadoņu vidū bija Austrijā dzimušais partijas "firers" Ā. Hitleris, H. Gērings (dzīvojis Austrijā, tēvs vācu gubernators Āfrikā), R. Hess (audzis Ēģiptē) un partijas ideologs A. Rozenbergs (dzimis Rēvelē; sīkāk sk.: *Ионг Л., де. Немецкая пятая колонна во второй мировой войне. – С. 405*).
- ¹⁸⁸ Чехословацкий фашизм // Центральная Европа. – 1927. – № 8. – С. 4, 5.

2. nodaļa **AKTĪVĀ NACIONĀLISMA ORGANIZĀCIJAS**

Aktīvā nacionālisma organizācijas, to praktiskā darbība, pēctecība un attiecības starp dažādām organizācijām vai plašākā nozīmē aktīvā nacionālisma organizatoriskā tradīcija ir tie jautājumi, kas veido strāvojuma izpratnes pamatu. Šī tradīcija, kas veidojās dažādu apstākļu kontekstā un ko spēcīgi ietekmēja vispārējā politiskā situācija, ir saprotama tikai tās attīstībā. Tāpēc nākamās pētījuma nodaļas galvenais uzdevums ir izsekot aktīvā nacionālisma organizatoriskajai attīstībai Latvijas iekšējās un ārējās politikas procesu kontekstā un parādīt atsevišķu organizāciju īpatnējās iezīmes, lai izceltu pavērsienus un kritiskos punktus strāvojuma pastāvēšanā un parādītu nozīmīgākos tā attīstības posmus.

2.1. **Latvju Nacionālais klubs, 1922.–1925. gads.** **Neizmantoto iespēju laiks**

Pirmā aktīvā nacionālisma organizācija – biedrība “Latvju Nacionālais klubs” (LNK) – bija neapšaubāmi ietekmīgākā, potenciāli spēcīgākā un nozīmīgākā organizācija strāvojuma ietvaros. Ne velti gandrīz visas nākamās organizācijas savas dibināšanas pieteikumā vairāk vai mazāk tieši norādīja uz kluba tradīcijas turpināšanu.¹ Tomēr, neraugoties uz sākotnēji augsto sabiedrisko prestižu un potenciālu, klubs vairāku nosacījumu ietekmē tā arī nespēja gūt nopietnus politiskus sasniegumus, un 1925. gada februārī, kad organizācijas darbība tika apturēta, sabiedrībā jau bija parādījusies skeptiska un pat noraidoša attieksme pret to. Tieši Nacionālais klubs, kā uzskatīja vēlākie aktīvā nacionālisma teorētiķi, savas pastāvēšanas laikā bija palaidis garām “izdevību nogriezt tautas likteņus uz stingras varas ceļa”². Šis spriedums gan ir pārspīlējums, tomēr kluba pastāvēšanu patiešām var dēvēt kā aktīvā nacionālisma neizmantoto iespēju laiku.

LNK emblēma

Jaunās organizācijas ideja Latvijas sabiedriskajā dzīvē pieteica sevi 1922. gada 29. augustā, kad pirmajā dibināšanas sapulcē tika nolemts izveidot "aktīvu patriotisku organizāciju, kuras mērķi ir: modināt un attīstīt latvju tautā valstiski nacionālu apziņu, pabalstīt un veicināt latvju (valsts) valodas lietošanu visās iestādēs, aizstāvēt latvju īpatnējo nacionālo kultūru pret iekšējiem un ārējiem ienaidniekiem un atsaukties uz visām nelatviskām parādībām Latvijas dzīvē, cīnoties pret tām aktīvi un ne vien vārdiem"³. Ievēlētā statūtu izstrādāšanas komisija darbu pabeidza 15. oktobrī, un 15. novembrī Nacionālā kluba statūtus "ar nelieliem pārgrozījumiem"⁴ apstiprināja Rīgas apgabaltiesa. Savu parādīšanos klubs pieteica ar divām apsveikuma telegrammām – jaunajam Itālijas Ministru prezidentam un fašistu partijas vadonim B. Musolīni novembra sākumā⁵ un Latvijas Valsts prezidentam valsts proklamēšanas svētkos 18. novembrī, deklarējot, ka klubs "grib darboties likumības robežās, vispirma kārtā

Eccellenza.

Il movimento dei patrioti d'Italia, di cui anima e capo coronato di splendide vittorie Voi siete, ha provocato un vivo echeggio anchè in Latvia. Le simpatie ardite del popolo latviano hanno sempre appartenuto al paese del sole e della coltura — Italia e questi sentimenti vanno aumentando grazia all'opera vostra e quella dei vostri eroi — i fascisti. E possibile di dire già ora, che il fascismo sarà il fortissimo cemento che unirà tutti i popoli in una grande comunanza di coltura.

In nome dell' organizzazione fascista—Club Nazionale Latviano—inviamovi i nostri saluti e nostra più cordiale riconoscenza pel nuovo movimento nazionale che ha abbracciato tutti i popoli e ha trovato un terreno fertile anchè da noi in Latvia.

Club Nazionale Latviano.

Latvia, Riga, Martas iela Nr. 5.

*Sua Eccellenza,
Presidente del Consiglio
dei Ministri d'Italia
Mussolini,
Capo dei fascisti.*

Il Presidente

Il Vice-Presidente

Segretario

LNK apsveikuma
telegramma

B. Musolīni

1922. gada novembrī

darīdams morālisku spiedienu uz sabiedrību, apelēdams pie tautas pašapziņas", un tikai galējas nepieciešamības gadījumā "būs vietā stingrāki līdzekļi".⁶

Par kluba darbības pirmo pieteikumu 1923. gada sākumā kļuva nacionālo studentu uzstāšanās Latvijas Universitātē, pēc LNK Studentu sekcijas ierosinājuma sarīkojot parakstu vākšanu par ebreju tautības studējošo skaita universitātē pielīdzināšanu viņu procentam armijā un pilnīgu ebreju "žargona" noliegšanu augstskolā.⁷ Studentu uzstāšanās noslēdzās ar protesta dienu 7. martā un sapulci, kurā Rīcības komitejas priekšsēdētājs I. Pone, klātesot ap trijiem tūkstošiem studentu un izglītības ministram P. Gailītim, paziņoja, ka 7. marts "paliks ievērojama diena ne tikai studentu kustības vēsturē, bet arī Latvijas sabiedriskās dzīves vēsturē". Šai akcijai marta beigās sekoja automobiļu demonstrācija Rīgas ielās pret ebreju "iespaidu mūsu ekonomiskajā dzīvē". Demonstrācijas galvenais lozungs bija: "Kas pārkāpj židu sliekšni, tas tautas nodevējs!"⁸ Šī akcija sabiedrībā izraisīja gan krasu noliegumu, gan atbalstu, un, piemēram, Liepājas Drāšu fabrikas un Kara ostas darbnīcu strādnieku grupa klubam adresētajā vēstulē solīja "daudz līdzjūtīga spēka šinī židu tirdzniecības boikotā"¹⁰. Aprīlī kluba galvenā uzstāšanās bija ostas darbinieku streika likvidēšana Rīgā. Uzsāktais streiks, kā ziņoja "Latvis", izraisīja "spēcīgu patriotisma uzliesmojumu visās nacionāli noskaņotās organizācijās"¹¹. LNK uzņēmās streika likvidēšanas organizatora lomu, 19. aprīlī izlaižot uzsaukumu "nacionāli domājošiem pilsoņiem" ar aicinājumu stāties pie ostas darbiem.¹² Tā rezultātā jau pēc dienas ostā strādāja ap tūkstots cilvēku.¹³

Visām šīm akcijām, lai kādi bija to motīvi, vajadzēja vēlreiz uzsvērt kluba nesamierināmo nacionāli valstisko pozīciju. Tomēr par skaļāko un nopietnāko kluba uzstāšanos 1923. gada sākumā izvērtās piedalīšanās 1. maija svinībās, kad vēsturiskas sakritības dēļ savus tradicionālos svētkus un Satversmes sapulces sasaukšanas dienu vienlaikus atzīmēja krasi atšķirīgu politisko noskaņojumu aprindas. Nacionālā kluba apņēmību vēl vairāk stiprināja apsardzības ministra ielūgums uz karaspēka parādi,¹⁴ un Esplanāde izvērtās par aktīvā nacionālisma pirmo "ciņas lauku" burtiskā nozīmē. Sadursmes, kas ar akmeņu sviešanu no abām pusēm bija sākušās Esplanādē (I. Pone paskaidrojumā, gan atzīstot, ka akmeņi tika mesti no abām pusēm, tomēr piebilda, ka "enerģiskāki un lielāki akmeņi" bija nākuši no sociāldemokrātu puses) un kas lika sociāldemokrātiem ķerties pie izdaudzinātajām pipkām,¹⁵ turpinājās ar šaušanu pilsētā. Neko tādu Latvijas demokrātija vēl nebija piedzīvojusi, prasot noteiktu rīcību un liekot valdībai notikušo sadursmju izmeklēšanai izveidot īpašu valdības komisiju.¹⁶ Pie varas esošo politisko spēku pretrunas tomēr bija pārāk lielas, un 1. maija notikumu rosinātā sociāldemokrātu ministru demisija galu galā izraisīja J. Pauļuka kabineta krīzi.¹⁷ Kaut arī uz pirmajām kluba īstenotajām akcijām bija dažāda reakcija, tās nenoliedzami piesaistīja vispārēju ievērību un skaidri demonstrēja kluba pozīciju.

Pilnvērtīgu darbību Nacionālais klubs uzsāka tikai 1923. gada 8. maijā, kad pirmā pilntiesīgo biedru (1924. gada 21. novembra kluba valdes¹⁸ sēdē pieņēma lēmumu turpmāk lietot uzrunu "tautieši",¹⁹ tomēr praksē arī vēlāk saglabājās uzruna "biedri") sapulce ievēlēja pastāvīgas pārvaldes struktūras. No šī brīža sākās strauja kluba skaitliskā sastāva augšana un līdz ar to organizatoriskās struktūras attīstība. 1923. gada otrajā pusē notika rosīgs LNK vietējo nodaļu dibināšanas process, un, piemēram, Centra valdes 5. oktobra sēdē vien apstiprināja septiņu jaunu nodaļu dibināšanu.²⁰ Liela uzmanība bija pievērsta kluba darbības un uzskatu popularizēšanai, īsā laikā izdodot daudzas tematiskas brošūras, bet 1923. gada decembrī, paredzot arī sava preses orgāna izdošanu, pieņēma lēmumu par izdevniecības kooperatīva "Nacionālā kultūra" dibināšanu,²¹ kas "pilnīgi strādās kopā ar LNK"²².

Vērtējot LNK pirmo gadu kopumā, ārēji klubs atstāja nevainojamu principiālas un idejiskas organizācijas iespaidu, ko vēl vairāk pastiprināja vairāku sabiedrībā pazīstamu cilvēku līdzdarbība tajā.²³ Nav nejaušība, ka pirmajos gada svētkos 1923. gada 15. septembrī klubs saņēma apsveikumus arī no Valsts prezidenta un Ministru prezidenta, iekšlietu un kara ministra,²⁴ un paši "klubisti" ne bez pamata deklarēja: "Jau tagad mēs varam runāt, ka esam viena no visplašāk izplatītām organizācijām Latvijā."²⁵ Taču aiz šīs pagaidām spožās fasādes slēpās pirmās nopietnās plaisas organizācijas iekšienē. Līdzšinējās domstarpības, kas parādījās LNK reglamenta pieņemšanā 1923. gada vasarā, bija skārušas vienīgi atsevišķus organizatoriskus jautājumus,²⁶ turpreti tagad, gada beigās, parādījās principiāla rakstura nesaskaņas, kas skāra kluba darbības pamatus un koncentrēti parādījās I. Pones un J. A. Ozoliņa konfliktā.

Konflikta pirmsākumi ir meklējami jau maijā notikušās valdes vēlēšanās, kad students I. Pone kļuva par kluba priekšnieku, bet J. A. Ozoliņš, profesors un bijušais Latvijas goda konsuls Japānā, viens no LNK dibināšanas iniciatoriem, kurš turklāt kā oficiāls kluba pārstāvis 1923. gada aprīlī bija ticis ar augstākajām fašistu partijas amatpersonām Itālijā,²⁷ pat netika ievēlēts valdē. Tāds, pirmajā brīdī šķietami negaidīts vēlēšanu rezultāts patiesībā bija likumsakarīgs, apliecinot LNK augstākajās aprindās valdošā korporatīvisma būtisko un nereti arī noteicošo nozīmi, un šajā kontekstā aiz konkrētiem cilvēkiem un ambīcijām valdes vēlēšanās slēpās daudz vispārīgāks "profesora" un "studenta" konflikts. Pretstatā radikāli – ne tik daudz uzskatos kā uzvedībā – orientētiem "studentiem" "profesors" savā nostājā pārstāvēja tās kluba aprindas, kam bija tuvas vairāk izsvērtas, pārdomātas un arī atbildīgas darbības formas. Tāpēc maijā notikušās LNK valdes vēlēšanas nozīmēja izvēli ne tik daudz starp konkrētiem cilvēkiem, bet starp viņu pārstāvētiem darbības un visas organizatoriskās attīstības virzieniem. Tieši ar to vispirms bija izskaidrojams, kāpēc J. A. Ozoliņu klubā drīzāk uztvēra kā "svešu starp savējiem", un pastāvošajā spēku samērā (valdes vēlēšanās maijā par I. Poni bija balsojuši 25 no 26 klātesošajiem, bet par J. A. Ozoliņu bija nodotas tikai sešas balsis²⁸) viņam ar to, vismaz pagaidām, vajadzēja samierināties.

Mainīt šo situāciju varēja tikai gadījums, kas kļuva par formālu ieganstu konfliktam 1923. gada oktobrī. Kluba pilntiesīgo biedru sapulcē J. A. Ozoliņš apvainoja valdi un īpaši I. Poni dzeršanas rīkošanā kluba telpās un ģenerāļa P. Radziņa atteikšanās no LNK virsaiša amata patieso cēloņu slēpšanā.²⁹ J. A. Ozoliņa versijā P. Radziņš bija atteicies no līdzdarbības LNK valdē nevis laika trūkuma vai militārās karjeras dēļ, kā to skaidroja valdes oficiālais viedoklis, bet gan tāpēc, ka viņš “nevēlas kopā strādāt ar jaunekļiem, kādi ir pašlaik valdē”. Apelējot pie principialitātes, jautājums tika formulēts tieši: “Nacionālajam klubam vienu reizi ir jāizšķiras vai nu par ģenerāli Radziņu, jeb studentu I. Poni.”³⁰ Citā situācijā tas varbūt neliktu šaubīties par nostādnes principialitāti, taču J. A. Ozoliņa formulējumā pārlietu uzkrītošs bija šī jautājuma personiskais aizvainotās patmīlības zemteksts.³¹ Tāpēc, uzklausiņūši I. Pones atzišanos, ka “dzeršana gan esot reiz notikusi”³², pilntiesīgo biedru sapulces pārējie dalībnieki tomēr izvairījās atklāti kritizēt kluba priekšnieku. Tādējādi Nacionālā kluba dzīvē J. A. Ozoliņa uzstāšanās neradīja pārmaiņas un faktiski nozīmēja tikai viņa personisko ambīciju fiasko. Taču tajā pašā laikā ar savu nostādni šis konflikts nemanīti un it kā starp citu akcentēja aktīvā nacionālisma iekšējo, organizatorisko vērtību prioritātes, un strāvojuma turpmākajā pastāvēšanā tam bija būtiska nozīme.

Aiz citiem pārmetumiem pieklusinātā alkoholisma jautājuma neievērošana plašākā kontekstā bija atkāpšanās no pašu skaļi deklarētiem apzinīguma un disciplīnas principiem. Tas nozīmēja bīstamu precedentu, ar kuru Centra valde patiesībā ievada sevi strupceļā, atstājot nākotnei tikai divas un vienlīdz draudīgas izvēles iespējas: vai nu ievērot vienlīdzību, kas neizbēgami prasītu “cīņu ar alkoholu” pasludināt par vienu no aktīvā nacionālisma darbības virzieniem, vai arī, saglabājot visumā noliedzosu attieksmi pret dzeršanu, sekot romiešu “Jupitera un vērša” principam. Šajā nozīmē 1923. gada oktobris iezīmēja svarīgu robežšķirtni attiecībās starp organizāciju (un plašākā nozīmē visu strāvojumu) un tās līderi, radot priekšnoteikumus vēlākajām nesaskaņām organizācijas iekšienē, īpaši attiecībās ar provinces nodaļām. Pirmo soli – un tas ir būtiski – bija spēruši kluba biedri, ar savu nostāju kaut netieši ne vien akceptējot I. Pones rīcību, bet arī sankcionējot viņa īpašo statusu, kas pamatojās kluba pilntiesīgo biedru sapulcē izskanējušā J. Jurevitca formulā: var kritizēt vienu vai otru darbību, bet nedrīkst graut organizāciju!³³ Tā bija pirmā reize, kad I. Poni tik tieši un atklāti identificēja ar organizāciju, taču jau drīz šī konkrētajā situācijā izteiktā atziņa pārvērtās apzinātā un daudz vispārinātākā tendencē. Noteiktām organizācijas (strāvojuma) biedru aprindām I. Pone kļuva par vienu no aktīvā nacionālisma simboliem un fetišiem,³⁴ ko apzinājās un kā argumentu vēlāk izmantoja arī viņš pats, attaisnojot savas “gadījuma” aktivitātes. Tāpēc nav brīnums, ka, novērtējis to kā sapratni, I. Pone arī turpmāk necentās īpaši apslāpēt noslieci uz alkoholu un pēc trijiem gadiem jau uzstājās kā visatļautības iemiesojums, no kura varēja atbrīvoties, tikai šķeļot organizāciju un aizejot.

1924. gads LNK pastāvēšanā sākās ar 18 nacionālo organizāciju priekšstāvju apspriedi, kas sanāca pēc kluba uzaicinājuma 8. janvārī, liekot pamatus biedrībai "Pulkveža Briēža fonds".³⁵ Pēc nedēļas notika biedrības dibināšanas sapulce, un valdes vēlēšanās LNK priekšnieku I. Poni ievēlēja par tās sekretāru. Te klubs, turpinot uzstāties nacionālo organizāciju vienotāja lomā,³⁶ pirmo reizi pieteica sevi arī kā jaunas organizācijas dibināšanas rosinātājs. Tomēr paša kluba dzīvē 1924. gada sākums bija iezīmīgs ar ko citu. LNK otrajam gadam pēc līdzšinējās jūsmīgās aizrautības uzplūdiem vajadzēja izšķirt organizācijas tālākās attīstības virzienu, īpaši ņemot vērā jaunos politiskās situācijas nosacījumus. Līdz ar V. Zamuela – kāda publicista formulējumā "no kreiso sociālistu žēlastības"³⁷ – sastādītās koalīcijas valdības nākšanu pie varas 1924. gada janvārī varēja gaidīt kreiso sociāldemokrātu mēģinājumus izrēķināties ar sev nevēlamiem valsts ierēdņiem un organizācijām.³⁸ Šajā situācijā jau piektajā dienā pēc valdības stāšanās amatā kluba Centra valdes sēdē tika lemts par turpmāko darbību "varbūtējā LNK slēgšanas gadījumā"³⁹, uzdodot izstrādāt jaunas organizācijas statūtus. Tas liecināja, ka kluba varbūtējā slēgšana bija uztverta nopietni, tāpēc vēl jo neizskaidrojamākas izskatījās nākamās demonstratīvi skaļās kluba biedru "aktivitātes" izpausmes.

Vispirms 1924. gada 22. martā vairāki kluba biedri izraisīja sadursmi Strādnieku klubā, un kara ministrs Nacionālo klubu nekavējoties atzina par politisku organizāciju, aizliedzot kareivjiem turpmāk tajā iesaistīties.⁴⁰ Līdz ar to šai sadursmei bija sāpīgas un dažās provinces nodaļās pat liktenīgas sekas,⁴¹ lai gan pats klubs šajā gadījumā vēl varēja atsaukties uz atsevišķiem "neatbildīgiem biedriem"⁴². Jau maija beigās studentu tracī pie "Frankfurtes" viesnīcas policija aizturēja arī LNK priekšnieku I. Poni, un šoreiz tam jau bija grūti atrast attaisnojumu. Abi notikumi, kas citā situācijā varbūt neradītu tik saasinātu reakciju, konkrētajos 1924. gada iekšpolitiskajos apstākļos izskatījās bezatbildīgi un bija spilgts noteiktām kluba biedru aprindām raksturīgā avantūrisma apliecinājums. Demonstrējot principialitāti, I. Pone atteicās no amata līdz laikam, "kamēr viņa lieta ar policiju tiks noskaidrota tiesas ceļā"⁴³, tomēr tas nespēja mazināt kluba biedros, īpaši provinces nodaļās augošo skepsi un vilšanos organizācijas vadībā. No šī brīža var runāt par pieaugošu Nacionālā kluba iekšējās krīzes attīstību.

Pirmais savu attieksmi pauda kluba jaunais virsaitis, nu jau atvaļinātais pulkvedis K. Kūķis, paziņojot par atteikšanos no amata.⁴⁴ Vairākās provinces nodaļās stāvokļa nopietnība prasīja Centra valdes iejaukšanos, bet Talsu un Salacgrīvas nodaļas pat izteica vēlmi likvidēties.⁴⁵ Arvien biežāk dienas kārtībā parādījās jautājumi par disciplīnas pārkāpumiem, to skaitā arī dzeršanu, turklāt vainīgos ar iepriekšējās pieredzes kontekstā negaidītu principialitāti parasti izslēdza no kluba.⁴⁶ Vienlaikus pieauga tendence biedriem izstāties, ko 1924. gada beigās pastiprināja

straujās kluba vadības maiņas. Tā vien šķita, ka būt par Centra valdes locekli šajā laikā bija īpaši apgrūtināši. Oktobra beigās pēc trīs valdes locekļu, to skaitā arī LNK priekšnieka J. Priedes aiziešanas ievēlēja jaunu valdes sastāvu, taču jau novembrī trīs no viņiem ar valdes jauno priekšnieku J. Kalniņu priekšgalā paziņoja par demisiju, un 6. decembrī notika jaunas LNK Centra valdes konstruēšanās.⁴⁷ Bijušais priekšnieks I. Pone pēc maija notikumiem centās turēties ēnā, šajā laikā valdē ieņemot nomināli otršķirīgus amatus. Visbeidzot, gada beigās krasī saasinājās kluba finansiālais stāvoklis, kas spieda samazināt administratīvos izdevumus (augusta beigās ierobežoja LNK amatpersonu algu, bet no oktobra atalgojumu saņēma tikai divi valdes locekļi⁴⁸) un meklēt jaunus ienākuma avotus, ķeroties arī pie ziedojumu vākšanas.⁴⁹ Tomēr taupības politika nedeķa gaidītos rezultātus, un problēmas skāra preses orgāna "LNK Biļetens" izdošanu un decembra beigās arī līdzšinējo kluba telpu īres maksājumus.

Tādējādi 1924. gada beigās LNK iekšējā krīze bija aptvērusi visus svarīgākos organizācijas pastāvēšanas aspektus, un retie organizatoriskie panākumi vispārējo norišu kontekstā izskatījās drīzāk pēc nejaušības. Raksturīgi, ka 1924. gada pēdējos septiņos mēnešos Centra valde apstiprināja tikai vienu jaunu LNK nodaļu. Interesantākais šajā situācijā bija tas, ka kluba iekšējā krīze ārpusē bija gandrīz nemānāma. Klubs demonstrēja savu spīdošo stāvokli otrajos gada svētkos, kas smagajos finansiālajos apstākļos noslēdzās ar Ls 545,10 deficītu,⁵⁰ un uzstājās kā visu nacionālo organizāciju vienotības iniciators, izvirzot vienu no savām nozīmīgākajām iniciatīvām – Nacionālo organizāciju kongresa ideju.⁵¹ Nacionālā kongresa galvenais uzdevums kluba oficioza formulējumā bija "meklēt latvju tautas apvienošanās ceļu"⁵². 1924. gada 5. oktobrī sanākušajā kongresā, no valdības klātesot satiksmes ministram J. Pauļukam,⁵³ pēc "LNK Biļetena" ziņām piedalījās 524 nacionālās organizācijas.⁵⁴ Kongress pieņēma vairākas rezolūcijas, cita starpā aicinot uz vienotību nākamajās pašvaldību un Saeimas vēlēšanās.⁵⁵ Līdzīgu kongresu sasaukšana bija paredzēta arī atsevišķos Latvijas novados – Kurzemē 1924. gada decembrī⁵⁶ un Zemgalē 1925. gada martā.⁵⁷ Visi šie pasākumi uzsvēra kluba ārējo spožumu, gandrīz pilnībā aizsedzot tā iekšējo krīzi. Savā ziņā šis paradokss bija izskaidrojams ar kluba vadītāju spēju sev veltītos pārmērus parādīt kā jau iepriekš sagaidāmu kampaņu pret klubu, ko bija izvērsusi "vienīgi ar kreiso ausi" dzirdošā Demokrātiskā centra valdība⁵⁸ un sociālisti, politiskas spekulācijas nolūkos mēģinoties "ar huligānisma un avantūrisma vārdiem, lai rastu pamatu brutāli izrēķināties ar saviem pretiniekiem"⁵⁹.

Kopumā LNK otrais gads bija lūzuma punkts tā attīstībā, kas bez skaidras perspektīvas un rīcības programmas vēl nesen daudzu apjūsmoto organizāciju bija novedis stagnācijā, agrākos trūkumus pārvēršot tendencē un vienlaikus atkailinot tās negācijas, kas pagaidām vēl nebija sevi pieteikušas vai tika prasmīgi slēptas.

Bija atklājies arī jauns aspekts kluba biedru attieksmē pret organizāciju. 1924. gada novembrī par biedru naudas nemaksāšanu pirmo reizi tika pieņemts lēmums 15 LNK biedrus, starp viņiem arī vairākus dibinātājus, uzskatīt "kā labprātīgi izstājušos no kluba"⁶⁰. Tāpat vairāki kluba biedri, savulaik saņēmuši finanšu aizdevumu no organizācijas un kļuvuši par tās parādniekiem, tagad izvairījās no saistību kārtošanas.⁶¹ Šī attieksme – tiesību un pienākumu izpratnes pretstats – krasi disonēja ar kluba sludinātiem principiem, apliecinot, ka daļai biedru organizācijas deklarācijas bija ne vairāk kā teorētiska konstrukcija, kas nav attiecināma uz viņu personiskām, tīri pragmatiskām interesēm. Tomēr galvenais, ko demonstrēja LNK otrais gads, bija organizācijas nespēja darboties bez tieša kontakta ar oponentu. Sāniedzis uzplaukumu pēc 1923. gada ielu sadursmēm, klubs, kā liecināja nākamais gads, vairs nespēja gūt nopietnus organizatoriskus panākumus, tiklīdz tā oponents, piemērojies jaunajam valdības kursam, atteicās no atklātas konfrontācijas un izvēlējās parlamentāru taktiku. Dibināts un uzstājoties kā pretspēks, Nacionālais klubs bija padarījis savu darbību un sabiedrisko ietekmi atkarīgu no oponenta, un tagad, kad jaunās politiskās situācijas nosacījumi prasīja jaunu taktiku un lika pievērsties pozitīvu darbības mērķu izvirzīšanai, kluba izaugsme apstājās un tā ietekme mazinājās. Taču šajā situācijā, savā pašpārliecinātībā nespēdami būt kritiski, kluba vadoņi organizācijas krīzē pat necentās meklēt savas kļūdas, tā vietā visu vainu saskatot ārējos apstākļos un izdarot, viņuprāt, vienīgo secinājumu, ka organizācijas galvenā panākumu atslēga, tāpat kā līdz šim, slēpjas tiešā reakcijā. Kā drīz vien varēja pārliecināties, klubs arvien dziļāk gāja paša izliktās lamatās. Šajā ziņā, nedaudz apsteidzot notikumus, ir jāpiekrīt kādam vēlāk izteiktam spriedumam, ka LNK vadītāji, kas prata "saviļņot politiski naivo un nenosvērto jaunatni nacionālā jūsmošanā", izrādījās nespējīgi "to disciplinēt, organizēt un virzīt" nopietnā nacionālā darbā.⁶²

1924. gada decembra sākumā Latvijas sabiedrības uzmanības centrā bija ziņas par 1. decembra komunistu puču Rēvelē (Tallina) un V. Zamuēla valdības demisiju Latvijā nākamajā dienā. Abi šie notikumi, kā liecināja "LNK Biļetena" raksti, kluba vadības aprindās izraisīja jaunas cerības un apņēmību. Cerības balstījās uz pārliecību, ka līdz ar Demokrātiskā centra kabineta krišanu klubs varēs pavilkt svītru zem savu "neveiksmju" rindas un atkal sākt no "jaunas lapas". LNK virskopvedis I. Pone sakarā ar "Latvijas kapraču koalīcijas" sabrukumu pat izsludināja "grēku atlaišanu" kluba tautiešiem.⁶³ Apņēmība savukārt bija saistīta ar Igaunijas puča ietekmē likumsakarīgo pretkomunistisko noskaņojumu pastiprināšanos sabiedrībā.⁶⁴ Pēc H. Celmiņa Zemnieku savienības jaunās valdības nākšanas pie varas, kā likās, varēja gaidīt, ka Nacionālā kluba aktīva uzstāšanās būs uzņemta ar valdības "saprotošu" izpratni. Šajā jaunajā situācijā klubs sarosījās, un minētie apsvērumi skaidri

norādīja uz LNK trešā gada darbības prioritāti: pēc “LNK Biļetena” atziņas, ka komunistu puča likvidēšana “izvēdinās gaisu” Igaunijā,⁶⁵ Nacionālajam klubam tagad vajadzēja uzņemties Latvijas “politiskā gaisa attīrītāja” lomu. Taču te kluba centieni sastapa nopietnu pretpēku.

Jau no LNK dibināšanas brīža klubs un kreisie sociāldemokrāti bija ieņēmuši nesamierināmu politisko oponentu pozīcijas, tomēr pēc pirmajām sadursmēm sociāldemokrāti, līdz ar V. Zamuela valdības sastādīšanu izvēloties parlamentāru taktiku, jutās pārāki. Tik ilgi, kamēr savas partijas stāvoklis viņiem šķita neapdraudēts, sociāldemokrātu attieksme pret LNK bija nicinoši augstprātīga. 1924. gada beigās situācija bija būtiski mainījusies. Pēc kluba ierosinājuma 1924. gada oktobrī sanākušais Nacionālais kongress akceptēja visplašākās nacionālo spēku kopdarbības nepieciešamību, kam sekoja 22. decembra lēmums par savstarpēju neapkarošanos Rīgas domes vēlēšanās 1925. gada februārī.⁶⁶ Tas ļāva domāt, ka tuvojošajās pašvaldību un Saeimas vēlēšanās līdzšinējā sociāldemokrātu ietekme varētu būt nopietni apdraudēta. Vēl viens iemesls sociāldemokrātu bažām bija V. Zamuela kabineta demisija, kas nozīmēja pavērsienu viņiem labvēlīgajā iekšpolitiskajā gaisotnē. Šajos apstākļos B. Kalniņa vadītā 1921. gadā dibinātā Strādnieku sporta savienība (SSS),⁶⁷ kas darbojās Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas paspārnē un bija galvenais kluba “fizisko diskusiju” partneris, 1924. gada decembrī uzsāka strauju militarizāciju, kā rezultātā līdz gada beigām visās SSS nodaļās vajadzēja nodibināt militāras sekcijas.⁶⁸ Tā kā līdzīgus iekšējās militarizācijas plānus šajā pašā laikā izskatīja arī klubs,⁶⁹ bija skaidrs, ka LNK rosības jauno pieteikumu pavadīs vēl atklātākas un asākas sadursmes.

Iekšpolitiskās situācijas saasināšanos ievadīja divi sprādzieni kreiso laikrakstu redakcijās – 1924. gada decembrī un 1925. gada 18. janvāra sprādziens “Sociāldemokrāta” drukātavā. Vainīgie netika atrasti, un tas abām pusēm deva pamatu izvērst plašas politiskās spekulācijas. Sociāldemokrāti akcentēja šo akciju rezultātus un izteica pārliecību, ka “Latvijā laikam maz būs tādu cilvēku, kuri šaubītos par to, kas bijuši bumbu sviedēji”⁷⁰. Pilsoniskā prese turpretī norādīja uz dažām divvainībām sprādzienā apstākļos un pievērsa uzmanību to motivācijai, saskatot tajos sociāldemokrātu “vēlēšanu triku”⁷¹. Pēdējo versiju it kā apstiprināja kāda SSS biedra uzstāšanās nākamajā LNK tautas sapulcē.⁷² Visa šī sprādzienu sērija, arī 23. janvāra sprādziens ebreju lūgšanu namā,⁷³ saasināja un padarīja neskaidru politisko situāciju, tomēr pilsonības aprindas, kaut arī uzmanīgi, pagaidām vēl centās aizstāvēt Nacionālā kluba pozīcijas. Taču tikai pagaidām, jo, acīmredzot sapratis šo atbalstu kā atļauju rīkoties, klubs ļoti drīz kļuva par *persona non grata* Latvijas politikā.

Vispirms 1925. gada 26. janvārī, kad dažādie Latvijas politiskie spēki vienlaikus atzīmēja divu valsts un tautas vēsturē nozīmīgu notikumu – 1905. gada 13. janvāra

un 1920. gada Latvijas *de iure* atzīšanas – gadskārtu, policija aizturēja vairākus sociālistu sarīkojuma traucētājus,⁷⁴ bet 31. janvārī četri kluba biedri (arī valdes loceklis N. Pūliņš) izraisīja incidentu Strādnieku klubā.⁷⁵ Divas dienas vēlāk sāka iztiesāt 1924. gada marta Strādnieku kluba sadursmē desmit apsūdzēto LNK tautiešu lietu, un, kaut arī reālie tiesas spriedumi nebija bargi, jo piecus attaisnoja, svarīga šajā gadījumā bija prāvas principiālā nozīme. Kā atzīmēja “Sociāldemokrāts”, te “pirmo reizi Latvijā tika tiesāts vietējais fašisms – un notiesāts”⁷⁶. Tomēr nepatīkamākais un varbūt arī sāpīgākais trieciens kluba prestižam bija vairāku tautiešu publiskā uzstāšanās pret kluba vadības īstenoto politiku, pārmetot, cita starpā, arī to, ka organizācija ir kļuvusi par Zemnieku savienības piedēkli.⁷⁷ Šis apvainojums, kas bija saistīts ar presē jau ilgāku laiku izteiktiem minējumiem par kluba finansiālajām saistībām,⁷⁸ draudēja izvērsties politiskā skandālā un, iespējams, varētu ievadīt dziļu organizācijas krīzi. Taču “varbūt” nesekoja, jo jau 15. februārī Rīgas pilsētas domes priekšvēlēšanu kampaņas laikā kārtējā Nacionālā kluba biedru un Strādnieku sportistu sadursmē netālu no kluba mītnes Martas ielā nāvējoši ievainoja SSS biedru A. Masaku. Latvijas sabiedrības, preses un Saeimas dienaskārtībā nekavējoties nonāca jautājums par “Nacionālā kluba asinsdarbiem”, kura apspriešanas atmosfēru izteiksmīgi raksturoja sociāldemokrātu deputāta A. Rudevica runa, kas sākās ar atgādinājumu par Tautas padomes locekļa K. Kurzemnieka slepkavību 1920. gadā.⁷⁹ Latvijas iekšpolitiskā dzīve strauji nosvērās uz kreiso pusi, ko noteica ne tikai sociāldemokrātu izvērstā propaganda, bet arī sarežģītais pilsonisko aprindu “politiskā pata” stāvoklis. Jebkurš atbalsts “politisko huligānu” un tagad arī “slepkavu” organizācijai konkrētos apstākļos līdzinātos politiskai pašnāvībai, bet atklāts kluba nosodījums nozīmētu kaut netiešu, tomēr noteiktu atbalstu SSS un aiz tās stāvošās kreiso sociāldemokrātu partijas nostājam. Skaidrs bija viens: brīdī, kad no valdošajām aprindām tika prasīta un gaidīta aktīva rīcība un visiem vispirms bija vajadzīgs vainīgais un ne tik daudz patiesība, kluba liktenis bija izšķirts.

Ar Latvju Nacionālā kluba darbības apturēšanu 1925. gada 18. februārī noslēdzās šīs organizācijas nedaudz vairāk kā divus gadus ilgā pastāvēšana. Kaut gan plašākā kontekstā tāds noslēgums bija likumsakarīgs kluba līdzšinējās attīstības tendencēm, šajā situācijā tas tomēr izskatījās neviennozīmīgs. Nav šaubu, ka kluba slēgšanā visvairāk ieinteresēti bija kreisie sociāldemokrāti, un šajā gadījumā “sarkano sportistu” demonstratīva maršēšana gar kluba mītni nebūt neizskatījās pēc nevainīgas nejaušības.⁸⁰ Tomēr nevar arī noliegt, ka 1925. gada februāra konkrētajos apstākļos organizācijas slēgšana – LNK “politiskā nāve” – bija labākais un varbūt pat vienīgais tās ieilgušās iekšējās krīzes atrisinājums, kas ļāva izbēgt no jaunu skandālu un satricinājumu rosināta organizācijas sabrukuma – LNK “idejiskās nāves”. Lai cik paradoksāli tas liktos, kluba slēgšana atbilda arī aktīvā nacionālisma vadoņu interesēm, ļaujot izvairīties no savu kļūdu atzīšanas. Vēl vairāk, uzsverot kluba slēgšanu

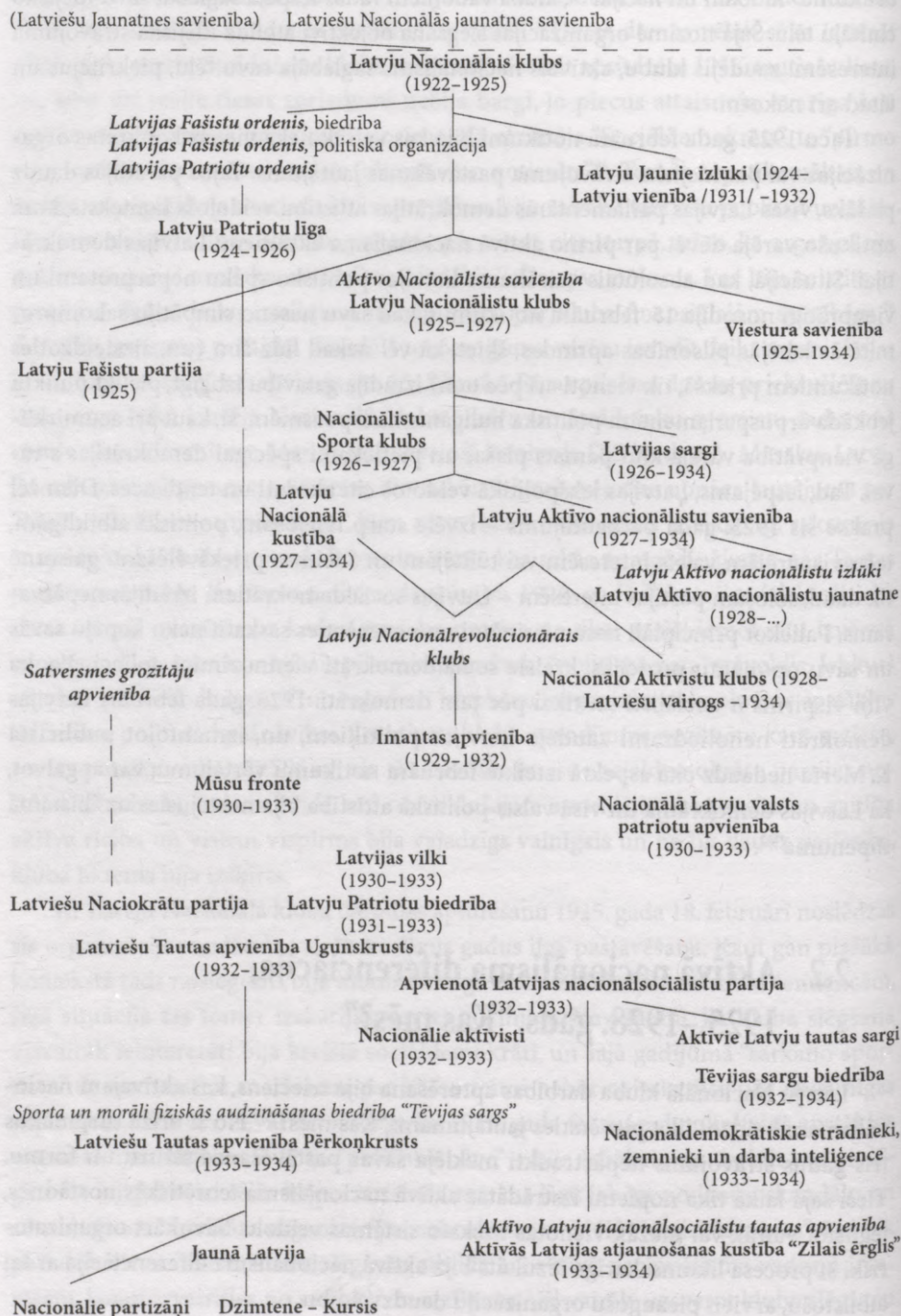
kā politisku izrēķināšanos, kas savā ziņā tā arī bija, un apzīmējot notikušo kā uzbrukumu “klubam un nācijai”⁸¹, kluba vadoņiem radās iespēja saglabāt savu idejisko cīnītāju tēlu. Šajā nozīmē organizācijas slēgšana objektīvi atbilda idejiskā strāvojuma interesēm: zaudējis klubu, aktīvais nacionālisms saglabāja savu tēlu, piekritējus un tātad arī nākotni.

Taču 1925. gada februāra notikumi bija kas vairāk nekā vienas konkrētas organizācijas vai pat idejiska strāvojuma pastāvēšanas jautājums. Tajos parādījās daudz plašāks, visas Latvijas parlamentārās demokrātijas attīstību veidojošs konteksts, kurā notikušo varēja dēvēt par pirmo aktīvā nacionālisma eksāmenu Latvijas demokrātijai. Situācijā, kad absolūtais vairākums Latvijas politisko spēku nepārprotami un vienprātīgi nosodīja 15. februāra notikumus, kad savu neseno simpātiju sakompromitētās labējās pilsonības aprindas, šķiet, kā vēl nekad līdz šim (un, aizsteidzoties notikumiem priekšā, tik vienoti arī pēc tam) izrādīja gatavību izbeigt, pielikt punktu jebkāda ārpusparlamentāra politiska huligānisma izpausmēm, šī, kaut arī acumirkli-gā vienprātība varēja kļūt pamats plašai un pietiekami spēcīgai demokrātijas strāvai. Tad, iespējams, Latvijas iekšpolitikā veidotos citi akcenti un tendences. Diemžēl praksē šis 1925. gada pārbaudījums – izvēle starp tālejošām, politiski atbildīgām, taču vispārējām valsts interesēm vai tūlītējām un Saeimas priekšvēlēšanu gaisotnē tik daudzsoļošām partijas interesēm – Latvijas sociāldemokrātiem izrādījās nepārvarams. Paliekot principiāli nesamierināmi un necenšoties saskatīt neko kopēju savās un savu oponentu pozīcijās, kreisie sociāldemokrāti viennozīmīgi apliecināja, ka viņi vispirms ir sociālisti un tikai pēc tam demokrāti. 1925. gada februārī Latvijas demokrāti nenoliedzami zaudēja Latvijas politiķiem, un, izmantojot publicista K. Merta nedaudz citā aspektā izteikto februāra notikumu vērtējumu, var apgalvot, ka Latvijas demokrātija un visa valsts politiskā attīstība bija nostājusies uz “bīstamā slīpenuma”⁸².

2.2. Aktīvā nacionālisma diferenciācija, 1925.–1928. gads. “Kas mēs?”

Latvju Nacionālā kluba darbības apturēšana bija trieciens, kas aktīvajam nacionālismam beidzot lika pievērsties jautājumam: “Kas mēs?”⁸³ No šī brīža turpmākos trīs gadus strāvojums nepārtraukti meklēja savas pastāvēšanas saturu un formu. Tieši šajā laikā tika nopietni izstrādātas aktīvā nacionālisma teorētiskās nostādnes, iegūstot vairāk vai mazāk vienotas uzskatu sistēmas veidolu. Savukārt organizatoriski šī procesa likumsakarīgs rezultāts bija aktīvā nacionālisma diferenciācija ar tai atbilstošu, arvien pieaugošu organizāciju daudzveidību.

Aktīvā nacionālisma organizatoriskā struktūra

Pirmo mēģinājumu Nacionālā kluba veidotās idejiskās un organizatoriskās tradīcijas ietvaros dibināt jaunu organizāciju 1924. gada sākumā uzņēmās sev pienācīgu vietu neatradušais un kluba vadošo aprindu atstumtais J. A. Ozoliņš. Sameklējis starp "klubistiem" vēl dažus domubiedrus, viņš iesniedza lūgumu reģistrēt **biedrību "Latvijas Fašistu ordenis"**. Tās raksturīgākā iezīme, spriežot pēc statūtiem, bija pseidoreligiisks misticisms, sākot ar ordeņa "patronu un pirmo brāli Sv. Gabrieli" un beidzot ar organizācijas amatpersonām – prioriem un mestriem – un struktūrvienībām – ložām un konventiem.⁸⁴ Atbildot uz šo lūgumu, Rīgas apgabaltiesa 1924. gada aprīļa sākumā, atsaucoties uz fašismu kā politisku parādību un savu pilnvaru ierobežojumiem par politiskām organizācijām, atteicās izskatīt biedrības reģistrāciju.⁸⁵ Tāpēc mēnesi vēlāk, maija sākumā, Iekšlietu ministrijā tika iesniegti tāda paša nosaukuma, bet jau **politiskas organizācijas** statūti. Šoreiz noraidījuma galvenais iemesls bija termina "fašisms" lietošanas izpratne, norādot, ka šo nosaukumu izmanto kāda politiska organizācija Itālijā, kuras mērķis ir cīņa pret sociālistiem, bet Latvijā sociālistu, tas ir, legālu partiju, "apkarošana ar varas darbiem" nav pieļaujama.⁸⁶

Līdzīgs liktenis bija maija beigās iesniegtam trešajam – **politiskas organizācijas "Latvijas Patriotu ordenis"** – reģistrācijas lūgumam, tikai šoreiz atteikuma galvenais pamatojums bija ļoti vienkāršs: likumos nav paredzēta ordeņu pastāvēšana Latvijā (!).⁸⁷ Šī atteikuma motivācija beidzot lika saprast, ka patiesais atteikumu cēlonis ir nevis nosaukumā un statūtos, bet cilvēkos vai precīzāk – tieši J. A. Ozoliņa personā un viņa sarežģītajās attiecībās ar varas aprindām.⁸⁸ To apliecināja arī tas, ka 1924. gada septembrī ar gandrīz tiem pašiem statūtu parakstītājiem, bet jau bez J. A. Ozoliņa Rīgas apgabaltiesa reģistrēja jaunu organizāciju – **biedrību "Latvju Patriotu līgu"**.⁸⁹

Izaugusi no Nacionālā kluba tradīcijas⁹⁰ un saglabājot atsevišķus ordeņa idejas atribūtus, Patriotu līgai bija vairākas īpatnējas iezīmes: fašisma simbolu demonstratīva izmantošana, reprezentatīvi sakari ar ārvalstu un starptautiskām radniecīgām organizācijām un konkrēti ar 1924. gada jūnijā Ženēvā dibināto "Līgu cīņai ar 3. Internacionāli",⁹¹ bet visvairāk tās krasi izteiktais paramilitārisms, vismaz teorētiski kā iespējamās pieļaujot arī galējas, teroristiskas darbības metodes. Uzņemot jaunus biedrus, anketā bija jautājumi ne vien par viņu militāro izglītību un prasmi rīkoties ar ieročiem, bet arī par izpratni tādās visai specifiskās sfērās kā pirotehnika un smacējošas gāzes.⁹² Pēc iekšējās darbības reglamenta visi līgas biedri līdz 25 gadu vecumam bija pakļauti militarizācijai īpašā līgas leģiona struktūrā. Līgas valdes sēdēs savukārt tika apspriesta valsts sadalīšana militāros rajonos, lai vajadzības gadījumā nodrošinātu iespējami ātru spēku mobilizāciju.⁹³ Šie militāro plānu elementi izskatījās visai iespaidīgi, lai gandrīz vai liktu noticēt organizācijas nopietnajiem nodomiem "vajadzības gadījumā", ja vien līgas iespējas kaut daļēji atbilstu tās pretenzijām. Pat lielākā uzplaukuma laikā Patriotu līgas biedru skaits nepārsniedza 30 cilvēku, un vienīgā iecerētā nodaļa Liepājā⁹⁴ tā arī netika nodibināta.

Jau 1925. gada sākumā kļuva skaidrs, ka jaunās organizācijas dibināšanai nebija sekojis gaidītais biedru pieplūdums. Tas sagādāja vilšanos tās dibinātājiem, un pēc Nacionālā kluba darbības apturēšanas arī līgu sāka pamest nosvērtākie biedri. Pārvaldes struktūras darbību izbeidza jau 1925. gada maijā, un no šī brīža organizācija faktiski atradās letargijas stāvoklī. Tomēr gada beigās ar Patriotu līgas priekšsēdētāja biedra E. Sandera pūlēm tās radikālāk noskaņotie biedri nolēma ķerties pie praktiskiem soļiem. Saglabājot nosaukumu, patiesībā tā jau bija cita organizācija ar palikušajam biedru sastāvam atbilstošu taktiku,⁹⁵ un tas arī izšķīra līgas likteni. "Labāko nodomu" vadīti, lai dotu iespēju pilsonībai vērsties pret sociālistiem, līgas biedri 1926. gada janvārī sarīkoja sprādzienus pilsonisko laikrakstu – 29. janvārī "Brīvās Zemes" Rīgā un 30. janvārī "Zemgales Balss" Jelgavā – redakcijās.⁹⁶ Pēc tam gan E. Sanders izteica neizpratni par valdības "savādo" reakciju uz sprādzieniem: "Mēs liekam valdībai mutē konfekti, bet viņa splauj ārā!"⁹⁷ Šie sprādzieni beidzot lika sabiedrībai runāt par Patriotu līgu, taču – jau pagātnes formā. Kaut gan Iekšlietu ministrijas ierosinājumā slēgt līgu bija minēts, ka tās mērķis esot panākt "fašistiskās diktatūras" nodibināšanu Latvijā,⁹⁸ praksē tā bija ne vairāk kā skaļu deklarāciju organizācija.

Vienlaikus ar Patriotu līgu 1924. gada septembrī bija reģistrēta **biedrība "Latvju Jaunie izlūki"**,⁹⁹ kas, tāpat kā līga, izauga no Nacionālā kluba aprindām, taču pēc darbības principiem un nostādnēm kardināli atšķīrās gan no kluba, gan līgas. Vienīgā Jauno izlūku darbības platformas deklarācija izskanēja 1925. gada maijā, kad biedrības vadītājs bijušais kluba valdes loceklis J. Pauļuks, norāidāms uz kara un aktuālā "politisko kaislību" laika postošo ietekmi, par galveno organizācijas mērķi izvirzīja rūpes par jaunatnes "fizisko un garīgo veselību", akcentējot jaunatnes audzināšanu nacionālā garā.¹⁰⁰ Attiecībās ar citām organizācijām biedrība solījās būt lojāla, neizvirzot savai darbībai nekādas politiskas pretenzijas, un šai nostājai tā arī sekoja bez nekādām plašāk ievērotām darbības izpausmēm. Acīmredzot tāpēc Jauno izlūku turpmāko pastāvēšanu pārējās aktīvā nacionālisma organizācijas neievēroja, līdz 1932. gadā – gadu pēc nosaukuma maiņas (**Latvju vienība**) – biedrību tikpat klusi un neievēroti slēdza.¹⁰¹

Abas 1924. gadā dibinātās organizācijas – Patriotu līga un Jaunie izlūki – nekādi nespēja sacensties ne ar Nacionālā kluba popularitāti, ne ietekmi, un to pastāvēšanu plašāka sabiedrība gandrīz nepamanīja, tomēr aktīvā nacionālisma ietvaros principiāli nozīmīgs bija pats organizāciju dibināšanas fakts. No šī brīža aktīvo nacionālismu vairs nevarēja identificēt tikai ar vienu organizāciju. Bez tam katra jaundibinātā organizācija līdzās LNK ar savas pastāvēšanas un darbības principiem norādīja uz savdabīga, kaut arī pagaidām vāji izteikta novirziena parādīšanos aktīvajā nacionālismā.

1925. gada februāra notikumi aktīvā nacionālisma attīstībā iezīmēja kardinālu pārvērsieni. Kā norādīja paši "klubisti", tautiešu vidū pēc 15. februāra bija notikusi krasa nogrupēšanās.¹⁰² Daži šajos notikumos saskatīja vispirms Nacionālā kluba slēgšanu

kā valdošo aprindu represiju politikas turpinājumu, kas, viņuprāt, bija iemesls izvēlēties radikālākas taktikas līdzekļus. Praksē šai K. Merta formulētai "individuāli partizāniskās cīņas" idejai¹⁰³ sekoja nelegāla un savās izpausmēs visai neskaidra "**Latvju Fašistu partija**" (LFP). Tās darbība, kā varēja spriest, aprobežojās ar diviem uzsaukumiem—skrejlapām 1925. gada martā un aprīlī. Tajās bija deklarēta gatavība uz "nesaudzīgu teroru",¹⁰⁴ uzsverot, ka "pie pašreizējā stāvokļa ir tikai viens ceļš – fašistiskā revolūcija"¹⁰⁵. Latvijas drošības iestādēs lielāko satraukumu izraisīja aicinājumi organizēties "slepenos fašistu pulciņos", bet, kā liecināja Politiskās pārvaldes ierēdņu ziņojumi, ne 1925. gadā, ne 1927. gada sākumā pēc atkārtotas proklamāciju parādīšanās reāla partijas darbība un organizācija valstī nebija novērojama.¹⁰⁶ Visticamāk, šī "partija" nebija nekas vairāk kā dažu cilvēku vai pat tikai viena cilvēka radīta papīra vai, precīzāk, skrejlapu organizācija, un, izņemot minējumus, arī tās idejiskais iedvesmotājs palika nenoskaidrots. B. Kalniņa spriedumi Fašistu partiju pierakstīja V. Smašenam-Savinskim,¹⁰⁷ tomēr vairākas norādes liek domāt, ka aiz tās stāvēja N. Pūliņš.¹⁰⁸

Mērenāk noskaņotie nu jau slēgtā kluba tautieši atšķirībā no radikāliem 1925. gada februāra notikumos vispirms akcentēja neattaisnojamo politisko slepkavību, un viņu lielākā daļa, īpaši provinces nodaļās, pauda savu attieksmi, aizejot no aktīvā nacionālisma. Citu ceļu izvēlējās bijušās LNK Jelgavas nodaļas nosvērtākie biedri, kuri kopā ar E. Blanku 1925. gada martā dibināja **biedrību "Viestura savienība"**.¹⁰⁹ Savienība pieteica sevi kā "ārpus politikas stāvošu jaunatnes organizāciju", atsakoties no piedalīšanās pat Nacionālo organizāciju savienībā,¹¹⁰ tomēr, neskatoties uz uzsvērtu apolitiskumu un plašāk atzīmējamu darbības izpausmju trūkumu, dažādie aktīvā nacionālisma izdevumi savienību atšķirībā no Jaunajiem izlūkiem līdz pat 30. gadiem minēja starp savām organizācijām.¹¹¹

Tādējādi pēc Nacionālā kluba slēgšanas parādījās noteikta un visai skaidra aktīvā nacionālisma idejiskās un taktiskās diferenciācijas tendence, ko jau iezīmēja jaunu organizāciju dibināšana 1924. gadā. Tā rezultātā strāvojuma ietvaros formējās divi savas darbības principos būtiski atšķirīgi novirzieni – nosacīti radikālais un nosacīti mērenais jeb liberālais. Turklāt, ņemot vērā šķelšanās iespaidā dzimuša strāvojuma objektīvos centienus vispirms norobežoties, nav nejaušība, ka tieši pirmajām abu novirzienu organizācijām spilgtāk izteiktas bija to īpatnējās iezīmes un nostādnēm piemita krasāks raksturs. Katra savā nozīmē tās kļuva par aktīvā nacionālisma ekstrēmiem. Tiesa, izvirzot savai darbībai tik šaurus ietvarus, bija skaidrs, ka šīs organizācijas var pārstāvēt un tātad arī aptvert tikai ierobežotu bijušā kluba tautiešu daļu un ka noteicošais vārds aktīvā nacionālisma tālākajā pastāvēšanā tāpat kā līdz šim piederēs Nacionālā kluba bijušo vadoņu pārstāvētiem principiem.

Kluba vadošās aprindas uz organizācijas darbības apturēšanu reaģēja nekavējoties, tomēr praktisku lēmumu pieņemšanā tās vilcinājās, kas lika domāt par iespējamām uzskatu atšķirībām vai pat nopietnām domstarpībām. Par tādu varbūtību

liecināja ne vien neskaidriības ar pārejas laikā izdotā laikraksta "Imantas Gars" otro numuru, par kura saturu redakcija atteicās atbildēt, bet arī pretrunīgie paziņojumi saistībā ar turpmākiem organizatoriskiem nodomiem. Marta sākumā "Imantas Gars" rakstīja par gatavošanos iesniegt reģistrācijai "**Aktīvo Nacionālistu savienības**" statūtus,¹¹² bet 21. martā atklātībā negaidīti tika paziņots pirms mēneša (!) notikušās apspriedes "vienprātīgais lēmums" dibināt uzreiz divas organizācijas.¹¹³ Šis mulsinošais paziņojums par divu organizāciju vienlaicīgu dibināšanu¹¹⁴ noskaidrojās, kad kļuva redzams, ka 7. aprīlī reģistrētā Aktīvo Nacionālistu savienība tā arī neuzsāka darbību. Kā 1927. gadā skaidroja viens no tās statūtu parakstītājiem K. Merts, savienību dibināja, lai jaunās organizācijas "slēgšanas gadījumā būtu vieta [organizācija], "kur palikt""¹¹⁵. Savukārt jautājums par iemesliem, kas noteica tieši savienības atstāšanu "rezerves organizācijas" statusā, atklājās vēlākajās bijušo domubiedru viedokļu sadursmēs, jo līdzās nosaukumam (kas šajā gadījumā nozīmētu jau pazīstamās organizatoriskās abreviatūras zaudēšanu) tai piemita vēl viens būtisks trūkums, proti, tā tika reģistrēta kā politiska partija, un tās darbības uzsākšana aktīvajam nacionālismam nozīmētu līdzšinējā – vispār nacionālā un neparteiskā spēka – tēla zaudēšanu. Ar šiem apsvērumiem arī bija izskaidrojams tas, kāpēc priekšroka tika dota 1925. gada 25. martā reģistrētai biedrībai "**Latvju Nacionālistu klubs**".

Jaunais klubs organizatoriski bija Nacionālā kluba tiešs pēctecis, par ko liecināja aicinājums darbības uzsākšanai izmantot "bij[ušo] L.N.K. nodaļu aparātu un visu L.N.K. nodaļu tīklu"¹¹⁶, pārņemot slēgtā kluba telpas un inventāru.¹¹⁷ Tomēr Nacionālistu klubs nebija mehānisks Nacionālā kluba turpinājums. Situācija prasīja, lai jaunajā formā būtu arī jauns saturs. Jau ar pirmajiem soļiem "klubisti" centās uzsvērt, ka aktīvajā nacionālismā ir sācies jauns kurss, parādot to vispirms ar demonstratīvu principialitāti un atklātību disciplīnas jautājumos. Zīmīgi, ka dibināšanas sapulces lēmumos īpašs paragrāfs (nr. 13) bija aizliegums iereibušā stāvoklī apmeklēt kluba telpas vai kluba formastērpā atrasties publiskās vietās.¹¹⁸ Jau aprīļa sākumā bija publicēti valdes pirmās sēdes lēmumi izslēgt vai degradēt tautiešus par šo nosacījumu neievērošanu.¹¹⁹ Uzsvērtās disciplīnas kontekstā svarīgs bija lēmums par tautiešu pārreģistrāciju.¹²⁰ Izmaiņas kluba deklarētajos principos atspoguļojās arī biedrības statūtu formulētos darbības mērķos, kuros bija divi jauni punkti. Klubs apņēmās veicināt jaunatnes izglītību, lai audzinātu "brīvi domājošus pilsoņus", un savā darbībā ieturēt "stingri apolitisku virzienu".¹²¹ Tomēr lielākā un būtiskākā atšķirība, kas kluba pastāvēšanai deva principiāli jaunu nozīmi, bija tā jaunā loma strāvojumā. Abi jau agrāk noformējušies aktīvā nacionālisma novirzieni ne vien sašaurināja kluba pastāvēšanas sociāli psiholoģisko bāzi, bet vienlaikus arī ierobežoja tā teorētisko platformu un politiskā manevra iespējas. Šajā situācijā, atrazdamies starp "liberāļiem" un "radikāļiem", klubs bija spiests noskaidrot savu pozīciju, uzņemoties aktīvā nacionālisma "centristu" lomu.

Iemeslu savas pozīcijas noskaidrošanai deva pēc "fašistu" skrejlapu parādīšanās E. Blanka izteiktie publiskie pārmetumi "histēriskajiem aktivistiem". Uz to klubs, noraidot jebkādu saistību ar Fašistu partiju, atbildēja, ka Latvijā "pie pašreizējiem apstākļiem nelegālas cīņas veids nevar būt vēlams, bet var būt pat bīstams", reizē norādot, ka arī E. Blanka sludinātais "kulturālais nacionālisms" ar tā "lēnprātīgo pretimnākšanu sociālistiem" jau sen ir zaudējis piekritējus Latvijas laukos.¹²² Ne-
daudz vēlāk – pēc Fašistu partijas otrā uzsaukuma – klubs vēlreiz pauda noraidošo attieksmi pret "jaunizceptajiem fašistiem", izsakot cerību, ka aiz šīs partijas slēpjas vienkārši "puicisks neprāts", nevis "nelietīga prāta izperināta avantūra".¹²³ Tādējādi jau ar pirmajām deklarācijām klubs skaidri norādīja, ka tam nav pieņemama ne "liberālu", ne "radikālu" aktīvā nacionālisma izpratne, un, balansējot starp šiem no-
virzieniem, sākās Nacionālistu kluba pirmais gads.

Kluba pastāvēšanas pirmie mēneši spilgti parādīja jaunu apstākli: 1925. gadā pirmoreiz par tik nozīmīgu un savā ziņā izšķirošu faktoru aktīvā nacionālisma pastāvēšanā kļuva ārējie vispārējās iekšpolitiskās situācijas nosacījumi. Februāra notikumu iespaidā līdzšinējo visumā iecietīgo un pat simpatizējošo pilsonības no-
stāju bija nomainījusi acīm redzama neuzticība, kas izpaudās ne tikai pastiprinātā varas aprindu politiskā uztraudzībā, bet arī aktīvā un brīžiem visai īpatnēji motivētā pretdarbībā. Pirmais vērā ņemamais apliecinājums tam bija kluba iecerētā 1. maija lāpu gājiena pēkšņais aizliegums, ko, ņemot vērā šajā pašā dienā notikušā sociālistu gājiena netraucētu norisi, "klubisti" novērtēja kā valdības pliķi Nacionālistu klu-
bam.¹²⁴ Tiesa, steigā sasauktā kluba tautas sapulce Rīgas Latviešu biedrības namā pēc klātesošās "tautas pieprasījuma" tomēr noslēdzās ar stihisku – kā to atzina arī Rīgas apgabaltiesas izmeklēšana¹²⁵ – gājienu pa Rīgas ielām.

Vienlaikus ar pilsonības nostājas maiņu, februāra politisko panākumu iedvesmo-
ti, bija sarosījušies arī kreisie sociāldemokrāti. Vispirms laikrakstā "Sociāldemokrāts" bija publicēti uzbrukumi kluba vadītāju privātai dzīvei un sevišķi politiskai pagātnei, kurā sociāldemokrāti pēc zīmīgas ironijas uzstājās no "valstisko interešu" pozīcijām un galvenos pārmetumus veltīja vairāku aktīvā nacionālisma lideru komunistiskai pagātnei. Apvainojumi visbiežāk skāra bijušo "padomju ierēdni" I. Poni,¹²⁶ "komunis-
tu spiegu" V. Smarenu-Savinski un, protams, bijušo komisāru un "bandītu" K. Mertu. Tiesa, apvainojumu faktiskais pamats bija visnotaļ trūcīgs,¹²⁷ tāpēc kluba "komunistu
aģenti", nesagaidījuši atbildi uz prasību sniegt konkrētus pierādījumus, nosauca Sa-
eimas lielāko "komisāru apkarotāju" B. Kalniņu par vienkāršu nelieti¹²⁸ un, izņemot K. Mertu, uz līdzīgiem paziņojumiem turpmāk nereaģēja.

Daudz svarīgāka nozīme bija tam, ka B. Kalniņa vadīto "sarkano sportistu" līdz-
šinējo, drīzāk aizstāvēšanās taktiku attiecībā ar aktīvo nacionālismu tagad nomainīja
jaunās organizācijas "Strādnieku sports un sargs" (SSS) atklāti izaicinoša un aprē-
ķināta provokāciju taktika. Pēc kluba "pilnīgi drošo avotu" informācijas "sportisti"

bija nopietni – 1923. gada “pipku tradīcijās” (ko palīdzēja nodrošināt valdības “aizdevums” (!) 1000 pipku iegādei) – gatavojušies 1. maija svinībām.¹²⁹ Oponentu trūkuma dēļ gatavošanās šoreiz izrādījās velta, bet tūlīt pēc tam SSS biedri, kuri solījās “sargāt Latvijas Republiku un tās demokrātisko Satversmi”¹³⁰, arvien biežāk bija iesaistīti pret Nacionālistu klubu vērstos incidentos un akcijās.¹³¹ Jaunās SSS taktikas aprēķins bija precīzs, un, lai gan kluba vadošās aprindas, aizliedzot tautiešiem formas tērpā vakaros apmeklēt jaunatnes pulcēšanās un neizbēgamo sadursmju vietu Vērmānes dārzu,¹³² demonstrēja centienus izvairīties no atklātas konfrontācijas, sadursmes tomēr turpinājās.

Jaunais “ielu cīņu” vilnis kulmināciju sasniedza 1925. gada jūnija sākumā, kad Rīgas centrā atkal skanēja šāvieni. Sadursmju raksturs un vieta ļāva domāt, ka tā ir B. Kalniņa vadītās organizācijas biedru iniciatīva,¹³³ taču šajās sadursmēs atklājās kluba biedru sastāva neviendabība. Neraugoties uz “visstingrāk izvesto tautiešu izlasi”¹³⁴, pretstatā kluba oficiāli deklarētai nostājai sadursmēs iejaukto kluba tautiešu vārdi liecināja, ka daļa organizācijas biedru tā arī nespēja atturēties no “fīzisko diskusiju” metodēm. Šo sadursmju sakarā sabiedrības uzmanības lokā nonāca īpatnēja apvienība – tā saucamie *akropolieši*, kas vēlākajos aktīvā nacionālisma izdevumos dēvēta par Nacionālistu kluba atzarojumu.¹³⁵ B. Kalniņš šīs grupas darbību viennozīmīgi saistīja ar klubu, apgalvojot, ka 1923. gadā šī grupa uzņemta LNK, veidojot tā saukto otro kopu. Kaut arī Nacionālistu klubs pēc sadursmēm apgalvoja, ka tam nav nekā kopēja ar “akropoliešu” grupu,¹³⁶ B. Kalniņa versijā, atzīstot par lietderīgu izvairīties no aktīvā nacionālisma vārda aptraipīšanas, 1925. gadā tā bija tikai fiktīvi norobežojusies no kluba.¹³⁷ Spriežot pēc dažādu avotu ziņām, šīs apvienības līderis bija 1923. gada septembrī klubā uzņemtais V. Vaitnieks,¹³⁸ kurš kopā ar domubiedriem jau ilgāku laiku pieslējās radikālismam. Tieši V. Vaitnieks tika saistīts ar gatavošanos izjaukt februārī nošautā SSS biedra A. Masaka bēres.¹³⁹ “Akropoliešu” grupa bija iejaukta daudzās 1925. gada vasaras sadursmēs, izraisot krasu sabiedrības nosodījumu.

Kluba oficiāls nekavējoties paziņoja, ka “kausalībai reiz par visām reizēm ir jādara gals”, jo sevišķi tāpēc, ka Latvija robežojas ar “sarkano Maskaviju”, un tas, kurš to nesaprot, ir “vai nu muļķis, jeb nelietis”.¹⁴⁰ Tomēr šis deklaratīvais nosodījums nespēja ietekmēt pilsonības reakciju uz sadursmēm, jo iespējamās politiskās sekas 2. Saeimas vēlēšanu priekšvakarā bija neparedzamas. Situācijā, kuras attīstība lika atcerēties februāra krīzi, pilsonība uzskatīja par nepieciešamu rīkoties, un atšķirībā no februāra notikumiem šoreiz ielu sadursmes tika izšķirtas valdības kabinetos. Politisko apsvērumu diktētais verdikts patiesībā bija jau paredzams, un 19. jūnijā vienlaikus ar trim “sportistiem”, balstoties uz 1917. gada 2. augusta jeb tā saukto Kerenska likumu,¹⁴¹ tika arestēts Nacionālistu kluba priekšnieks I. Pone. Līdz ar šo arestu kluba un arī visa strāvojuma pastāvēšanā iezīmējās jauns pavērsiens.

Sakarā ar I. Pones arestu klubs tajā pašā dienā sasauca Centra valdes un aktīvo tautiešu kopēju plenārsēdi, kuras galvenais uzdevums bija "vēlreiz pastrīpot L.N.K. darbības apolitisko virzienu"¹⁴². Klubs apņēma "nesaudzīgi norobežoties" no tā sauktā akropolisma un atkārtoti pārbaudīt savu sastāvu, "tīrīšanas darba izvešanai" izveidojot īpašu Disciplīnas komisiju. Bez tam tika pārvēlēta kluba valde, priekšnieka amatam izvēloties "sabiedriski nevainojamu personu" Ž. Dekšenieku un noņemot vēl divus valdes locekļus, to skaitā līdzšinējo priekšnieka biedru pulkvedi K. Berķi. Tomēr svarīgākas par šiem "organizatoriskajiem secinājumiem" bija divas tendences, ko iezīmēja I. Pones arests.

Pirmkārt, tā bija pirmā tik skaidra valdošo aprindu preventīva un, kas īpaši jāuzsver, arī ārkārtēja rakstura pasākums pret aktīvo nacionālismu.¹⁴³ Tas acīmredzami apliecināja konstitucionālo institūtu vājumu cīņā ar ārpusparlamentārām politiskās darbības izpausmēm. Zīmīgi, ka Kerenska likuma pirmā piemērošanas prakse drīzāk izskatījās pēc valdības darījuma ar "sabiedriskā miera un kārtības apdraudētāju". Jūnijā arestētais I. Pone vēl septembrī Latvijas politiskajā dzīvē bija *persona non grata* un, lai "atsvabinātos no drūmām izjūtām"¹⁴⁴, 6. septembrī bija devies uz Itāliju. Taču jau 7. oktobrī – tāpat trešajā dienā pēc 2. Saeimas vēlēšanām (zīmīga sakritība!), neradot varas iestāžu iebildumus, I. Pone atgriezās dzimtenē, lai nekavējoties uzstātos ar priekšlasījumu "Taisnība par fašismu Itālijā".¹⁴⁵ Tādējādi valdības motivācijai arestēt I. Poni bija komiska nokrāsa, tomēr sava darījuma galveno mērķi varas aprindas bija sasniegušas. Trūkstot tiesiskam pamatam ierobežot personas tiesības, Kerenska likums izrādījās labākais līdzeklis, lai, kā šajā gadījumā, 2. Saeimas priekšvēlēšanu laikā, nodrošinātu politiskās situācijas kontrolētu attīstību. Pēc 1925. gada, atmetot neveiklību, valdošās aprindas šī likuma izmantošanu padarīja par pastāvīgu iekšpolitiskās dzīves praksi.

Otrkārt, I. Pones arests kluba "pirmajās rindās" izraisīja ne vien formālus pārkārtojumus, bet arī rosināja apņēmību un gatavību pārmaiņām organizācijas iekšējā dzīvē. Jau 1923. gadā aizsākusies tendence aktīvo nacionālismu personificēt ar I. Poni pakāpeniski bija kļuvusi par nerakstītu normu, kas nepieļāva mēģinājumus apšaubīt "pirmā nacionālista" autoritāti. Šajā situācijā vadoņa arests deva vienīgo iespēju viņa līdzgaitniekiem uzsākt pārmaiņas un apliecināt sevi. Liekot saprast, ka "neaižstājamā vadoņa" prombūtne nenožīmē pārtraukumu aktīvā nacionālisma pastāvēšanā, Nacionālistu kluba jaunie līderi vienlaikus centās parādīt, ka viņiem ir ne tikai savi, bet arī no I. Pones kursa atšķirīgi uzskati. To parādīja nostāja pret minēto "akropoliešu" grupu. Neraugoties uz kluba oficioza nesenajām deklarācijām, šī grupa vēl arvien bija kluba biedru sarakstos, liekot domāt, ka viņu aktivitātēm vismaz netiešu atbalstu bija izrādījis pats kluba priekšnieks I. Pone.¹⁴⁶ Tagad vienlaikus ar viņa arestu skalākie "akropoliešu" pārstāvji nekavējoties tika izslēgti vai, apstākļu spiesti, izstājās no kluba.¹⁴⁷ Lai arī konkrētajā situācijā jaunās valdes soļi

izskatījās kā objektīva nepieciešamība, šī disciplīnas nostiprināšanas akcija vadoņa prombūtnē bija visai demonstratīva, un gandrīz droši varēja paredzēt, ka līdz ar I. Pones atgriešanos Nacionālistu klubu gaida nopietni satricinājumi.

Nacionālistu kluba, tāpat kā visas valsts dzīvē 1925. gada rudens vispirms nozīmēja 2. Saeimas vēlēšanas. Jau jūlijā, bet īpaši no augusta klubs izvērta rosīgu agitāciju par nacionālās pilsonības vienotību, un tā oficiozs vēlēšanu priekšvakarā izteica cerību, ka kļūmīgajiem pirmā parlamenta vēlēšanu rezultātiem šoreiz sekos veselā saprāta uzvara.¹⁴⁸ Tomēr vēlēšanu rezultāti neattaisnoja cerības, un tūlīt pēc vēlēšanām kluba oficiozs reaģēja ar skeptisku nolemtību: "Tas ir noticis!"¹⁴⁹ No šī brīža organizācijas dzīvē iestājās acīm redzams pagurums, ko vēl vairāk saasināja I. Pones Itālijas trimdas laika beigas. Jau oktobra vidū parādījās ziņas par kluba finansiālām grūtībām¹⁵⁰ un par K. Merta aiziešanu no valdes, ko dažas aprindas uzskatīja par spiestu soli saistībā ar I. Pones atgriešanos.¹⁵¹ Tūlīt pēc Saeimas vēlēšanām atjaunojās uzbrukumi klubam, sākot ar pārmetumiem par I. Pones izteikumiem Itālijas presē¹⁵² un beidzot ar ielaušanos kluba telpās, sadedzinot Ziemassvētkiem savāktās ziedojumu mantas.¹⁵³ Šo notikumu ēnā gandrīz nepamanīta palika I. Pones izstāšanās no kluba valdes "uz paša vēlēšanos".¹⁵⁴ Viņa nemotivētā aiziešana izskatījās negaidīta un nesaprotama, taču, ņemot vērā jau minētās aizkulišu norises, tai vajadzēja nozīmēt, ka viņa prombūtnē jaunās valdes uzņemtais kurss pārlieku krasi atšķīrās no viņa pozīcijas. Tiesa, konkrētos apstākļos I. Pones aiziešanai vairs nebija kardinālas nozīmes, jo organizācijas dzīvē jau bija iestājusies depresija, un Nacionālistu kluba pastāvēšanas pirmais gads noslēdzās ar draudošu klusumu.

1926. gada sākums, kam iepriekšējā gada atstātā mantojuma dēļ bija jāklūst par kritisko punktu aktīvā nacionālisma pastāvēšanā, praksē izrādījās vēl principiālāku vērtību pārvērtēšanas laiks, radot būtiskas izmaiņas līdzšinējā aktīvā nacionālisma organizāciju spektrā. Gada sākumā Patriotu līgas biedru sarīkotie sprādzieni pilsonisko laikrakstu redakcijās apliecināja aktīvā nacionālisma radikālā novirziena centienu sabrukumu. Dažādu iemeslu dēļ neguvuši cerēto sabiedrības atbalstu, radikāli spēja piesaistīt uzmanību tikai ar klaji avantūriskām akcijām un tūlīt arī beidza pastāvēt. Par aktīvā nacionālisma liberāļu esamību savukārt nekas vairs neatgādināja jau 1925. gada beigās. Šajā situācijā Nacionālistu kluba pārstāvētā centra pozīcija aktīvajā nacionālistmā neradīja šaubas kaut vai tāpēc, ka klubam vienīgajam bija regulāri iznākošs oficiozs un tāpat arī iespējas paust "īstā" aktīvā nacionālisma uzskatus. Tomēr saistībā ar klubu, kura centrisms vispirms izpaudās kā norobežošanās no radikāļu un liberāļu nostādnēm, nevis pozitīva principu sistēma, drīzāk tā bija organizācijas, nevis uzskatu dominante. Kā aktīvā nacionālisma idejiskais centrs tas bija ļoti vāji izteikts, un, aptverot visplašāko uzskatu diapazonu – no "ielas cīnītājiem" līdz pat "tīriem teorētiķiem" –, klubs bija iekšēji neviendabīgs un labils. Tādējādi aktīvā nacionālisma tālāka sadrumstalošanās uz centra rēķina bija

neizbēgama, un jaunu organizāciju parādīšanās 1926. gadā bija organisks un likum-sakarīgs šīs tendences noslēgums.

Pirmā no jaunajām organizācijām – biedrība “Nacionālistu Sporta klubs” – apvienoja no Nacionālistu kluba izslēgtos vai aizgājušos “akropoliešus”.¹⁵⁵ Sabiedriski politiskajos procesos biedrība ne ar ko sevi neapliecināja, un atklātībā tās pastāvēšana bija gandrīz neievērota. Tomēr sabiedrības ievēribas trūkumu kompensēja Politiskās pārvaldes uzmanība, un tās 1927. gada materiālos biedrības vārds bija minēts visai bieži, vispirms sakarā ar J. Majoriņa izlaisto 1. maija uzsaukumu un gatavoto priedes spridzināšanu, bet decembrī saistībā ar arestiem kokaīna tirgotāju aprindās. Te arī atklājās biedrības pastāvēšanas saturs. Lai gan 1926. gada aprīlī ievēlētajā valdē biedrības priekšnieks skaitījās Kriminālās pārvaldes 4. rajona ierēdnis T. Ēķis,¹⁵⁶ faktiskais rīkotājs bija V. Vaitnieks. Paziņojis, ka biedru uzņemšanā stingri sekos, lai organizācijā neiekļūst “bābas” un puikas, bet gan tikai “puīši, kas no velna nebaidās”, V. Vaitnieks biedrībā bija ieviesis militāru disciplīnu un licis saukt sevi par *el capitano*.¹⁵⁷ Taču disciplīnas sludināšana, tāpat kā skanīgie biedru vārdi, realitātē izrādījās farss, kam vajadzēja vien piesegt paša “kapteiņa” rīkotās iedzeršanas, kāršu spēles un orgijās. Ļoti nepievilcīgu V. Vaitnieka raksturojumu deva kāds labi informēts, bet anonīms autors vēstulē Rīgas prefektam pēc kokaīnistu arestiem 1927. gada beigās. Vēstulē viņš tika nosaukts kā “lielākais latvju jaunatnes samaitātājs”, kurš ar savām seksuālām orgijām, tostarp arī homoseksuālām, daudzus jauniešus ir padarījis par kokaīnistiem un ievilcis kokaīna tirdzniecībā.¹⁵⁸ Interesantākais bija tas, ka vēstules autors izteica nešaubīgu spriedumu par V. Vaitnieku kā Politiskās pārvaldes aģentu.

Lai kāds arī būtu V. Vaitnieka un viņa vadītās organizācijas mērķis, jau no dibināšanas brīža bijušo “akropoliešu” apvienība atradās izolācijā, un citas aktīvā nacionālisma organizācijas centās to pat nepieminēt, tādējādi liekot saprast, ka Nacionālistu Sporta klubam līdzīgām organizācijām nav un nevar būt nekā kopēja ar aktīvo nacionālismu.

Salīdzinājumā ar pirmo no Nacionālistu kluba aizgājušo tautiešu organizatoriskās patstāvības otrais pieteikums gan pēc satura, gan nozīmes bija daudz nopietnāks. Atšķirībā no kluba pašattīrīšanās vārdā pasniegtās atbrīvošanās no “akropolisma” šoreiz tas bija smags trieciens kluba un tā vēl nesen neapstrīdamā vadoņa autoritātei. Par šķelšanās formālo pamatu varētu uzskatīt pavērsienu kluba “pirmajās rindās”, kas noslēdzās ar I. Pones aiziešanu no valdes, taču patiesie cēloņi bija dziļāki – un katra puse tos traktēja atšķirīgi. Aizgājušo tautiešu daļa 1926. gada 3. februāra vispārējās tautiešu sapulces lēmumu pamatoja ar to, ka lieki “būtu bijis turpināt mazgāt L.N.K. ārējo izkārti, kuru tik neatlaidīgi centās nomelnot klubā palikušās grupas locekļi”.¹⁵⁹ Kā galvenais organizācijas grāvējs – dzeršanas un huligānisma “vadoņi un iemiesotāji” – tika apvainots I. Pone,¹⁶⁰ kurš pēc atgriešanās no Itālijas atkal esot

centies "atgriezties pie veciem darbības paņēmieniem"¹⁶¹. Atbildot uz viņam izteikto neuzticību, I. Pone "vienkārši paziņoja, ka tam varot splaut ģimī, viņš neaiziešot un, ja metišot ārā, tad sacelšot tādu skandālu, ka paši pārbišoties"¹⁶². Tāpēc aiziet bija spiesti kluba "aktīvākie un nopietnākie locekļi", atstājot aiz sevis "vienīgi L.N.K. izkārtņi".¹⁶³ Klubā palikušo tautiešu daļa turpretī apgalvoja, ka tieši aizgājušie ir pēdējā laikā kluba Centrā valdošo juku iniciatori, kuri tādējādi jau "divus trīs mēnešus atpakaļ" ir gatavojušies uz "šo "apvērsumu" L.N.K. iekšējā dzīvē".¹⁶⁴ Notikušais, viņu vērtējumā, nebija nekas vairāk kā "sīku intrigu un personīgu nesaskaņu" izsaukta šķelšanās, kā rezultātā klubu ir pametusi vienīgi varaskāra "grupa veikalnieku".¹⁶⁵ Katrā versijā varēja atrast loģiku un acīmredzot arī taisnību, tomēr, analizējot klubā palikušo I. Pones piekritēju pozīciju, lielāku uzmanību pelna nevis konkrētais šķelšanās traktējuma saturs, bet tajā ietvertā nostāja. Šķelšanās iemeslus pieņemot par formālu "galma apvērsumu", notikušā cēloņi šajā versijā kļuva triviāli, un neviens pat nemēģināja atspēkot I. Ponem izteiktos pārmērumus. Līdz šim pēc pašu iedibinātas tradīcijas "klubisti" bija izvairījušies apspriest sava vadoņa darbības stilu, kas vienotības saglabāšanas vārdā vēl likās saprotami, bet šoreiz situācijā, kad tuvākie un tātad arī visai autoritatīvie I. Pones līdzgaitnieki bija nepārprotami izteikušies pret viņu, šī izvairīšanās vairāk nekā jebkad izskatījās pēc "strausu politikas", cerot izvairīties no problēmas ar tās noklusēšanu.

Aplicinot, ka notikusī šķelšanās bija aiziešana tikai no I. Pones principiem, nevis aktīvā nacionālisma idejām, aizgājušo tautiešu grupa 1926. gada 5. februārī, otrajā dienā pēc kluba pamešanas, noturēja jaunas organizācijas – biedrības "**Latvijas sargi**" dibināšanas sapulci. Jau ar pirmajām deklarācijām, kā pretstatu I. Pones nostājai uzsverot apzinātas, plānveidīgas cīņas taktikas nepieciešamību,¹⁶⁶ Latvijas sargi tajā pašā laikā neaprobežojās tikai ar kulturāli audzinošu darbības mērķu izvirzīšanu. Viņi nepievienojās līdzšinējo aktīvā nacionālisma liberālā novirziena organizāciju apolitiskumam, ieņemot starpposma pozīciju starp tām un Nacionālistu klubu. Tomēr gan Viestura savienība, gan Jaunie izlūki nekavējās nosūtīt apsveikumus biedrības atklāšanas svētkos 18. aprīlī.¹⁶⁷ Īpašu saturu un nozīmi Latvijas sargu pastāvēšanai deva nedēļu pēc dibināšanas atjaunotā, no Nacionālistu kluba pārņemtā oficioza "**Brīvais Imantas Gars**" izdošana. Līdzās pagaidām vēl mazpazīstamiem teorētiķiem Ā. Šildem, M. Stepem un O. Freivaldam tajā publicējās vispāratzīti pilsonības ideologi, kā E. Blanks, J. Sanders un sevišķi J. Dāvis un A. Kroders. Katrs atsevišķi šie publicisti Latvijas sargu un plašākā nozīmē arī strāvojuma nostādnēs ienesa jaunas, saviem uzskatiem un pieredzei raksturīgas atziņas, bet visi kopā viņi jau veidoja jaunu kvalitāti, objektīvi tuvinot aktīvā nacionālisma un pilsonības pozīcijas. Šajā kontekstā "**Brīvais Imantas Gars**" pēc tā nozīmes pārsniedza vienas konkrētas organizācijas oficioza ietvarus, piedāvājot pirmo patiešām nopietno alternatīvu līdzšinējam aktīvā nacionālisma saturam un formai.

Konkrētajā situācijā, uzņemoties plašāku aprindu vienojoša centra lomu, Latvijas sargi, iespējams, varēja kļūt par vērā ņemamu spēku, tomēr, kā izrādījās, organizācijas praktiskās darbības sasniegumi tālu atpalika no tās teorētisko centienu nozīmības. Izņemot atklāšanas svētkus un maija sākumā sarīkoto tautas sapulci,¹⁶⁸ vienīgais biedrības pastāvēšanas atgādinājums bija pēc tās iniciatīvas sarīkotais nacionālo organizāciju gājiens 6. vispārējo dziesmu svētku laikā.¹⁶⁹ Tikpat neizteiksmīgi bija biedrības organizatoriskie sasniegumi. Aicinājumam dibināt sargu nodaļas līdz 1926. gada jūlijam atsaucās tikai Siguldā un Jaungulbenē,¹⁷⁰ un gada beigās biedrībā bija vien četras provinces nodaļas.¹⁷¹ Citos apstākļos, novērtējot iepriekšējo šķelšanos rezultātā no kluba izaugušo organizāciju sasniegumus, šie skaitļi varētu šķist panākums, bet Latvijas sargiem tā drīzāk bija neveiksme. Kad 1926. gada jūlijā apstājās arī "Brīvā Imantas Gara" izdošana, biedrība bija zaudējusi visu savu sākotnēji šķietami lielo potenciālu.

Tik īsu un izpausmēs ierobežotu Latvijas sargu darbības uzplauksnījumu varbūt arī nevajadzētu īpaši analizēt, taču šajā gadījumā tā bija ne tikai atsevišķas organizācijas, bet arī tās pārstāvētās pirmās nozīmīgās aktīvā nacionālisma alternatīvas neveiksme. Tāpēc ir svarīgi rast atbildi, kāpēc Latvijas sargu iespējas palika ne-realizētas un piedzīvoja tik strauju norietu, un no šī skatpunkta paraudzīties uz aktīvo nacionālismu vispār. Vienkāršākais Latvijas sargu ierobežoto sasniegumu izskaidrojums meklējams viņu diplomātiski rezervētajā savas aiziešanas cēloņu motivācijā. Apliecinot uzticību aktīvā nacionālisma idejām un nenoliedzot kluba kā organizācijas lomu un nozīmi, viņi norobežojās vienīgi no I. Pones un viņa vadības stila. Tāpēc sargi neizvērsa skaļu "sabiedriskās domas" sagatavošanu un aiziešanas pamatojumu sāka ar atziņu, ka "nekādas principiālas domu starpības nav un nav bijis"¹⁷². Tādā formulējumā 3. februāra lēmums daudziem kluba ierindas tautiešiem bija negaidīts un nesaprotams, liekot nosvērties par labu I. Pones "galma apvērsuma" versijai. Tomēr galvenais bija kardinālā pretruna starp pašas organizācijas principiem un tās rašanās izraisītajiem procesiem aktīvajā nacionālismā. Deklarējot nosvērtību uzskatos un taktisko līdzekļu izvēlē, Latvijas sargi bija orientēti uz mēreno, pilsonisko aprindu uzskatiem tuvu aktīvā nacionālisma tautiešu daļu, taču ar šķelšanās pamatojumā pausto kritiku viņi vienlaikus bija rosinājuši tieši šīs biedru daļas aiziešanu, ko vēl vairāk pastiprināja 1926. gada februārī Patriotu līgas sarīkotie sprādzieni, un līdz ar to palikuši bez saviem varbūtējiem atbalstītājiem. Tādējādi nosvērtākie biedri aizgāja un aktīvajā nacionālismā objektīvi pieauga radikālāko uzskatu aprindu ietekme. 1926. gadā aktīvais nacionālisms bija nonācis paradoksālā situācijā: lai gan I. Pone un viņa vadības stils arvien skaidrāk izpaudās kā strāvājuma grāvējs un atņēma tam nopietnu politisko perspektīvu, strāvojums bija spējīgs pastāvēt un gūt sasniegumus tikai šajā – "ponisma" formā un versijā.

Nacionālistu klubā 1926. gada februāra notikumi izraisīja neviennozīmīgi krausu reakciju. Nosvērtākajiem provinces tautiešiem tie lika izšķirties pamest klubu

un aktīvo nacionālismu vispār (ja var ticēt Politiskās pārvaldes rajona pārziņa ziņojumam, Ventspils nodaļu vien pameta 200 biedru¹⁷³), turpreti kluba vadopi varēja izvērst pašapliecināšanās un vienotības kampaņu, ar kuras lozungiem norisēja kluba dzīve 1926. gada sākumā. 14. februārī tika sasaukta Nacionālistu kluba 1. nodaļu konference, kurā, nosodot šķeltņiekus un demonstrējot vislielāko izpratni un gatavību ieklausīties tautiešu vēlmēs, Centra valde saņēma tik svarīgo uzticības balsojumu.¹⁷⁴ Nedēļu vēlāk iznāca biedrības jaunā oficioza "Imantas Gars" pirmais numurs, kas formulēja kluba attieksmi pret notikušo, jau ievadrakstā Latvijas sargus nodēvējot par "veikalnieku" grupas radītu "surogātu".¹⁷⁵ Taču, lai cik pašpārliecināta un demonstratīvi nicīga pret aizgājušajiem bija šī nostāja, aiz ārējas bravūras nepārprotami slēpās nedrošība un bailes. Tikai tā var izskaidrot vēl nebijušas iejūtības un demokrātisma uzplūdus kluba iekšējā dzīvē. Nodaļu konferencē aizsāktu kursu turpināja 27. martā sanākušais Nacionālistu kluba 1. kongress, kur Centra valde apņēmas pievērst vislielāko uzmanību provincei.¹⁷⁶ Šo nedrošību pauda arī negaidītais aicinājums pilsonībai 20. martā: nevis kritizēt aktīvā nacionālisma "puiciskumu", bet uzņemties atbildību un nostāties strāvojuma priekšgalā.¹⁷⁷ Lai kas arī būtu šis aicinājums – poza, nejauši pasprucis sauklis vai pārdomāts izaicinājums –, ir grūti noticēt, ka aicinājuma autoru nodomi konkrētajā situācijā bija patiesi un viņi nopietni cerēja sagaidīt pilsonības atbildi. Tomēr, pateicoties šiem iejūtības un izpratnes žestiem, klubs sasniedza galveno – saglabāja organizāciju.

Nacionālistu kluba pastāvēšana un darbība 1926. gadā vēlreiz apliecināja, ka aktīvā nacionālisma spēks vispirms bija pretstāvēšanā un nolieģumā. Šajā uzstāšanās pret šķeltņiekiem un cīņa par tautiešu atbalstu, kas gada sākumā bija acīm redzami atdzīvinājusi kluba dzīvi, izrādījās rosīgākais laiks organizācijas pastāvēšanā, un jau gada vidū rosība bija noplakusi. Pārvarējis krīzi, klubs, šķiet, bija zaudējis gan savas darbības pamatu, gan mērķi. Tāpēc galvenais kluba darbības saturs 1926. gadā koncentrējās tā iekšējā dzīvē, īstenojot organizatoriskus pārkārtojumus un jaunievedumus, kas ārpus tā sevi pieteica divās spilgtāk izteiktās tendencēs.

Pirmā tendence bija uzkrītoša un pirmoreiz tik klaja simpātiju apliecināšana Itālijas fašismam. Uzsverot savu īpatnību kā primāro, aktīvā nacionālisma "gara tuvība" fašismam tajā pašā laikā bija saprotama un arī nenoliedzama, tāpēc, izņemot Nacionālā kluba pirmās uzskatu deklarācijas, aktīvā nacionālisma organizācijas necentās vēlreiz un kaut kā īpaši akcentēt šo tuvību. Uz šī fona vēl jo asāk izcēlās slavinošie un brīžiem aklas pielūgsmes pilnie Nacionālistu kluba "fašisma apliecinājumi" 1926. gadā. Vispamanāmākās bija pārvērtības kluba oficioza "Imantas Gars" saturā. Gandrīz katrā numurā bija publicētas "fašista vēstules no Itālijas"¹⁷⁸ un izvērsti apraksti par Itālijas saimniecisko augšupeju, sasniegumiem ārpolitikā vai cīņā pret masoniem, bet fašistu valdības četrgadei bija veltīts kluba oficioza viss numurs.¹⁷⁹ Līdzšinējai strāvojuma pastāvēšanai pilnīgi jauns un acīmredzot

tieši saistīts ar I. Pones nesenā ceļojuma iespaidiem bija mēģinājums aktīvajam nacionālismam pielaikot fašisma formu, pārņemot un izmantojot tā atribūtus un rituālus – fašistu himnu, karogus un citu.¹⁸⁰ Trūkstot jebkādam saiknēm ar nacionālo tradīciju, tas neizbēgami pārvērtās sliktā atdarinājumā. Tomēr vispilnīgākais jaunās fašistizācijas tendences apliecinājums bija kluba iekšējās dzīves un darbības pieskaņošana Itālijas iekšpolitiskajiem notikumiem, rīkojot tautas sapulces un “fašistu vakarus”, īpaši sakarā ar 1926. gadā uzkrītoši biežajiem atentāta mēģinājumiem pret B. Musolīni.¹⁸¹ Šis simpātiju izpausmes kluba darbībai piešķīra jūtami svešu akcentu, un dažādas strāvojuma aprindas šo tendenci uzņēma pretrunīgi. Diskusiju ierosināja A. Berga vadītās Nacionālās apvienības laikrakstā “Latvis” 31. jūlijā publicēts raksts,¹⁸² pēc kura 16. augustā tika sasaukta Nacionālistu kluba 2. nodaļu konference. Galvenā kritiķa lomu uzņēmās K. Merts, kura dotais apzīmējums – “musolinizēšanās” – kļuva par klubā notiekošo procesu apzīmējumu. Atbildot uz to, I. Pone tikai vēlreiz atkārtoja, ka klubs, uzskatot Itālijas stingras nacionālas varas veidu par tagadējai dzīvei vispiemērotāko, nebūt nedomā akli sekot B. Musolīni paraugam.¹⁸³ Ar šo paziņojumu klubam šķita, ka tas ir devis pietiekamu atbildi pārmetumiem, un tā simpātiju apliecinājumos fašismam arī turpmāk nekas nemainījās. Abi 1926. gada beigās pret B. Musolīni vērstie uzbrukumi, tāpat kā līdz šim, atbalsojās kluba darbībā.

Otrā tendence atklātībā nonāca mazāk, tomēr kluba organizatoriskās struktūras militarizācija 1926. gadā bija visai spēcīga, un tā bija jāņem vērā. Jau no 1924. gada šī tendence laiku pa laikam parādījās aktīvā nacionālisma dienaskārtībā,¹⁸⁴ tomēr nespēja gūt nopietnu praktisku piepildījumu. Turpretī 1926. gadā tā sāka gūt pastāvīgas darbības apveidus ar daudziem principiāli jauniem elementiem, kas saglabājās un turpināja attīstīties arī 30. gadu organizāciju centienos. Nacionālistu kluba 1. kongresā pieņemtajās Iekšējās iekārtas instrukcijās bija izstrādāti militarizācijas plāni un radītas īpašas, statūtos neparedzētas paramilitāras struktūras – virsvadonis, viņam pakļauts štābs, pulki un daļas,¹⁸⁵ subordinācija un dienesta pakāpes. Ikvienam kluba tautietim bija “jāņem dalība militārās apmācībās” pēc štāba programmas.¹⁸⁶ “Uz bijušo karavīru iniciatīvu” aprīlī nodibināja sekciju “Pelēko kreklu leģioni”, kur tiktu uzņemti bijušie kareivji un ko bija iecerēts dibināt pastāvošajās kluba nodaļās.¹⁸⁷ Vēl nopietnāka bija ziņa par manevriem Mežaparkā aprīļa vidū, kur piedalījās ap 200 kluba militāro daļu tautieši.¹⁸⁸ Šī fragmentārā informācija liecināja, ka klubā sāka nostiprināties militārās organizācijas aspekts, un tam, vismaz iecerēs, agrāk vai vēlāk vajadzēja kļūt par argumentu strāvojuma pretenzijās “vajadzības gadījumā”.

1926. gads vairāku Austrumeiropas valstu parlamentārisma attīstībā bija “kritiskās masas” gads un iezīmējās ar krasu sabiedrības noskaņojumu radikalizēšanos un vairākiem politisko ekstrēmistu aktivitātes uzliesmojumiem. Izraisot iekšpolitiskās situācijas destabilizāciju, tas kļuva par nopietnu, bet dažās valstīs arī liktenīgu

pārbaudījumu to parlamentārisma. Pēc skaļām sociālistu demonstrācijām, apsteidzot maija sākumā gatavotu labējo apvērsumu,¹⁸⁹ pirmā parlamentārismu reformēja Polija, maijā liekot pamatus maršala J. Pilsudska tā sauktajam sanācijas režīmam.¹⁹⁰ Kaut arī ārpus reģiona politisko procesu konteksta, neietekmējot tā norises, vispārējo tendenci apstiprināja jūnija militārais apvērsums Portugālē.¹⁹¹ Gada otrajā pusē uzmanību pievērša jaunievēlētā čehu fašistu vadoņa ģenerāļa R. Gaidas asais konflikts ar ārlietu ministru E. Benešu, satricinot politisko situāciju Čehoslovākijā.¹⁹² Ārpus šiem procesiem nepalika arī jaunās Baltijas valstis, kuru iekšpolitisko attīstību saasināja kārtējās parlamenta vēlēšanas – 3. Seima Lietuvā un 3. Rikstāga Igaunijā – un negaidītie, arī gandrīz vienlaicīgie dažādu apstākļu diktēti pavērsieni un incidenti, kas ietekmēja šo valstu attiecības ar Padomju Savienību. Mazāk tas skāra Igauniju, kur ievēribu drīzāk saistīja parlamentā iesniegtais Satversmes grozījumu projekts¹⁹³ un “vabsu”¹⁹⁴ dibināšana, bet Lietuvā politiskās galējības bija pilnībā pārņēmušas valsts dzīvi. Pēc Seima vēlēšanām maijā izveidotās kreisās valdības darbība un īpaši 28. septembrī parakstītais neuzbrukšanas un neitralitātes līgums ar Padomju Savienību noteiktās Lietuvas sabiedrības aprindās izraisīja nopietnu satraukumu par iespējamo valsts attīstību, liekot rīkoties. Šajā situācijā negaidīts, tomēr diez vai neparedzams bija 16. decembra militārais apvērsums, kas kļuva par pirmo parlamentārās demokrātijas krīzes apliecinājumu Baltijas valstīs.

Latvija šajā kraso politisko pārvērtību laikā pārdzīvoja salīdzinoši mierīgu parlamentārās attīstības gadu. Valsts kontroles ierēdņa A. Vītola spiegošanas lieta¹⁹⁵ atšķirībā no Igaunijas pilnvarotā pārstāvja PSRS A. Birka lietas¹⁹⁶ bija vairāk iekšpolitiska un izraisīja visai klusu sabiedrības reakciju. Savukārt februārī notikušajā uzbrukumā Padomju Savienības diplomātiem kurjeriem, kā viss liecināja, Latvija bija tikai ģeogrāfisks – uzbrukuma vietas –, nevis politisks faktors.¹⁹⁷ Taču decembra sākumā šķietamo stabilitāti satricināja A. Alberinga pilsoniskās valdības krīze, ko Nacionālistu kluba jaunais oficiozs “Izšķiries!” novērtēja kā otro nopietno valdības krīzi pēc V. Zamuela valdības demisijas 1924. gadā.¹⁹⁸ Jaunas valdības sastādīšanu arī šoreiz apgrūtināja stabila parlamentārā vairākuma trūkums, un šajā situācijā ar minoritāšu deputātu līdzdalību un atbalstu (jaunās koalīcijas galvenais aizkulišu autors un balsts tika minēts Saeimas deputāts Nuroks¹⁹⁹) pirmo reizi Latvijā pie varas nāca kreisā valdība. M. Skujenieka vadītā kabineta kurss un politiskie principi bija visai skaidri, un vēl neseno Lietuvas notikumu gaisotnē nebija šaubu, ka aktīvais nacionālisms būs viens no valdības dienaskārtības pirmajiem punktiem.²⁰⁰

Situācija saasinājās nekavējoties. Jau decembra beigās viena otram sekoja, kluba formulējumā, “nezināmu” ļaundaru ielaušanās kluba mītnē Rīgā un Liepājā. Kā atzīmēja kluba oficiozs, abas ielaušanās bija zīmīgas ar to, ka tieši Nacionālistu kluba Rīgas un Liepājas nodaļas bija nosūtījušas apsveikuma telegrammu Lietuvas nacionālistiem sakarā ar uzvaru.²⁰¹ Bez tam Rīgā vienlaikus ar ielaušanos notikusi,

kluba formulējumā – “noteikti politiska rakstura” dokumentu zādzība aktīvā nacionālisma spriedumos pirmo reizi lika skaļi runāt par “kādu iestādi”, kas pēc vārdā neminēta augstāka ierēdņa teiktā esot applūdinājusi klubu ar saviem aģentiem.²⁰²

1927. gada janvārī Latvijas politiskā atmosfēra, “Izšķiries!” vārdiem runājot, turpināja sabiezēt.²⁰³ Ņemot vērā decembra notikumus, kluba Centra valde īsā laikā divreiz mainīja mītnes vietu, vispirms no Martas ielas 7 pārceļoties uz L. Miesnieku ielu 10,²⁰⁴ pēc tam uz L. Pils ielu 6.²⁰⁵ Kluba dzīvē 1927. gada sākums bija cieši saistīts ar gatavošanos Rīgas Latviešu biedrības ierosinātai Nacionālo organizāciju savienības 1. delegātu sapulcei 23. janvārī, kuras dienaskārtībā “beidzamo notikumu iespaidā” pirmais punkts bija jautājums par Nacionālā kongresa sasaukšanu.²⁰⁶ Taču pilnīgi negaidīti sapulces priekšvakarā Latvijas sabiedrību satricināja ziņa par 21. janvāra puču Valmierā. Dīvaina bija “apvērsuma” sākšanai izvēlēta vieta, tā spēki un vadītājs, kā arī ātrais noslēgums,²⁰⁷ tomēr jaunajai valdībai tas vispirms bija lielisks iemesls, lai vērstos pret visiem “demokrātijas draudiem”. Nacionālistu klubs, 1925. gada februāra notikumu mācīts, nekavējoties izlaida ekstra telegrammu, vērtējot Valmieras notikumus kā provokāciju un strikti norobežojoties no tiem, tomēr valdības nostāju tas nespēja ietekmēt, un 4. februārī kluba valdes locekļu dzīvokļos notika kratīšana, kas noslēdzās ar I. Pones un vēl trīs kluba tautiešu arestu.

1927. gada sākuma notikumi – 4. februāra kratīšana un aresti, dīvaina un neskaidra banku aplaupīšanas afēra, ko inkriminēja arestētajiem,²⁰⁸ un 19. februāra Rīgas apgabaltiesas lēmums par Nacionālistu kluba darbības apturēšanu – rosināja dažādus minējumus. Katram notikumam atsevišķi vēl varbūt varēja rast izskaidrojumu, taču konkrētā iekšpolitiskā situācijā visi kopā tie izskatījās kā saistīti posmi vienotā, labi pārdomātas un prasmīgi īstenotas politikas ķēdē. Par šīs politikas autoriem, iespējams, vēl varēja šaubīties, bet tās mērķis bija skaidrs un nepārprotams. Atšķirībā no līdzšinējās aizliedzošās taktikas, kam aktīvais nacionālisms līdz ar jaunu organizāciju dibināšanu bija veiksmīgi piemērojies, šoreiz pret viņiem vērsto pasākumu plāns bija sarežģītāks, vispirms izolējot I. Poni un tikai pēc tam slēdzot organizāciju. Kaut arī daudzkārt kritizēts, I. Pone bija aktīvā nacionālisma autoritāte, kam spēja oponenti, kā liecināja līdzšinējās nesaskaņas un šķelšanās, vien atsevišķi tautieši vai labākajā gadījumā ierobežota domubiedru grupa. I. Pones arests šajā situācijā bija tas nepieciešamais priekšnoteikums, lai, tūlīt pēc tam slēdzot organizāciju un sējot domstarpības un nesaskaņas tautiešu rindās, strāvojumā radītu sajukumu. Tas gandrīz droši nozīmētu jaunu un varbūt arī pēdējo šķelšanos.

Par aktīvā nacionālisma nākotnei izšķirošo vajadzēja kļūt 20. februārī, jau nākamajā dienā pēc kluba darbības apturēšanas, bijušās valdes locekles E. Lazdiņas dzīvoklī sasauktai apspriedei.²⁰⁹ Bez valdes locekļiem tajā bija uzaicināti vairāki ierindas tautieši, tostarp pēc četrpadsmit dienu aresta atbrīvotais N. Pūliņš un viens no pirmajiem aktīvā nacionālisma ideologiem V. Smarens-Savinskis, kura klātbūtne likās dīvaina,

ņemot vērā pirms pusgada parādījušos ziņu par viņa solījumu atteikties no jebkādam politiskām aktivitātēm.²¹⁰ Nepieciešamība turpināt darbību un tātad arī dibināt jaunu organizāciju apspriedes dalībniekos neradīja šaubas, un vienīgais diskusijas objekts bija jautājums par jaunās organizācijas statusu. J. Priede un daļa bijušo valdes locekļu strikti iestājās par biedrību, kā vienu no argumentiem minot nevēlēšanas iegūt "sev ienaidniekus pat mūsu tagadējo piekritēju pulkā", turpretī E. Lazdiņa līdz ar N. Pūliņu un V. Smarenu-Savinski vēlējās dibināt politisku partiju, turklāt uzstājās tik pārliecinoši, ka ar apspriedes lēmumu V. Smarens-Savinskis nekavējoties ķērās pie partijas statūtu izstrādāšanas.²¹¹ Atkal iznākošā laikraksta "Imantas Gars" 24. februāra numurā atklātībā tika paziņots par gatavošanos dibināt politisku organizāciju, līdzšinējo apolitiskumu raksturojot kā aktīvā nacionālisma taktisku kļūdu.²¹² Jau marta sākumā Iekšlietu ministrijā reģistrācijai bija iesniegti partijas dokumenti.

Līdz pat aprīlim vismaz atklātībā nekas neliecināja par domstarpībām vai nesašķaņām, tāpēc tik negaidīta un nesaprotama likās 12. aprīlī, jaunās partijas dibināšanas sapulces dienā, izskanējusi ziņa par E. Lazdiņas dibināto un jau 30. martā reģistrēto biedrību.²¹³ Ņemot vērā 20. februāra sapulces diskusijas, kas plašākai sabiedrībai palika nezināmas, E. Lazdiņas rīcība izskatījās vairāk nekā dīvaina. Pirmajā brīdī varēja likties, ka vienīgais izskaidrojums meklējams personiskās ambīcijās, taču bija daži apstākļi, kas notikušā kontekstā ieguva jaunu nozīmi. Pirmkārt, vēl pirms kluba darbības apturēšanas 8. februārī "Sociāldemokrāts" publicēja ziņu par E. Lazdiņas izstāšanos no Nacionālistu kluba, ko divas dienas vēlāk viņa enerģiski noliedza.²¹⁴ Ņemot vērā šī laikraksta pusoficiālo statusu kreisās valdības laikā, tas pārsteidzoši (vai varbūt pārsteidzīgi) precīzi paredzēja aktīvā nacionālisma drīzās nesaskaņas un to galveno rosinātāju. Otrkārt, analizējot 20. februāra sapulcē atbalstītās partijas piekritēju personības, līdzās viņu visai neviennozīmīgām aktivitātēm – tieši V. Smarena-Savinska un N. Pūliņa vārds minēts saistībā ar 1925. gadā izlaistajām Fašistu partijas proklamācijām – pārdomas rosinoša ir kāda sakritība, un proti, viņu neseņie aresti: V. Smarena-Savinska arests 1926. gada augustā, E. Lazdiņas – 1926. gada novembrī un N. Pūliņa dīvainais četru dienu arests 1927. gada februāra sākumā... Pieņemot, ka arests ir līdzeklis, kas dažkārt veicina ne tikai cilvēka principu pārvērtēšanu, bet arī palīdz viņam labāk izprast valdošo aprindu vēlmes un iespējas, šo nesen no aresta atbrīvoto biedru vienotā uzstāšanās 20. februāra apspriedē jau vairs neizskatās tik dīvaina un nesaprotama. Jebkurā gadījumā, lai kādi būtu E. Lazdiņas motīvi un intereses, 1927. gadu aktīvais nacionālisms atkal uzsāka ar divām jaunām organizācijām.

Pirmā organizācija – **biedrība "Latvju Nacionālā kustība"** – atšķirībā no 1926. gada sākumā dibinātajiem Latvijas sargiem, kuru parādīšanās savulaik bija drīzāk apliecinājums, savu pastāvēšanu balstīja gandrīz tikai uz noliegumu. Par vienu no svarīgākajiem un brīžiem, šķiet, arī vienīgo biedrības uzdevumu tā iz-

virzīja attieksmes formulēšanu pret J. Priedi un viņa Latvju Aktīvo nacionālistu partiju. Jau ar pirmajiem soļiem Nacionālā kustība ieņēma konfrontējošu pozīciju, noturot dibināšanas sapulci gandrīz nedēļu pirms J. Priedes partijas, lai partijas dibināšanas sapulces dienā, 12. aprīlī, un tajā pašā laikā sarīkotu savu pirmo tautas sapulci. Apspriežot atbildi uz J. Priedes izteikumiem par E. Lazdiņas uzņemto kursu, biedrības valdes sēdē izskanēja spriedums, ka "pašu partiju nav nozīmes apkarot, jo tās personas, kas tur darbojas, ir nespējīgas un partija nomirs dabīgā nāvē", kas gan bija pretrunā ar tajā pašā valdes sēdē pieņemto ierosinājumu tautiešiem "visas Priedi kompromitējošas ziņas iesniegt valdei".²¹⁵ Tādējādi biedrības dibinātāju mērķi un nodomi izskatījās visai apšaubāmi, par ko lika domāt arī skaļo pretenziju acīm redzamā neatbilstība tās neizteismīgajiem praktisko centienu sasniegumiem. Lielo ambīciju spilgts piemērs bija jaunu biedru uzņemšanai nodibināta īpaša "ilegālā uzņemšanas komisija", lai izsargātos no iespējamiem provokatoriem.²¹⁶ Citos apstākļos tāda konspirācija varbūt liktos pamatota, taču jau pirmais darbības mēnesis liecināja, ka, izņemot E. Lazdiņas radu un draugu sazaroto loku, kuri jau dibināšanas sapulcē bija sadalījuši valdes amatus, gaidītais biedru pieplūdums izpalika. Maija sākumā

LATVJU NACIONĀLĀ KUSTĪBA
 Iešpēša ielā Nr. 65.
 R I Ģ Ā
 -0-
 "7." *septembris* 1930. g.
 Nr. 14.

R Ī Ģ a s P r e f e k t ū r a .

Ar šo pagodināties paziņot, ka biedrības "Latvju Nacionālā Kustība" valdes sastāvs 1930. g. ir sekošais:

1. Voldemārs Pļaviņš, valdes priekšsēdētājs, Brīvības ielā Nr. 94, dz. 65,
2. Karlis Lazdiņš, priekšsēdētāja biedrs, Prtrūdes ielā Nr. 56, dz. 2-6,
3. Matīns Butenīks, sekretārs, Iešpēša ielā Nr. 65,
4. Laimonis Rucazītis, Ogļu ielā Nr. 30, dz. 3, kasieris,
5. Alberts Dānkers, Krievu-Baltijas kugl. Sabiedr. s/s "Johanna", biedru zinātājs.

I. N. K. priekšnieks, *P. P. P.*
 sekretārs, *[paraksts]*

Latvju Nacinālās
 kustības paziņojums
 par valdes sastāvu Rīgas
 prefektūrai.

E. Lazdiņa ierosināja dibināt sekciju “zem kaut kāda nosaukuma”, kurā varētu darboties ārpus biedrības esošie cilvēki.²¹⁷

Ar šo ierosinājumu praktiski noslēdzās Nacionālās kustības valdes darbība 1927. gadā, taču savu organizatorisko centienu acīm redzamā izgāšanās nebūt nemulsināja E. Lazdiņu. Viņas rīcības (kas, ļoti ticams, bija “kādas iestādes” plānu sastāvdaļa) galvenā likme, kā drīz vien kļuva skaidrs, bija arestētais bijušais kluba vadonis I. Pone. Zinot par I. Pones radikālo nostāju salīdzinājumā ar mācītāja J. Priedes visai mēreniem uzskatiem, kā arī viņa noliedzošo attieksmi partijas dibināšanā vispār, I. Pones skeptiskā attieksme pret partiju neradīja šaubas. Ņemot vērā notikušās šķelšanās ārējo vienkāršību un ne bez pamata dzirdamās runas par J. Priedes godkāri,²¹⁸ varēja gandrīz droši paredzēt vēl arvien autoritatīvā vadoņa reakciju. Šajā aprēķinā vislielāko iejūtību izrādot I. Pones stāvoklim, E. Lazdiņa vēstulē arestētajam vadonim jūnija beigās jautājumu nostādīja kardināli. Vēlreiz norādot uz “teologa partijas” trūkumiem un liekot noprast par viņai izteiktiem priekšlikumiem pāriet citā politiskā organizācijā sakarā ar Saeimas vēlēšanu tuvošanos, E. Lazdiņa pieprasīja skaidru un tiešu I. Pones atbildi.²¹⁹ Aprēķins izrādījās precīzs, un jūlija sākumā vēl privāti,²²⁰ bet augustā vēstulē visiem bijušā Nacionālistu kluba tautiešiem arī atklātībā parādījās I. Pones situācijas vērtējums. Viņš norādīja, ka partijas dibināšana ir “augstākā mērā nosodāma” un no tās dibinātājiem ir jānorobežojas kā strāvojuma ārdītājiem un atkritējiem, kā arī tieši nosauca “vienīgo LNK darba turpinātāju” – Nacionālo kustību.²²¹

Šim paziņojumam E. Lazdiņas iecerēs acīmredzot vajadzēja kļūt par pagrieziena punktu viņas organizācijas nākotnē, taču vai nu bez cietuma restēm I. Pones viedoklis likās pārlieku deklaratīvs, vai varbūt citu iemeslu dēļ, bet Nacionālās kustības pastāvēšanu tas neietekmēja. Izņemot vien dažus arestus par pretvalstiskām runām novembra sākumā,²²² 1927. gadā kustība sevi neparādīja.²²³ Pavisam īsi darbība uzplaiksnīja 1928. gada sākumā, bet tikai tāpēc, lai apstiprinātu biedrības gada pārskatu (ko E. Lazdiņa izteica formulējumā: “Izrādās, ka viņa nav noritējuse tā, kā cerējām,” – kā vienīgo iemeslu minot represijas pret sevi) un pārvēlētu valdes sastāvu. Par biedrības tālāko pastāvēšanu valde, vispirms pieņemot formulējumu “arī uz priekšu ar biedrības darbību uz āru skaļumā neiziet”, beidzot tomēr bija spiesta atzīt, ka sakarā ar tautiešu trūkumu darbība jāsašaurina.²²⁴ Nākamais ieraksts kustības sanāksmju protokolu grāmatā parādījās 1928. gada septembrī, un šoreiz ārkārtas sapulces mērķis bija saņemt kustības biedru akceptu ar “visiem biedrības rīcībā esošiem līdzekļiem” (kas šajā gadījumā bija Ls 75,29²²⁵) atbalstīt kustības vienīgās pārstāves E. Lazdiņas Nacionālās apvienības sarakstā uzstādīto kandidatūru Saeimas vēlēšanās.²²⁶ Tūlīt pēc tam organizācijas darbība “sašaurinājās” tik tālu, ka tā vairs neatspoguļojās pat valdes sēžu protokolu grāmatā. Kaut arī valdes locekļu saraksts Rīgas prefektūrai tika iesniegts 1930. gadā,²²⁷ reālā biedrības darbība bija apstājusies jau pirms diviem gadiem.

Ar neatlaidīgu uzstājību panākusi lēmumu par partijas dibināšanu, lai pati tūlīt pēc tam reģistrētu biedrību, E. Lazdiņa (un līdz ar viņu acīmredzot arī "kāda iestāde") cerēja, ka viņas "svešajā ligzdā" atstātā "dzeguzes ola" kļūs par smagu un varbūt pat nepanesamu apgrūtinājumu, kas partijas dibinātājus nostādīs "neprasmīgu vecāku" lomā. Savā ziņā šī iecere attaisnojās, taču viņas (un ne tikai viņas) aprēķini nebija ņēmuši vērā, ka tieši šis apgrūtinājums jeb "piesmieta ideālista" stāvoklis varētu nostiprināt partijas lideru apņēmību un kļūt par spēcīgu stimulu, lai apliecinātu sevi. Tā vai citādi, bet tieši nākamā pēc Nacionālistu kluba darbības apturēšanas 1927. gadā dibinātā organizācija – **politiskā partija "Latvju Aktīvo nacionālistu savienība"** (LANS) – savā pastāvēšanā bija otrais augstākais pacēlums visā aktīvā nacionālisma attīstībā pēc Nacionālā kluba, bet vairākos aspektos varbūt arī pirmais. Partijas statūti pēc to pārlabošanas Iekšlietu ministrijā beidzot tika reģistrēti 30. martā, un 12. aprīlī notika dibināšanas sapulce, ievēlot pagaidu padomi un valdi ar J. Priedi valdes priekšnieka amatā.²²⁸

Jau pirmsākumos skaidri un nepārprotami sevi pieteica divas spilgtākās savienības pastāvēšanas iezīmes: asas attiecības ar pārējām atzītajām un neatzītajām aktīvā nacionālisma autoritātēm un rosīga, uzsvērti pretencioza un pat apsteidzoša līdzdalība sabiedriski politiskajos procesos. Attiecībās starp savienību un tās opozīciju strāvājuma ietvaros noteicošais bija visai sarežģītas un niansētas principiālā un personiskā kopsakarības. Pretrunas, kas līdzšinējās vienotības vārdā bija noklusētas vai apspiestas, ar savienības dibināšanu izlauzās uz āru, piesakot uzreiz vairākas uzskatu un interešu sadursmes. Visasākais, vismaz sākotnēji, bija abu jauno – J. Priedes vadītās LANS un E. Lazdiņas LNK – organizāciju konflikts, taču tieši tajā bija arī vismazāk princips. Negaidītākā šajā situācijā bija J. Priedes nostāja, un, lai gan acīmredzami pārsteigts par E. Lazdiņas visā slepenībā dibināto Nacionālo kustību un pirmajā brīdī nosaucis viņas rīcību par "kašāšanos"²²⁹, jau aprīļa beigās viņš mēģināja demonstrēt samierināšanās centienus, par ko liecināja savienības priekšlikums par abu organizāciju kopīgu 1. maija uzstāšanos. Daudz nopietnāka bija radikālāk noskaņoto aprindu (pie kurām piederēja arī I. Pone²³⁰) krasā un vispirms tieši personiskā nepatika pret J. Priedi, kuru uztverē viņš personificēja aktīvajam nacionālismam svešu, mīkstčaulīgu iecietību ar tai apgriezti proporcionālu slavaskāri. Savā vairākumā nepievienojoties ne savienībai, ne kustībai, šo "brīvo radikāļu" attieksmi pret J. Priedi un viņa vadītajiem "aktīvo nacionālistu salašņām", kā to formulēja I. Pones domubiedrs P. Mežsēta, noteica uzskats, kas prasīja rīkoties, lai nepieļautu, ka "šie mērķaķi izmantos personīgiem ieguvumiem stingras nacionālas varas ideju"²³¹. Atšķirībā no E. Lazdiņas (un "kādas iestādes") izvērstajām intrigām radikāļi savu attieksmi pauda nepastarpināti un burtiskā nozīmē tieši sejā.²³²

Tomēr visasākās bija savienības attiecības ar bijušo aktīvā nacionālisma ideologu un tagadējā "arī-fašisma" kritiķi K. Mertu, kura galvenie pārmetumi vērsās pret

savienības “domu jucekli” un nezināšanu, “ko darīt, kā cīnīties”.²³³ Kritizējot nopietnas teorētiskās izpratnes un idejiskās vadības trūkumu un pasniedzot savus spriedumus ar neslēpta pārākuma apziņu, ieskaitot aicinājumu labāk mest plinti krūmos,²³⁴ K. Merts apšaubīja ne tikai atsevišķus organizācijas principus vai vadoņus, bet arī visu tās pastāvēšanu. Tāpēc tieši K. Mertam, nevis E. Lazdiņai vai radikālajiem “dūru varoņiem” savienības oficiozs veltīja visasākos izteikumus, nosaucot viņu par laikam līdzmainīgo “divdabi”²³⁵, kurš, sludinot “savu fašismu”, patiesībā sludina bijušā komunistu un čekistu uzskatus.²³⁶ Visi šie konflikti uzsvēra aktīvajā nacionālismā pastāvošo daudzslāņaino uzskatu un interešu spektru. Tie bija likumsakarīgi un neizbēgami, taču konkrētajā situācijā vairāk nekā jebkad kļuva redzams šī spektra pārsvarā šauri egoistiskais un destruktīvais raksturs. Nemēģinot izvērtēt vispārības prioritātes un nepiedāvājot nekādu pozitīvu programmu, noliegumu tas pārvērtā pašmērķī. Tāpēc, runājot līdzībās, visa opozīcijas kritika izrādījās nekas vairāk kā “suņu rejas”, bet savienības “karavāna” gāja tālāk.

Kreisās valdības darbība bija tas iekšpolitiskais fons, kas raksturoja un daudzus aspektos arī noteica LANS pastāvēšanu 1927. gadā. Vēl pirms savienības reģistrēšanas 1927. gada martā J. Priedes rediģētais “Imantas Gars” asus pārmetumus veltīja ārlietu ministra F. Cielēna dīvainai un līdzšinējās vēsturiskās pieredzes un neseno Lietuvas notikumu kontekstā nesaprotamai slepenībai sarunās ar Maskavu par neuzbrukšanas un garantiju līgumu, izvirzot pamatotu jautājumu: ko visa šī noslēpumainība nozīmē?²³⁷ Kritiski tika vērtēta valdības saimnieciskā politika, īpaši tās programma vai, precīzāk, tieši programmas trūkums agrārajā jautājumā, un izteiktais politisko simpātiju princips saimniecisko uzņēmumu valsts atbalstā,²³⁸ tāpat arī valdības kadru politika (padzenot, cita starpā, arī ārlietu ministra sekretāru G. Celmiņu).²³⁹ Tik atklāta un jau pašos sākumos krasa valdības kritika liecināja, ka savienība nebūt negatavoja samierināties ar “nosvērtas partijas” pozīciju un ir gatava konfrontācijai, nevis nepieciešamības gadījumā saukt lietas to īstajā vārdā. Tāda nostāja, protams, nevarēja palikt bez varas iestāžu ievēribas, un novembra sākumā partijas atklātība Sodū likuma normu izpratnē beidzot bija aizgājusi par tālu. Savienības oficioza “Imantas Gars” 3. novembra numurs par necieņas izrādīšanu pret likumīgo varu tika konfiscēts.²⁴⁰ Asi kritizējot noslēgtā tirdzniecības līguma ar Padomju Krieviju ratificēšanu Saeimā, 52 deputātu balsojumu “Imantas Gars” pielīdzināja Jūdasa darbam. Atzīmējot, ka Jūdass pakārās, tika retoriski vaicāts: ko darīs pēcteči? Tas bija pirmais un 20. gados arī vienīgais gadījums aktīvā nacionālisma pastāvēšanā, kad tika konfiscēts kādas organizācijas preses oficioza numurs, un tas vēlreiz uzsvēra savienības centienu un uzstāšanās nopietnību. Tomēr kreisās valdības kritika nebija galvenais LANS uzstāšanās saturs.

Nacionālo organizāciju priekšstāvju janvāra apspriedē izskanējušie spriedumi lika domāt, ka par Latvijas iekšpolitiskās dienaskārtības centrālo jautājumu

1927. gadā kļuš jautājums par Satversmes grozīšanu. Šo nodomu nopietnību apstiprināja Saeimas Nacionālās apvienības frakcijas izstrādātais projekts, ko A. Bergs bija iesniedzis Saeimā un kuru tā bija noraidījusi.²⁴¹ Tāpēc aprīļa vidū LANS oficiozā izskanēja doma par likumprojekta ierosināšanu no tautas,²⁴² kas jau pēc mēneša bija pārvērtusies pārliecībā, ka ir tikai viens ceļš – tautas ierosinājums un nobalsošana.²⁴³ Taču tajā brīdī, kad savienības tuvākais mērķis likās skaidrs, Latvijas sabiedrības uzmanības centrā nonāca ziņa par 20. maijā Saeimā pieņemto paplašināto Pavalstniecības likumu.²⁴⁴ Tas, ka pieņemtie likuma labojumi ir jāatceļ, LANS izpratnē neradīja nekādas šaubas. Vienīgā iespēja to izdarīt bija tā pati tautas nobalsošana, bet atšķirība bija tāda, ka šajā gadījumā tās ierosināšanai bija alternatīva – to varēja izdarīt trešā daļa no pašiem Saeimas deputātiem. Tautas priekšstāvji, kā izrādījās, tomēr nebija tik pārliecināti par pieņemtā likuma draudīgajām perspektīvām un nesavāca ierosinājumam vajadzīgo deputātu balsu skaitu,²⁴⁵ uz ko savienība reaģēja nekavējoties. Jau 1. jūnijā tā sāka parakstu pirmo vākšanu par tautas nobalsošanas ierosināšanu un trīs dienu laikā nepieciešamo 1000 parakstu vietā savāca 1611 parakstu.²⁴⁶ Savienības apņēmīgā rīcība daudziem bija negaidīta un saistībā ar nacionālo organizāciju vienības centieniem – arī visnotaļ egoistiska. Šajā ziņā nevar nepiekrīst K. Merta konstatējumam, ka LANS parakstu vākšanas iniciatīva, “neaprunājoties ne ar vienu nacionālo organizāciju un pilsoniskām partijām”, vismazākais, izskatījās savāda.²⁴⁷ Konkrētajā situācijā priekšplānā izvirzījās šīs akcijas praktiskie rezultāti, liekot atcerēties atziņu par uzvarētājiem, kurus netiesā. Nostādītas fakta priekšā, nacionālās pilsonības aprindas būtībā bija palikušas bez izvēles. Nacionālo organizāciju 9. jūnija apspriedē ar motivāciju – lai neizsauktu sabiedrības apātiju – tika nolemts pagaidām atturēties no tautas nobalsošanas ierosinājuma par Satversmes grozījumiem.²⁴⁸ Tādējādi, kaut arī ne visai pievilcīgā ceļā, tomēr objektīvi LANS ierosinājums bija kļuvis par plašu pilsonības aprindu kopēju lietu, un šajā nozīmē savienības uzstāšanās izvērtās par vienu no visnozīmīgākajiem aktīvā nacionālisma darbības pieteikumiem.

Par savienības lielākā pacēluma laiku, šķiet, var uzskatīt laika posmu pēc otrās parakstu vākšanas jūlijā, kad trīs nedēļu laikā nepieciešamo 112003 parakstu jeb likumā noteiktās $\frac{1}{10}$ Latvijas pilsoņu pēc pēdējās tautas skaitīšanas datiem vietā tika savākts 200 000 parakstu.²⁴⁹ Savienība šajā laikā vairāk pievērsās savas nostājas propagandai un iekšējiem organizatoriskiem jautājumiem. Par lielāko notikumu tās dzīvē kļuva vienlaikus ar Pavalstniecības likuma grozījumu atcelšanas ierosinātāju konferenci sasauktais savienības kongress septembrī. Kongress pieņēma partijas deklarāciju, izstrādāto darbības taktiku un vairākus citus lēmumus, ko “Imantas Gars” apvienoja ar kopīgu apzīmējumu – “kas visiem nav jāzin”²⁵⁰. Bez tam kongresā beidzot ievēlēja pastāvīgus savienības pārvaldes orgānus – Centrālo komiteju un Centrālo valdi. 1927. gada beigas savienības pastāvēšanā bija sevišķi rosinīgas. Protams, savienība nevarēja atstāt bez ievērības ne kreiso spēku neveiksmīgo

apvērsuma mēģinājumu Lietuvā, ne tirdzniecības līguma ar Padomju Krieviju ratifikāciju Latvijā, taču galvenais tās uzstāšanās vadmotīvs neapšaubāmi bija tautas nobalsošana. Tās saturs koncentrējās teikumā: "17. un 18. decembrī izšķirsies Latvijas turpmākie likteņi."²⁵¹

Apgalvot, ka tautas nobalsošanas rezultāti, nesavācot nepieciešamo balsu skaitu, būtu pilnīgi negaidīti un tāpēc nozīmētu sakāvi konkrētajos apstākļos, laikam gan nevarēja neviens. Nozīme bija gan dīvainām peripetijām ar ierosinājuma nozūšanu²⁵² un, kā atzīmēja "Imantas Gars", varas institūtu demonstratīvai lēnprātībai nobalsošanas izsludināšanā, gan, protams, arī nobalsošanas datumam, tomēr noteicošais neapšaubāmi bija pats tautas nobalsošanas likums, ar kura normām demokrātiskā valstī gandrīz nebija iespējams pozitīvs rezultāts. Taču, pat nesasniedzot mērķi, tautas nobalsošanas faktiskie rezultāti – 245 000 parakstu – bija pietiekami iespaidīgi, lai piekristu savienības vērtējumam, ka tā patiešām bija "aktīvo nacionālistu ievērojama uzvara"²⁵³.

Atšķirībā no līdzšinējās aktīvā nacionālisma pieredzes, kad koncentrēšanās uz kādu saasinātu – būt vai nebūt – mērķi un tā nesasniegšana tūlīt pēc tam izraisīja atslābumu un pat depresiju, LANS pastāvēšanā tautas nobalsošanas rezultāti nerādīja kaut kādu, vismaz ārēji redzamu krīzi vai kritumu. Jau 1928. gada janvāra vidū tuvojošos vēlēšanu kontekstā "Imantas Gars" pievērsās jautājumam par aktīvo nacionālismu pilsētu un lauku pašvaldībās, bet februāra sākumā ar skaļu paziņojumu, ka "12. stunda situsi", savienība pieteica savu kandidātu sarakstu Rīgas domes vēlēšanām.²⁵⁴ Konkrētajā situācijā šis solis bija LANS politisko pretenziju apliecinājums, taču strāvojuma pastāvēšanā tam bija arī cits un visai zīmīgs zemteksts. Pirms trim gadiem aktīvais nacionālisms jau bija piedalījies Rīgas domes vēlēšanās, kas toreiz, neizvirzot savus kandidātus un vienīgi aģitējot, beidzās ar Nacionālā kluba slēgšanu. Tagad, 1928. gadā, šis loks bija noslēdzies, un šajā salīdzinājumā varbūt vislabāk bija redzama aktīvā nacionālisma attīstība. LANS vēlēšanu platformas pirmais un galvenais princips bija: "Vislielāko taupību." Līdz ar solījumu ienest latvju aktīvā nacionālisma strāvu pilsētas domē tas būtībā izteica visu pozitīvās programmas saturu.²⁵⁵ Pārējā platformas daļa, formulēta ļoti vispārīgās kategorijās, bija veltīta esošo trūkumu – izšķērdības un bezatbildības – un negāciju izvērstam raksturojumam. Esošajā gadījumā negācijas vispirms bija attiecināmas uz domes sastāvu – "sociālistu un veco vācu kliķi"²⁵⁶. Neraugoties uz dažiem racionāliem graudiem, savienības vēlēšanu platforma kopumā atstāja saraustīta un nepārliciecināša lozungu apkopojuma iespaidu, tāpēc vēlētāju izvēle bija, iespējams, nepatriotiska, taču saprotama.²⁵⁷

Tas, kas nebija noticis pēc tautas nobalsošanas, sekoja maziepriecinošiem Rīgas domes vēlēšanu rezultātiem – savienības pastāvēšanā iezīmējās pagurums. Visspilgtāk to parādīja savienības oficioza pusotra mēneša ilga pārrāvums, kas šķīra pēdējo priekšvēlēšanu numuru no nākamā. Lai gan to pamatoja ar līdzekļu trūkumu, izšķirošais bija tieši saturs. Arī līdz šim savienības oficiozs neizcēlās ar teorētiskām

izstrādēm, tomēr konkrētais politiskais mērķis tam bija devis saturu un plašāku sabiedrisku nozīmi, bet tagad, zaudējis politisko motivāciju, oficiozs kļuva par klaji deklaratīvu lozungu tribīni. Turklāt 1928. gada februāra beigās saasinājās pretrunas savienības iekšienē, ko parādīja attiecības starp savienību un tās savulaik dibināto jaunatnes organizāciju.

Pirmo reizi par jaunas organizācijas dibināšanu savienības oficiozā tika runāts jau 1927. gada jūlijā, taču bez plašākiem paskaidrojumiem, vien atzīmējot, ka biedrības **"Latvju Aktīvo nacionālistu izlūki"** statūti ir izstrādāti un gatavi iesniegšanai apgabaltiesā.²⁵⁸ Tikai novembrī, gandrīz vienlaikus ar ietilgušo biedrības reģistrāciju, parādījās plašāks tās dibināšanas pieteikums, norādot, ka laikā, kad "sarkano pretspēka" vecākā paaudze ir organizējusies LANS partijā, jaunatnei ir jāpulcējas savā organizācijā.²⁵⁹ Neskaids ir izmaiņu iemesls biedrības nosaukumā, ko visticamāk noteica varas iestāžu iebildumi, līdz 1928. gada janvārī savienības oficiozs beidzot ziņoja, ka darbību ir uzsākusi biedrība **"Latvju Aktīvo nacionālistu jaunatne"** (LANJ).²⁶⁰ Īsā laikā biedrība izvērsa rosīgu organizatorisko darbību, dibinot dažādu novirzienu un interešu sekcijas, taču tās iekšējā dzīvē ar biedrības priekšnieka N. Pūliņa līdzdalību strauji sāka parādīties vairākas īpatnējas tendences – uzsvērtā centralizācija līdz ar izteiktu vadonības principu, konspiratīvisms "arī pret vistuvākiem ģimenes locekļiem"²⁶¹ un, visbeidzot, strikta iekšējās drošības un uzticības kontroles organizēšana, kas acīm redzami disonēja ar savienības organizatoriskajiem principiem un pozīciju. Grūti spriest, vai šo principu atšķirības bija saistītas ar savienības noliedzošo attieksmi vai ar personisku zemtekstu, bet jau 1928. gada 24. februārī savienības apkārtraksts visām nodaļām norādīja, ka LANS ar LANJ biedrību "nav pa ceļam" (neizmirstot atzīmēt, ka N. Pūliņš LANS "vairs neskaitās"), un paziņoja, ka jaunatnes pulcēšanai "latvju aktīvā nacionālisma darbam, kura ietu roku rokā ar L.A.N.S.", partijas Centrālkomiteja ir nonākusi pie galīgā slēdziena pārņemt jau pastāvošo biedrību Latvijas sargi, aicinot pārdēvēties jau nodibinātās LANJ nodaļas.²⁶²

Jau plašākā mērogā konflikts turpinājās aprīļa vidū sasauktajā LANS 2. kongresā, kur ar pārmetumiem un, "Imantas Gara" vārdiem, "nelietišķu kritiku" par savienības darbību uzstājās vairāki delegāti.²⁶³ Galvenā kritiķa lomu uzņēmās Valmieras nodaļas delegāts un viens no LANJ valdes locekļiem J. Jurevics (N. Pūliņa mandātu, kuru arī bija deleģējusi Valmieras nodaļa, kongress noraidīja), kurš kopā ar domubiedriem, uzskatot, ka "visa kongresa darbība noritēja zem Priedes nelikumīgas kongresa vadības", nekavējās apgabaltiesā iesniegt protestu ar prasību kongresu un tā lēmumus atzīt par nelikumīgiem.²⁶⁴ Nonākušas līdz tādai pakāpei, savienības iekšējās pretrunas vairs nevarēja noslēpt, tomēr organizācijas krīzē tām bija tikai pakārtota nozīme. Galvenais bija un palika pozitīvas programmas un politisku mērķu trūkums, kas savienības pastāvēšanā bija iezīmējies pēc Rīgas domes vēlēšanām, un nekas neliecināja, ka šāda programma un mērķi tuvākajā nākotnē varētu parādīties.

Iespējams, citos apstākļos savienības iekšējā krīze neliktos tik sāpīga, taču konkrētajā situācijā savienība bija neapšaubāmi ietekmīgākā, darbīgākā un patiesībā arī vienīgā aktīvā nacionālisma organizācija. Tās krīze tādējādi nozīmēja, ka 1928. gada vasarā visa strāvojuma pastāvēšana bija nonākusi idejiskas un organizatoriskas depresijas priekšā, kur visasāk izjūtams bija skaidru mērķu un perspektīvas trūkums. Šajā situācijā daudziem negaidīti "Imantas Garā" parādījās 22. jūnijā datēts J. Priedes un I. Pones aicinājums pastāvošām aktīvā nacionālisma organizācijām pārtraukt savu darbību, lai "visu aktīvo nacionālistu vienotas frontes vārdā" apvienotos jaundibināmā organizācijā "Latvju Nacionālrevolucionārais klubs".²⁶⁵

2.3. Idejiskā un organizatoriskā krīze, 1928.–1931. gads. Aktīvā nacionālisma "tumšie viduslaiki"

Sākusies kā vairāk vai mazāk principiālu domstarpību rosināta un diktēta nepieciešamība, 20. gadu otrajā pusē jaunu organizāciju dibināšana aktīvā nacionālisma ietvaros jau bija kļuvusi par ierastu un nereti arī neko nemainošu parādību. 1931. gadā, uzsverot savu idejiskumu un mērķu skaidrību kā pretstatu līdzšinējām tendencēm, viena no vēlākajām organizācijām rakstīja: "Uzcep gan jaunu biedrību, bet jaunas domas, jauni ceļi biedrībai nebija."²⁶⁶ Tomēr 1928. gada jūnija ierosinājums bija īpašs, pēc tā motivācijas, satura un savā ziņā arī sekām iezīmējot svarīgu robežšķirtni strāvojuma pastāvēšanā. Ierosinājuma pamatā, kā deklarēja tā parakstītāji, šoreiz bija nevis atsevišķais, nevis personiskas domstarpības, uzskatu atšķirības vai nesaskaņas ar tām raksturīgo visa pastāvošā noliegumu, bet stāvoklis aktīvajā nacionālismā kopumā un vispirms tā pārliekā organizatoriskā sadrumstalotība. Tiesa, ne šī situācija, ne tās kritiskais vērtējums nebija kas jauns. Vēl 1927. gada aprīlī, visai indīgi konstatējis, ka "vecais LNK ik gadus dzemdē kādu jaunu krupi, kas pēc kāda laika atkal sašķeļas", aktīvā nacionālisma neatzītais pravietis K. Merts sev raksturīgajā pārākuma manierē bija vērsies pie strāvojuma vadoņiem ar patētiskas nolemtības pilnu rakstu "Atjēdzaties!"²⁶⁷ Jau tolaik, K. Merta izpratnē, aktīvais nacionālisms atradās sabrukuma priekšvakarā un vienīgā izeja, vienīgais attīstības ceļš varēja būt tikai nekavējoša apvienošanās, apspiežot visas "sīkās un dumjās" nesaskaņas. Atstājot dažas patiešām patstāvīgas un augt spējīgas organizācijas, pie kurām K. Merts pieskaitīja Viestura savienību un Nacionālo strādnieku partiju, visus pārējos novirzienus vajadzēja liet "atpakaļ katlā, zem vienas izkārtnes un vadības"²⁶⁸. Izteikts tēvīšķīgi pamācošā tonī, savā būtībā K. Merta spriedums bija pamatots un pelnīja ievērību. K. Merts ar šo 1927. gada nostādni aktīvajā nacionālismā bija pirmais, kurš tā organizatoriskās izpausmes skatīja kā vienotu, kopējai idejai un centieniem

pakļautu vienību. Taču konkrētajos 1927. gada apstākļos, ņemot vērā vēl nesenās šķelšanās izraisītās emocijas un tikko dibināto organizāciju patmīlīgās pretenzijas, jebkura, vēl jo vairāk K. Merta piedāvātā "mehāniskās saliešanas" apvienošanās bija acīm redzami neiespējama. Tādai varbūtībai praksē neticēja arī K. Merts, kurš, izvirzot vienības ideju, gandrīz tūlīt deklarēja, ka aktīvais nacionālisms jau ir izvirtis "nevīrišķīgā puicismā"²⁶⁹. Uzskatot, ka savā "vecajā" formā šī kustība vairs necelsies un nedrīkst celties", jau 1927. gada maijā viņš izvirzīja jaunas – nacionāli revolucionāras – idejas un politiska strāvojuma nepieciešamību.²⁷⁰ Tādējādi 1927. gadā izteiktā vienības ideja palika tikai kā K. Merta "malā stāvošā" *idee fixe*, kam aktīvā nacionālisma organizācijās nebija ne atbalstītāju, ne sekotāju.

1928. gadā situācija vairākos aspektos bija būtiski mainījusies, un tas, kas savstarpējo apvainojumu gaisotnē vēl pirms gada likās neiespējams, tagad izrādījās aktuālākais jautājums aktīvā nacionālisma dienaskārtībā. No vienas puses, bija mainījušies noskaņojumi pastāvošajās aktīvā nacionālisma organizācijās: Nacionālās kustības mazasinība un LANS pagurums bija mazinājis nesamierināmo vadoņu vēl nesenās pretenzijas un pretēji tam stiprinājis viņu gatavību kompromisiem. Būtiska nozīme bija arī apstāklim, ka no kārtējās piespiedu prombūtnes Latvijā bija atgriezies I. Pone, kuram tagad vajadzēja atrast savu vietu aktīvajā nacionālismā un kurš tajā pašā laikā bija vienīgā reālā kompromisa figūra iespējamai strāvojuma sašķelto aprindu vienībai. No otras puses, 1928. gadā kardināli bija mainījusies vispārējā iekšpolitiskā situācija. Kā 1930. gadā rakstīja G. Celmiņš, ar kreisās valdības krišanu 1927. gada nogalē, beidzoties "visa nelatviskā sociāldemokrātu un minoritāšu varas uzplūdiem", ārēji bija noslēdzies tumšākais nacionālo centienu un tikumu pagrimuma laikmets Latvijas neatkarības vēsturē, kam sekoja lēna, bet pastāvīga atdzimšana, kas, pēc viņa domām, vispirms izpaudās stabilā nacionālās pilsonības valdībā un no pilsoniskām aprindām nākuša Valsts prezidenta personā.²⁷¹ Vēl viena būtiska politiskās dzīves iezīme bija straujā parlamentārās demokrātijas reformu ideju ekspansija,²⁷² par ko liecināja gandrīz vienlaicīgā vairāku jaunu, reformatorisku ideju sludinošu politisku organizāciju parādīšanās. Konkrētās iekšpolitiskās dzīves attīstības kontekstā ir grūti atrast kādu atsevišķu izskaidrojumu šai ekspansijai. Visdrīzāk tās cēloņi bija meklējami vispārējo sabiedrības noskaņojumu un politisko procesu kopsummā, kur ne jau pēdējā vietā bija tuvojošās 3. Saeimas vēlēšanas.

Šo jauno organizāciju virkni ievadīja 1926. gada oktobrī reģistrētā zvērinātā advokāta palīga J. Vintera vadītā "Caur 1920. gada 18. marta likumu"²⁷³ cietušo biedrība" (oficiozs "Taisnība"). 1927. gada vasaras sākumā vienlaikus ar LANS uzsāktā tautas nobalsošanas ierosinājuma parakstu vākšanu tā izvērsa parakstu vākšanu ierosinājumam par 2. Saeimas atlaišanu (kā ar jaunu prieku atzīmēja savienība – "galīgi izgāzās"²⁷⁴) un 1928. gada aprīļa kongresā izvirzīja Satversmes grozīšanas

projektu.²⁷⁵ "Cietušajiem" sekoja 1928. gada februārī Iekšlietu ministrijā reģistrēta "Latvijas Pilsoņu apvienība", kas jau ar pirmajiem sava oficioza "Vaga" numuriem deklarēja gatavību uzņemties pastāvošās vēlēšanu kārtības nomaiņu ar iecirkņu vēlēšanu sistēmu.²⁷⁶ 1928. gada 25. martā pirmo sapulci noturēja Patriotu līgas bijušā biedra B. Lindberga ierosinātā "Vislatvijas Tautas sapulce" (oficiozs "Tautas Griba"), kas, balstoties uz pagastu pārstāvniecības principu, savās iecerēs bija ietekmīgs un patiešām nopietns opozīcijas spēks.²⁷⁷ Visas šīs organizācijas, neidentificējot sevi ar aktīvā nacionālisma tradīciju, tajā pašā laikā uzstājās ar aktīvajam nacionālismam tuvām nostādnēm. Pats par sevi tas nebija kaut kas jauns,²⁷⁸ taču jauno organizāciju skaļi nekaunīgais stils, nerēķinoties ar pilsonības vienības lozungiem un ignorējot līdzšinējās politiskās attīstības konsekvences, ļāva tām pasludināt sevi par pirmajiem un vienīgi patiesiem nācijas interešu aizstāvjiem.²⁷⁹ Šo jauno organizāciju parādīšanās ne vien apdraudēja aktīvā nacionālisma pozīcijas, bet arī liecināja, ka tā idejas nebūt nav zaudējušas savu aktualitāti un pievilcību.²⁸⁰ Uz jauno organizāciju skaļās ekspansijas fona vēl jo krasāk bija redzams aktīvā nacionālisma panīkums, kura galvenais un, kā daudziem likās, arī noteicošais cēlonis bija tā sadrumstalotībā.

Šajos apstākļos vienības nepieciešamība likās acīm redzama un neapšaubāma, taču bija daudz sarežģītāks jautājums – apvienības forma un principi, kam, aptverot iespējami plašu sadrumstalotā strāvojuma aprindu nostājai pieņemama kompromisa formulējumu, vienlaikus bija jāklūst par priekšnoteikumu tā atdzimšanai. Tāpēc, apzinoties sava lēmuma atbildību un tā nozīmi strāvojuma nākotnei, 1928. gada 22. jūnija ierosinājuma autori, vismaz deklaratīvi, bija izšķirušies par kardinālu soli un jūlija sākumā Iekšlietu ministrijā iesniedza **politiskas partijas "Latvju Nacionālrevolucionārais klubs"** reģistrācijas pieteikumu. Īpaša nozīme vispirms bija jaunās organizācijas statusam: tā bija pirmā apzināti un iekšēji motivēti dibinātā partija ar izvērstu un saturā visai radikālu programmu aktīvā nacionālisma ietvaros.²⁸¹ Tās dibināšana nozīmēja atkāpšanos no līdzšinējiem aktīvā nacionālisma antipartejiskuma principiem. Tomēr galvenais bija jaunās organizācijas nosaukumā ietvertais pavērsiens aktīvā nacionālisma tradīcijā un attieksmē pret to. Izvēloties nosaukumu, kas atgriezās pie 20. gadu sākumā pazīstamās un jau simboliskās organizācijas abreviatūras LNK, un tādējādi apliecinot jaunās apvienības organizatorisko pēctecību, tas nozīmēja atteikšanos un pat līdzšinējās aktīvā nacionālisma tradīcijas noliegumu. Tiesa, jau organizācijas pieteikumā ierosinājuma autori centās mīkstināt savu nostāju, liekot saprast, ka vismaz teorētiski viņi ir gatavi iespējamai apvienībai arī pastāvošās aktīvā nacionālisma tradīcijas ietvaros un vienīgi šo centienu neveiksme lika izšķirties par "ārkārtas soli" – aicinājumu pamest esošās organizācijas un dibināt principiāli jaunu vienību.²⁸² Taču praksē, lai kādi motīvi būtu minēti, ierosinājuma autoru lēmums objektīvi nozīmēja norobežošanos no līdzšinējās aktīvā nacionālisma tradīcijas, saistot strāvojuma nākotni ar jaunu – nacionāli revolucionāru ideju.

Piesakot jaunās organizācijas dibināšanu kā ārkārtēju soli visa strāvojuma interesēs, abi vēl arvien autoritatīvie ierosinājuma autori I. Pone un J. Priede bija atraduši visai motivētus argumentus, lai varētu gaidīt, ka viņu ierosme gūs atsaucību. Tajā pašā laikā jau bija skaidrs, ka visa aktīvā nacionālisma “vienotā fronte” ir skaists, bet no realitātes tāls lozungs. Tā noteica gan pagurums organizāciju dibināšanā, gan skepse pret skaļām pretenzijām vispār, tomēr galvenais bija principiālas izmaiņas strāvojuma biedru sastāvā jeb aktīvā nacionālisma “paaudžu maiņa”. Laiku pa laikam strāvojumu satricinošie alkoholisma un dauzonības skandāli, ielu sadursmes un arvien jaunas šķelšanās bija likušas aiziet lielākai daļai no tiem, kuru vārdi aktīvajā nacionālismā bija atrodami vēl Nacionālā kluba biedru sarakstos. Viņiem aizejot, arvien lielāka kļuva tā tautiešu daļa, kuriem I. Pones ieilgusi piespiedu prombūtne palika nepamanīta un viņš pats nenožīmēja neko vairāk kā vien pagātnes reliktu. Bez tam līdz ar nosvērtāko tautiešu aiziešanu aktīvajā nacionālismā uzkrītoša kļuva savtīgu aprēķinātāju vai vienkārši bezprincipiālu avantūristu izvirzīšanās (E. Lazdiņa ar Nacionālo kustību bija tikai viens, bet nebūt ne spilgtākais piemērs), kuriem vienības galvenais kritērijs bija sava vieta tajā, un proporcionāla tam bija arī viņu gatavība apvienoties. Tāpēc nav brīnums, ka šīs “jaunās paaudzes” biedru un vadoņu aprindas 1928. gada jūnija ierosinājumu uzņēma ļoti atturīgi.

Visbeidzot, neiespējami šajā apvienībā bija iedomāties tos cilvēkus, kuri savulaik bija aizgājuši no I. Pones idejisku principu dēļ un kuru atsaukšanās uz I. Pones parakstīto ierosinājumu nozīmētu uzkāpt vēlreiz tām pašām ecēsām. Viens no viņiem bija Nacionālistu kluba bijušais valdes loceklis M. Stepe, kurš līdz ar citiem 1926. gada februārī aizgāja no kluba, dibinot Latvijas sargus. Likumsakarīgi, ka 1928. gadā tieši viņš un Latvijas sargi pirmie pauda krasi noraidošu attieksmi pret ierosinājumu apvienoties.

Neraugoties uz dažu aprindu skepsi un brīžiem pat atklāto naidīgumu, vairākums aktīvā nacionālisma tautiešu visdrīzāk būtu gatavs pievienoties partijai... Visdrīzāk, ja vien iekšlietu ministra 24. jūlija lēmums, saskaņā ar kuru augusta sākumā tika reģistrēti partijas statūti un programma, nesaturētu piezīmi, liekot priekšā “izdarīt grozījumus nosaukumā un statūtos”, kas pieprasīja visos partijas dokumentos lietotajā formulējumā “revolucionārs” atbrīvoties no pirmā burtā.²⁸³ Varbūt tas nebija noteicošais, tomēr viens no apstākļiem, ar ko varēja izskaidrot partijas dibinātāju neapmierinātību. Kā 1935. gadā konstatēja likvidācijas komisija, kaut arī reģistrēta, ne juridiski, ne faktiski partija tā arī neuzsāka darbību.²⁸⁴

Tādējādi pretēji iecerēm LNRK dibināšanas ierosinātāju sludinātie vienības centieni palika nepiepildīti un viņu aicinājums apturēt pastāvošo organizāciju darbību pārvērtās farsā. Ienesot vēl lielāku apjukumu un neuzticību, objektīvi tas deva tieši pretēju rezultātu, ievadot idejiskas stagnācijas un ar atsevišķiem izņēmumiem vispārējās organizatoriskas krīzes posmu aktīvā nacionālisma attīstībā. Ārēji

gandrīz sakrīt ar H. Celmiņa pilsoniskās valdības darbības laiku un saimniecisko lejupslīdi,²⁸⁵ kas, iespējams, bija vēl viens paguruma cēlonis, šis posms turpinājās līdz 1932. gadam, un visā šajā laikā aktīvo nacionālismu raksturoja vērtību un ideālu pagrimums. Vispāratzītu līderu trūkums krasi saasināja personisko ambīciju diktētas nesaskaņas organizāciju iekšienē un rosināja arvien jaunu un vēl neizteiksmīgāku organizāciju rašanos un biedru sastāva strauju maiņu. Par pierastu parādību šajā laikā kļuva biedru līdzdalība (biežāk gan tikai sastāvēšana) vienlaikus divās vai pat vairākās organizācijās. Regulāru un ilgākā laika posmā izdotu preses orgānu trūkuma dēļ nebija skaidri gan atsevišķu organizāciju, gan visa strāvojuma centienu mērķi un saturs. Daži retie izdevumi, kas saīsinātā pārstāstā atkārtoja jau iepriekšējā laikmeta atziņas, tikai vēl vairāk uzsvēra aktīvā nacionālisma idejisko un finansiālo nabadzību 20. gadu beigās.

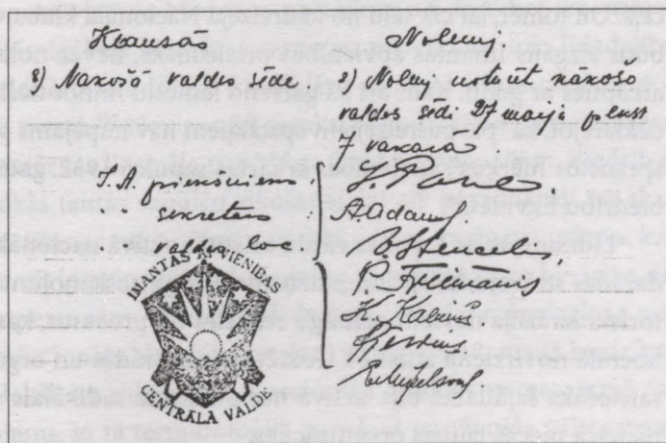
Tomēr par principu pagrimuma spilgtāko liecību kļuva straujā vēl nesen publiski nosodīto vai līdz šim vispār nepazīstamu avantūristu un politisku spekulantu izvirzīšanās. Tieši šajā laika posmā aktīvajā nacionālismā parādās “purvs” – vāji slēpta aprēķina un personisku interešu ietekmē dibinātas indiferas organizācijas, kas pat necentās kaut cik nopietni darboties, labākajā gadījumā izceļoties ar savu “labo nodomu” deklarācijām, un kuru sastāvā acīm redzami dominēja “radu”, “draugu” vai “kaimiņu” princips. Jaunajām iezīmēm atbilstošs izrādījās arī šajā laikmetā dibināto organizāciju liktenis, kas bija vēl viens aktīvā nacionālisma mazasinības apliecinājums. No septiņām jaundibinātām organizācijām divas pašlikvidējās, trīs slēdza par finansiāliem pārkāpumiem vai huligānismu, bet neviena netika represēta pat vismazāko politisko vai idejisko iemeslu dēļ. Tiesa, vispārējā ideju un finanšu nabadzība kļuva arī dažu pozitīvu tendenču priekšnoteikums, kas vispirms bija saistīts ar tuvināšanās un kopdarbības centieniem aktīvā nacionālisma ietvaros. Spēcīga organizatoriska centra izžušana sadrumstalotajam strāvojumam lika vairāk domāt par kopējo, nevis atšķirīgo, un tas tuvināja dažādo organizāciju pozīcijas un radīja pamatu atsevišķām sadarbības izpausmēm. Bez tam kādreiz neapstrīdamo vadoņu ietekmes mazināšanās rosināja brīvāku uzskatu paušanu un ļāva izvirzīties jauniem līderiem, kas ne vienmēr pozitīvā un radošā nozīmē ienesa daudzveidību aktīvā nacionālisma pastāvēšanā. Tomēr kopumā aktīvajam nacionālismam šajā laikā bija izteikti eksistējošs dzīvesveids ar brīžiem acīm redzamu merkantilu akcentu un ļoti ierobežotu ietekmi sabiedriski politiskajos procesos un norisēs.

Regulāru preses orgānu trūkuma un ierobežotās darbības izpausmju dēļ jautājums par pastāvošo organizāciju spektru un atsevišķu organizāciju vietu tajā ir neskaidrs un sarežģīts. Tāpēc būtiska un noteicoša kritērija nozīmi ieguva pēctecības princips, pieņemot, ka līdzšinējo organizāciju līderu uzskatos un nostājā valda lielāka vai mazāka konsekvence un ka strāvojuma nosacītā centra pozīciju, tāpat kā līdz šim, noteica I. Pones pārstāvētā aktīvā nacionālisma izpratne.

Atsakoties no "evolūcijas" partijas, I. Pone nebija atteicies no organizatoriskiem centieniem vispār, un 1929. gada 10. martā A. Berga vadītās Nacionālās apvienības telpās uz dibināšanas sapulci sanāca biedrības "Imantas apvienība" dibinātāji.²⁸⁶ Biedrības dibināšana guva lielu ievēribu, un organizācijas pirmsākumos līdzās I. Ponem tās sēžu protokolos bija atrodamī gandrīz visu ievērojamāko līdzšinējo aktīvā nacionālisma vadoņu un vēl nesen nesamierināmo oponentu J. Priedes, E. Lazdiņas, K. Merta, J. Jurevica, N. Pūliņa un citu vārdi. Tomēr drīz vien, dažādu apsvērumu un motīvu vadīta, lielākā daļa sāka pamest apvienību un I. Poni.²⁸⁷ Sāpīgs trieciens bija arī citu, jau pastāvošo aktīvā nacionālisma organizāciju attieksme. Pēc visa notikušā 20. gadu beigu organizāciju acīs I. Pone bija zaudējis gandrīz jebkādu autoritāti, un viņa centieni, tāpat kā viņa vadītā organizācija, tika uztverti kā traucēklis, kā vēl viens šķeltniecisks un sajukumu nesošs solis.²⁸⁸ Tāpēc ar demonstratīvu ignoranci bija uzņemta gan apvienības 1929. gada pavasarī izvirzītā Vislatvijas aktīvā nacionālisma padomes ideja,²⁸⁹ gan kopīgas, pret "sarkano varu" vērstas 1. maija demonstrācijas ierosinājums.²⁹⁰ Tādējādi jau ar pirmajiem soļiem Imantas apvienība bija nonākusi izolācijā, kas neradīja ilūzijas ne par I. Pones, ne viņa vadītās organizācijas ietekmi un vietu strāvojumā.

1929. gada 9. maijā pilntiesīgo tautiešu sapulcē, noliekot pagaidu valdes pilnvaras, I. Pone kā tās priekšnieks par galveno turpmākās darbības virzienu akcentēja "provincēs nodaļu dibināšanas sekmēšanu, lai visa Latvija būtu pārklāta ar "Imantas apvienības" nodaļām"²⁹¹. Taču nodibināt izdevās tikai divas provinces nodaļas – 1929. gada maijā Balvos un 1930. gada novembrī Lubānā. Vienīgā publiskā apvienības darbības izpausme bija tautas sapulces (1929. gadā Rīgā notika četras sapulces), ko 1930. gada novembrī nomainīja tā sauktie politisko disputu vakari – īpatnēja un, jāatzīst, arī pietiekami drosmīga darbības forma. Atšķirībā no atklāti propagandistiskajām, labi sagatavotajām un stingri kontrolētajām tautas sapulcēm,

Imantas apvienības
valdes sēžu protokolu
grāmatas lappuses
fragments

pēc Politiskās pārvaldes aģenta vērojumiem, tajos bija iespējams ne vien piedalīties, bet arī uzstāties dažādu, pat pretēju uzskatu cilvēkiem.²⁹² 1931. gada janvārī arī šo disputu vakaru rīkošana finansiālo zaudējumu dēļ tika pārtraukta.²⁹³ Apvienības pastāvēšanas centienus tieši finansiālais jautājums pavadīja neiztrūkstoši. Materiālās grūtības jau ar Nacionālā kluba krīzes sākumu 1924. gadā bija kļuvušas par vienu no strāvojuma sāpīgajām tēmām. Savulaik, iespējams, arī tāpēc, ka šīs grūtības vēl nebija tik jūtamas, aktīvais nacionālisms un tā vadoņi vispirms tomēr runāja par idejām, bet tagad bankas asignāciju trūkums bija kļuvis par svarīgāko un dažkārt arī gandrīz vienīgo strāvojuma dienaskārtības jautājumu. Lielākais paradokss šajā gadījumā bija tas, ka nepārtrauktās atsauces uz naudas trūkumu, kas, kā konstatēja Imantas apvienības valde, apgrūtina literatūras izdošanu²⁹⁴ un pat telpu īres nomaksu,²⁹⁵ praksē nozīmēja tikai tās daudzuma trūkumu, par ko liecināja visai dāsno – no Ls 90 līdz pat Ls 300 – “neatmaksājamo pabalstu” prakse organizācijas biedriem.²⁹⁶

Tādējādi ne jau latos bija meklējams galvenais finansiālo grūtību cēlonis un izskaidrojums: mainījušies bija cilvēki un līdz ar viņiem arī strāvojums. Idejisko cīnītāju materiālais stimulš, kas aktīvā nacionālisma pirmsākumos bija vairāk izņēmums, tagadējo saimniecisko grūtību apstākļos bija izvērties par vispārēju parādību. Lai gan mazliet negaidīti, bet tieši I. Pones vadītā Imantas apvienība šajā ziņā bija izteiksmīgākais piemērs. 1929. gada maijā valdes sēdē tika izskatīts I. Ponem izteikts piedāvājums izmantot Imantas apvienības vārdu, lai izdotu laikrakstu “Sporta Ziņas”.²⁹⁷ Piedāvājumu pieņēma, pamatojot piekrišanu, ka “nekādi izdevumi caur to rasties nevar”.²⁹⁸ Turpinot aizsākto, 1930. gadā pilsonim Eihenbergam atļāva izmantot biedrības vārdu zaļumballes rīkošanai, pieprasot par labu biedrībai Ls 30,²⁹⁹ bet gada beigās biedrības koncesijas vērtība bija pieaugusi līdz Ls 50.³⁰⁰ Imantas apvienības vārds bija kļuvis par tirgus preci un ienākumu avotu. No asiem uzbrukumiem “veikalneciskajam nacionālismam” līdz savas organizācijas nosaukuma pārdošanai – tāds izrādījās nepilnos desmit gados noietais I. Pones aktīvā nacionālisma ceļš. Un tomēr, lai cik tālu no kādreizējā Nacionālā kluba virsvadoņa principiem arī būtu aizgājis Imantas apvienības priekšnieks, nevar noliegt I. Pones spēju vismaz atkāpties ar godu. Kaut arī kā galveno iemeslu minot tieši finansiālo bezspēcību un deklarējot, ka “pie pašreizējiem apstākļiem nav iespējams pilnīgi izvest dzīvē statūtos sprauostos mērķus”, apvienības ārkārtas sapulcē 1932. gada 17. aprīlī viņš ierosināja biedrību likvidēt.³⁰¹

Līdzšinējās, ar I. Pones vārdu saistītās aktīvā nacionālisma tradīcijas noriets, ko dažādas strāvojuma aprindas uzņēma līdzīgā noskaņojumā, tajā pašā laikā organizatoriski izraisīja neviennozīmīgu reakciju un procesus, kas atspoguļojās radikālā un liberālā novirziena attīstībā. Teorētiskās izstrādēs un organizatoriskā daudzveidībā saistošāks šajā laikā bija aktīvā nacionālisma radikālais spārns, kura ietvaros sevi pieteica piecas jaunas organizācijas.

Savrupi ir jāaplūko izteikti teoretizējoša un ar tās nostādnēs ietvertu Latvijas politiskās attīstības izpratni arī ļoti savdabīga **biedrība “Satversmes grozītāju apvienība”**. Biedrība izvirzīja Latvijas vēsturiskās attīstības kontekstā šķietami neiedomājamu neomonarhisma koncepciju. Tās idejiskie pirmsākumi, kā atzīmēja autori, bija meklējami Brīvības cīņu kopdarbībā izaugušā latvju-lietuvju valstiskās vienības idejā. 20. gadu vidū, sabiedrības saprotamu noskaņojumu kontekstā negūstot plašāku atsaucību, šīs idejas piekritēji bija iesaistījušies citās, tostarp arī aktīvā nacionālisma organizācijās.³⁰² Tagad – 20. gadu beigās – vispārējās situācijas nosacījumi bija tiktāl mainījušies, lai neomonarhisms uzdrošinātos noformēties kā politisks faktors. Atsakoties no iepriekšējā nodoma atjaunot “Latviešu tautas partiju”, 1929. gada aprīlī Latvijas rojālisti paziņoja par lēmumu apvienoties “sevišķā politiskā pagaidu organizācijā – “Satversmes grozītāju apvienībā””³⁰³, un tās dibināšanas iniciators bija Latvju Nacionālistu kluba bijušais valdes loceklis A. Lauris. Ziņas par apvienības pastāvēšanu un darbību ir skopas un fragmentāras, liekot domāt, ka aiz skaļām nodomu deklarācijām diez vai bija nopietns reāls spēks. Visticamāk, apvienība bija šauras domubiedru grupas lolojums, un vienīgais apliecinājums tās pastāvēšanai aktīvā nacionālisma literatūrā bija norāde 1931. gadā publicētajā pārskatā par Nacionālistu fronti.³⁰⁴ 30. gadu sākumā kā Satversmes grozītāju apvienības organizatorisks turpinājums sevi pieteica 1930. gadā reģistrētā “**Latviešu Naciokrātu partija**”, uz kuras pēctecību norādīja galvenie teorētiskie pamatprincipi un tās prezidija adrese. Partijas piesardzība politiskās programmas formulējumos un saturā tās platformu nepadarīja pievilcīgāku sabiedrības acīs, un tāpat kā Satversmes grozītāju apvienības, arī Naciokrātu partijas pastāvēšanai trūka reālu praktisku sasniegumu.

Ietekmīgākā un savās pretenzijās nopietnākā radikālā spārna organizācija bija 1930. gada 29. oktobrī Rīgas apgabaltiesā reģistrētā **biedrība “Mūsu fronte”**.³⁰⁵ Pēc sakarībām jaunās organizācijas biedru sastāvā to varētu uzskatīt par 1926. gada sākumā apturētās Patriotu līgas organizatorisku turpinājumu,³⁰⁶ tomēr šī saikne bija tikai nosacīta, un kopumā jaunās biedrības nostādnēs un darbības izpausmes bija visai rezervētas. Nozīmīgākais biedrības centienu pieteikums bija līdzdalība vienotā Nacionālrevolucionāro strādnieku kandidātu sarakstā Rīgas pilsētas domes vēlēšanās 1931. gada martā.³⁰⁷ Neviens no saraksta kandidātiem gan nesavāca vajadzīgo balsu skaitu, tomēr tas liecināja par Mūsu frontes pretenzijām. Biedrības turpmākās aktivitātes līdzās tautas sapulču rīkošanai, lai cik paradoksāli tas skanētu, galvenokārt bija saistītas ar mēģinājumu uzsākt preses orgāna izdošanu, kas izvērtās ieilgušā un tāpēc vēl jo principiālākā viedokļu sadursmē starp biedrību un Iekšlietu ministrijas amatpersonām. Visasākās diskusijas izraisīja mēnešraksta nosaukums – “Nacionālrevolucionārs”, kas bija minēts 1931. gada 18. maijā biedrības iesniegtajā pieteikumā. Iekšlietu ministrijas noraidošās atbildes pamatojumā tas tika traktēts kā nepieļaujams, jo tā terminoloģija paredzot pastāvošās valsts varas

pārgrozījumus ar varas darbiem.³⁰⁸ Nepiekrītot tādām lēmumiem, 13. jūnijā biedrības pārstāvis iesniedza sūdzību Senāta administratīvajam departamentam,³⁰⁹ kas savukārt pieprasīja Iekšlietu ministrijas paskaidrojumus, un te jautājuma risināšana apstājās. Iespējams, ministrijas ierēdņi gaidīja, ka biedrība piekāpsies un izvēlēsies citu oficioza nosaukumu, taču, nolēmusi demonstrēt principialitāti, arī Mūsu fronte bija gatava gaidīt, nesteidzoties iepazīstināt sabiedrību ar savām nostādnēm. Šis principiālās nogaidīšanas laikā biedrība turpināja organizatorisko darbību, un lielākais sasniegums bija 1932. gada maijā reģistrētā Liepājas nodaļa.³¹⁰

Beidzot 1932. gada 26. septembrī, gandrīz pusotra (!) gada pēc pieteikuma iesniegšanas, ar Senāta lēmumu tika apmierināta biedrības prasība par oficioza izdošanu.³¹¹ Līdzšinējās principialitātes kontekstā Senāta lēmums izskatījās kā biedrības uzvara, taču pašas biedrības pastāvēšanā un attīstībā šis ieilgušās nepiekāpības formālie ieguvumi diez vai atsvēra tās nestos zaudējumus un šajā gadījumā nokavēto laiku. Mēnešraksts, kas sāka iznākt decembrī un ar otro numuru kļuva biedrības oficiozs, 1932. gada beigās jau vairs nespēja pretendēt uz plašāku ievēribu. Vēl 1932. gada sākumā aktīvā nacionālisma preses trūkumu gada beigās jau bija aizpildījis J. Štelmahera "Nacionālsociālists" un īpaši G. Celmiņa "Ugunskrusts". Turklāt arī tā nacionālrevolucionārā koncepcija likās pārlieku teorētiska, tāpēc nav brīnums, ka ar piekto numuru 1933. gada janvārī mēnešraksta izdošana apstājās. Kaut arī

B-ba
"LATVIJAS VILKI"
Nr. 38
1930. g.

Latvijas Valsts
Rīgas pils. nod.
19. g. 14. AUG. 1930

RĪGAS PREFEKTŪRAI.

Biedrības "Latvijas Vilki" valde ar šo
pagodinās paziņot, ka b-ba mainījusi savu ad-
resi; no Rūpņa dambja Nr. 3, pārgājusi uz Kaln-
ciema ielu Nr. 6.

Valdes locekļu adreses:
VAITNINKS, Valdis - priekšnieks,
dzīvo Jelgavas šoz. 32, dz. 1.
LIMBA, Kārlis - kasiers,
- L. Nometņu ielā 62, dz. 19.
PRĪTEROS Vilis - sekretārs,
- Irlavas ielā 32, dz. 1.

Pielikumā: Šī raksta dublikāts un noraksts no
Rīgas apgabaltiesas registrācijas
nodaļas atzīmes, par b-bas "L.V." re-
gistrēšanu, 2 eksemplāros.

Priekšnieks: *Kautums*

Sekretārs: *K. Lips*

Biedrības "Latvijas vilki"
valdes paziņojums
par adreses maiņu

bez lielas degsmes un panākumiem, Mūsu fronte turpināja pastāvēt, līdz 1933. gada 11. aprīlī, atsaucoties uz biedrības vārdā izziņotu, bet nenotikušu labdarības koncertu un fiktīviem valdes sēžu protokolu ierakstiem jeb, citiem vārdiem, krāpšanu tika arestēts biedrības priekšnieka palīgs A. Spunde, bet 23. maijā, pamatojoties uz Iekšlietu ministrijas ierosinājumu (un tas nozīmēja, ka biedrības un Iekšlietu ministrijas pretstāvēšanas plašākā kontekstā uzvaru tomēr guva pēdējā), Rīgas apgabaltiesa apturēja biedrības darbību un oktobrī pieņēma lēmumu par tās slēgšanu.³¹²

Abas pārējās radikālā spārna organizācijas bija izteiktas “kabatas” apvienības, ko rosināja viena cilvēka ambīcijas un kas nespēja un patiesībā pat necentās parādīt kaut cik nozīmīgus sabiedriskus centienus. Būtībā tās vienkārši parazitēja uz patriotisma un aktīvā nacionālisma lozungiem. Abas biedrības vienoja “profesionālais nacionālists” V. Vaitnieks, savulaik skandaloza “akropoliešu” un Nacionālistu sporta kluba vadonis, kurš, īsu brīdi uzkavējies LANS³¹³ un 1929. gada decembrī izslēgts no NAK (vienlaikus slēdzot viņa vadīto Rīgas Pārdaugavas nodaļu³¹⁴), atkal bija nolēmis sapulcināt domubiedrus. Pirmā organizācija – 1930. gada 15. janvārī reģistrētā biedrība “**Latvijas vilki**” – izcēlās ar bērnišķīgiem atribūtiem (ko vērtā vien bija no bērnu skaitāmpantiņa aizgūtā biedrības devīze “Pieci vilki vilku vilka”) un biedrības statūtos ielikto vadonības principu, paredzot plašas, gandrīz neierobežotas pilnvaras biedrības priekšniekam, par kuru, kā jau varēja paredzēt, kļuva pats V. Vaitnieks.

Lai gan Latvijas vilku pastāvēšana guva citu aktīvā nacionālisma organizāciju ievērību, biedrība necentās sevi apliecināt, kas, šķiet, arī nesatrauca tās vadītājus, jo 1932. gada 10. aprīlī V. Vaitnieks ar domubiedriem noturēja jaunas organizācijas – “**Latvju Patriotu biedrības**” – dibināšanas sapulci. Pārsteidzoši šajā situācijā izskanēja sanākušo biedrības statūtu parakstītāju izteiktā nožēla par to, ka materiālo grūtību un vispārējās saimnieciskās krīzes dēļ jau 1931. gada 19. maijā (!) reģistrētai biedrībai līdz šim “nav bijis iespējams uzsākt un attīstīt savu statūtos paredzēto darbību”³¹⁵. Tomēr meklēt un cerēt atrast ilgi lolotās biedrības dibināšanā kaut kādu sevišķu attaisnojumu vai idejiskus motīvus bija lieki, jo praksē gan pēc sastāva, gan satura tā bija gandrīz pilnīgs Latvijas vilku atkārtojums. Abu biedrību statūti ar dažiem izņēmumiem likās rakstīti pēc viena parauga, gandrīz identisks bija to biedru sastāvs un kopēja bija arī mītnes vieta (precīzāk, Patriotu biedrība kļuva par Latvijas vilku apakšīrnieku). Lielākā atšķirība bija tā, ka par Patriotu biedrības priekšnieku – visdrīzāk ne bez V. Vaitnieka piekrišanas – dibināšanas sapulcē tika ievēlēts K. Romanovs, taču jau aprīļa beigās viņš nolika pilnvaras, dodot vietu jaunuzņemtajam (!) J. Čakaram. Tāpat kā Latvijas vilki, arī Patriotu biedrība

Latvju Patriotu biedrības emblēma

necentās izpausties kaut kādās plašāka rakstura darbībās. Zīmīgi, ka vēl mēnesi pēc dibināšanas sapulces valdes sēdē tika atlikta revīzijas komisijas vēlēšanas, atsaucoties uz to, ka biedrība vēl nav uzsākusi darbību.³¹⁶ Vienīgais tās pastāvēšanas piešķirums atklātībā bija plakātu izdošana un pārdošana, kas 1932. gada maija beigās noslēdzās ar kriminālpolicijas iejaukšanos.³¹⁷ 1932. gada 6. jūnija valdes sēde izbeidza Patriotu biedrības darbību, un vēlreiz valdes locekļi sapulcējās tikai 1933. gada aprīlī, lai pēc apgabaltiesas lēmuma par biedrības slēgšanu veiktu tās likvidāciju. Latvijas vilki izrādījās veiksmīgāki, un viņu darbība pēc Iekšlietu ministrijas ierosinājuma tika apturēta 1933. gada septembrī. Ierosinājuma pamatā bija V. Vaitniekam un viņa domubiedriem raksturīgās nacionālisma izpratnes izpausmes – dzeršana un valīga uzdzīve ar sievietēm.³¹⁸

Aktīvā nacionālisma liberālajā spārnā 1928. gada notikumu negatīvā ietekme un to rosinātās krīzes izpausmes pieteica sevi daudz asāk, tomēr tas vēl aizvien turpināja piesaistīt strāvājuma skaitliski lielāko biedru daļu. Pastāvošajām un vēl nesen rosīgajām organizācijām līdzšinējo līderu aiziešana bija sāpīgs trieciens, kas radīja nenoteiktību un nedrošību šo organizāciju pastāvēšanā. Viskrasāk šie procesi atspoguļojās Latvju Aktīvo nacionālistu savienībā, kas turpināja pastāvēt kopā ar 1928. gada sākumā piesaistīto Latvijas sargu organizāciju, taču pēc J. Priedes aiziešanas šīs vienības ietvaros iezīmējās principiāla akcentu maiņa, un jau 1928. gada beigās tajā arvien noteiktāk sāka dominēt Latvijas sargi. Acīmredzot savienības politiskās partijas statusā tomēr bija saskatīts traucēklis, tāpēc šīs apvienības tautieši, lai arī atklāti nenorobežojoties, tajā pašā laikā arī īpaši necentās uzturēt tās dzīvotspēju. Pēc 1929. gada augustā notikušā LANS 3. kongresa par partijas pastāvēšanu atgādināja vairs tikai Rīgas prefektam piesūtītie ziņojumi par centrālkomitejas sēdekli un sastāvu, bet no 1931. gada, kā konstatēja 1935. gadā izveidotā likvidācijas komisija, savienība par savu darbību nekā nebija ziņojusi.³¹⁹ Vēl nemanāmāk pastāvēšanu beidza 1927. gadā dibinātā savienības jaunatnes organizācija LANJ, kuras pēdējā aktivitāte bija Latvijas 10 gadu jubilejas plakātu izplatīšana 1929. gadā. 1935. gada decembrī iekšlietu ministrs biedrības valdei uzdeva tās likvidēšanu.³²⁰ Vienīgā liberālā novirziena organizācija, kas vairāk vai mazāk veiksmīgi pārvarēja 1928. gada apjukumu un pat uzplauka, bija Latvijas sargu biedrība. Pakāpeniski aizēnojot un vēlāk arī pilnīgi atstumjot LANS, Latvijas sargi spēja piesaistīt jaunus biedrus, un 1928. gadā, kā atzīmēja biedrības vadītāji, tās sastāvs bija pieaudzis par 19 nodaļām,³²¹ bet abi biedrības līderi pat izvirzīja savu kandidatūru 3. Saeimas vēlēšanām.³²²

No abām jaundibinātām liberālā spārna organizācijām vispretrunīgākā bija 1930. gada 17. septembrī reģistrētā biedrība **“Nacionālā Latvju valsts patriotu apvienība”**. Uzkrītošais radinieku, darbabiedru un kaimiņu princips starp organizācijas dibinātājiem³²³ lika domāt par kaut kādām šauras grupas interesēm un

ambīcijām, bet fakts, ka trīs dibinātāji 27. septembra dibināšanas sapulcē organizācijas darbības uzsākšanai "uz nenoteiktu laiku" aizdeva kopsumā Ls 307,30,³²⁴ drīzāk liecināja par biedrības dibinātāju nopietno apņēmību. Zīmīgs bija apvienības jau 29. septembrī iesniegtais lūgums iekšlietu ministram apstiprināt biedru formas tērpu, uz ko, minot praktiskas darbības trūkumu, ministrija atbildēja ar atteikumu.³²⁵ Vēl spilgtāk biedrības pirmajiem soļiem raksturīgo vērīenīgumu parādīja ar plašu žestu sarīkoto atklāšanas svētki 29. novembrī, kas noslēdzās ar tik lielu parādu, ka tikai 1931. gada novembrī biedrības kasieris beidzot varēja ziņot par tā nokārtošanu.³²⁶

1931. gadā par nozīmīgāko notikumu apvienības dzīvē kļuva piedalīšanās Rīgas pilsētas domes vēlēšanās vienotā Nacionālrevolucionāro strādnieku saraksta sastāvā, kurā biedrība izvirzīja trīs kandidātus. Neguvuši panākumus vēlēšanās, valdes locekļi nolēma doties vasaras brīvdienās, nenoturot pat valdes sēdes (pēc statūtu 34. paragrāfa valdei bija jāsanāk "vismaz reizi nedēļā"³²⁷). Atgriežoties no atpūtas, 1931. gada beigās valde "ar skaidru galvu" beidzot bija spiesta konstatēt divus faktus: biedrības miegainība un ierobežotas finansiālas iespējas. Tā rezultātā "tekošā darbība uz āru nevar izpausties" un tai pagaidām jānotiek "iekšējā organizēšanā".³²⁸

Nacionālās Latvju valsts patriotu
apvienības Propagandas sekcijas
izdevuma vāks

1932. gadā apvienība mēģināja aktivizēt darbību, liekot cerības uz 25. jūlijā darbību uzsākušo jauno valdi, kas savā deklarācijā paredzēja, pirmkārt, sarīkot mantu loteriju kā finansiālo līdzekļu ieguves avotu, otrajā un trešajā vietā atstājot ieceri izvērst aktīvu "komunistu nelietību" un "žīdu nekaunības" apkarošanu.³²⁹ Turpmākais jau izskatījās kā 20. gadu beigu aktīvajam nacionālismam raksturīga tradīcija: 9. novembrī sarīkotajā mantu loterijā izrādījās pārdotas arī nederīgas biļetes.³³⁰ Biedrības vadība to traktēja ar "provokācijas nolūkos" apvienībā iekļuvušu SSS biedru centieniem "jaukt apvienības darbību"³³¹, taču lietas oficiālā izmeklēšana norādīja uz viltotu un apzināti nederīgu biļešu izplatīšanu.³³² Šis gadījums izraisīja Iekšlietu ministrijas pastiprinātu uzmanību, apvienības darbībā atklājot vēl citus statūtu pārkāpumus un nelikumības. Sajutis atklātības draudus, apvienības valdes priekšnieks E. Freiborns 1933. gada sākumā valdes sēdē paziņoja par neiepriecinošo stāvokli, norādot, ka pēc iepriekšējā gada rezultātiem, kurā dažādu apstākļu dēļ biedrībai "kopā aizgājušas zudumā 102 personas", tās biedru sarakstā ir palikuši vairs tikai 20 pilntiesīgi biedri.³³³ Ministrijas revidenta ziņojumā bija secināts, ka biedrība "atzīstama par visai nenožīmīgu savu patriotisko mērķu sasniegšanā un par visai nemākulīgi vadītu un tādēļ par slēdzamu"³³⁴, tāpēc februāra beigās tika ierosināta biedrības slēgšana un marta sākumā apturēta arī tās darbība. Taču, kā

Biedrības "Nacionālo Aktīvistu klubs"
Propagandas sekcijas izdevuma vāks

likās, biedrības pastāvēšanas noslēgums tās vadītāju acīs bija ieguvis īpašu nozīmi, un viņi ar dīvainu uzstājību centās apsteigt administratīvos lēmumus, kas galu galā arī izdevās, 1933. gada 7. maijā pašlikvidējoties.

Par lielāko un organizatoriski spēcīgāko ne vien liberālā spārna, bet arī visa aktīvā nacionālisma organizāciju 20. gadu beigās veidojās **biedrība “Nacionālo Aktivistu klubs”** (NAK), tomēr lielums un spēks raksturoja tikai organizācijas iespējas, kas vēl nebūt nenozīmēja tām atbilstošu piepildījumu un reālo ietekmi. Biedrības dibināšanas iniciatora lomā uzstājās bijušais LANS Valmieras un apkārtnes nodaļas priekšnieks un partijas centrālkomitejas loceklis A. Skrodels.³³⁵ 1928. gada aprīlī viņš demonstratīvi paziņoja par izstāšanos no savienības,³³⁶ lai jau 8. jūnijā, divas nedēļas pirms LNrk ierosinājuma, varētu atzīmēt NAK dibināšanas dienu. 1928. gada 8. augustā Rīgas apgabaltiesa reģistrēja biedrības statūtus, un 1. septembrī sanāca tās dibinātāju sapulce. Gada beigās biedrība nodarbojās ar organizatoriskiem jaunākumiem, ievēlot valdi un izstrādājot biedru formas tērpu.

1929. gads sākās ar ārēji spožām atklāšanas svinībām 26. janvārī un NAK dibināšanas iniciatora un pirmā priekšnieka A. Skrodela “materiālo interešu” iztirzāšanu februārī, kas noslēdzās ar viņa demisiju.³³⁷ Februārī reģistrēja pirmo NAK nodaļu, bet martā, atsaucoties uz I. Pones vadītās Imantas apvienības nodibināšanos un sabiedrības kļūdainiem spriedumiem par abu organizāciju varbūtējo tuvību, kluba jaunais priekšnieks N. Lapsiņš beidzot formulēja biedrības mērķi – “neizejot kautiņos uz ielas un neiejaucoties politiskā dzīvē, bet gan audzināt klusus idejas cīnītājus”³³⁸. Ņemot vērā citu organizāciju līdzīgos formulējumos ielikto zemtekstu un redzot nesteidzīgo biedrības veidošanās procesu, šī deklarācija varēja likties kalpojam par jau iepriekš sagatavotu organizācijas mazasiņības attaisnojumu, tomēr saistībā ar NAK tāds spriedums bija pārsteidzīgs. Kā liecināja izvērstā rosīgā organizācijas iekšējā dzīve, plašais nodaļu tīkls un visai biežās biedru rindu tīrīšanas,³³⁹ uzskatam, ka NAK izjustu asu biedru trūkumu un tāpēc nespētu īstenot plašākas aktivitātes, nebija pamata. Tāpēc vēl jo vairāk savāda un neizskaidrojama izskatījās organizācijas atturība savās praktiskajās izpausmēs, ja vien “klusos idejas cīnītāju” audzināšana nebija savdabīgas politiskas filantropijas vienīgais mērķis. Pārskatā par biedrības pastāvēšanu starp lielākajiem sasniegumiem 1929. gadā bija minēti tikai trīs notikumi, īpaši atzīmējot divu tautiešu vasarā uzsāktu Eiropas apceļošanu nolūkā savākt materiālus par “radniecīgām kustībām ārzemēs” un NAK līdzdalību kopīgā gājienā uz Brāļu kapiem. Savukārt 1930. gadā, kas, kā izrādās, bija “klubam ļoti aktīvs”, līdzās tautiešu otrreizējam Eiropas apceļojumam lielākas ievērības vērti bija vēl tikai biedrības otrie gada svētki 6. septembrī un gada beigās sasauktās divas nodaļu konferences.³⁴⁰

Šis pieticīgās un vairāk nekā mērenās darbības izpausmes acīm redzami neatbilda NAK organizatoriskām iespējām, izvirzot jautājumu par organizācijas pastāvēšanas jēgu un mērķiem. Iespējams, viena no atbildēm bija NAK pretenziju pieteikums

1931. gada martā, piedaloties nacionālo organizāciju kopējā sarakstā Rīgas domes vēlēšanās, bet oktobrī ar pavēli par "obligatorisku" balsojumu cenšoties panākt sava uzticības kandidāta ievēlēšanu parlamentā.³⁴¹ Uz līdzšinējo apceļojumu un konferenču fona 1931. gada vēlēšanu aktivitātes bija pirmais patiesi reālais biedrības pastāvēšanas attaisnojums, tomēr arī te palika vieta šaubām, vai aiz vienkāršas piedalīšanās bija nopietna vēlme, griba un, visbeidzot, arī gatavība sasniegt mērķi. Piemēram, NAK preses oficiozs "Latvju Aktivists", kura pirmais numurs parādījās 1929. gada 22. decembrī, materiālo zaudējumu dēļ beidza pastāvēt jau pēc trešā numura iznākšanas 1930. gada februārī, bet par 1931. gada oktobrī propagandas sekcijas sagatavotā izdevuma "Cīņai – sveiks" ietekmi uz sabiedrības uzskatiem ļāva spriest virsvadoņa pavēle, uzdodot "katram tautietim iegādāties, mazākais, 2 eksemplāri minētās brošūras"³⁴².

Šo nevarīgo teorētisko centienu kontekstā, kad organizācijas uzskati un arī mērķi plašākām sabiedrības aprindām palika sveši, runāt par NAK nopietnu gatavību līdzdarboties politiskajā dzīvē parlamentārās sistēmas ietvaros un redzēt tajā organizācijas pastāvēšanas izvēlēto ceļu būtu pārdroši. Vēl grūtāk ar teorētisko un praktisko centienu mērenību likās savienojama organizācijas iekšējās dzīves militarizācija. Spēcīgā centralizācija un stingrā, pēc militāriem paraugiem veidotā iekšējo attiecību reglamentācija ar atbilstošiem atribūtiem – dienesta pakāpēm, formas tērpiem, sveicieniem, apbalvojumiem un virsvadoņa pavēlēm –, atrauta no pārējā konteksta, varētu liecināt par aktīvai rīcībai gatavu "cīņas organizāciju", taču tādām pieņemumam NAK praksē nebija apstiprinājuma. Tāpat arī NAK izvēlēta "viens pret visiem" opozīcijas nostāja, uzstājoties pret vairākumu pastāvošajām "pašlabuma meklētājām" partijām un tautas interešu vārdā deklarējot apņēmību "nepiemiegt ne labo, ne kreiso aci"³⁴³, drīzāk derēja principialitātes demonstrējumiem, nevis nopietnām, reālām politiskām pretenzijām. Nespējot saskatīt kopsaucēju un cēloņsakarībās vienotu NAK pastāvēšanas centienu izskaidrojumu, acīmredzot ir jāpieņem, ka praksē tāda kopsaucēja un skaidra motīva nemaz nebija. Tā vietā bija dažādu principu un interešu, tostarp, ļoti iespējams, arī "kādas iestādes" interešu³⁴⁴ kompilācija, cenšoties savienot politiskās stājas nosvērtību ar pusmilitāru un rosīgu darbošanās garu organizācijas iekšējā dzīvē.

Grūti spriest, cik liela nozīme bija neveiksmei Saeimas vēlēšanās,³⁴⁵ bet tieši 1931. gada beigās NAK pastāvēšanā notika pavērsiens, kas iezīmējās ar apņēmību: "Gulēts ir diezgan. 1932. gadam ir jābūt mūsu cīņas gadam!"³⁴⁶ Izsūtot nodaļām NAK Centra valdes paskaidrojumu par ilgu laiku vērojamās "ārējās pasivitātes" iemesliem, apņēmību stiprināja krasa iekšējās dzīves pārkārtošana, cita starpā, pieņemot lēmumu par visu "noziedzīgi pasīvo" nodaļu slēgšanu (ārpus šī saraksta bija atstātas tikai 12 nodaļas) un mēģinot vēl vairāk nostiprināt stingras centralizācijas principu organizācijas dzīvē. Kādu brīdi šķita, ka uzņemtais kurss NAK pastāvēšanai dos jaunu saturu, taču līdzšinējās taktikas pieradums izrādījās tik spēcīgs, ka gaidītās skaidrī-

bas vietā uzsāktie pārkārtojumi ienesa galēju nekonsekvenci un nenoteiktību. Vēl 1932. gada sākumā, uzstājoties pret jebkādam “demokrātijas” atliekām iekšējā kluba dzīvē³⁴⁷, 8. jūlijā, Centra valde paziņoja par virsvadoņa funkciju uzņemšanos, konstatējot “nepieredzētu psihisku un materiālu krīzi”, kuras pamatā ir gandrīz visu bijušo virsvadoņu un to vietnieku “varas kāres” un personības aizēnots praktisks darbs.³⁴⁸

Tikpat nekonsekventi bija lēmumi par pasīvāko nodaļu tālāko likteni, sākotnējo paziņojumu par to slēgšanu marta beigās nomainot ar aicinājumu slēgto nodaļu vietā dibināt vecākai paaudzei un mērenākiem pilsoņiem piemērotākos “Valdemāriešu cilts” Lāčplēša dzimtas novadus.³⁴⁹ To pašu var teikt par centra un nodaļu attiecībām: vēl janvārī, pakļaujot nodaļas tieši Centra valdei, tika stiprināta centra vara,³⁵⁰ bet jau martā Centra biedru sastāvu samazināja un paziņoja par visas NAK darbības pārvešanu uz provinci.³⁵¹

Šī nenoteiktība organizācijas iekšējā dzīvē iedragāja jau tā neizteiksmīgos NAK praktiskos centienus, tomēr galvenais iemesls, kas 1932. gadā izšķīra kluba likteni, bija jaunu un savās pretenzijās un centienos pārliecinošu organizāciju rašanās, kuru nodomiem un iespējām bija jauna kvalitāte, lai to salīdzinājums ar NAK neliktu ilgi šaubīties par izvēli. 1932. gadā aktīvajā nacionālismā sākās jauns laikmets, kur NAK ar tā nenoteiktību bija vecās aktīvā nacionālisma tradīcijas relikti. Turpinot pastāvēt un 1933. gadā mainot nosaukumu (**Latviešu vairogs**), praksē tam bija tikai otrā plāna organizācijas nozīme.

2.4. Jauns uzplaukums, 1932.–1934. gads.

Aktīvais nacionālisms ir miris! Lai dzīvo aktīvais nacionālisms!

Savas pastāvēšanas desmito gadu aktīvais nacionālisms sagaidīja idejiskas un organizatoriskas depresijas stāvokli. Kaut gan ar tā vārdu vēl joprojām sevi identificēja vairāk nekā desmit dažādu partiju un biedrību, praksē par šo organizāciju pastāvēšanu atgādināja labākajā gadījumā kāda konference, pašslavinoša brošūra (NAK) vai mantu loterija (Imantas apvienība), bet sliktākajā – ieraksts Iekšlietu ministrijas vai apgabaltiesas reģistros (Latvju Aktīvo nacionālistu izlūki, Viestura savienība). Aktīvais nacionālisms bija zaudējis ietekmi Latvijas sabiedriski politiskajos procesos, un tā eksistējošajā dzīvesveidā nebija pat mazākās norādes uz varbūtēju pacēlumu. Tāpēc strāvājuma iekšējās attīstības kontekstā tik negaidīta un pat neizskaidrojama izskatījās uzreiz četru, to principos un centienos visai atšķirīgu organizāciju parādīšanās 1932. gadā, kas ievadīja vairākos aspektos principiāli jaunu un savās pretenzijās arī nopietnāko posmu aktīvā nacionālisma attīstībā.

Jauno organizāciju parādīšanos 1932. gadā nevarēja izskaidrot ar kopīgu cēloni. Kaut arī likumsakarīga un ar noteiktiem 30. gadu vispārējiem procesiem saistāma,³⁵² gandrīz vienlaicīgā organizāciju dibināšana izskatījās pēc sakritības, ko noteica plaša un katrā atsevišķā gadījumā atšķirīga šīs vispārējās situācijas izpratne. Hronoloģiski pirmā jaunā organizācija bija 1932. gada 19. janvārī Rīgas apgabaltiesā reģistrētā **biedrība Latviešu Tautas apvienība (LTA) "Ugunskrusts"**. Jau no biedrības dibināšanas brīža visi pārspriedumi un vēlākie atskati uz apvienības pirmsākumiem viennozīmīgi secināja, ka tās dibināšanai bija ilgāka priekšvēsture, tomēr ieskatos par tās konkrēto izcelsmi valdīja tikpat liela domu daudzveidība un pretrunīgums.³⁵³ 24. janvārī Rīgas Latviešu biedrībā "dažu desmitu latviešu" noturētā dibināšanas sapulcē³⁵⁴ bija ievēlēta Centra valde, kur līdzās citiem lielāku uzmanību saistīja trīs vārdi: F. Krusa, viens no savulaik rosīgajiem LNJS valdes locekļiem, laikraksta "Latvis" līdzstrādnieks un 1931. gadā arī tā atbildīgais redaktors, O. Freivalds, bijušais Latvijas sargu ideologs un laikraksta "Latvis" līdzstrādnieks, un G. Celmiņš, viens no Sporta un morāli fiziskās audzināšanas biedrības Tēvijas sargi līderiem un vēl nesen arī Nacionālās apvienības akadēmiskās sekcijas vadītājs.

Šo trīs vairāk pazīstamo valdes locekļu līdzšinējā sabiedriskā darbība bija pietiekami izteikta, lai izdarītu noteiktus spriedumus. Vispirms tā bija jau pasena un fragmentāra, tomēr nenoliedzama organizatoriska saikne, kas jauno biedrību vienoja ar savulaik Nacionālajam klubam tuvo tautiešu un bijušo Tēvijas sargu apvienību. Tieši tā Ugunskrusta parādīšanos raksturoja tā dibinātāju aprindām tuvu stāvošais akadēmiskās dzīves izdevums "Universitas".³⁵⁵ Sava taisnība tādām spriedumam bija, taču, ņemot vērā minēto fragmentārisumu un 1932. gada konkrētās situācijas nosacījumus, bija grūti atrast kādu patiešām būtisku motīvu un pamatojumu organizācijas dibināšanai. Šī sakarība drīzāk bija sabiedriskās dzīves rosīgāko aprindu objektīva līdzdalība, kam organizācijas dibināšanā bija nozīmīga, taču ne noteicoša loma.³⁵⁶

Nopietnāks pamats organizācijas dibināšanu bija saistīt ar A. Berga vadīto Nacionālo apvienību un sevišķi tai tuvām akadēmiskās jaunatnes aprindām.³⁵⁷ Galvenā nozīme acīmredzot bija principiālajam pavērsienam Nacionālās apvienības pastāvēšanā 1931. gadā, kad savulaik reģistrētā biedrība beidzot oficiāli noformējās kā politiska partija, bet gada beigās piedzīvoja sāpīgu morālu triecienu 4. Saeimas vēlēšanās.³⁵⁸ Tiesa, konkrētajos apstākļos vēlēšanu novēršanās no A. Berga partijas drīzāk bija politisko asociāciju diktēts solis,³⁵⁹ tomēr tas nemainīja notikušo un lika rīkoties. Tik tālu ar Nacionālās apvienības vārdu saistīto aprindu motivācija jaunās organizācijas dibināšanā likās skaidra un saprotama. Palika cits, sarežģītāks un vienlaikus arī būtiskāks jautājums: tieši kuru Nacionālās apvienības aprindu centieni bija noteicošie jaunās organizācijas pieteikumā, vai precīzāk – cik organizācijas nomināli pirmās personas bija tās reālie un faktiskie vadītāji. Tāds jautājums izrietēja

no organizācijas neskaidrajām un pretrunīgajām attiecībām ar A. Berga partiju, ko pastiprināja vēlākie minējumi par organizācijas vadītāju "pagaidu" raksturu.

Pašas biedrības spriedumos organizācijas ierosme un noteicošais vārds tās pastāvēšanā bija viennozīmīgi pierakstīts tās vadoņiem. Šajā versijā biedrība bija izaugusi no Nacionālās apvienības jaunatnes aprindām, kas darbojās tās tuvākā vai tālākā paspārnē un kas Saeimas vēlēšanu rezultātu izraisītās vilšanās ietekmē bija nonākušas pie nepieciešamības dibināt patstāvīgu organizāciju. Tādējādi jaunās organizācijas parādīšanās bija no jebkādām slēptām politiskām ietekmēm brīvs solis, kur Nacionālās apvienības vārds bija ne vairāk kā organizatorisks blakusfaktors. Varbūt tā arī bija patiesība, taču uzmanīgu darīja neatbilstība starp jaunās organizācijas dibināšanā ietvertu, kaut arī netiešo Nacionālās apvienības noliegumu un tajā pašā laikā vismaz sākotnēji vēl arvien ciešajām personiskajām saiknēm abu organizāciju pirmajās rindās.³⁶⁰ Ņemot vērā Nacionālās apvienības situāciju pēcvēlēšanu laikā, nebūtu grūti pieļaut, ka, pieņemot politiskas partijas statusu, Nacionālā apvienība, līdzīgi citu partiju praksei, pati bija ieinteresēta radīt jaunu organizāciju. Tās nepartejiskais raksturs ļautu apvienot ārpus partijas ietvariem palikušo jaunatni un īstenot daudz krasāku un radikālāku politiku, ar savu uzstāšanos šī organizācija varētu mīkstināt partijas nostāju un tādējādi sagatavot sabiedrisko domu partijas sekmīgākai darbībai. Šajā gadījumā jaunajai organizācijai vajadzēja kļūt par savdabīgu nacionālo "siseņu" organizāciju, turklāt saglabājot, vismaz uz ārieni, savu patstāvību. Tādam pieļāvumam par labu runāja arī vēlākās un ne bez pamata laikrakstos izskanējušās norādes, ka G. Celmiņš apvienības priekšgalā ir tikai pagaidām.³⁶¹ Šie apsvērumi Nacionālās apvienības politisko aizmuguri LTA Ugunskrusts dibināšanas pieteikumā un pirmsākumos lika skatīt kā vērā ņemamu un būtisku faktoru.

Atšķirībā no vairākuma līdzšinējo organizāciju prakses Latviešu Tautas apvienības dibināšanai nesevoja skaļi pašapliecināšanās demonstrējumi, un līdz pat 1932. gada augusta beigām tās pastāvēšanu raksturoja gandrīz tikai iekšēji organizatoriska un uz ārieni maz vērsta darbība. Sākotnējā atturība it kā vēlreiz uzsvēra LTA Ugunskrusts centienu nopietnību, un par biedrības iekšējo dzīvi liecināja biežās valdes sēdes. Ne mazāk izteiksmīgi bija ieraksti valdes sēžu protokolu grāmatā. Pirmajām valdes sēdēm raksturīgo atklātumu no 26. februāra arvien biežāk nomainīja formulējums: "Pārrunā tekošas lietas."³⁶² Tas lika domāt par kaut kādiem slēptiem zemtekstiem organizācijas pastāvēšanā un centienos. Jauno un esošo biedru "personības noskaidrošanai" izveidoja speciālu Galveno izmeklēšanas kolēģiju, bet martā nodibināja un apmācību uzsāka četras treniņa-triecienu grupas, sauktas par T grupām.³⁶³

Biedrības pirmajos pastāvēšanas mēnešos lielāku ievēribu pelnīja divas parādības. Vispirms tas bija pavērsiens varas iestāžu nostājā pret aktīvo nacionālismu, kas izpaudās Rīgas pilsētas domes piešķirtajā finansiālajā pabalstā Ls 1000 apmērā

un pilsētas valdes atļaujā iekārtot LTA Ugunskrusts vasaras nometni Babītes virsmežniecībā.³⁶⁴ Abus šos lēmumus diez vai varēja uzskatīt par īpašiem simpātiju apliecinājumiem,³⁶⁵ taču tie noteikti atšķīrās no līdzšinējās gandrīz viennozīmīgi noraidošās varas institūtu attieksmes. Otrs aspekts bija pārmaiņas organizācijas iekšējā dzīvē, aiz konkrētām norisēm ļaujot saskatīt noteiktu tendenci. Pirmais pārmaiņu signāls jūnija sākumā bija biedra dibinātāja F. Kruzas negaidītais paziņojums par izstāšanos no valdes un organizācijas.³⁶⁶ Vienlaikus pakāpeniski pieauga biedrības priekšnieka ietekme un loma, ko vainagoja 5. augusta valdes sēdē piešķirtās pilnvaras priekšniekam "iecelt visas amatpersonas, kas nav minētas statūtos"³⁶⁷. Iespējams, šie fakti nav saistīti, tomēr, ņemot vērā F. Kruzas uzticību A. Berga Nacionālās apvienības principiem, viņa aiziešanu varēja saprast kā norādi uz plaisu sākotnējā uzskatu un centienu tuvībā starp biedrību un partiju. Biedrības priekšnieka izvirzīšanās visdrīzāk nozīmēja G. Celmiņa apņemību nostiprināt savu stāvokli un atbrīvoties no saistībām ar A. Bergu, piesakot pretenzijas uz reālu patstāvību un neatkarību.³⁶⁸

Pacēlums LTA Ugunskrusts pastāvēšanā sākās 1932. gada otrajā pusē, kad pēc ietilgušā sagatavošanās posma un vasaras nometnes organizācija beidzot pieteica sevi plašākām sabiedrības aprindām. Vispirms tā bija biedrības oficiāla parādīšanās 21. augustā. "Ugunskrusts" jau uzreiz piesaistīja ar tā gatavo spriedumu kategorismu, kas nekavējoties izsauca varas iestāžu reakciju, un ar Rīgas apgabaltiesas 14. septembra lēmumu tika apķīlāti pirmie četri laikraksta numuri.³⁶⁹ Šajā pašā laikā apvienība uzņēma kursu darbības paplašināšanai, 28. septembra valdes sēdē apspriežot organizācijas amatpersonu izbraukumus "uz provinci nodaļu un atbalsta punktu dibināšanai"³⁷⁰, un gada beigās sevi pieteica pirmās trīs apvienības nodaļas. Tomēr nopietnākā apvienības uzstāšanās 1932. gadā bija piedalīšanās Latvijas Universitātes Studentu padomes vēlēšanās decembrī, deklarējot, ka šajās vēlēšanās apvienība izvirza savu kandidātu sarakstu, "nevis lai piedalītos līdzšinējo grupu andelē un savstarpējā apkarošanā, bet gan lai andeli un savstarpējo apkarošanos paralizētu"³⁷¹. Izvēršot rosīgu darbību, apvienības saraksts starp 24 kandidātu sarakstiem savāca 113 balsu un ieguva vienu vietu padomē.

1933. gada sākumā LTA Ugunskrusts turpināja iepriekšējā gadā aizsāktās iestādes. Skaļu darbību izvērsa apvienības pārstāvis Studentu padomē A. Riekstiņš, jau sākumā paziņojot par nostāšanos opozīcijā padomes vadībai, kurā ir nacionālo minoritāšu pārstāvji,³⁷² un 23. februāra plenārsēdē nākot ar iesniegumu, kurā tika pieprasīts griezties pie universitātes padomes ar lūgumu nodibināt Latvijas Universitātē katedru ebreju "pasaules valdniecības centienu un brīvmūrniecības jautājumu noskaidrošanai"³⁷³. Vēl lielāku uzmanību piesaistīja apvienības laikrakstā arvien pieaugošā un valdošajām aprindām arvien nepatīkamākā pastāvošās politiskās iekārtas kritika un mājieni par iespējamu varas maiņu, kas kulmināciju sasniedza 12. marta

numurā publicētajā rakstā “Kaķu lāsti”.³⁷⁴ Šis raksts, zīmējot it kā nākotnes, bet savās detaļās ļoti konkrētas nākotnes ainu, runāja par laiku, kad Ugunskrusta biedri “pelēkos kreklos, slēgtā ierindā, puslokā apņems tautas namu no Tērbatas un Bruņnieku ielām” un, skanot apvienoto pūtēju orķestru spēlētai melodijai un “nepārredzamām latviešu strādnieku masām gavilējot”, bijušā (nu jau bijušā!) tautas nama tornī “stalti uzviesies Ugunskrusta ciņas karogs”. Nav brīnums, ka šāds nākotnes tēlojums izraisīja asu reakciju, un Saeimas kreiso sociāldemokrātu frakcija nekavējoties izteica priekšlikumu “slēgt visas Latvijas demokrātijai naidīgās fašistu organizācijas”, ko Saeimas 17. marta sēde ar balsu vairākumu arī pieņēma.³⁷⁵ Tūlīt pēc tam tika apķīlāts apvienības oficioza 19. marta numurs, kas ziņoja par kratīšanu apvienības mītnē, un apturēta laikraksta izdošana. Visbeidzot, pēc nelielas vilcināšanās ar Rīgas apgabaltiesas 12. aprīļa lēmumu tika slēgta organizācija, tādējādi noraujot apvienības literāro iedomu uzvikto karogu no tautas nama.

Pavisam citu nosacījumu kontekstā izvērsās **Apvienotās Latvijas nacionālsociālistu partijas** (ALNSP) dibināšana, kuras statūtus Iekšlietu ministrija reģistrēja 1932. gada 14. jūlijā. Par partijas vadītāju 9. augusta valdes sēdē ievēlēja tās dibināšanas iedvesmotāju J. Štelmaheru, kurš savulaik bija viens no Latviešu Nacionālās jaunatnes savienības dibinātājiem un vadītājiem un kura vārds Latvijas politiskajā dzīvē pēc ilgāka pārtraukuma atkal bija atrodams 1931. gadā starp Kristīgās apvienības izvirzītiem kandidātiem Rīgas domes vēlēšanām.³⁷⁶ Kā Kristīgās nacionālās savienības Centra valdes loceklis un priekšvēlēšanu laikā tās uzskatus pārstāvošā laikraksta “Dzintarzeme” izdevējs un atbildīgais redaktors J. Štelmahers savienībā bija sasniedzis noteiktu stāvokli, tomēr bija skaidrs, ka šī stāvokļa formālais statuss ir lielāks nekā tā praktiskais saturs un līdzās tādiem vārdiem kā G. Reinhards, K. Beldavs un T. Sanders J. Štelmahera politiskās izredzes nebija un arī nevarēja būt lielas.

Šajā situācijā, kad J. Štelmahera politiskās ambīcijas un organizatora gars meklēja piepildījumu, bet visu laikrakstu ārzemju ziņu uzmanības centrā bija Ā. Hitlera vadītās partijas panākumi Vācijā, J. Štelmahera pievēršanās nacionālsociālisma idejām nebūt nelikās pārsteidzoša. Vācijas notikumu rosināta, nacionālsociālisma izplatība 30. gadu Eiropā ideju un teorētisko nostādņu aspektā bija saprotama, un arī ALNSP parādīšanās Latvijā izskatījās kā objektīva, sava laika noteikta likumsakarība, bet ārējās ietekmes – vien kāda ievesta propagandas brošūra vai Vācijas apceļojuma iespaidi. Taču nacionālsociālisms bija ne tikai ideoloģija – un pat kā ideoloģija tas bija kas vairāk par vienkāršu ideju un uzskatu kopumu. Uzsverot nacionālās izredzētības ideju, nacionālsociālisms neizbēgami nesa sev līdzīgu nacionāla un valstiska impērisma piešķaņu. Tāpēc, lai cik saprotami arī būtu nacionālsociālisma izplatības dažādie motīvi Eiropā, nevarēja aizmirst, ka tas tomēr ir un paliek importa produkts, aiz kura stāv lielas un revanšu alkstošas valsts intereses. Latvijas vēsturiskās pieredzes kontekstā tas lika uzlūkot partiju kā kādas svešas gribas nesēju un meklēt svešu roku tās centienos.

Atšķirībā no LTA Ugunskrusts J. Štelmahera vadītā partija savā darbībā bija acīm redzami vērsta uz ārieni. Jau pirmajā valdes sēdē bija pieņemts lēmums sarīkot tautas sapulci, kur "deklarēt partijas programmu", un atbalstīts ierosinājums valstī notiekošo nebūšanu atklāšanai izdot partijas laikrakstu.³⁷⁷ Partijas tieksmi uz skaļām deklarācijām vēl spilgtāk raksturoja Centra valdes otrajā sēdē apspriestais J. Štelmahera priekšlikums "nodibināt internacionālu pretžidu kustību" un lēmums uzaicināt "visas valstis" dibināt šādu organizāciju.³⁷⁸ To, ka tik apjomīgi partijas plāni nebija tikai nejauši izskanējusi iedoma, apliecināja partijas oficiāla "Nacionālsociālists" pirmajā numurā iztīrītā iecerētās starptautiskās organizācijas programma, paredzot, ka tā būs "federācija, kura dibinās uz atsevišķiem principiem, paturot katrā valstī īpatnēju darbības un mērķu brīvību"³⁷⁹.

Šādi un līdzīgi paziņojumi, kuru mērķis bija piesaistīt plašāku ievērību, Latvijas situācijā drīzāk panāca pretējo, vēl vairāk stiprinot sabiedrības skeptisko nostāju pret partiju. Pārspīlētās ambīcijas un pašslavināšanās apvienojumā ar neveikliem mēģinājumiem latviskot āriešu ideju jau no partijas parādīšanās brīža sabiedrībā izraisīja rezervētu attieksmi, kas drīz vien pārauga atklātā ironijā, tāpēc arī necilie partijas organizatoriskie sasniegumi bija likumsakarīgi. Tāpat kā LTA Ugunskrusts, arī partijai par galveno darbības pieteikumu 1932. gadā kļuva piedalīšanās universitātes Studentu padomes vēlēšanās. Partijas oficiāls to nosauca par nacionālsociālistu pirmo cīņu,³⁸⁰ tiesa, jau iepriekš atturīgi vērtējot savas sekmes un vairāk uzsverot cerību uz piekritēju nelielu skaitu, kas studējošās jaunatnes vidū varētu kļūt par kodolu idejas tālākai izplatīšanai.³⁸¹ Vēlēšanu rezultāti apstiprināja partijas piesardzību, un, saņemot tikai 40 balsu (gandrīz trīsreiz mazāk nekā Tautas apvienība) un neiegūstot nevienu vietu padomē, partija aprobežojās ar aicinājumu visiem studentiem atbalstītājiem sanākt uz partijas akadēmiskās sekcijas dibināšanu.³⁸²

1933. gadu partijas dzīvī ievadīja centieni palielināt savu lomu un nozīmi. Vispirms tas bija mēģinājums vēlreiz atdzīvināt jau savulaik proponētās **biedrības "Aktīvie Latvju tautas sargi"** darbību. Pirmo reizi biedrības dibināšana bija minēta 1932. gada oktobrī, norādot uz aktīvās latvju jaunatnes nepieciešamību apvienoties kopējā organizācijā ar aktīvu politisku partiju aizmugurē.³⁸³ Kā varēja noprast, neko vairāk par šo "labo nodomu" deklarāciju biedrības dibinātāji nebija spējuši parādīt, tāpēc 1933. gada janvārī, deklarējot, ka ir pienācis pēdējais laiks, atkal bija lasāms aicinājums jaunatnei – tautas ideālisma glabātājai – uzsākt atklātu cīņu par savām tiesībām, taču šoreiz jau piesakot jauno organizāciju kā nacionālsociālistiskās latvju jaunatnes sporta kulturālu un aktīvi sabiedrisku vienību.³⁸⁴ Nākamais solis drīzāk bija partijas iekšējās pašapliecināšanās izpausme. 19. janvāra ārkārtas pilnsapulcē ar ierosinājumu iekšējās disciplīnas nostiprināšanai ievēlēt "vienu saimnieku, vadoni-diktatoru" par Apvienotās Latvijas nacionālsociālistiskās kustības diktatoru ar neaprobežotām pilnvarām vienbalsīgi ievēlēja partijas priekšnieku J. Štelmaheru.³⁸⁵ Visbeidzot, par vēl vienu stimulu partijas rosībai kļuva Ā. Hitlera iecelšana kanclera

amatā Vācijā. Sakarā ar to partija nosūtīja "neviltota prieka" apsveikumu,³⁸⁶ un tās oficiozs pastiprināti pievērsās attieksmes noskaidrošanai pret vācu nacionālsociālismu un vietējo vāciešu sabiedrību.

Lai gan partijas uzstāšanās 1933. gadā kļuva arvien pašpārliecinātāka, savos izteikumos un praktiskajos centienos tā tomēr saglabāja mērenu kursu, tāpēc 17. marta Saeimas balsojums par "fašistisko organizāciju" slēgšanu, kur līdzās LTA Ugunskrusts un Lāčplēša Kara ordeņa kavalieru un brīvības cīnītāju biedrībai Leģions³⁸⁷ pirmā bija minēta tieši ALNSP, partijas oficiozā tika novērtēts kā "nedzirdēts savtīgs terors demokrātijas "glābšanas vārdā"³⁸⁸. Saistībā ar partiju tas patiešām drīzāk izskatījās kā kolektīvas atbildības piemērots lēmums.

Abas pārējās 1932. gadā dibinātās organizācijas savās pretenzijās un centienos bija daudz mērenākas, un arī pati to pastāvēšana plašākai sabiedrībai palika gandrīz nepamanīta. Tas bija simboliski, ka neizteiksmīgākā no jaunajām organizācijām izrādījās **biedrība "Nacionālie aktīvisti"**, kas vēlreiz apliecināja līdzšinējā aktīvā nacionālisma tradīcijas norietu. Patiesībā 1932. gada 15. martā reģistrētās biedrības likteni varēja paredzēt jau tās parādīšanās brīdī, kad starp biedrības dibinātājiem līdzās acīm redzamiem statistiem bija atrodamī vairāki "profesionāli biedri": NAK Zemgales apgabala inspektors G. Krauksts, nesen dibinātās LTA Ugunskrusts biedrs A. Raudiņš un vairāku organizāciju rosīgais vadošais sastāva loceklis E. Akermanis.³⁸⁹ Šajos apstākļos, pat neraugoties uz noteiktā biedru daļā valdošo ideālismu, noteicošā bija vairāku biedrības dibinātāju attieksme, kuriem Nacionālie aktīvisti kalpoja par vēl vienu savu organizatorisko spēju pārbaudi un kuri bija gatavi atrasties biedrības valdes krēslos vien tik ilgi, lai apmierinātu savas ambīcijas. Ņemot vērā biedrības pamatos ielikto motivāciju, nav brīnums, ka biedrībai nebija ne sava preses orgāna, ne nodaļu un Centra valde gada laikā bija ne tikai pilnībā mainījusi sastāvu, bet piecas reizes arī mītnes vietu. Dibināti bez idejas un nopietnas gribas, Nacionālie aktīvisti jau pirmsākumos bija nolemti vienkāršai eksistencei, un 1933. gada 17. oktobra Rīgas apgabaltiesas lēmums par biedrības slēgšanu, iespējams, bija labākais šīs organizācijas pastāvēšanas noslēgums.

Ne tik viennozīmīgi, kaut arī savā ziņā līdzīgi bija ceturtais un pēdējais 1932. gadā dibinātās organizācijas – 6. septembrī reģistrētās **"Tēvijas sargu" biedrības** – pastāvēšanas motīvi un mērķi. Jau no dibināšanas brīža biedrība salīdzinoši lielu uzmanību pievērsa finansiālo jautājumu risināšanai, taču tajā pašā laikā arī nopietni izstrādāja teorētiskos uzskatus. Līdzekļu iegūšanai biedrība jau otrajā valdes sēdē pieņēma lēmumu sarīkot koncertu,³⁹⁰ bet 1933. gada martā rosīgākas darbības atīstībai nolēma lūgt atļauju mantu loterijas sarīkošanai. Pusi loterijas atlikuma tā paredzēja trūcīgo biedru pabalstam, bet biedrības bibliotēkas un karoga iegādei tika atvēlēta otra puse.³⁹¹ Atzīstot, ka loterija visumā organizēta labi, varas iestādes tomēr uzsvēra, ka izlozēto mantu vērtība ir uzrādīta lielāka nekā patiesā.³⁹² Aizdomas par varbūtēju krāpšanu izraisīja 1933. gada vasarā biedrības rīkotā ziedojumu un

mēnešraksta abonentu vākšana, pieļaujot, ka biedrība varētu būt izmantojusi sava nosaukuma līdzību ar sabiedrībā plašāk pazīstamo Sporta un morāli fiziskās audzināšanas biedrību "Tēvijas sargs", tomēr spriedums bija attaisnojošs.³⁹³ Šis spēcīgais finansiālais akcents un atsevišķas iezīmes tā risināšanā lika domāt par materiālisma prioritāti biedrības centienos, tomēr nopietnā uzmanība biedrības uzskatu propagandai it kā liecināja par pretējo. Jau 1932. gada novembrī iznāca biedrības vienreizējs propagandas izdevums "Tēvijas Sargi", kas, kā izrietēja no ziņojuma valdes sēdē, tika izsūtīts "mums simpatizējošiem latviešiem"³⁹⁴. 1933. gada martā biedrības izdotais žurnāls, nu jau "Mūsu Tēvijas Sargs", kļuva par regulāru mēnešrakstu. Tajā bija publicēti nopietni un pat analītiski teorētiski raksti un pārspriedumi par fašisma filozofiju, demokrātiju un Latvijas politiku, taču žurnāls ļoti skopi rakstīja par organizācijas iekšējo dzīvi un praktisko darbību. Tas visdrīzāk bija apliecinājums biedrības organizatoriskai mazspējai un centienu trūkumam, un ar mēnešraksta izdošanas apstāšanos 1934. gadā noslēdzās arī organizācijas pastāvēšana.

1933. gada sākumā Eiropas politiskajos procesos notika būtisks pavērsiens, kas bija saistīts ar nacionālsociālistu valdības nākšanu pie varas Vācijā. Šajā laikā pieauga bažas par iespējamo Vācijas jaunās valdības kursu un Eiropas drošību, kā arī strauji saasinājās citu valstu iekšpolitiskā situācija un notika sabiedrības noskaņojumu polarizācija. Arī Latvijā, neraugoties uz 4. Saeimai šķietami raksturīgo valdību stabilitāti, līdz ar pieaugošo parlamenta autoritātes kritumu³⁹⁵ sākās politiskās situācijas saasināšanās: asā baltvāciešu sagaidīšana no Vācijas Reihstāga vēlēšanām marta sākumā, Saeimas apkaunojošais 17. marta balsojums³⁹⁶ un arvien biežāk izskanējusi prasība par galēji kreiso politiķu izolēšanu no parlamenta. Gada beigās parlamentārās demokrātijas krīze jau kļuva par nenoliedzamu un pašu parlamenta deputātu atklāti atzītu faktu, ko raksturoja Zemnieku savienības iesniegtais Satversmes reformas likumprojekts un skaļais Strādnieku un zemnieku frakcijas deputātu arests tieši Saeimas namā 21. novembra sēdes laikā. Latvijas parlamentārai demokrātijai bija sācies pēdējais cēliens, kas noslēdzās 1934. gada 15. maijā.

1932. gadā Rīgas pilsētas domes un pilsētas valdes lēmumos jau iezīmējās pavērsiens varas institūtu attieksmē pret aktīvā nacionālisma organizācijām, kas 1933. gadā turpinājās ar vēl nesen kritizēto aktīvā nacionālisma ideju arvien atklātāku pārņemšanu varas un tai tuvo aprindu deklarācijās. Vispārējo politisko noskaņojumu maiņu apliecināja arvien jaunu organizāciju parādīšanās, kas nekavējoties pieteica savas pretenzijas antiparlamentāro spēku sastāvā. Gandrīz katrā šajā pārsvarā nelielajā un finansiāli vājajā organizācijā līdzdarbojās vai vismaz uz kādu laiku savu vārdu ierakstīja bijušie aktīvā nacionālisma organizāciju biedri. Tāpēc arvien grūtāk kļuva nošķirt vienkārši labējas parlamentu kritizējošas organizācijas un tās organizācijas, kas turpināja aktīvā nacionālisma tradīcijas. 1932. gada martā sadarbībā ar Nacionālo Aktīvistu klubu sevi pieteica "Valdemāriešu cilts", 24. aprīlī

atklāšanas svētkus noturēja "Saules cilts", kas, pēc Politiskās pārvaldes ziņotāja vērojuma, likās radniecīga E. Brastiņa dievturu draudzei,³⁹⁷ un LTA Ugunskrusts centienus sakarā, cita starpā, minētā atvaļināto karavīru biedrība "Rezervisti".³⁹⁸ 1933. gadā ievērojamākais šo organizāciju papildinājums bija "Latviešu vara", kas 23. septembrī sāka izdot tāda paša nosaukuma oficiozu. Visu šo organizāciju pozīcija tādā vai citādā aspektā bija tuva aktīvā nacionālisma nostādnēm, tomēr organizatoriski tās bija radušās ārpus aktīvā nacionālisma tradīcijas.

Vienīgā 1933. gadā dibinātā organizācija aktīvā nacionālisma ietvaros bija Rīgas apgabaltiesas 16. maijā reģistrētā **biedrība "Nacionāldemokrātiskie strādnieki, zemnieki un darba intelīģence"**.³⁹⁹ Biedrību, pēc Politiskās pārvaldes ziņotāja domām, dibinājuši bijušie Nacionālo Aktīvistu kluba biedri. Līdzekļu trūkuma dēļ, kā bija atzīmēts 1933. gada augustā, biedrība plašāku darbību nebija uzsākusi, un ziņotājs izteica pieļāvumu, ka tā "meklē kādas politiskas partijas paspārni jeb pat kādu atsevišķu personu, kurai būšot bijis vajadzīgs atbalsts nākošām Saeimas vēlēšanām"⁴⁰⁰. Sākot ar novembri, "nacionālie demokrāti" par savu organizatorisko darbību informēja A. Kaņepes vadītās Tēvijas sargu biedrības mēnešrakstā "Mūsu Tēvijas Sargs", norādot par ciešāku saišu nodibināšanu starp abām organizācijām. Šajā laikā, kā minēja tas pats Politiskās pārvaldes ziņotājs, biedrība bija spējusi ievērojami palielināt nodaļu skaitu,⁴⁰¹ tomēr praktiskajās norisēs tā, tāpat kā līdz šim, palika nemanāma un līdz pat 15. maijam ne ar ko neizcēlās.

Latvijas parlamentārisma drāmas pēdējā cēlienā aktīvā nacionālisma organizāciju ierobežoto un neizteiksmīgo sasniegumu vidū galveno lomu uzņēmas slēgto G. Celmiņa un J. Štelmahera vadīto apvienību organizatoriskie turpinājumi. No abām 1933. gada martā apturētajām organizācijām vairāk pārsteigta un nesagatavota iespējamai slēgšanai bija J. Štelmahera partija, kas, kaut arī turpinot izdot laikrakstu, līdz pat septembrim palika bez reāla organizatoriska pamata. Kā varēja noprast, partijas vadītāji šajā laikā bija gatavojušies jaunas organizācijas dibināšanai, izstrādājot "**Aktīvo Latvju nacionālsociālistu tautas apvienības**" programmu,⁴⁰² tomēr kaut kādu apsvērumu dēļ iecere nebija īstenojusies. Tikai septembrī laikraksts "Zilais Ērglis", kas turpināja slēgtās partijas idejisko kursu, beidzot publicēja aicinājumu atkal stāties aktīvo latvju nacionālsociālistu rindās, un 20. septembrī notika **Aktīvās Latvijas atjaunošanas kustības "Zilais ērglis"** dibināšanas sapulce.⁴⁰³ Salīdzinājumā ar iepriekšējo laika posmu jaunums organizācijas dzīvē bija rosīgā tautas sapulču rīkošana, turklāt interesanta epizode bija kustības neatlaidība pēc divkārtēja aizlieguma novembrī tomēr sarīkot tautas sapulci Rīgā. Oktobrī kustības Centra valdes prezidija sēžu dienaskārtībā parādījās jautājums par tautas nobalsošanas ierosinājumu Satversmes grozīšanai, novembra sākumā nolemjot "uzdot J. Štelmaheram lietu virzīt tālāk" un mēneša beigās pieņemot lēmumu nodrukāt 50 000 uzsaukumu tautas nobalsošanas lietā.⁴⁰⁴ Lai cik nopietni skanēja šis kustības nodoms, praktiski šī tā

īstenošanai izpalika, un arī 1934. gada janvārī valdes prezidija sēdes apspriešanā tas nebija pavirzījies tālāk par jau iepriekšējo lēmumu "lietu virzīt tālāk". Salīdzinājumā ar partiju bija mainījusies arī kustības uzsvērtā vieta attiecībās ar citām aktīvā nacionālisma organizācijām, vairs neuzstājoties līdzšinējā organizatorisko centienu vienotāja lomā un asi vērsoties pret G. Celmiņa organizāciju. Tomēr kustība noteikti līdzinājās partijai, jo, neraugoties uz J. Štelmahera izvērsto plašo propagandu, kustības biedru skaits un praktiskā darbība bija un palika ļoti ierobežota. Tāpēc pilnīgi negaidīts bija marta beigās kustības oficiozā publicētais lūgums atsaukties "labvēļus un patriotus", lai aizņemtos Ls 10 000,⁴⁰⁵ kas, kā liecināja 30. marta valdes sēdes lēmums, bija nepieciešami "partijas vajadzībām uz 1 gadu vēlēšanas izdevumu segšanai"⁴⁰⁶. Tādējādi 1934. gada maija priekšvakarā organizācijas tuvākais un svarīgākais mērķis bija skaidri iezīmēts, un ne jau pašas, savulaik par demokrātijai bīstamu atzītās organizācijas dēļ tas palika nepiepildīts.

Atšķirībā no J. Štelmahera partijas G. Celmiņa vadītās LTA Ugunskrusts reakcija uz varas institūtu ierosināto organizācijas slēgšanu bija ātra un noteikta. Jau marta beigās, tas ir, vēl pirms apvienības slēgšanas 12. aprīlī, valdes sēdē nolēma izīrēt daļu savu telpu Sporta un morāli fiziskās audzināšanas biedrībai "Tēvijas sargs", bet ar 10. aprīļa sēdes lēmumu atdāvināt tai arī visu Galvenās nometnes inventāru un darbības izbeigšanas gadījumā tai par labu atteikties arī no telpu īres līguma.⁴⁰⁷ Tādējādi apvienība jau laikus bija sagatavojusi pagaidu organizatorisku mītni iespējamās slēgšanas gadījumā, un pēc 12. aprīļa Tēvijas sargs arī pildīja šo lomu. Pārejas posms bija īss, un pēc mēneša, 12. maijā, ar iekšlietu ministra lēmumu tika reģistrēta **Latviešu Tautas apvienība "Pērkoņkrusts"**,⁴⁰⁸ gan ne vairs biedrība, bet politiska organizācija. Jaunā apvienība bija nepārprotams LTA Ugunskrusts organizatorisks turpinājums, tāpēc nav brīnums, ka tās vērtējumā 12. maijā bija iesācies cīņas otrais posms.

Atšķirībā no iepriekšējā laika jau apvienības pastāvēšanas pirmsākumos iezīmējās iekšējās dzīves stingra organizācija un uzsvērtā noslēgtība. Par 17. maija dibināšanas sapulcē ievēlēto organizācijas vadību plašākas aprindas bija informētas tikai tik daudz, ka "oficiālos amatos ievēlēja tos, ko vajadzēja"⁴⁰⁹. Galvenais apvienības darbības saturs koncentrējās uzskatu propagandā un organizācijas ietekmes demonstrācijā, rīkojot tautas sapulces un nometnes un izdodot pat skaņuplati ar G. Celmiņa uzrunu un "pērkoņkrustiešu" himnu.⁴¹⁰ Par nozīmīgu apvienības uzskatu paušanas tribīni izvērtās universitātes Studentu padome, kur savulaik ievēlētais padomes loceklis A. Riekstiņš, turpinot LTA Ugunskrusts laikā uzņemto kursu, 27. aprīļa sēdē ierosināja ieviest *numerus clausus* principu studentu uzņemšanā.⁴¹¹ Apvienības ietekmi un popularitāti akadēmiskās jaunatnes aprindās vēl vairāk stiprināja akadēmiskais izdevums "Universitas", kas pauda un aizstāvēja Tautas apvienībai tuvas nostādnas. Apvienības konsekvētās uzstāšanās rezultātā 1933. gada oktobra beigās parādījās Studentu padomes lēmums griezties universitātes padomē ar lūgumu mainīt uzņemšanas kārtību universitātē, nosakot jaunuzņemamo sveštautiešu

studentu skaitu proporcionāli konkrētās minoritātes iedzīvotāju skaitam valstī.⁴¹² Ņemot vērā šos nosacījumus, nav brīnums, ka savās otrajās Studentu padomes vēlēšanās 1933. gada decembrī apvienība spēja gūt ievērojamus panākumus, saņemot 637 balsis (gandrīz sešreiz vairāk nekā pirms gada un gandrīz desmito daļu vēlēšanās nodoto balsu) un iegūstot jau četras vietas padomē.⁴¹³

Par vēl vienu apvienības ciņas lauku kļuva uzstāšanās pret nacionālajām minoritātēm, ar to vārdu saistītām sadzīviskām negācijām un īpaši šo minoritāšu valstij nelojālo darbību Latgalē. Plašu sabiedrības ievērību sakarā ar apvienības laikrakstā publicēto ziņu par kādas latvietes izvarošanu piesaistīja baumas par 2. jūlijā, Donāta dienas baznīcas svētku dienā, Krāslavā it kā gaidāmo Pērkonkrusta rikoto ebreju grautiņu. Par šīm baumām 18. jūnijā ziņoja arī apvienības oficiozs,⁴¹⁴ taču tās izrādījās tikai baumas, liekot presei atzīt, ka svētki pagāja klusi.⁴¹⁵ Nopietnāku uzmanību piesaistīja apvienības uzstāšanās pret vairāku poļu tautības amatvīru Latgales pārpoļošanas centieniem, 1933. gada augustā un septembrī organizācijas oficiozā regulāri publicējot ziņas no "Ilūkstes frontes".⁴¹⁶ Uzsverot savu principiālo nostāju, asus kritiskus spriedumus apvienība veltīja arī vāciešiem, kas īpaši izpaudās G. Celmiņa programmatiskajā runā 1933. gada 17. septembrī.⁴¹⁷

Apvienības skaļās deklarācijas un pieaugošā ietekme gandrīz uzreiz pēc tās dibināšanas piesaistīja pastiprinātu varas institūtu uzmanību. 29. jūlijā notika kratīšana LTA Pērkonkrusts vasaras mītnē Majoros un apvienības priekšnieka G. Celmiņa dzīvoklī Rīgā. Kratīšanā izņemtie dokumenti liecināja par organizācijas biedru militāro disciplīnu,⁴¹⁸ un jau 1. augustā parādījās ziņa par Iekšlietu ministrijas ierosināto organizācijas slēgšanu.⁴¹⁹ Vēloties atbrīvoties no apvienības, bet nespējot atrast konkrētu organizācijas slēgšanas pamatojumu, varas institūti ilgāku laiku atturējās no lēmuma pieņemšanas, pret ko asi un principiāli iebilda arī daži Saeimas deputāti. Beidzot 15. decembra Saeimas sēdē, atbalstot sociāldemokrātu iesniegto projektu, tika pieņemts lēmums par apvienības slēgšanu kā Latvijas demokrātiskai republikai naidīgu organizāciju.⁴²⁰ Galīgo lēmumu par LTA Pērkonkrusts slēgšanu pieņēma Rīgas apgabaltiesa 1934. gada 30. janvārī, vienlaikus slēdzot ar apvienības darbību cieši saistīto Sporta un morāli fiziskās audzināšanas biedrību "Tēvijas sargs".⁴²¹

1933. gada beigās, kad Zemnieku savienība bija izvirzījusi Satversmes reformu projektu un tās lideris K. Ulmanis apceļojis Vāciju, lielākā un ietekmīgākā aktīvā nacionālisma organizācija izrādījās ne vien demokrātiskās republikas drauds, bet nopietns un vērā ņemams konkurents, kura iznīcināšana bija kļuvusi par noteiktu valdošo aprindu nepieciešamību.⁴²² Pēdējais rīcības signāls visiem "zemes saimnieka" titula tikotājiem Latvijā bija 1934. gada 12. marta apvērsums Igaunijā. Šajos apstākļos, ņemot vērā G. Celmiņa vadīto "ciņas biedru" apņēmību nepadoties, bijušo pērkonkrustiešu un varas aprindu pretstāvēšana 1934. gada sākumā kļuva par atklātu konfrontāciju, un jautājums par organizācijas slēgšanu vai darbības turpināšanu abām pusēm jau bija īpašs pašapliecināšanās princips.

Mērenākā daļa bijušās apvienības tautiešu⁴²³ jau 1933. gada decembra vidū reģistrācijai iesniedza jaunas organizācijas statūtus, un ar Rīgas apgabaltiesas 1934. gada 9. janvāra lēmumu tika reģistrēta **biedrība “Nacionālie partizāņi”** (NP). Tas, ka starp biedrības dibinātājiem bija A. Berga aprindām tuvu stāvošais A. Avots,⁴²⁴ L. Breikšs un F. Krusa un ka biedrības dibinātāju sanāksmē 26. janvārī F. Krusa uzstājās ar ziņojumu par Nacionālās apvienības bez maksas organizācijai atvēlētām telpām (ko biedrība arī pieņēma),⁴²⁵ lika domāt, ka jaunā biedrība savos centienos orientējas uz Nacionālai apvienībai tuvām nostādnēm un kursu. Par biedrības plāniem ļāva spriest pagaidu valdes pirmajā sēdē pieņemtais lēmums iespiest 600 biedra kartes, un to, ka šīs pretenzijas nebija bez pamata, apliecināja šajā pašā sēdē uzņemto vairāk nekā 30 jauno biedru saraksts.⁴²⁶ Tomēr biedrības pastāvēšanas laiks izrādījās ļoti īss, un vienīgais, ar ko tā paguva pieteikt sevi plašākām aprindām, bija tās darbības principu un mērķu izklāsts brošūrā “Partizāņi”.⁴²⁷ 16. jūlija biedru sapulce ar A. Avota ziņojumu par notikušo valsts aparāta pārveidošanu un “turpmākiem pilsoņu uzdevumiem jaunajā valstī” bija pēdējais Nacionālo partizāņu pastāvēšanas apliecinājums.⁴²⁸

Radikālāk noskaņotie apvienības biedri par jaunas organizatoriskās izkārtnes pieņemšanu izšķīrās tikai pēc apgabaltiesas lēmuma janvāra beigās. Slēgtās partijas vietā par tās darbības turpinātāju nekavējoties kļuva jau 1933. gada 15. augustā reģistrētā **biedrība “Jaunā Latvija”**.⁴²⁹ Kā liecināja biedrības likvidācijas materiāli, īsā laikā tā bija spējusi izveidot plašu nodaļu tīklu,⁴³⁰ tomēr nopietnu darbību nodaļas nebija paguvušas attīstīt, un gandrīz visa organizācijas darbība koncentrējās Rīgā. Asā un nepārtrauktā pastāvošās politiskās iekārtas kritika, kas no oficiozu slejām tagad bija izgājusi ielās un galvenokārt skanēja oficiālās un pusoficiālās sapulcēs, biedrības pastāvēšanu nostādīja īpašas uzmanības lokā, un jau 17. martā ar apgabaltiesas lēmumu tās darbība tika apturēta. Tūlīt pēc tam pārkonkrustieši izveidoja **biedrību “Dzimtene”** (Liepājā **biedrība “Kursis”**), taču tam vairs nebija nozīmes. G. Celmiņa vadīto “ciņas biedru” darbība bija izgājusi no organizācijas ietvariem un tagad notika tautas sapulcēs un nelegālās apspriedēs.

2.5. 15. maijs un aktīvais nacionālisms. Centienu piepildījums vai nozagtie ideāli

1934. gada 15. maijs aktīvo nacionālismu, tāpat kā daudzus, pārsteidza nesagatavotu, taču lielākā daļa aktīvā nacionālisma organizāciju biedru šo pavērsieni uzņēma kā notikušu un nenovēršamu realitāti. Vairākums šajā laikā vismaz formāli pastāvošo organizāciju apliecināja savu lojalitāti jaunajam režīmam, vai nu statūtu noteiktajā kārtībā pašlikvidējoties, vai arī, kā jau ilgāku laiku tikai eksistējošas organizācijas,

pakļaujoties varas iestāžu noteiktajai likvidācijas kārtībai. Līdzās atklāti neformulētiem un visdrīzāk vienkārši samiernieciskiem noskaņojumiem šīs organizācijas izjuta apmierinājumu un pat savu politisko centienu piepildījumu, ko visai izteiksmīgi formulēja kāda Nacionālo partizāņu "cīņas biedra" sveiciens biedrības 16. jūlija biedru sapulcei: "15. maija naktī mēs palikāmies novērotāju lomā, bet tas nekas, mēs necentāmies pēc slavas un ordeņiem, mēs savu darbu godam esam veikuši. Mēs taču bijām tie, kas šo cīņu ievadījām.." ⁴³¹

Principiāli citu attieksmi pret 15. maiju demonstrēja aktīvā nacionālisma radikāli noskaņotās aprindas, un, kaut arī vairs nebija vienots strāvojums, atsevišķas aktivitātes līdz pat 30. gadu beigām turpināja piesaistīt sabiedrības un varas institūtu uzmanību. Viskonsekventākie savā nostājā, tāpat kā pret iepriekšējo parlamentāro demokrātiju, tagad arī pret jauno režīmu bija pārkonkrustieši, kļūstot par nacionāli noskaņotās opozīcijas vienojošo centru. Jau 1934. gada jūnijā Latvijas prese ziņoja par pārkonkrustiešu sarīkotu nelegālu sapulci, kurā tika aizturētas 97 personas, ⁴³² bet 1934. gada augustā Politiskās pārvaldes uzmanības lokā nonāca ikrīta sanāksmes Vērmānē dārzā, kuru centrālā persona bija Nacionālā kluba bijušais priekšnieks I. Pone. ⁴³³ Dažādos, tagad jau nelegālos "Pārkonkrusta" vārdā izlaistos izdevumos asāko kritiku izpelnījās jaunā režīma nesaimnieciskums un K. Ulmaņa tieksme uz pompozitāti, kad, piemēram, pēc Daugavpils atbrīvošanas 15. gadskārtas svinībām 1935. gada 3. janvārī Ministru kabinets 10. janvārī bija nolēmis Daugavpils pilsētas valdei izdevumu segšanai izsniegt Ls 5510,76. ⁴³⁴ Pēc šī rīkojuma kopijas publicēšanas nelegālajā "Ziņojumā" ⁴³⁵ Politiskā pārvalde uzsāka izmeklēšanu, lai noskaidrotu, kurš ierēdnis ir vainojams informācijas noplūdē (daudzo ierēdņu nopratināšanas protokolos vainīgo tomēr nenoskaidroja).

Atbildot uz pārmetumiem par jebkādu pret valdību vērstu uzbrukumu attaisnojošu argumentu trūkumu, nelegāli izdots "latvju brīvības cīnītāju" laikraksts "Trauksme" 1935. gadā līdzās neapmierinātībai ar K. Ulmaņa saimniecisko politiku un Vācijas pieaugošo draudu laikā izvirzītā Ārlietu resora vadītāja personu izcēla vēl vienu un varbūt arī būtiskāko apstākli: "Latvju tauta asinīm pirkusi savu brīvību, un visi kā viens latvji atkal liktenīgā stundā aizstāvētu šo brīvību. Bet par ko tagad latvju tauta cīnīsies, kad Ulmanis brīvību viņai ir jau atņēmis. Vai Ulmaņa un viņa favorītu dēļ ies kāds mirt?" ⁴³⁶ Šo uzstāšanos un deklarāciju saturs bija nepārprotams, taču, izņemot atsevišķas skaļas un ārišķīgas akcijas, tām nesevoja nopietnas praktiskas konsekvences, un visdrīzāk jaunā režīma opozīcijas aprindas nebija tām gatavas. ⁴³⁷ Tādā nozīmē, aplūkojot aktīvo nacionālismu kā noteiktu idejiski politisku strāvojumu, tiesas procesu pret arestētajiem bijušās Tautas apvienības vadoņiem 1935. gada martā ⁴³⁸ varēja uzskatīt par aktīvā nacionālisma un jaunā režīma attiecību noslēgumu.

Aktīvā nacionālisma organizatoriskā tradīcija jeb jautājums par konkrētu organizāciju piederību aktīvajam nacionālismam ir viens no būtiskākajiem un

sarežģītākajiem jautājumiem šī strāvojuma izpratnei. Līdz pat 20. gadu beigām organizāciju piederība strāvojumam ir pietiekami skaidra un nepārprotama, taču 20. gadu beigās aktīvā nacionālisma tradīcijā sāk iezīmēties pārrāvums – līdzās jau pastāvošajām sāk darboties organizācijas, kas atsakās no “aktīvā nacionālisma” apzīmējuma, deklarē jaunas, ar līdzšinējām nostādnēm vāji saistītas idejas un kuru sastāvā parādās jauni biedri. Tāpēc organizatoriskās tradīcijas noteikšanai būtiska nozīme ir organizāciju minēšana citu organizāciju dokumentos un to savstarpējās kopdarbības centieni, ar ko, piemēram, ir izskaidrojama Satversmes grozītāju apvienības iekļaušana aktīvā nacionālisma tradīcijā. Vairākos gadījumos, kad organizācijas nav minētas aktīvā nacionālisma tradīcijā, par noteicošo kļuva pietiekama faktu materiāla trūkums, piemēram, Valdemāriešu cilts centieni un sastāvs ir palicis neskaidrs. Ņemot vērā 30. gadu sākumā pastāvošās Lāčplēša Kara ordeņa kavalieru biedrības “Leģions” acīm redzami divdomīgos centienus un motīvus,⁴³⁹ faktu materiāla trūkuma dēļ ir ļoti piesardzīgi jāizturas pret šādu neskaidru organizāciju definēšanu.

Izvērtējot aktīvā nacionālisma lomu Latvijas iekšpolitiskajos procesos, būtisks ir jautājums par aktīvā nacionālisma lielākās ietekmes un uzplaukuma laiku. Atbilstoši strāvojuma iekšējās attīstības tendencēm un dažādos laika posmos tam raksturīgajām pamatiezīmēm visā aktīvā nacionālisma tradīcijā ir trīs nozīmīgi pavērsiena punkti. Lai gan tas bija parlamentā nepārstāvēts spēks, kura pastāvēšana it kā nebija tieši saistīta ar parlamenta vēlēšanām, tā galvenie attīstības pavērsieni tomēr sakrīta ar trijām Latvijas Saeimas vēlēšanām. Izņemot laika posmu no 1928. gada “vienotības aicinājuma” līdz 1932. gadam, kad strāvojums pārdzīvoja krīzi, pārējos trīs laikmetos aktīvajam nacionālismam bija noteiktas, kaut arī visai atšķirīgas un tāpēc grūti salīdzināmas ietekmīga politiska spēka izpausmes.

Pēc organizācijas biedru un nodaļu skaita objektīvi lielākā un arī ietekmīgākā bija aktīvā nacionālisma pirmā organizācija Latvijā Nacionālais klubs. Kluba ietekmi valsts politiskās dzīves procesos atspoguļoja gan pirmās skaļās akcijas un pēc 1923. gada 1. maija sadursmēm sākusies J. Pauļuka kabineta krīze, gan 1925. gada februāra notikumu ietekme uz Rīgas domes vēlēšanu rezultātiem un pilsonības turpmāko nostāju vispār. Bez tam pēc kluba iniciatīvas sasauktais Nacionālo organizāciju kongress deva tā pastāvēšanai noteikta nacionālo spēku vienotāja statusu. Ar šķelšanos, kas sekoja pēc kluba slēgšanas, strāvojums zaudēja agrāko pievilcību un skaitlisko spēku, taču tajā pašā laikā pēc LANS ierosmes 1927. gadā notikušī tautas nobalsošana nenoliedzami kļuva par vienu no galvenajām aktīvā nacionālisma politisko centienu izpausmēm. Savukārt pēc 1932. gada aktīvā nacionālisma lielākais spēks jau bija nevis biedru skaitā vai konkrētās politiskās akcijās, bet tā reālās politiskās varas pretenzijās, kas izraisīja krasas oficiālās varas represijas un kļuva par cēloni vai vismaz ieganstu 1934. gada valsts apvērsuma īstenotāju plānu

pasteidzināšanai. Notikušais apvērsums lika izvērtēt aktīvā nacionālisma lomu Latvijas parlamentārās demokrātijas liktenī, taču, nenoliedzot tā nozīmi sabiedrības antiparlamentāro uzskatu attīstībā, 15. maija apvērsuma rīkotāju pamatojumā strāvojuma organizāciju loma bija ne tikai acīm redzami pārspīlēta, bet tai vispār trūka nopietna pamata.⁴⁴⁰ Visas aktīvā nacionālisma pastāvēšanas izpausmes atbilstoši izvēlētajam aspektam strāvojuma lielāko uzplaukumu piedzīvoja dažādos laikos, tomēr katrā posmā aktīvais nacionālisms bija vērā ņemams politiskās dzīves faktors.

Raksturojot aktīvo nacionālismu kā organizatorisku fenomenu, ir jāuzsver tā galvenā īpatnējā iezīme – organizāciju lielais skaits un to krasi izteiktā neviendabība. Tiesa, aplūkojot to skaitu, svarīgi ir nodalīt formālo un faktisko aspektu, jo organizatoriskā neviendabība vispirms skāra organizāciju ļoti atšķirīgo lielumu un vēl vairāk to praktisko ietekmi sabiedriskajos procesos. Šajā nozīmē bija organizācijas, kuru pastāvēšana palika gandrīz neievērota un norādīta vien aktīvā nacionālisma remarkās, un organizācijas, kuru uzstāšanās dažādos laika posmos noteica aktīvā nacionālisma centienu saturu. Šāds skatījums ievērojami sašaurinātu strāvojuma organizatorisko izpratni, tomēr pat tad aktīvais nacionālisms gan Latvijas politisko apstākļu, gan Eiropas radniecīgo strāvojumu kontekstā ir uzskatāms par ļoti savdabīgu fenomenu.⁴⁴¹

Ne mazāk svarīga aktīvā nacionālisma iezīme bija tā organizatoriskā neviendabība, iekšējā – taktiskā un idejiskā – diferenciācija. Līdzās I. Pones pārstāvētai nosacīti centriskai aktīvā nacionālisma izpratnei 1924. gadā sākās divu īpatnēju novirzienu veidošanās. Iekšējās pretrunas bija gandrīz visu pēckara radikālo strāvojumu iezīme, taču tik krasa un organizatoriski noformēta diferenciācija strāvojuma ietvaros bija aktīvā nacionālisma īpatnība.⁴⁴² Pirmā, nosacīti radikālā novirziena raksturīgās iezīmes bija nostājas radikālisms un politiski galēju, pat teroristisku cīņas līdzekļu atzišana. Gan paša strāvojuma, gan tā oponentu aprindās to apzīmēja kā aktīvā nacionālisma galējo, "fašistisko" spārnu.⁴⁴³ Šī novirziena organizācijas parasti bija skaitliski mazākas un nepievērsa lielu uzmanību savu teorētisko uzskatu formulēšanai un paušanai. No vienas puses, strāvojuma ietvaros tām bija maza nozīme, taču, no otras puses, šo organizāciju darbības metodes – skaļie saukļi un trokšņainās, uzsvērti konfrontējošās akcijas – spēcīgi ietekmēja aktīvā nacionālisma sabiedrisko tēlu. To uzstāšanos bez izšķirības attiecināja uz visu strāvojumu, un tas radīja sabiedrības skeptisku un noraidošu attieksmi pret aktīvo nacionālismu vispār. Otrs, nosacīti liberālais novirziens uzsvāra lika uz sabiedriski audzinošiem centieniem un atzina par pieņemamām vienīgi politiskas darbības metodes. Pretstatā radikāļiem šīs organizācijas lielāku uzmanību pievērsa savu uzskatu deklarācijām, un parasti tās bija arī skaitliski lielākas, ieņemot nozīmīgāku vietu paša aktīvā nacionālisma ietvaros, tomēr ar savu mērenību maz ietekmējot vispārējos sabiedriskos procesus un bieži

vien tāpēc paliekot mazāk pamanītas. Turklāt liberālā novirziena organizāciju pastāvēšanu apgrūtināja to īpatnējais starpposma stāvoklis starp aktīvo nacionālismu un labējām pilsonības aprindām. Pārējo aktīvā nacionālisma organizāciju skatījumā tās bija pārlietu nosvērtas un iecietīgas, bet pilsonības aprindas tajās redzēja to pašu aktīvo nacionālismu.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Dažādu organizāciju vēlmi uzsvērt piederību Nacionālā kluba tradīcijai apliecināja to centieni līdz pat 1928. gadam savā nosaukumā saglabāt kluba abreviatūru LNK, tomēr skaidri un noteikti uz šo saikni norādīja organizāciju deklarācijas. Piemēram, 1930. gadā publicētais izdevums "Aktīvie nacionālisti", aprakstot 1926. gadā dibinātās biedrības "Latvijas sargi" vēsturi, norādīja, ka biedrība "ir tieša Latvju Nacionālā kluba pēctece", ko pamatoja ar visu provinces nodaļu mantošanu (*Tīrumnieks E.* Aktīvie nacionālisti. – R., 1930. – 37. lpp.). Vēlāk – 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā – dibināto organizāciju pieteikumos atsaukšanās uz kluba tradīciju vairāk bija saistīta ar biedru sastāvu, atzīmējot, ka aicinājumam dibināt jaunu organizāciju bija sekojuši "vecā LNK" tautieši (Cīņai – sveiks. – R., [b.g.]. – 5. lpp.) vai ka ap jauno organizāciju pulcējas bijušie Nacionālā kluba biedri (Universitas. – 1932. – Nr. 2. – 29. lpp.).
- ² Domā tagad šā // Internacionāle. – 1927. – 21. maijs.
- ³ Jaunākās Ziņas. – 1922. – 30. aug.
- ⁴ Latvju Nacionālais klubs, viņa mērķi un darbība. – R., 1923. – 10. lpp. (turpmāk LNK, viņa mērķi).
- ⁵ Līdzjutēji Itālijas fašistiem // Sociāldemokrāts. – 1922. – 4. nov.
- ⁶ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 2382. f., 1. apr., 63. l., 35., 36. lp.
- ⁷ LNK, viņa mērķi. – 13. lpp.
- ⁸ Turpat. – 16. lpp.
- ⁹ Turpat. – 17., 18. lpp.
- ¹⁰ LVVA, 2382. f., 1. apr., 62. l., 70. lp.
- ¹¹ Nacionālisti un transportstrādnieku streiks // Latvis. – 1923. – 20. apr.
- ¹² LNK, viņa mērķi. – 19. lpp.
- ¹³ Darbu gaita Rīgas ostā // Latvis. – 1923. – 25. apr.
- ¹⁴ LVVA, 2382. f., 1. apr., 62. l., 44. lp.
- ¹⁵ Ņemot vērā iepriekšējā, 1922. gada sadursmju pieredzi, sociāldemokrāti, gatavojoties 1. maija svinībām, bija ievēduši Latvijā stekus. Pēc žurnālista un LNK biedra P. Laša informācijas, iekšlietu ministrs sociāldemokrātiem bija devis atļauju 1. maija svinībās apbruņot 60 cilvēku ar stekiem, taču ar kuģi ievestā krava bija aizturēta muitā, par ko iekšlietu ministrs bija devis rīkojumu – un A. Buševics pēc tam līcis stekus izsniegt (LVVA, 1537. f., 27. apr., 28. l., 99.–101. lp.). Jau pirms 1. maija presē lasāmās ziņas par sociāldemokrātu bruņošanos un pašu sociāldemokrātu vadoņu – sevišķi F. Cielēna publiskie izteikumi par vēlmi "parādīt" vēl vairāk saasināja situāciju un nostiprināja nacionāli noskaņoto aprindu apņēmību. Kā par LNK biedru nostāju izteicās kluba priekšnieks I. Pone: "Mēs gājām uz Esplanādi, lai parādītu, ka nacionālistiem nav bailes iet uz Esplanādes noskatīties uz pipkām un draudiem" (turpat, 69. lp.).

- ¹⁶ Tūlīt pēc 1. maija notikumiem izveidoja speciālu izmeklēšanas komisiju, kas Ministru prezidenta J. Pauļuka klātbūtnē uzklausija sadursmju lieciniekus. Starp lieciniekiem bija kreisie sociāldemokrāti – darba ministrs K. Lorencs, Saeimas deputāti A. Veckalns un B. Kalniņš, Saeimas priekšsēdētāja P. Kalniņa sieva K. Kalniņa un citi, kuri centās uzstāties sadursmēs cietušo lomā. Apgalvojot, ka “mēs tikām apmētāti ar smirdošām bumbām un akmeņiem un mums vienkārši draudēja nolinčošana” (Lorencs), viņi izvairījās runāt par līdzpaņemtiem stekiem un to izcelsmi, uz jautājumiem atbildot, ka “tas nebūtu interesanti, kur es viņu ņēmu; to nevaru teikt, jo tas ir mans privātpašums” (Veckalns). Visnepatīkamāk kreiso sociāldemokrātu nostājas raksturojumam izskanēja Saeimas deputāta Dukura liecība, kurš, atzīstot, ka sociāldemokrātu maziņu gājiens bija norisējis mierīgi, uz jautājumu par atsevišķa gājiena rīkošanas iemesliem paskaidroja, ka “kreisie sociāldemokrāti un arodnieki noraidīja mūsu prasību atļaut mums iet šai gājienā arī ar nacionālo karogu”. Starp Izmeklēšanas komisijas fiksētajām sadursmju epizodēm bija pilsoņu cepuru sišana Internacionāles dziedāšanas laikā, Veckalna pipkas kratīšana un draudi pilsoņiem, B. Kalniņa mēģinājumi aizdzīt policiju u.c., kas lika domāt, ka pretēji kreiso sociāldemokrātu apgalvojumiem notikušās sadurmes bija viņu apzināti gatavotas un izprovocētas (LVVA, 1537. f., 27. apr., 28. l.).
- ¹⁷ Interesanti, ka B. Kalniņš citādi detalizētajā pārskatā par Latvijas Sociāldemokrātiju, J. Pauļuka valdības krīzi saistot ar “latviešu fašistu” uzbrukumiem sociāldemokrātiem un pieminot to, ka “policija izturējās pasīvi un koalīcijas valdības vairākums atteicās spert soļus pret fašistiem” (*Kalniņš B. Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – Stokholma, 1956. – 177., 178. lpp.*), pat nepiemin 1. maija notikumus, tādējādi apejot sev tik nepatīkamos jautājumus par 1. maija stekiem un to, kāpēc policijai būtu vajadzējis aizstāvēt ar stekiem bruņotus kreisos sociāldemokrātus.
- ¹⁸ Ar dažiem izņēmumiem gandrīz visu aktīvā nacionālisma organizāciju augstākais izpildorgāns bija valde, ko parasti, lai nesajauktu ar nodaļu valdēm, sauca par Centra (Centrālo, Galveno) valdi. Šeit un turpmāk, ja nav īpašas norādes, ar valdi domāta visas organizācijas vadība.
- ¹⁹ LVVA, 2382. f., 1. apr., 60. l., 106. lp.
- ²⁰ Turpat, 20. lp.
- ²¹ Turpat, 61. l., 23., 24. lp.
- ²² Latvju Nacionālā kluba 1 gads. – R., 1924. – 34., 35. lpp.
- ²³ Ievērojamāko kluba personu vidū bija kluba virsaitis ģenerālis P. Radziņš, pazīstamais publicists E. Blanks, latviešu “žurnālistikas tēvs” P. Lasis un citi sabiedrībā pazīstami cilvēki.
- ²⁴ Sk.: Pielikumus izdevumam: Nacionālais kalendārs 1924. gadam. – R., 1923. – 60.–64. lpp.
- ²⁵ LNK, viņa mērķi. – 12. lpp.
- ²⁶ Lielākās domstarpības, apspriežot kluba iekšējās dzīves reglamentu, izraisīja virsaiša amats, kura radišana, pēc vairāku biedru domām, bija nepietiekami pārdomāts un no juridiskās puses nepamatots lēmums (LVVA, 2382. f., 1. apr., 61. l., 48., 62. lp.).
- ²⁷ Atskaņas par J. A. Ozoliņa vizīti Romā bija lasāmas arī Latvijas presē, kas atreferēja itāļu laikraksta “*Il Giornale di Roma*” 18. maija numurā publicēto rakstu “Par nacionālo kustību Latvijā”. Rakstā bija “pastripoti prof. Ozoliņa nopelni pie kluba nodibināšanās”, atzīmējot, ka aprīļa sākumā “Romā apceļojis L.N.K. “viceprezidents” un nodevis fašistu vadonim Musolini nacionālistu atzinības rakstu” (Itāļu avīze par latviešiem // *Latvija. – 1923. – 1. jūn.*). Par J. A. Ozoliņa vizīti Romā liecināja arī viņa 1923. gada 10. aprīļa vēstule I. Ponem no Romas, kurā viņš rakstīja par sarunu ar “premiera kabineta šefu baronu Russo, kurš ļoti atzinīgi atsaucās par Latviju” un “atcerējās arī mūsu kādreizējo telegrammu”, apsolut audienzi pie Musolini, tiklīdz viņš atkal būšot

Romā. Taču galvenais vēstules saturs bija lūgums izsūtīt naudu, jo, kā rakstīja J. A. Ozoliņš, "izgāzišos ne vien es, bet arī L.N.K." (LVVA, 2382. f., 1. apr., 62. l., 64.–66. lp.). Interesanti, ka J. A. Ozoliņš kluba parādniķu sarakstos skaitījās vēl 1924. gadā, kuram 8460 rbļ. bija nosūtīti uz Itāliju (turpat, 61. l., 19. lp.).

²⁸ Turpat, 68. lp.

²⁹ Turpat, 40. lp.

³⁰ Turpat, 29. lp.

³¹ Izteikta principiālu interešu formulējums, J. A. Ozoliņa uzstāšanās motivācija izskatījās divdomīga, un tās saturs vēl jo apšaubāmāks bija tāpēc, ka, atteicies no virsaiša amata, ģenerālis P. Radziņš tomēr nebija izstājies no kluba. 1924. gada 14. februāra pilntiesīgo biedru sapulcē uz atkārtotu lūgumu uzņemties virsaiša amatu P. Radziņš atbildēja ar atteikumu, apliecinot vēlmi atgriezties karadienestā (turpat, 6. lp.). Drīz pēc tam, kad ar Valsts prezidenta pavēli 1924. gada 23. februārī apstiprināja armijas komandiera posteni, ģenerāli P. Radziņu iecēla par armijas komandieri.

³² Turpat, 40. lp.

³³ Turpat.

³⁴ Nedaudz pārspīlēti, tomēr visai izteiksmīgi par I. Pones īpašo statusu strāvājumā liecina vēstule, ko 1927. gadā pēc kārtējās šķelšanās kāds viņa līdzbiedrs rakstīja "mīļajam virsvadonim" Centrālcietumā: "..kā citkārt Kristus mācekļi rakstīja tām draudzēm, tā jums tagad jāraksta visiem saviem piekritējiem, uz kādu pusi viņiem slieties" (turpat, 3235. f., 1/22. apr., 421. l., 14. lp.).

³⁵ Nacionālā kustība // LNK Biļetens. – 1924. – 11. apr. Latviešu strēlnieku komandieris, vēlāk 1. Daugavgrīvas pulka komandieris pulkvedis F. Briedis pēc 1917. gada oktobra notikumiem bija nonācis Maskavā un no 1918. gada darbojies B. Savinkova vadītā pretpadomju organizācijā Padomju Krievijā, par ko arestēts un nošauts. Viens no četriem latviešiem, kurš apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeņa 1. pakāpi.

³⁶ Kluba centienus citu nacionālo organizāciju atbalstīšanā un vienošanā ievadīja atbalsts Latvijas Vanagu biedrībai, kas sākotnēji darbojās Kultūras veicināšanas biedrības paspārnē, bet 1923. gadā kļuva patstāvīga organizācija. Tās 1. kongress notika LNK telpās Martas ielā.

³⁷ *Mednieks J. Šaha partija?.. Pulkveža Ķūķa lieta.* – Liepāja, 1924. – 8. lpp.

³⁸ Kreiso sociāldemokrātu "melnajā sarakstā" nonākušo ierēdņu vidū noteikti bija Rīgas prefekta Dambekalna vārds, kurš izpelnījās kritiku par policijas pasivitāti 1923. gada 1. maija notikumos, neaizstāvot sociāldemokrātu mītiņotājus. Tomēr nevēlamo personu saraksta pirmajā vietā neapšaubāmi bija populārais, brīžiem asais un pārlietu atklātais Liepājas garnizona priekšnieks un Kurzemes divīzijas komandieris pulkvedis K. Ķūķis. Ar darbību armijas nacionālā gara stiprināšanā un Liepājas streiku likvidēšanu (*Ķūķis K. Visu par Latviju! – R.; Liepāja, 1924. – 11., 12. lpp.*) jau no 20. gadu sākuma viņš bija izpelnījies asu "Sociāldemokrāta" kritiku, liekot runāt par armijā valdošo "ķūķismu" (sk., piemēram: *Ķūķisti jaunā darba laukā // Sociāldemokrāts. – 1922. – 27. okt.*). Tādēļ jaunās valdības soļi gan pret Dambekalnu, gan Ķūķi bija paredzami, neskatoties uz Liepājas sabiedrības lielo atbalstu K. Ķūķim. Tieši K. Ķūķa pārcelšanu no Liepājas uz Kara padomi Rīgā (formāli it kā paaugstinājums, taču faktiski šī pārcelšana nozīmēja Ķūķa norobežošanu no armijas reālās dzīves, to saprotot, viņš atteicās no piedāvājuma un lūdza to atvaļināt) plašākas aprindas saistīja ar kreisajiem sociāldemokrātiem – ar izdotā "veksleja" izpirkšanu kabineta sastādīšanā (*Mednieks J. Šaha partija?.. – 17. lpp.*).

³⁹ LVVA, 2382. f., 1. apr., 60. l., 48. lp.

- ⁴⁰ Latvijas Kareivis. – 1924. – 23. marts.
- ⁴¹ 1924. gada 28. septembrī LNK Daugavpils nodaļas biedru sapulce nodaļas pastāvēšanā konstatēja panikumu, jo nodaļas "darbībā lielu atslābumu ienesis tas apstāklis, ka karavīriem bijis jāizstājas no kluba biedru skaita" (Nacionālā kluba Daugavpils nodaļa // Daugavas Vēstnesis. – 1924. – 3. okt.).
- ⁴² Latvju Nacionālā kluba Biļetens. – 1924. – 18. apr.
- ⁴³ LVVA, 2382. f., 1. apr., 60. l., 68. lp.
- ⁴⁴ Turpat, 69. lp.
- ⁴⁵ Turpat, 70., 71., 73., 90., 109. lp.
- ⁴⁶ Jau 1924. gada 14. maija valdes sēdē tika nolemts, ka, "ņemot vērā, ka daži kluba biedri dzērumā ierodas klubā un arī ārpus kluba kompromitē klubu, likt priekšā DK šos pārkāpumus sodīt ar augstāko soda mēru, ejot līdz pat izslēgšanai no kluba", un, piemēram, 4. jūnija sēdes protokolā bija lēmums par dzeršanu ierosināt divu biedru izslēgšanu (turpat, 66., 71. lp.).
- ⁴⁷ Turpat, 97., 108. lp.
- ⁴⁸ Turpat, 86., 95. lp.
- ⁴⁹ 8. augusta valdes sēdē tika ierosināts rīkot mantu loteriju, un novembrī valde nolēma "uzdot Miķelsonam vākt ziedojumus, maksājot 25% no savāktās summas" (turpat, 85., 104. lp.).
- ⁵⁰ Turpat, 112., 113. lp.
- ⁵¹ Visu nacionālo organizāciju kongresa ideja pirmo reizi LNK dienaskārtībā parādījās 1924. gada 2. jūlija valdes sēdē, kad tika atbalstīts I. Pones priekšlikums šajā jautājumā sarīkot kopīgu apspriedi ar Tēvijas sargiem (turpat, 79. lp.). Septembrī bija publicēts uzaicinājums visām nacionālām organizācijām sūtīt uz kongresu trīs pārstāvjus (LNK Biļetens. – 1924. – 26. sept.).
- ⁵² Nacionālais kongress // Turpat. – 3. okt.
- ⁵³ Nacionālo organizāciju kongress // Latvijas Ērgli. – 1924. – Nr. 3.
- ⁵⁴ Latvju uzvaras ceļš // LNK Biļetens. – 1924. – 24. okt.
- ⁵⁵ Nacionālais kongress // Turpat.
- ⁵⁶ LNK Biļetens. – 1924. – 11. dec.
- ⁵⁷ Turpat. – 1925. – 17. febr.
- ⁵⁸ Vētra ūdens glāzē // Turpat. – 1924. – 9. maijs.
- ⁵⁹ Politiska spekulācija ar huligānismu un avantūrisku // Turpat. – 6. jūn.
- ⁶⁰ LVVA, 2382. f., 1. apr., 60. l., 105. lp.
- ⁶¹ Pret saviem parādniekiem klubs bija kategorisks, lemjot "par nenokārtotiem rēķiniem nodot tiesai", taču, ņemot vērā organizācijas grūtos finansiālos apstākļus, izbrīnu rada šo savulaik izsniegto aizdevumu apmēri, kas sasniedza pat Ls 2000 (turpat, 99. lp.).
- ⁶² Akmentiņš J. Fašisti // LZS Akadēmiskā sekcija: Politiskie virzieni Latvijā. – R., 1928. – 123. lpp.
- ⁶³ LNK Biļetens. – 1924. – 11. dec.
- ⁶⁴ To, ka satraukumam par Rēveles notikumiem bija nopietns pamats arī Latvijā un ar tādām pašām bažām tos uzņēma pasaulē, apliecināja Latvijas jaunā sūtņa Parīzē M. Valtera ziņojums ārlietu ministram 1924. gada 3. decembrī: "Sakarā ar Rēveles notikumiem prese izplata *New York Herald* telegrammu, ka tie uzskatāmi par ievadu pārējās Baltvalstīs. Pēc Stokholmas telegrammām Parīzes presē līdzīgi notikumi bijuši sagatavoti Rīgā. Pie Igaunijas krastiem braukājusi krievu flote" (LVVA, 2574. f., 4. apr., 1408. l., 5. lp.).
- ⁶⁵ LNK Biļetens. – 1924. – 11. dec.
- ⁶⁶ Par to ziņoja "Sociāldemokrāts".

- ⁶⁷ 1921. gada 8. jūnijā reģistrētā Strādnieku sporta savienība darbojās saskaņoti ar Latvijas kreiso sociāldemokrātu partiju, un tās galvenais uzdevums bija nodrošināt kārtību partijas rīkotajos pasākumos.
- ⁶⁸ Kā vēlāk bija minēts iekšlietu ministra ierosinājumā par SSS slēgšanu, savienība pretēji statūtiem 1924. gada 21. novembra Galvenās valdes cirkulārā un saskaņā ar SSS 2. kongresa lēmumu visām nodaļām uzdeva dibināt militāras sekcijas un 1924. gada 1. decembrī visu SSS militāro sekciju komandieris – milkoms – bija sācis savu darbu un izdevis pavēles (LVVA, 3724. f., 1. apr., 10 833. l., 191. lp.).
- ⁶⁹ Jau ilgāku laiku kluba valdes sēdēs apspriesto militarizācijas plānu 1924. gada augusta beigās beidzot principā pieņēma (turpat, 2382. f., 1. apr., 60. l., 87. lp.) un decembra vidū nolēma uz-
aicināt arī militārās apmācības instruktoru (turpat, 112. lp.).
- ⁷⁰ Bumbisti darbā // Sociāldemokrāts. – 1925. – 20. janv.
- ⁷¹ Vēl par sociāldemokrātu vēlēšanu triku // Latvis. – 1925. – 21. janv.
- ⁷² Kreiso sociāldemokrātu oficiozs, atsaucoties uz 26. janvāra LNK sapulcē izskanējušo uzstāšanos, nekavējoties publicēja SSS Galvenās valdes paziņojumu, ka sapulcē runājušais Strautmanis “nekad nav bijis S.S.S. biedris” (Jauna nacionālā kluba provokācija // Sociāldemokrāts. – 1925. – 28. janv.).
- ⁷³ Lai gan saistībā ar sprādzienu ebreju lūgšanas namā izskanēja dažādi spriedumi, 1925. gada martā, vērtējot LNK slēgšanas ierosinājumu, prefekts Grinvalds liecināja, ka gadījumu ar ebreju “lūgšanas namu nevar vest sakarā ar klubu” (LVVA, 3724. f., 1. apr., 10 833. l., 228. lp.).
- ⁷⁴ Melno kuiļu koris // Sociāldemokrāts. – 1925. – 28. janv.
- ⁷⁵ Kalniņš B. Fašisms un viņa apkarošana. – R., 1925. – 9. lpp.
- ⁷⁶ Par huligānismu notiesāts aktīvais nacionālisms // Sociāldemokrāts. – 1925. – 5. febr.
- ⁷⁷ Iesniegums L.N.K. valdei // Latvijas Sargs. – 1925. – 10. febr. Četrpadsmit biedru parakstītajā iesniegumā, publiski paziņojot par izstāšanos no kluba, tā valdei veltītie pārmetumi bija formulēti četros punktos: atkarība no Zemnieku savienības, vienaldzība pret 1924. gada 12. decembrī sociāldemokrātu rīkotajā “pret-Niedras” sapulcē izskanējušiem spriedumiem, vairāku kluba biedru sociālistiskā un komunistiskā pagātne un dažu kluba aprindu huligānisms. Principiāli formulētā iesnieguma autoru nostājā gan bija manāma tieksme uz skaļumu, jo atbildē uz “14 biedru iesniegumu” kluba oficiozs norādīja, ka patiesībā runa ir par trīs biedriem (LNK Biļetens. – 1925. – 17. febr.). Lai gan iesniegumā bija uzsvērti iebildumi pret vairākām principiālām negācijām, kluba vienaldzība pret 12. decembra sapulci lika domāt, ka aiz iesnieguma autoru motivācijas bija kādas plašākas un tikai nojaušamas intereses.
- ⁷⁸ Minējumi par kluba finansiālo līdzekļu izcelsmi, kā vienu no avotiem norādot Zemnieku savienību, presē bija izteikti jau 1924. gadā, un par tiem savulaik runāja arī kluba oficiozs (sk., piemēram: LNK Biļetens. – 1924. – 20. jūn.).
- ⁷⁹ Nacionālā kluba asinsdarbu novērtējums Saeimā // Sociāldemokrāts. – 1925. – 19. febr. Tautas padomes loceklis K. Kurzemnieku noslepkavoja 1920. gada martā Cēsīs.
- ⁸⁰ To, ka 15. februāra notikumos SSS nevarēja uzskatīt tikai par nevainīgu upuri, liecināja SSS slēgšanas ierosinājumā iekšlietu ministra minētā SSS Pārdaugavas nodaļas biedra M. Strautnieka liecība, kurš, cita starpā, runāja par SSS plānu uzbrukt LNK, ielaužoties kluba mītnē, “paņemot vērtīgākās lietas, pašus biedrus piekaujot un klubu nodedzinot” (LVVA, 3724. f., 1. apr., 10 833. l., 192. lp.).
- ⁸¹ Latvju pilsoņi, latvju pilsones! // LNK Biļetens. – 1925. – 17. febr.

- ⁸² Tūlīt pēc 15. februāra notikumiem iznāca K. Merta apcerējums "Uz bīstama slīpenuma" par varbūtējām situācijas attīstības iespējām.
- ⁸³ Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 21. marts.
- ⁸⁴ LVVA, 3724. f., 1. apr., 2359. l., 6.–12. lp.
- ⁸⁵ Turpat, 3235. f., 1/22. apr., 167. l., 14. lp.; sk. arī: Latvijas Kareivis. – 1924. – 25. apr.
- ⁸⁶ LVVA, 3724. f., 1. apr., 2359. l., 1. lp. Starp pārējiem iemesliem, ko minēja Iekšlietu ministrija organizācijas reģistrēšanas atteikuma rakstā, iebildumi galvenokārt bija pret organizācijas statūtos paredzēto normu pilnvaru pārsniegšanu, norādot, ka organizācijai nevar piešķirt tiesības rīkot parādes, bet mirušo biedru apbedīšana, ko paredzēja īpašs organizācijas ceremoniāls, nevar būt pretrunā ar tās konfesijas ceremoniju, kurai piederošā kapsētā notiek apbedīšana.
- ⁸⁷ Turpat, 42. lp.
- ⁸⁸ Varas aprindu un kreiso sociāldemokrātu īpašo nepatiku pret Nacionālā kluba faktiski otrajā plānā atstumto J. A. Ozoliņu apliecināja 1923. gada 1. maija notikumu Izmeklēšanas komisijas materiāli, kur bija gan pārmetumi par J. A. Ozoliņa Amerikā izdotā žurnālā "Prometejs" paustiem pretdemokrātiskiem uzskatiem, gan norādes uz presē izteiktiem apgalvojumiem, kas tieši saistīja J. A. Ozoliņa 1923. gada aprīļa Itālijas vizīti un Itālijas jaunā sūtņa izvēli (turpat, 1537. f., 27. apr., 28. l., 73.–88. lp.).
- ⁸⁹ Patriotu līgas tiešo saikni ar Latvijas Fašistu ordeņa dibināšanas centieniem norādīja 1926. gadā pie LPL valdes priekšnieka biedra E. Sandera kratišanā atrasta lieta "L.P.L./latvju patriotu liga/noraidītie statūti", kur bija visu trīs pieteikto, bet neregistrēto organizāciju statūti (turpat, 3235. f., 1/22. apr., 167. l., 14. lp.).
- ⁹⁰ Galvenais Patriotu līgas un kluba saiknes apliecinājums bija biedru sastāvs, turklāt tieši 1924. gada septembrī, laikā, kad ar apgabaltiesas lēmumu tika reģistrēti līgas statūti, LNK valdes sēžu dienaskārtībā parādījās divu kluba biedru grupu iesniegumi par izstāšanos no organizācijas (turpat, 2382. f., 1. apr., 60. l., 88., 93. lp.). V. Cīrulis, A. Spunde, A. Kilevics un J. Mihelsons bija līgas statūtu parakstītāji vai drīz pēc darbības sākuma pievienojās tai (sk.: turpat, 3235. f., 1/22. apr., 167. l., 1. lp.).
- ⁹¹ 1925. gada februārī Patriotu līgas valdes loceklis T. Sanders ziņoja par saņemto Itālijas fašistu organizācijas telegrammu sakaru nodibināšanai, un līgas priekšnieks apsoliya personiski izrunāties ar Itālijas sūtni un sagatavot rakstu nosūtīšanai B. Musolini (turpat, 6045. f., 1. apr., 1. l., 5. lp.). Vēl lielāku uzmanību saistīja T. Sandera paziņojums 1925. gada 18. februāra valdes sēdē, informējot par sarunu ar Latvijas sūtni Francijā Grosvaldu, kurš stāstījis par kāda "baltās internacionāles" biedra rakstu, kur izteikta vēlme nodibināt sakarus arī ar Latvijas pretkomunistiskām organizācijām (turpat, 7. lp.). Kā liecināja vairākas norādes, tā bija Teodora Obera 1924. gadā dibinātā "Līga cīņai ar 3. Internacionāli", kuras centrs atradās Ženēvā, bet aktīvāko darbību tā izvērsa Francijā, Anglijā, Vācijā un citās valstīs. Līgas vārds bieži minēts saistībā ar tās dibinātāja advokāta T. Obera dalību tiesas procesā par Vorovska slepkavības īstenotājiem 1923. gadā (vairāk par T. Obera līgu sk.: *Полюков Г. Витото банкношу брүниньки. – Р., 1989. – 81. lpp.; Минаев В. Операция «ход с черного хода». – Москва, 1965. – С. 206, 207*). 1925. gada 12. maija valdes sēdē Latvju Patriotu līgas priekšnieks ziņoja par sakaru nodibināšanu ar "starp-
tautisko antanti pret 3. Internacionāli Ženēvā", norādot, ka saņemts uzaicinājums piedalīties šīs organizācijas konferencē jūnija beigās, uz kuru nolēma sūtīt priekšnieka izstrādātu referātu (LVVA, 6045. f., 1. apr., 1. l., 9. lp.).
- ⁹² Turpat, 2. apr., 2. l., 1. lp.

- ⁹³ Turpat, 1. apr., 1. l., 2., 3. lp.
- ⁹⁴ Turpat, 8. lp.
- ⁹⁵ Pirmais skaļais Patriotu līgas jaunā kursa pieteikums bija A. Spundes konflikts ar Saeimas deputātu Dubinu 1925. gada beigās (Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 20. dec.).
- ⁹⁶ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 167. l., 14. lp.
- ⁹⁷ Turpat, 23. lp.
- ⁹⁸ Turpat, 14. lp.
- ⁹⁹ Turpat, 3724. f., 1. apr., 2558. l., 1. lp.
- ¹⁰⁰ Pauļuks J. No jaunajiem izlūkiem // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 22. maijs.
- ¹⁰¹ LVVA, 3724. f., 1. apr., 2558. l., 1. lp.
- ¹⁰² Par 15. febr. – melots bez gala // Imantas Gars. – 1925. – 7. marts.
- ¹⁰³ Apcerējumā par aktīvā nacionālisma attīstības iespējām pēc 15. februāra K. Merts atzīmēja divas varbūtības, paredzot vai nu darbības atjaunošanu ar jaunu izkārtņi, vai, ja tas neizdosies, pievērsties “individuāli partizāniskai” cīņai (Merts K. Uz bīstama slīpenuma. 15. februāris 1925. – R., 1925. – 12. lpp.).
- ¹⁰⁴ LVVA, 3724. f., 1. apr., 93. l., 23. lp.
- ¹⁰⁵ Turpat, 3235. f., 1/22. apr., 471. l., 3. lp.
- ¹⁰⁶ Turpat, 1., 5. lp.
- ¹⁰⁷ Kalniņš B. Nacionālās diktatūras nesēji. – R., 1926. – 13. lpp.
- ¹⁰⁸ Politiskās pārvaldes ierēdņa ziņojumā no Jelgavas sakarā ar Latvju Fašistu partijas uzsaukumu parādīšanos bija minēts, ka uzsaukumus atvedis un izdalījis “kāds no Rīgas bij[ušā] nac[ionā]lā kluba barvežiem P[ūliņš]”, turklāt “minētais P[ūliņš] licis priekšā organizēties atsevišķās vienībās, lai vajadzības brīdī varētu organizēti uzstāties” (LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 471. l., 1. lp.). N. Pūliņš baumas par savu saistību ar Fašistu partiju noliedza (Pūliņš N. Paziņojums atklātībai // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 2. jūl.).
- ¹⁰⁹ Imantas Gars. – 1925. – 14. marts.
- ¹¹⁰ Nacionālo organizāciju savienības galda žurnāls // LVVA, 2494. f., 1. apr., 13. l., 3. lp.
- ¹¹¹ Sk., piemēram: Atjēdzaties! // Internacionāle. – 1927. – 23. apr.
- ¹¹² Imantas Gars. – 1925. – 7. marts.
- ¹¹³ Aktīvo nacionālistu apspriede // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 21. marts.
- ¹¹⁴ Slēgtā kluba tautiešu lēmumu par divu organizāciju dibināšanu burtiski saprata arī kreisie sociāldemokrāti, savā oficiozā runānot par diviem nacionālajiem klubiem. Aktīvā nacionālisma aprindām tas deva iemeslu izteikt prieku, ka sociāldemokrātiem “nav vairs nekādas informācijas par aktīvo nacionālistu iekšējo darbību” (Ar nacionālistu riešanu ne velna vairs nesanāk // Turpat. – 1. maijs).
- ¹¹⁵ Aizrādījums draugiem // Internacionāle. – 1927. – 7. okt.
- ¹¹⁶ Latvju Nacionālistu klubs // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 28. marts.
- ¹¹⁷ Visām bij. L.N.K. nodaļām // Turpat.
- ¹¹⁸ LVVA, 2382. f., 1. apr., 2. l., 4. lp.
- ¹¹⁹ Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 4. apr.
- ¹²⁰ Turpat. – 9. apr.
- ¹²¹ Izvilkums no Latvju Nacionālistu kluba statūtiem // Turpat. – 28. marts.
- ¹²² Ernests Blanks provocē L.N-stu Klubu // Turpat. – 4. apr.
- ¹²³ Merts K. Nelietība vai puiciskošanās? // Turpat. – 1. maijs.

- ¹²⁴ L.N.K. 1. maijā // Turpat. – 7. maijs.
- ¹²⁵ LVVA, 1537. f., 20. apr., 108. l.
- ¹²⁶ Sociāldemokrāts. – 1925. – Nr. 67, 69.
- ¹²⁷ Piemēram, tūlīt pēc “Sociāldemokrāta” publikācijām, kas, atsaucoties uz dokumentiem, rakstīja par K. Merta darbību 1919. gadā, Rīgas apgabaltiesas prokurors ierosināja lietu un iesniedza pieprasījumu laikraksta redakcijai sniegt materiālus. “Sociāldemokrāta” redakcija nosūtīja 1919. gadā izdotā laikraksta “Jaunais Komunārs” eksemplāru ar K. Merta rakstu, kas arī izrādījās šis dokuments, un pēc tālākas pārbaudes lietu slēdza (LVVA, 1537. f., 20. apr., 109. lp.).
- ¹²⁸ Pēc 9. maija Saeimas sēdes, kur B. Kalniņš bija nosaucis K. Mertu un I. Poni par komunistu darboņiem, viņi pieprasīja nedēļas laikā minēt konkrētus faktus (Atklātības tiesai // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 14. maijs) un, nesaņemusi atbildi, aicināja izturēties pret B. Kalniņu kā nelieti (Merts K. Kad un kur tiks vilkta robeža nelietībai? // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 22. maijs).
- ¹²⁹ LNK valde. L.N.K. paskaidrojums // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 1. maijs.
- ¹³⁰ Kalniņš B. Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – 179. lpp. Plašāks pārskats par SSS centieniem no aktīvā nacionālisma viedokļa publicēts 1928. gadā (sk.: SSS “sports” un darba jaunatnes nākotne // Dzimtā Zeme. – 1928. – Nr. 2–6).
- ¹³¹ Jau 1925. gada maijā kluba oficiozs rakstīja par “sarkano kaušļu nelietībām”, uzbrukumu kluba biedriem Igaunijas viesu sagaidīšanas laikā atzīmējot kā astoto šādu gadījumu mēneša laikā (Sarkano kaušļu nelietība // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 14. maijs) un turpat minot kārtējo incidentu, kad kāds SSS biedrs bija pieķerts, staigājot LNK formas tērpā (Jauna provokācija // Turpat).
- ¹³² Tautiešiem par ziņu // Turpat. – 22. maijs.
- ¹³³ Lielākā daļa sadursmju notika Martas ielā, t.i., pie kluba mītnes (sk.: Par SSS un LNK sadursmēm // Jaunākās Ziņas. – 1925. – 6. jūn.; Vai tiks novērstas S.S.S. un L.N.K. sadursmes? // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 11. jūn.).
- ¹³⁴ Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 1. maijs.
- ¹³⁵ Sk.: Mums būs vajadzīga nacionālrevolucionāra pašaizsargāšanās organizācija // Internacionāle. – 1927. – 16. jūl.; Cīņai – sveiks. – 29., 30. lpp.
- ¹³⁶ LNK Valdes paziņojums // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 11. jūn.
- ¹³⁷ Kalniņš B. Nacionālās diktatūras nesēji. – 12.–14. lpp.
- ¹³⁸ LVVA, 2382. f., 1. apr., 60. l., 17. lp.
- ¹³⁹ Kalniņš B. Nacionālās diktatūras nesēji. – 13. lpp.
- ¹⁴⁰ Vai tiks novērstas S.S.S. un L.N.K. sadursmes? // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 11. jūn.
- ¹⁴¹ 1917. gada 2. augusta jeb tā sauktais Kerenska likums paredzēja tiesības uz nenoteiktu laiku apcietināt personas, kuras pēc varas iestāžu ieskatiem apdraud vai var apdraudēt sabiedrisko mieru un kārtību.
- ¹⁴² LNK Centra valdes un aktīvo tautiešu 19. jūn. š.g. kopējas plenarsēdes lēmums // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 2. jūl.
- ¹⁴³ Kluba 1925. gada 1. maijā iecerētā gājiena aizliegums bija varbūt nepatīkams, bet no likuma normu aspekta visnotaļ saprotams valdības lēmums.
- ¹⁴⁴ I. Pone izbrauc uz Itāliju // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 29. aug.
- ¹⁴⁵ Taisnība par fašismu Itālijā // Turpat. – 15. nov.

- ¹⁴⁶ Latvju Nacionālistu kluba paziņojums par to, ka neviens "akropoliešu" grupas biedrs nav klubā, bija parādījies īsi pirms I. Pones aresta 19. jūnijā, taču, kā liecināja jaunās valdes soļi, tā izrādījās tikai deklarācija.
- ¹⁴⁷ Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 30. jūl., 29. aug.
- ¹⁴⁸ Priede J. Pārdomas // Turpat. – 2. okt.
- ¹⁴⁹ Merts K. Tas ir noticis! // Turpat. – 9. okt.
- ¹⁵⁰ Ar spiediņiem materiāliem apstākļiem bija pamatots lēmums kluba oficiozu turpmāk izdot reizi mēnesī (Paziņojums // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 15. okt.).
- ¹⁵¹ Latvis. – 1925. – 16. okt.
- ¹⁵² Sakarā ar Latvijas presē izteiktiem kritiskiem komentāriem kluba 14. oktobra tautiešu sapulce, noklausījies I. Pones paskaidrojumus par interviju fašistu laikrakstam "Il Tevere", pieņēma lēmumu šo kritiku ignorēt (Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 15. nov.).
- ¹⁵³ Mūsu dienu vandalisms // Turpat. – 20. dec.
- ¹⁵⁴ Turpat.
- ¹⁵⁵ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 179. l., 1. lp.; sk. arī: Ciņai – sveiks. – 30. lpp.
- ¹⁵⁶ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 179. l., 5. lp.
- ¹⁵⁷ Turpat, 1., 2. lp.
- ¹⁵⁸ Turpat, 29., 30. lp.
- ¹⁵⁹ Stepe M. Gaitu sākot // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 13. febr.
- ¹⁶⁰ Kamdēļ mēs aizgājām no L.N.K. // Turpat.
- ¹⁶¹ LVVA, 2382. f., 1. apr., 13. l., 35. lp. Raksturojot I. Poni un viņa politiskā avantūrisma "cīņas metodes" vispār, spilgts piemērs ir īsi pēc viņa Itālijas brauciena 1925. gada 25. oktobrī notikusi ielaušanās dzejnieka un kreisā sociāldemokrāta Raiņa dzīvoklī, kuras organizēšana K. Konrāda jeb Latvijā pazīstamā "Šanas" virsaiša atmiņās ir piedēvēta tieši "lielajam pūķim" I. Ponem (Gangsteru klubs // Kārklīšs J. Latviešu pūcesspiegēlis. – 2. grām. – Valmiera, 1993. – 123.–127. lpp.). Ielaušanās neizdevās, taču izraisīja satraukumu Latvijas sabiedrībā. Šo notikumu, gan neprecīzi datējot ar 1923. gadu, pārskatā par latviešu Sociāldemokrātiju min arī B. Kalniņš (Kalniņš B. Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – 175. lpp.).
- ¹⁶² Kamdēļ mēs aizgājām no L.N.K. // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 13. febr.
- ¹⁶³ Stepe M. Gaitu sākot // Turpat.
- ¹⁶⁴ L.N.K. 1. konference // Imantas Gars. – 1926. – 21. febr.
- ¹⁶⁵ Uz veca taka // Turpat.
- ¹⁶⁶ Šilde Ā. Kādu veidosim aktīvo nacionālismu // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 1. apr.
- ¹⁶⁷ Biedrības "Latvijas Sargi" atklāšanas svētki // Turpat. – 25. apr.
- ¹⁶⁸ B-bas "Latvijas Sargi" 1. tautas sapulce // Turpat. – 16. maijs.
- ¹⁶⁹ B-ba "Latvijas Sargi". Nacionālām organizācijām // Turpat. – 23. maijs.
- ¹⁷⁰ Turpat. – 14. marts, 18. apr.
- ¹⁷¹ "Latvijas Sargi" 3 gadu darbības apskats // Dzimtā Zeme. – 1929. – 24. marts.
- ¹⁷² Kamdēļ mēs aizgājām no L.N.K. // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 13. febr.
- ¹⁷³ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 471. l., 5. lp.
- ¹⁷⁴ L.N.K. 1. konference // Imantas Gars. – 1926. – 21. febrs.
- ¹⁷⁵ Uz veca taka // Turpat.
- ¹⁷⁶ Turpat. – 21. apr.
- ¹⁷⁷ Latvju pilsoņi! // Turpat. – 20. marts.

- ¹⁷⁸ Sk., piemēram: turpat. – 27. marts.
- ¹⁷⁹ Izšķiries. – 1926. – 28. oktobris.
- ¹⁸⁰ Jau kluba 1. nodaļu konferenci 1926. gada februārī noslēdza ar fašistu himnu *Giovenezzo*. Par Nacionālistu kluba īpašām simpātijām fašismam un Musolini bija norādīts arī organizācijas slēgšanas ierosinājumā (Par ko apsūdz Latvju Nacionālistu klubu // Imantas Gars. – 1927. – 28. apr., 12. maijs).
- ¹⁸¹ Sk., piemēram: turpat. – 1926. – 21. apr.; Izšķiries. – 1926. – 15. sept., 4. nov.
- ¹⁸² Par organizāciju – pret vadību! // Latvis. – 1926. – 31. jūl.
- ¹⁸³ LNK 2. konference // Izšķiries. – 1926. – 2. sept.
- ¹⁸⁴ Pirmo reizi militarizācijas jautājums bija skats Latvju Nacionālā kluba Centra valdes 1924. gada 26. marta sēdē, pieņemot lēmumu par kluba iekšējās militarizācijas plāna izstrādāšanu (LVVA, 2382. f., 1. apr., 60. l., 58. lp.).
- ¹⁸⁵ Latvju Nacionālistu klubs // Imantas Gars. – 1926. – 21. febr.; L.N.K. nodaļu darbība // Izšķiries. – 1926. – 27. aug.
- ¹⁸⁶ LVVA, 2382. f., 1. apr., 2. l., 3., 4. lp.
- ¹⁸⁷ Pelēko kreklu leģioni // Imantas Gars. – 1926. – 21. apr.
- ¹⁸⁸ Turpat.
- ¹⁸⁹ Arī Latvijas presē bija lasāmas ziņas par 4. maijā gatavotu fašistu apvērsumu, kura organizatorus Polijas varas iestādes, apsteidzot notikumus, bija arestējušas, un 4. maijā sākās tiesas process pret šī apvērsuma gatavotājiem (Kā Polijā gatavoja apvērsumu // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 9. maijs).
- ¹⁹⁰ Par jēdziena “sanācija” izpratni un J. Pilsudska ražīma īpatnējām iezīmēm vairāk sk.: *Rotčailds Dž. Valstis Viduseiropas austrumos starp diviem Pasaules kariem.* – R., 1999. – 72.–82. lpp.
- ¹⁹¹ Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 6. jūn.
- ¹⁹² E. Benešam veltītie pārmēti bija finansiālas dabas, savukārt viņš R. Gaidam pārmēta fašisma ideju un politikas ienešanu armijā. Konflikts, kas prasīja visu politisko spēku un valsts amatpersonu, arī Valsts prezidenta T. Masarika pozīcijas noskaidrošanu, ieguva plašu atspoguļojumu Latvijas presē (sk.: Latvis. – 1926. – 14., 18. sept.).
- ¹⁹³ Igaunī prasa stingru varu // Izšķiries. – 1926. – 30. sept.
- ¹⁹⁴ Igaunijas Brīvības cīnītāju līga (*Vabadusliitlased* – VABS) bija labēji radikāls spēks Igaunijā, kas 30. gadu sākumā kļuva par ietekmīgu politisku faktoru. 1933. gada oktobrī tautas nobalsošanā tā ieguva atbalstu savam konstitūcijas projektam, taču pēc 1934. gada marta apvērsuma organizācijas darbību aizliedza. Šķalāk “vabsistu” vārds izskanēja pēc 1935. gada decembrī atklātā viņu gatavotā apvērsuma, kad parādījās ziņas par organizācijas plašajiem sakariem ar citu valstu radikāli nacionālajām aprindām (Vabsu kustība Igaunijā // LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 743. l.; sk. arī: *Rotčailds Dž. Valstis Viduseiropas austrumos starp diviem Pasaules kariem.* – 430., 431. lpp.).
- ¹⁹⁵ 1926. gada marta beigās par spiegošanu Padomju Savienības labā arestēja Valsts kontroles revidentu A. Vitolu (Valsts kontrolei vajadzīga kontrole // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 1. apr.).
- ¹⁹⁶ 1926. gada jūlijā Igaunijas pilnvarotais pārstāvis Maskavā Ado Birks pēkšņi pazuda. Pēc mēneša padomju oficiozs “Izvestija” publicēja Birka vēstuli ar asu Igaunijas valdības pretpadomju kursa kritiku un apliecinājumu viņa nodomam pagaidām palikt Padomju Savienībā. Tomēr jau drīz atklājās, ka A. Birks bija kļuvis par padomju spēcīgu spēles upuri. Pēc viņa otrreizējās veiksmīgās bēgšanas viņam 1927. gada marta beigās, lai izvairītos no jauna skandāla, atļāva izbraukt no PSRS. Tiesas procesā Igaunijas Augstākā tiesa Birku attaisnoja.

- ¹⁹⁷ 1926. gada 5. februārī netālu no Ikšķiles stacijas Latvijas teritorijā notika uzbrukums Padomju Savienības diplomātiem kurjeriem un T. Neti apšaudē nogalināja. Divi uzbrucēji, kurus arī nogalināja apšaudē, izrādījās poļu tautības Lietuvas pavalstnieki brāļi Gabriloviči. Konkrētu pierādījumu trūkums izvirzīja dažādas versijas, tomēr tās palika tikai minējumi (sīkāk sk.: Долг и отвага: Рассказы о дипкурьерах. – Москва, 1988. – С. 182–212).
- ¹⁹⁸ Purva bridēji // Izšķiries. – 1926. – 2. dec.
- ¹⁹⁹ Latvju tautas naidnieku vienotā fronte // Turpat. – 16. dec.
- ²⁰⁰ Tas, kas par M. Skujenieka kreisās valdības darbības principiem un motīviem 1927. gadā izskanēja kā minējums, apstiprinājās un vēl vairāk atklājās vēlāk – pēc 1934. gada 15. maija K. Ulmaņa apvērsuma ierosinātās sociāldemokrātu prāvas sakarā, kad ar M. Skujenieka politisko uzskatu maiņu un iesaistīšanos apvērsuma atbalstītājos kādreizējie sabiedrotie bija nonākuši pretējās pozīcijās. Apvainoti ieroču nelikumīgā glabāšanā, sociāldemokrāti 1934. gadā liecināja, ka ieroči sagādāti tieši M. Skujenieka valdības laikā un ar viņa ziņu. Bez tam, kā liecināja M. Skujenieka valdības ārlietu ministrs F. Cielēns, šajā laikā pie Ārlietu ministrijas tika dibināts slepens izziņas un uzraudzības birojs, kura vadītājs bija pazīstamais avantūrists S. Staprāns, kurš dažādos notikumos bija darbojies pretrunīgās lomās. Šī “izziņas biroja” aģentūras darboņi galvenokārt bija B. Kalniņa vadītās SSS biedri (sk.: *Dzilna P., Klāvs K.* Bankrots. – R., 1986. – 30.–38. lpp.), un tas, cita starpā, uzraudzīja gan pazīstamus labēji noskaņotus politiskos un sabiedriskos darbiniekus, gan vairākas ārvalstu vēstniecības. Kā liecināja F. Cielēns, arī šī biroja dibināšana un darbība bija notikusi ar Ministru prezidenta ziņu.
- ²⁰¹ Politiskā atmosfēra sabiezē // Izšķiries. – 1927. – 6. janv.
- ²⁰² Politiska lauņošana LNK telpās // Turpat. – 1926. – 30. dec.
- ²⁰³ Politiskā atmosfēra sabiezē // Turpat. – 1927. – 6. janv.
- ²⁰⁴ Turpat. – 13. janv.
- ²⁰⁵ Turpat. – 20. janv.
- ²⁰⁶ Visām LNK nodaļām // Turpat. – 1926. – 30. dec.
- ²⁰⁷ “Apvērsuma” vadītājs bija 8. Daugavpils kājnieku pulka leitnants Oliņš, kurš pēc nakts iedzeršanas ieradās vienības mītnes vietā un, pamodinājis sev padotos kareivjus, aizveda viņus uz pilsētu un ieņēma pastu, telegrāfa un telefona centrāli un citas iestādes. Jau pēc pusstundas “apvērsuma” vadītāju arestēja un abas rotas aizveda atpakaļ kazarmās. Leitnantu Oliņu nodeva kara tiesai, kas atņēma viņam dienesta pakāpi un izslēdza no armijas. Ne bez ironijas “Oliņa puča” gaita ir attēlota J. Kārklīņa pierakstītās K. Konrāda atmiņās (*Kārklīš J.* Latviešu pūcēsspiegēlis. – 2. grām. – 194.–198. lpp.; sk. arī: *Bērziņš V., Bambals A.* Latvijas armija. – R., 1991. – 67., 68. lpp.).
- ²⁰⁸ Vairākos laikrakstos (“Pirmdienā”, “Jaunākās Ziņas” un “Sociāldemokrāts”) sakarā ar arestiem parādījās ziņas, ka I. Ponem un citiem viņam tuvu stāvošiem Nacionālistu kluba biedriem tiekot inkriminēts nodoms ekspropriet banku. Atbildot uz šiem paziņojumiem, “Imantas Gars” rakstīja, ka “jau ilgāku laiku Ponem mēģināja tuvoties dažādi šaubīgi vīri”, izsakot dažādus piedāvājumus, un satikšanās ar viņiem netika pārtrauktas tikai tāpēc, lai atklātu viņu patiesos nodomus, jo esot bijušas “noteiktas ziņas, ka viņi tiek uzsūtīti no sociālistiem, komunistiem, kā arī no vienas iestādes, kura par varu gribēja panākt kluba grausšanu” (Imantas Gars. – 1927. – 3. marts). Sakarā ar bankas aplaupīšanas afēru atklātībā, arī aktīvā nacionālisma presē parādījās ziņas par sociāldemokrātu partijas paspārnē dibināto S. Staprāna vadīto “izziņas biroju”, un tieši ar šī biroja un S. Staprāna vārdu tika saistīti I. Ponem izteiktie priekšlikumi (Banku aplaupīšanas iniciatori uzieti! // Internacionāle. – 1927. – 30. apr.).

- ²⁰⁹ Ieskatu notikumos, kas sekoja kluba slēgšanai, deva tautiešu vēstules apcietinātam I. Ponem. Plašāk un objektīvāk par notikušo rakstīja kāda E. Dzenis (LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 421. l., 10.–13. lp.).
- ²¹⁰ Kā 1926. gada augusta beigās ziņoja Nacionālistu kluba oficiozs, “nacionālais darbinieks Smarens-Savinskis, kurš atrodas apcietinājumā par stingras nacionālas varas propagandas vešanu, grūtu materiālu apstākļu spiests”, bija devis parakstu turpmāk ar politiku nenodarboties (Izšķiries. – 1926. – 27. aug.).
- ²¹¹ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 421. l., 10. lp.
- ²¹² Velti prieki // Imantas Gars. – 1927. – 24. febr.
- ²¹³ Kam niez, lai kašājas, tikai ne citu azotē // Turpat. – 14. apr.
- ²¹⁴ Turpat. – 10. febr.
- ²¹⁵ LVVA, 4744. f., 1. apr., 3. l., 2. lp.
- ²¹⁶ Turpat, 2. l., 3. lp.
- ²¹⁷ Turpat, 3. l., 3. lp.
- ²¹⁸ Par J. Priedes godkāri asi izteicās vairāki I. Pones tuvākie domubiedri vēstulēs arestētam bijušā kluba priekšniekam 1927. gadā (turpat, 3235. f., 1/22. apr., 421. l., 9., 16., 17., 19. lp.). Šo J. Priedes rakstura iezīmi minēja arī K. Merts, “Internacionālē” rakstot: “Skaugi stāsta, ka Priede pārlietu mīlot reprezentēšanos troksni un lētu popularitāti” (Kā dzīvo internacionālisti, un kā dzīvo nacionālisti // Internacionāle. – 1927. – 2. jūl.).
- ²¹⁹ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 421. l., 14., 15. lp.
- ²²⁰ Turpat, 18. lp.
- ²²¹ I. Pones vēstule iz centrālcietuma visiem bij. L.N.K. tautiešiem // Internacionāle. – 1927. – 31. aug.
- ²²² Jauni aktīvo nacionālistu aresti // Turpat. – 5. nov.
- ²²³ Interesanti, ka ar Latvju Nacionālās kustības vadošo personu bezdarbību bija neapmierināti arī organizācijas ierindas biedri, un H. Steinbergs vēstulē I. Ponem 1927. gada augustā rakstīja: “Vienu es Jums gan lūdzu, rakstat taču Lazdiņa kundzei, lai L.N.K. sāk strādāt, jo viņa no pašas dibināšanas guļ vārda pilnā nozīmē” (LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 421. l., 24. lp.).
- ²²⁴ Turpat, 4744. f., 1. apr., 3. l., 5., 6. lp.
- ²²⁵ Turpat, 2. l., 7. lp.
- ²²⁶ Latvis. – 1928. – 9. aug.
- ²²⁷ LVVA, 3724. f., 1. apr., 11 798. l., 8. lp.
- ²²⁸ Latvju Aktīvo Nacionālistu savienība // Imantas Gars. – 1927. – 14. apr.
- ²²⁹ Kam niez, lai kašājas, tikai ne citu azotē // Turpat.
- ²³⁰ Atbildē uz E. Lazdiņas prasību izšķirties I. Pone viņai rakstīja, ka norobežojas no partijas un nekad tajā nestāsies, jo “mani šķir no šīs partijas kā principiālas nesamierināmas domstarpības, tā arī šīs partijas personīgais sastāvs” (LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 421. l., 18. lp.).
- ²³¹ Turpat, 7., 8. lp.
- ²³² Par tikšanos ar J. Priedi arestētajam I. Ponem rakstīja “Tavs Kārlis” jeb K. Apinis (turpat, 19. lp.), savukārt J. Priedes domas par šo tikšanos bija izteiktas rakstā ar nepārprotamu virsrakstu “Nepatīk patiesība” (Imantas Gars. – 1927. – 7. jūl.).
- ²³³ Nebiedra domas par tekošo momentu // Internacionāle. – 1927. – 7. okt.
- ²³⁴ Atjēdzaties! // Turpat. – 23. apr.
- ²³⁵ Divdabji jeb K.V.P. // Imantas Gars. – 1927. – 6. okt.

- ²³⁶ Arī "fašists" // Turpat. – 20. okt.
- ²³⁷ Kara draudi // Turpat. – 3. marts.
- ²³⁸ Kapēc "Linus" glābj, cukurfabriku gremdē? // Turpat. – 17. febr.
- ²³⁹ Atkal sarkano upuris // Turpat. – 7. apr.
- ²⁴⁰ LVVA, 1537. f., 29. apr., 378. l.
- ²⁴¹ Sīkāk par A. Berga iesniegto un Saeimas noraidīto likumprojektu sk.: *Krēsliņš U.* Latvijas parlamentārisma realitāte un alternatīvas: piezīmes pie 1922. gada Satversmes diviem reformu projektiem // Latvijas Vēsture. – 1999. – Nr. 4 (36). – 10.–18. lpp.
- ²⁴² Par tautas vēlētu Valsts Prezidentu // Imantas Gars. – 1927. – 14. apr.
- ²⁴³ Tautas balss // Turpat. – 12. maijs.
- ²⁴⁴ Pieņemtais likums, ko saistīja ar Saeimas deputātam Nurokam doto solījumu, sastādot M. Skujenieka valdību, mikstināja agrāk pieņemto pavalstniecības likumu, samazinot pavalstniecības iegūšanai paredzēto nodzīvošanas laiku Latvijā.
- ²⁴⁵ Kā jūnija sākumā rakstīja "Imantas Gars", likuma noraidīšanas ierosinājumam nepieciešamo 34 jeb $\frac{1}{3}$ Saeimas deputātu balsu vietā par tā atcelšanu bija nodotas tikai 22 balsis (Kāpēc aktīvie nacionālisti ierosināja šo likumu // Imantas Gars. – 1927. – 9. jūn.).
- ²⁴⁶ Turpat. – 18. aug.
- ²⁴⁷ Nacionālie ūdeņi sākuši kustēties // Internacionāle. – 1927. – 4. jūn.
- ²⁴⁸ LVVA, 2494. f., 1. apr., 6. l., 1., 2. lp.
- ²⁴⁹ Imantas Gars. – 1927. – 4. aug.
- ²⁵⁰ Latvju Aktīvo Nacionālistu savienības kongress // Turpat. – 23. sept.
- ²⁵¹ Turpat. – 1. dec.
- ²⁵² 1927. gada septembrī savienības oficiozs ziņoja, ka pēc otrās parakstu vākšanas tautas nobalsošanas ierosinājums ar visiem parakstiem "varas gaitēnos" bija nozudis (turpat. – 8. sept.).
- ²⁵³ 1927 // Turpat. – 1928. – 1. janv.
- ²⁵⁴ Turpat. – 1. febr. Rīgas dome bija pilsētas pašvaldības orgāns. Parlamentārās republikas laikā Latvijā bija trīs pašvaldību veidi – pilsētu, apriņķu un pagastu pašvaldības. Pilsētu pašvaldības, tāpat kā Saeimu, ievēlēja uz trim gadiem (sākot ar 1931. gadu, uz četriem gadiem). Lielākajā un nozīmīgākajā pašvaldībā Rīgas domē bija 90 domnieku vietu (no 1931. gada 100), un tās vēlēšanās 1922. gadā piedalījās 16 sarakstu, 1925. gadā – 23, bet 1928. gadā – 28 saraksti (sīkāk par pašvaldību vēlēšanām sk.: *Mednis I.* Kā pašvaldības vēlēja 20. un 30. gados // Diena. – 1994. – 14. febr.).
- ²⁵⁵ Imantas Gars. – 1928. – 1. febr.
- ²⁵⁶ Pilsoņi // Turpat. – 15. febr.
- ²⁵⁷ LANS izvirzītie kandidāti Rīgas domnieku vietas neieguva, un vienīgais pozitīvais, ko uzsvēra savienības oficiozs, bija fakts, ka starp visbiežāk citos sarakstos ierakstītām personām pēc A. Berga un K. Ulmaņa ceturtais bija LANS priekšnieks J. Priede (Populārākās personas Rīgā // Turpat. – 1. apr.).
- ²⁵⁸ Turpat. – 1927. – 7. jūl.
- ²⁵⁹ *Pūliņš N.* Mēs radam pretspēku sarkaniem // Turpat. – 15. nov.
- ²⁶⁰ Turpat. – 1928. – 15. janv.
- ²⁶¹ LANJ iekšējās iekārtas instrukcijas 11. paragrāfs (LVVA, 5022. f., 1. apr., 8. l., 6. lp.).
- ²⁶² Turpat, 3. l., 22. lp.
- ²⁶³ Atskats uz mūsu II kongresu // Imantas Gars. – 1928. – 1. maijs.
- ²⁶⁴ LVVA, 3724. f., 1. apr., 2351. l., 87. lp.

- ²⁶⁵ Paziņojums // Imantas Gars. – 1928. – 22. jūn.
- ²⁶⁶ Ciņai – sveiks. – 36. lpp.
- ²⁶⁷ Internacionāle. – 1927. – 23. apr.
- ²⁶⁸ Atjēdzaties! // Turpat.
- ²⁶⁹ Klausies, baltais // Turpat.
- ²⁷⁰ Domā tagad šā // Turpat. – 21. maijs.
- ²⁷¹ *Celmiņš* G. 12 gadi // Latviešu Avīze. – 1930. – 16. nov.
- ²⁷² Simptomātiski vispārējā politiskā noskaņojuma pārmaiņas apliecināja 1928. gadā iznākušais LZS Akadēmiskās sekcijas rakstu krājums “Demokrātijas krīze”.
- ²⁷³ Likums par vienīgo maksāšanas līdzekli un agrāko līgumu un parādu nokārtošanu jeb tā sauktais 18. marta likums noteica, ka likumīgais maksāšanas līdzeklis Latvijā ir Latvijas nauda. Šajā gadījumā tas bija galvenais daudzu Latvijas iedzīvotāju neapmierinātības cēlonis, jo noteica atšķirīgus līdz 1918. gada 1. janvārim un pēc 1918. gada 1. janvāra noslēgto līgumu ietvaros kārtojamo maksājumu valūtas kursus (“Latvijas Sargs” kalendārs, 1922. – R., [b.g.]. – 46., 47. lpp.).
- ²⁷⁴ Satversmes grozīšana // Imantas Gars. – 1927. – 23. jūn.
- ²⁷⁵ L.Z.S. Akadēmiskā sekcija. Politiskie virzieni Latvijā. – R., 1928. – 132., 133. lpp.
- ²⁷⁶ Kā atvieglot smago valsts aparātu? // Vaga. – 1928. – 22. jūn. Apvienības darbības programma plašāk izvēsta un pamatota ir tās izdevumā “Kas ir Latvijas Pilsoņu apvienība?” (R., [1928.]. – 14. lpp.).
- ²⁷⁷ Ir svarīgi norādīt Vislatvijas Tautas sapulces organizatoriskos turpinājumus, lai skaidri izšķirtu vairāku 30. gados pastāvošo organizāciju attiecības ar aktīvo nacionālismu. Nodibinājusies īsi pirms 3. Saeimas vēlēšanām, bet nesasniedzusi gaidītos rezultātus, 1929. gada aprīlī sapulce pārtapa par Jauno Zemnieku apvienību (P. Leikarts, oficiozs “Lauku Domas”), no kuras vēlāk atšķēlusies biedru grupa dibināja biedrību “Latviešu vara” (A. Frišmanis, oficiozs “Latviešu Vara”). Tas, ka 30. gados gan tā sauktie leikartieši, gan Latviešu vara visai asi uzstājās pret pastāvošo parlamentārismu, šīs organizācijas nostādīja līdzās aktīvajam nacionālismam, taču atšķirīgās organizatoriskās izcelsmes tradīcijas dēļ tās neietilpst aktīvajā nacionālismā (sīkāk par šīm organizācijām sk.: [Ziluss J.] Dep. P. Leikarta aizkulisēs. – R., 1933).
- ²⁷⁸ Aktīvajam nacionālismam tuvas atziņas deklarēja gan jau agrāk dibinātā Nacionālā Zemnieku savienība, gan profesora K. Baloža Latvijas Darba savienība.
- ²⁷⁹ Spilgts jauno organizāciju “politiskās nekaunības” piemērs bija Latvijas Pilsoņu apvienības oficiozā īsi pēc tās dibināšanas publicētais aicinājums visām pilsoniskām partijām apvienoties vienā organizācijā uz apvienības programmas pamata, atteikuma gadījumā pieprasot paskaidrot tā iemeslus, lai “to mēs varētu publicēt vispārīgai zināšanai” (Ozollapa J. Uzaicinājums visām politiskām partijām // Vaga. – 1928. – 1. jūl.).
- ²⁸⁰ Zīmīgi, ka J. Vintera vadītā apvienība jau 3. Saeimas vēlēšanās ieguva vienu vietu parlamentā.
- ²⁸¹ LVVA, 3724. f., 1. apr., 2353. l., 2. lp. Gan J. A. Ozoliņa neveiksmīgie mēģinājumi 1924. gadā un ANS reģistrācija 1925. gadā, gan LANS dibināšana 1927. gadā drīzāk bija apstākļu spiesti vai intrigu un pārpratumu diktēti lēmumi.
- ²⁸² Paziņojums // Imantas Gars. – 1928. – 22. jūn.
- ²⁸³ LVVA, 3724. f., 1. apr., 2353. l., 1., 9. lp.
- ²⁸⁴ Turpat, 14., 20. lp.
- ²⁸⁵ Vispārējās saimnieciskās situācijas pasliktināšanos Latvijā izraisīja 1928. gada neraža, 1929. gada plūdi un tam sekojošā lauksaimniecības produktu iepirkuma cenu krišanās 1930. gadā.

- ²⁸⁶ Latvī. – 1929. – 12. marts.
- ²⁸⁷ Katram I. Pones līdzgaitniekam aiziešanas motīvi bija savi. J. Jurevicu izslēdza par biedru nautas nemaksāšanu, N. Pūliņa aiziešana bija motivēta ar darbu Lidotāju biedrībā, bet J. Priedem tie vairāk bija idejiski motīvi, par ko liecināja viņa drīz vien izdots laikraksts “1919. g. Brīvprātīgais”. K. Merta un E. Lazdiņas aiziešanas galvenais iemesls acīmredzot bija tīri subjektīvs aizvainojums, jo viņu vārdus nebija biedrības vadītāju sarakstā.
- ²⁸⁸ “Latvijas Sargi” 3 gadu darbības atskats // Dzimtā Zeme. – 1929. – 24. marts.
- ²⁸⁹ LVVA, 2350. f., 1. apr., 2. l., 3. lp.
- ²⁹⁰ Turpat, 1. l., 4. lp.
- ²⁹¹ Turpat.
- ²⁹² 1930. gada 26. novembra Imantas apvienības rīkotajā disputā, piemēram, pēc I. Pones referāta “Socialisti no 4. ģimnāzijas jāpadzen” kāds disputa dalībnieks, nosaucot I. Poni par meli, paziņoja, ka šeit sapulcējušies fašisti ir muļķi un idioti (turpat, 3235. f., 3. apr., 245. l., 1. lp.).
- ²⁹³ Turpat, 2350. f., 1. apr., 2. l., 51. lp.
- ²⁹⁴ Turpat, 1. l., 4. lp.
- ²⁹⁵ Turpat, 2. l., 29. lp.
- ²⁹⁶ Turpat, 22., 45. lp.
- ²⁹⁷ Turpat, 9. lp.
- ²⁹⁸ Turpat, 1. l., 4. lp.
- ²⁹⁹ Turpat, 2. l., 9. lp.
- ³⁰⁰ Turpat, 48. lp.
- ³⁰¹ Turpat, 1. l., 9. lp.
- ³⁰² Piemēram, 1925. gadā aktīvā nacionālisma oficiozā bija publicēts kāds Latvijas un Lietuvas Kopvalsts galvenā teorētiķa J. A. Liberta raksts (sk.: *Liberts J. A. Varoņkults un Brīvības pieminekļa lieta* // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 21. marts).
- ³⁰³ Baltijas ķēniņvalsts. – R., 1929. – 1. daļa. – 14., 15. lpp.
- ³⁰⁴ Cīņai – sveiks. – 38. lpp.
- ³⁰⁵ LVVA, 3724. f., 1. apr., 11 903. l., 26. lp.
- ³⁰⁶ 1931. gadā izdotojā NAK pārskatā par Nacionālistu fronti Patriotu līgas un Mūsu frontes saikne bija uzsvērtā kā nepārprotama un skaidra, fašistisku un visu pretmarksistisko organizāciju virknē Mūsu fronti nodēvējot par galējo apvienību (Cīņai – sveiks. – 31., 38. lpp.).
- ³⁰⁷ Februāra sākumā pēc NAK ierosinājuma vairākas organizācijas noturēja apsrieses par piedalīšanos Rīgas pilsētas domes vēlēšanās, un pēc Mūsu frontes pārstāvja Sandera priekšlikuma bija nolemts uzstāties vienotā blokā – “Nacionālrevolucionāro strādnieku kandidātu sarakstā”, kur piedalītos NAK, Mūsu fronte un NLVPA (LVVA, 5613. f., 1. apr., 2. l., 5.–7. lp.). Kopumā sarakstā bija 33 kandidāti (turpat, 3724. f., 1. apr., 11 903. l., 70. lp.).
- ³⁰⁸ Turpat, 67. lp.
- ³⁰⁹ Turpat, 67., 68. lp.
- ³¹⁰ Turpat, 35. lp.
- ³¹¹ Kā baidījās no “Nacionālrevolucionāra” // Nacionālrevolucionārs. – 1932. – Nr. 1.
- ³¹² LVVA, 3724. f., 1. apr., 11 903. l.
- ³¹³ LANS 2. kongresā 1928. gada aprīlī Centrālās komitejas vēlēšanās V. Vaitnieku ievēlēja par vienu no komitejas locekļu kandidātiem (turpat, 2351. l., 69. lp.).
- ³¹⁴ NAK dzīve // Latvju Aktīvist. – 1929. – 22. dec.

- ³¹⁵ LVVA, 2999. f., 1. apr., 2. l., 2. lp.
- ³¹⁶ Turpat, 8. lp.
- ³¹⁷ Turpat, 12., 14. lp.
- ³¹⁸ Turpat, 3724. f., 1. apr., 6264. l.
- ³¹⁹ Turpat, 5022. f., 1. apr., 5. l., 21. lp.
- ³²⁰ Turpat, 10. l., 6. lp.
- ³²¹ "Latvijas Sargi" 3 gadu darbības atskats // Dzimtā Zeme. – 1929. – 24. marts.
- ³²² Turpat. – 1928. – 23. aug.
- ³²³ LVVA, 5613. f., 1. apr., 1. l.; 3724. f., 1. apr., 11 799. l., 15. lp.
- ³²⁴ Turpat, 5613. f., 1. apr., 4. l., 1. lp.
- ³²⁵ Turpat, 3724. f., 1. apr., 11 799. l., 34.–39. lp.
- ³²⁶ Turpat, 5613. f., 1. apr., 2. l., 8. lp.
- ³²⁷ Turpat, 1. l.
- ³²⁸ Turpat, 2. l., 8. lp.
- ³²⁹ Turpat, 11. lp.
- ³³⁰ Turpat, 3724. f., 1. apr., 11 799. l., 1.–3. lp.
- ³³¹ Turpat, 5613. f., 1. apr., 2. l., 17. lp.
- ³³² Turpat, 3724. f., 1. apr., 11 799. l., 1.–3. lp.
- ³³³ Turpat, 5613. f., 1. apr., 2. l., 16. lp.
- ³³⁴ Turpat, 3724. f., 1. apr., 11 799. l., 4. lp.
- ³³⁵ Turpat, 2351. l., 54., 69. lp.
- ³³⁶ Pasteidzies // Imantas Gars. – 1928. – 1. maijs.
- ³³⁷ LVVA, 2382. f., 1. apr., 77. l., 8. lp.
- ³³⁸ Turpat, 9. lp.
- ³³⁹ Kluba virsvadoņa pavēlēs laiku pa laikam parādījās paziņojumi par nodaļu pārkārtošanu vai pat slēgšanu, 1931. gada oktobrī, piemēram, pēc inspekcijas apskates reorganizēja Jelgavas un Cēsu nodaļu, bet 1932. gada janvārī slēdza uzreiz vairākas kluba nodaļas (turpat, 74. l., 1., 43. lp.).
- ³⁴⁰ Cīņai – sveiks. – 24.–26. lpp.
- ³⁴¹ LVVA, 2382. f., 1. apr., 74. l., 15., 16. lp.
- ³⁴² Turpat, 18. lp.
- ³⁴³ Cīņai – sveiks. – 9. lpp.
- ³⁴⁴ Tāda pielāvuma pamatā bija dažas epizodes NAK autoritatīvā vadītāja N. Lapsiņa sabiedriskajā darbībā, kas lika pārdomāt viņa centienu saturu un motivus. Pirmo reizi N. Lapsiņa vārds ievēribu saistīja 1927. gadā sakarā ar Nacionālistu Sporta kluba pastāvēšanu, kad Politiskās pārvaldes izmeklēšanas materiālos parādījās ziņas par Kara ministrijas ierēdņa bijušā Latvju Nacionālistu kluba Pārdaugavas nodaļas priekšnieka N. Lapsiņa saistību ar V. Vaitnieku un citām tālaika radikālākajām strāvojuma aprindām (LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 179. l., 22., 33. lp.). N. Lapsiņa mērenība NAK priekšnieka amatā pēc gada likās savāda un bez kāda "blakusfaktora" arī grūti izskaidrojama. Netieši šis "blakusfaktors" apstiprinājās 30. gadu beigās. 1938. gadā datētā "Jūsu uzticīgā" N. Lapsiņa vēstulē Politiskās pārvaldes priekšniekam, ziņojot par Eiropas apceļojumu kopā ar J. Štelmaheru, viņš izteica cerību, ka līdz atgriešanās laikam jau būs pārskaitīts Politiskās pārvaldes dienestā (turpat, 701. l., 7. lp.).
- ³⁴⁵ NAK vadītāju pieteiktie un ar pavēli visiem NAK biedriem obligāti nobalsojamie uzticības kandidāti 3. Saeimas vēlēšanās tomēr nesavāca vajadzīgo balsu skaitu.

- ³⁴⁶ LVVA, 2382. f., 1. apr., 74. l., 43., 44. lp.
- ³⁴⁷ Turpat.
- ³⁴⁸ Turpat, 62. lp.
- ³⁴⁹ Turpat, 75. l., 30., 31. lp.
- ³⁵⁰ Turpat, 74. l., 43., 44. lp.
- ³⁵¹ Turpat, 75. l., 30., 31. lp.
- ³⁵² Tie nosacījumi, kas 30. gadu sākumā mainīja atsevišķu Latvijas politisko spēku nostādnes un visu politisko procesu attīstību, bija meklējami gan Eiropas politiskās attīstības tendencēs, vispirms jau nacionālsociālistu ietekmes pieaugumā Vācijā, gan saimnieciskās krīzes radītās grūtībās un Latvijas sabiedrības politisko noskaņojumu izmaiņās, kas atspoguļojās jau 1931. gada beigās notikušajās 4. Saeimas vēlēšanās.
- ³⁵³ Lielākā atkāpe par LTA Ugunskrusts dibināšanu, kas sastopama vairāku autoru darbos (sk., piemēram: *Andersons E.* Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture. – 472., 473. lpp.), ir visdrīzāk no atmiņām pārņemtā nobīde par organizācijas dibināšanu jau 1930. gadā, divus gadus vēlāk runājot tikai par G. Celmiņa nostāšanos organizācijas priekšgalā. Dokumentāli šo nobīdi nepastiprina neviena norāde, turklāt tai trūkst pamatojums procesu attīstībā.
- ³⁵⁴ Ugunskrusta pirmais gads // Ugunskrusts. – 1933. – 22. janv.
- ³⁵⁵ Universītas. – 1932. – Nr. 2.
- ³⁵⁶ Politiskās pārvaldes aģenta ziņojumā par organizācijas dibināšanu tās pirmsākumi saistīti ar bijušo Nacionālā kluba un Tēvijas sarga biedru G. Celmiņa, F. Krušas, J. Grebles un citu laikrakstā "Latvis" ievietoto sludinājumu, aicinot atsaukties šo organizāciju dalībniekus jaunas apvienības veidošanai. Īsā laikā atsaucies apmēram 50 cilvēku, kuri no 1931. gada decembra ik svētdienu Nacionālās apvienības birojā esot pulcējušies uz apspriedēm un gatavojušies organizācijas dibināšanai. Pēc šī aģentūras ziņojuma LTA Ugunskrusts tiešām bija Nacionālā kluba un Tēvijas sarga bijušo biedru apvienība, tomēr šajā gadījumā tas vairāk raksturoja organizācijas sastāvu, nevis tās rašanās ierosmi. Noteicošo un izšķirošo apstākli, kas izskaidroja LTA Ugunskrusts parādīšanos, norādīja tas pats aģenta ziņojums: "Nacionāla rakstura organizācijas dibināšanas nepieciešamības doma radās pagājušās Saeimas vēlēšanu laikā," – un tā pamatojums acīmredzot bija jāmeklē jau citos, ar Saeimas vēlēšanu rezultātiem saistītos nosacījumos (LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 701. l., 120., 121. lp.).
- ³⁵⁷ Vispirms tā bija Nacionālās apvienības Akadēmiskā sekcija, kuras vadītājs no 1931. gada septembra bija G. Celmiņš. Pirmo reizi tās dibināšanas iecere aktīvā nacionālisma aprindās pieminēta jau 1927. gadā K. Apiņa vēstulē tolaik arestētajam I. Ponem: "A. Bergs domā dibināt pie savas partijas akadēmisko sekciju, kurā pulcētos un darbotos studējošā jaunatne. Arī daļa no mūsu studentiem domā tur pieslēties" (turpat, 421. l., 26. lp.). Par A. Berga partijas akadēmiskās jaunatnes aprindu saistību ar LTA Ugunskrusts dibināšanu liecināja Akadēmiskās sekcijas 1932. gada 20. janvāra pilnsapulces protokolā fiksētā norāde: "Jaunās Nac[ionālās] polit[iskās] organizācijas statūti apstiprināti, dibināšanas sapulce notiek š.g. 24. janv[ārī], plkst. 14, R[īgas] Latv[iešu] b[īdri]bā. Sapulces dalībnieki iegūs dibinātāju tiesības.." (turpat, 2886. f., 1. apr., 4. l., 11. lp.). Starp citu, Tautas apvienības pirmsākumos tās saikni ar A. Berga partiju norādīja arī tas, ka organizācijas dibināšanas priekšdarbu apspriedes un valdes pirmās sēdes notika Nacionālās apvienības telpās. Tas gan nepamato tālākos secinājumus, jo līdzīga pieredze bija vēl dažām aktīvā nacionālisma organizācijām, tostarp, piemēram, Imantas apvienībai.

- ³⁵⁸ 4. Saeimas vēlēšanās 1931. gadā saglabājās tendence samazināties par abām lielākajām Saeimā pārstāvētajām partijām – Zemnieku savienību un kreisajiem sociāldemokrātiem – nodoto balsu skaitam, taču vienlaikus šajās vēlēšanās notika lūzums parlamenta spēku samērā, ko raksturoja galēji kreiso spēku panākumi un līdzšinējā labējā spārņa ietekmīgā spēka Nacionālās apvienības parlamentārās pārstāvniecības sabrukums.
- ³⁵⁹ Galvenais A. Berga vadītās Nacionālās apvienības neveiksmes iemesls 4. Saeimas vēlēšanās bija 20. gadu beigās vērojamā vairāku jaunu “konjunktūras nacionālisma” grupu skaļā uzstāšanās. Piemēram, 1931. gada februārī M. Skujenieks un vairāki citi deputāti Saeimā iesniedza likumprojektu par Doma baznīcas vācu draudzes tiesību ierobežošanu, ierosinot baznīcu pārdēvēt par Māras baznīcu un to reģistrēt uz Latvijas valsts vārda Kara ministrijas personā (par draudžu konfliktu un tā cēloņiem sīkāk sk.: Māras baznīca un Rīgas garnizona draudze. – R., 1931). Šis ierosinājums A. Bergu, kura partija piedalījās koalīcijas valdībā, nostādīja ļoti sarežģītā situācijā, ko citi politiskie spēki nekavējoties izmantoja savā priekšvēlēšanu cīņā. Tiesa, tas, ka šis konkrētais Māras baznīcas jautājums varēja izraisīt tik krasu vēletāju novēršanos no A. Berga partijas, liecināja, ka viņa vadītajai apvienībai trūka pietiekami liels, stabils vēletāju loks.
- ³⁶⁰ G. Celmiņa nostāšanās LTA Ugunskrusts priekšgalā varētu skaidrot ar viņa vilšanos 4. Saeimas vēlēšanu rezultātos un aiziešanu no A. Berga politiskajiem centieniem, taču tas ir pretrunā ar faktu, ka Nacionālās apvienības 1932. gada 7. februāra kongresā A. Bergs tika ievēlēts partijas jaunajā padomē. Tas pats notika arī nākamajā partijas kongresā pēc gada (sīkāk par Nacionālo apvienību šajā laikā sk.: *Lasmanis U.* A. Bergs. – R., 1998. – 3. grām. – 178., 192.–194., 232. lpp.).
- ³⁶¹ 1933. gadā “Jaunākās Ziņas” rakstīja, tās biedriem “ne vienu vien reizi” bija uzsvērts, ka G. Celmiņš organizācijas “priekšgalā bija tikai pagaidām” (Kas gatavojuši hitlerisku diktatūru Latvijā // Jaunākās Ziņas. – 1933. – 9. aug.).
- ³⁶² LVVA, 2906. f., 1. apr., 2. l.
- ³⁶³ Turpat, 3235. f., 1/22. apr., 701. l., 121. lp.
- ³⁶⁴ Turpat, 2906. f., 1. apr., 2. l., 8., 9. lp.
- ³⁶⁵ Drīzāk šo Rīgas domes atbalstu var izskaidrot ar to, ka pēc 1931. gada domes vēlēšanām, atsakoties no vietām vairākiem ievēlētiem Nacionālās apvienības saraksta kandidātiem, par Rīgas domnieku bija kļuvis LTA Ugunskrusts priekšnieks G. Celmiņš (sk.: *Šmits U.* Par krēsliem Rīgas domē – kārotajiem un sadauzītajiem // Lauku Avīze. – 1994. – 27. maijs).
- ³⁶⁶ LVVA, 2906. f., 1. apr., 2. l., 7. lp.
- ³⁶⁷ Turpat, 9. lp.
- ³⁶⁸ Pēc diviem gadiem Tautas apvienība, atskatoties uz darbības sākumu, izteicās tieši, ka F. Krusa izstājies no valdes un organizācijas, “motivēdams savu aiziešanu ar to, ka netiekot ieturēta Nacionālās apvienības līnija” (Cīņas par Latviešu Latviju pamati un līdzšinējā gaita // Pērkonkrusts. – 1934. – 21. febr.). G. Celmiņa vēlmi savu organizāciju distancēt no A. Berga tuvākajām aprindām apliecina arī Ā. Šilde, kurš, pats sevi uzskatot par A. Berga “politiskā virziena pārstāvi”, tieši ar to izskaidroja, kāpēc G. Celmiņš viņu nelaida Tautas apvienības valdē (*Šilde Ā.* Trimdinieka raksti. – Minstere, 1991. – 31., 32. lpp.).
- ³⁶⁹ Pērkonkrusts. – 1933. – 26. marts.
- ³⁷⁰ LVVA, 2906. f., 1. apr., 2. l., 11. lp.
- ³⁷¹ Kāpēc Ugunskrusts piedalās L.Ū. studentu padomes vēlēšanās? // Ugunskrusts. – 1932. – 4. dec.

- ³⁷² Latviešu studentība kompromisu valgos // Turpat. – 1933. – 29. janv.
- ³⁷³ Cīņa par latvietību Studentu padomē // Turpat. – 26. febr.
- ³⁷⁴ Turpat. – 12. marts.
- ³⁷⁵ Pērkonkrusts. – 1933. – 26. marts.
- ³⁷⁶ Rīgas pilsētas domes vēlēšanas // Dzintarzeme. – 1931. – 21. marts.
- ³⁷⁷ LVVA, 5582. f., 1. apr., 1. l., 2. lp.
- ³⁷⁸ Turpat, 3. lp.
- ³⁷⁹ Nacionālsociālists. – 1932. – 24. sept.
- ³⁸⁰ Latv. Nacionālsociālisti iet pirmā cīņā! // Turpat. – 19. nov.
- ³⁸¹ Turpat. – 26. nov.
- ³⁸² 40! // Turpat. – 10. dec.
- ³⁸³ *Akermanis-Tīrumnieks E.* Kas tagad darāms organizētai aktīvai latvju jaunatnei // Turpat. – 1. okt.
- ³⁸⁴ *Priknis T.* Vienīgi tērauda fronte uzvarēs! // Turpat. – 1933. – 14. janv.
- ³⁸⁵ Turpat. – 21. janv.
- ³⁸⁶ Turpat. – 4. febr.
- ³⁸⁷ Pulkvežleitnanta V. Ozola vadītā biedrība "Leģions", kas tika dibināta 1932. gada decembrī, bija izaugusi uz 20. gadu vidū dibinātās un profesora K. Baloža vadītās Latvijas Darba savienības platformas.
- ³⁸⁸ Tautai grib noslēpt patiesību! // Nacionālsociālists. – 1933. – 18. marts.
- ³⁸⁹ Šo biedrības dibinātāju raksturojumam var minēt, ka vēl nesena NAK amatvīrs E. Akermanis tieši 1932. gada marta beigās par piesavināšanos tika izslēgts no NAK Vircavas nodaļas (LVVA, 2382. f., 1. apr., 75. l., 31. lp.).
- ³⁹⁰ Turpat, 4083. f., 1. apr., 1. l., 2. lp.
- ³⁹¹ Turpat, 7. lp.
- ³⁹² Turpat, 3724. f., 1. apr., 11 359. l., 17. lp.
- ³⁹³ Turpat, 20., 54. lp.
- ³⁹⁴ Turpat, 4083. f., 1. apr., 1. l., 4. lp.
- ³⁹⁵ Savdabīgo paradoks, kas raksturoja 4. Saeimas sastāvu un pastiprināja pieaugošo parlamentārisma kritiku, ļoti precīzi atmiņās ir definējis bijušais Latviešu zemnieku savienības amatvīrs Ā. Klīve. No vienas puses, 1931. gadā ievēlējāmā Saeimā pirmo reizi parlamentā bija latviešu pilsonības vairākums (55 deputāti no 100), kas sabiedrībā deva pamatu cerībām. Taču, no otras puses, šajās vēlēšanās vietas bija zaudējušas noteiktas politikas partijas: gan abas lielākās – Zemnieku savienības un sociāldemokrātu – frakcijas, gan A. Berga Nacionālā apvienība, dodot vietu dažādām "konjunktūras partijām". Šajā situācijā, kad vairāk nekā piektā daļa deputātu (21) piederēja vieninieku vai pārinieku frakcijām, parlamenta sekmīga darbība kļuva sevišķi apgrūtināta un parlaments acīm redzami zaudēja sabiedrības uzticību ("Neatkarīgā" Latvija – kāda tā bija. – R., 1987. – 113.–115. lpp.).
- ³⁹⁶ 17. marta Saeimas balsojums par "fašistisko organizāciju" slēgšanu bija pretrunā ar organizāciju slēgšanas pieņemto kārtību. Pēc likuma organizāciju slēgšanu uz savākto pierādījumu pamata ierosināja Iekšlietu ministrija vai prokuratūra un lēmumu pieņēma tiesa, bet šoreiz Saeima bija uzņēmusies gan slēgšanas ierosinātāja, gan sprieduma taisītāja lomu. Šis bezprecedenta Saeimas balsojums deva pamatu apšaubīt pašu Saeimu, valsts tiesisko kārtību vispār un izraisīja asu kritiku.

- ³⁹⁷ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 701. l., 128. lp.
- ³⁹⁸ Turpat, 120., 121. lp.
- ³⁹⁹ Turpat, 105.a, 105.b lp.
- ⁴⁰⁰ Turpat, 97. lp.
- ⁴⁰¹ Turpat, 90. lp.
- ⁴⁰² Turpat, 2382. f., 1. apr., 76. l.
- ⁴⁰³ Turpat, 5760. f., 1. apr., 1. l., 1. lp.
- ⁴⁰⁴ Turpat, 4.-7. lp.
- ⁴⁰⁵ Labvēļus un patriotus lūdzam atsaukties! // Zilais Ērglis. – 1934. – 24. marts.
- ⁴⁰⁶ LVVA, 5760. f., 1. apr., 1. l., 9. lp.
- ⁴⁰⁷ Turpat, 2906. f., 1. apr., 1. l., 13. lp.
- ⁴⁰⁸ Neskaids un neviennozīmīgs gan pašas organizācijas izdevumos, gan vēstures literatūrā ir jautājums par organizācijas nosaukumu. Organizācijas rakstu krājuma pirmajā izdevumā 1933. gada jūnijā ir runāts par to, “Kas ir? Ko grib? Kā darbojas? Pērkonkrusts”, un šai tradīcijai seko A. Paeglis (*Paeglis A. Pērkonkrusts pār Latviju*. – R., 1994), savukārt organizācijas oficiozā ir norādīts par LTA Pērkonkrusts dibināšanu, un šai tradīcijai seko H. Biezais pētījumā par organizācijas aprindu centieniem vācu okupācijas gados (*Biezais H. Gustava Celmiņa Pērkonkrusts dokumentu gaismā* // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1992. – Nr. 1-4). Tomēr minētā organizācijas rakstu krājuma izdevumā publicēto statūtu nobeigumā ar G. Celmiņa parakstu ir apstiprināti statūtos izdarītie labojumi, norādot arī izmaiņas organizācijas nosaukumā. Tādējādi pareizais oficiāli reģistrētās organizācijas nosaukums ir “Pērkonkrusts”, tāpēc autors lieto šo formu.
- ⁴⁰⁹ Pērkonkrusts. – 1933. – 21. maijs.
- ⁴¹⁰ Pērkonkrusts skaņu platē! // Turpat. – 4. jūn.
- ⁴¹¹ Turpat. – 30. apr.
- ⁴¹² Studentu padome prasa ierobežot .. // Jaunākās Ziņas. – 1933. – 27. okt.
- ⁴¹³ Kā no 439 uzmeklē 40 īstos // Jaunākās Ziņas. – 1933. – 4. dec. J. Štelmahera apvienības otrais izgājiens vēlēšanās tika novērtēts kā pilnīga “izgāšanās”, un par sešām (!) sarakstam nodotām balsīm tiešām bija grūti izteikt citu vērtējumu.
- ⁴¹⁴ Par “Pogromu kustību Krāslavā” // Pērkonkrusts. – 1933. – 18. jūn.
- ⁴¹⁵ Jaunākās Ziņas. – 1933. – 4. jūl.
- ⁴¹⁶ Sk., piemēram: Ilūkstes fronte // Pērkonkrusts. – 1933. – 10. sept. (sīkāk par Latvijas poļu kopienu un attiecību saasināšanos 30. gadu sākumā sk.: *Jēkabsons Ē. Poļu minoritāte Latvijas Republikā* // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1993. – Nr. 2. – 85.-101. lpp.).
- ⁴¹⁷ Kas ir? Ko grib? Kā darbojas? Pērkonkrusts. – R., 1933. – 5.-14. lpp.
- ⁴¹⁸ “Pērkonkrusta” slēgšanas prāva šodien Rīgas apgabaltiesā // Jaunākās Ziņas. – 1933. – 15. aug.
- ⁴¹⁹ Iekšlietu ministrija ierosina “Pērkonkrusta” slēgšanu // Turpat. – 1. aug.
- ⁴²⁰ Saeima vakar slēdza “Pērkonkrustu” un “Tēvijas Sargu” // Turpat. – 16. dec.
- ⁴²¹ Pērkonkrusts slēgts – lai dzīvo Latviešu Latvija! // Rīgas Telegrammas. – 1934. – 3. febr.
- ⁴²² Izteiksmīgs piemērs varas politisko spēku nostājai pret LTA Pērkonkrusts bija Latviešu zemnieku savienības konferencē 1933. gada decembrī K. Ulmaņa teiktā konferences noslēguma runa, kur, minot apvienības oficioza nostāšanos pret šajā laikā iesniegto Satversmes reformu projektu, tika skaidri paziņots: “Viņi piesaka karu, mēs to pieņemam” (*Daģis J. Prezidents Kārlis Ulmanis*. – R., 1990. – 1. d. – 54. lpp.). Zīmīgi bija tas, ka šis nostājas formulējums un tā izvērsta

motivācija, atvēlot G. Celmiņa organizācijas un tās oficioza centienu iztirzājumam konferences runā ievērojamu vietu, uzkrītoši disonēja ar turpat izskanējušo ironisko norādi uz apvienības izdotā laikraksta "stipri mazo" lasītāju skaitu (turpat).

⁴²³ Vēlreiz uzsverot savu noraidošo attieksmi pret G. Celmiņa Pērkonkrustu, J. Štelmahera kustības oficiozs jaunās organizācijas dibināšanu pieteica tieši kā "smalkjūtīgāko biedru" novēršanos no Pērkonkrusta (Ved nenosvērto jaunatni un urrā ļaudis uz anarhiju! // Zilais Ērglis. – 1934. – 13. janv.).

⁴²⁴ A. Avots bija viens no laikraksta "Latvis" līdzstrādniekiem un 30. gadu sākumā arī tā galvenais redaktors.

⁴²⁵ LVVA, 5971. f., 1. apr., 1. l., 1. lp.

⁴²⁶ Turpat, 2. lp.

⁴²⁷ Partizāņi, viņu mērķi un ieroči. – [B.v., b.g.]. – 15. lpp.

⁴²⁸ LVVA, 5971. l., 1. apr., 2. l., 7. lp.

⁴²⁹ Turpat, 1977. f., 1. apr., 1. l., 1., 2. lp.

⁴³⁰ Biedrības likvidācijas komisijas materiālos bija uzskaitītas 22 Jaunās Latvijas nodaļas, no kurām gan dažas Krāslavā un Liksnā nebija uzsākušas darbību (turpat, 3724. f., 1. apr., 5096. l., 24.–27. lp.).

⁴³¹ Turpat, 5971. f., 1. apr., 2. l., 10. lp.

⁴³² Jaunākās Ziņas. – 1934. – 15. jūn.

⁴³³ LVVA, 3235. f., 3. apr., 175. l., 1.–13. lp.

⁴³⁴ Turpat, 1/1. apr., 435. l., 20. lp.

⁴³⁵ Turpat, 8. lp.

⁴³⁶ Turpat, 1307. f., 1. apr., 839. l., 6.–8. lp.

⁴³⁷ Biežāk minētā bijušo pērkonkrustiešu akcija bija 1937. gada 15. maija svinību laikā iecerētā ar K. Ulmaņa ģimetni rotāta sivēna palaišana pilsētas centrā, kas tomēr pilnībā neizdevās (sk., piemēram: *Stranga A.* Kas bija Pērkonkrusts // *Diena*. – 1997. – 1. nov.). Citā aspektā par pērkonkrustiešu lomu 30. gadu beigās rakstīja A. Kundrāts. Cīņai pret komunistu pieaugošo aktivitāti, gatavojoties varbūtējam politiskam pavērsienam, Latvijas pretizlūkošanas dienests jau 1938. gada beigās izšķīrās par nacionālās pagrīdes veidošanu. Šim uzdevumam tika organizēti nosvērtākie cilvēki no bijušo pērkonkrustiešu aprindām (*Aleksandrs. Zilā Aploksne. Neredzamā divīzija*. – R., 1993. – 301.–323. lpp.), tomēr šos plānus, ja tādi bija, nevarēja saistīt ar pašu pērkonkrustiešu centieniem.

⁴³⁸ Spriedums "Pērkonkrustiešu" lietā // *Jaunākās Ziņas*. – 1935. – 1. marts.

⁴³⁹ 30. gadu sākumā Latvijas politiskajās norisēs bieži minētās Lāčplēša Kara ordeņa kavalieru biedrības "Leģions" divdabība bija ietverta, no vienas puses, šīs organizācijas deklarētajās nostādnēs un uzskatos un, no otras puses, tās vadītāju un vispirms pulkvežleitnanta V. Ozola personā. Asi uzstājoties pret pastāvošo politisko sistēmu, "Leģions" bija trešā organizācija, par kuras slēgšanu 1933. gada martā reizē ar LTA Ugunskrusts un ALNS partiju lēma Saeima. Biedrības uzstāšanās liecināja par aktīvā nacionālisma nostādnēm tuvu organizāciju. Tomēr tās vadītāja V. Ozola persona jau tolaik deva pamatu arī citiem spriedumiem. V. Ozols bija spējīgs un pazīstams virsnieks, kurš bija izvirzījies Brīvības cīņās un 1919. gadā īsu laiku pavadījis Latvijas armijas štāba operatīvās daļas priekšnieka amatā, taču vēlāk viņu no Latvijas armijas atstūma, tāpēc V. Ozolam nenoliedzami bija pamats izjust aizvainojumu un nepatiku pret K. Ulmaņa politiku. Taču tajā pašā laikā nevarēja aizmirst, ka 1917. gada 27. martā V. Ozols bija ievēlēts par Apvienotās

latviešu strēlnieku pulku deputātu padomes Izpildu komitejas – Iskolastrela – priekšsēdētāju, kas lika šaubīties par viņa politisko uzskatu konsekvensi. Minējumus izraisīja arī V. Ozola gaitas Krievijā 1917. gada beigās un 1918. gadā, kā arī tas, ka vēlāk, kā to atzīmē J. Balodis savās atmiņās, operatīvās daļas priekšnieka pienākumos viņš bija iekļāvis ziņu vākšanu par pazīstamāko politisko darbinieku dzīvi un sakariem (Ģenerāļa Jāņa Baloža atmiņu burtņīcas // Neatkarīgā Rīta Avīze. – 1997. – 1. marts). 30. gados V. Ozola pretrunīgajai politiskajai pagātnei pievienojās arī nopietnas finansiālas grūtības (Latviešu Vara. – 1933. – 23. sept.), kas viņa politiskajā darbībā ļāva meklēt jaunus zemtekstus un intereses. Šos varbūtējos ārējas ietekmes zemtekstus organizācijas pastāvēšanā vēl vairāk pastiprināja dažu citu “Leģiona” vadoņu – E. Plana-Dubrovskā un citu – saikne ar visai atšķirīgu politisko uzskatu aprindām. Vēlākie V. Ozola biogrāfijas pāvērsieni, karojot republikāniskajā Spānijā un pēc tam franču Pretestības kustībā (*Dzintars J. Neredzamā fronte. – R., 1970. – 222. lpp.*), nepārprotami norādīja uz viņa saistību ar PSRS militārajiem dienestiem, tādējādi liekot apšaubīt arī 30. gadu sākumā viņa vadītās organizācijas patiesos mērķus un nodomus (sīkāk par “Leģionu” sk.: *Zālīte I., Bergmanis A.* Kā čeka spiegoja Latvijā // *Lauku Avīze. – 1998. – 28. maijs; Stūrīte I., Daukšs B.* Kopveža Voldemāra Ozola kara gaitas un politiskie piedzīvojumi // *Atmoda Atpūtai. – 1993. – 17. jūl.–9. okt.*).

⁴⁴⁰ Kaut arī kritizējot pastāvošo parlamentārismu un tā konkrētās izpausmes, abas 30. gadu lielākās aktīvā nacionālisma organizācijas neslēpa nodomus piedalīties 5. Saeimas vēlēšanās. Lai pirms Saeimas vēlēšanām gatavotu un vēl jo vairāk īstenotu valsts apvērsumu, tām trūka gan motīvu, gan reālu spēku un iespēju. Daudz nopietnāki 1934. gada 15. maija apvērsuma priekšnoteikumi bija vairāku pētnieku uzsvērtie politiskās un ekonomiskās situācijas nosacījumi (sk., piemēram: *Graudiņš M.* Pēckoloniālais autoritārisms // *Atmoda. – 1992. – Aug.*), starp kuriem bija paša apvērsuma autora K. Ulmaņa bažas par viņa vadītās Latviešu zemnieku savienības tālāko politiskās ietekmes mazināšanos tuvojošajās vēlēšanās un bailes no iespējamiem skandāliem par neveiksmēm ar viņa vārdu saistītos saimnieciskos uzņēmumos.

⁴⁴¹ Citos radniecīgos Eiropas strāvojumos organizatoriskā daudzskaitlība kā noteikta īpatnēja strāvājuma iezīme bija Francijā, kur līdzās jau 20. gadsimta sākumā dibinātai monarhistiskai “*Action Francaise*” pastāvēja daudzas dažādas organizācijas.

⁴⁴² Pēckara nacionāli radikālo strāvājumu iekšējā neviendabība bija raksturīga gan Itālijas fašismam (par uzskatu sadursmēm fašistu partijā starp R. Farinači vadītiem “nesamierināmajiem” jeb “skvadristiem” un “mērenajiem” sīkāk sk.: *Лопухов Б. Р.* История фашистского режима в Италии. – Москва, 1977. – С. 32–72; sk. arī: *Krēsliņš U.* Daži fašisma aspekti Latvijas sūtņa Miķeļa Valtera skatījumā // *Latvijas Vēsture. – 1993. – Nr. 4. – 34., 35. lpp.*), gan Vācijas nacionālsociālismam. 1934. gada jūnija notikumus Vācijā izraisīja partijas tīrīšana, kur Ā. Hitlers atbrīvojās no iekšējās opozīcijas, kas padomju izlūkošanas rezidenta V. Krivicka vienkāršotā izklāstā bija kapteiņa Rēma pārstāvētie partijas radikāļi, kuri sapņoja par “otro revolūciju” un bija neapmierināti ar Ā. Hitlera politikas mērenību, un vairāku ģenerāļu vadītās armijas virsnieku aprindas, kas vēlējās monarhijas atjaunošanu (*Кривицкий В.* Я был агентом Сталина. – Москва, 1998. – С. 11, 12).

⁴⁴³ B. Kalniņš pārskatā par “nacionālās diktatūras nesējiem” radikālākās organizācijas vērtēja kā aktīvā nacionālisma galējo spārnu (*Kalniņš B.* Nacionālās diktatūras nesēji. – R., 1926. – 32. lpp.), bet NAK pārskatā par nacionālistu vienoto fronti tās minētas kā galējās, fašistiskās organizācijas (Cīņai – sveiks. – 38. lpp.).

3. nodaļa **AKTĪVĀ NACIONĀLISMA IDEOLOĢIJA**

Aktīvais nacionālisms bija īpatnējs noteiktu ideju, spriedumu un teorētisku nostādņu kopums. Izvirzot un pamatojot konkrēto organizāciju aktuālos centienus un nosakot to vietu Latvijas sabiedriski politisko spēku attiecībās, aktīvā nacionālisma ideoloģija formulēja visa strāvojuma rašanās un pastāvēšanas nepieciešamību – *no kurienes* – un tā pārstāvēto valsts un sabiedrības attīstības alternatīvu – *uz kurieni*. Ideoloģijai aktīvā nacionālisma pastāvēšanā bija sevišķa vieta un loma, uz ko norādīja strāvojuma ideoloģiskās kategorijās formulētais pašidentifikācijas apzīmējums, kā arī lielākā daļa atsevišķo organizāciju nosaukumu. Vēl tiešāk idejisko centienu nozīmi uzsvēra darbības principu deklarācijas organizāciju statūtos. Par savas pastāvēšanas un darbības galveno mērķi izvirzot “modināt un audzināt latvju tautā valstiski nacionālu apziņu”¹, ar dažiem izņēmumiem gandrīz visas aktīvā nacionālisma organizācijas pieteica sevi vispirms kā “idejiskas cīņas organizācijas”. Teorētisko uzskatu deklarācijas bija būtisks, bet dažkārt arī galvenais aktīvā nacionālisma organizāciju darbības saturs. Neskaitot vienreizējus un atsevišķu nodaļu preses izdevumus, no Latvju Nacionālā kluba (LNK) oficiāla pirmā numura parādīšanās 1924. gada aprīlī līdz 1934. gada maija apvērsumam tika izdots gandrīz 20 dažādu organizāciju preses orgānu vien (sk. 1. pielikumu). Līdz pat 1928. gadam aktīvā nacionālisma organizācijas, deklarējot imunitāti pret “parteiskumu”, principiāli atteicās no līdzdalības vēlēšanās valsts un pašvaldību institūcijās un tāpat arī no cīņas par vēlētajū balsīm. Atšķirībā no tradicionālo politisko partiju prakses teorētisko uzskatu paušana aktīvajā nacionālismā no instrumenta, no līdzekļa cīņā par varu kļuva par pašmērķi.

Tomēr būtiskākais apstāklis, kas uzsvēra ideoloģijas – *aktīvā nacionālisma kā idejiska strāvojuma* – sevišķo nozīmi, bija no strāvojuma iekšējās attīstības likumsakarībām pakāpeniski izkristalizējies tās īpašais statuss attiecībā pret konkrētām organizatoriskām izpausmēm – *aktīvo nacionālismu kā politisku strāvojumu*. Jau ar organizatoriskās diferenciācijas sākumu 1924. gadā, bet īpaši pēc LNK darbības apturēšanas 1925. gada februārī ideoloģija ieguva relatīvi patstāvīgu raksturu, un 20. gadu otrajā pusē tā kļuva par sadrumstalotā un iekšēji neviendabīgā strāvojuma galveno vienojošo stūrakmeni, kas gan pēc satura, gan nozīmes pārsniedza konkrēto organizāciju izpratnes ietvarus. Tāpēc vairākos aspektos aktīvā nacionālisma

ideoloģijai bija primāra loma visa strāvojuma pastāvēšanā. Tā kā aktīvais nacionālisms savā attīstībā nesusniedza politiska režīma pakāpi, tad teorētiskās nostādnēs un deklarācijās ir vienīgais, kas kaut nosacīti, ņemot vērā neizbēgamo šķirtni starp tēzēm "ko domā" un "ko sakās domājam", ļauj spriest par strāvojuma mērķiem un tā piedāvāto sabiedrības attīstības alternatīvu. Aktīvā nacionālisma ideoloģija ir arī noteikta Eiropas vispārējo procesu izpausme radniecīgu Eiropas strāvojumu vidū.

3.1. Ideoloģijas un teorijas izpratnes duālisms aktīvā nacionālisma vērtību sistēmā. Teorētiskās izstrādes galvenie posmi

Analizējot nepilnu 12 gadu laikā aktīvā nacionālisma oficiemos paustās teorētiskās nostādnēs, uzmanības centrā kā raksturīgākā un spilgtāk izteiktā to iezīme izvirzās uzkrītošais un gandrīz vai demonstratīvais uzskatu pretrunīgums un fragmentācija: atsevišķu ideju vājās un nestabilās cēloņsakarības, stratēģisko mērķu un taktisko centienu brīžiem acīm redzamā nekonsekvence, krasās un teorētiski nepamatotās pārejas no aktuāliem vērojumiem un izjūtām uz konceptuāliem vispārinājumiem. Šīs iezīmes disonēja ar pašu organizāciju deklarācijām par ideoloģijas nozīmi un padarīja aktīvā nacionālisma uzskatus visai nosacītus. Kopumā veidojās priekšstats par eklektisku atziņu kompilāciju un lika apšaubīt jebkādas aktīvā nacionālisma kā patstāvīgas un vienotas ideoloģijas pastāvēšanu. Dažādos laika posmos vairāk vai mazāk izteikts, šis pretrunīgums pirmajā brīdī šķita aktīvā nacionālisma teorētisko centienu trūkums, kas norādīja uz strāvojuma "filozofijas nabadzību". Ideoloģijas pretrunīgums vienmēr ir kalpojis par vienu no galvenajiem argumentiem aktīvā nacionālisma kritikā, taču nevis mēģinot izprast šo pretrunīgumu kā vispārēju iezīmi, bet reducējot tā izskaidrojumu vienīgi uz sociālo demagoģiju un izmantojot pretrunīgumu kā attaisnojumu, lai pēc vajadzības atlasītu savai kritikai izdevīgas un no konteksta atrautas frāzes.² Tomēr šajā konstatējumā neievērots paliek kāds būtisks apstāklis. Akcentējot ideoloģijas nozīmi un atzīstot savu spriedumu pretrunīgumu, aktīvā nacionālisma organizācijas pat necentās piekļusināt vai slēpt šo pretrunīgumu, bet drīzāk tieši otrādi – to atklāti demonstrēja un uzsvēra.³ Nodalot pretrunīgumu kā teorētisko uzskatu iezīmi (t.i., objektīvu uzskatu iezīmi) no pretrunīguma kā teorētisko centienu iezīmes (t.i., subjektīvu centienu rezultāta), ideoloģijas pretrunīgums parādās principiāli citā gaismā, no vienkārša konstatējuma un gandrīz vienmēr arī vērtējuma pārvēršoties noteiktā principā, kas ideoloģijas centienu motivācijā apzīmē nevis rezultātu, bet jau iepriekš apzinātu konceptuālu postulātu un šajā gadījumā arī izejas punktu aktīvā nacionālisma ideoloģijas izpratnei kopumā.

Meklējot izskaidrojumu aktīvā nacionālisma teorētisko uzskatu pretrunīgumam, ir jāņem vērā, ka to noteica arī vispārējās, ikvienai politiskai ideoloģijai raksturīgās tendences. Tā bija daļēja atkāpšanās no stratēģiskiem mērķiem, kādu laiku dodot priekšroku aktuālām interesēm un operatīvai ideoloģijai.⁴ Tomēr galvenā un izšķirošā nozīme bija nacionālās filozofiskās domas tradīcijas trūkums. Tā kā nebija ne izstrādātu vairāk vai mazāk konceptualizētu nostādņu, nedz atzītu sabiedrības autoritāšu,⁵ ideoloģijas veidošanās bija komplicēts process. Situācijā, kad vienlaikus ar ideju sintēzes centieniem turpinājās atsevišķu ideju izstrāde un arvien jaunu to aspektu atklāšana, ideoloģijas iekšējās struktūras nestabilitāte bija neizbēgama: teorētiskās nostādnes viegli mainīja cēloņsakarības un akcentus. Izteiksmīgs piemērs te bija "šķiru cīņas" izpratnes attīstība, kuras pamatu aktīvais nacionālisms sākotnēji viennozīmīgi saskatīja "kreiso murgotāju" interesēs,⁶ bet, pakāpeniski nostiprinoties atziņai, ka sociālisms ir ebreja "prece",⁷ 30. gadu sākumā šķiru cīņas "skaldi un valdi" princips biežāk jau tika skatīts kā ebreju ietekmes ierocis.⁸ Šajā pašā kontekstā ir jāmin arī fragmentārā un īslaicīgā atsevišķu nostādņu parādīšanās (kā tas bija, piemēram, ar rasismu⁹), kas, neiekļaujoties aktuālajā teorētisko uzskatu shēmā un negūstot atsaucību, tomēr palika bez tālākas attīstības, lai pēc kāda laika atgrieztos jau citu akcentu un kopsakarību formā.

Nacionālās filozofiskās tradīcijas trūkums radīja labvēlīgu augsni ideoloģijas kompilatīvismam: ideoloģija izrādījās ļoti uzņēmīga pret jau gatavām un daudz pievilcīgākām "importa" idejām. Daļa aizņemto nostādņu bija piemērojama Latvijas apstākļiem un visai organiski iekļāvās aktīvā nacionālisma uzskatu sistēmā (arodparlaments), lai gan dažkārt tām trūka nopietnas motivācijas (brīvmūrnieki, Paneiropa), bet citas tika absorbētas tīri mehāniski un bija tik neiederīgas, ka nekad neapliecināja savu izcelsmi un izskanēja kā pilnīgs absurds. Ārpus konkurences šajā ziņā bija J. Štelmahera Apvienotās Latvijas nacionālsociālistu partija (ALNSP), kuras centieni lokalizēt vācu nacionālsociālisma "trešās valsts" nostādnes un iekļaut tās tādos "teorētiskos rāmjos, lai tauta to saprastu un novērtētu"¹⁰, varēja izsaukt tikai ironiskas piezīmes.¹¹

Visbeidzot, nopietnu teorētisku darbu un autoritatīvu teorētiku trūkums ideoloģiju padarīja atkarīgu no konkrētu cilvēku subjektīvās pieredzes, uzskatiem un izjūtām, zem oficiāla kādas organizācijas oficioza izkārtnes un veselas organizācijas vārdā ļaujot deklarēt arī visai intuitīvas "es tā domāju" atziņas, kas dažkārt pat vienas organizācijas teorētisko deklarāciju ietvaros noveda pie dažādām vai pat savstarpēji izslēdzošām nostādnēm.¹²

Apstākļos, kad teorētisko uzskatu izstrādē nevarēja balstīties un atsaukties uz nacionālās filozofiskās domas tradīciju, lielāks vai mazāks pretrunīgums bija neizbēgama aktīvā nacionālisma ideoloģijas iezīme. Ņemot vērā atsevišķos laika posmos situācijas diktētas prioritātes, ārējas ietekmes un konkrētu ideologu uzskatus, šajā

pretrunīgumā bija noteiktas likumsakarības. Tomēr, lai cik svarīgs, šis filozofiskās tradīcijas trūkums ļauj izskaidrot vienīgi konkrēto teorētisko uzskatu un spriedumu pretrunīgumu, bet neizskaidro pretrunīgumu kā principu un, lai cik paradoksāli tas skanētu, pretrunīgumu kā apzinātu ideoloģijas piederumu. Te atbilde meklējama 20. gadu sākumā aktīvā nacionālisma izvēlētajā savas pastāvēšanas un darbības statusā un principos, kuri, atkal un atkal iegūstot jaunus teorētiskus apliecinājumus, 20. gadu beigās jau bija noformējušies par apzinātu strāvojuma doktrīnu.

Veidojoties vienlaikus ar valsts politiskās izbūves pirmajiem soļiem gaisotnē, kad sabiedrības dzīvi bija pārņēmis partiju dibināšanas drudzis un izteikts "politikānisma gars", un pretendējot uz vispār nacionālu interešu pārstāvēniecību, aktīvais nacionālisms jau pirmsākumos īpaši uzsvēra savu apolitiskumu, savu nepartejisko un pāri "atsevišķu grupu egoistiskām tieksmēm"¹³ stāvošo raksturu, uzskatot sevi kā darītāju salīdzinājumā ar skaļo solījumu un "politisko balsu zvejojāju" organizācijām.¹⁴ Šo pretstatu vēl vairāk vajadzēja uzsvērt demonstratīvai nepatikai pret neko nenoziņmējošu tukšvārdību, kas aktīvā nacionālisma nostādnēs bija jo vairāk nevēlama un kaitīga tāpēc, ka pārlieki kultivētā "abstraktā domāšana" Latvijā bija saglabājusies kā krievu kultūras iespaida relikts¹⁵ (latviešu sabiedriskās domas nostādnēs ir atrodams mēģinājums pretstatīt Rietumu pragmatisko un Austrumu apcerošo pozīciju¹⁶). Teorijas izpratne tika pielīdzināta partiju un īpaši latviešu sociāldemokrātu dogmatismam, kas ideoloģiju padara par "dzīvu mironi"¹⁷ un tās piekritēju pārvērš par "apsūņojušu, vecā dogmā sastingušu vienas doktrīnas fanātiķi"¹⁸. Strikti uzstājoties pret "visādu "labu", "pareizu" un vispusīgu teoriju izdomāšanu"¹⁹, aktīvais nacionālisms tai pretstatīja savu – "vienkāršās tautas" – darba lakonismu, jo: "Ko līdz visaugstākā ideja, gudrākā doma, ja to nerealizē?"²⁰ Tādējādi jau pirmajās – un savā ziņā tieši pirmajās viskrasāk – aktīvā nacionālisma deklarācijās iezīmējās tas savdabīgais un tradicionālām politiskām ideoloģijām svešais pretstats starp vispāratzītas ideoloģijas nozīmi un nepieciešamību, no vienas puses, un teoriju kā nicināmu un pilnīgi lieku "gara aristokrātijas" laika kavēkli, no otras. Šī nostāja ne vien attaisnoja, bet arī pamatoja izvērstu teorētisko centienu trūkumu, kas ar retiem izņēmumiem raksturoja aktīvā nacionālisma nostādnēs visā strāvojuma pastāvēšanas laikā. Pavērsienu ideoloģijas teorētiskajā izstrādē iezīmēja 1925. gada 15. februāra notikumi un tiem sekojošā LNK darbības apturēšana, taču, neraugoties uz atsevišķu strāvojuma ideologu – A. Krodera un K. Merta – atšķirīgo viedokli un centieniem, noliedzot attieksmi pret teoriju strāvojuma nostājā kopumā saglabājās²¹ un turpināja pastāvēt līdz pat 1934. gadam.

Savdabīgā ideoloģijas un teorijas izpratnes duālisma dēļ aktīvā nacionālisma teorētiskie centieni ir jāaplūko principiāli īpatnējā vērtību sistēmā. Atšķirībā no tradicionālām ideoloģijām, kur noteikta sociālā orientācija un uzskatu konsekvence bija galvenās vērtības un kuras ar patmīlīgu kategoriskumu noraidīja aizrādījumus par

jebkādu pretrunīgumu savos uzskatos, aktīvais nacionālisms savu uzskatu nekonsekvenci drīzāk centās padarīt par vienu no strāvojuma sasniegumiem un ieguvumiem, par vienu no konceptuāliem principiem.²² Pieņemot šo ideoloģijas iekšējo vērtību skalu kā pamatu ideoloģijas izpratnei, ir skaidri jādefinē, ka aktīvā nacionālisma ideoloģiju nevar un, atzīstot paša strāvojuma pieeju par noteicošo, arī nedrīkst skatīt kā striktu un noslēgtu ideju un nostādņu sistēmu.

Aktīvā nacionālisma teorētiskos uzskatos ir salīdzinoši patstāvīgas pamatnostādnes, kas raksturoja ideoloģiju visā tās pastāvēšanas laikā un formulēja ideoloģijas galvenos vērtību orientierus. Kā principiālas kategorijas pamatnostādnes veidoja ideoloģijas atbalsta punktus tik tālu, kamēr to akcenti, kopsakarības un prioritātes palika visai nenoteiktas un nestabilas. Atbilstoši aktuālai situācijai un ideoloģijas iekšējai attīstībai šīs pamatnostādnes tika izvērstas un papildinātas ar pakārtotām idejām un atziņām, pārceļot un arī būtiski mainot ideoloģijas akcentus un prioritātes. Krasie uzskatu pavērsieni, kas dažādo un atšķirīgo nereti nostādīja pāri kopīgajam un vienojošajam, ir galvenais, kāpēc aktīvā nacionālisma teorētiskos uzskatus ir gandrīz neiespējami skatīt atrauti no konkrētā laika, no ideoloģijas tiešajiem mērķiem un uzdevumiem, tāpēc tās ietvaros ir vairāki, kaut arī strikti nedefinēti, tomēr acīmredzami atšķirīgi attīstības posmi.

No pašidentitātes un – ne tik daudz saturiski kā attīstības pēctecības nozīmē – ideoloģijas iekšējās vienības aspekta aktīvā nacionālisma teorētiskajos centienos izdalās divi laikmeti, kuru robežšķirtne ir 1932. gads, kad gandrīz vienlaikus parādījās vairākas jaunas organizācijas. Apliecinot piederību aktīvā nacionālisma organizatoriskai tradīcijai un norādot uz savu pēctecību, 30. gadu sākumā dibinātās organizācijas – nevis otrā plāna organizācijas, kas drīzāk aiz inerces turpināja nest aktīvā nacionālisma vārdu, bet tieši lielākās un ietekmīgākās šī laika organizācijas, kas noteica aktīvā nacionālisma veidolu, – tikpat nepārprotami norobežojās no aktīvā nacionālisma kā idejiskas strāvas, uzstājoties vai nu kā populistisku lozungu un teorētiskas peticības sludinātājs (LTA Ugunskrusts), vai kā savrupa un distancēta nacionālsociālisma lokalizētās versijas nesēja (ALNSP). Tādējādi, lai gan pārņemot iepriekšējā laikmeta aktīvā nacionālisma nostādnes, teorētiskajos centienos laika posmam pēc 1932. gada aktīvā nacionālisma ideoloģijas konceptuālā satura izpratnē ar šī laikmeta eklektiskajiem spriedumiem bija visai maza nozīme. Tādā aspektā aktīvā nacionālisma teorētiskie centieni līdz 1932. gadam bija vairāk vai mazāk vienots veselums un aplūkojams kā aktīvā nacionālisma ideoloģija, lai gan paša šī laikmeta ietvaros tā vienība bija visai nosacīta. Aktīvā nacionālisma ideoloģijas veidošanā līdz 1932. gadam iespējams izdalīt trīs atsevišķus posmus.

Pirmais posms, ko iezīmēja LNK pastāvēšana, bija idejisko meklējumu un *ideoloģijas veidošanās posms*. Cenšoties ieņemt noteiktu pozīciju un formulēt savas pastāvēšanas nepieciešamību, šajā laikā pakāpeniski izkristalizējās aktīvā nacionā-

lisma idejiskās pamatnostādnes. Spēcīgi uzsvērtā rīcības prioritāte pār abstrakto teoretizēšanu pamatoja ideju vājo savstarpējo saistību. Piesakot sevi vispirms kā pretspēku un tātad pretstatu noteiktām sabiedriskās dzīves parādībām un norisēm, aktīvā nacionālisma deklarācijām šajā laikā bija spēcīgi izteikts noliegums, kur salīdzinājumā ar vēlāko ideoloģijas saturu liela vieta bija antiparteiskumam un Krievijas un Vācijas impērisma tieksmju noliegumam.

Latvju Nacionālā kluba darbības apturēšana 1925. gada februārī kļuva par iemeslu vērtību pārvērtēšanai, liekot pievērsties nopietnākas teorētiskās platformas izstrādei un ievadot aktīvā nacionālisma *ideoloģijas konceptualizācijas posmu*. Izjūtot nepieciešamību teorētiskās kategorijās beidzot definēt strāvājuma pašidentifikācijas apzīmējumu un cenšoties tuvināt līdzšinējās fragmentētās nostādnes, ideoloģijas teorētiskā izstrāde šajā laikā ieguva savu vispilnīgāko formu ar salīdzinoši skaidru struktūru un iekšējo vienotību. Straujā uzskatu attīstība galvenokārt bija saistīta ar aktīvā nacionālisma nozīmīgākā ideologa K. Merta vārdu, kurš, ienesot vispārinātāku skatījumu apvienojumā ar krasu antikomunismu, centās parādīt aktīvo nacionālismu kā vispārējo pēckara Eiropas politisko procesu sastāvdaļu un piešķirt tā pastāvēšanai plašāku vēsturisku nozīmi. Lielākais K. Merta nopelns bija strāvājuma nostājas formulēšana pret pastāvošo valsti un parlamentāro demokrātiju, kas kļuva par aktīvā nacionālisma teorētisko spriedumu centrālo nostādni un savu piepildījumu 20. gados ieguva viņa izvirzītajā “nacionālās diktatūras” idejā. Līdzās K. Mertam strāvājuma ietvaros šajā laikā sevi pieteica vēl vairāki ievērojami publicisti. Organizatoriskā diferenciācija, kas pieļāva uzskatu daudzveidību, strāvajumam piesaistīja gan pazīstamu pilsonības ideologu (A. Kroders, J. Dāvis), gan vēl jaunu publicistu (Ā. Šilde, O. Freivalds) ievēribu. Ar viņu līdzdalību aktīvā nacionālisma uzskatos parādījās daudzas jaunas atziņas un aspekti. 20. gadu vidū pirmo reizi tika plašāk iztirzāta attieksme pret kristīgo reliģiju un formulēta nostāja vairākos sociālās politikas, tostarp arī bezdarba un tautas garīgās un fiziskās veselības jautājumos.

Pakāpenisks pagurums ideoloģijas teorētiskajā izstrādē iezīmējās 20. gadu otrajā pusē vienlaikus ar strāvājuma pieaugošo sadrumstalošanos, taču atšķirībā no organizatoriskajām izpaušmēm teorētiskajos centienos šim procesam nebija striktas robežlinijas. No vienas puses, par pagrieziena punktu aktīvā nacionālisma idejiskajos centienos varēja uzskatīt 1927. gadu, kad tolaik no strāvājuma jau atstumtais K. Merts mēnešrakstā “Internacionāle” pirmo reizi mēģināja reformēt aktīvā nacionālisma koncepcijas pamatus, izvirzot nacionālrevolucionāro ideju,²³ taču, no otras puses, tieši viņa centieni izvērst un pamatot savu nostāju bija tie, kas to konsekvencē turpināja aktīvā nacionālisma teorētisko izstrādi. Tāpēc par robežpunktu drīzāk ir uzskatāms 1928. gads, kad organizatoriskās mazasinības ietekmē apstājās regulāru preses orgānu izdošana un reto idejisko centienu saturs liecināja, ka aktīvā nacionālisma ideoloģijas attīstībā ir sācies *idejiskās stagnācijas posms*. Iespējās un resursos idejiski un finansiāli

ierobežota, ideoloģija strauji fragmentējās, atvēlēto preses laukumu ietvaros tikai pārstāstot vai saīsinātu lozungu formā pārfrāzējot iepriekšējā laikmeta nostādnes un ienesot tajās maz jauna. Patiesībā līdz ar šo 1928. gadā iestājušos aktīvā nacionālisma teorētisko centienu pagrimumu var runāt par ideoloģijas izstrādes noslēgumu, kas iezīmēja aktīvā nacionālisma koncepcijas izstrādes hronoloģiskos ietvarus.

Norādot uz ideoloģijas attīstības procesiem un tās atšķirīgo raksturu un prioritātēm katrā posmā, svarīgi ir vēlreiz uzsvērt apsvērumus, kas aktīvā nacionālisma uzskatu analizē liek galvenokārt koncentrēties uz 20. gadu nostādnēm un rezervēti aplūkot 30. gadu sākumā paustās deklarācijas. Tomēr galvenais ir uzsvērt nepieciešamību aktīvā nacionālisma ideoloģiju skatīt attīstībā un tieši tās prizmā skaidri un nepārprotami nodalīt atsevišķo – ar konkrēto laiku cieši saistītus spriedumus, nostādnes un deklarācijas, kas, atrautas no vispārējā ideoloģijas konteksta, disonēja ar ideoloģijas pamatnostādnēm, – no principiālā un vairāk kopējā visu ideoloģiju vienojošā pamata. Kaut arī piederīga noteiktam laikam, šī ideoloģija tomēr saglabāja savu pastāvīgu vietu un nozīmi visā ideju sistēmā.

3.2. Aktīvā nacionālisma ideoloģijas saturs

3.2.1. Ideoloģijas vispārējs raksturojums

Aktīvā nacionālisma ideoloģijas saturu raksturo daudzas vairāk vai mazāk spēcīgi izteiktas un būtiskas iezīmes, kas izceļ kādu no ideoloģijas aspektiem. Cenšoties definēt vienojošu pamatu, aptverošākais un precīzākais ir formulējums moderna, laikmeta procesiem un garam atbilstošā 20. gadsimta ideoloģija. Vistiešāk tas skar ideoloģijas satura daudzpusību jeb ideoloģijas tieksmi uz universālismu. 20. gadu sākumā aktīvais nacionālisms izvirzīja savai pastāvēšanai ierobežotus, visnotaļ šaurus ietvaros formulētus uzdevumus, taču jau 20. gadu vidū arvien noteiktāk parādījās centieni aptvert visas nozīmīgākās laikmeta sabiedriskās dzīves izpausmes, turklāt nevis demonstrējot attieksmi vispār, bet uzsverot izpratni un gatavību iejusties visās tajās sfērās, aspektos un atribūtos, kas 20. gadsimta pirmajā pusē bija veiksmīgas politiskas ideoloģijas "obligātais minimums". Šajos centienos aktīvā nacionālisma nostādnes neizbēgami piesaistīja arī acumirklīgas atziņas, kas bija vāji saistītas ar savas koncepcijas pamatprincipiem un drīzāk nejaušas, tomēr tieši tas, kaut arī pastiprinot teorētisko uzskatu nekonsekvenci, ideoloģijai piešķīra aktuālu ikdienas pārdomu raksturu.²⁴

Cieši saistīts ar ideoloģijas daudzpusību bija tās demokrātisms. Tā bija ideju pieejamība un atturēšanās no sarežģītām teorētiskām konstrukcijām, sevišķi

30. gados formulējot savus uzskatus vienkāršu un skaidru lozungu formā: "Latviju latviešiem – latviešiem darbu un maizi!"²⁵ Vienlaikus demokrātisms nozīmēja arī ideoloģijas atvērtību, tās gatavību aptvert iespējami plašas sabiedrības aprindas. Sarežģītākais bija tas, ka šī ideoloģijas atvērtība izpaudās visai komplicētās principiālo un pakārtoto vērtību attiecībās. Primārais un noteicošais bija nacionālais princips un tautība, kur aktīvais nacionālisms sevi pieteica kā visu latviešu interešu pārstāvis. Tiesa, šim principam gandrīz tūlīt sekoja atruna, ka tikai latvietība vēl nenozīmē aktīvā nacionālisma indulgenci un ka tas pārstāv tāda latvieša intereses, kam ir svarīgi nacionālie un valstiskie ideāli. Zemāk šajā vērtību sistēmā atradās sociālais statuss un piederība noteiktām sociālām grupām. 20. gadu vidū aktīvajā nacionālistmā arvien biežāk sāka izskanēt doma, ka rūpēs par nācijas un valsts labklājību tam nav sveši darba dzīves jautājumi,²⁶ ka tas aizstāv ne tikai zemnieka un rūpnīcas strādnieka, bet radošā, produktīvā darba intereses vispār pretstatā spekulatīvajam kapitālam.

Ideoloģijas īpatnējais sociālais revolucionārisms uzsvēra nesenās, jau stipri ierobežotās, tomēr vēl pietiekami spēcīgās pirmskara kārtu sistēmas sabrukumu un kādreizējo, savā izsmalcinātībā nespējīgo un no reālās dzīves atrauto privilēģēto kārtu vietā par jaunā laikmeta vadošo spēku pasludināja strādnieku šī jēdziena visplašākajā izpratnē. Strādnieks kā jaunās sabiedrības veidotājs un noteicējs bija ne tikai darba tikuma un valstiskās apziņas simbols pretstatā "mantīgajai buržuāzijai" un "bezzimtenes proletārietim", bet arī tautas instinktīvā un veselīgā gara iemiesojums. Pretēji visiem politikāņiem, spekulantiem, ierāvējiem un "sarkanajiem" dienderiem strādnieks bija kļuvis par patieso valstisko un nacionālo ideālu nesēju.²⁷ Tikpat noteikti bija aktīvā nacionālisma simpātiju apliecinājumi jaunatnei un bijušajiem Brīvības cīnītājiem, laiku pa laikam tas pievērsa uzmanību sieviešu līdztiesības jautājumiem,²⁸ savukārt 1929. gadā Imantas apvienības vārdā izdoto laikrakstu "Sporta Ziņas" ar zināmu ironiju varēja gandrīz uzskatīt par pieteikumu arī sporta līdzjutēju politisko interešu pārstāvniecībai.

Ideoloģijas daudzpusība, demokrātisms un komplicētais nacionālo un sociālo interešu pārstāvniecības tīkls, kas, veidojot neskaitāmas atskaites sistēmas, bija vērsts uz to, lai iespējami plašākām sabiedrības aprindām dotu iespēju aktīvā nacionālisma nostādnēs atrast sev tuvu, tradicionālajā, 20. gadsimta sākumā vēl arvien valdošajā politisko priekšstatu sistēmā neapšaubāmi bija vērtējams kā bezprincipialitāte un populisms.²⁹ Tādam spriedumam bija savs pamats, tomēr neievērots ir viens apstāklis: 1. pasaules karš bija mainījis pasauli un sabiedrību. Jau 19. gadsimta industriālo lielvalstu sociālā likumdošana uzņēmēju un strādnieku no diviem nesamierināmiem pretstatiem sāka uzlūkot kā dažādu sociālo interešu vadītu, tomēr savā pastāvēšanā neizbēgami saistītu vienību, un šo valstu politiskā prakse arvien noteiktāk apliecināja kādreiz stingro ideoloģisko robežšķirtņu saplūšanu. 1. pasaules karš ar tā atstāto sagrauto saimniecisko dzīvi (un tātad arī neizbēgami vēl vairāk pieaugošo valsts

lomu³⁰⁾ un politiskās demokrātijas uzvaru šo sabiedrības iekšējās tuvināšanās un konsolidācijas tendenci padarīja vēl spēcīgāku, nomainot pirmskara politiskajā leksikā tik populāro “revolūcijas” terminoloģiju pret pēckara laikmetā daudz aktuālākajām “sabiedrības interesēm”. Šajā 20. gadsimta jaunās pasaules kontekstā politisko ideoloģiju atvērtība un vēršanās pie visplašākajām sabiedrības aprindām kļuva par dabisku nepieciešamību, un tādā nozīmē aktīvais nacionālisms bija moderna ideoloģija.

Aktīvā nacionālisma piederību savam laikmetam un to kā modernu ideoloģiju apliecināja arī citas iezīmes. Ar 1. pasaules kara radīto ideālismu un ticību cilvēkam un viņa gribai bija saistīts ideoloģijas savdabīgais iracionālisms, kad par nozīmīgu sabiedriskās dzīves faktoru un spēku daudzās parādībās un procesos kļuva cilvēka apziņa un viņa iekšējā motivācija. Vēl viena laikmeta iezīme bija ideoloģijas internacionālisms, kas norādīja uz kopību ar radniecīgām Eiropas politiskām strāvām un iestājās par Eiropas valstu radikāli nacionālo organizāciju pārnacionālu apvienību. Aktīvā nacionālisma paustos “gara tuvības” apliecinājumus Itālijas fašismam 20. gados un skaļās āriešu nāciju vienības deklarācijas 30. gadu sākumā īpaši akcentēja un labprāt izmantoja tā politiskie oponenti, tieši šajā politisko mērķu kopības – “melnās internacionāles” – nozīmē saprasto internacionālismu padarot par vienu no galvenajām uzbrukuma smailēm aktīvā nacionālisma kritikā.

Visbeidzot ideoloģijas apzīmējums “moderna” bija arī visprecīzākais formulējums, kas raksturoja tās īpašo un visu ideoloģijas saturu caurstrāvojošo statusu, norādot uz to kā plašākas vēsturiskas tendences noslēgumu, pēdējo – vai vismaz sava laikmeta pēdējo – ķēdes posmu kādā noteiktā parādību virknē, ko veidoja politiskās ideoloģijas un plašākā nozīmē sabiedrības politiskās koncepcijas vispār. Parādījies laikā, kad sabiedrība jau bija iepazinusi dažādu politisko ideoloģiju formulētās vērtības un principus, aktīvā nacionālisma ideoloģija, no vienas puses, it kā pašsaprotami uzstājās kā līdzšinējo idejisko koncepciju vainagojums, aptverot un saistot to svarīgākās nostādnes, taču, no otras puses, jebkuras ideoloģijas pastāvēšanai būtiskā pašidentifikācijas nepieciešamība bija tā, kas lika norobežoties no iepriekšējo idejisko strāvu nostādnēm. Abas šīs ideoloģijas noslēdzošā statusa³¹⁾ diktētās tendences – cenšanās aptvert un vienlaikus norobežoties – noteica aktīvā nacionālisma ideoloģijas satura divus galvenos principus: pirmais atspoguļojās ideoloģijas daudzpusībā, bet otrais noteica aktīvā nacionālisma izteikto antiideoloģijas raksturu.

3.2.2. Ideoloģijas struktūra un pamatnostādnes

Veidojies kā noteiktu sabiedrības aprindu reakcija uz jauno un to izpratnē kāda uzurpēto pēckara sabiedrisko attiecību modeli, kas veidojies bez to līdzdalības un neievērojot to intereses un sev atvēlēto vietu tajā, aktīvais nacionālisms visā pastāvēšanas laikā bija izteikta pretstatu ideoloģija. Teorētisko spriedumu pamatā

tas izvirzīja principiāli atšķirīgu un nesamierināmu vērtību duālismu un atbilstoši tam savās nostādņēs veidoja divas pretējas, taču iekšējās cēloņsakarībās tikpat cieši saistītas ideju sistēmas. Kā viena veseluma divas puses ne to motivācijā, ne saturā tās nevarēja strikti nodalīt vai šķirt, tomēr objektīvi dažādā izcelsme, nevienmērīgā attīstība un cēloņsakarības katrai no tām deva atšķirīgu vietu un lomu aktīvā nacionālisma ideoloģijā.

Noteicošais attiecībās starp "par" un "pret" konflikta abām pusēm bija aktīvā nacionālisma pārstāvēto sabiedrības grupu noskaņojums, ko pastāvošajā liberālo sabiedrības vērtību sistēmā caurstrāvoja "atstumto" statuss un kur tieši noliegums tā plašākajā nozīmē bija galvenais vienotājs.³² Bez tam 20. gadu sākumā latviešu sabiedrības uzskatos bija spēcīgs jaunās valsts politiskais ideālisms, kas, neraugoties uz neskaidras vilšanās izjūtām, sakņojās pārliecībā, ka valstiskie un nacionālie ideāli ir sabiedrības pašsaprotamas vērtības un ka pastāvošā valsts, valdošo aprindu politika un plašākā nozīmē visas latviešu pilsoniskās sabiedrības valstiskie centieni un labā griba ir neapstrīdamas un aprioras lietas, tāpēc tām nevajag īpašus pamatojumus.³³ Tas arī izskaidroja, kāpēc, izņemot vispārējās vērtību deklarācijas, līdz pat 1925. gadam aktīvais nacionālisms maz uzmanības pievērsa pozitīvās programmas izstrādei. Pozitīvo mērķu un principu deklarācijas pastāvēja it kā savrupi un nesaistīti ar ideoloģijas konkrēto politisko saturu, tāpēc par aktīvā nacionālisma ideoloģijas galveno – acīm redzami plašāko, skaidrāk formulēto un labāk argumentēto – konflikta pusi kļuva noliegums.

No aktuāliem vērojumiem un izjūtām sākotnēji izaugušās antinostādnes spēcīgāk nekā vēlāk raksturoja krasa pāreja no empīriskiem vērojumiem uz plašiem vispārinājumiem, saskatot tajos tiešu un ar konkrēto situāciju saistītu aktualitātes refleksiju. Šo nostādņu uzdevums bija paust aktīvā nacionālisma nostāju pret konkrētām parādībām un pamatot Nacionālā kluba praktiskās akcijas, tāpēc tās bija fragmentāras un deklaratīvas, taču tieši šis lakonisms un vienkāršība kļuva par vienu no aktīvā nacionālisma straujā uzplaukuma priekšnoteikumiem.

Jaunu pieeju aktīvā nacionālisma antinostādņu izstrādē ievadīja regulāra preses orgāna izdošana 1924. gadā, kad arvien noteiktāk iezīmējās tendence radīt vispārinātu teorētisku "ienaidnieka" kategoriju. Kā reāls Latvijas sabiedriski politiskās dzīves faktors ienaidnieki parādījās jau pirmajās aktīvā nacionālisma deklarācijās, izvirzot trīs galvenos ienaidnieka tēlus: "senās virskundzības atlikušie priekšstāvji" vācieši un krievi³⁴ līdz ar jaunajiem Latvijas "ekonomiskās dzīves virskungiem" ebrejiem, "valsts grāvēji" komunisti un viņu līdzskrējēji sociālisti un, visbeidzot, Latvijas "vēsturiskie ienaidnieki" Vācija un Krievija.³⁵ Jau tolaik ienaidnieki bija kā aktīvā nacionālisma uzskatu būtisks elements, taču kā izvērstā un apkopojoša kategorija tā pirmo reizi parādījās 1924. gada 4. oktobrī LNK 1. konferencē nolasītajā J. Priedes referātā "Latvju tautas naidnieki",³⁶ kurā bija atzīmēti astoņi, viņaprāt, lielākie ienaidnieki.

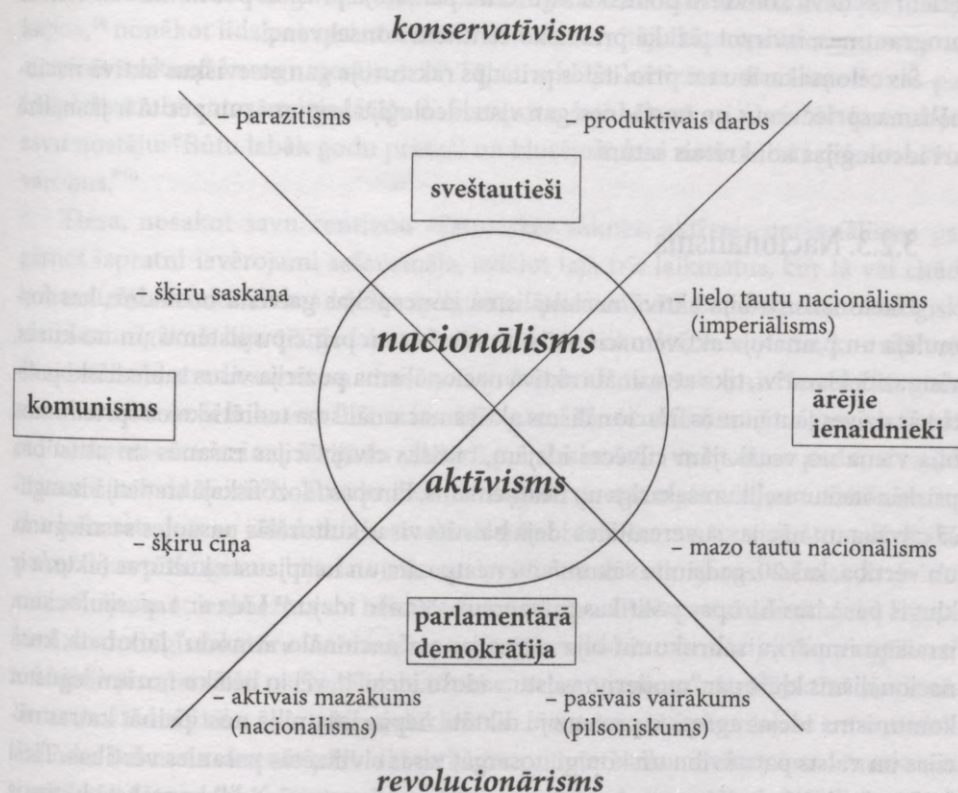
Tie bija galvenie ienaidnieku kategorijas teorētiskās izstrādes principi un tendences, kas ar laiku ieguva arvien skaidrākus apveidus. Vispirms notika diferenciācija ienaidnieku kategorijas ietvaros, turklāt, akcentējot dažādus aspektus, tajā parādījās vairāki līmeņi. Parasti, vērsoties pret ienaidniekiem, aktīvā nacionālisma nostādnes šī formulējuma izpratnē sašaurināja līdz dažiem – tādā vai citādā secībā izkārtotiem, taču sastāvā gandrīz nemainīgiem – galvenajiem ienaidniekiem, liekot saprast, ka līdzās primārajiem ir arī otršķirīgi, mazāk svarīgi un mazāk bīstami ienaidnieki. Tāda pati, atklāti nedefinēta, bet objektīvi acīm redzama bija diferenciācija dažādo ienaidnieku centienu raksturā, iezīmējot robežšķirtni starp nenacionāliem un pretvalstiskiem ienaidniekiem.³⁷

Konsekventākais un arī plašāk iztīrātais diferenciācijas aspekts bija ārējo un iekšējo ienaidnieku pretstats, kam bija interesantas savstarpējo attiecību prioritātes. Pirmajās aktīvā nacionālisma deklarācijās ārējie ienaidnieki – Vācija un Krievija – bija ne tikai galvenie, bet arī sensenie un mūžīgie Latvijas draudi. Tikai ar to, ka neviena no šīm lielvarām Latviju pagaidām neapdraud tieši, aktīvais nacionālisms izskaidroja pastiprināto uzstāšanos pret iekšējiem ienaidniekiem.³⁸ Valstiskā un nacionālā interešu aspektā ārējos un iekšējos ienaidniekus nostādot vienā rindā, 20. gadu sākumā tie bija skatīti kā atsevišķi un vairāk vai mazāk patstāvīgi spēki, taču ar laiku to attiecībās veidojās noteiktas cēloņsakarības. No vienas puses, iekšējais ienaidnieks ir bīstamāks par ārējo,³⁹ bet, no otras puses, savos centienos iekšējie ienaidnieki, sevišķi noteikta to daļa, ir naidīgu svešu varu rokaspuīši.⁴⁰ Tiesa, cieši saistīti ar aktuālo situāciju, šie spriedumi neieguva teorētisku vispārīgumu un tā arī palika aizmetņa formā bez tālākas teorētiskās izstrādes.

Vieglāk pamanāma un ideoloģijas pirmsākumos arī asāk izteikta bija otra tendence – ienaidnieka kategorijas izpratnes ietvaru straujā paplašināšanās. 1923. gada deklarācijās bija trīs ienaidnieki, gadu vēlāk jau minētajā J. Priedes referātā to skaits gandrīz trīskāršojās, bet, sākot ar 20. gadu vidu, politisku, ideoloģisku un 30. gados arī ārējo nosacījumu ietekmē parādījās arvien jauni ienaidnieki, kas savukārt atražoja nākamos. Tas jau bija plaši sazarots ienaidnieku tīkls, vienota ienaidnieku fronte, kur vienā galā bija komunisms, sociālisms un “koruptīvā demokrātija”, bet otrā – “iedzīvošanās kāre, garīgs trulums un stulbums”.⁴¹

Nacionālā kluba pirmo praktisko soļu izraisītā negaidīti plašo simpātiju un atbalsta kontekstā, kad izvērstas, pozitīvas teorētisko uzskatu programmas izstrāde likās nevajadzīga un drīzāk varēja kļūt par šķērslī organizācijas pievilcībai un vienotībai, aktīvais nacionālisms vispirms bija antiideoloģija. Taču tajā brīdī, kad kluba darbības apturēšana strāvojuma dienaskārtībā izvirzīja jautājumu: “Kas mēs?”⁴² – kļuva redzama noteiktas un skaidras pozitīvas programmas nepieciešamība, liekot pievērsties teorētisko uzskatu konceptualizācijai. Konkrētajā situācijā aktīvā nacionālisma uzskatu konceptualizācijas pamatā likumsakarīgi izrādījās tieši

Aktīvā nacionālisma ideoloģija

antinostādnēs. Šajā procesā parādījās īpatnējs prioritātes konflikts: genealoģiski izaugusi no nolieguma un uzstājoties kā nolieguma ideoloģija, kam sekoja ideoloģijas pozitīvā daļa, savās vērtību deklarācijās aktīvais nacionālisms bija apliecinājuma ideoloģija, kuras centrā atradās tās pozitīvie principi. No šī prioritātes konflikta pakāpeniski izkristalizējās aktīvā nacionālisma ideoloģijas struktūra, ko varēja izteikt formulā: tēze kā teorētisks princips – antitēze – tēze kā praktisko centieni konsekvence.

Tēze kā teorētisks princips bija strāvojuma pašidentifikācijā norādītie teorētiskie postulāti – nacionālisms un aktīvisms –, kas definēja strāvojuma vērtības un mērķus un ar kuriem pamatoja vēršanos pret noteiktām, šīm vērtībām svešām vai tās noliedzošām parādībām un spēkiem. Ideoloģijas iekšējo cēloņsakarību aspektā nacionālisms un aktīvisms bija aktīvā nacionālisma koncepcijas centrālās nostādnēs, taču to konkrētais saturs atklājās antitēzēs, kam bija raksturīgi izvērsti spriedumi, nopietna argumentācija un patstāvība jeb teorētiska pašpietiekamība. Pēc to lomas un vietas aktīvā nacionālisma uzskatu sistēmā antitēzes bija ideoloģijas būtiskākais

elements, kas saistīja dažādus ideoloģijas atribūtus. Ideoloģijas teorētiskajiem postulātiem tās deva konkrētu politisku saturu un pamatoja prasību pēc konkrētas rīcības programmas, izvirzot tēzi kā praktisko centienu konsekveni.

Šis cēloņsakarību un prioritātes princips raksturoja gan atsevišķus aktīvā nacionālisma spriedumus un nostādnes, gan visu ideoloģiju kopumā, un pēc tā ir jāanalizē arī ideoloģijas konkrētais saturs.

3.2.3. Nacionālisms

Nacionālisms bija aktīvā nacionālisma koncepcijas galvenā nostādne, kas formulēja un pamatoja aktīvā nacionālisma vērtību un principu sistēmu un no kuras, vismaz deklarātīvi, tika atvasināta aktīvā nacionālisma pozīcija visos sabiedriski politiskās dzīves jautājumos. Nacionālisms aktīvā nacionālisma teorētiskajos spriedumos bija viena no vecākajām cilvēces idejām, būtisks civilizācijas rašanās un attīstības priekšnoteikums, likumsakarīgs un neatņemams, Eiropas filozofiskajā tradīcijā izaugušā cilvēka un nācijas suverenitātes idejā balstīts visas kulturālās pasaules sasniegums un vērtība, kas 20. gadsimta sākumā no neatpazīta un neapjausta kultūras faktora ir kļuvis par visas Eiropas politikas galveno un vadošo ideju.⁴³ Līdz ar 1. pasaules kara izraisīto impēriju sabrukumu bija sācies jauns "nacionālo atmodu" laikmets, kurā nacionālisms kļuva par "moderno valstu vadošo ideju"⁴⁴, vēl jo lielāku nozīmi iegūstot komunisma idejas agresīvo pretenziju diktētā nepieciešamībā nostiprināt katras nācijas un valsts patstāvību un kopīgi nosargāt visas civilizētās pasaules vērtības. Tieši šajā – civilizētās kultūras un komunisma – "divu gigantu cīņā"⁴⁵ kontekstā aktīvais nacionālisms formulēja latviešu nacionālisma kā civilizētās pasaules priekšposteņa vēsturisko misiju un atbildību laikmeta priekšā.

Būtiskākais, kas raksturoja aktīvā nacionālisma uzskatus par latviešu nacionālismu un tā vietu un nozīmi sabiedrības procesos, bija robežšķirtne starp nacionālisma tautisko un aktuālo valstiskās politikas laikmetu. Pagātne bija tas laiks, kur aktīvais nacionālisms atrada pierādījumu un apliecinājumu tautas spēcīgajam nacionālismam, kas kādreiz – "pa gariem verdzības, vācu un vēlāki krievu virskundzības gadiem" – bija palīdzējis tautai izdzīvot, lai galu galā kļūtu par "vienīgo faktoru, kas mūs noveda pie brīvības"⁴⁶. Taču pagātne bija ne tikai apliecinājums latviešu nacionālajai idejai vispār. Tautas vēsturē bija arī paša aktīvā nacionālisma pastāvēšanas vēsturiskais pamatojums un attaisnojums. Aktīvā nacionālisma mēģinājumi noteikt savu centienu vēsturiskās konsekvences, piesakot ideoloģiskas pretenzijas uz vēsturi, viskoncentrētāk parādījās dažādu varoņu un notikumu monopolizācijas centienos, kas kļuva sevišķi skaidri, saduroties ar līdzīgiem sociāldemokrātu centieniem. Mazāk asa un drīzāk pat ironiska bija aktīvā nacionālisma reakcija uz sociālistu mēģinājumiem uzurpēt 1905. gada revolūcijas tiesības, vērtējot to vien-

kārši kā "spekulāciju ar 1905. gadu"⁴⁷. Savukārt kategoriski noraidošā bija aktīvā nacionālisma attieksme pret, viņuprāt, liekulīgām sociālistu demonstrācijām Brāļu kapos,⁴⁸ nonākot līdz pat spriedumam: "Brīvības cīnītāju kapi apsmieti no internacionāles sarkano karogu nesējiem."⁴⁹ Tāpat asi bija kritizētas sociālistu runas par Lāčplēša un Imantas apdziedātāju A. Pumpuru, šajā sakarā arī vistiešāk formulējot savu nostāju: "Būtu labāk godu pratuši un klusējuši, kad nacionālisti piemin savus varoņus."⁵⁰

Tiesa, nosakot savu centienu vēsturiskās saknes, aktīvais nacionālisms pagātnes izpratni ievērojami sašaurināja, izdalot tajā trīs laikmetus, kur tā vai citādi koncentrējās nacionālisma ideālu spilgtākie apliecinājumi. Senākais un ideoloģiski viennozīmīgākais bija 13. gadsimta brīvības cīņu laikmets, varoņlaiks, kur aktīvais nacionālisms atrada savus un visas tautas neapstrīdamos varoņus. Ne velti 20. gadu vidū norādes uz šī laikmeta "brīvo Imantas garu" kļuva aktīvā nacionālisma laikrakstu neatņemama iezīme, 30. gadu sākumā par deklarāciju vadmotīvu padarot saukli "Imanta nevaid miris"⁵¹. Tuvāks, bet ideoloģiski pretrunīgāks bija tautiskās atmodas laikmets, kas ar jaunlatviešu nacionālajiem ideāliem un to rosināto nacionālās pašapziņas pieaugumu bija latviešu nacionālisma apliecinājums, taču tā krieviskā orientācija, kaut ierobežota un laikmeta nosacījumu diktēta, pēckara situācijā ieguva visai divdomīgu raksturu. Acīmredzot tāpēc šī krieviskā orientācijas "darvas piliena" sabojātie jaunlatviešu nacionālie centieni ar retiem izņēmumiem⁵² aktīvā nacionālisma nostādnēs tika skarti tikai deklaratīvi.⁵³ Interessants pieteikums uz tautiskās atmodas laikmeta akcentu pārbīdi bija kādam citam tālaika notikumam – "nacionālo virsnieku" Aizupa un Krātiņa prāvai – veltītā ievēriba, uzsverot, ka, norisinoties 19. gs. 70. gados, šī prāva bija "pirmā, kur latviešu nacionālistus par viņu nacionālismu tiesāja atklāta tiesa"⁵⁴.

Tomēr visbiežāk aktīvā nacionālisma nostādnēs bija izcelts trešais – nesenā 1. pasaules kara un Brīvības cīņu laikmets kā tautas nacionālo centienu un "nacionālisma sajūsmas"⁵⁵ piepildījums. Līdzšinējā tautas pastāvēšana un centieni ļāva runāt par nacionālismu tikai kā nojausmu, drīzāk iracionālu spēku un faktoru – "Pasaules Radītājs negrib, lai mūsu tauta mirst un iznīkst"⁵⁶, – bet tieši Brīvības cīņu laikmetā – "Latviju ir izcīnījuši latvieši" – aktīvā nacionālisma nostādnes atrada to attaisnojumu un pamatu, no kura atvasināja latviešu politiskās tiesības, – "un vienīgi viņiem pienākas noteicošais vārds par mūsu valsti un viņas iekārtu"⁵⁷. Tiesa, arī šī laikmeta nacionālisma apliecinājumam bija vispārzināma politiska divdomība – sarkano strēlnieku motīvs –, kam pievienojās vāji slēptas nesaskaņas starp Atbrīvošanas karā J. Baloža vadīto "dienvidnieku" karaspēku un J. Zemītāna "ziemeļniekiem". Ņemot vērā šos Brīvības cīņu zemtekstus un vēl neseno notikumu saasināto uztveri vispār, saprotama bija strāvājuma atturība no pārliekas konkrētības. Gandrīz vienīgais aktīvā nacionālisma nostādnēs akceptētais 1. pasaules kara varoņa tēls bija

pulkvedis F. Briedis, bet arī viņa pretrunīgās personas glorificēšanā 20. gadu vidū ("Viņa tēls kā spoža saule apspīdēja pasaules kara vētrās izpostīto Latviju"⁵⁸) bija privāti motīvi,⁵⁹ un jau 30. gados F. Brieža vārds vairs netika izcelts.

1. pasaules karš un Brīvības cīņu laiks aktīvā nacionālisma nostādnēs bija robežšķirtne kardinālam pavērsienam latviešu nacionālisma saturā un attīstībā. No vienas puses, līdz ar valsts rašanos bija mainījusies nacionālisma loma un nozīme, un tam no līdzšinējās instinktīvās tautas kopības idejas bija jāklūst par politisku principu, par valsts pastāvēšanas vadmotīvu un katra latvieša nepieciešamu rīcības programmu. Visbīstamākā parādība, no kuras, ja tauta un valsts grib pastāvēt, vajadzēja atbrīvoties, bija maldīgais ieskats, ka līdz ar valsts dibināšanu nacionālismam vairs nav tik lielas nozīmes un tas savā nostājā var kļūt pielaidīgāks. Ņemot vērā to, ka brīvību ir vieglāk iegūt nekā paturēt, latviešu nacionālismam pēc valsts dibināšanas bija jāklūst vēl noteiktākam un spēcīgākam.⁶⁰ Taču, no otras puses, tieši Brīvības cīņu laiks bija uzskatāms par nacionālo ideālu un centienu kulmināciju, bet tam sekojošie neatkarīgās valsts gadi aktīvā nacionālisma spriedumos bija izvērtušies par nacionālās idejas aizmirstības un nievāšanas laikmetu.⁶¹ Šī atziņa bija aktīvā nacionālisma spriedumu aksioma, kas pamatoja strāvojuma deklarētā nacionālisma kā politiskas kategorijas saturu.

Formulējot jaunā, valstiskā nacionālisma nepieciešamību un tā mērķus un uzdevumus kā pretstatu tiem apstākļiem, kas bija izraisījuši nacionālisma aizmirstību un slēpa sevī draudus tautas nākotnei, aktīvā nacionālisma nostādnēs attīstījās trīs galvenos nacionālisma atdzimšanas centienu pamatvirzienos. Pirmkārt, tā bija 20. gadu vidū saasinātā apjausma, no vēsturiskās pieredzes izauguši un revolūciju un kara laikmeta nostiprināti sabiedrības priekšstati par nacionālismu kā brīvībai un demokrātijai naidīgu ideju un tautas interesēm svešu "niedrisma" strāvu. Tāpēc pirmajām aktīvā nacionālisma deklarācijām bija raksturīgi centieni "attīrīt" nacionālisma izpratni, uzsverot, ka nacionālisms un demokrātija nenozīmē pretstatus un "visi patiesie brīvības idejas paudēji arvienu ir bijuši lieli nacionālisti"⁶². Savulaik slikto pieskaņu nacionālisma idejām bija devusi tā attīstības "imperiālistiskā stadija" – viena "no tām pretrunām, ko nacionālismam vajadzēja pārdzīvot", taču pēckara mazo tautu nacionālisms ir ne vien mainījis nacionālisma saturu, bet arī pašos pamatos satricinājis imperiālistismu.⁶³ Daudz grūtāk un pēc daudzu atzinuma arī svarīgāk bija pārvarēt latviešu nacionālisma spēcīgo "niedrisma" pieskaņu un vispār pārvērtēt attieksmi pret A. Niedru. Šis nacionālisma personificējums, kā norādīja T. Sanders, sabiedrības uzskatos bija tik spēcīgs, ka pat latviešu bēgļu aprindas, kas neko nezināja par Liepājas notikumiem, atgriežoties bija nokļuvušas A. Niedras "biedēkļa" gūstā.⁶⁴ Arī Nacionālais klubs 1924. gada decembrī sakarā ar "tautas nodevēja" prāvu bija demonstratīvi izvairījies no atklātas, skaidras pozīcijas paušanas, deklarējot savu viedokli kā "absolūtu neitralitāti"⁶⁵. Vienīgais nacionālisma un lat-

viešu nacionālistu ceļš šajos apstākļos, kā uzsvēra T. Sanders, cenšoties izskaidrot sociālistu atkārtotos panākumu 1925. gada Rīgas domes vēlēšanās, varēja būt nevis slēpšanās, bet tikai atklāta A. Niedras jautājuma noskaidrošana,⁶⁶ atbrīvojoties no "kaunīgo nacionālistu" bailēm tikt nosauktam par "niedristu".

Otrs būtiskākais un aktīvā nacionālisma nostādnēs arī striktāk uzsvērtais nacionālisma aizmirstības cēlonis bija, viņuprāt, jau pašos valsts pamatos ieliktie politiskās sistēmas principi un vispirms partiju pārstāvniecība. Tā mākslīgi sašķēla tautu un radīja apstākļus, kad uz kompromisiem gatavie politiķi bija zaudējuši visas

Augstākā politika. Karikatūra
no Latvju Nacionālistu kluba
izdotās K. Poļa grāmatas
"Latvijas politiskā bilance,
1918–1925" (R., 1925)

Augstākā politika.

idejas un, slēpdamies aiz demokrātisma lozungiem, par nederīgu bija atzinuši arī nacionālo ideju. Nacionālisma trūkums valsts politikā bija novedis līdz stāvoklim, kad, kā deklarēja aktīvais nacionālisms, "nekas īpatnēji nacionāls, nekas valstisks un cildenu darbu saturošs nav saskatāms mūsu dzīvē"⁶⁷ un kādreizējās vienprātības un saderības vietā "valda partiju kultivēts šķiru naidis"⁶⁸. Šajos apstākļos par nacionālisma atdzimšanas sākumu valsts dzīvē vajadzēja kļūt lozungam – vienota tauta bez šķiru un grupu izšķirības.⁶⁹ Šķiru vienībā slēpās aktīvā nacionālisma nacionālās idejas lielākais spēks. Pieņemot par neapstrīdamu patiesību, ka "visiem latvjiem, lai arī pie kādas šķiras tie piederētu, ir kopējas nacionālas intereses"⁷⁰, no tās nepārprotami izrietēja, ka tieši nacionālisms ir ideja, kas nacionālas valsts un nākotnē arī pasaules līmenī spēs saskaņot šķiru intereses.⁷¹ Tiesa, ieskatoties vērīgāk šīs nostādnēs dažādajos formulējumos, uzmanīgu darīja apstāklis, ka līdzās nepieciešamībai "ievērot" un "saskaņot" tajos parādījās arī norāde uz centieniem "apvienot visu šķiru intereses"⁷². Ņemot vērā dažbrīd aktīvā nacionālisma deklarācijām raksturīgo nevērību pret vārdu izvēli, iespējams, tā bija tikai terminoloģiska neprecizitāte, taču arī tādā gadījumā šī neskaidrība, tāpat kā izvairīšanās no spriedumu konkrētības,

lika domāt, ka aiz vispārinātajām “šķiru vienības” deklarācijām slēpās to reāla piepildījuma izpratnes trūkums.

Tikpat noteikti aktīvais nacionālisms uzstājās par valsts un nācijas interesēm atbilstošu ekonomisko politiku, uzsverot “nacionālo principu” saimnieciskajā dzīvē. Nepieciešamība nostiprināt latviešu noteicošo ietekmi saimnieciskajā dzīvē⁷³ un panākt stāvokli, ka latvieši kļūst par ekonomiski visstiprāko grupu,⁷⁴ tika pamatota, uzsverot ekonomisko patstāvību un stiprumu kā nepieciešamu ekonomisku un psiholoģisku priekšnoteikumu valsts neatkarībai un drošībai, jo valsts “būs katram latvietim tikai tad mīļa, kad viņš redzēs, ka viņa sūrais darbs nes augļus viņam pašam un neaiztek vis svešautiešu platajās kabatās”⁷⁵. Baidoties no iespējamās kapitāla rīcības valstij grūtā vai pat izšķirošā brīdī, tēze par “nacionālās” ekonomikas stiprināšanu bija pamatota, tādēļ saprotama bija 20. gadu vidū izskanējusi atziņa, ka “no nacionālisma redzes viedokļa” aktīvais nacionālisms nevar atbalstīt mākslīgu rūpniecības audzēšanu ar sveša kapitāla palīdzību, bet tā vietā ir “pieliekamas absolūti visas pūles” zemkopības pacelšanai, lai tā “tiešām kļūtu par mūsu ekonomiskās dzīves pamatu”⁷⁶. Tomēr parasti saimnieciskās dzīves “nacionālajam principam” veltīto spriedumu saturs tika sašaurināts. Priekšplānā izvirzot pragmatisko un ar jūtamam merkantilisma pieskaņu izteikto konstatējumu: “Pārāk daudz mūsu sviedru aiztek svešautiešu kabatās,”⁷⁷ – viņi aicināja iepirkties tikai pie latviešiem un boikotēt svešautiešu veikalus.

Trešais nacionālisma “atdzimšanas” centieni virziens aktīvā nacionālisma deklarācijās bija nepieciešamība vienlaikus ar politisko un saimniecisko dzīvi padarīt nacionālismu par sabiedrības garīgās dzīves noteicošo vadmotīvu. Šī procesa saturs aktīvā nacionālisma nostādnēs fokusējās lozungā – atgriezties pie senču gara. Ar “atgriešanos” bija jāsaprot nevis akla pagātnes pielūgšana un sekošana tai, bet tas, ka ir pienācis laiks meklēt un atrast “izlīgšanas ceļus ar mūsu Tautas Garu”⁷⁸, atdzīvinot un pievēršoties kaut senām, tomēr pārkārtotām un “tagadējai dzīvei un apstākļiem” piemērotām tautas tradīcijām.⁷⁹ Nopietnākais un savā ziņā izteiksmīgākais šīs “atgriešanās” apliecinājums kļuva aktīvā nacionālisma atbalsts 20. gadu vidū uzsāktajiem kristīgās ticības reformēšanas centieniem, kas 30. gadu sākumā turpinājās simpātijās dievturu idejām. Plašākā nozīmē ar “atgriešanos” bija saistāmi gan pamudinājumi apceļot dzimto zemi, jo cilvēks, kas nepazīst dzimteni, “nevar to arī nekad pareizi saprast un mīlēt”⁸⁰, gan aicinājumi biežāk godināt kritušos varoņus, lai “izkoptos varoņkults un ar laiku mūsu tauta atkal iegūtu mūsu senču varoņgaru, taptu garīgi dižciltīga un atdzimtu fiziski un morālistiski”⁸¹. Aktīvā nacionālisma nostādnēs skanēja arī aicinājumi gremdēties “mūsu sirmo senču senās gaitās kaldinātās un vergu kalpībā rūditās dainās”⁸² un klavieru un gramofonu vietā atcerēties senos tautas instrumentus stabuli un kokli,⁸³ lielāku uzsvāru gan liekot uz šo spriedumu pirmo daļu – nepieciešamību atmest visu, “kas nesaskan ar mūsu senču latvisko garu”⁸⁴.

Katrs atsevišķi un visi kopā šie trīs aspekti bija būtiski latviešu nacionālisma atdzimšanas priekšnoteikumi, kas izvirzīja noteiktus uzdevumus, tomēr patiesa nacionālisma atdzimšana – tieši neformulējot, bet savās konsekvencēs nepārprotami uzsverot šo domu – aktīvā nacionālisma uzskatos nebija iespējama bez cilvēka, bez katra latvieša nacionālās apziņas un ikdienas rīcības. Būt nacionālistam – tas nav katra latvieša brīvas izvēles jautājums un pat ne vienkārši viņa uzvedības un centienu vadmotīvs, bet tieši pienākums, skaidrs un iekšēji apzināts pienākums, ko uzliek vispirms “kritušie varoņi”⁸⁵, kuri, atdevuši savu dzīvību, “novēlēja, lai tā zeme, kur viņi atdusas, būtu noteikti latviska”⁸⁶. Būt nacionālistam šī vārda plašākajā nozīmē bija katra latvieša pienākums pret savu valsti un tautu, un tautai bija tiesības katram latvietim jautāt, ko viņš ir darījis valsts neatkarībai un cik “no sava dvēseles mirdzuma” viņš ir ziedojis tautai.⁸⁷ Tieši šajā – pienākuma un atbildības kontekstā aktīvā nacionālisma nostādnēs arī bija cilvēka vieta ideoloģijas vērtību sistēmā, skatot un vērtējot cilvēku “pēc viņa patriotiskā darba tēvzemes labā”⁸⁸ un atzīstot viņa patstāvību tik tālu, lai tā nebūtu pretrunā ar nācijas un valsts vispārības interesēm. Pienākums pret valsti un tautu bija tā robežšķirtne, attiecībā pret kuru aktīvais nacionālisms bija antiliberāla ideoloģija. Tomēr, strikti uzsverot šo savu principiālo pozīciju, tās konkrētais saturs palika visai ierobežots. Galvenais un patiesībā arī vienīgais vispārības aspektā formulētais, nacionālisma uzliktais pienākums bija “ikkatra apzinīga pilsoņa” pienākums piedalīties vēlēšanās⁸⁹ (tieši piedalīties vēlēšanās, nevis balsot par kādu noteiktu politisku spēku) un citu tautai nozīmīgu jautājumu nobalsošanā, novelkot kategorisku robežu: “.. kas neies balsot, tas tieši pabalstīs mūsu tautas un valsts nodevējus.”⁹⁰ Daudz biežāk pienākums būt nacionālistam tika formulēts šaurākā saimniecisko interešu nozīmē, kas 20. gadu sākumā izskanēja kā vispārināta norāde – “latvis drīkst pirkt tikai pie latvja!”⁹¹, bet 20. gadu beigās jau bija pāraudzis izvērstā un pretenciozā “latvju nacionālista 10 baušļu” programmā.⁹²

Nacionālisma ideju “sliktā” pieskaņa un nacionālisma trūkums valsts politikā un katra latvieša nostājā bija tās parādības, kas aktīvā nacionālisma nostādnēs pamatoja nacionālisma politiskos mērķus un centienus, taču savā būtībā tās vērsās pie sabiedrības apziņas. Parlamentārās demokrātijas ietvaros to pārvarēšana bija iespējama, taču tikai ilgākā un turklāt nenoteiktā laika posmā, un aktīvā nacionālisma rīcībā nebija ne resursu, ne iespēju, lai būtiski ietekmētu šo procesu gaitu. Turklāt šāda pacietīga gaidīšana nebija savienojama ar strāvojuma taktiskiem principiem. Tāpēc visi šie nacionālisma “atdzimšanas” aspekti strāvojuma izpratnē varēja būt tikai tālākas perspektīvas mērķi, vispārināti darbības orientieri, bet par aktuālā – ikdienas nacionālisma galveno saturu aktīvā nacionālisma nostādnēs kļuva uzstāšanās pret konkrētām valsts un tautas attīstītību apdraudošām parādībām un spēkiem.

3.2.3.1. Ārējie ienaidnieki

Pirmā un vairākos aspektos it kā savrup stāvošā nacionālisma antitēze bija tas īpatnējais dažādo spēku un parādību kopums, kas aktīvā nacionālisma terminoloģijā apzīmēts kā "ārējo ienaidnieku" kategorija. Šīs antitēzes savdabību izskaidroja Latvijas ģeopolitiskā stāvokļa un līdzšinējās vēsturiskās pieredzes noteiktā tās šķietamā pašsaprotamība, pat aksiomatisms, kam it kā nevajadzēja ne izvērstus teorētiskus pamatojumus, ļaujot visā strāvojuma pastāvēšanas laikā visumā palikt 20. gadu vidū radīto deklaratīvo spriedumu ietvaros, ne strikti definētu šī formulējuma saturu. Tāpēc, demonstrējot principialitāti un, iespējams, arī atstājot sev spriedumu brīvību nākotnē, aktīvais nacionālisms necentās noteikt precīzus ārējo ienaidnieku apveidus, izsakot vien deklaratīvus un katrā atsevišķā gadījumā dažādi traktējamus spriedumus. Plašākā izpratnē šis formulējums attiecās uz visiem "no ārpuses nākošiem ārdošiem vējiem"⁹³, gan no austrumiem un rietumiem ievestām "mūsu zemei un tautai naidīgām mācībām"⁹⁴, gan modernām, latviešu morāli un tikumību graužošām, svešu kultūru ietekmju atnestām negācijām. Dažās, īpaši valdības aprindās bija vērojama izšķērdīga izsmalcinātība ("Latvija ir jāvienkāršo – nedrīkstam piemirst senču tikumus!"⁹⁵) un eiropiska dižošanās,⁹⁶ politiku "panamas"⁹⁷, pornogrāfija,⁹⁸ fašingi⁹⁹, narkotiku lietošana un sevišķi dzeršana.¹⁰⁰ Negatīvi vērtējamās bija arī kosmopolitiskās un īpaši 30. gadu sākumā populārās brīvmūrnieku¹⁰¹ un Paneiropas¹⁰² kustības, tomēr starp visiem šiem ļaunumiem gandrīz vienmēr izvirzījās divi lielākie un patiesībā arī vienīgi konkrētie ārējo draudu spēki – Vācija un Krievija.

Galvenā un noteicošā Vācijas un Krievijas "Baltijas politiku" raksturojošā iezīme aktīvā nacionālisma nostādnēs bija to permanentais – "agrāk vai vēlāk"¹⁰³ – un absolūtais impērisms, turklāt šī impērisma stratēģiskos mērķos aktīvais nacionālisms nesaskatīja atšķirības, deklarējot, ka Latvijas neatkarību vienlīdz lielā mērā apdraud gan Vācija, gan Krievija, "katra par sevi vai pat vienotā frontē"¹⁰⁴. Sekojot šim postulātam, savās konceptuālajās, sevišķi sākotnējās deklarācijās aktīvais nacionālisms demonstrēja striktu konsekvenci, ar aizdomām un neuzticību uztverot visas ar Vācijas vai Krievijas vārdu saistītās norises Latvijā kā iespējamās pretenzijas un latentas bijušās kundzības izpausmes, viskrasāk un noteiktāk vērsoties pret "kaitīgo mantojumu"¹⁰⁵ sabiedrības domāšanā un apziņā. Aktuālais lūzuma laiks tautas pastāvēšanā pēc aktīvā nacionālisma formulējuma prasīja vispirms atbrīvoties no visām "agrāko dzīves periodu atliekām"¹⁰⁶, un tāpēc sabiedrības uzskatos nebija pieļaujama nekāda iecietība vai samierināšanās ne ar 20. gadu "kārkļuvācietību", aiz kuras stāvēja "Vācijas varas atjaunošanas darbs", ne ar "krievu orientāciju", kas, neticot Latvijas kā patstāvīgas valsts nākotnei, ar savu nostāju "nokauj tautas ticību uz sevi"¹⁰⁷. Sevišķi asi aktīvā nacionālisma nostādnēs bija uzsvērtā nepieciešamība atteikties no krievu un vācu valodas, īpaši skolās,¹⁰⁸ jo to lietošana neizbēgami "nes līdzī arī šo kultūru politiskās tendences"¹⁰⁹.

Liekot principiālu vienlīdzības zīmi starp Vācijas un Krievijas impērisma stratēģiskajiem mērķiem un interesēm Latvijā, aktīvais nacionālisms to vērtējumā bija vienlīdz kategorisks, vēršoties pret visām “nesenās virskundzības atliekām un aģentiem”¹¹⁰. Tomēr, pakāpeniski attālinoties no pasaules kara atmiņām un pieklusinoties atklātas agresijas draudiem, šo impērisma politiskā satura un praktisko centienu izpratnē 20. gadu otrajā pusē arvien skaidrāk iezīmējās nacionālā pragmatisma caurstrāvota mazākā ļaunuma tēze, kur mazākais ļaunums tomēr bija un palika ļaunums.

Pirmais, acīm redzami objektīvais, bet aktīvā nacionālisma nostādnēs salīdzinoši retāk uzsvērtais diferenciācijas aspekts bija abu impērisma metropoļu pārstāvētās principiāli atšķirīgās sabiedrības vērtību koncepcijas un Latvijas intereses šo vērtību kontekstā. Vācija aktīvā nacionālisma formulējumā bija “atdzimstošā prūšu kazarmu trešā valsts”, tomēr tā piederēja Eiropai, tai sabiedrības un kultūras vērtību sistēmai, kuras kontekstā bija veidojusies un attīstījusies arī Latvijas sabiedrība un ar kuras sasniegumiem, “pārstrādājot tos savas tautas nacionālajā laboratorijā”¹¹¹, aktīvais nacionālisms saistīja Latvijas nākotni. Krievijas impērisms šajā aspektā pārstāvēja pilnīgi citas, Eiropas un tātad arī Latvijas kultūrai ne tikai svešas, bet kopš kāda laika arī naidīgas vērtības. Līdz šim aktīvā nacionālisma formulējumā tā bija “pusaziātiskās Moskovijas” kultūra,¹¹² bet tagad tas ir graujošs un iznīcinošs barbarisms, visas civilizētās pasaules pretstats un bieds, ar kuru nav un nevar būt nekādu kompromisu.¹¹³ Tāpēc Krievijas impērisma uzvara būtu daudz bīstamāka un nozīmētu ne tikai nācības, bet arī visas kultūras galu.

Otrais un biežāk uzsvērtais diferenciācijas kritērijs bija Vācijas un Krievijas impērisma atšķirīgā motivācija un no tās izrietošais impērisma raksturs. Kaut gan impērisms kā tāds bija dzīvs un spēcīgs gan Vācijas, gan Krievijas “tautas masās”¹¹⁴, tomēr atšķirībā no Krievijas Vācijas impērisms neatkarīgi no tā, vai tas uzstājās zem monarhijas atjaunošanas karogiem¹¹⁵ vai ar jaunā vācu nacionālisma lozungiem,¹¹⁶ savos centienos vispirms balstījās uz nācības ideju, uz ideju, ko Latvijā vēl spēcīgāku padarīja “ilgās virskundzības” atmiņas¹¹⁷ un jaunās valsts radikālā agrārpolitika, kas noteiktu aprindu spriedumos ieguva apzīmējumu “agrārboļševisms”. Taču pati šī nācības ideja, kuras attaisnojumam vācieši “priekš sevīm” bija izgudrojuši mesiānismu,¹¹⁸ bija sveša un nepieņemama šī impērisma tieksmju apdraudētām tautām, ko nekad nevarētu akceptēt šo tautu plašās sabiedrības aprindas. Tāpēc “melnaiss” vācu impērisms, lai cik bīstams tas būtu, vienmēr ietvertu sevī agrākas vai vēlākas, bet neizbēgamas reakcijas priekšnosacījumus un atstātu iespēju cīnīties un pretoties tam. Krievijas impērisma motivācija aktīvā nacionālisma uzskatos bija daudz komplicētāka. Lai gan visa Krievijas vēsture bija spilgts apliecinājums “melnā” – lielkrievu idejas – impērisma centieniem, pēc 1917. gada tas vairs bija tikai atsevišķu aprindu un dažu iekšējo pretrunu novājinātu organizāciju ieguvums (svarīga šajā aspektā

bija krievu impērisma nesalīdzināmi vājāka vēsturiskā apziņa pret Latviju un Baltiju kopumā kā vācu impērisma). Krievijas valstiskais impērisms – “lielkrievu tautas oficiālā krāsa”¹¹⁹ – tagad bija kļuvis sarkans, izvirzot principiāli jaunu sociālās un “pārvalstiskās” kopības ideju. Apelējot pie noteiktu sociālo grupu kopīgajām interesēm un uzstājoties vispārības vārdā, kuras vispārhumānie “vienlīdzības un brālības” ideāli bija pieņemami un pievilcīgi visplašākajām sabiedrības aprindām, Padomju Krievijas ideoloģija vārdos likās atteikusies no jebkurām “trešās Romas” pretenzijām, taču tieši šī šķietamība bija tas, kas aiz jaunās kosmopolitisma maskas paslēpto “sarkano” krievu impērismu padarīja sevišķi bīstamu. Tādējādi, nesaskatot atšķirības Vācijas un Krievijas impērisma Baltijas politikas mērķos, to motivācijā un raksturā, aktīvā nacionālisma nostādnes bija nepārprotami diferencētas. Krievijā, īpaši tās jaunajā lielinieckajā veidolā, tika saskatīts nevis vienkārši bīstamāks, bet arī galīgs un absolūts ienaidnieks, ar kuru nav pieļaujami nekādi kompromisi, bet vācu “*Drang nach Osten*” šajā kontekstā bija tas “mazākais ļaunums”, attiecībā pret kuru, sevišķi 30. gadu sākumā, dažas aktīvā nacionālisma organizācijas demonstrēja pielaidīgāku nostāju un pat mēģināja paust samiernieciskus noskaņojumus (Mūsu frontes un ALNSP simpātijas Ā. Hitlera nacionālsociālismam).

Noslēdzot tēmu par aktīvā nacionālisma “ārējo ienaidnieku” kategoriju, ir nepieciešams uzsvērt trīs būtiskus aspektus. Pirmkārt, kā liecināja absolūtā vairākuma organizāciju noliedzošā vai vismaz rezervētā attieksme pret Ā. Hitlera kustību, aktīvā nacionālisma nostājā kopumā kā izšķirošais princips dominēja valsts un nacionālās, nevis ideoloģiskās intereses. Otrkārt, vērsoties pret Padomju Krieviju un Veimāras Vāciju kā “ārējiem ienaidniekiem”, aktīvajam nacionālismam tie bija politiski un ideoloģiski, nevis nacionāli ienaidnieki. Sevišķi spilgti šī šķirtne izpaudās ALNSP citādi klaji absurda idejā par Ā. Hitlera vadītas alianses veidošanu Sibīrijas atbrīvošanai no komunisma, noteikti šķirot krievus kā nāciju un Padomju Krieviju kā valsti. Treškārt, paužot kategoriski noraidošu attieksmi pret “ārējiem ienaidniekiem”, aktīvais nacionālisms bija ļoti mērens savas nostājas praktiskajās izpausmēs. Šī nostāja bija nepārprotama aizsardzības pozīcija, un jebkādas revanšisma idejas vai agresīvas tendences tai bija svešas. Vienīgie aktīvā nacionālisma deklarācijās minētie praktiskie pasākumi bija prasība pēc noteikta, valsts un nacionālajām interesēm atbilstoša Ārlietu ministrijas kursa un stipras, nacionāli noskaņotas armijas.

3.2.3.2. Sveštautieši

Visbiežāk iztīrītā un, izņemot īsu K. Merta krasā antikomunisma ienestu starposmū 20. gadu vidū, gan pēc satura, gan nozīmes centrālā nacionālisma antitēze aktīvā nacionālisma teorētiskajās deklarācijās pieteica sevi vairākos formulējumos, tomēr plašākā ideoloģijas attīstības kontekstā tās saturu visprecīzāk izteica apzīmējums “sveštautieši”. Tās bija Latvijas sabiedrības aprindas, kuru politiskie, saim-

nieciskie, sociālie un sabiedriskie centieni aktīvā nacionālisma izpratnē neatbilda vai bija pretēji, naidīgi Latvijas valsts un latviešu nacionālajām interesēm, un šajos centienos noteicošie bija nacionālās īpatnības diktēti motīvi. Uztājoties latviešu kā pamatnācijas interešu aizstāvja lomā un izvirzot savai pastāvēšanai nacionālus ideālus, aktīvajam nacionālismam cittauteiši likumsakarīgi kļuva par kritikas objektu. Šo antitēzi sevišķi pievilcīgu padarīja gan tās universalisms – iespēja gandrīz visas politiskās un sociāli ekonomiskās norises un negācijas skatīt no viena – nacionālo attiecību aspekta, gan tās uzskatāmība un tīri sadzīviskā aktualitāte, kas daudziem bija galvenais un pārliecinošākais arguments. Aktīvā nacionālisma oficiozi latviešu un Latvijas mazākumtautību attiecības nereti raksturoja kā vienkārši skaitlisku – parasti nodarbinātības vai dzīvesvietas statistikas – rādītāju, uzticot secinājumus pašam lasītājam.¹²⁰ Tomēr, neraugoties uz pirmajā brīdī šķietamo viennozīmību, apzīmējums “sveštautieši” bija visai komplicēta un daudzšķautņaina teorētiska kategorija.

Īpašs un konceptuāli nozīmīgs ir jautājums par konkrēto antitēzes formulējumu un aktīvā nacionālisma prioritātēm tās izpratnē. Pirmās aktīvā nacionālisma teorētisko uzskatu deklarācijas bez izšķirības runāja gan par sveštautiešiem, gan cittauteišiem, Latvijas mazākumtautībām un nacionālajām minoritātēm, un, kā liecināja uzstāšanos saturs, 20. gadu sākumā šo formulējumu izpratnē nebija atšķirību.¹²¹ “Sveštautiešu” izpratne šajā laikā pilnībā identificējās tikai un vienīgi ar Latvijas mazākumtautībām, parasti to vēl vairāk sašaurinot līdz trīs skaitliski lielākajām minoritātēm. Atbilstoši tādai pieejai vienīgais sveštautiešu kritērijs bija ārējās, drīzāk formālās tautības pazīmes – pases ieraksts, noteikti sadzīves atribūti (tostarp arī apģērbs) un īpaši valoda. Jebkurš nelatvietis, tāpat kā visas nacionālās minoritātes kopumā un katra atsevišķi, neatkarīgi no viņa uzskatiem, rīcības un nacionālās piederības apziņas tika skatīts kā latviešu valstiskajiem un nacionālajiem ideāliem apriori svešs vai pat naidīgs sabiedriskās dzīves faktors. Šis nacionālais absolūtisms “sveštautiešu” izpratnē kā aktīvā nacionālisma princips saglabājās līdz pat 1934. gadam, taču jau 20. gadu vidū arvien skaidrāk sāka iezīmēties noteiktas diferenciācijas tendence.

Sākotnēji diferenciācija izpaudās kā “mazākā ļaunuma” pieeja Latvijas mazākumtautību centienu vērtējumos un mēģinājumos formulēt savu attieksmi pret katru Latvijas mazākumtautību atsevišķi, taču konceptuāls pavērsiens notika tajā brīdī, kad, arvien striktāk nostājoties opozīcijā pret Latvijas parlamentārisma praksi, aktīvajam nacionālismam kļuva nepieciešams diferencēt arī latviešu sabiedrību. Norāde uz latviešu sabiedrības neviendabību bija jau Nacionālā kluba pirmajā darbības pieteikumā, kad 1922. gada 18. novembra apsveikuma rakstā Valsts prezidentam klubs apliecināja gatavību vērsties pret “nelatviskajiem latviešiem”¹²². Nedaudz vēlāk kluba virsaitis K. Kūķis asi izteicās par “tautas atkritumiem”¹²³, taču šie paziņojumi izskanēja vienīgi kā savas principialitātes demonstrācija bez noteikta jēdzieniska satura. Pavērsienu 20. gadu vidū iezīmēja mēģinājumi izskaidrot valdošo aprindu

pretlatvisko politiku un plašākā nozīmē valsts izbūvē vērojamo nacionālo indiferektismu vispār. Skaidrojums izkristalizējās spriedumā, ka dažās ne tikai kreisās, bet arī pilsoniskās aprindās latviskie ideāli ir pakārtoti citām, politiska vai finansiāla pragmatisma diktētām interesēm un savā nostājā tās drīzāk ir tuvas svešautiešiem.¹²⁴ Šī atziņa, pārejot no kolektīviem kritērijiem uz daudz būtiskākām indivīda iekšējās motivācijas un apziņas pazīmēm, ienesa jaunu saturu līdzšinējā svešautiešu kategorijas izpratnē. Svešautieši šajā nozīmē bija noteiktu uzskatu, uzvedības un rīcības principu summa, kas, kaut arī saistīta ar nacionālās īpatnības noteiktām iezīmēm, nebija attiecināma uz visām Latvijas mazākumtautībām un, kas ir ne mazāk svarīgi, neaprobežojās tikai ar tām. Tieši nedefinēta, šī minoritāšu un visas svešautiešu kategorijas izpratnes diferenciacija un individualizācija tomēr bija acīm redzama, savu vispilnīgāko noformējumu iegūstot 30. gadu sākumā. G. Celmiņa vadītais LTA Ugunskrusts lietoja ne vairs nejausu, bet teorētiski pamatotu apzīmējumu "nelatvieši" un norādīja, ka, uzstājoties pret nelatviešiem, tā savās deklarācijās vēršas nevis pret atsevišķu cilvēku – ebreju, vācieti, krievu –, bet gan pret plašāku iezīmju kopumu vispār – ebrejismu, vācismu, krievismu.¹²⁵ Šajā pašā kontekstā tā formulēja savu attieksmi pret "latviešu ebrejiem" un tiem latviešiem, kuri, to neapzinoties, ir no savas tautas nošķirti un kļuvuši par "baltkrieviem", "poļiem" vai "vāciešiem". Vēl skaidrāk šī doma izskanēja 1934. gada sākumā publicētajā Nacionālo partizāņu mērķu deklarācijā, piesakot nesaudzīgu cīņu "visiem valsts stipruma grāvējiem, vienalga, kādai tautībai tie arī piederētu"¹²⁶.

Nemot vērā svešautiešu izpratnes daudzšķautņainību, aktīvā nacionālisma nostādņēs patiesībā ir jāaplūko divi dažādi skatpunkti, nodalot deklarācijas, kas skāra vienīgi Latvijas mazākumtautības un formulēja to, ko varētu nosaukt par aktīvā nacionālisma mazākumtautību politiku, no cita rakstura deklarācijām, kas formulēja teorētisku kategoriju "svešautieši". Tiesa, šķirot mazākumtautību un svešautiešu jēdzienisko izpratni, ir nepieciešams norādīt, ka tā pastāvēja kā konceptuāls, nevis kategoriski novilkts un ievērots princips, un deklarācijās ar svešautiešiem visbiežāk tomēr tika domātas tieši nacionālās minoritātes. Tāpēc arī turpmākajā izklāstā, norādot uz spriedumu nosacītību konkrētās antitēzes konceptuālajā izpratnē, galvenā uzmanība ir koncentrēta uz aktīvā nacionālisma nostāju pret Latvijas nacionālajām minoritātēm.

Aktīvā nacionālisma mazākumtautību politikā kopumā spilgtāk un uzkrītošāk nekā jebkurā citā pamatnostādnē parādījās krasi pretrunīgas deklarācijas. Tāpēc ir svarīgi izvairīties no absolutizācijas, aiz pirmā šķietami acīm redzamā sprieduma pamanot atsevišķo un niansēto, to, kur atklājās šīs antitēzes daudzpusīgais raksturs. Neņemot vērā subjektīvos un populistiskos konkrētā situācijā izteiktos spriedumus, aktīvā nacionālisma minoritāšu deklarācijās var izdalīt divas lielas spriedumu grupas.

Vispirms mazākumtautības tika skatītas valsts politisko, saimniecisko un kultūras procesu kontekstā kā ietekmīgs, visai būtisks un nozīmīgs, bet tikai viens no faktoriem un spēkiem. Šajās nostādnēs Latvijas sabiedrība bija strikti divdaļīgs formējums, kur minoritātes ir vairāk vai mazāk vienots veselums un savu interešu un centienu kopībā atrodas objektīvā, it kā pašsaprotamā konfrontācijā ar latviešu valstiskās un nacionālās attīstības ideāliem. Visargumentētākā bija aktīvā nacionālisma vērsšanās pret mazākumtautību lomu un nostāju valsts politiskajos procesos un vispirms pret sadrumstalotās Saeimas apstākļos nesamērīgi pieaugošo minoritāšu deputātu ietekmi politisku lēmumu pieņemšanā un valdības kursa noteikšanā. Tikpat asa bija aktīvā nacionālisma reakcija uz tām mazākumtautību politiskajām deklarācijām un centieniem (kādi bija, piemēram, 20. gadu vidū izvirzītie autonomijas projekti¹²⁷), kur strāvojuma izpratnē tieši un atklāti sevi pieteica minoritāšu ne tikai nesamērīgās, bet arī nepamatotās politiskās pretenzijas. Kritizēts bija arī ārpolitiskais aspekts kā spilgtākais minoritāšu valstiskās apziņas vai, precīzāk, tās trūkuma apliecinājums, piemēram, Latvijas vāciešu demonstratīvā piedalīšanās Reihstāga vēlēšanās 1933. gada martā.

Salīdzinoši retāk tika vērtētas svešās ietekmes sabiedrības kultūrā, bet tieši šīs kritikas saturā visskaidrāk parādījās citās nostādnēs grūtāk pamanāmā aktīvā nacionālisma minoritāšu deklarācijām raksturīgā principu dilemma: jautājums par mazākumtautību ietekmes lielāko ļaunumu un pašu mazākumtautību atbildību. Lielākais ļaunums, kas nepieļāva nekādus kompromisus, strāvojuma deklarācijās bija mazākumtautību ietekme tieši kultūras dzīvē, kur, kā uzskatīja aktīvais nacionālisms, bija vērojami mazākumtautību centieni sava pasaules uzskata un dzīvesveida saglabāšanā un izplatīšanā. Šajā aspektā aktīvā nacionālisma attieksme pret mazākumtautību politisko ietekmi bija mazāk kategoriska, nevis vērsties pret minoritāšu politisko līdzdalību vispār, bet balstoties uz tēzi par tiesību un pienākumu samēru. Tajā pašā laikā, izteikta asos formulējumos, šī svešo kultūras ietekmju un minoritāšu politisko pretenziju kritika bija vērsta ne tikai un brīžiem pat ne tik daudz pret pašām mazākumtautībām kā pret noteiktām "nelatvisko" latviešu aprindām, kuru vienaldzība vai varas un naudas kāre bija šīs ietekmes pamatā. Ņemot vērā šo dalītās atbildības principu, ir jāuzsver, ka visprincipiālāk pret mazākumtautībām bija vērsta to saimnieciskās ietekmes kritika, kas, uzsverot ekonomisko labklājību kā nācijas patstāvības un uzplaukuma pamatu, vērsās pret aktīvā nacionālisma izpratnē pārlieko un tāpēc bīstamo mazākumtautību ietekmi vairākās sevišķi ienesīgās un valstiski nozīmīgās ekonomiskās dzīves sfērās.

Komplīcētāka pieeja raksturoja aktīvā nacionālisma spriedumus, vērtējot Latvijas mazākumtautības kā patstāvīgu un savdabīgu vēsturisku un sociāli psiholoģisku faktoru. Visā šīs attieksmes daudzveidībā ir noteiktas kopsakarības, un atbilstoši tām strāvojuma nostādnēs iespējams šķirt trīs visai skaidri apzīmētas mazākum-

tautību grupas. Pirmo grupu veidoja mazākumtautības, kas Latvijas politiskajā un saimnieciskajā dzīvē neīstenoja un noteiktu politisku, sociālu (nodarbinātība, dzīvesvieta vai citu apstākļu noteikts partikulārisms), vēsturiski psiholoģisku vai vienkārši kvantitatīvu nosacījumu dēļ arī nespēja īstenot patstāvīgus nacionālos centienus un pret kurām aktīvajam nacionālismam bija neitrāla, drīzāk samierinoša pozīcija. Tāda bija aktīvā nacionālisma attieksme gan pret Latvijā dzīvojošajām skaitliski nelielajām ukraiņu (pēc otrās tautas skaitīšanas datiem 1925. gadā Latvijā dzīvoja 512 ukraiņu) un angļu kopienām (497), gan salīdzinoši lielajām Latvijas igauņu (7893) un lietuviešu (23 192) kopienām, turklāt abas pēdējās G. Celmiņa vadītais LTA Ugunskrusts 1932. gadā vispār neuzskatīja par svešām tautībām.¹²⁸ Raksturojot strāvojuma attieksmi pret mazākumtautībām kopumā, svarīgi ir norādīt, ka atšķirībā no vairākiem radniecīgiem Eiropas valstu strāvojumiem aktīvais nacionālisms nevēršās pret Latvijā dzīvojošajiem čigāniem (2870). Tas ir vēl jo lielākas uzmanības cienīgs fakts, tāpēc ka 20. gadu sākumā Latvijas presē bija atsevišķi šādi mēģinājumi.¹²⁹

Otro mazākumtautību grupu aktīvā nacionālisma nostādnēs vienoja to valstiskās apziņas ārēja, drīzāk nogaidoša lojalitāte, pieļaujot, ka konkrētos apstākļos šo minoritāšu politiskās simpātijas varētu strauji mainīties, tāpēc pret tām aktīvais nacionālisms parasti izturējās uzmanīgi un rezervēti skeptiski. Asāki spriedumi strāvojuma deklarācijās ieskanējās brīžos, kad šo mazākumtautību centieni pauda noteiktas separātisma tendences. Šāda nostāja vispirms raksturoja aktīvā nacionālisma attieksmi pret Latvijas poļiem (51 143), kuru bija salīdzinoši daudz un kas bija koncentrējušies atsevišķos valsts pierobežas rajonos. Poļus vienoja gan vēsturiskās atmiņas un spēcīgās reliģiskās kopības apziņas diktēta savrupība, gan Latvijas Brīvības cīņu un radikālas agrārās reformas rosināts aizvainojums.¹³⁰ Pirmo reizi lielāks satraukums aktīvā nacionālisma spriedumos izskanēja 1924. gada beigās, kad Latgalē tika atklāta kāda nelegāla pārpoļotāju organizācija¹³¹ un parādījās ziņas par Ilūkstes apriņķa sešu pagastu memorandu Polijas valdībai ar lūgumu pievienot tos Polijai.¹³² Tiesa, nekāda izvērsta pretpoļu kampaņa aktīvā nacionālisma nostādnēs šiem ziņojumiem nesevoja. 20. gadu otrajā pusē aktīvā nacionālisma nostāju drīzāk varētu raksturot kā rezervētas simpātijas, kas bija saistītas ar 1926. gadā notikušo pavērsienu Polijas politikā, par ko liecināja 1927. gada martā nosūtītā apsveikuma telegramma maršalam J. Pilsudskim 60 gadu jubilejā.¹³³ Daudz asāk "poļu jautājums" aktīvā nacionālisma dienaskārtībā parādījās 30. gadu sākumā un sevišķi 1933. gada jūlijā un augustā, kad, vērsoties pret poļu tautības amatvīru īstenoto Latgales pārpoļošanas politiku, G. Celmiņa vadītās organizācijas oficiozs regulāri ziņoja par notikumiem no tā sauktās Ilūkstes frontes.¹³⁴ Līdzīga, bet daudz vājāk izteikta bija aktīvā nacionālisma attieksme pret Latvijas baltkrieviem (38 010).¹³⁵

Tomēr ne poļu, ne baltkrievu minoritātes nebija aktīvā nacionālisma rezervēti skeptiskās nostājas un kritikas galvenais objekts. Šī vieta bija ierādīta vienai no Latvijas vēsturiskajām etniskajām vienībām – latgaliešiem. Īpatnējas, no citiem valsts novadiem atšķirīgas vēsturiskās attīstības noteiktas iezīmes – valoda, ticība, salīdzinoši ilgās rusifikācijas politikas ietekme un savdabīgā sadzīves kultūra – Latgali objektīvi padarīja par savrupāko no “Latvijas trīs zvaigznēm”, kas jau valsts pastāvēšanas pirmajos gados kļuva par pamatu īpašam Latgales jautājumam. Šeit svarīgi ir norādīt uz terminoloģisku problēmu, jo, nenovelkot skaidru jēdzieniskās izpratnes šķirtni starp Latgales iedzīvotājiem un latgaļiem, aktīvā nacionālisma deklarācijās tā nereti kļuva par iemeslu pārklājumiem. Apliecinājuši piederību Latvijai, bet nesāņemot, viņuprāt, pienācīgu uzmanību un savas īpatnības izpratni un atzīšanu, latgalieši jau Satversmes sapulces vēlēšanās pieteica daudzas īpašas partijas, tādējādi visai skaidri uzsverot neuzticību “baltiešu” politiskajai pārstāvniecībai.¹³⁶ Lai gan turpmāk visplašākās politiskās aprindas uzskatīja par pienākumu deklarēt iejūtību un uzmanību pret Latgales problēmām, praksē tās nošķirtība saglabājās. Aktīvā nacionālisma nostāja, ņemot vērā strāvojuma strikti definētos valstiskos ideālus, Latgales īpatnības jautājumā un sevišķi par centieniem uzsvērt kaut kādu tās īpašo statusu bija nepārprotami noliedzoša. Laiku pa laikam sapulcēs un konferencēs atklātībā izskanošās “latgaliešu separātās tieksmes” aktīvā nacionālisma oficiemos izsauca krasī noraidošu¹³⁷ vai retāk arī ironisku reakciju.¹³⁸ Turklāt atšķirībā no citu politisko spēku iejūtīguma demonstrācijām aktīvais nacionālisms necentās parādīt izpratni un, skatot latgaliešu centienus vienīgi kā nevajadzīgu tautas vienības šķelšanu un aicinot viņus vienkārši atmet separātismu,¹³⁹ atklāti uzstājās no “baltiešu” pozīcijām. Uzsverot valsts austrumu robežas lielo nozīmi un norādot, ka “saimnieciskā dzīve mūsu austrumu apgabalā ir gausa” un atrodas svešautiešu rokās,¹⁴⁰ jo nav pietiekami spēcīgu “nacionālo elementu pierobežā”, jau 20. gados aktīvā nacionālisma deklarācijās bija izvirzīts praktisks ierosinājums par Latgales iekšējās kolonizācijas nepieciešamību.¹⁴¹

Trešo un visplašāk iztīrīto mazākumtautību grupu aktīvā nacionālisma deklarācijās veidoja trīs skaitliski lielākās un ietekmīgākās Latvijas minoritātes – krievi, vācieši un ebreji. Ar savu politiski un saimnieciski organizētu kopienas iekšējo dzīvi (mazāk tas attiecās uz Latvijas krieviem) tām bija nozīmīga vieta Latvijas sabiedriskajos procesos, un tieši šo grupu centienos aktīvais nacionālisms visbiežāk atrada piemērus savos spriedumos uzsvērtajam svešautiešu pretstatam valsts un nacionālajām interesēm. Aktīvā nacionālisma mazākumtautību politikas nostādnēs šis vācu–krievu–ebreju “triumvirāts”¹⁴² veidoja svešautiešu izpratnes stūrakmeni, tomēr tā ietvaros pastāvēja ievērojamas atšķirības. Retāk kritiskie spriedumi tika vērsti pret Latvijas krieviem (1936/48), turklāt noliedzošā attieksme pret krieviem gandrīz vienmēr bija pastarpināta, parādoties drīzāk kā blakusparādība nepatikai pret krievisko

kā noteiktu kultūras un savulaik arī sabiedriskās dzīves iezīmju fenomenu. Zīmīgi, ka arī spriedumos par Latvijas austrumu kaimiņu krievi tika nošķirti no Padomju Krievijas, drīzāk saskatot viņos nevis komunisma nesējus, bet komunisma upurus.

Daudz asāka un tiešāka bija aktīvā nacionālisma vērsšanās pret Latvijas vāciešiem (70 964), kuri, kaut arī zaudējuši noteicošo ietekmi, saglabāja visai spēcīgas pozīcijas saimnieciskajā un sevišķi politiskajā dzīvē un kurus vienoja sakāpināta savas īpašās vēsturiskās kopības apziņa. Vāciešu politisko ietekmi noteica viņu uzsvērtā vienprātība Saeimas un pašvaldību vēlēšanās. Tas, ka no vācu aprindām ievēlētie priekšstāvji nereti balsoja kopā ar kreiso sociāldemokrātu un citu mazākumtautību deputātiem, aktīvajam nacionālismam ļāva ik reizi atkal norādīt uz vāciešu nevalstisko un pretlatvisko nostāju, tomēr nevarēja noliegt arī vācu deputātu politisko kultūru. Plašāku ievēribu Latvijas vācieši piesaistīja ar 20. gadu vidū izvirzīto autonomijas projektu, ko aktīvais nacionālisms novērtēja kā "atklātu, bezkaunīgu izsmieklu" latvju tautas suverenitātei.¹⁴³

Taču asāko reakciju Latvijas vāciešu politiskās aktivitātes izraisīja nevis iekšējā, bet ārējā politikā, kas tā vai citādi meta ēnu uz valsts labo gribu. 20. gados šīs aktivitātes galvenokārt bija saistītas ar vāciešu apelācijām Tautu Savienībā sakarā ar Latvijas radikālo agrārreformu, bet 30. gadu sākumā par lielākās kritikas objektu kļuva vāciešu daļas neslēptās simpātijas Ā. Hitlera kustībai un demonstratīvā piedalīšanās Reihstāga vēlēšanās. Tiesa, ar nacionālsociālisma ideju straujo izplatību 30. gadu sākumā līdzās līdzšinējai noraidošai attieksmei pret vāciešiem aktīvajā nacionālismā parādījās arī principiāli atšķirīga pieeja, kas, kaut arī piesardzīgi un uzsverot nacionālsociālisma idejisko, nevis nacionālo aspektu, savos spriedumos tomēr nonāca pie atziņas, ka "mums tagad jānorij rūgts kumoss – vēsturiskais naidis pret mūsu vēsturiskiem vajātājiem vāciešiem – jaunās un lielās visu kalpināto āriešu atdzimšanas labā"¹⁴⁴. Konkrētajā situācijā tas izskanēja tikai un vienīgi kā idejisku apsvērumu diktēts spriedums, attieksmē pret vāciešiem tā arī nenonākot līdz patiesībai, ka samierināšanās bija arī tīri pragmatiska dzīves prasība, vēl jo vairāk tāpēc, ka ne Latvijas vāciešu politiskā, ne vēl jo vairāk saimnieciskā ietekme nebija tik liela un draudīga, lai izskaidrotu tik kategorisku visa vāciskā noliegumu. Tieši šī krasā nostājas nesamērība ar realitāti visskaidrāk liecināja, ka visa pretvācisma pamatā būtībā slēpās vēsturiskas atmaksas motīvs. Šādi iracionāli motīvi aktīvā nacionālisma attieksmē pret Latvijas mazākumtautībām visvairāk skāra attieksmi pret vācu minoritāti. Vācieši aktīvā nacionālisma un vispār latviešu sabiedrības spriedumos tā arī palika vēsturiskie ienaidnieki, un to vēlreiz parādīja K. Ulmaņa vārdi, 1939. gadā atvadoties no vācu repatriantiem.

Vienīgā Latvijas mazākumtautība, kuras nostājā un centienos aktīvais nacionālisms visā savas pastāvēšanas laikā nesaskatīja nekādu diferenciāciju un pauda konsekventi noraidošu nostāju, bija Latvijas ebreji (95 675). Izņēmums, kas tikai uz-

svēra vispārējo nostāju, bija aktīvā nacionālisma deklarācijās paustā attieksme pret pirmo Latvijas ārlietu ministru Z. A. Meierovicu, viņa piemiņai veltītajam rakstam 1925. gadā liekot virsrakstu "Mazās tautas lielais dēls"¹⁴⁵ un 1932. gadā, raksturojot valsts ārējo politiku kopumā, konstatējot: "Meierovics dus, dus arī mūsu ārpolitika."¹⁴⁶ Vienlaikus ar bēgļu atgriešanās kustību salīdzinoši straujais ebreju skaita pieaugums un izteiktā viņu koncentrēšanās pilsētās, sevišķi Rīgā, un atsevišķos nodarbinātības veidos, sevišķi tirdzniecībā, finansēs un tā sauktajās brīvajās profesijās,¹⁴⁷ bija tās parādības, kas jau pirmajās uzskatu deklarācijās aktīvajam nacionālismam lika nostāties krasi noraidošā pozīcijā pret, strāvojuma spriedumos, ebreju draudoši pieaugošo ietekmi. Tieši skaitliskais sastāvs dažādos tā aspektos bija tas, kas dominēja aktīvā nacionālisma pirmajos spriedumos, runājot par Rīgas "austrumniecisko izskatu"¹⁴⁸ un pilsētām raksturīgo "to specifisko garu, no kura katram latvietim sāp sirds"¹⁴⁹, statistikā saskatot pamatu secinājumam, ka ebreji "galvenām kārtām ir uzņēmušies mūsu ekonomiskās dzīves organizētāju lomu"¹⁵⁰, un par savas pirmās praktiskās uzstāšanās vadmotīvu izvirzot prasību pielīdzināt ebreju "tautības studējošo daudzumu Latvijas Universitātē" armijā atrodošos ebreju "tautības procentam".¹⁵¹

Tomēr skaitļi tikai papildināja aktīvā nacionālisma kopējo nostāju 20. gadu sākumā, bet konkrēto nostādņu saturs koncentrējās divos jautājumos. Vispirms tā bija krasos izteikumos formulētā attieksme pret to daudzveidīgo iezīmju kopumu, kas aktīvā nacionālisma nostādnēs bija apzīmēts par nācijas un plašākā nozīmē arī valsts godu aizskarošām necieņas demonstrācijām un kura būtību visprecīzāk izteica atbildi negaidošā neizpratnē: kā viņi rod iespēju, "būdami mazākumā, uzvesties it kā mūsu zemes aristokrātija un patiesi valdnieki?"¹⁵². Tieši neiecietība pret jebkādam aktīvā nacionālisma formulējumā necieņas izpaušmēm un vēršanās pret ebreju studentu universitātē ienesto krievu-ebreju žargonu pamatoja Latvju Nacionālā kluba pirmo uzstāšanos 1922. gada beigās. Laiku pa laikam šis aspekts arī vēlāk atgriezās aktīvā nacionālisma deklarācijās, norādot uz ebreju netaktisko uzvedību un "ārišķi uzbāzīgo semītismu"¹⁵³. Tomēr par galveno aktīvā nacionālisma uzstāšanās saturu 20. gadu sākumā kļuva ebreju ietekmes saimnieciskais aspekts, vēršanās pret ebreju "pārmērīgo iespaidu mūsu ekonomiskajā dzīvē"¹⁵⁴. Iemesls nepatīkamībai tika saskatīts jau pašā šīs ietekmes sasniegšanas ceļā, kas, kā atzīmēja aktīvā nacionālisma nostādnes, bija panākts, izmantojot gan pirmo saimniecisko panākumu apreibināto saimnieciskās dzīves vadītāju nepietiekamo vērību,¹⁵⁵ gan vispār latviešu piekāpību un neaļu pirmos valsts pastāvēšanas gados.¹⁵⁶ Lielākās kritikas pamats bija ebreju vieta Latvijas saimnieciskajos procesos, tas, kas šaurākā izpratnē bija attiecināms uz viņu nozīmīgo īpatsvaru konkrētās ekonomikas nozarēs, bet plašākā – izskanēja kā spriedums, ka viņi ir uzņēmušies ekonomiskās dzīves organizētāju lomu. Ar šo īpašo lomu, kā jāva spriest dažādo atziņu saturs, aktīvais nacionālisms norādīja ne tikai uz ebreju lielo ietekmi tirdzniecībā, ne tikai uz veikalu

tā tiešā un burtiskā izpratnē, bet uz veikalnieciskumu kā vispārinātu ebreju ekonomiskās darbības principu, kura būtību izteica starpniecība. Neko neradot, bet nostājoties starp ražotāju un patērētāju, līdzās tīri praktiskam starpnieka statusam kā preces sadārdzinātājam pievienojās arī noteikts vispārinājums – iedzīvošanās uz citu rēķina. Bez tam, nesaistoties ar ilgtermiņa ieguldījumiem konkrētā vietā, starpnieka darbība nozīmēja nepieciešamības gadījumā ātri likvidējamu uzņēmumu un tātad arī strauji aizplūstošu kapitālu, kas neatbilda ne valsts saimnieciskajām, ne drošības interesēm. Šim starpnieka darbības vispārējām iezīmēm ebreju saimniecisko uzņēmumu pastāvēšanā pievienojās vairāki praktiski aspekti – sākot ar veikalu izkārtņēm veidoto pilsētas seju, apkalpošanas valodu un preču nosaukumiem un beidzot ar reliģisko kanonu diktēto darbu svētdienās, kas izraisīja iebildumus par konkurences priekšrocībām salīdzinājumā ar citu tautību tirgotājiem. Ebreju saimnieciskā ietekme un dažādi tās aspekti visā aktīvā nacionālisma pastāvēšanas laikā bija viens no galvenajiem kritikas objektiem.

Jauns un salīdzinājumā ar iepriekšējiem aktuālo vērojumu diktētiem spriedumiem vispārinātāks aspekts attieksmē pret ebrejiem aktīvā nacionālisma nostādnēs sāka parādīties 20. gadu vidū, kad strauji pieaugošās komunisma kritikas kontekstā sākotnēji vēl īpaši neizcelta un it kā starp citu izskanēja atziņa par komunismu kā ebrejiskā internacionālisma ideju.¹⁵⁷ Mēģinājums vērsties pret ebreju lomu strādnieku kustībā un uzstāšanos strādnieku interesēs aktīvā nacionālisma nostādnēs nebija jauns, taču vēl 1924. gadā tā saturu izteica jautājums: “Kāda tiesība žīdam skaitīties pie darba tautas?”¹⁵⁸ – bet 1925. gadā šī kritika jau ieguva principiāli citu izpratni, nosaucot strādnieku internacionālo apvienību par “aizmaskotā žīdisma padevīgo kalpu”¹⁵⁹. Teorētisko uzskatu attīstības kontekstā visizteiksmīgākā bija straujā pāreja uzreiz pie konceptuāliem un no ideoloģijas iepriekšējām nostādnēm atrautiem spriedumiem. Pasludinājis internacionālismu par tautu pašiznīcināšanai izgudrotu mācību, aktīvais nacionālisms tieši saistībā ar komunismu pirmo reizi aktualizēja ebreju pasaules kundzības plānus, kad pēc internacionālistu gatavotās “pēdējās kaujas” uz sagrauto tautu gruvešiem “pacelsies viena cilts, jūdu cilts”¹⁶⁰. Izskanot kā vēl viens arguments komunisma kritikā un paliekot bez turpinājuma, 1925. gadā šai domai bija gandrīz nejaušas gadījuma deklarācijas iespaids, bet jau nākamajā gadā Latvijas sargu ideologa J. Dāvja rakstos tā sāka iegūt izvērstas nostādnēs veidolu ar jaunu, konceptuāli būtisku akcentu. Sākotnēji vien atkārtojot jau agrākos spriedumus par ebreju kalpiem sociāldemokrātiem, kuri, sagraujot valsti pēc valsts, grib “dibināt uz to drupām starptautisko vispasaules žīdu valsti”¹⁶¹, J. Dāvis šim nacionālajam aspektam pievienoja ticības motīvu, runājot ne vairs vienkārši par valstīm un tautām, bet tieši par kristīgām valstīm¹⁶² un tautām.¹⁶³ Tieši šī skatījuma prizmā aktīvā nacionālisma nostādņu pretstats starp ebrejiem, kas stingri balstās uz savas “tautības, ticības, privātīpašuma, darbmīlestības un

savstarpējās saticības” principiem,¹⁶⁴ un viņu pabalstītās bezdievju mācības saindētām kristīgām tautām izvirzījās jaunā kvalitātē. No līdzšinējā pretstatījuma tas pārvērtās kategoriskā un nesamierināmā konfliktā, kur par vienu no galvenajiem, pat vislielāko ebreju un viņu “dienderu” sociāldemokrātu nesto ļaunumu kļuva Dieva nievāšana¹⁶⁵ un tautā izplatījusies “neticības sērga”.¹⁶⁶ Atradis jaunu pieeju un formulējumus, no šī brīža aktīvā nacionālisma deklarāciju saturs arvien vairāk sāka iegūt teorētiskas abstrakcijas veidolu un tās galvenais motīvs koncentrējās centienos izcelt ebreju klātbūtnes izraisītā konflikta nenovēršamo, pat vēsturisko nolemtību. Šajā kontekstā ir svarīgi vēl divi 30. gadu sākumā noformējušies aktīvā nacionālisma spriedumu aspekti.

Pirmais akcents, kas, kaut arī nenosaukts, jau bija ietverts līdzšinējās nostādnēs, bija āriešu tautu vienības un interešu kopības motīvs. Parādījusies 20. gadu beigās, bet nopietnāk piesakot sevi 30. gadu sākumā, šī ideja strauji nostiprinājās aktīvā nacionālisma uzskatos, kā arī šajā laikā aktuālajos reliģijas reformatoru centienos.¹⁶⁷ Tomēr ar konkrētas vēsturiskās situācijas veidoto neizbēgamo nacionālsociālisma politisko zemtekstu tās izpratnē iezīmējās noteikta šķirtne. Kad runa bija par āriešu izredzētību un rasu principu vispār, šī ideja likās pieņemama, un aktīvā nacionālisma nostādnes to akceptēja, bet centieni veidot tautību stingru hierarhiju pašu āriešu ietvaros tika uzņemti ļoti rezervēti. Lielākais rasu idejas piekritējs, kā to varēja paredzēt, bija nacionālsociālisma vietējais sludinātājs J. Štelmahers, sevišķi pēc tam, kad, kā ziņoja viņa vadītās partijas oficiozs, Ā. Hitlers Vācijā bija pasludinājis 18 Eiropas tautas, tostarp arī latviešus par āriešiem. Partijas oficiozā izskanēja sajūsmināts spriedums, ka “arī mūsos rit āriešu asinis”, aicinot glābt “mūsu rasu tīrību”. Taču aklā un burtiskā sekošana svešiem piemēriem, kas noveda pie skaļā paziņojuma “senlatvji – vistīrākā āriešu tauta Eiropā!”¹⁶⁸, galu galā visus J. Štelmahera mēģinājumus pārvērtā absurdā. Citām aktīvā nacionālisma organizācijām šajā jautājumā bija racionālāka pieeja, savos spriedumos ātri vien nonākot pie atziņas, ka nevar izvirzīt prasību “pēc bioloģiskas rases tīrības, jo tīra latviešu tipa nemaz nav”¹⁶⁹. Tas arī izskaidroja, kāpēc, izņemot J. Štelmahera partiju, par āriešu tautu kopību aktīvais nacionālisms runāja tikai kā pretstatu ebreju tautas centieniem, šajā rasu terminos formulētajā nostādnē drīzāk ieliekot vēsturisku, reliģisku un morāli ētisku nozīmi.

Otrs un striktāk formulēts akcents, kas sevi pieteica 30. gados, bija ebreju pasaules kundzības plāni, līdzās jau agrāk uzsvērtajiem komunisma aizmaskotajiem plāniem norādot uz ebreju “mērķi, kuru tie apsprieda 40 gadus atpakaļ Bazelē “Ciānas gudro sapulcē””¹⁷⁰. Par vienu no kritikas objektiem aktīvā nacionālisma nostādnēs kļuva Tautu Savienība, kas, kā uzsvēra ALNSP, “ir, bez šaubām, jūdu-masoņu radījums”¹⁷¹. Izvērstāk savu nostāju pamatoja LTA Ugunskrusts, atzīstot, ka nemaz neuzstājas pret Tautu Savienību kā tādu un tās idejai pilnīgi piekrīt, taču kategoriski

paziņojot, ka "tagadējai židu-brīvmūrnieku radītai Tautu Savienībai mēs neticam un neticēsim"¹⁷². Līdzīgi pārmetumi tika veltīti tolaik populārajām esperanto valodas un Paneiropas idejām, saskatot tajās vēl vienu ebreju "izgudrojumu", kura mērķis ir "sagrābt visas Eiropas tautas vienā kolektīvā veidā zem židu pasaules kapitāla varas"¹⁷³. Ebreju ietekme un loma 30. gadu aktīvā nacionālisma organizāciju nostādnēs tika iztīrīta kā ļoti nozīmīgs pasaules attīstības faktors un kā praktisks apliecinājums viņu pasaules kundzības plāniem un to rezultāts bija skatīti arī 20.–30. gadu pasaules procesi. "Nacionālsociālists" rakstīja, ka bez ebrejisma "problēmas mēs nevaram saprast, kamdēļ valda tik šausmīga pasaules saimnieciskā krīze, kamdēļ tik liels bezdarbs"¹⁷⁴. Šo domu turpināja "Ugunskrusts", kas, vēlreiz atgādinājis par "Ciānas gudro protokolliem", norādīja: "Ja arī nebūtu tiešu, taustāmu pierādījumu par viņu patiesību, tad, novērojis 1932. gada zemkopi, tirgotāju vai rūpnieku (nežīdu), tu vairs nevari un nedrīksti par tiem šaubīties."¹⁷⁵ Šo spriedumu kontekstā vispirms LTA Ugunskrusts pārstāvis Studentu padomē A. Riekstiņš, vēlāk arī ALNSP pakāpeniskā ebreju "galveno aprobežojumu" programma izvirzīja prasību Latvijas Universitātē nodibināt katedru ebreju "pasaules valdniecības centienu un brīvmūrniecības jautājumu noskaidrošanai"¹⁷⁶.

Raksturojot aktīvā nacionālisma mazākumtautību politikas saturu kopumā, svarīgākais ir vēlreiz uzsvērt tās neviennozīmību un īpaši akcentēt šķirtni starp ideoloģijas formulētiem teorētiskiem spriedumiem un to praktiskām konsekvencēm. No vienas puses, nevar noliegt, ka aktīvā nacionālisma teorētiskajās deklarācijās Latvijas mazākumtautības nekad nebija vēlams, pozitīvs, valstiskajām un nacionālajām interesēm labvēlīgs faktors. Labākajā gadījumā nacionālo minoritāšu klātbūtne tika uztverta kā pastāvoša, vēsturiski objektīva realitāte un pagātnes mantojums, ar kuru ir jāsadzīvo, tomēr biežāk – kā apgrūtinājums, traucējošs un vispārējo situāciju destabilizējošs sabiedriskās dzīves balasts. No otras puses, šīs krasos formulējumos paustās nostājas praktiskajās konsekvencēs aktīvais nacionālisms bija daudz mērenāks, pat pragmatiskāks un reālpolitiskās kategorijās domājošs. Tā centienu mērķis bija nevis kaut kāds morāls vai fizisks "galīgais risinājums" un pat ne mazākumtautību ierobežošana, bet vienīgi vēlme atbrīvoties no, viņuprāt, mazākumtautību nesamērīgās lomas valsts politiskajos un saimnieciskajos procesos un to nelojālās attieksmes demonstrācijām pret valsts un nacionālajām vērtībām.

Galvenā un visbiežāk izvirzītā praktiskā nepieciešamība aktīvā nacionālisma deklarācijās bija prasība pēc nacionālā protekcionisma politikas valsts sabiedriskajā un saimnieciskajā dzīvē. Visstriktāk šī prasība bija attiecināta uz studentu uzņemšanu Latvijas Universitātē, izvirzot pārstāvniecības cenza – *numerus clausus* – ieviešanu. Līdzīga nostāja tika pausta attiecībā uz atsevišķiem nodarbinātības veidiem – parasti tirdzniecību, ārstu un zobārstu praksi, operas solistiem u.c., tomēr, izņemot tirdzniecību, kur tika rīkotas akcijas ar aicinājumiem boikotēt sveštautiešu veikalus,

citur netika izvirzītas prasības pēc konkrētiem pasākumiem, apelējot vienīgi pie sabiedrības apziņas. Mazākumtautību politiskajā un sabiedriski kulturālajā darbībā gandrīz vienīgā prasība bija noteikt valsts tradīciju ievērošanas prioritāti pār mazākumtautību nacionālajām un konfesijālajām tradīcijām, vēršoties, piemēram, pret īpašu brīvdienu noteikšanu vai necienīgu attieksmi pret latviešu valodu un tautas simboliem. Tajā pašā laikā, lai arī kritiski vērtējot Saeimas mazākumtautību deputātu pozīciju parlamenta balsojumos un asi uzstājoties pret viņu brīžiem nesamērīgo ietekmi politisku lēmumu pieņemšanā, aktīvais nacionālisms ne reizi neaicināja ierobežot mazākumtautību politisko pārstāvniecību. Visos šajos gadījumos aktīvais nacionālisms savu nostāju pamatoja nevis no aklas nacionālās fobijas vai rasisma pozīcijām, bet no valsts un nacionālo interešu drošības un lietderības aspekta, vēršoties, piemēram, pret minoritāšu kultūras autonomijas prasībām, bet ne reizi neizvirzot prasību par mazākumtautību skolu, laikrakstu vai reliģisko kopienu ierobežošanu, vajāšanu vai slēgšanu. Tas apliecināja, ka šīs kritikas pamatā nebija tikai un vienīgi šauri nacionālās piederības principi.

3.2.3.3. Antikomunisms

“Līdz komunistiskās un socialistiskās kustības likvidēšanai miera pasaulē nebūs. Tā ir patiesība, kura jāpieņem bez ierunām.”¹⁷⁷ Ar šo K. Merta imperatīvu aktīvā nacionālisma nostādnēs sevi pieteica trešā, visprincipiālākā un konsekvantāk izstrādātā nacionālisma antitēze “komunisms” visās šī fenomena formās un izpausmēs. Tieši komunisma ekspansija un Eiropas kultūrai draudošā “barbaru laiku atgriešanās”¹⁷⁸ bija radījusi fašismu kā “vienīgo vecās Eiropas apstākļu līdzsvarotāju”¹⁷⁹ un civilizācijas vērtību glābēju,¹⁸⁰ un tieši komunisma briesmas bija visu pēckara Eiropas nacionālo strāvojumu pastāvēšanas pamats un attaisnojums. Dažādos laika posmos pārvietojot savas darbības un uzstāšanās akcentus, komunisms aktīvā nacionālisma deklarācijās vienmēr bija ienaidnieks numur viens, kura apturēšanā tas redzēja galveno uzdevumu un savu vēsturisko misiju.

Tiesa, demonstrējot nesamierināmu nostāju pret komunismu kā vispārēju principu un parādību, dažu tā aspektu un izpausmju kritikā aktīvais nacionālisms tomēr bija ierobežots un spiests ievērot divus būtiskus nosacījumus. Pirmkārt, tā bija neapšaubāmi pievilcīgā komunisma teorijas ekonomiskā un īpaši sociālā programma, kam Latvijas apstākļos pievienojās vēsturiski noteiktie sabiedrības priekšstatī, jo visai lielu sabiedrības aprindu uztverē komunisms vēl arvien asociējās ar sociālā taisnīguma un vienlīdzības, plašākā nozīmē arī sabiedrības progresā ideāliem. Otrs un sava personiskuma dēļ ne mazāk principiāls nosacījums aktīvā nacionālisma nostājā pret komunismu bija noteikts posms vairāku savas – un, runājot par fašismu kā plašāku fenomenu, ne tikai savas – kustības vadoņu politiskajās biogrāfijās. Tas bija īpatnējs, bet visai izplatīts pēckara politiskās attīstības paradokss – lielāko

nacionālistu (un antikomunistu) komunistiskā pagātne. Tāpēc kritizējot un noliedzot šis komunisma noliegums nedrīkstēja būt absolūts. Tajā bija jāatstāj vieta gan no komunisma teorijas šķirtajiem sociālajiem ideāliem un arī sasniegumiem, gan tam, lai izskaidrotu pārliecības, nevis vienkārša politiska aprēķina vai nejaušības diktētu savu vadoņu politisko uzskatu kardinālo maiņu.

Abus šos nosacījumus vajadzēja paskaidrot, tāpēc aktīvā nacionālisma nostādnēs jau pirmsākumos iezīmējās vairāki komunisma izpratnes pretstati, kas, saglabājot principiāli noliedzozo nostāju, diferencēja tā dažādus aspektus un izpausmes. Parasti diferenciācijas saturs bija drīzāk situatīvs un vērsts uz atsevišķo, taču bija arī kāds vispārīgāks un pat dialektisks pretstats, kas krasī nošķīra 19. gadsimta sociālo teoriju un politisko kustību strādnieku interešu pārstāvēniecībai no jaunā 20. gadsimta komunisma. Kā sava laikmeta progresīvākā sociālo ideālu teorija komunisms pēc aktīvā nacionālisma atzinuma bija piesaistījis ļoti plašu progresīvo sabiedrības aprindu prātus, un šajā kontekstā pēckara nacionālistu aktīvā komunistiskā pagātne bija ne tikai saprotama, bet arī likumsakarīga. Vēl vairāk, pateicoties kādreizējai aizrautībai, tagadējie nacionālisti bija iepazinuši gan komunisma teoriju, kurā, kā viņi paši uzsvēra, vēl arvien bija daudz derīga, gan tā praksi, tādējādi liekot saprast, ka viņu spriedumi pamatojas zināšanās un pieredzē. Taču kopš tā laika mainījies bija gan pats komunisms, gan vispārējās situācijas konteksts.

20. gadsimta komunisms, kā uzsvēra aktīvais nacionālisms, vairs nebija tikai teorētiska koncepcija, bet jau noteikta varas ideoloģija un kopš kāda laika arī lielas, turklāt impērisma kategorijās domājošas valsts iekšējās un ārējās politikas doktrīna, kas komunisma lozungiem un to nesējiem deva principiāli jaunu nozīmi. Vēl vairāk, mainījies bija laikmets un vispārējā situācija: valsts, kas vēl gadsimtu mijā bija spējīga īstenot noteiktas sociālās programmas un lielākas vai mazākas reformas, pēckara apstākļos savās iespējās bija ļoti ierobežota. Šajos apstākļos, kad pasaules karā sagrautās saimnieciskās dzīves atjaunošana vispirms prasīja vienotu un saskaņotu produktīvu darbu valsts un visas sabiedrības interesēs, jebkuras nesamērīgas, neko citu neievērojošas sociālās prasības un to izraisītie satricinājumi varēja vēl vairāk apgrūtināt un kavēt valsts un sabiedrības attīstību. Sevišķi asa šī valstisko un atsevišķu sociālo grupu interešu dilemma bija jaunajās valstīs, kuru politiskā un saimnieciskā dzīve jau objektīvi bija mazāk stabila un kurās atšķirībā no vecajām demokrātijām valstiski un nacionāli noskaņotie pilsoņi vēl bija vāji organizēti, lai vajadzības brīdī būtu droši par savu spēju izrādīt pietiekamu pretsparu. Tieši tāpēc, saprotot un apzinoties laikmeta prasības un iespējas, kādreiz pārliecinātie komunisti jaunu vērtību un ideālu vārdā bija atteikušies no dogmām un aizgājuši no komunisma, atstājot tur vienīgi "avantūristus, bezprincipu veikalniekus, apzinīgus sarkanos liekuļus"¹⁸¹, par kuru pēc savas līdzības veidoto "biedēkli" arī bija kļuvusi 20. gadsimta komunisms.

Aktīvā nacionālisma spriedumos formulētā antikomunisma konkrētajā saturā var izdalīt divas pamatnostādņu grupas, kuru nosacīto robežšķirtni veidoja komunisma teorija un prakse. Atzīstot, ka komunisma lielākais spēks ir teorijā, aktīvā nacionālisma nostādnēs komunisma teorija bija iztirzāta reti. Savā kritikā aktīvais nacionālisms vērsās ne tik daudz pret atsevišķām idejām un idejām vispār, bet pret šajās idejās ietvertām vērtībām, pašas teorijas sociālo raksturu un to, ko plašākā nozīmē var dēvēt par komunisma teorijas vēsturiskajām saknēm un tās "nacionālo akcentu".

Formulējot dažādās nostādnēs izteikto atziņu būtību un to vienojošo pamatdomu, vispirms jāmin tie spriedumi, kas aplūkoja komunismu kā novecojušu un pret-dabisku, aktuālās dzīves realitātei un prasībām neatbilstošu teoriju, laikmeta reliktu un anahronismu. Veidojies no gandrīz gadsimtu vecām atziņām, "marksisms – sociālisms ir sastindzis"¹⁸², un, neņemot vērā ne reālās dzīves jaunradišanas procesu, ne kara izpostīto valstu grūto saimniecisko stāvokli, tas "pēckara laikā ir palicis par tukšu demagoģiju un dzīves atjaunošanas procesa nāveklī"¹⁸³. Taču galvenais nav pat "kā no mašīnas" nākušie komunisma lozungi, kas "jau ir pārdzīvojuši savu laiku – kļuvuši "dzīvi miroņi"¹⁸⁴, bet gan tas, ka, "piesaukdams Marksa bauslību", komunisms arī šodien nola mā un atbaida no sevis katru jaunu ideju.¹⁸⁵ Šajā sakarībā aktīvais nacionālisms aplūkoja komunisma teorijas pārspīlēto universālismu, centienus pataisīt visus "pēc viena deguna", neņemot vērā dabisko nevienlīdzību un dažādību, un izmantot vienu un to pašu teoriju vienlīdz visās valstīs,¹⁸⁶ kas komunismu kā jebkuru teoriju ar tādu pieeju pārvērs absurda.¹⁸⁷ Aktīvā nacionālisma deklarācijas bieži izmantoja komunisma teorijas universālismu, lai uzsvērtu tā "ievesto" raksturu, sevišķi parādot to kā komunisma teorijas neatņemamu iezīmi Latvijā: "Nepiemērojot jauno ideju latvju tautas apstākļiem, nemēģinot to sakausēt ar tautas agrāko attīstības periodu, sociālismu pie mums pārnesa ar visām viņa jaunajām īpašībām kā pilnīgi gatavu, svešos apstākļos veidotu teoriju."¹⁸⁸

Konkrētāki bija spriedumi par komunismu kā postošu un ārdošu, uz šķietami nesamierināmām sabiedrības sociālo grupu pretrunām balstītu sociāli ekonomisku mācību. Komunisma ārdošā daba, kā atzīmēja aktīvā nacionālisma nostādnēs, bija ielikta un izrietēja jau no tā teorijas stūrakmeņa – šķiru naida sludināšanas. Aplūkojot sabiedrību vienīgi kā sociālo interešu vadītu kopumu un uzsverot vispirms tieši šķiru pretstatu, tas neievēroja citas, ne mazāk svarīgas sabiedrībā pastāvošas saiknes un ignorēja visām šķirām kopējas un tās vienojošas intereses – valsti, nāciju un galu galā arī visas sabiedrības labklājību. Valsts un nācijas ideāli, sakņojoties apziņā, kā dažādu šķiru vienojošais pamats vēl varēja būt neviennozīmīgi, bet vispārējā labklājība bija tas, kas nepārprotami atbilda visu šķiru interesēm, tāpēc tieši te visskaidrāk bija saskatāma komunisma graužoša loma. Savā pastāvošo sociāli ekonomisko attiecību kritikā novirzot visu problēmu risinājumu politiskās varas jautājumā, komunisms,

kā atzīmēja aktīvais nacionālisms, neievēro, ka "darbs ir sabiedriski nepieciešama funkcija" neatkarīgi no šīs politiskās varas¹⁸⁹ un bez darba devēja nav arī strādnieka. Tāpēc, lai kādas arī būtu konkrētās šķiru attiecības, savos pamatos darba devēja un strādnieka intereses ir kopējas un tātad saskaņojamas. Neņemot vērā šo acīm redzamo patiesību, komunisma piekritēju centieni uzsvērt šķiru interešu nesamierināmību un šķiru naidu aktīvā nacionālisma izpratnē lielā mērā bija mākslīgi un kultivēti viņu pašu interesēs, jo, "vienīgi pastāvot šķiru naidam, var eksistēt arī viņu partijas", tāpēc sociālisti ir ieinteresēti bezdarbnieku armijā kā savos atbalstītājos. Turpinot šo domu, bet ne tik daudz sociālajā kā saimnieciskajā aspektā, aktīvais nacionālisms nonāca pie vēl kategoriskāka secinājuma, ka komunisms – tā nav darba ideja. Plašākā nozīmē tas izrietēja no komunisma saimnieciskās teorijas, kuras izvirzītā kopīpašuma ideja ir pilnīgi pretēja cilvēka dabai un, kā liecināja Krievijas pieredze, strauji noveda pie strādnieku deģenerēšanās.¹⁹⁰ Bez tam, sludinot tikai un vienīgi šķiru cīņas lozungus un aicinot uz streikiem, komunisms ar savu nostāju ir atradinājis strādniekus no darba pienākuma, no materiālo vērtību radīšanas. Praksē šī komunisma deģenerējošā ietekme pēc aktīvā nacionālisma spriedumiem izpaudās krasajā pretstatā starp savulaik spēcīgā nolieguma diktēto pievilcīgo sociālo demagoģiju un pēc politiskās uzvaras sekojošo nepieciešamību radīt. Komunisma "stiprākā puse ir prasība pēc saražoto produktu "taisnīgas", vienlīdzīgas sadalīšanas", un tieši tas bija pirmais darbs komunistiskajā Krievijā, kur visu iepriekšējā laikmetā uzkrāto vērtību "dalīšana" pārvērtās laupīšanā.¹⁹¹ Šī pati prakse skaidri pierāda, ka komunisms nespēj organizēt ražošanu un visur, kur pēc politiskās uzvaras komunisms ir nācis pie varas, tas "aiz sevis ir atstājis drupu kaudzes"¹⁹².

Tomēr viskrasākais komunisma noliegums, kas aktīvā nacionālisma spriedumos komunismu nostādīja ārpus jebkādiem normālas parādības ietvariem, bija ietverts nostādnēs par komunismu kā visu tradicionālo civilizācijas vērtību noliegumu. Aktīvais nacionālisms ar ļoti retiem izņēmumiem bija izteikti lokāla ideoloģija, un jēdzienu "civilizācija" aktīvā nacionālisma terminoloģija izmantoja tikai komunisma kritikā kā kaut kādas vērtību sistēmas apzīmējumu bez plašākiem paskaidrojumiem, taču no konkrētā konteksta bija skaidrs, ka ar civilizāciju bija domātas kristīgās Eiropas vērtības. Vispārinātākā nozīmē šis spriedums skāra cilvēka vietu komunisma teorijā, savā "filozofijā" dibināts uz naivo materiālismu" un skatot visu sabiedrības pastāvēšanu un attīstību no sociāli ekonomisko attiecību aspekta, komunisms nepiedodami minimizē katra cilvēka gribas un apziņas lomu atsevišķi¹⁹³ un sabiedrības garīgo centienu nozīmi vispār. Koncentrētākā formā šī doma bija izteikta nostādnēs, kas, norādot uz komunismu kā bezdievju mācību,¹⁹⁴ turklāt uz tādu bezdievju mācību, kas, visas pamatidejas patapinājusi no Kristus mācībām, pati uzstājas kā "mūsu dienu prieka vēsts"¹⁹⁵, aplūkoja komunismu kā pretstatu ne vien civilizētās kultūras normām,¹⁹⁶ bet kristīgās pasaules vērtībām vispār, nostādot to atklātā un

nesamierināmā konfliktā ar kristīgo sabiedrību. Tieši šajā, komunisma un kristīgās pasaules konfliktā iezīmējās viens no būtiskākajiem aktīvā nacionālisma nostādnēs izvirzītajiem komunisma teorijas aspektiem – tā mācības saturā ietvertās nacionālā un pārnacionālā attiecības, kas laika gaitā transformējās jautājumā par komunisma nacionālajām saknēm.

Bada dzeguze — sociālists.

Bada dzeguze – sociālists. Karikatūra no Latvju Nacionālistu kluba izdotās K. Poļa grāmatas “Latvijas politiskā bilance, 1918–1925” (R., 1925)

Tas, ka “valsts pēc sociālistu mācības ir nevēlams, bet neizbēgams vēsturisks pārdzīvojums”¹⁹⁷ un nacionālisms ir “buržuiskās pārliecības atliekas, kas kavē tik sociālisma uzvaru un tautu saplūšanu internacionālā idiotisma barā”¹⁹⁸, tika konstatēts jau pirmajās aktīvā nacionālisma nostādnēs. Ļoti trāpīgi savu kritisko attieksmi pret komunisma nacionālo nihilismu formulēja J. Dāvis, izsakot neizpratni par mīlestību pret visu cilvēci, bet nemīlot savu tautu un tēviju.¹⁹⁹ Sākotnēji šī nolieguma izskaidrojumu viennozīmīgi saskatīja pašā komunisma teorijā. Pirmais mēģinājums dot citu izskaidrojumu, norādot uz komunisma nacionālajām saknēm un to saikni ar pašas mācības saturu, aktīvā nacionālisma nostādnēs parādījās 1925. gada maijā. Aplūkojot sociālistu tradicionālos svētkus kā dienu, kad internacionālisma vārdā “tiek pausts Latvijas gals, tautas nāve, tiek pausts, ka nācijai nav rītdienas”, sekoja spriedums par sociālismu kā “aizmaskotā židisma padevīgo kalpu” un sociālistiem kā aklu ieroci ebreju “algoto miljonāru rokās”.²⁰⁰ Izvērstāk šī saikne pēc gada atspoguļojās J. Dāvja atbildē uz paša uzdoto jautājumu: “Kam sociāldemokrāti kalpo?”²⁰¹ – bet visburtiskāk to formulēja viņa savdabīgais mēģinājums izskaidrot “sociālisma trijotni”. Konstatējot, ka sociālismu ir izdomājis ebrejs un tāpēc “sociālisms ir žida prece”, un turpinot ar postulātu, ka gandrīz katrai ebreja precei ir dažādas šķirnes, tieši šajā kopsakarībā viņš pamatoja komunisma, lieliniecisma un maziniecisma pastāvēšanu, secinot, ka,

neraugoties uz atšķirībām, tie "visi nāk no viena un tā paša žida Mardakaja paunas un viņiem visiem ir viens un tas pats gala mērķis".²⁰² Pakāpeniski pārvietojot komunisma kritikas akcentus un vērsoties ne vairs pret atsevišķām nostādnēm, bet komunisma teoriju kopumā, komunisma mācības nacionālais aspekts arvien noteiktāk izvirzījās tā kritikas priekšplānā, 30. gadu sākumā savā ziņā pat kļūstot par antikomunisma galveno saturu.

Salīdzinājumā ar komunisma teorijas kritiku pret komunisma kā politiski saimnieciska un Latvijas iekšpolitisko procesu fenomena praksi aktīvais nacionālisms vērsās daudz noteiktāk un biežāk, uzsverot kraso neatbilstību starp pievilcīgajiem komunisma mērķiem un to sasniegšanas praktiskajiem centieniem. Vislielāko pretunu komunisma vārdos un darbos aktīvā nacionālisma nostādnēs redzēja komunisma pretenzijās pārstāvēt strādnieku intereses. Pirmais un svarīgākais uzdevums bija atbrīvoties no sociālistu uzurpētās strādniecības aizbildniecības,²⁰³ no viņu piesavinātām monopoltiesībām "zemāko šķiru eksistences nodrošināšanas laukā" un maldīgā priekšstata par citu partiju absolūto vienaldzību šajā jautājumā.²⁰⁴ Taču kritiski bija vērtējams ne tikai sociālistu uzurpētais monopols, apšaubāms bija viņu strādnieku aizstāvju deklarāciju patiesīgums vispār. Vispirms vajadzētu atcerēties to, ka pašas mācības "cilts tēvi" un ievērojamākie vadoņi pieder inteliģencei, kas "nākusi no turīgām aprindām"²⁰⁵. Vēl pārliecinošāk sociālisma sludinātāju liekulību atklāj reālā dzīvē, kur "sociālā taisnīguma" aizstāvji ir lielu muižu centru īpašnieki un skaļie "onkuļu sistēmas" apkarotāji sadala amatus slimokasēs.²⁰⁶

Tomēr nopietnākais aktīvā nacionālisma kritikas pamatojums bija tas, ka pastāvošajā parlamentārajā iekārtā komunisma strāva praksē izrādījusies trūcīgo ideoloģija, kurai panākumi ir tikai saimnieciskās grūtībās nonākušajās sabiedrības aprindās. Tā aktīvais nacionālisms pamatoja sociālistu panākumus tūlīt pēc kara, kad viņi nāca ar skaļiem solījumiem "pūļa gaumē"²⁰⁷, un ar to pašu 3. Saeimas vēlēšanās viņi ir "pārtrumpoti" no pašu biedriem komunistiem, kas "pilnīgi pareizi izpratuši masu psiholoģiju"²⁰⁸. Tāpat ir arī izskaidrojama sociālistu pozīcija sabiedrības politiskajā dzīvē, vispirms jau parlamentārajā darbībā. Saprotot, ka viņu spēks ir skaļos lozungos un pastāvošās varas kritikā, sociāldemokrāti bezdarba un citu sociālu jautājumu risināšanā uzstājās ar nekonstruktīvu kritiku²⁰⁹ un, piedaloties valdības gāšanā, acīm redzami izvairās no līdzdalības jaunas valdības sastādīšanā.²¹⁰ Ne mazāk svarīgi bija tas, ka ar musinošām runām un ciņu par bezdarbnieku pabalstiem sociāldemokrāti ne tikai objektīvi kultivēja šo bezdarbnieku armiju, bet patiesībā, nevēloties zaudēt ietekmi, bija ieinteresēti tās saglabāšanā, slēpjot savas partijas šaurās intereses aiz sociālā taisnīguma lozungiem.²¹¹ Tāpēc aktīvais nacionālisms asi vērsās pret sociāldemokrātu rīkotiemi streikiem, kas kavēja valsts saimniecisko attīstību²¹² un kam trūka ekonomiska pamata,²¹³ kā arī pret "mūžīgo bezdarbnieku" demonstrācijām²¹⁴ un izvērsto valsts pabalstu politiku bezdarbniekiem.

Visas šīs sociālistu politiskās darbības iezīmes lika uzlūkot viņu centienus ļoti kritiski, bet Latvijā bija vēl kāds aspekts, kas, kā uzsvēra aktīvais nacionālisms, bija galvenais, lai atšķirtu latviešu sociāldemokrātus no citu valstu sociālistiem: tā bija sociālistu nostāja pret valsti. Koncentrēti šo domu izteica K. Merts, ka latviešu kreisie sociāldemokrāti pretstatā lielākai daļai citu sociālistisko partiju savu gājienu priekšgalā nes nevis valsts un tikai tad sarkano karogu, bet "viņa apkārt blandās ar savu sarkano vien"²¹⁵. Tieši Latvijas kreiso sociāldemokrātu neslēptās simpātijas Padomju Krievijai, kam pievienojās laiku pa laikam iekšpolitiskajos procesos nojaušamā Krievijas klātbūtne, aktīvajam nacionālismam lika runāt par īstajiem pavēļu devējiem kreiso politisko spēku darbībā, un dažu ārvalstu pieredzes kontekstā šīs bažas bija visai pamatotas.²¹⁶

Raksturojot aktīvā nacionālisma nostāju pret sociālismu un sociālajiem jautājumiem kopumā, būtiski ir uzsvērt vienu aspektu. Kritizējot sociālismu un parādot tā vārdu un darbu neatbilstību, aktīvais nacionālisms jau no pirmajām deklarācijām, uzstājoties pret 1924. gada vasarā gaidāmiem streikiem, nodalīja sociālistu uzurpētās tiesības runāt strādnieku vārdā no strādnieku patiesajām interesēm, uzsverot, ka tas "nekad nav cīnījies pret strādniekiem, bet gan pret viņu mulķotājiem komunistiem un sociālistiem"²¹⁷. Apliecinot to, aktīvais nacionālisms simpatizēja un atbalstīja nacionālo strādnieku organizāciju un arodbiedrību dibināšanu 20. gadu vidū, uzsverot, ka tās ir strādnieku interešu aizstāves, tikai atšķirībā no sociālistisko organizāciju politiskās demagoģijas diktētām nesamērīgām prasībām tās "paliek savās prasībās reālu iespējamību rāmjos"²¹⁸.

3.2.4. Aktīvisms

Aktīvisms – otrs aktīvā nacionālisma ideoloģijas teorētiskais pamatpostulāts – bija nenoliedzami komplicētākā ideoloģijas nostādne, kas piedzīvoja būtiskāko saturisko attīstību. Aktīvā nacionālisma konceptuālajās deklarācijās tā parādījās kā sekundāra, nacionālisma idejai pakārtota un to raksturojoša kategorija, taču ideoloģijas iekšējā vienībā tieši aktīvisms bija noteicošais aktīva nacionālisma identitātes kritērijs un visas ideoloģijas jaunās, īpatnējās kvalitātes stūrakmens.

Atšķirībā no nacionālisma, kas jau pirmajās aktīvā nacionālisma deklarācijās ieguva skaidru teorētiskas kategorijas saturu, aktīvismu sākotnēji traktēja tikai un vienīgi kā jaunās organizācijas – Latvju Nacionālā kluba darbības rakstura un organizatorisko principu vienojošu apzīmējumu, ar aktīvismu saprotot visai plašu un daudzveidīgu parādību un iezīmju kopumu.²¹⁹ Īpašas nostājas un pozīcijas – aktīvisma – pamatojumu atvasināja no sprieduma, ka, kaut arī sasniegusi valstisko neatkarību un tieši neapdraudēta, Latvija "vēl nav pilnīgi atbrīvojusies no pēckara un pēcrevolūcijas sekām" un ka "naidīgās strāvas, kas apdraud kultūru un nacionālās

valstis, vēl Latvijā ir diezgan stipras”.²²⁰ Tāpēc “šis ārējais šķietamais miers lai mūs neiemidzina, lai neapmāna tautu, it kā zeme būtu pilnīgā drošībā”²²¹. Latvijai naidīgo spēku un īpaši komunistu aktīvā un labi organizētā uzstāšanās, kam, pēc aktīvā nacionālisma uzskatiem, liberālā un savos līdzekļos mērenā pilsoniskā demokrātija, kā to bija pierādījusi Eiropas pieredze, nespēja pretoties, no savas valsts un nācijas patriotiem prasīja tikpat spēcīgu un tikpat labi organizētu pretspēku, kas “uz sevi uzņemas, no vienas puses, sarga lomu, no otras, neizvairās no cīņas, kad apstākļi to prasa”²²².

Šajā nozīmē aktīvisms vispirms bija reakcija kā tieša un līdzekļu izvēlē adekvāta atbilde uz akciju. Tiesa, skaidru un vienotu teorētisko principu trūkums jau pirmāsākumos noveda pie tā, ka šīs reakcijas nepieciešamības un mērķu izpratnē aktīvā nacionālisma nostādnēs iezīmējās pretruna – visai vāja un niansēta, lai paliktu nepamanīta kā teorētisko uzskatu elements, bet pietiekami būtiska, lai kļūtu par pamatu pretrunīgiem traktējumiem praktiskajos centienos. Būtībā aktīvā nacionālisma reakcijas izpratnē bija ne tik daudz aktuāla kā preventīva, un tās saturs bija cieši saistīts ar formulējumiem “vajadzības gadījumā”²²³, “var pienākt brīdis”²²⁴ un “lai nejaušību gadījumā mēs nepiedzīvotu katastrofu”²²⁵. Tieši preventīvisma dēļ līdz pat 20. gadu vidum aktīvā nacionālisma deklarācijas caurstrāvoja vajadzības izteiksmē formulēta savdabīga kara atmosfēras leksika – dažādos locījumos atkārtotas sentences, ka ir “jābūt modriem”²²⁶, jābūt nomodā,²²⁷ jābūt gataviem izšķirošai cīņai.²²⁸ Problēma bija tā, ka pati “vajadzības gadījuma” izpratnē aktīvā nacionālisma deklarācijās bija visai relatīva, ko apliecināja LNK 1922. gada 18. novembrī Valsts prezidentam adresētajā rakstā paustā atziņa, ka “tikai tur, kur nevīžība, ietiepība vai naidis pret latvju tautību nometis cimdu mūsu nacionālam godam, būs vietā stingrāki līdzekļi”²²⁹.

Nemot vērā radikālo lozungu piesaistīto aprindu noskaņojumu, nav brīnums, ka jau tā vājā preventīvisma robežšķirtne strauji saplūda ar aktuālo realitāti. Teorētiskais princips – reakcija “vajadzības gadījumā” praksē pārauga rīcības lozungā – reakcija “katram gadījumam”, 20. gadu vidū aktīvajam nacionālismam gūstot daudzoņu, ielas huligānu un pat slepkavu organizācijas “slavu”. Tikai 1925. gada 15. februāra notikumu iespaidā aktīvā nacionālisma nostādnēs parādījās centieni strikti noteikt aktīvisma kā reakcijas izpratni, uzsverot, ka “aktivitāti mēs nesaprotam kā nekavējošu fizisku agresivitāti pret mūsu pretiniekiem” un tās saturs vispirms ir “nacionālo spēku uzkrāšanās, norūdīšanās, sagrupēšanās”.²³⁰ Šīs deklarācijas acīm redzamais pretstats starp noteikto “kas nav aktīvisms” un nenoteikto “kas ir aktīvisms” (patiesībā konkrētā formulējuma saturā ir gandrīz neiespējami saskatīt kaut kādu jēdzienisku saikni ar aktīvismu – un tā klātbūtne ir saprotama vienīgi iepriekšējo deklarāciju kontekstā) vēl vairāk uzsvēra to, ka pievērsšanās aktīvisma teorētiskajiem principiem bija ne tik daudz iekšējas nepieciešamības kā apstākļu diktēts solis. Tomēr tas iezīmēja pārvērsieni aktīvisma kā taktiskas kategorijas izstrādē, laika gaitā nonākot pie jauniem

akcentiem. Saglabājot reakciju un preventīvismu kā teorētisku principu – “tas laiks vēl nav nācis, bet nākt var gan, uz ko arī jāgatavojas, spēkus uzkrājot”, – un vēlreiz aicinot nesaprast aktivitāti “kā tūlītēju karu uz atklātas ielas”, aktīvisms kā praktisks aktuālo – “jau tagad, sīkā ikdienībā” – centienu elements tika identificēts ar rošību “kā nepieciešamu pavadoni ik laikā, ik vietā, ik sīkumā”, kā bezkompromisa neiecietību pret visām ikdienas negācijām un visiem tiem sīkumiem, no kuriem veidojas veselums.²³¹ Tā pakāpeniski aktīvismu kā reakcijas izpratni nomainīja aktīvisms kā neiecietības izpratne, un šī akcentu pārbīde atspoguļojās arī ideoloģijas leksikā, 20. gadu otrajā pusē arvien biežāk parādoties formulējumiem, kas prasīja skaidru izvēli: “Izšķīries!”

Līdzās aktīvismam kā taktiskas kategorijas izpratnei šo jēdzienu lietoja arī kā noteiktu organizatoriskās dzīves un darbības principu apzīmējumu. Tā bija šaurākā un atvasinātā aktīvisma izpratnes nozīme, tomēr sākotnēji neskaidrā un nenoteiktā aktīvisma izpratnes fonā tā kādu laiku bija labāk argumentētais aktīvisma izpratnes aspekts. Visbiežāk aktīvismu šajā ziņā identificēja ar aktīvā nacionālisma principiālo nepartejiskumu. Izvēloties biedrības statusu, LNK dibinātāji bija vadījušies no 20. gadu sākumam raksturīgiem spēcīgiem noskaņojumiem sabiedrībā pret partijām vispār, taču laika gaitā nepartejiskums kļuva par apzinātu un būtisku aktīvā nacionālisma principu, turklāt jau 1927. gadā atkāpšanās no tā tika vērtēta gandrīz kā nodevība. Demonstratīvo nepartejiskumu parasti pamatoja ar centieniem radīt organizāciju, kas ļautu apvienot visus “latvju nacionālistus, neskatoties uz viņu sabiedrisko jeb politisko stāvokli un pārliecību”, un vienlaikus tos pilsoņus, kuri “tiešām stāv ārpus politiskajām partijām un Latvijas intereses stāda augstāk par savas partijas interesēm”.²³²

Ar šo nostāju aktīvais nacionālisms ne vien uzsvēra savu valstisko interešu izpratni pretstatā politikāņu šauru grupu interesēm, bet, kas bija ne mazāk svarīgi, ieguva “brīvas rokas”, lai no pravieša pozīcijām bez jebkādas vainas apziņas varētu mest akmeni “pret partiju savstarpējo cīņu un andeli”²³³. Vēl tiešāk ar strāvojuma lielo un “pašuzupurēšanās pilno” darbu bija saistīta organizāciju iekšējās dzīves stingrā reglamentācija,²³⁴ biedru kategoriju principu un stingras centralizācijas sistēmu uzsverot kā vēl vienu aktīvisma izpratni. Tomēr visprecīzāk aktīvisms kā organizatorisks princips izpaudās īpašā biedru darbības kultā, cenšoties katru biedru iesaistīt organizācijas dzīvē un padarīt organizācijas ietekmi tās biedru dzīvē iespējami visaptverošāku.

Parādījies kā labskanīgs, drīzāk nejaušs termins, līdz pat 20. gadu vidum aktīvisms bija vienīgi īpaša nacionālisma rakstura apzīmējums, ko traktēja kā taktisku un organizatorisku kategoriju bez plašāka teorētiska satura. Pavērsiens aktīvisma izpratnē iezīmējās 1924. gada otrajā pusē un bija saistīts ar attieksmes formulēšanu pret pastāvošo valdību un politisko varu vispār. Līdz 1924. gadam aktīvā nacionālisma

nostādnēs politiskās iekārtas un varas jautājumi bija skarti reti un rezervēti. Viens no nedaudziem, ar aktīvā nacionālisma vārdu drīzāk pastarpināti saistītiem izņēmumiem bija V. Smarena-Savinska pārdomas 1924. gadā publicētajā brošūrā "Latvju Jaunatne", kur viņš, vērsoties pret latviešu sociāldemokrātu maldīgiem priekšstatiem un progresā monopolitēsībām, cita starpā, runāja par jaunajai valsts iekārtai ar varu uzspiesto "absolūtā, pilnīgi abstrakti veidotā" demokrātisma zīmogu.²³⁵

Galvenais šī laika nostādņu saturs koncentrējās divos cieši saistītos spriedumos. Pieņemot par neapšaubāmu un vēsturiskās pieredzes apstiprinātu patiesību, ka 19. gadsimta demokrātijas modelis valstī, kur pastāv un darbojas sociālisti, ir kļuvis par "atvieglinājumu" viņu tālākai cīņai par sociālisma uzvaru un tāpēc prasa noteiktu pretpēku un "apzinīgu valsts iekšējās organizācijas darbu"²³⁶, aktīvais nacionālisms uzskatīja, ka Latvijas oficiālā politika "nerod pietiekoši daudz spēka priekš noteiktības"²³⁷ un ka galvenais nacionālisma uzdevums ir ar plašu masu pabalstu dot spēku un noteiktību šai valsts politikas apņēmībai. Atkāpe no līdzšinējās nostājas parādījās jau pirmajos "LNK Biļetena" numuros 1924. gada aprīlī. Atbildot uz janvāra beigās sastādītās V. Zamuela valdības kursu, aktīvais nacionālisms arvien noteiktāk tuvojās tam ierādītai varas opozīcijas pozīcijai. Apgalvojuma, ka aktīvais nacionālisms nevis apzināti ieņēma, bet, tieši valdības soļu spiests, tuvojās varas opozīcijas lomai, pamatā bija V. Zamuela valdības un Nacionālā kluba attiecību veidošanās gaita un acīm redzamā pakāpenība kluba nostājas maiņā. Līdz septembrim Nacionālā kluba varas kritika vērsās tikai pret valdošo koalīciju, turklāt sākotnēji izsakot vien nepatiku un pat nožēlu par valdības "bezgalīgo padevību kreiso sociālistu diktatūras priekšā"²³⁸. Attīstot jau iepriekš pausto nostāju un uzskatot, ka demokrātisms, kura izpratne "kontrabandas ceļā" ir padziļināta ar sociālisma idejām, ir tikai "jāattīra no tām utopijām, ko sociālisti ir viņam klāt piejaukuši," aktīvais nacionālisms, piemēram, asi nostājās pret ierosinājumu ierobežot vēlētāju skaitu, uzsverot, ka patiesais demokrātisms ir sasniedzams, "pārveidojot valsts augstāko institūtu pamatus un stiprinot tos pret visu pučistu tieksmēm".²³⁹

Augusta sākumā aktīvā nacionālisma deklarācijās parādījās atklāti konfrontējošas nostādnēs, ka no tautas nacionālo interešu viedokļa pastāvošo koalīciju nevar nosaukt citādi kā par "nodevēju un ienaidnieku sazvērestību pret latvju tautu"²⁴⁰. Šajā brīdī, kad, formulējot savu attieksmi pret koalīcijas valdību, aktīvais nacionālisms bija nonācis pie nepieciešamības definēt visas pastāvošās politiskās situācijas un to cēloņu un priekšnoteikumu izpratni, līdz jautājumam par Saeimas lomu un atbildību palika vairs tikai solis, kas tūlīt arī sekoja. Spriedumu centrā aktīvais nacionālisms izvirzīja tēzi par acīm redzamo neatbilstību starp "no latvju tautas cīņām" radītās Saeimas nospiedošo pilsonisko vairākumu un pastāvošo situāciju, kad valstī valda sociālisti. Turklāt šajā parlamenta vairākuma shēmā jau gandrīz uzreiz iezīmējās būtiska akcentu pārbīde. Vēl augusta beigās par neatbilstošu tautas nacionāliem

centieniem tika nosaukts "parlamentāriskais vairākums"²⁴¹, bet jau pēc diviem mēnešiem šī tēze bija transformējusies atziņā, ka "Saeima savā pašreizējā vairākumā vērsas pret latvju tautu"²⁴².

Ar šiem spriedumiem aktīvā nacionālisma uzskatos sevi pieteica pēdējā un aptverošākā ideoloģijas pamatnostādne. Niansētā satura dēļ jebkuri mēģinājumi to definēt ir saistīti ar lielākām vai mazākām iebildēm, tomēr, izvēloties iespējami labāko formulējumu, tās būtību visprecīzāk izteica jēdziens "antidemokrātisms" kā pastāvošās un konkrētās demokrātijas antitēze. Sākotnēji izkristalizējusies kā reakcija uz aktuālās situācijas nosacījumiem, šīs antitēzes parādīšanās 1924. gada beigās likās pārejoša parādība, tomēr tieši ar tās parādīšanos aktīvā nacionālisma teorētiskie uzskati ieguva savu principiālo asi, ap kuru no 1925. gada lielā mērā koncentrējās visas ideoloģijas saturs.²⁴³

Straujā uzskatu attīstība attieksmē pret varu izskaidroja to, ka sākotnēji antideмократisms bija nedrošs, saturā ierobežots un nošķirts no līdzšinējām ideoloģijas nostādnēm, taču 1925. gada sākumā šī savrupība sāka izzust, iezīmējot saikni, kas parādījās saistībā ar tādiem jēdzieniem kā pilsonības piekāpība, padevība un noteiktība. Nevienš no šiem pilsonības raksturojumiem aktīvā nacionālisma terminoloģijā nebija jauns, taču līdz šim tos izprata nacionālisma kategorijas ietvaros, papildinot tēzi par jauno, apzināto nacionālismu kā pretstatu instinktīvajam – salonu nacionālismam. Kā pakārtotus jēdzienus tos lietoja ļoti vispārinātā kontekstā, runājot par "oficiālo politiku" vai "dažām bezprincipu pilsonības grupām". Tagad turpreti šo jēdzienu izpratne bija pārkāpusi aktivisma kategorijas ietvarus un skāra nevis atsevišķas "nenacionālas" pilsonības aprindas vai Saeimas vairākumu, bet visu pilsonību un pastāvošo politisko iekārtu kopumā. Pilsonība un pilsoniskums kā princips šajā gadījumā jau vairs nenožīmēja pretstatu kreiso sociāldemokrātu nostājam, bet bija īpaša attieksme pret noteiktām politiskām vērtībām un vispirms valsti un politisko stabilitāti.²⁴⁴

K. Merts, ar kura vārdu 1925. gadā bija saistīta straujā antiparlamentārisma idejas ekspansija aktīvajā nacionālismā, kritisko nostāju pret parlamentāro demokrātiju pamatoja ne tik daudz ar demokrātijas iekšējiem trūkumiem vai nepilnībām (kaut arī uzsvēra tās) kā ar demokrātijas acīm redzamo nepiemērotību un neatbilstību aktuālā pēckara laikmeta realitātei un prasībām. Laikā, kad "katru demokrātismu apdraudošie spēki – komunisms un sociālisms" Eiropā ir sasnieguši visaugstāko spēku koncentrāciju, apdraudot visu civilizēto kultūras valstu pastāvēšanu, tiem preti var stāties vienīgi "līdzīga varas organizācija" – nacionālo spēku "cieta vara". Savukārt "mīkstčaulīgā demokrātija", kuras "bīstamā loma", t.i., nespēja, Eiropas glābšanā jau ir vēstures fiksēta, ar tās iecietību un liberālismu ir kļuvusi par "sarkano barbaru" uzvaras gājiena veicinātāju.²⁴⁵ Demokrātijas vājā vara ir nevietā arī nestabilajā pārejas laikā, kas ir "nemiera, nepieticības, noziedzīgu dziņu un instinktu patvaļas laiks". Šajā

laikā ir vajadzīga “vara savaldītāja, vara politiska audzinātāja”, kas vienīgā spēj izvest tautu cauri pārejas laika haosam.²⁴⁶ Tā K. Merts aktīvā nacionālisma leksikā ienesa “stingras nacionālas” varas jēdzienu. Tiesa, šīs varas praktiskie apveidi 1925. gadā vēl bija neskaidri un aprobežojās ar deklaratīvu atziņu, ka pirmkārt ar to ir jāsaprot “darba režīms” – darbs visu šķiru interesēs, darbs, kas vienīgais ļautu attīstīties valsts un tautas labklājībai un garam.²⁴⁷ Izvirzot “stingras nacionālas” varas ideju, 1925. gadā K. Mertam tā bija nepieciešama, tomēr tālākas, vēl neskaidras nākotnes perspektīva, bet par tuvākā laika uzdevumu viņš uzskatīja pastāvošās politiskās iekārtas reformēšanu, tūlīt pēc 2. Saeimas vēlēšanām asi kritizējot “ultrademokrātisko, kroplo un tautas politiskai negatīvībai pagalam nepiemēroto” vēlēšanu likumu un izvirzot vēlākajos gados populāro iecirkņu vēlēšanu principu.²⁴⁸ K. Merts, aktīvā nacionālisma nostādnēs ienesis šo ideju, drīz vien no tās atteicās, 1927. gadā nosaucot parlamentārās demokrātijas reformu piekritējus par lētticīgiem un deklarējot, ka “Satversmes grozīšana labākā gadījumā var būt ielāps uz laiku, bet ne izeja”²⁴⁹.

Kaut arī praktiskajās konsekvencēs vēl neskaidra, K. Merta parlamentārās demokrātijas kritika nozīmēja principiālu pavērsienu aktīvā nacionālisma teorētiskajā izstrādē. Balstoties uz tēzi, ka valsts gan no politiskās stabilitātes, gan sabiedrības morālo vērtību aspekta atrodas sevišķā, t.i., nenormālā stāvoklī, K. Merts izvirzīja jautājumu par pilsonības prioritātēm. “Stingrās nacionālās” varas ideja un pilsonības attieksme pret to bija robežšķirtne dažādu pilsonības aprindu pamatprincipos un gatavībā šo vērtību un ideālu aizstāvēšanai.²⁵⁰ K. Merta jautājuma nostādnē pilsonības izvēle konkrētos apstākļos bija izvēle nevis starp demokrātiju un diktatūru, bet starp demokrātiju un valsti. Aktīvisms šajā kontekstā bija pilsonības gatavība augstāku vērtību – valsts un nācijas interešu – vārdā atteikties no konservatīvisma, no aklas pieķeršanās un sekošanas tradicionālām, jau pārbaudītām un šķietami neapstrīdamām, taču konkrētajā realitātē acīm redzami nederīgām vērtībām, vispirms to attiecinot uz parlamentāro demokrātiju. Vēl skaidrāk šī aktīvisma izpratne atklājās 1927. gadā, kad pretkomunistiskas ievirzes izdevumā “Internacionāle” K. Merts aktīvisma jēdzienu nomainīja ar “revolucionārisma” kategoriju.²⁵¹

Lai arī krasi uzstājoties pret parlamentārismu un Saeimu, savos spriedumos un to formulējumos 1925. gadā aktīvais nacionālisms bija visai ierobežots. Gada sākumā K. Merta pausto paradoksālo atziņu par stingras nacionālas varas nepieciešamību bez diktatūras tikai septembrī nomainīja spriedums par stingru nacionālu varu, kuru “pārejas laikā var dēvēt, ja gribat, arī par nacionālo diktatūru”²⁵². Pēc gada K. Merta izteikumi jau bija kļuvuši daudz tiešāki un atklātāki, par ko liecināja viņa formulētā jaunās varas programma brošūrā ar skaidru nosaukumu “Nacionālās diktatūras būtība”. Divdesmit punktus ietvertās nacionālās diktatūras galvenais mērķis un saturs koncentrējās veselīga darba režīma radīšanā, izbeidzot jebkādu apgādes un bezdarba pabalstu neproduktīvu izdevumu politiku un visus valsts resursus un dzīvi pakļaujot

saimnieciskai jaunizbūvei (6. punkts). Šīs nacionālās diktatūras politiskais mērķis un attaisnojums ir nepieciešamība apturēt sociālisma–komunisma postošo ietekmi, ko demokrātija nevis apkaro, bet audzē (4. punkts), tāpēc, tai nodibinoties, “savas tautas un tēvzemes vārdā” tiek nekavējoties slēgtas visas sociālistiskās un komunistiskās strādnieku partijas un organizācijas, atstājot vienīgi apolitiskās, saimnieciskās cīņas rakstura organizācijas (9. punkts). Izaugusi kā veco Eiropas kultūru glābjoša strāva, nacionālās diktatūras nepieciešamība ir cieši saistīta ar komunistiski sociālistiskā neprāta izdeldēšanu, un tas arī nosaka, ka diktatūras režīms ne katrreiz iecer sevi par ilgstošu faktoru, bet pārejošu parādību (7. punkts). Sevišķa nozīme un loma ir valstij. Saskaņā ar tēzi “Nacionālā diktatūra – valsts apjomā organizēts radoša darba režīms” valstij kā visas tautas un katra pilsoņa labklājības uzraudzei būtu tiesības kontrolēt un pārbaudīt uzņēmumu un personu mantas stāvokli (14. punkts) un vienlaikus uzraudzīt, lai visi tās pilsoņi strādātu, izveidojot ne tikai slīņķu un fiktīvo bezdarbnieku labošanās iestādes, bet arī visu pilsoņu reģistrāciju pēc profesijām, periodiski pārbaudot, vai viņi strādā (15. punkts). Vispār nacionālajā bezšķiru sociālajā politikā (1. punkts) K. Merta sludinātais darba režīms pirmām kārtām būtu vērst uz “brāļu–strādnieku” vajadzībām, dibinot nacionālas arodbiedrības ar noteiktām valstiskām funkcijām (10. punkts). Nacionālās diktatūras galvenais politiskais spēks būtu nesaudzīgi centralizēta stingrvarnieku partija, kas, nodrošinot kārtību un aptverot visu valsti, būtu nacionālās diktatūras “visu redzošā acs, visu uztverošā dzirde” (13. punkts). Savienojot nesaudzīgu varu un labu gribu (1. punkts), šis darba režīms sabiedrības un tautas attīstībai dotu jaunu pamatu, un tad “pacelsies uz izvirtušā demokrātisma drupu kaudzes darba diktatūras pils, kura mirdzēs vienkāršā daiļumā un patiesībā” (17. punkts). Neskaidrs, tāpat kā līdz šim, palika jautājums par praktisko ceļu nacionālās diktatūras nodibināšanā. K. Merta spriedumi par to bija ļoti vispārīgi, atzīstot varas gūšanu gan apvērsuma, gan parlamentārā ceļā, bet pagaidām organizējot kaut nelielu piekritēju kopu un vērojot laiku (3. punkts).

Veidojusies aktīvā nacionālisma teorētisko centienu ietvaros, nacionālās diktatūras idejas noformēšanās 1926. gadā bija līdzšinējo uzskatu attīstības vainagojums, tomēr tās parādīšanās dažādās strāvojuma aprindās izraisīja neviennozīmīgu un ļoti atšķirīgu reakciju. Aktīvā nacionālisma liberālākās aprindas, akceptējot stingras nacionālas varas lozungu, tajā pašā laikā viennozīmīgi un krasi vērsās pret jebkādas diktatūras – komunistiskās vai nacionālās – ideju. Galvenais šo aprindu uzskatu pautājs bija A. Kroders, kurš, kaut arī pieļaujot diktatūras nepieciešamību, bet tikai uz “īsu brīdi”²⁵³ un tikai kāda ārēja vai iekšēja ienaidnieka draudu gadījumā,²⁵⁴ tūlīt norādīja, ka maldīgs ir uzskats par diktatūru kā kultūras un sevišķi saimnieciskās dzīves pacelšanas veidu. Atsaucoties uz citu valstu praksi, viņš norādīja, ka tieši diktatūra parasti rada vislielāko korupciju²⁵⁵ un ekonomisko situāciju var uzlabot tikai ar saimniecisku brīvību un konkurenci, bet “ar diktatūru, normēšanu, ņemšanu un

dalīšanu nekāda tautas labklājība nav nodibināma”²⁵⁶. Bez tam svarīgi bija atcerēties, ka diktatūra kā līdzeklis ir ļoti bīstams un lietojams tikai tad, kad citi līdzekļi jau izmēģināti. Vērtējot K. Merta “pretrunu pilno savārstījumu”, pēc A. Krodera domām, tas, atmetot nacionālās frāzes, nebija nekas cits kā “aziātiskais boļševisms”²⁵⁷. Principiāli noliedzot nostāju pauda Ā. Šilde, deklarējot, ka demokrātija ir “visideālākais valsts varas veids, kāds vien iedomājams”, un negāciju izskaidrojums ir meklējams tautas neprasmē izvēlēties labākos valstsvīrus, bet tur nedrīkst “vainot pašu valsts iekārtu”²⁵⁸.

Tomēr kritiskie vai noraidošie spriedumi bija mazākumā, un plašākās aktīvā nacionālisma aprindas sliecās akceptēt stingras nacionālas varas ideju, tiesa, ar atkāpēm. Kritisko pārspriedumu autori izvairījās tieši piemērot diktatūras ideju Latvijai, bet plaši iztīrāja pirmās nacionālās diktatūras valsts Itālijas sasniegumus. Centienos uzsvērt diktatūras pozitīvo lomu, atkal un atkal runājot par “stabila un taisnīga saimnieka” vadībā vērojamo Itālijas politisko un saimniecisko augšupeju,²⁵⁹ interesants bija mēģinājums atbildēt uz jautājumu: “Kas ir diktatūra?” – iztīrējot tās vēsturiskās saknes un likumības aspektus. Būtiskākā bija nepieciešamība saprast un skaidri nodalīt uzurpatora tirāna varu, kas rīkojas pēc neaprobežoto monarhu parauga, no diktatora, kas Romā bija “republikas iestādīts amats”, paredzot nemieru vai ārēju draudu gadījumā ar Senāta lēmumu nodot varu viena konsula rokās.²⁶⁰ Tāpat vajadzēja atbrīvoties no pasakas par fašistu valsts apvērsumu, jo, saņemot karaļa uzaicinājumu sastādīt valdību, fašisti savu mērķu sasniegšanai bija atraduši likumīgus un konstitucionālus ceļus.²⁶¹ Savukārt stingras nacionālas varas idejas atbalstītāji ceļu uz to saistīja ar pastāvošās politiskās iekārtas reformām, izvirzot Satversmes grozīšanas ideju un “kā pirmo un steidzamāko prasību”²⁶² nosakot tautas vēlētu Valsts prezidentu ar plašākām pilnvarām.

Apvienojot pastāvošās demokrātijas noliegumu ar mērenību, šī pozīcija likās vispievilcīgākā, un 20. gadu beigās parlamentārisma reformu prasība kļuva par aktīvā nacionālisma antidemokrātisma centrālo tēzi, kā savu centienu mērķi deklarējot “Satversmes grozīšanu uz lietderīgākiem un taisnīgākiem principiem”²⁶³ un uzsverot, ka reformu ideja un prasība “ir tapusi vārda pilnā nozīmē par neatlaidīgu tautas prasību”²⁶⁴. Saglabājot parlamentārisma reformu ideju, 30. gadu sākumā šīs nostādnēs ietvaros aktīvā nacionālisma attieksmē pret varu iezīmējās būtisks pārvēsiens, kā reformu pamattēzi izvirzot politiskās pārstāvniecības principa nomaiņu ar saimniecisku interešu pārstāvniecību. Saimnieciskās pārstāvniecības ideja nebija jauna Latvijas politisko spēku programmās,²⁶⁵ taču tieši 30. gadu sākumā vispārējās saimnieciskās krīzes apstākļos tā izvērtās par aktīvā nacionālisma politiskās programmas centrālo nostādni. Tiesa, turpinot iepriekšējās tendences, arī šīs nostādnēs konkrētajā saturā trūka skaidras izpratnes par tās praktisko īstenošanu. Saimnieciskās pārstāvniecības ideja vairāk iekļāvās Mūsu frontes idejiskajā platformā, kas par savu

centienu mērķi izvirzīja "glēvā parlamentārisma un izkurtējušās demokrātijas vietā" likt "nacionālrevolucionāro valsts iekārtu" un paredzēja atlaistās Saeimas vietā likumu izstrādāšanai ministrijās dibināt "lietpratēju kameras"²⁶⁶. Šo politiskās reformas ideju tā skatīja plašāku visas saimnieciskās dzīves reformu kontekstā. Atzīstot individuāli kapitālistiskās (buržuāziskās) sistēmas pārākumu pār valsts kapitālistisko (komunistisko) sistēmu, saimnieciskās pārstāvniecības idejas autori tajā pašā laikā asi vērsās pret pirmajai raksturīgo spekulatīvo kapitālu un saimniecības haotisko attīstību, sludinot saimnieciskās dzīves plānveida attīstības nepieciešamību.²⁶⁷ Bez plašāka konteksta šī nostādne parādījās LTA Ugunskrusts deklarācijās, kas, atzīstot arodu priekšstāvniecību kā laikmeta jauno principu, norādīja, ka arodu organizāciju priekšstāvju sanāksme būs tā, kas nāks tagadējā parlamenta vietā,²⁶⁸ secinot, ka tādējādi "pie noteicošā vārda nāktu taisnīgais zemnieks, jo viņu Latvijā ir 73%"²⁶⁹.

3.2.5. Aktīvais nacionālisms

Visas minētās nostādnēs un idejas, savā kopumā veidojot aktīvā nacionālisma ideoloģijas saturu, tajā pašā laikā pamatoja un formulēja ideoloģijas teorētisko pamatprincipu – aktīvo nacionālismu kā noteiktu jēdzienisku kategoriju. Koncentrēti formulējot aktīvā nacionālisma izpratnes būtību, ideoloģijas pamatpostulāts un vienlaikus visa strāvojuma pastāvēšanas pamatojums un vadmotīvs bija tēze, ka pastāvošais sabiedriski politiskās iekārtas modelis – 18. novembra republika – neatbilst vai drīzāk ir pretrunā ar latviešu nacionālajām interesēm. Konkrētajā situācijā tā ne tikai nenodrošina, bet atsevišķos aspektos pat kavē pilnvērtīgu nācijas saimniecisko, politisko un kultūras attīstību, tādējādi apdraudot gan nācijas, gan arī pašas valsts pastāvēšanu. Aktīvā nacionālisma spriedumos valsts bija neapšaubāms latviešu nacionālo centienu sasniegums un augstākā vērtība, taču 18. novembra konkrētā republika bija tikai formāla, nevis saturiska vērtība. Pirmkārt, tā ir neatbilstoša sabiedrības politiskajai kultūrai un vispirms sabiedrības un politiķu pienākumu un tiesību samēra izpratnei, ko apliecināja, piemēram, nepamatotie streiki. Otrkārt un galvenokārt, šis valsts nedabiskā, aizgūtā forma izrādījusies pārlietu liberāla, un konkrētajos sociāli un nacionāli spēcīgi fragmentētās un neviendabīgās sabiedrības apstākļos tā ir ne tikai nenacionāla, bet pat antinacionāla. No tā izrietēja aktīvā nacionālisma spriedumi par aktuālo situāciju un katra valsts un tautas patriota uzdevumu: pasaules kara Brīvības cīņas bija beigušās ar valsts dibināšanu, taču pastāvošā valsts nebija patiesais tās izcīnītāju centienu piepildījums – un tāpēc cīņa ir jāturpina, ievadot Brīvības cīņu otro posmu. Aktīvajam nacionālismam šajā kontekstā vajadzēja vienlaikus kļūt gan par nacionālās pašapziņas "raugu" un jaunu nacionālo ideālu nesēju, gan par priekšpulku, kas būtu gatavs cīnīties un vest cīņā visus, kuriem valsts un nacionālās intereses patiešām ir pirmajā vietā.

Pie šādas aktīvā nacionālisma izpratnes strāvojums nonāca tikai 30. gadu sākumā pakāpeniskas uzskatu radikalizēšanās rezultātā, un šīs nostādnēs praktiskajās nostādnēs tās iekšējie akcenti laika gaitā būtiski mainījās. 20. gadu vidū, uzskatot, ka pastāvošā valsts vara un politiskā iekārta savos principos ir nacionāla un valdošo aprindu stingrākai nacionālai politikai ir nepieciešams tikai atbalsts, aktīvais nacionālisms par galveno uzdevumu izvirzīja nepieciešamību mainīt situāciju, vēršoties vienīgi pret noteiktām sabiedrības grupām, kam bija jādod vajadzīgais pretspars un jāierāda tām pienākošās vieta. Tikai vēlāk, pieaugot neapmierinātībai ar atsevišķiem valdības soļiem un Saeimas likumdošanas praksi, aktīvais nacionālisms arvien noteiktāk deklarēja pastāvošās valsts varas neatbilstību nacionālajām interesēm, nonākot galu galā pie sprieduma, ka stāvokļa labošanai ir nepieciešams mainīt pašu politisko iekārtu.

3.2.6. Otrā plāna idejas

Iepriekš iztīrītās idejas, kas pamatoja un formulēja aktīvā nacionālisma pastāvēšanas nepieciešamību un mērķus, bija ideoloģijas pamatnostādnēs un veidoja aktīvā nacionālisma kā teorētiskas koncepcijas kodolu. Pārējās ideoloģijas nostādnēs, kas atšķirībā no pamatidejām bija fragmentāras un kuru parādīšanās bija cieši saistīta ar subjektīviem nosacījumiem – konkrēto situāciju vai konkrēta cilvēka uzskatiem –, bija otrā plāna idejas. To trūkums, tāpat kā to esamība varētu palikt neievērota un nopietni neietekmētu ideoloģijas saturu kopumā, tomēr divas no tām pelna sevišķu uzmanību.

3.2.6.1. Neomonarhisms

Monarhisms un monarhijas politiskie ideāli nekādā gadījumā nebija aktīvā nacionālisma uzskatiem tuvi. Tās nebija raksturīgas idejas un vērtības, un, tāpat kā absolūtais vairākums Latvijas politisko spēku, arī aktīvais nacionālisms demonstrēja krasi noraidošu attieksmi pret jebkādam monarhisma izpausmēm un spēkiem.²⁷⁰ Taču, pieklusinot monarhisma konkrēto politisko saturu un neizbēgamo impērisma pieskaņu, nevar noliegt, ka noteikts monarhisma idejas blakusaspekts, tāpat kā tā ētiskie un kristīgās morāles principi, vismaz dažās Latvijas sabiedrības aprindās likās pievilcīgs. Simpātijas pret monarhisma ideju bija saistītas ar krasi noliedzošo attieksmi pret Krievijas padomju režīmu, un to piesauca tālejoši, bet nereāli šī režīma gāšanas plānu kaldināšanā.²⁷¹ Kā ētiska vērtība monarhisms bija vārdā nenosaukta un drīzāk pastarpināta kategorija spriedumos par sabiedrības kultūru pretstatā liberālās demokrātijas līdznestai morāles brīvībai. Šajos spriedumos monarhisma politisko saturu neaiztika, un tas tikai vēlreiz uzsvēra sabiedrības noraidošo attieksmi. Tāpēc vēl jo negaidītāka aktīvā nacionālisma ietvaros 20. gadu beigās bija savdabīgas un

ar līdzšinējām aktīvā nacionālisma nostādnēm šķietami nesavienojamas neomonarhisma koncepcijas parādīšanās.

Jaunās koncepcijas pirmsākumi meklējami 20. gadu sākumā, kad valsts ārējās drošības vārdā izskanēja ierosme par vairāku valstu apvienības nepieciešamību. Pirmo reizi šo ideju iztīrāja 1923. gadā publicētā bijušā Kalpaka bataljona majora Lāčplēša Kara ordeņa kavaliera J. A. Liberta brošūra "Bez 5 minūtēm divpadsmit!". Uzsverot latviešu un lietuviešu kopīgo vēsturi, līdzīgo likteni un kopdarbības piemērus, kas, pēc autora domām, ir pietiekams pamats, lai runātu par "ļoti stipru rāsas kopsajūtu,"²⁷² J. A. Liberts proponēja ideju par Latvijas–Lietuvas Vienības jeb Baltu Kopvalsts dibināšanu. Šis Kopvalsts nepieciešamību viņš pamatoja ar ārējiem draudiem, kas vienlīdz spēcīgi nāk gan no Vācijas, gan Krievijas, taču konkrētājā situācijā, kad tās pagaidām pašas ir vājas, vislielākos draudus viņš saskatīja Polijas interesēs.²⁷³ Tāpēc pirmajā vietā Vienības principos bija izvirzīta vienotas armijas un flotes radīšana un kopēji ārlietu, finanšu un satiksmes resori. Vienības politisko raksturu J. A. Liberts necentās īpaši iztīrāt, paredzot kopējas politiskas robežas izveidošanu (bet atstājot administratīvo robežu) un Vienības Padomi pārvaldei ar iespējamu kopēju valsts galvu.²⁷⁴ Zīmīgi, ka šajā projektā ne reizi nebija minēts monarhijas vārds, un visai neskaidrais, tikai starp citu skartais Vienības politiskais saturs lika noprast tā šķietami otršķirīgo un drīzāk formālo nozīmi jaunās etnokrātiskās un vispirms aizsardzības interešu diktētās Kopvalsts pamatprincipos. 20. gadu vidū šī Baltu Kopvalsts ideja sabiedrībā neguva plašāku atsaucību, tāpēc, atturoties no savu uzskatu atklātas deklarēšanas, par tās piekritēju galveno auditoriju turpmākajos gados kļuva no 1924. gada ikgadējie latvju–lietuvju tuvināšanās kongresi.

Plašākai sabiedrībai Latvijas rojālisti par sevi atgādināja 20. gadu beigās, kad pēc ilgākas gatavošanās viņi paziņoja par lēmumu dibināt politisku organizāciju. Te pirmo reizi atklājās neomonarhisma saikne ar aktīvo nacionālismu, jo jaunās organizācijas rīkotāja lomā uzstājās bijušais Nacionālā kluba biedrs un Nacionālistu kluba valdes loceklis A. Lauris. Šajā laikā bija noskaidrojušās neomonarhisma politiskās kontūras un izkristalizējušās galvenās pretrunas un domstarpības. Pirmais diskusiju priekšmets, kā pārskatā par "Baltijas ķēniņvalsts jautājumu latvju presē" norādīja šīs idejas atbalstītāji, bija iespējamās valsts teritoriālie apjomi. Latvijas un Lietuvas apvienībai bija visai spēcīga motivācija un pamats, bet Baltkrievija kā varbūtējais trešais Vienības loceklis daudzus izraisīja iebildumus.²⁷⁵ Latvijas rojālistu iecerētā jaunā politiskā organizācija šajā jautājumā izturējās nogaidoši, deklarējot Latvijas un Lietuvas apvienošanu vienā konstitucionālā vienībā – Baltijā, kas tālāk paplašinātos arī ar Baltkrieviju.²⁷⁶ Principiālākas bija domstarpības par iespējamās Vienības troņa kandidātiem, kam īpašu nozīmi piešķīra lēģitīmistī, kuri arī pašas Troņa padomes darbības uzsākšanu tieši saistīja ar tās atzīšanu no "cara Kirila Vladimiroviča"²⁷⁷. Šīs pretrunas tikai vēl vairāk parādīja nepieciešamību pēc konkrētas organizācijas, un

1929. gadā Latvijas rojālisti šķita jau pietiekami sagatavojušies, lai pieteiktu savas politiskās pretenzijas atklātībai. Salīdzinājumā ar 20. gadu vidu viņu deklarācijas par Baltijas ķēniņvalsti 1929. gadā bija kļuvušas daudz noteiktākas, tomēr centieni izvairīties no tiešām asociācijām ar monarhismu bija saglabājušies. Visspilgtāk to apliecināja lēmums atteikties no iepriekšējā nodoma atjaunot monarhistisko Latviešu Tautas partiju, izvēloties tīri politisku, bet arī neko neizsakošu Satversmes grozītāju apvienības nosaukumu. Tiešāki, tomēr vēl arvien piesardzīgi Latvijas rojālisti bija arī savā politiskajā programmā, norādot, ka "valsts augstākās varas sadalīšanas jautājumu starp valsts galvu, ideju nesēju partiju un plašu tautas pārstāvību" apvienība grib atrisināt pēc Itālijas valsts iekārtas parauga,²⁷⁸ taču tā arī neminot konstitucionālās monarhijas vārdu.

Trešais un pēdējais neomonarhisma piekritēju mēģinājums piesaistīt sabiedrības ievērību bija 1933. gadā publicētais Latviešu Naciokrātu partijas deklarācijas izklāsts,²⁷⁹ uz kura idejisko saikni norādīja tikai atsevišķas nostādnes un aiz vispārīgajām deklarācijām patiesībā bija grūti atpazīt to idejisko pirmsākumu. Atšķirībā no iepriekšējām nostādnēm partijas deklarācija bija radikāla, paredzot ne tikai "svešautiešu un nodevēju" zemes piederumu un neapstrādāto zemju atsavināšanu un sadalīšanu latviešiem un visu valsts, pašvaldību un armijas virsnieku amatu pieejamību vienīgi latviešiem, bet arī pasludinot privātīpašuma un visu cilvēka tiesību un brīvību pakārtošanu nācijas interesēm – "cik tas nācijai derīgi"²⁸⁰. Valsts politisko attīstību partija saistīja ar pastāvošās Satversmes pilnīgu atcelšanu, paredzot "šķiru tiesisku organizēšanu un pārstāvju šķiru Saeimā"²⁸¹. Gandrīz vienīgais, kas Naciokrātu platformā atgādināja par latviešu rojālistu sākotnējām nostādnēm, bija Latvijas un Lietuvas valstiskā vienība, tās pamatā gan izvirzot ne vairs aizsardzības vai saimniecisko, bet pirmkārt nacionālo aspektu, kas, apvienojot latviešus, latgaliešus un lietuviešus "vienā lielnācijā un valstī", radītu vienas "aistu nācijas" spēku preti Eiropas tautām.²⁸² Izteikta pretenciozos formulējumos, šī Naciokrātu partijas programma bija ļoti deklaratīva, un salīdzinājumā ar 20. gadu teorētiskajiem centieniem tā bija zaudējusi savu galveno idejisko asi un atstāja saraustītas kompilācijas iespaidu, appliecinot neomonarhisma idejisko sabrukumu.

Parādījies kā fragmentārs dažu, ļoti šauru un savās iespējās ierobežotu, ar aktīvā nacionālisma vārdu saistītu aprindu ieguvums, savas teorētiskās izstrādes visizvērstākajā formā 20. gadu beigās neomonarhisms bija viena no visīpatnējākām un Latvijas apstākļos arī ekstravagantākām teorētiskām koncepcijām. Sabiedrības apziņā nostiprinājušies vēsturiskie priekšstati, ko vēl vairāk pastiprināja "mūsu patentētās republikāņu preses"²⁸³ attieksme, gan saturā, gan formā ierobežoja šīs koncepcijas pilnvērtīgu attīstību. Galu galā tas kļuva par galveno iemeslu šīs idejas atmiršanai 30. gadu sākumā, taču pat ierobežotā veidolā neomonarhisms atspoguļoja sabiedrības idejiskās dzīves procesus un centienus. Aplūkojot neomonarhisma vietu aktīvā nacio-

nālisma teorētiskajos uzskatos, ir nepieciešams vēlreiz uzsvērt, ka, pastāvot noteiktai organizatoriskai un biedru sastāva saiknei, neomonarhisms nekādā gadījumā nav aktīvā nacionālisma ideoloģijas elements. Neomonarhisms bija patstāvīga teorētiska koncepcija, kuras atsevišķas nostādnes, sevišķi par ārējo politiku un Baltijas valstu vienotību, bija vairāk vai mazāk tuvas aktīvajam nacionālismam.²⁸⁴

3.2.6.2. Attiecības ar kristīgo reliģiju un Baznīcu

Aktīvā nacionālisma teorētiskajās nostādnēs ticības un Baznīcas²⁸⁵ jautājumi, kaut arī skarti, nebija plašāk iztirzāti un akcentēti, tāpēc aplūkot kaut kādu īpašu, teorētiski izvērstu aktīvā nacionālisma politiku sabiedrības garīgās dzīves veidošanā ir grūti. Tajā pašā laikā vairāku Eiropas valstu politiskajos procesos, vienlīdz kā šo valstu dažādo politisko spēku nostādnēs, šiem jautājumiem bija patiešām liela nozīme – un tie noteica vienu no svarīgākajiem jebkura politiska strāvojuma pozīcijas kritērijiem. Šī apsvēruma dēļ būtu nepareizi aktīvā nacionālisma teorētisko uzskatu daļu par Baznīcu atstāt bez ievēribas, un, kaut arī esošajā gadījumā tā nebija pastāvīga ideoloģijas nostādne, tomēr noteiktu attieksmi nepārprotami demonstrēja.

Aktīvā nacionālisma, tāpat kā gandrīz visu Latvijas politisko spēku attieksmi pret Baznīcu 20. gadu sākumā noteica līdzšinējā vēsturiskajā attīstībā izveidojušies sabiedrības priekšstati. Pirmskara apstākļos latviešu sabiedrības uztverē Baznīca (evanģēliski luterāniskā Baznīca) vispirms bija viens no pastāvošās varas galvenajiem balstiem un tāad prettautisks un reakcionārs institūts. Šo attieksmi spilgti apliecināja 1905. gada notikumu antiklerikālais raksturs. Šim spriedumam bija pakārtota gan attieksme pret kristīgo mācību (1905. gada tā saukto baznīcas demonstrāciju raksturs skaidri parādīja, ka Kristus mācību ļoti nosacīti uztvēra kā ētiski morālu vērtību kanonu), gan pret tās sludinātājiem – “melnsvārčiem”. 1. pasaules karš latviešu sabiedrības attieksmi pret Baznīcu krasi diferencēja. Vācu okupācija, 1918. gadā garīdzniecības nosūtītie padevības apliecinājumi Vācijas ķeizaram Vilhelmam II un A. Niedras valdība 1919. gadā vēl vairāk nostiprināja sabiedrības antiklerikālos noskaņojumus Latvijā, savukārt bēgļu aprindās Krievijā latviešu mācītāji kļuva par būtisku sabiedriskās dzīves nepieciešamību, uzturot un iedvesmojot bēgļu nacionālās kopības garu.²⁸⁶ Šī diferenciācija kļuva acīm redzama, sākoties bēgļu atgriešanās kustībai, un visatklātāk iezīmējās tieši politiskajos procesos. Atspoguļojot sabiedrībā valdošos noskaņojumus, Latvijas pirmo valdību politika, kaut arī netieši un atklāti neformulēti, tomēr objektīvi nepārprotami vērsās pret Baznīcu. Triecienu mācītāju un Baznīcas draudžu materiālajam stāvoklim deva agrārreforma,²⁸⁷ bet ticības mācības izslēgšana no obligātajiem skolas mācību priekšmetiem (un, starp citu, arī aizliegums mācītājiem ietekmēt vēlētajus Saeimas vēlēšanās) krasi ierobežoja Baznīcas sabiedrisko lomu.²⁸⁸ Turpretī bijušie bēgļu mācītāji, svešatnē raduši jaunu savas misijas piepildījumu, dzimtenē nevēlējās samierināties ar jaunās valsts Baznīcai

atvēlēto vietu un lomu. Paļaujoties uz savu autoritāti, 20. gada sākumā tie dibināja Kristīgi nacionālo partiju, kas jau Satversmes sapulcē ieguva trīs mandātus. Tieši bijušo bēgļu mācītāju darbība sāka iezīmēt pavērsienu latviešu sabiedrības attieksmē pret Baznīcu, padarot to par vismaz respektējamu sabiedriskās dzīves sastāvdaļu.

Atšķirībā no citu Latvijas sabiedriski politisko spēku 20. gadu deklarācijās vairāk vai mazāk izteiktā viennozīmīguma, Nacionālā kluba iezīmētā aktīvā nacionālisma nostāja pret Baznīcu līdz pat 1926. gadam atspoguļoja savdabīgu duālismu, kura pamatā bija principiāls nosacījums. Konkrētajā situācijā Baznīca un aktīvais nacionālisms vispirms bija saturā un mērķos dažādas, tomēr nenoliedzamas opozīcijas strāvas attiecībā pret pastāvošo realitāti. Šo objektīvo tuvību vēl vairāk pastiprināja uzskatu sakritība, kas kristīgos nacionālistus un viņu pārstāvētās Baznīcas aprindas, no vienas puses, un aktīvo nacionālismu, no otras puses, padarīja par neizbēgamiem sabiedrotajiem. Aktīvā nacionālisma un Baznīcas attiecības tuvināja arī tas, ka aktīvā nacionālisma principiālā antipartejiskuma dēļ starp tiem nepastāvēja elektorāta pretrunas. Visbeidzot, uzskatu un interešu kopība likumsakarīgi parādījās arī aktīvā nacionālisma biedru sastāvā, organizāciju sarakstos, piemēram, bija teoloģijas studenti J. Priede, mācītāji V. Sanders, A. Skrodels u.c.

Šo apstākļu un nosacījumu ietekmē aktīvā nacionālisma attieksmei pret Baznīcu bija jāatrod vidusceļš, kompromiss starp sabiedrības sekulāriem noskaņojumiem, 1924. gada A. Niedras prāvas gaisotnē visnotaļ reālo iespēju iemantot "reakcionāru" slavu un saviem objektīvajiem domubiedriem. 20. gadu pirmajā pusē plašākas sabiedrības neiecietība vēl arvien bija pārāk liela, tāpēc līdz 1926. gadam aktīvā nacionālisma nostādnes neformulēja savu attieksmi pret Baznīcu, noteikti un pat demonstratīvi izvairoties no jebkādām deklarācijām. Laikā, kad 1923. gada tautas nobalsošana un vēl jo vairāk A. Niedras prāva visiem Latvijas sabiedriski politiskajiem spēkiem prasīja savas pozīcijas deklarēšanu, LNK klusēšanu un deklarēto "absolūto neitralitāti"²⁸⁹ citādi kā par demonstratīvu apzīmēt nevar. Vienīgā bija pastarpināti paustā attieksme, kritizējot sociāldemokrātus – bezdievjus un viņu jaunatnes "maitāšanas" politiku skolās.²⁹⁰

Atteikšanās formulēt savu nostāju 20. gadu vidū jau bija ieguvusi principiālu raksturu, un negaidītais pavērsiens aktīvā nacionālisma nostājā 1926. gada sākumā bija ne tik daudz iekšējās uzskatu attīstības atspoguļojums kā atbilde uz vispārējiem procesiem un vispirms uz gandrīz vienlaicīgajiem jaunās nacionālās reliģijas atjaunotāju kustības jeb E. Brastiņa dievturu un teoloģijas doktora J. Sandera ticības reformēšanas centieniem.²⁹¹ Vērtējot notikušo pavērsienu, abu jauno ticības strāvojumu centienos ir skaidri jānošķir to politiskais aspekts – tas, kas šajos centienos bija tuvs un pievilcīgs aktīvā nacionālisma uzskatiem, – no to reliģiskā satura, kam aktīvo nacionālistu spriedumos drīzāk bija pakārtota, otršķirīga vieta un nozīme. Galvenais un noteicošais jauno ticības strāvojumu vadmotīvs bija kristietības no-

liegums, kura pamatā bija kristietības kanonu un plašākā nozīmē visas kristīgās tradīcijas ciešā saikne ar ebreju tautas vēsturi. Tieši ar uzstāšanos pret ebrejisko "sarkano internacionāli" šajā mērķu kopībā bija saskatīta galvenā saikne starp reliģiju un patriotismu.²⁹² Salīdzinot J. Sandera un E. Brastiņa uzskatus par kristietību, tālāk savā nolīgumā gāja senlatvju reliģijas atjaunotāji, apgalvojot, ka kristietisms ir maz iespaidojis latviešus, par ko liecinot dainas, kur Kristus nav minēts gandrīz ne reizi.²⁹³ Jautājumā par pašu senlatviešu reliģijas saturu aktīvā nacionālisma oficiozos lasāmie spriedumi bija visai atturīgi, kas tikai atspoguļoja vispārējās pretrunas dievturu uzskatos un par ko lika domāt divainais uzskats, ka kristietisms var papildināt senlatvju reliģiju. Skaidrs bija tikai viens: "vienprātīgais galaslēdziens ir, ka nacionālā reliģija nepieciešama."²⁹⁴ Ar šo konstatējumu arī noslēdzās aktīvā nacionālisma spriedumi 20. gados.²⁹⁵

Reliģijas un ticības jautājumi aktīvā nacionālisma dienaskārtībā atgriezās 30. gadu sākumā, taču atšķirībā no iepriekšējā laikmeta tagad bija izkristalizējušās ne tikai dievturu un kristietības reformatoru pozīcijas, bet arī noskaidrojušās to principiālās domstarpības, kas vairāk vai mazāk atspoguļojās abu šī laika nopietnāko aktīvā nacionālisma organizāciju nostādnēs. Tā kā J. Sandera pārstāvētais reformatoru novirziens, vērsoties pret noteiktiem kristietības kanoniem, nenoliedza kristietību kā tādu (J. Sandera uzskatu kodols, žurnālista J. Kārklīņa vārdiem, bija "Jauno Derību atbrīvot no Vecās, to atstājot tiem, kam tā pieder"²⁹⁶) un apliecināja piederību vispārējām universālām vērtībām, tā nostādnes bija acīm redzami tuvākas J. Štelmahera partijas pozīcijai. Tāpēc bija likumsakarīgi, ka ALNSP izvirzītajā Baznīcas reformēšanas programmā, kas atzina Baznīcas uzturēšanu no valsts, reliģijas mācību kā obligātu skolas mācību priekšmetu un mācītāju augstu tikumību kā vienu no svarīgākajiem principiem, kaut arī tieši nenorādot uz J. Sandera uzskatu pēctecību, bija prasība radikāli pārredīgēt visu Veco Derību, kur valda "kaila jūdu vēsture un āriešiem nepiemērotā viņu morāles izpratne"²⁹⁷. Ugunskrustam, kura nostādnēs daudz spēcīgāka bija nacionālās īpatnības prioritāte, tuvāka bija E. Brastiņa dievturība,²⁹⁸ saskatot tajā vēl vienu tautas vēsturiskās misijas apliecinājumu un paziņojot: "Mūsu tautas dižais Dieva uzliktais uzdevums ir atjaunot āriski latvisko reliģiju, lai nodotu to atpakaļ āriskai Eiropai. Tā ir tiešām varena kultūras misija visaugstākā nozīmē."²⁹⁹

Aktīvajam nacionālismam bija sava pozīcija reliģijas un Baznīcas jautājumos, tomēr tā nebija atsevišķa nostādne pašas ideoloģijas ietvaros, bet tikai reakcija uz sabiedriskās dzīves procesiem un plašākiem idejiskiem centieniem.

Apkopojot spriedumus par aktīvā nacionālisma ideoloģiju kopumā, nobeigumā ir jāaplūko divi jau skarti, bet šoreiz plašākā kontekstā izvirzīti jautājumi. Ir jāizvērtē ideoloģijas saturs un raksturs salīdzinājumā ar citu valstu radniecīgu strāvojumu

idejiskajiem centieniem un jānoskaidro ideoloģijas loma strāvojuma attīstībā un tās nozīme plašākā Latvijas sabiedriskās dzīves procesu kontekstā.

No ideoloģijas attīstības un konkrēto nostādņu satura izriet vairāki būtiski secinājumi. Kā liecināja aktīvā nacionālisma teorētisko deklarāciju saturs, kaut arī paužot atsevišķas Latvijas apstākļos mazpamatotas un neorganiskas idejas, kas deva iemeslu runāt par aizņēmumiem, ideoloģijas principiālais saturs un pamatnostādnes – vērsšanās pret Krievijas un Vācijas ietekmēm un uzstāšanās pret svešautiešu, arī vāciešu un poļu pretenzijām un latgaliešu īpatības centieniem – tomēr bija piederīgas un izrietošas no konkrētiem Latvijas apstākļiem. Šīs nostādnes, tāpat kā acīm redzamā pakāpenība uzskatu (kas sevišķi spilgti parādījās parlamentārisma noliegumā) attīstībā, ļāva apgalvot, ka aktīvais nacionālisms bija nacionāla un Latvijas apstākļos izaugusi ideoloģija. Tā kā nevienai ideoloģijas nostādnei nebija iestrādes pirmskara latviešu sabiedriskajā domā, var pamatoti apgalvot, ka aktīvā nacionālisma ideoloģijas pirmsākumi meklējami tieši Latvijas konkrētajā pēckara situācijā un nosacījumos.³⁰⁰ Salīdzinājumā ar radniecīgiem strāvojumiem aktīvajā nacionālismā nebija un visā pastāvēšanas laikā neparādījās ārējas ekspansijas un revanša idejas.³⁰¹ Ideoloģijā gandrīz nebija vadonības kā teorētiskas kategorijas aizmetņu (vienīgais izņēmums – J. Štelmahera vadītā partija kļuva par ironizēšanas priekšmetu), apliecinot, ka strāvojuma līderi vadījās no Latvijas apstākļu realitātes, nevis burtiski sekoja svešiem paraugiem.

Izaugusi pēckara realitātē, aktīvā nacionālisma ideoloģijā maz vietas bija iracionālajam – tādiem jēdzieniem kā tautas dvēsele un tautas gars. Savas nostādnes pamatojot praktiskās dzīves piemēros, tā savas pastāvēšanas laikā palika visai racionāla ideoloģija. Šajā nozīmē aktīvais nacionālisms bija drīzāk revolucionāra nekā konservatīva ideoloģija, kas savas vērtības atrada nevis tautas pagātnē, bet pēckara laikmeta vispārējās idejās un atziņās. Izvērtējot aktīvā nacionālisma skatījumu uz valsts un sabiedriskās dzīves procesiem un tā iezīmētās alternatīvas saturu, ir jāuzsver, ka aktīvais nacionālisms bija izteikti politiska ideoloģija. Ideoloģijas politiskā programma bija pati spēcīgākā, un arī saimniecisko, sociālo un citu sabiedrisko jautājumu izpratne parasti tika novirzīta politiskajā sfērā. Visā pastāvēšanas laikā ideoloģijā gandrīz nebija noteiktas saimnieciskās attīstības programmas. Lielāku uzmanību aktīvais nacionālisms pievērsa pozīcijai sociālos jautājumos, tomēr pretrunīgais deklarativisms lika apšaubīt izpratni par tās praktisko piepildījumu. Taču, esot politiska ideoloģija, pretrunīgums un nekonsekvence raksturoja arī aktīvā nacionālisma politisko programmu, kur noteicošais bija strāvojuma ideologu un pirmo personu skaidras izpratnes trūkums. Pieņemis opozīcijas statusu un arvien vairāk nostiprinot kritikas argumentus, aktīvais nacionālisms nebija radījis skaidru un pēctecīgu pozitīvo programmu, nopietni apšaubot strāvojuma gatavību paša deklarēto skaļo lozungu reālam piepildījumam un tā gatavību iespējamai praktiskai politiskai līdzdalībai.

Tā kā aktīvais nacionālisms iekļāvās plašākās pēckara Eiropas politiskās attīstības tendencēs, atsevišķi ir jāaplūko ideoloģijas nostādnēs ietvertā aktīvā nacionālisma nostāja jautājumā par nācijas vai valsts prioritāti.³⁰² Ietilpstot Austrumeiropas valstu strāvojumos, kur nacionālajam aspektam bija īpaša nozīme, arī aktīvā nacionālisma teorētiskos centienos liela vieta bija nacionālajam principam, tomēr latviešu sabiedrības līdzšinējās tolerances un spēcīgo demokrātisko noskaņojumu kontekstā ideoloģijas nacionālisma kategorija salīdzinājumā ar citu valstu strāvojumiem bija visai mērena, bez krasām galējībām. Īpatnējā “svešautiešu” kategorijas izpratne un ļoti ierobežotās rasu idejas atskaņas liecināja, ka aktīvā nacionālisma ideoloģijā nācijas ideja bija ļoti būtiska, bet ne absolūta vērtība. Lielāks pamats bija apgalvot, ka gandrīz fiziski sajūtamā Krievijas robežas tuvuma un Vācijas draudu priekšā ideoloģijas galvenā vērtība un prioritāte bija valsts ideja, tās vārdā liekot pieklusināt arī pret mazākumtautībām vērsto kritiku.

Aplūkojot ideoloģijas lomu un nozīmi, tās vērtējumā ir nepieciešams ņemt vērā diferenciāciju, nošķirot dažādiem atskaites kritērijiem atbilstošus skatījumus. Ne-raugoties uz teorētiskās izstrādes trūkumiem, ideoloģiju kopumā varēja uzskatīt par patstāvīgu un pietiekami konceptuālu uzskatu sistēmu, par ko liecināja savu uzskatu paušanai pakāpeniski izkoptā un kultivētā ideoloģijas terminoloģija. Tādi formulējumi kā “aktīvisms”, “neiecietība”, “latvju tautas naidnieki”, “nacionālā diktatūra” un citi termini aktīvā nacionālisma teorētiskajās nostādnēs bija ieguvuši īpatnēju, tikai strāvojumam raksturīgu izpratni, un ar laiku tie kļuva par pašsaprotamām jēdzieniskām kategorijām ideoloģijas leksikonā. Nevar noliegt, ka ideoloģija piedāvāja noteiktu, labāk vai sliktāk izstrādātu, bet patiešām savdabīgu un vērā ņemamu sabiedrības attīstības alternatīvu. Tas, ka aktīvā nacionālisma teorētisko uzskatu veidošanā piedalījās un ar to bija saistīti vairāki 20.–30. gadu ievērojami latviešu publicisti un pilsonības ideologi – E. Blanks, K. Merts, A. Kroders, J. Dāvis, Ā. Šilde –, strāvojuma nostādnēm un visai ideoloģijai deva plašāku, pāri šauriem politiskiem principiem stāvošu raksturu un nozīmi.

Aktīvā nacionālisma ideoloģija nenoliedzami ietekmēja sabiedrības uzskatus un iekšpolitiskos procesus, atspoguļojoties citu politisko spēku programmās un valsts institūtu lēmumos, bet īpaši skaidri parādoties 30. gadu sākumā arvien pieaugošajā tendencē reformēt parlamentārismu. Tomēr visbūtiskākā ideoloģijas ietekmes izpausme bija tā, ka, lai arī netieši un konkrētajos apstākļos drīzāk pret paša gribu, aktīvais nacionālisms bija sagatavojis sabiedrisko domu un idejisko augsni 1934. gada 15. maija režīmam, par ko liecināja jaunā režīma centieni atbrīvoties no visām atmiņām, kas varētu atgādināt un dotu pamatu meklēt nevēlamas konsekvences režīma idejiskajos pamatos. Tādējādi aktīvā nacionālisma ideoloģijai bija tiešām ievērojama loma un ietekme, tomēr ir kāds aspekts, kas lika kritiski aplūkot ideoloģijas lomu paša strāvojuma ietvaros.

Tā ir paradoksāla kopsakarība starp teorētisko uzskatu izstrādes limeni un strāvojuma atsevišķo organizāciju sasniegumiem. Kaut arī laiku pa laikam mēģinājumos uzsvērt strāvojuma pretenzijas bija vērojami nopietnāki teorētiskās izstrādes centieni un skanēja nožēla par izvērstas ideoloģijas trūkumu, praksē tieši organizācijas ar nopietnām idejiskām pretenzijām, kā Latvijas sargi un ALNSP, nespēja piesaistīt plašāku atbalstītāju loku un neguva sabiedrības atsaucību. Tieši otrādi, lielākā ietekme un uzplaukums aktīvā nacionālisma ietvaros bija tām organizācijām (LNK, LTA Pērkonkrusts), kuru pastāvēšanā nopietniem teorētiskiem centieniem nebija būtiskas nozīmes. Šī īpatnējā sakarība, ka ideoloģijas izstrādei aktīvā nacionālisma organizāciju praktiskajos sasniegumos nebija ne galvenā, ne noteicošā nozīme, atklāj kādu svarīgu šķautni spriedumos par ideoloģijas saturu, izvirzot ciešo saikni starp ideoloģiju un strāvojuma biedru sastāvu. Konkrēto organizāciju sasniegumi rādīja, ka strāvojuma pozīcijai tuvās sabiedrības aprindas bija gatavas uzņemt lozungus, bet tās nevēlējās un nebija gatavas nopietnai teorētiskai analīzei un izpratnei. Tāpēc arī K. Merta centieni strāvojumā piedzīvoja tik īsu uzplaiksnījumu. Tas ir būtisks secinājums, izvērtējot aktīvā nacionālisma ideoloģiju un visa strāvojuma pastāvēšanu, liekot ņemt vērā ļoti niansēto mijiedarbību starp idejām, kas piesaistīja biedrus, un biedru sastāvu, kas noteica ideju saturu.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ LNK statūtu 1. punkts // Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 3724. f., 1. apr., 5314. l., 108. lp. Līdzīgi šī doma bija formulēta arī citu organizāciju statūtos, piemēram, Latvju Nacionālās kustības statūti paredzēja "modināt, sekmēt, audzināt un izkopt", Latvju Nacionālrevolucionārais klubs – "vest idejisku cīņu", Jaunā Latvija – "izkopt apziņu".
- ² Ideoloģijas pretrunīgumu iezīmēja jau 1923. gadā publicētais A. Malienieša darbs "Fašisms", kur, atzīmējot, ka "fašistiem gandrīz nekur nav noteiktas programmas", autors to skaidroja ar centieniem meklēt piekritējus dažādās šķirās, tāpēc fašisma ideoloģijai "vispirms jāizmeklē tādi lozungi, kurus var tulkot, kā patīkas" (*Malienietis A. Fašisms. – R., 1923. – 14., 15. lpp.*).
- ³ Vienotas uzskatu sistēmas trūkuma pamatojums sāka izkristalizēties Nacionālistu kluba 1926. gada spriedumos. K. Merts vēl pirms gada runāja par noteiktas ideoloģijas nepieciešamību, un to atzina arī no kluba aizgājušie Latvijas sargi, bet Nacionālistu kluba paraugs I. Pones Itālijas ceļojuma iespaidā 1926. gadā bija itāļu fašisma prakse. Fašisti esot ķērušies pie radoša darba, "nemocīdami daudz savas galvas ar visādu "labu", "pareizu" un vispusīgu teoriju izdomāšanu" (Četri gadi fašistu varas // *Izšķiries. – 1926. – 28. okt.*). Līdzīgi šī doma izskanēja, atbildot uz runām par fašisma draudiem: "Sociālisti nekādi nevar izprast, ka tā kustība, kuru mēdz apzīmēt par fašistisko, visumazāk nodarbojās ar dogmu kultu, ar reālās dzīves apcirpšanu un iespīlēšanu noteiktās formulās" (Fašisma "sausmas" // *Turpat. – 1927. – 20. janv.*). Visplašākais pamatojums noteiktas ideoloģijas trūkumam bija dots 1930. gadā publicētajā E. Tīrumnieka darbā, savu spriedumu pamatā liekot B. Musolīni uzskatus, ka "ikviena kustība,

- ikviena partija, kura sāk strādāt pēc sausas teorijas, pati drīz sastingstot" (*Tīrumnieks E.* Aktivie nacionālisti. – R., 1930. – 10. lpp.).
- ⁴ Izteiksmīgākais piemērs ideoloģijas akcentu maiņai aktuālo interešu vārdā bija jau no 20. gadu vidus aktīvajam nacionālismam raksturīgā Saeimas kritikas mikstināšana jaunu vēlēšanu priekšvakarā, lai tūlīt pēc vēlēšanām, kas, viņuprāt, atkal nebija devušas gaidīto rezultātu, kritika nekavējoties strauji pieaugtu (sk., piemēram: Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 11. sept., 9. okt.; Dzimtā Zeme. – 1928. – 20. sept.; 1929. – 24. marts).
- ⁵ To, ka aktīvā nacionālisma organizācijas meklēja iespēju savu uzskatu pamatošanai izmantot sabiedrībā pazīstamu cilvēku spriedumus un atsaukties uz tiem, spilgti apliecināja J. Štelmahera organizācijas piemērs. 1933. gadā oficiāls "Zilais Ērglis" skaļi paziņoja, ka dzejniecei Aspazijai nacionālsociālisma "ideja un kustība esot simpātiska", turklāt, pēc viņas vārdiem, "arī Rainis vēl pirms Hitlera uzvarām vairākos rakstos un vēstulēs minējis nacionālsociālismu kā nākošo ceļu, pa kuru neizbēgami ies visas tautas. Šī kustība došot jaunu atdzimšanu un patiesu taisnību ļaužu dzīvē" (Ko saka dzejn. Aspazija par nacionālsociālismu un sociālismu // *Zilais Ērglis.* – 1933. – 22. apr.).
- ⁶ Padziļina šķiru cīņu // *LNK Biļetens.* – 1924. – 16. maijs.
- ⁷ *Dāvis J.* Sociālisma trijotne // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 11. apr.
- ⁸ Cīņas paradoksi // *Ugunskrusts.* – 1932. – 25. sept.
- ⁹ Pirmo reizi aktīvā nacionālisma organizāciju preses oficiālā rasu aspekts ieskanējās 1925. gada septembrī, kad spriedumos par latviešu kultūras vērtībām bija pieminēta "āriešu" kultūra (*V. S.* Kāds vārds par akt. nacionālismu // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 26. sept.). "Āriešu" tautas bija pieminētas arī 1927. gada sākumā pārspriedumos par sociālisma ideju izplatību (*E. L.* Skats tuvākā apkārtnē // *Imantas Gars.* – 1927. – 10. febr.). Tomēr 20. gadu vidū rasu ideja neguva tālāku attīstību.
- ¹⁰ Latvju nacionālsociālisms // *Zilais Ērglis.* – 1934. – 13. janv.
- ¹¹ Ir grūti nopietni uztvert ALNSP oficiālo pārspriedumus par tā sauktās trešās valsts ideju, kas, kā izrādās, "nav tā, ko proklamējis Hitlers Vācijā" (Fašisms, hitlerisms un latvju nacionālsociālisms // *Turpat.* – 1933. – 16. dec.), un patriotiskās deklarācijas rasu jautājumā (Senlatvji – vistīrākā āriešu tauta Eiropā! // *Turpat.* – 1934. – 17. febr.). Šis J. Štelmahera partijas nostādnes izskatījās vēl jo interesantāk viņa paša paustās atziņas kontekstā, ka "mūsu laiks ir raksturīgs, starp citu, arī ar ideju nabadzību un līdz ar to arī ar ideju zagšanu" (*Štelmahers J.* Starptautiskā politiskā orientācija // *Turpat.* – 1933. – 16. sept.).
- ¹² Ar pretrunīgumu un nekonsekvenci, kas raksturīga konkrētu cilvēku uzskatiem, izcēlās aktīvā nacionālisma organizāciju 20. gadu vidū paustā nostāja jautājumā par diktatūru. Vispirms izvirzījās stingras nacionālas varas lozungu, Latvju Nacionālistu kluba galvenais ideologs K. Merts pēc 2. Saeimas vēlēšanām 1925. gada novembrī par centienu mērķi jau pasludināja "iecirkņu vēlēšanu propagandu" (*Merts K.* Ko dos mums nākošie trīs gadi? // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 15. nov.), bet pēc mēneša atkal atgriezās pie nacionālās diktatūras idejas (*Merts K.* Gaitu izbeidzot // *Turpat.* – 20. dec.) un 1926. gada sākumā publicēja programmatisko darbu "Nacionālās diktatūras būtība". Savukārt 1926. gada februārī dibinātie Latvijas sargi, kaut arī sākotnēji vēl pieņemot "stingras nacionālas varas" ideju (*Vidusceļš* // *Turpat.* – 1926. – 14. marts), drīz vien nonāca pie sprieduma, ka diktatūras jau tā ir par daudz un K. Merta deklarētā nacionālā diktatūra būtībā "nav nekas cits kā tas pats aziātiskais boļševisms" (*Mērķi un centieni* // *Turpat.* – 1926. – 11. apr.).

- ¹³ Mūsu uzdevums // LNK Biļetens. – 1924. – 11. apr.
- ¹⁴ LNK 1 gads. – R., 1924. – 14. lpp.
- ¹⁵ Kā cīnīties ar sociālismu? // LNK Biļetens. – 1924. – 9. maijs.
- ¹⁶ Viens no plašākajiem pārsapņēdumiem, kurā bija skarts šis aspekts, bija V. Smarena-Savinska raksts krājumā “Latvju Jaunatne” (*Smarens-Savinskis V. Krievu kultūras iespaids // Latvju Jaunatne. – R., 1924. – 2. d. – 97.–112. lpp.*).
- ¹⁷ *Tīrumnieks E.* Aktīvie nacionālisti. – 11. lpp.
- ¹⁸ *Merts K.* Nacionālisms, strādnieki un sociāldemokrātija // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 9. apr.
- ¹⁹ Četri gadi fašistu varas // Izšķiries. – 1926. – 28. okt.
- ²⁰ Kas ir? Ko grib? Kā darbojas? Pārkonkrusts. – R., 1933. – 18. lpp.
- ²¹ Organizāciju noraidošo attieksmi pret teoriju, iespējams, ietekmēja arī tas, ka līdz ar 1924. gadā iesākušos organizatorisko diferenciaciju aktīvais nacionālisms vairs nebija vienas organizācijas ideoloģija, un šķelšanos rezultātā izaugušo organizāciju idejas monopolizācijas centieni dēļ gandrīz neiespējama ir plašāka visa strāvojuma uzskatu konsekvence.
- ²² Uzsverot, ka dažādu valstu “aktīviem nacionālistiem nav stingri zinātniskas teorijas”, izvērsti šo pozīciju pamatoja E. Tīrumnieks (*Tīrumnieks E.* Aktīvie nacionālisti. – 10.–15. lpp.).
- ²³ Domā tagad šā // Internacionāle. – 1927. – 21. maijs.
- ²⁴ Piemēram, Latvijas sargi 1926. gadā oficiāli slejās pievērsās gan jautājumam par atlīdzības maksāšanu vācu muižniekiem (Kadēļ atlīdzība muižniekiem nav maksājama // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 14. marts), gan Latvijas kuģniecības problēmām (*Jūrnīks.* Mūsu kuģniecības stāvoklis // Turpat. – 27. jūn.) un lielu uzmanību veltīja J. Dāva izvērstai antialkoholisma propagandai (*Dāvis J.* “Sausā” un “slapjā” Latvija // Turpat. – 11. jūl.).
- ²⁵ Tā bija LTA Ugunskrusts 1932. gada augustā izdotā oficiāla devīze.
- ²⁶ Darba ļaudis un aktīvais nacionālisms // Imantas Gars. – 1927. – 7. apr.
- ²⁷ *Cīrulis V.* Kapēc mēs saucam sevi par nacionālrevolucionāriem strādniekiem? // Nacionālrevolucionārs. – 1932. – 10. dec.
- ²⁸ Pirmoreiz plašāki pārsapņēdumi par sievieti un viņas lomu sabiedrībā aktīvā nacionālisma deklarācijās parādījās īsi pirms 2. Saeimas vēlēšanām 1925. gadā (*Ausma.* Latvju sievietei // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 18. sept.). Lai arī tieši šajā laikā aktīvais nacionālisms bija izšķīries par sieviešu klātbūtni savās organizācijās, šī uzmanība vairāk tomēr bija izskaidrojama ar vēlmi piesaistīt sieviešu balsis Saeimas vēlēšanās. Pēc vēlēšanām kluba oficiāls rakstīja, ka sieviešu nodoto balsu rezultāti (viņu balsis vēlēšanās bija mestas atsevišķā urnā) ļāva izdarīt tikai vienu secinājumu, ka sievietes kandidātu sarakstos bija citīgi strīpojušas pašas sievietes (Turpat. – 15. okt.).
- ²⁹ Politikas izpratnes spēcīgo tradicionālo priekšstatu dominanti vēl 20.–30. gadu politiskajā teorijā un šo priekšstatu pašpārliecināto akadēmiskumu attiecībā pret jauno laikmetu visspilgtāk apliecināja Veimāras Vācija, kuras intelektuāļi no saviem filozofiskās pieejas augstumiem ilgi un varbūt pat pārāk ilgi izsmēja, viņuprāt, savā aprobežotajā vienkāršībā plebejisko nacionāl-sociālismu.
- ³⁰ Sagrautās pēckara saimnieciskās dzīves un sociālo problēmu diktētais un nepieciešamais valsts lomas pieaugums bija neizbēgama parādība ne tikai karā zaudējušajās vai vairāk cietušajās valstīs, bet pēckara Eiropā vispār, un šo procesu Francijā atmiņās plaši apraksta E. Erio (sk.: *Эррио Э.* Из прошлого. Между двумя войнами, 1914–1936. – Москва, 1958. – С. 98–136).

- ³¹ Jautājums par fašisma noslēdzošo (*latecomer*) statusu un tā izpausmēm fašisma ideoloģijā Eiropā ir iztirzāts J. Linca salīdzinošajā pētījumā, kas publicēts fašisma problemātikai veltītā rakstu krājumā (sk.: *Linz J. Some Notes Toward a Comparative Study of Fascism in Sociological Historical Perspective // Fascism: A Reader's Guide.* – Cambridge, 1988. – P. 4–8).
- ³² Būtiski ir uzsvērt, ka aktīvais nacionālisms nebija vienīgais valsts liberālisma atstumto un neapmierināto vienotājs un šādu apvienību parādīšanās nebija raksturīga tikai 20. gadu sākumam. Latvijas parlamentārās demokrātijas laiks liecināja, ka patiesībā "neapmierināto" motīvs politiskajā dzīvē drīzāk kļuva arvien spēcīgāks, uz ko norādīja jaundibināto politisko partiju nosaukumi: 1926. gadā tika dibināta "Caur 1920. gada 18. marta likumu cietušo biedrība", bet 30. gadu sākumā visai ietekmīga bija "Saimnieciskā Centra ar politisko partiju saimniekošanu neapmierināto" organizācija.
- ³³ Pirmajās LNK deklarācijās bija norādīts uz demokrātiskas valsts pastāvēšanas principiem, kas ir pieņemami un apmierina pilsonību, taču neapmierina sociālistus, kas demokrātisko valsts iekārtu izmanto "vienīgi sava stāvokļa nodrošināšanai" cīņā par sociālisma uzvaru. Tieši tāpēc valstij ir nepieciešama aktīva pilsoņu organizācija, kas vērstos pret sociālistiem un stiprinātu valdības nacionālos centienus (LNK, viņa mērķi un darbība (turpmāk LNK mērķi). – R., 1923. – 7. lpp.).
- ³⁴ LNK 1 gads. – 9. lpp.
- ³⁵ LNK mērķi. – 4. lpp.
- ³⁶ Latvju tautas naidnieki // LNK Biļetens. – 1924. – 27. nov.
- ³⁷ Sk., piemēram: Latvju tautai! – R., 1933. – 4. lpp.
- ³⁸ LNK mērķi. – 21. lpp.
- ³⁹ Valdemāriešu cilts 1933. gadā izdotsais īsais pārskats par latviešu sasniegumiem un pienākumiem noslēdzās ar norādi: "Latvieši ir vienprātīgi cīnījušies, izcīnījuši valsti, pārspējuši ārējos ienaidniekus .. Bet bīstamāks par ārējo ienaidnieku ir iekšējais ienaidnieks, t.i., savas tautas jūdasi .." (Latviešu sasniegumi un pienākumi. – R., 1933. – 31. lpp.).
- ⁴⁰ Jau pirmajās LNK deklarācijās bija uzsvērts: "vienīgie uzskati par komunistiem un viņu līdzskrējējiem drīkst būt, ka viņi ir svešas valsts politiskie un militārie aģenti un kā pret tādiem viņiem arī ir jāizturas" (LNK mērķi. – 9. lpp.). Šo nostādni pēc desmit gadiem atkārtoja pēdējās aktīvā nacionālisma organizācijas Nacionālie partizāni deklarācija (Partizāni, viņu mērķi un ieroči. – R., 1934. – 3. lpp.).
- ⁴¹ Kā baidījās no "Nacionālrevolucionāra" // Nacionālrevolucionārs. – 1932. – Dec.
- ⁴² Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 21. marts.
- ⁴³ Aktīvā nacionālisma spriedumos par nacionālismu bija uzsvērts, ka līdzšinējais tautas nacionālisms ir bijis "vienīgi instinktīvas dabas", bet tagad tam ir jāklūst par "apzinīgā gara izpaudumu" (*Sauliets V. Aktīvais nacionālisms // Izšķiries.* – 1926. – 23. sept.).
- ⁴⁴ LNK 1 gads. – 3. lpp.
- ⁴⁵ *Merts K. Skaidribu centienos! // Brīvais Imantas Gars.* – 1925. – 21. marts.
- ⁴⁶ *Ķūķis K. Visu par Latviju! – R., 1924. – 28. lpp.*
- ⁴⁷ Spekulācija ar 1905. gadu // LNK Biļetens. – 1924. – 15. aug.
- ⁴⁸ Seja liekuļo, acis asaro // Imantas Gars. – 1927. – 7. jūl.
- ⁴⁹ 10 // Turpat. – 15. dec.
- ⁵⁰ Lien kā utis // Turpat. – 4. aug.

- ⁵¹ Imanta nevaids miris // Pērkonkrusts. – 1933. – 26. marts.
- ⁵² Interesanti, ka aktīvā nacionālisma uzskatiem tuvā, bet mērenākā Valdemāriešu cilts, kas uzsvēra tautas atmodas laikmeta nozīmi, atmodas darbinieku vidū izcēla tieši K. Valdemāru, nosaucot viņu par “atmodas laikmeta garīgo cilts tēvu” (Latviešu sasniegumi un pienākumi. – R., 1933. – 4. lpp.).
- ⁵³ Analizējot tautas atmodas laikmetu, ir jāuzsver kāds zīmīgs aspekts aktīvā nacionālisma spriedumos par nacionālisma lomu tautas pastāvēšanā. Tautas pagātnē izdalot trīs latviešu nacionālisma apliecinājuma laikmetus, parasti tos aplūkoja kā norobežotus un savstarpēji nesaistītus posmus ar patstāvīgu nozīmi. Taču 1924. gada beigās publicētajā pārskatā par “Latvju tautas nacionālismu” tautas pagātnes skatījums bija vienots, un atšķirībā no citkārt pieklusinātās attieksmes pret tautas atmodas laikmetu šajā pārskatā tas bija vienīgais, kad “tauta bij vienota visos savos centienos”. Ne mazāk interesants šajā pārskatā bija spriedums, ka tautas pastāvēšanas un nacionālisma attīstības vispārējo cēloņsakarību izpratnē 1905. gads vienlaikus ar nacionālisma centienu pagrimumu savā ziņā bija arī jaunas tautas atmodas sākums (Latvju tautas nacionālisms // LNK Biļetens. – 1924. – 3. okt.).
- ⁵⁴ *Bērziņš P.* Nacionālo virsnieku Aizupa un Krātiņa prāva // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 28. marts.
- ⁵⁵ LNK mērķi. – 4. lpp.
- ⁵⁶ Partizāņi, viņu mērķi un ieroči. – 13. lpp.
- ⁵⁷ LNK mērķi. – 4. lpp.
- ⁵⁸ Nacionālais varonis pulkvedis Fridrihs Briedis // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 15. nov.
- ⁵⁹ 20. gadu vidū visai rosīgais aktīvā nacionālisma organizāciju biedrs R. Šics, kurš vairāk pazīstams kā vairāku aktīvā nacionālisma organizāciju dramatisko uzvedumu autors, bija pulkveža F. Brieža radnieks (Izšķiries. – 1926. – 9. sept.).
- ⁶⁰ *Ķūķis K.* Visu par Latviju! – 28. lpp.
- ⁶¹ Mūsu uzdevums // LNK Biļetens. – 1924. – 11. apr.
- ⁶² *Ķūķis K.* Visu par Latviju! – 28. lpp.
- ⁶³ Nacionālisms un sociālisms // LNK Biļetens. – 1924. – 25. apr.
- ⁶⁴ *Sanders T.* Kādēļ latvju tauta tik sarkana? – R., 1925. – 12.–14. lpp.
- ⁶⁵ LNK Biļetens. – 1924. – 18. dec.
- ⁶⁶ *Sanders T.* Kādēļ latvju tauta tik sarkana? – 14., 15. lpp.
- ⁶⁷ Latvijas valsts 11 gadi // Latvju Aktīvistis. – 1930. – 3. febr.
- ⁶⁸ Latviešu sasniegumi un pienākumi. – 29. lpp.
- ⁶⁹ LANS programma // LANS. – 5. lpp.
- ⁷⁰ *Kaņepe A.* Mūsu uzdevumi // Dzimtā Zeme. – 1929. – 24. marts.
- ⁷¹ Nacionālisms un sociālisms // LNK Biļetens. – 1924. – 25. apr.
- ⁷² Nacionālisma uzdevumi // Turpat. – 6. jūn.; *Kaņepe A.* Mūsu uzdevumi // Dzimtā Zeme. – 1929. – 24. marts.
- ⁷³ LNK mērķi. – 6. lpp.
- ⁷⁴ *Kaņepe A.* Mūsu uzdevumi // Dzimtā Zeme. – 1929. – 24. marts.
- ⁷⁵ LNK mērķi. – 6. lpp.
- ⁷⁶ Nacionālisma uzdevumi // LNK Biļetens. – 1924. – 6. jūn.
- ⁷⁷ LNK vadonis pa Rīgu. – R., 1923. – 164. lpp.
- ⁷⁸ Līgo svētki // LNK Biļetens. – 1924. – 20. jūn.

- ⁷⁹ *Pūliņš N.* Demokrātiskie principi un dzīves sabrukums // *Jaunā Tauta*. – 1929. – 1. maijs.
- ⁸⁰ *Šilde A.* Kā savu dzimteni mīlēt mācīties // *Brīvais Imantas Gars*. – 1926. – 25. apr.
- ⁸¹ *Liberts J. A.* Varoņkults un Brīvības pieminekļa lieta // *Turpat*. – 1925. – 21. marts.
- ⁸² Ko ligo dziesma dzied // *Turpat*. – 19. jūn.
- ⁸³ Mūzika latvju dzīvē // *Turpat*. – 28. marts.
- ⁸⁴ Līgo svētki // *LNK Biļetens*. – 1924. – 20. jūn.
- ⁸⁵ Latviešu sasniegumi un pienākumi. – 28. lpp.
- ⁸⁶ *LNK mērķi*. – 4. lpp.
- ⁸⁷ Latviešu sasniegumi un pienākumi. – 30. lpp.
- ⁸⁸ *Merts K.* Nacionālās diktatūras būtība. – 11. lpp.
- ⁸⁹ *Stepe M.* Saeimas vēlēšanas // *Dzimtā Zeme*. – 1928. – 20. sept.
- ⁹⁰ Saeima un židu likums // *Imantas Gars*. – 1927. – 1. dec.
- ⁹¹ *LNK mērķi*. – 18. lpp.
- ⁹² *Latvju tautai*. – R., 1933. – 9. lpp.
- ⁹³ *Pūliņš N.* Demokrātiskie principi un dzīves sabrukums // *Jaunā Tauta*. – 1929. – 1. maijs.
- ⁹⁴ Partizāņi, viņu mērķi un ieroči. – 7. lpp.
- ⁹⁵ *Brīvais Imantas Gars*. – 1926. – 20. jūn.
- ⁹⁶ Mania grandiosa jeb: latvisku vienkāršību vai eiropējisku dižošanas // *Turpat*. – 1925. – 30. jūl.
- ⁹⁷ Ar vārdu “panama”, ko visai plaši lietoja gan aktīvā nacionālisma, gan 20.–30. gadu politiskajā terminoloģijā vispār, apzīmēja finansiālas mahinācijas un citus neskaidrus saimnieciskos darījumus. Tas bija saistīts ar finansiālu skandālu 19. gadsimta beigās, kur bija iesaistīta privāta akciju sabiedrība Panamas kanāla izbūvei. Savākusi lielus privātos un valsts, galvenokārt Francijas naudas līdzekļus, sabiedrība 1889. gadā negaidīti paziņoja par bankrotu, izputinot daudzus akciju turētājus un neatklājot savāktās naudas izlietojumu.
- ⁹⁸ *Francis A.* Internacionālisms un pornogrāfija // *Brīvais Imantas Gars*. – 1925. – 20. dec.
- ⁹⁹ Par fašingiem dēvēja sabiedrības augstāko aprindu rīkotās balles. Vārds “fašings” cēlies no vidusaugšvācu *vaschanc*, un kristīgās Eiropas tradīcijā tas ir liksmes un sarīkojumu laiks pirms gavēņa.
- ¹⁰⁰ *Dāvis J.* “Sausā” un “slapjā” Latvija // *Brīvais Imantas Gars*. – 1926. – 11. jūl.
- ¹⁰¹ Brīvmūrnieki jeb masoni sākotnēji bija mūrnieku amata pratēju īpaša kategorija, kas veidojās 16. gadsimtā līdz ar nepieciešamību pēc augsta profesionālisma katedrāļu celtniecībā. Laika gaitā tā pārvērtās slepenā biedrībā, kas piesaistīja sava laika izglītotākos, bagātākos un ietekmīgākos cilvēkus, veidojot pārnacionālu un pārvalstisku brālību un ietekmējot dažādu valstu politiskos procesus (masonu ietekme, cita starpā, tika saskatīta gan Lielajā franču revolūcijā, gan A. Kerenska valdības nenoteiktībā pēc 1917. gada Februāra revolūcijas Krievijā). Masonu pastāvēšana lika ne tikai meklēt slēptas ietekmes dažādos procesos un norisēs, bet arī apšaubīt politiķu – brīvmūrnieku darbības patiesos motīvus un to atbilstību savas valsts interesēm.
- ¹⁰² Paneiropas kustība, kuras idejiskais iedvesmotājs bija austriešu filozofs grāfs Rihards Kudenhove-Kalergi, par savu centienu mērķi izvirzīja Eiropas kontinenta valstu saimnieciskās un politiskās apvienības izveidošanu. 1926. gada oktobrī Vinē notika Paneiropas kustības dibināšanas kongress.
- ¹⁰³ *Kara draudi* // *Imantas Gars*. – 1927. – 3. marts.

- ¹⁰⁴ LNK mērķi. – 5. lpp.
- ¹⁰⁵ Kaitīgs mantojums // LNK Biļetens. – 1924. – 11. apr.
- ¹⁰⁶ Pret velnu, krievu un sociālistu! // Izšķiries. – 1927. – 6. janv.
- ¹⁰⁷ Latvju tautas naidnieki // Imantas Gars. – 1927. – 20. okt.
- ¹⁰⁸ Krievu kalpi un aģenti // Turpat. – 10. febr.
- ¹⁰⁹ Latvju tautas naidnieki // Turpat. – 20. okt.
- ¹¹⁰ V. S. Kāds vārds par akt. nacionālismu // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 26. sept.
- ¹¹¹ Latvju kultūras virzieni // Izšķiries. – 1926. – 18. nov.
- ¹¹² Turpat.
- ¹¹³ Merts K. Skaidrību centienos! // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 21. marts.
- ¹¹⁴ Atbrūņošanās kustība // LNK Biļetens. – 1924. – 26. sept.
- ¹¹⁵ LNK 1 gads. – 4. lpp.
- ¹¹⁶ Sauliets V. Aktīvais nacionālisms // Izšķiries. – 1926. – 7. okt.
- ¹¹⁷ LNK 1 gads. – 4. lpp.
- ¹¹⁸ Sauliets V. Aktīvais nacionālisms // Izšķiries. – 1926. – 30. sept.
- ¹¹⁹ Pret velnu, krievu un sociālistu! // Turpat. – 1927. – 6. janv.
- ¹²⁰ Sk., piemēram: LNK vadonis pa Rīgu. – 161., 162., 180. lpp.
- ¹²¹ Sk., piemēram: turpat. – 36., 164. lpp.; LNK mērķi. – 4., 5. lpp.
- ¹²² Laikrakstu izgriezumī // LVVA, 2382. f., 1. apr., 63. l., 35., 36. lp.
- ¹²³ Ķūķis K. Visu par Latviju! – 28. lpp.
- ¹²⁴ 1927. gadā uzskaitot “latvju tautas ienaidniekus”, J. Priede viņu starpā minēja arī “Saimniecisko grupu”, ko veido daļa jaunās buržuāzijas un kas naudas dēļ “labprāt kopā darbojas ar sveštautietiešiem” (Latvju tautas naidnieki // Imantas Gars. – 1927. – 20. okt.).
- ¹²⁵ Gods, drosme, prāts // Ugunskrusts. – 1932. – 9. okt.
- ¹²⁶ Partizāņi, viņu mērķi un ieroči. – 6. lpp.
- ¹²⁷ Bērziņš P. Latvijas sadalīšana // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 9. apr.
- ¹²⁸ Kas ir? Ko grib? Kā darbojas? Pērkonkrusts. – 8. lpp.
- ¹²⁹ Pret čigāniem vērstas lasītāju vēstules 1924. gadā vairākos numuros publicēja neatkarīgais nacionālās jaunatnes laikraksts “Pret Sauli”, un to saturu visai skaidri izteica šo pārspriedumu virsraksti – “Kas gan par viņiem teiks labu vārdu?” (nr. 6) un “Čigānus es nevaru jau no mazotnes ieredzēt” (nr. 8).
- ¹³⁰ Vairāk sk.: Jēkabsons Ē. Poļu minoritāte Latvijas Republikā // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1993. – Nr. 2. – 85.–101. lpp.
- ¹³¹ LNK Biļetens. – 1924. – 15. nov.
- ¹³² Turpat. – 11. dec.
- ¹³³ Maršalam Pilsudskim // Imantas Gars. – 1927. – 24. marts.
- ¹³⁴ Pērkonkrusts. – 1933. – Nr. 22.
- ¹³⁵ Plašāku sabiedrības uzmanību Latvijā dzīvojošo baltkrievu centieni piesaistīja 20. gadu vidū, kad Kapiņu pagasta baltkrievu skolā Rīgas inspektors pamanīja karti, kur saskatīja Baltkrievijas kontūras ar tajās ietvertu Latgales teritoriju. Baltkrievu skolotājus apvainoja valsts nodevībā, astoņus tiesāja (tiesa viņus attaisnoja, jo kartē, kā izrādījās, bija parādīts baltkrievu etnogrāfiskais areāls), slēdza baltkrievu skolas, un, kas bija galvenais, šī procesa un tā veidotās attieksmes dēļ strauji samazinājās Latvijā dzīvojošo baltkrievu skaits.

- ¹³⁶ Interesanti, ka jau 20. gados publicētos darbos, kas mēģināja raksturot Latvijas politisko partiju spektru, "latgalieši" līdzās sociāldemokrātiem, labā spārna partijām un citiem politiskiem spēkiem bija skatīts kā atsevišķs un patstāvīgs politisks spēks (*Avots A. Politiskās partijas 1. Saeimā. – 4. lpp.; Politiskie virzieni Latvijā. – 8., 9., 40.–45. lpp.*).
- ¹³⁷ Vai tāds vīrs var būt par ministri? // 26. Janvāris. – 1930. – 26. janv.
- ¹³⁸ *Spunde V. Šķiru naida kultivēšana // Nacionālrevolucionārs. – 1932. – 23. dec.*
- ¹³⁹ *Smalkais J. Noziedzīga rīdīšana // Dzimtā Zeme. – 1928. – 19. jūl.; J. S. Latgales separātisti trūkušies // Turpat. – 23. aug.*
- ¹⁴⁰ Latvijas aizsardzības jautājums // LNK Biļetens. – 1924. – 19. jūl.
- ¹⁴¹ A. Š. Latvi ārzemēs un pierobežā // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 30. maijs.
- ¹⁴² LNK mērķi. – 4. lpp.
- ¹⁴³ Vācu autonomijas projekts prasa // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 28. marts.
- ¹⁴⁴ Vai Pērkonkrusts židu boikota akls ierocis? // Zilais Ērglis. – 1933. – 14. okt.
- ¹⁴⁵ Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 29. aug.
- ¹⁴⁶ Pārmaiņas mūsu diplomatiskās pārstāvniecībās iegūlušās // Ugunskrusts. – 1932. – 21. aug.
- ¹⁴⁷ Tā saukto brīvo profesiju pārstāvji bija ārsti, juristi, žurnālisti, mākslinieki u.c.
- ¹⁴⁸ LNK vadonis pa Rīgu. – 36. lpp.
- ¹⁴⁹ Turpat. – 161. lpp.
- ¹⁵⁰ Turpat. – 162. lpp.
- ¹⁵¹ LNK mērķi. – 13. lpp.
- ¹⁵² LNK vadonis pa Rīgu. – 162. lpp.
- ¹⁵³ Eksteritoriālie židi suverēnā Latvijā // Izšķiries. – 1926. – 27. aug.
- ¹⁵⁴ LNK 1 gads. – 23. lpp.
- ¹⁵⁵ Turpat.
- ¹⁵⁶ LNK mērķi. – 5. lpp.
- ¹⁵⁷ Latvju Nacionālistu klubs // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 28. marts.
- ¹⁵⁸ Kā sargāt latvju patstāvību. Židi kā strādniecības vadoņi // LNK Biļetens. – 1924. – 29. aug.
- ¹⁵⁹ Pirmā maijā // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 1. maijs.
- ¹⁶⁰ Turpat.
- ¹⁶¹ *Dāvis J. Kam sociāldemokrāti kalpo? // Turpat. – 1926. – 1. apr.*
- ¹⁶² *Dāvis J. Starptautisko parazitā armija // Turpat. – 9. maijs.*
- ¹⁶³ *Dāvis J. Vai "lūdz Dievu un strādā", vai "nievā Dievu un nestrādā" // Turpat. – 16. maijs.*
- ¹⁶⁴ *Dāvis J. Kam sociāldemokrāti kalpo? // Turpat. – 1. apr.*
- ¹⁶⁵ *Dāvis J. Vai "lūdz Dievu un strādā", vai "nievā Dievu un nestrādā" // Turpat. – 16. maijs.*
- ¹⁶⁶ *Dāvis J. Neticības sērga // Turpat. – 2. maijs.*
- ¹⁶⁷ Viens no 20.–30. gadu ticības reformatoriem J. Sanders spriedumos par latviešu izcelsmi nepārprotami norādīja, ka "mūsu baltiešu tautas ir zars no lielās āriešu tautu ģimenes" (*Sanders J. Baltiešu tautu pirmdzimtene un valoda. – Jelgava, [b.g.]. – 3. lpp.*).
- ¹⁶⁸ Senlatvji – vistīrākā āriešu tauta Eiropā! // Zilais Ērglis. – 1934. – 17. febr.
- ¹⁶⁹ Pērkonkrusta nacionālie, sociālie un valsts iekārtas pamata nolikumi // Kas ir? Ko grib? Kā darbojas? Pērkonkrusts. – 9. lpp.
- ¹⁷⁰ *Lapsiņš N. Neaizmirstat židu jautājumu! // Latvju Aktīvistis. – 1930. – 26. febr.*

- 171 Židisma problēmas atrisināšanā – atslēga cilvēces likteņa izprašanā // Nacionālsociālists. – 1933. – 11. marts.
- 172 Tautu Savienības sapnis izsapņots? // Ugunskrusts. – 1932. – 9. okt.
- 173 Paneiropas mirāžs židu izgudrojums // Turpat. – 30. okt.
- 174 Židisma problēmas atrisināšanā – atslēga cilvēces likteņa izprašanā // Nacionālsociālists. – 1933. – 11. marts.
- 175 Cīņā pret židismu un brīvmūrniekiem // Ugunskrusts. – 1932. – 13. nov.
- 176 Cīņa par latvietību Studentu padomē // Turpat. – 1933. – 26. febr.; Būsim aktīvi un radikāli! // Rung' iz Maisa. – 1933. – 15. apr.
- 177 Merts K. Skaidri apjaušamas, bet nievājamas patiesības // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 4. apr.
- 178 LNK 1 gads. – 8. lpp.
- 179 Domas par diktatūru // Imantas Gars. – 1926. – 21. febr.
- 180 Merts K. Nacionālās diktatūras būtība. – R., 1926. – 15. lpp.; Četri gadi fašistu varas // Izšķiries. – 1926. – 28. okt.
- 181 Mūsu dienu sociālisti // LNK Biļetens. – 1924. – 5. jūl.
- 182 Purva bridēji // Izšķiries. – 1926. – 2. dec.
- 183 LNK 1 gads. – 5. lpp.
- 184 Tīrumnieks E. Aktīvie nacionālisti. – 11. lpp.
- 185 Sarkanie varmākas // LNK Biļetens. – 1924. – 3. maijs.
- 186 Sanders T. Kas jāzin par sociālistiem. – R., 1925. – 3. lpp.
- 187 Tīrumnieks E. Aktīvie nacionālisti. – 11. lpp.
- 188 Latvju tautas nacionālisms // LNK Biļetens. – 1924. – 3. okt.
- 189 Kā cīnīties ar sociālismu? // Turpat. – 9. maijs.
- 190 Dāvis J. Privātīpašuma neaizskaramības nozīme // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 27. jūn.
- 191 Patērētāji un ražotāji // LNK Biļetens. – 1924. – 15. nov.
- 192 Sarkanie varmākas // Turpat. – 3. maijs.
- 193 Kaut varbūt nedaudz vulgārs, tomēr visai interesants un nebūt ne tik viennozīmīgs, kā pirmajā brīdī varētu likties, šajā sakarā bija 1926. gadā kādā tautas sapulcē K. Poļa izteiktais spriedums par materiālisma uzskatiem tuvo teoriju par cilvēka izcelšanos no mērķa, deklarējot, ka pilsonība tā nevar domāt: "Mēs jūtam, ka mūsu dzīslās tek nevis mērķa, bet latvja asins" (Kas pilsoņiem šimbrīžam visvairāk vajadzīgs // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 1. marts).
- 194 Rīgas pilsētas domes vēlēšanas // Dzintarzeme. – 1931. – 21. marts.
- 195 Sarkanie barbari // Izšķiries. – 1926. – 30. dec.
- 196 Sarkanais Mardohajs trako // Turpat. – 11. nov.
- 197 LNK mērķi. – 7. lpp.
- 198 Latviskā nievāšana // LNK Biļetens. – 1924. – 29. aug.
- 199 Dāvis J. Nacionālisms un internacionālisms // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 18. apr.
- 200 Pirmā maijā // Turpat. – 1925. – 1. maijs.
- 201 Turpat. – 1926. – 1. apr.
- 202 Dāvis J. Sociālisma trijotne // Turpat. – 11. apr.
- 203 LNK mērķi. – 9. lpp.

- ²⁰⁴ Merts K. Nacionālisms, strādnieki un socialdemokrātija // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 9. apr.
- ²⁰⁵ Sarkanie varmākas // LNK Biļetens. – 1924. – 3. maijs.
- ²⁰⁶ Onkuļu sistēma slimo kasē // Turpat. – 23. maijs.
- ²⁰⁷ Austriņš A. Politiskie šarlatāni // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 20. jūn.
- ²⁰⁸ Smalkais J. Sociālisma spraugā // Dzimtā Zeme. – 1928. – 20. sept.
- ²⁰⁹ Latvijas kaprači darbā // Imantas Gars. – 1925. – 14. marts; Stepe M. Aktīvais nacionālisms un strādniecība // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 9. maijs.
- ²¹⁰ Birzgalis A. Valdību maiņā // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 9. maijs.
- ²¹¹ To, ka aktīvā nacionālisma nostādnēs nodēvētā “bezdarbnieku armijas” kultivēšana objektīvi atbilda sociāldemokrātu interesēm, kaut netieši un nedaudz citā aspektā pārskatā par Latvijas Sociāldemokrātijas vēsturi atzina B. Kalniņš, raksturojot Saeimas laikmetu: “Politiskie apstākļi bija mainījušies sociāldemokrātijai nelabvēlīgā virzienā. .. bezzemnieki, kas, pateicoties sociāldemokrātijai, ieguva zemi, pēc tam savā vairumā kļuva politiski pasīvi un iegrīma savu jaunsaimniecību celšanā. Viņu lielākā daļa arī politiski pārorientējās, uzskatot, ka jaunsaimniekiem kā zemes īpašniekiem vairs tālāk nav pa ceļam ar sociāldemokrātiju kā strādnieku partiju” (Kalniņš B. Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – Stokholma, 1993. – 156. lpp.).
- ²¹² Streiku priekšvakarā // LNK Biļetens. – 1924. – 5. jūl.
- ²¹³ Streiki // 1919. Gada Brīvprātīgais. – 1929. – 22. jūn.
- ²¹⁴ Izšķiries. – 1926. – 25. nov.
- ²¹⁵ Merts K. Aktīvais nacionālisms kā kustība // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 28. marts.
- ²¹⁶ Par Kominternes graužošo darbību, organizējot “revolūcijas” Eiropas valstīs, savās atmiņās plaši raksta pārbēgušais padomju rezidents V. Krivickis, cita starpā, pieminot 1924. gada 1. decembra “revolucionāros” notikumus Igaunijā (Кривицкий В. Я был агентом Сталина. – Москва, 1998. – С. 29–59).
- ²¹⁷ Vai komunisti jau legalizēti? // LNK Biļetens. – 1924. – 5. jūl.
- ²¹⁸ Lapiņš K. Kā atgriezt strādniekus no sociālisma un komunisma // Internacionāle. – 1927. – 23. sept.
- ²¹⁹ Aktivisma kategorijai bija dziļākas saknes, un tās izpratnes attīstība cieši saistījās ar 1. pasaules kara norisēm. Aktivitāte un aktivisms bija viens no 1. pasaules kara laika politiskās leksikas nozīmīgākajiem vārdiem, ko lietoja, lai norādītu un uzsvērtu tautas lomu savas valsts vēsturiskā likteņa izlemšanā un patriotisma nepieciešamību. Ļoti izteiksmīgs šajā ziņā bija G. Štilmana 1916. gadā publicētais raksts par karu un patriotismu (Штильман Г. Война и патриотизм // Вестник Европы. – 1916. – № 7. – С. 223–227), kur viņš iztirzāja tautas politiskā aktivisma saturu un saknes. Norādot uz savulaik apdraudēto vācu valstiņu lozungu “Ruhe ist die erste Bürgerpflicht” (Paklausība ir pirmais pilsoņa pienākums), kas noveda pie šo valstiņu ātras pakļaušanas, jo valsts likteni atstāja tikai valdošo aprindu rokās, viņš šādai pozīcijai pretstatīja “jauno cilvēku” nostāju, kuri apliecina savu aktivitāti, iesaucoties un piedaloties savas dzimtenes aizstāvēšanā. Šajā pašā rakstā G. Štilmans deklarēja: “Apzinīgs patriotisms – tā ir trauksme. Tā nepārvaramā trauksme, kas dzen uz priekšu, traucējot nomierināties, ļauties atpūtai, gulēt uz lauriem.”
- ²²⁰ LNK 1 gads. – 10. lpp.
- ²²¹ LNK mērķi. – 21. lpp.

- 222 LNK 1 gads. – 11. lpp.
- 223 LVVA, 2382. f., 1. apr., 63. l., 36. lp.
- 224 LNK mērķi. – 21. lpp.
- 225 Turpat. – 8. lpp.
- 226 *Ķūķis K.* Visu par Latviju! – 29. lpp.
- 227 *Merts K.* Sargies, Latvija! – R., 1924. – 47. lpp.
- 228 LNK mērķi. – 6. lpp.
- 229 LVVA, 2382. f., 1. apr., 63. l., 36. lp.
- 230 Laiks un uzdevumi // Imantas Gars. – 1925. – 7. marts.
- 231 *K-ņš.* Par mūsu uzdevumiem // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 22. maijs.
- 232 LNK 1 gads. – 13. lpp.
- 233 Turpat. – 14., 15. lpp.
- 234 LNK mērķi. – 10. lpp.
- 235 *Smarens-Savinskis V.* Krievu kultūras iespaids // Latvju Jaunatne. – R., 1924. – 2. d. – 110. lpp.
- 236 LNK mērķi. – 7., 8. lpp.
- 237 Turpat. – 5. lpp.
- 238 Zem kreiso sociālistu diktatūras // LNK Biļetens. – 1924. – 16. maijs.
- 239 Sajukušas galvas // Turpat. – 20. jūn.
- 240 Uz zemnieku rēķina // Turpat. – 15. aug.
- 241 Boikots // Turpat. – 29. aug.
- 242 Latvju uzvaras ceļš // Turpat. – 24. okt.
- 243 Atstāstot Latvju Nacionālistu kluba dibināšanas sapulcē 1925. gada 31. martā teikto I. Pones runu, kluba oficiozs rakstija: “Runātājs beidz ar to, pēc kā cenšas aktīvie nacionālisti, kas likts tiks visa viņu turpmākā darba pamatos: nesaudzīgi stingru nacionālu varu” (Latvju Nacionālistu kluba dibināšanas sapulce // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 4. apr.).
- 244 Pilsoņa pienākums // LNK Biļetens. – 1924. – 26. sept.
- 245 *Merts K.* Artūrs Kroders un diktatūra // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 23. apr.
- 246 *Merts K.* Vai pozitīvu mērķu trūkums // Turpat. – 26. sept.
- 247 Turpat.
- 248 *Merts K.* Ko dos mums nākamie trīs gadi // Turpat. – 15. nov.
- 249 Domā tagad tā // Internacionāle. – 1927. – 21. maijs.
- 250 Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 14. maijs.
- 251 Sk., piemēram: Internacionāle. – 1927. – 16. jūl.
- 252 *Merts K.* Vai pozitīvu mērķu trūkums // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 26. sept.
- 253 *J. A. K.* Mērķi un centieni // Turpat. – 1926. – 11. apr.
- 254 *J. A. K.* Diktatūra // Turpat. – 18. apr.
- 255 Turpat.
- 256 *J. A. K.* Mērķi un centieni // Turpat. – 11. apr.
- 257 Turpat.
- 258 *Šilde A.* Pilsoniskā apziņa // Turpat. – 2. maijs.
- 259 Fašistu zemē // Izšķiries. – 1926. – 27. aug.
- 260 Kas ir diktatūra? // Turpat. – 28. okt.
- 261 Fašisti nav vainojami valsts apvērsumā // Turpat.

- ²⁶² Nekronētie "ķeizariņi" // Turpat. – 14. okt.
- ²⁶³ Kaņepe A. Mūsu uzdevumi // Dzimtā Zeme. – 1929. – 24. marts.
- ²⁶⁴ Satversme jāgroza! // 26. Janvāris. – 1930. – 26. janv.
- ²⁶⁵ Vēl 2. Saeimas vēlēšanās sevi pieteikusi Miera, kārtības un ražošanas apvienība deklarācijā rakstīja par to, ka "politisko partiju nemākulīgā, izšķiedīgā un savtīgā saimniekošana sagādājusi tautai nepanesami smagus nodokļus" un tāpēc ir jāatturas no politiskām partijām un "valsts dzīve jānodibina vienīgi uz saimnieciskiem pamatiem" (Miera, kārtības un ražošanas draugiem // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 4. sept.).
- ²⁶⁶ Nacionālrevolucionārās strādniecības platforma // Nacionālrevolucionārs. – 1932. – Nr. 1. – Dec.
- ²⁶⁷ M-ists. Kādas atziņas sniedz saimnieciskā krīze // Turpat.
- ²⁶⁸ Pārejas laikmeta pārdomas // Ugunskrusts. – 1932. – 4. dec.
- ²⁶⁹ Domas par latviešu valsts iekārtas principiem // Turpat. – 1933. – 26. febr.
- ²⁷⁰ Monarhisms visā aktīvā nacionālisma pastāvēšanas laikā bija minēts kā viena no galvanajām strāvojuma "cīņas frontēm" (Latvju pilsoņi! // Imantas Gars. – 1926. – 20. marts).
- ²⁷¹ Interesants bija Politiskās pārvaldes aģentūras ziņojums par krievu monarhistu darbību Latvijā, pieminot tajā arī J. Priedi, kura dzīvoklī notikušajās apspriedēs "pārrunāts jautājums par iebrukumu Pad[omju] Krievijā, lai izsauktu karu" (LVVA, 3235. f., 3. apr., 173. l., 27. lp.).
- ²⁷² Liberts J. A. Bez 5 minūtēm divpadsmit! – R., 1923. – 19. lpp.
- ²⁷³ Aplūkojot Polijas draudus Lietuvai un Latvijai, J. A. Liberts norādīja uz Viļņas okupāciju un pretenzijām uz Latgali jeb "polska Inflantija" un Liepāju (turpat. – 15. lpp.).
- ²⁷⁴ Turpat. – 22., 23. lpp.
- ²⁷⁵ Baltijas ķēniņvalsts. – R., 1929. – 1. d. – 5., 6. lpp.
- ²⁷⁶ Turpat. – 15. lpp. Tas, ka Latvijas rojālistu spriedumos varbūtējās Baltu Kopvalsts trešais iespējamais loceklis bija nevis no ārējās drošības aspekta daudz nozīmīgākā Igaunija, bet tieši baltu tautām tuvākā Baltkrievija, liecināja, ka šo centienu pamatmotīvs pirmkārt tomēr bija nevis militāra, bet etniska vienība.
- ²⁷⁷ Turpat. – 11. lpp.
- ²⁷⁸ Turpat. – 14., 15. lpp.
- ²⁷⁹ Latviešu Naciokrātu partijas mērķis un kā tas sasniedzams. – R., 1933.
- ²⁸⁰ Turpat. – 3., 4. lpp.
- ²⁸¹ Turpat. – 3. lpp.
- ²⁸² Turpat. – 5. lpp.
- ²⁸³ Baltijas ķēniņvalsts. – 1. d. – 12. lpp.
- ²⁸⁴ Baltijas valstu vienību pirmo reizi sāka aplūkot tikai 30. gadu sākumā dibinātās aktīvā nacionālisma organizācijas, piemēram, LTA Pērkonkrusts 1933. gadā apstiprinātajā programmā uzsvēra: "Baltijas valstu militārā, politiskā un saimnieciskā savienība ir Latvijas valsts ārējās politikas pamats" (Kas ir? Ko grib? Kā darbojas? Pērkonkrusts. – 23. lpp.). Tas, ka šī tēze burtiski sakrita ar neomonarhisma pamatideju un ka tai trūka pamatojuma un iestrādes līdzšinējā aktīvā nacionālisma tradīcijā, deva pamatu uzskatīt, ka tā patiesībā bija norakstīta no neomonarhisma sludinātājiem un tajā atspoguļojās neomonarhisma ietekme uz aktīvā nacionālisma uzskatiem.
- ²⁸⁵ Šeit domāta Baznīca kā ticīgo apvienība, kā reliģiska organizācija.

- ²⁸⁶ Par mācītāju lielo nozīmi latviešu bēgļu laikmetā liecināja Bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas priekšnieka V. Olava pārskatā izteiktais atzinīgais vērtējums (sk.: Bēgļu Apgādāšanas CK Ziņojums. – 1917. – 12. janv.). Plašāk šo laikmetu ir raksturojis mācītājs K. Beldavs savās atmiņās, atzīstot: “Reti kad savā mūžā esmu redzējis tik lielas un tik uzmanīgas draudzes kā Maskavā un vispārī bēgļu laikā” (*Beldavs K. Bēgļu mācītāja piedzīvojumi.* – Valmiera, 1924. – 10. lpp.). Nedrīkst arī aizmirst, ka pirmais Bēgļu apgādāšanas centrālkomitejas priekšnieks V. Plute (Olavs) bija mācītājs.
- ²⁸⁷ Agrārās reformas rezultātā 171 mācītāja muižai bija atsavināta zeme un Valsts zemes fondā ieskaitīti gandrīz 60 tūkstoši ha zemes (*Gills N. Evaņģēliski luteriskā baznīca Latvijā, 1918–1940 // Reliģija. Vēsture. Dzīve.* – R., 1993. – 29. lpp.).
- ²⁸⁸ Prāvests A. Veinbergs pārskatā par Baznīcu un latviešu tautu, minot argumentus, kas liecinātu par latviešu tautas vienaldzību ticības lietās, līdzās citam atzīmēja arī to, ka gan Tautas padomi 1918. gadā, gan Satversmes sapulci 1920. gadā atklāja bez lūgšanas un valsts proklamēšanas aktā, kas tāpat notika bez lūgšanas, no visiem delegātiem vienīgi S. Paegle par Latvijas brīvību izteica pateicību “Likteņu lēmējam” (*Veinbergs A. Baznīca un latviešu tauta // Latvijas evaņģēliski luteriskās baznīcas kalendārs 1991. gadam.* – R., 1990. – 50. lpp.).
- ²⁸⁹ LNK Biļetens. – 1924. – 18. dec.
- ²⁹⁰ *Priede J. Pārdomas // Brīvais Imantas Gars.* – 1925. – 2. okt.
- ²⁹¹ Kreisais mēnešraksts “Domas”, 1925. gadā ironizējot par “nacionālās reliģijas taisītājiem”, starp pirmajiem šīs idejas propagandētājiem minēja V. Eglīti, atsaucoties uz 1923. gadā “Latvijas Vēstneša” 157. numurā publicēto viņa rakstu “Nacionālās reliģijas jautājums” (Aizbērts avots un nacionālās reliģijas taisītāji // *Domas.* – 1925. – Nr. 6. – 53. lpp.). Pārskatā par latviešu dievestības vēsturi dievturības pamatlicējs E. Brastiņš 1936. gadā norādīja, ka līdz ar valsts dibināšanu daļā sabiedrisko un kultūras darbinieku valdīja uzskats, ka īpatnas latviešu kultūras stiprināšanai būs nepieciešamas arī īpatnas reliģiskas atziņas, turklāt par reliģijas konkrēto saturu šīs domas piekritēju vidū pastāvēja četri dažādi novirzieni. Līdzās mācītāja J. Sandera kristīgās ticības latviskošanas idejai un paša E. Brastiņa senās reliģijas atjaunošanas centieniem (dievturu draudzi oficiāli reģistrēja 1926. gada jūlijā) viņš minēja arī rakstnieka E. Meklēra pārstāvēto uzskatu par jaunu, sintētisku, visu līdzšinējo reliģiju elementu apkopojošu reliģiju un filozofa V. Reiznieka izvirzīto spriedumu, ka jāizdomā pilnīgi jauna reliģiska mācība (*Brastiņš E. Mūsu dievestības tūkstošgadīgā apkarošana.* – R., 1986. – 116. lpp.).
- ²⁹² *Sanders J. Patriotisms un reliģija // Brīvais Imantas Gars.* – 1926. – 23. maijs.
- ²⁹³ Dievturība // *Imantas Gars.* – 1926. – 21. febr.
- ²⁹⁴ Nacionāla reliģija nepieciešama // *Turpat.* – 20. marts.
- ²⁹⁵ Iespējams, ka 20. gadu beigu aktīvā nacionālisma nepievēršanos reliģijas un ticības jautājumiem noteica tas, ka jau tūlīt pēc 1926. gadā izskanējušajiem J. Sandera un E. Brastiņa centieni pieteikumiem sabiedrībā bija vērojama visai skeptiska un pat atklāti ironiska attieksme pret šiem centieniem (sk.: *Brastiņš E. Mūsu dievestības tūkstošgadīgā apkarošana.* – 117., 118. lpp.) un ka izteiktā kritika bija vēl spēcīgāka skaidras un noteiktas centienu teorētiskas koncepcijas trūkuma dēļ.
- ²⁹⁶ *Kārklīšs J. Latvijas preses karalis.* – R., 1990. – 144. lpp.
- ²⁹⁷ Baznīca jāreformē un jāvieno ar valsts dzīvi! // *Nacionālsociālists.* – 1932. – 12. nov.

²⁹⁸ Kaut arī E. Brastiņi un G. Celmiņa vadītās organizācijas saistīja uzskatu tuvums, tomēr, kā vēlāk padomju izmeklētājiem liecināja arestētais E. Brastiņš, viņa tiešā saikne ar organizācijām aprobežojās ar vairāku referātu nolasīšanu (sk.: *Pelkaus E. Brastiņu Ernests padomju cietumā // Atmoda Atpūtai.* – 1992. – 16. sept.).

²⁹⁹ Kas īsti ir Brastiņa dievturība? // *Ugunskrusts.* – 1932. – 2. okt.

³⁰⁰ Vistiešāk un skaidrāk šo aktīvā nacionālisma uzskatu pēckara izcelsmi, iespējams, atspoguļoja Krievijas un Vācijas vērtējums. No pirmskara laikam raksturīgās viennozīmīgās izvēles par labu Krievijai ("Ja manai tautai kādreiz būtu jāizvēlas starp krievu un vācu valdību, viņa dotu priekšroku pirmajai kā mazākajam no ļaunumiem" (No A. Ķeniņas vēstules R. Rolānam 1914. gada 30. septembrī // *Ikstena N. Pārņākšana.* – R., 1993. – 210. lpp.)) aktīvais nacionālisms nonāca pie atziņas, ka mazākais ļaunums ir Vācija.

³⁰¹ Nacionāli vai vēsturiski motivētas revanša idejas starpkaru posmā bija raksturīgas vairākām valstīm. Spēcīgi revanša noskaņojumi pastāvēja 1. pasaules kara zaudētājvalstīs – Vācijā, arī Ungārijā un Bulgārijā. No trijām jaunajām Baltijas valstīm īpašā situācijā bija Lietuva, kuras senās galvaspilsētas Viļņas zaudējums gandrīz visā starpkaru posmā izraisīja sabiedrībā spēcīgu pretpoļu noskaņojumu. Šīs revanša idejas savās nostādnēs plaši izmantoja nacionāli radikālie strāvojumi, kas ļāva tām nostiprināties un iegūt salīdzinoši lielu sabiedrības atbalstu.

³⁰² Aplūkojot divus tā sauktos klasiskos fašisma modeļus Itālijā un Vācijā, viena no galvenajām to atšķirībām ir ietverta jautājumā par to ideoloģijā noteiktajām valsts un nācijas vērtību prioritātēm. Itālijas fašisma doktrīnas centrā galvenā vērtība bija valsts, un, kā šo domu 1933. gadā formulēja raksts par "Fašisma filozofiju", nevis nācija rada valsti, bet valsts rada nāciju (Mūsu Tēvijas Sargs. – 1933. – Sept.), savukārt vācu nacionālsociālisms kā primāro vērtību izvirzīja tautu (sk.: *Macridis R. C. Contemporary Political Ideologies.* – Boston; Toronto, 1986. – P. 214).

4. nodaļa **AKTĪVĀ NACIONĀLISMA ORGANIZĀCIJU STRUKTŪRA, ĪPAŠAIS “ORGANIZĀCIJAS GARS” UN BIEDRU SASTĀVS**

Aktīvā nacionālisma organizāciju struktūrai un biedru sastāvam bija būtiska nozīme strāvojuma pastāvēšanā. Jau pirmajās deklarācijās, piesakot pretenzijas valstisku un vispār nacionālu uzdevumu risināšanai, vajadzības gadījumā pat ar stingrākiem līdzekļiem, apliecinot gatavību “pilnā mērā uzņemties vēsturiskā momenta prasības”, aktīvā nacionālisma organizācijas centās piešķirt sev īpašu cīņas organizācijas raksturu,¹ lielu uzmanību pievēršot iekšējai darbībai. Praksē šīs darbības saturs vispirms koncentrējās izmeklēta biedru sastāva un noteiktu organizatorisko struktūrvienību veidošanā, kam, kā uzsvēra organizācijas, vajadzēja nodrošināt tikai “norūdītu spēku pulcēšanu”², lai pēc tam, “pateicoties savdabīgai iekārtai”, tos saķausētu par “viengabalainu, nesašķelamu vienību”.³ Ne mazāk svarīga nozīme bija organizāciju centieniem un biedru noskaņojumam atbilstoša “organizācijas gara” kultivēšanai, uz ko bija vērsti aktīvā nacionālisma organizāciju centieni izstrādāt noteiktu biedru uzvedības modeli un visai organizācijas pastāvēšanai raksturīgu darbības stilu. Šie iekšējās organizatoriskās darbības aspekti bija nozīmīgs aktīvā nacionālisma koncepcijas elements, kas pelna vēl jo lielāku uzmanību, ņemot vērā jau 30. gadu sākumā sevis pašraksturojumā izskanējušo spriedumu, ka aktīvā nacionālisma organizācijās ir “īpatnēji cilvēki, savi likumi un paražas, tradīcijas un iekārta,” un tieši šīs iekšējās dzīves nepazīšana bieži vien radīja lielāko sabiedrības neuzticību pret aktīvo nacionālismu.⁴

4.1. Organizatoriskā struktūra

Aktīvā nacionālisma organizāciju struktūra to deklarācijās tika izvirzīta kā viens no galvenajiem sekmīgas un pilnvērtīgas darbības priekšnoteikumiem, kas vienlaikus raksturoja gan strāvojuma mērķus un centienus, gan tā politisko pretenziju reālo pamatu. Savā ziņā tieši organizatoriskās struktūras attīstībā atbilstoši nepieciešamībai un laika prasībām visprecīzāk un uzskatāmāk atspoguļojās aktīvā nacionālisma attīstības tendences un akcenti. Organizāciju struktūra veidojās it kā divos līmeņos. Pamatstruktūras parasti bija nodaļas, sekcijas un kopi, ar kuru starpniecību norisēja

praktiskā darbība, savukārt pārvaldes jeb centrālās struktūras vadīja un kontrolēja organizāciju dzīvi. Šie divi līmeņi bija statūtu reglamentēts organizatorisks princips,⁵ taču atsevišķos laika posmos to pastāvēšana pārvērtās pretstāvēšanā un ieguva atklāta konflikta raksturu, kas sevišķi attiecībās starp provinces nodaļām un centrālajām struktūrām bija asu nesaskaņu pamatā.

Centrālo un vietējo struktūru attiecību modelis teorētiski izrietēja no Nacionālā kluba deklarētās "stingrās centralizācijas sistēmas"⁶, kas radīja situāciju, kur nodaļu viedoklim gandrīz nebija iespējas ietekmēt organizācijas kursu. Taču tas nebija tikai statūtos noteiktais organizācijas struktūru "pilnvaru pretstats", bet arī ārpus statūtiem īpaši uzsvērtas normas.⁷ Plašākā nozīmē tas bija Centra – visu metropoles biedru⁸ – statuss un attiecības ar provinci, kur kritiskais punkts bija pretstats starp biedru vienlīdzību pienākumos un nerakstītām "dzīvesvietas" privilēģijām tiesībās. Vēl viens iemesls provinces nodaļu neapmierinātībai bija diskriminējošais finansiālā jautājuma risinājums,⁹ saskaņā ar kuru noteikta daļa, nereti puse, bet, piemēram, pēc Apvienotās Latvijas nacionālsociālistu partijas (ALNSP) statūtiem arī ne mazāk kā puse nodaļas ienākumu bija iemaksājama Centra valdes kasē.¹⁰ Tāpēc nav brīnums, ka provinces nodaļās pakāpeniski brieda neapmierinātība un protests pret Centra valdes pārlieku regulējošo uzraudzību un savā ziņā savtīgo attieksmi, bet Centrs ilgāku laiku likās neredzam pamatu satraukumam un neizrādīja vēlmi kaut ko mainīt.¹¹

Par pavērsiena punktu kļuva 1926. gada sākums, kad pēc pirmās nopietnās organizatoriskās šķelšanās Latvju Nacionālistu klubs (LN[stu]K) un Latvijas sargi izrādījās konkurenti cīņā par pastāvošo nodaļu piesaistīšanu sev. Lai izskatītos iespējami pievilcīgāk, abas organizācijas demonstrēja vislielāko izpratni un pretimnākšanu nodaļu tautiešiem. Tiesa, Latvijas sargu izredzes un arī pretenzijas jau sākotnēji bija mazākas, bet tāpēc vēl jo izteiksmīgāka bija Nacionālistu kluba rosība. Kluba jaunā valde, speciālā apkārtrakstā paziņojot par smagi sajusto "līdzšinējo saišu trūkumu ar nodaļām"¹², februāra vidū sasauca visu nodaļu konferenci un noskaidroja, ka "aizgājušie valdes locekļi pilnīgi ignorējuši nodaļu vajadzības" un vispār kavējuši nodaļu darbību.¹³ Tas lika noprast Centra valdes līdzšinējās nostājas maiņu, un drīz vien nodaļas saņēma īpašas instrukcijas "nodaļu un centra attiecību regulēšanai"¹⁴ un norādījumu dibināt nodaļu inspektora amatu, pēc kura "LNK Centrs sen jau sajutis nepieciešamību"¹⁵. Šķaļās deklarācijas bija radījušas iespaidu par nopietnu akcentu pārbīdi, taču, kā izrādījās, saturs nebija mainījies līdz ar formu. Nodaļu instrukcijas vēlreiz norādīja uz "stingras centralizācijas sistēmu" (14. punkts), uzsverot, ka Centra valdei ir nodaļu lēmumu "korigēšanas tiesības" (18. punkts),¹⁶ bet nodaļu inspektora pienākumi aprobežojas ar "iepazīties" un "pārliecināties".¹⁷ Tādējādi praksē šos iekšējās dzīves pārkārtošanas pasākumus varēja vērtēt ne vairāk kā vien labas gribas apliecinājumu, tomēr Nacionālistu kluba valdes izpratnē tie bija

pietiekami, un 21. aprīlī publicētajā paziņojumā, ka, "izpildot L.N.K. 1. kongresa lēmumu, Centra valde vasarā piegriezīs visu vērību provincei, sarīkojot tautas sapulces, nacionālus svētkus, sirojumus"¹⁸, tā it kā lika saprast, ka ir izdarījusi visu, lai pieklusinātu domstarpības.

Klusums izrādījās mānīgs, un jau jūlija beigās to satricināja laikraksta "Latvis" ievadraksts ar nepārprotamu virsrakstu "Par organizāciju – pret vadību!"¹⁹ LNK valde, atkal demonstrējot principialitāti, ar apkārtrakstu izziņoja nodaļu ārkārtas konferenci, uzaicinot piedalīties visus, kuri vēlas izteikt "lietišķu, bet nesaudzīgu kritiku par Centru"²⁰. Realitātē, kā to varēja paredzēt, konference izvērtās par kārtējo Centra valdes iejūtības un labo nodomu tribīni, kas nespēja izgaistināt skepsi Centra darbības vērtējumos. Iespējams, arī tāpēc decembrī valde izšķīrās par lēmumu ierosināt statūtu grozījumus, kas paredzētu tās ievēlēšanu nodaļu kongresā (līdz šim to darīja tikai Centra tautieši), izsakot cerību, ka tādējādi Centra valde "būs vairāk neatkarīga un stabila"²¹. Taču jau 1927. gada februārī Nacionālistu kluba darbība tika apturēta un līdz ar to arī saasinātais jautājums par nodaļu un Centra attiecībām.

Pēc Nacionālistu kluba slēgšanas arī vēlāko organizāciju nostājā nekas būtiski nebija mainījies,²² taču nodaļu un centrālo struktūru konflikts aktīvā nacionālisma dienaskārtībā tik asi un atklāti vairs neizpaudās. Galvenais šī jautājuma noklusēšanas izskaidrojums bija meklējams strāvojuma vispārējā pagurumā 20. gadu beigās. Izņemot Latvju Aktīvo nacionālistu savienību (LANS) un Nacionālo Aktīvistu klubu (NAK), pārējās Nacionālistu klubam sekojošās organizācijas bija izteiktas metropoles organizācijas ar mazu provinces nodaļu skaitu. Savā ziņā varēja teikt, ka Centra nostāja bija likusi provincei izdarīt savu izvēli, atturoties atbalstīt un subsidēt Centra vadoņu nekontrolējamās ambīcijas un iegribas.

4.1.1. Pamatstruktūras

Aktīvā nacionālisma organizāciju pamatstruktūras bija nodaļas un sekcijas, retāk kopi un citas atsevišķām organizācijām īpatnējas un atbilstoši nepieciešamībai veidotas struktūras. *Nodaļas* bija organizāciju teritoriālās pārstāvniecības pamatvienības, kas apvienoja tuvākās apkārtnes "nacionālistus un redzamākos sabiedrības darbiniekus", un tām bija jāklūst par "aktīvā nacionālisma priekšposteniem" uz vietām.²³ Nodaļu dibināšana, vismaz nomināli, gandrīz vienmēr notika pēc vietējo iniciatoru ierosmes. Vairāku, bet ne visu organizāciju statūtos bija noteikts nepieciešamais minimālais dibinātāju skaits (sk. 4. pielikumu), parasti no pieciem līdz desmit cilvēkiem.²⁴ Sevišķa nozīme bija nodaļu atklāšanas svētkiem, kam vajadzēja atstāt "labu un paliekošu iespaidu uz vietējo sabiedrību"²⁵. Šie svētki bija viens no uzskatāmākiem un tāpēc iedarbīgākiem aktīvā nacionālisma propagandas elementiem, un ar laiku

to norise ieguva jau noteikta rituāla raksturu ar nodaļas karoga iesvētīšanu, Centra valdes pārstāvju runām un citu nodaļu apsveikumiem un saviesīgo daļu, parasti teatralizētu uzvedumu.²⁶ Nodaļu darbība visbiežāk aprobežojās ar tautas sapulču rīkošanu, bet dažkārt tika rīkoti arī plašāki pasākumi, piemēram, nacionālie svētki vai manifestācijas. Atbilstoši interesēm un vajadzībām nodaļās varēja būt sekcijas. Vairāku organizāciju statūti paredzēja iespēju nodaļām "pēc vajadzības grupēties rajonos"²⁷ vai apgabalos (nodaļu apvienošanu rajonos īpaši praktizēja NAK²⁸), kas nozīmēja tuvāk esošo nodaļu apvienošanu vienā apgabalā ar apgabala inspektoru priekšgalā.²⁹

Nodaļu biedru skaitliskais sastāvs varēja aptvert pat dažus simtus biedru,³⁰ tomēr visbiežāk tas svārstījās dažu desmitu ietvaros un reti pārsniedza pussimtu. Nodaļu skaits bija viens no svarīgākajiem organizāciju spēka un reālās ietekmes kritērijiem, taču, uzsverot šī rādītāja nozīmi un cenšoties izcelties ar iespējami lielākiem sasniegumiem, organizācijām, jau sākot ar Nacionālistu kluba 1925. gadā pasludinātiem "nodaļu ekspansijas" plāniem,³¹ bija prakse pieteikt vēl tikai iecerētas vai vēl darbību neuzsākušas nodaļas, tāpēc organizāciju minētie skaitļi ir jāvērtē visai nosacīti. Neiekļaujot aktīvā nacionālisma organizāciju sarakstā Sporta un morāliski fiziskās audzināšanas biedrību Tēvijas sargi (kas, kaut arī 30. gados uz brīdi kļūstot par apturētās Latviešu Tautas apvienības (LTA) Ugunskrusts pagaidu mītni, tomēr bija patstāvīga, ārpus aktīvā nacionālisma tradīcijas radusies un pastāvoša organizācija), reāli tikai 15 jeb nedaudz vairāk kā pusei aktīvā nacionālisma organizāciju bija nodaļas, turklāt sešām no tām bija viena vai divas nodaļas (sk. 2. pielikumu). Interesanti šajā gadījumā ir norādīt kraso nodaļu skaita attiecību starp vienas vai divu nodaļu organizācijām un organizācijām, kam bija vairāk nekā 20 (LN[stu]K, NAK) vai kā Nacionālajam klubam pat 42 nodaļas.³² Nosacīto skaitlisko rādītāju dēļ konkrētāk par organizāciju ietekmi un centieniem var spriest pēc nodaļu ģeogrāfiskā izvietojuma. Tas, tāpat kā citu valstu radniecīgo strāvojumu nevienmērīgā ietekme dažādos zemes reģionos,³³ parāda aktīvā nacionālisma ideju popularitāti atsevišķos Latvijas apgabalos un konkrētu organizāciju centienus savas ietekmes nostiprināšanai.

Analizējot aktīvā nacionālisma organizāciju nodaļu ģeogrāfiju, ir jāņem vērā, ka nereti nodaļu dibināšana un arī to atrašanās vieta bija ne tik daudz organizācijas un tās ideju popularitātes kā personisku simpātiju vai pazīšanās apliecinājums, tomēr būtiska un pat primāra nozīme tam varēja būt vienas vai divu nodaļu organizācijām,³⁴ bet lielākām organizācijām noteicošās bija plašākas likumsakarības. To apliecina arī organizāciju nodaļu statistika (sk. 2. pielikumu). Atskaites punkts te ir Latvju Nacionālā kluba (LNK) nodaļas, par kurām jau minētās nodaļu skaita nosacītības dēļ var runāt ar lielāku uzticību. No kluba valdes sēdēs apstiprinātām 40 nodaļām (sk. 3. pielikumu) gandrīz puse – 18 nodaļu – atradās Vidzemē, un tas bija divreiz vairāk nekā Kurzemē (deviņas nodaļas) un trīsreiz vairāk nekā Latgalē

(sešas nodaļas). Spriežot tikai pēc šiem skaitļiem, Nacionālā kluba ietekmes izplatība nav tieši saistāma ar dažādu Latvijas reģionu iedzīvotāju sastāvu, un šis secinājums vairāk ir negaidīts saistībā ar nacionāli nevienlīdzīgo Latgali. Daļēji tas ir skaidrojams ar kluba īpašo nostāju pret Latgali: izturoties noraidoši pret jebkādam Latgales īpatnības un separātisma izpaušmēm, klubs īpaši akcentēja organizācijas nodaļu dibināšanu Latgalē, 1924. gada sākumā pilnvarojot LNK valdi "Latgales lietās".³⁵

Tomēr svarīgāks ir kluba nodaļu attiecības salīdzinājums ar visu organizāciju nodaļu ģeogrāfiju kopumā, atklājot plašākas tendences strāvojuma attīstībā. Te skaidri bija saskatāmi divi pretēji procesi. Vidzemes nodaļu noteicošais īpatsvars laika gaitā saglabājās un pat pieauga: no 136 visu organizāciju nodaļām 64 atradās Vidzemē, un, pieskaitot vēl Rīgas un Rīgas jūrmalas 13 nodaļu, to īpatsvars jau tuvojās $\frac{3}{5}$; bet Latgales nodaļu īpatsvars ar laiku bija samazinājies vairāk nekā divkārt: sešas no 40 Nacionālā kluba laikā un 10 no 136 kopumā. Skatot atsevišķi tikai Latgali un Vidzemi, šī tendence visdrīzāk būtu skaidrojama ar nacionālo aspektu, taču tas, ka tie paši pretējie procesi raksturoja arī augošo Zemgales un gandrīz divkārt sarukušo Kurzemes nodaļu pārstāvniecību, norādīja, ka noteicošie cēloņi meklējami citur. Acīmredzot tas bija plašāks politisko noskaņojumu kopums, kur izšķirošā nozīme bija ģeogrāfiska un psiholoģiska attāluma noteiktai Latgales un Kurzemes atsvešinātībai un neuzticībai galvaspilsētas politikiem. Šīs savrupās atturības izpaušmes jau kļuva redzamas dažādos valsts izbūves jautājumos, un pēc pirmajiem skaļajiem Nacionālā kluba ielu skandāliem tās parādījās arī attieksmē pret aktīvo nacionālismu. Lai kādi būtu tā motīvi, ir jākonstatē, ka, veidojies un sākotnēji uzstājoties kā visus valsts novadus pārstāvošs politisks faktors, sākot ar 20. gadu vidu, aktīvais nacionālisms arvien noteiktāk pārvērtās par Vidzemes un Zemgales strāvojumu.

Vēl viena nozīmīga nodaļu ģeogrāfijas iezīme bija to urbanizācija. Nacionālajā klubā no 40 nodaļām tikai 11 jeb $\frac{1}{4}$ nodaļu neatradās pilsētās.³⁶ Šo samēru, protams, nevar attiecināt uz visu strāvojumu un tas nav tieši saistīts ar nodaļu biedru sastāvu (piemēram, no LNK Valmieras nodaļas 140 biedriem gandrīz 30 par savu nodarbošanos iestāšanās anketā norādīja zemkopību; sk. 10. pielikumu), tomēr par vispārējo tendenci tas ļauj spriest, aktīvo nacionālismu uztverot kā noteiktu pilsētas fenomenu. Interesanti ir atzīmēt, ka Vidzemē ārpus pilsētām nodaļu īpatsvars bija lielāks un veidoja trešo daļu no 18 nodaļām, bet Latgalē un Kurzemē tikai pa vienai nodaļai katrā atradās ārpus pilsētām, vēlreiz uzsverot šo valsts apgabalu salīdzinošo atsvešinātību.

Visbeidzot, vēl viens savdabīgs organizāciju statūtos minēts aspekts saistībā ar to darbības principiem bija diasporas princips, kas paredzēja organizāciju nodaļu dibināšanu ārzemēs. Īpatnējā pēckara situācijā, kad daudzas Eiropas nācijas, apstākļu spiestas, bija izkaisītas dažādās valstīs, mēģinājumi uzturēt nacionālo vienotību

bija likumsakarīgi un saprotami, piemēram, 1925. gadā laikrakstā "Brīvais Imantas Gars" bija publicēta ziņa par iecerētā visas pasaules lietuviešu kongresa sasaukšanu, kas "sevišķi domāts sakaru nodibināšanai ar kolonijām"³⁷. Taču šajā gadījumā te izpaužas ne tik daudz nacionāls kā tieši idejisks un politisks kopības gars, kas ārpus Latvijas dzīvojošos latviešus³⁸ uzlūkoja kā noteiktas politiskas ideoloģijas nesējus. Šis princips bija viens no svarīgākajiem vairāku pēckara nacionāli radikālo strāvotāju pastāvēšanas elementiem, kas sevišķi spēcīgi izpaužas vācu nacionālsociālistu partijas centienos³⁹ un ar LNK bija ielikts aktīvā nacionālisma organizāciju statūtos.⁴⁰ Tiesa, praksē aktīvajā nacionālismā tam bija tikai deklaratīva nozīme, un vienīgais izņēmums, ziņojot par ārzemju grupu dibināšanu, bija saistīts ar Latviju pametušo bijušo aktīvā nacionālisma organizāciju tautiešu individuālām un vairāk demonstratīvām akcijām bez reālas nozīmes.⁴¹

Sekcijas apvienoja tautiešus atbilstoši to "spējām un tieksmēm"⁴². Kaut sekciju dibināšana nebija paredzēta Nacionālā kluba statūtos, jau 1923. gadā īstenotās akcijas rosināja atbilstoši galveniem darbības virzieniem veidot noteiktas sekcijas,⁴³ deklarējot, ka tieši sekcijas ir "tās laboratorijas, kuras izstrādā katrā atsevišķajā jautājumā vadošos principus"⁴⁴. Visu nākamā aktīvā nacionālisma organizāciju pastāvēšanā sekciju dibināšana jau bija paredzēta statūtos. Konkrēto sekciju dibināšanu un tām veltīto uzmanību noteica tas, cik daudz to darbība izcēla katras organizācijas deklarētās pamatnostādnes un atbilda aktuālā laika prasībām. Likumsakarīgi, ka līdzās Nacionālā kluba pirmajām – Studentu un Žīdu iespaida apkarošanas – sekcijām⁴⁵ 20. gadu sākumā tika dibinātas arī Kukuļošanas un valsts apzagšanas apkarošanas sekcija un Latvijā valodas nievāšanas un kropļošanas apkarošanas sekcija.⁴⁶ 20. gadu vidū un sevišķi 30. gados populārākas bija sociāla rakstura sekcijas – Strādnieku vai, piemēram, No pastāvošās ekonomiskās situācijas cietušo sekcija.⁴⁷ Dažu novirzienu sekcijas, parasti jaunatnes⁴⁸ un propagandas vai sabiedrisko jautājumu sekcijas tika dibinātas un pastāvēja pie vairākām organizācijām, bet citas bija raksturīgas tikai kādai konkrētai organizācijai, piemēram, Oratoru sekcija (LN[stu]K), kuras mērķis bija sagatavot aktīvā nacionālisma propagandistus,⁴⁹ vai Pretalkohola sekcija⁵⁰ un Āriešu sekcija (LANS), kura paredzēja "restaurēt senču paražas un tikumus"⁵¹. Īpaša uzmanība bija veltīta dažās organizācijās dibinātajai Militārai⁵² vai Aizsardzības sekcijai,⁵³ kam vajadzēja uzsvērt organizāciju sevišķo raksturu un nodomu nopietnību. Dažkārt dibināja sekcijas ar ļoti netradicionāliem darbības virzieniem, piemēram, 20. gadu vidū tāda bija Radio un Aviācijas sekcija.⁵⁴ 1925. gada janvārī vēl Nacionālā kluba dibinātā Radio sekcija gada beigās saņēma radioaparātu detaļas, lai uzstādītu Nacionālistu klubam uztverošo radiostaciju.⁵⁵ Aviācijas sekcijas darbība savukārt koncentrējās tās vadītāja N. Pūliņa centienos, kurš bija viens no Latvijas aviācijas pamatlicējiem. Grūti izvērtēt aktīvā nacionālisma patieso atbalstu N. Pūliņa darbam,⁵⁶ tomēr Nacionālistu klubs neaizmirsā sevi pieminēt saistībā ar N. Pūliņa lidmašīnas

“Sprīdītis P.2” pirmo lidojumu 1925. gadā.⁵⁷ Visbiežāk sekcijas apvienoja tautiešus ar kopīgu vaļasprieku, un to dibināšana bija atkarīga no organizāciju biedru sastāva un interesēm. Radošos talantus varēja attīstīt korī, Dramatiskajā un Mākslas sekcijā, savukārt Sporta sekcijas bija ļoti daudzveidīgas, sākot ar pierastajām vingrošanas, velosipēdistu, vieglatlētu un šaha grupām un beidzot ar tolaik vēl mazpazīstamā basketbola, hokeja un pingponga grupām. Raksturojot sekciju darbību kopumā, ir jāuzsver, ka tieši te aktīvais nacionālisms uzskatāmāk nekā jebkur citur apliecināja savu modernismu, atvērtību jaunajai pieredzei, atklājumiem un tehnoloģijām, vairākos sekciju darbības virzienos kļūstot par pionieri Latvijā.

Kopi bija vairāku aktīvā nacionālisma organizāciju ietvaros dibinātas īpašas struktūras, kuru mērķis bija stiprināt disciplīnu kā “raksturu audzinošu un darba sekmīgu faktoru”⁵⁸. Kopu veidošanas nepieciešamība pirmo reizi aktīvā nacionālisma dienaskārtībā parādījās 1923. gada septembrī, kad LNK 11. septembra valdes sēdē nolēma divu nedēļu laikā sadalīties pa kopiem.⁵⁹ Kā uzsvēra kluba deklarācijas, kopu sadalīšanā – no astoņiem līdz 15 cilvēkiem katrā – centās stingri ievērot profesionālo vai tuvas pazišanās principu,⁶⁰ taču sīkāka informācija par tiem netika sniegta. Sabiedrības ievēribu šādu īpašu struktūru pastāvēšana aktīvā nacionālisma organizāciju ietvaros pirmo reizi piesaistīja 1925. gada vasarā, kad skaļās ielu sadursmes lika runāt par “akropoliešu” grupu. No šī brīža, neraugoties uz organizāciju deklarācijām, kopu pastāvēšana aktīvajā nacionālismā ieguva negatīvu pieskaņu – un to darbību parasti uztvēra kā vienu no iekšējo nesaskaņu priekšnoteikumiem. Pēc “akropoliešiem” skaļāko slavu izpelnījās LN[stu]K ietvaros dibinātie “musketieri” – kluba formulējumā trīs atsevišķu kopu apvienība ar mērķi piesaistīt klubam vecāko paaudzi – un “pašaudzināšanas un pašdisciplīnas sekcija” ar pieņemtu nosaukumu “fiskarieši”.⁶¹ To rosinātās iekšējās frakciju cīņas vēlāk kļuva par vienu no 1926. gada sākumā notikušās šķelšanās cēloņiem.⁶² Tajā pašā laikā tas bija arī viens no kluba provinces nodaļu neapmierinātības galvenajiem motīviem, uzskatot, ka “šādi grupējuma veidi padara katru raženu darbu klubā par neiespējamu”⁶³. Tomēr, neskatoties uz slikto slavu, no kopu idejas neatteicās arī vēlākās aktīvā nacionālisma organizācijas (Imantas apvienība,⁶⁴ NAK⁶⁵), pamatojot to dibināšanu, lai cik paradoksāli saistībā ar iepriekšējo pieredzi tas skanētu, tieši ar stingras disciplīnas ieviešanu.⁶⁶

4.1.2. Pārvaldes struktūras

Pārvaldes struktūras pamatprincipi visām aktīvā nacionālisma organizācijām bija līdzīgi, mainījās tikai atsevišķu struktūru nosaukums⁶⁷ un pilnvaras (sk. 4. pielikumu). Organizācijas darbības izvērtēšanai un jaunu amatpersonu vēlēšanām visās organizācijās bija augstākā lēmējinstāde, parasti organizācijas Pilna sapulce (Vispārējā sapulce, Delegātu sapulce u.c.), kuras sasaukšanai dažu organizāciju (Nacionālie

aktivisti, LTA Pērkonkrusts) statūtos bija norādīts nepieciešamais organizācijas nodaļu pārstāvniecības minimums (Nacionāliem aktivistiem, piemēram, ne mazāk kā 10 nodaļas). Līdz tam lēmumus pieņēma īpaša pagaidu struktūra. Pilnas sapulces sastāvu līdzās atsevišķi noteiktām organizācijas amatpersonām veidoja nodaļu pārstāvji, turklāt interesanta bija statūtu noteiktā pārstāvniecības norma. Pilnīgu demokrātismu šajā ziņā demonstrēja LNK un Latvju Patriotu biedrība (LPB), kuru pilntiesīgo biedru sapulcē varēja piedalīties visi pilntiesīgie organizācijas biedri. Pārstāvniecības norma bija arī Nacionālajiem aktivistiem (NA) un ALNSP – viens priekšstāvis no 10 biedriem – un LTA Ugunskrusts – viens no 20 (LTA Pērkonkrusts šī norma jau bija viens no 15), savukārt LANS un Latvju Nacionālrevolucionārā kluba (LNK) statūti paredzēja ievēlēt vienu pārstāvi no katriem 50 biedriem (vai nu orientējoties uz lielu biedru skaitu, vai, kas ir ticamāk, paredzot lēmumu pieņemšanu ļoti šaurā lokā). Līdzās Pilnai sapulcei dažu organizāciju – Latvju Nacionālais klubs, Latvju Nacionālā kustība – statūtos principiālu jautājumu izšķiršanai bija paredzēts Kongress,⁶⁸ kura pirmajai sasaukšanai tika noteikts nepieciešamais minimālais nodaļu skaits⁶⁹ un kas pēc tam varēja notikt pēc vajadzības.

Organizācijas praktisko dzīvi un darbību vadīja augstākais izpildorgāns – parasti Centra valde (Galvenā valde, Centrālā komiteja u.c.), ko vienmēr ievēlēja lēmējorgāns. Centra valdes sastāvā visbiežāk bija septiņi valdes locekļi, un tradicionālais amatu sadalījums bija šāds – priekšnieks, sekretārs, kasieris, mantzinis un tautiešu zinātnājs. Savdabīgs bija abu 30. gadu lielāko organizāciju koleģiālisms, paredzot ļoti plašu Centra valdes sastāvu: ALNSP – 15, bet LTA Pērkonkrusts – pat 40 (!) Centra valdes locekļi. Pērkonkrusta nostāja, ievēlot 40 valdes locekļus uz gadu, bija negaidīta, jo tā organizatoriskā priekšgājēja LTA Ugunskrusts statūtos Centra valdē bija paredzēts ievēlēt septiņus locekļus uz trijiem gadiem. Dažām organizācijām ar lielāku Centra valdes sastāvu (LNK, ALNSP) tās pilnvaru laiks bija trīs gadi, sastāva maiņu nosakot īpašā rotācijas kārtībā (ALNSP), tomēr parasti Centra valdi ievēlēja uz vienu gadu. Ļoti īpatnēja šajā ziņā bija Nacionālās Latvju valsts patriotu apvienības (NLVPA) paredzētā kārtība, kuras trīs valdes locekļi tika ievēlēti uz pieciem (!) gadiem. Organizāciju pārvaldes struktūru sarežģīja tas, ka vairākās organizācijās bija divpakāpju izpildorgāns. Latvijas Fašistu ordenim (LFO) un Nacionālajiem partizāniem bija starpposms – padome kā īpaša pārvaldes struktūra pirms valdes ievēlēšanas (Pilna sapulce⁷⁰ ievēlēja padomi un tā savukārt Centra valdi), bet LNK, LTA Ugunskrusts un ALNSP, t.i., organizācijās ar salīdzinoši lielu valdes sastāvu, bija īpašs Centra valdes sašaurinātais sastāvs – Prezidijs, kas izšķir steidzamus jautājumus valdes sēžu starplaiķā. Bez tam vairāku organizāciju – LFO, Mūsu fronte, LPB Latvijas vilki (LV) – statūtos īpaši bija noteikts biedrības priekšnieka statuss un pilnvaras, paredzot, ka viņš, vienlaikus esot Centra valdes priekšnieks, tiek ievēlēts atsevišķi un ir atbildīgs tikai Pilnai sapulcei.

Trešo pārvaldes struktūras atzaru veidoja visu organizāciju statūtos paredzētā Revīzijas komisija, kuras uzdevums bija finansiālo jautājumu un lietvedības kontrole. Tā gandrīz vienmēr sastāvēja no trijiem cilvēkiem (LTA Ugunskrusts no pieciem) un tika ievēlēta uz gadu.

Līdzās šiem pārvaldes orgāniem dažās organizācijās bija paredzētas arī citas struktūras, piemēram, LNK Aktīvo biedru kolēģija un Ugunskrusta Uzņemšanas komisija, taču to pastāvēšana acīm redzot sevi neattaisnoja, un ne LN[stu]K, ne Pērkonkrusta statūtos to vairs nebija.

4.2. “Organizācijas gars”

Veidojot savu iekšējo dzīvi, aktīvā nacionālisma organizācijām bija ne tikai jāveido īpatnēja, cīņas organizācijas raksturam atbilstoša organizatoriskā struktūra, bet arī jārada īpašs organizācijas gars, atmosfēra, kas uzsvērtu organizācijas statusu un katra biedra sevišķo misiju “būt piederīgam”. Visā pastāvēšanas laikā no pašiem pirmsākumiem aktīvā nacionālisma organizācijas uzstājās kā apziņas strāvojums, kas apelēja pie nacionāliem ideāliem un tautas tikumiskām vērtībām, tāpēc to iekšējā dzīvē ļoti liela nozīme bija iracionālajam, tām īpašas kopības izjūtām, ko noteica organizācijas dzīvē uzsvērtā noslēpumainība⁷¹ un aprautu frāžu atmosfēra. Katram jaunuzņemtam biedram bija jāliek saprast, ka, iestājoties aktīvā nacionālisma organizācijā, viņš izvēlas jaunu dzīvesveidu, kura galvenie principi ir aktīvisms, disciplīna, pašuzturēšanās un kopības gars.⁷² Šī mērķa sasniegšanai aktīvā nacionālisma organizācijas savās deklarācijās noteica un praksē īstenoja daudzas īpašas normas un pasākumus, kas arī veidoja aktīvā nacionālisma organizācijas garu.

Vispirms tā bija īpašā attieksme pret biedru sastāvu un tā “tīrību”, ko uzsvēra uzņemšanas kārtība. Statūtos bija iekļauta norma par ieteikuma vai galvojuma nepieciešamību, savukārt īpaša uzņemšanas rituāla galvenā sastāvdaļa bija svinīgais solījums vai zvērests, ar kuru jaunuzņemtais biedrs apliecināja gatavību atdot spēkus valsts un tautas labākai nākotnei.⁷³ Liela nozīme biedru iesaistīšanā organizācijas dzīvē bija vairāku organizāciju statūtos paredzētam biedru kategoriju principam, un atbilstoši noteiktiem kritērijiem biedri dalījās no divām līdz piecām kategorijām (sk. 5. pielikumu). Jau 1923. gadā, uzsverot savu lielo uzdevumu izpratni un to, ka “darbam var tikt pulcēti tikai norūdīti spēki,” Nacionālais klubs deklarēja biedru kategoriju principa ieviešanu organizācijas dzīvē, norādot četras biedru kategorijas.⁷⁴ Zemākā no tām bija biedrs kandidāts, kurš varēja darboties kādā organizācijas sekcijā. Pēc sešiem mēnešiem viņu varēja uzņemt biedru veicinātāju kategorijā, iegūstot balsstiesības.⁷⁵ Par “sevišķi rosīgu un apzinīgu darbību” varēja kļūt par pilntiesīgu biedru, kam jau bija iespējas iegūt amatu un noteikt kluba dzīvi, jo Centra

valde bija atbildīga pilntiesīgo biedru sapulces priekšā. Visbeidzot, par "izciliem nopelniem kluba labā" statūtos bija paredzēta augstākā biedru kategorija – aktīvais biedrs. Visas klubam sekojošās organizācijas, kuru statūtos bija ietverts biedru kategoriju princips, saglabāja kluba radīto kategoriju shēmu, biežāk kategoriju skaitu samazinot, bet dažkārt arī papildinot ar goda un mūža biedra kategoriju. Atsevišķos gadījumos biedru iecelšanai jaunā kategorijā bija paredzēti arī citi – parasti vecuma ierobežojumi.⁷⁶

Šim biedru statusa pakāpenisko izmaiņu principam, kas ar katru pakāpi it kā tuvināja biedru jaunai atklāsmei, vajadzēja pildīt vairākas funkcijas. Kā to motivēja pašas organizācijas, tas bija mēģinājums pasargāt sevi no nevēlamu cilvēku parādīšanās un padarīt to par garantu organizācijas nenokļūšanai maldu ceļos.⁷⁷ Tajā pašā laikā tas bija atzinības apliecinājums, jo par "apzinīgumu" katrs biedrs saņems pieaugošas uzticības pierādījumu un viņa "īpašie nopelni" tiks atalgoti ar lielāku pilnvaru devu. Tiesa, vienlaikus aiz šī biedru kategoriju principa viegli varēja paslēpt personisku ambīciju diktētas intereses, dodot iespēju ierobežot vai kavēt citādi domājošu biedru izvirzīšanos un iniciatīvu un tādējādi it kā principiālu apsvērumu vārdā ļaujot veidot un saglabāt noteiktu biedru virsslāni. Tomēr nevar noliegt organizāciju centienus saglabāt biedru sastāva rindu tīrību, protams, savā izpratnē, ko apliecināja tīrīšanas akcijas, no kurām skaļākās un nopietnākās risinājās 20. gadu vidū, kad, piemēram, pēc Nacionālā kluba 1924. gada beigās ierosinātās biedru pārreģistrācijas tika pieņemts lēmums "nepārreģistrējušos uzskatīt kā labprātīgi izstājušos no kluba"⁷⁸.

Nozīmīga vieta organizāciju praktiskos centienos radīt īpašu organizācijas garu bija spēcīgai iekšējās dzīves reglamentācijai. Uzsverot nepieciešamību regulēt un kontrolēt biedru uzvedību un savstarpējās attiecības, vairākās organizācijās bija izstrādāts iekšējās kārtības un uzvedības reglaments, nosakot ne vien biedru savstarpējās uzrunas,⁷⁹ bet arī nepieciešamību būt tuvu pazīstamiem un uzturēt savstarpēji draudzīgas attiecības.⁸⁰ Biedru rīcības un darbības izvērtēšanai organizācijas izmantoja gan sodu sistēmu līdz biedru degradācijai un izslēgšanai,⁸¹ gan atzinības apliecinājumus, piemēram, 30. gadu sākumā vairākām aktīvā nacionālisma organizācijām bija atzinības zīmes – "Melnā komandiera krusts" un ordenis "Nacionālais Ugunskrusts" NAK⁸² un iecerētais "Ugunskrusta" ordenis un medaļa Latvijas sargiem.⁸³ Nereti organizāciju vēlmē reglamentēt tautiešu dzīvi jau varēja saskatīt tieksmi absolutizēt, izvirzot konkrētus pienākumus vasaras brīvdienās aizejošiem tautiešiem,⁸⁴ liekot ievērot "konspiratīvo principu" arī pret vistuvākajiem ģimenes locekļiem⁸⁵ un pat aicinot ziņot par citu organizācijas biedru pārkāpumiem.⁸⁶ Nav brīnums, ka brīžiem šai tendencei bija visai pārspīlētas izpausmes, organizācijas statūtos norādot biedriem īpašu apbedīšanas rituālu,⁸⁷ sodot par iepirkšanos ebreju tirgotavā vai par veikalniecisku darījumu ar ebreju drēbnieku.⁸⁸

Liela nozīme bija arī organizāciju kopības un vienības gara demonstrācijām, jau statūtos paredzot tiesības rīkot parādes⁸⁹ un sevišķi 20. gadu sākumā un vidū padarot manifestācijas par nozīmīgu sava spēka un ietekmes apliecinājumu. Dažas organizācijas, piemēram, LTA Ugunskrusts, jaunuzņemto biedru īpašas kopības izjūtas veidošanai īstenoja biedru uzņemšanu iesaukumos.⁹⁰ Ļoti būtiska loma organizācijas īpašā statusa un iekšējā vienības gara izcelšanā bija militāriem centieniem, ienesot organizācijas dzīvē noteiktus militārus elementus un veidojot sevišķas paramilitāras struktūras. Militārisma aspekts aktīvajā nacionālismā parādījās jau Nacionālajā klubā, kas dibināja Militārā sporta sekciju, kam vajadzēja ne tikai "sagatavot latvju tautas un valsts brīvības aizstāvētājus", bet ar militārisma palīdzību "pacelt atsevišķa pilsoņa garīgās un fiziskās spējas" un audzināt visu tautu.⁹¹ 1924. gada 26. martā valdes sēde pieņēma lēmumu izstrādāt kluba "iekšējās militarizācijas plānu"⁹², ko apstiprināja 21. maijā,⁹³ un jau maija beigās ar atbilstošām dienesta pakāpēm – cīņvedis, kopvedis, kārtzinis u.c. – tika apstiprinātas Aktīvo nacionālistu 1. pulka amatpersonas.⁹⁴ Turpmākai pulku organizēšanai nolēma pieņemt īpašu amatpersonu.⁹⁵ Sākotnēji paramilitārās struktūras pastāvēja kā atsevišķa vienība organizācijas ietvaros – Militārā sporta sekcija LNK vai leģions Latvju Patriotu līgā (LPL) –, bet jau Nacionālistu klubā pēc 1926. gada marta kongresā pieņemtiem lēmumiem un arī dažās vēlākajās organizācijās – NAK un LTA Ugunskrusts – militārisma aspekts sāka izplatīties visā organizācijas dzīvē. Pēc Nacionālistu kluba Iekšējās iekārtas instrukcijām⁹⁶ "militārās audzināšanas pārraudzībai" klubā bija radīts pilntiesīgo tautiešu sapulces ievēlēts virsvadoņa amats, un viņa pārvaldītā štāba uzdevumos bez militārās apmācības vadišanas bija arī visu iekšējās iekārtas, administratīvo un disciplīnas jautājumu sagatavošana un apspriešana. Lai pakļautu visus kluba biedrus militārai apmācībai, viņus sadalīja kopos (13 biedru katrā), daļās (četri kopi = viena daļa) un pulkos (četras daļas = viens pulks), pulkus nosaucot vēsturiska varoņa vai vietas vārdā.⁹⁷ Uzsverot militarizācijas aspektu, Nacionālistu kluba un vēlāko organizāciju dzīvē ieviesa un plaši izmantoja sevišķu amatpersonu nosaukumus un dienesta pakāpes, ko LTA Ugunskrusts, sekojot studentu korporāciju tradīcijai, saīsināja, tādējādi vēl vairāk uzsverot savu iekšējās dzīves norobežotību. NAK praktizēja vadīt organizācijas dzīvi ar speciālām virsvadoņa pavēlēm.

Organizācijas gara stiprināšanā svarīga nozīme bija arī tās ārējiem atribūtiem – īpašām piederības zīmēm un simboliem, kur varbūt visspilgtāk sevi pieteica aktīvā nacionālisma tuvība radniecīgiem pēckara Eiropas strāvojumiem.⁹⁸ Tiesa, salīdzinājumā ar citu valstu strāvojumiem, sevišķi vācu nacionālsociālismu, aktīvais nacionālisms ar retiem izņēmumiem maz uzmanības pievērsa izmantoto simbolu vai atribūtu mistiskai nozīmei un mistiskajam vispār,⁹⁹ vairāk akcentējot racionālo. 20. gados galvenā uzmanība bija veltīta organizāciju vispārējiem atribūtiem – karo-

giem, emblēmām, devīzēm, himnām u.c. LNK baltais karogs ar biedrības emblēmu un skaļā devīze "Visu par Latviju!"¹⁰⁰ kļuva par atzītu aktīvā nacionālisma simbolu sabiedriskajā dzīvē, līdz pat 20. gadu beigām kalpojot par paraugu vēlāko organizāciju spriedumos.¹⁰¹ Sākot ar 20. gadu vidu, par aktīvā nacionālisma atribūtu neatņemamu elementu kļuva ugunskrusts jeb svastika,¹⁰² parādoties gan organizāciju preses orgānos, gan karogos un zīmogos.¹⁰³ Savu idejisko centienu kontekstā sevišķu vērību organizācijas atribūtiem 30. gados piešķīra J. Štelmahera vadītā ALNSP, kuras sarkano karogu ar balto svītru atšķirībā no 20. gadu galvenā vadmotīva jau rotāja uzraksts "Visu šķiru latvji – apvienojaties!"¹⁰⁴. Partijas oficiozs īpaši paskaidroja tā simboliku, kur līdzās ugunskrustam, rīkšu sainītim un no Māterlinka darba "Zilais putns" aizgūtajam neatkarības simbolam ērglim bija arī septiņstūru zvaigzne – personības un garīgo vērtību izkopšanas simbols.¹⁰⁵ 30. gados par aktīvā nacionālisma organizāciju būtisku atribūtu kļuva organizācijas himna, un ALNSP tās sarakstīšanu nolēma lūgt V. Dārziņam.¹⁰⁶

Lai arī nosacīti, šajos ārējos atribūtos bija ietverts organizāciju nostājas koncentrēts formulējums, un no šī aspekta interesantākie organizāciju atribūti bija devīzes, kas, izsakot atsevišķu organizāciju centienus, raksturoja visa strāvojuma uzskatu attīstību. Pirmo aktīvā nacionālisma organizāciju pastāvēšanas vadmotīvs bija valstisko ideālu apliecinājums: "Visu par Latviju!" (LNK), "Visu Latvijai!"¹⁰⁷ (Nacionālistu klubs) un "Sargi Latviju!"¹⁰⁸ (Latvijas sargi). Sākot ar 20. gadu otrajā pusē dibinātām organizācijām, devīzes kļuva mazāk kategoriskas – un to saturs vairāk akcentēja nacionālos ideālus: "Par ticību, tautu, tēviju!"¹⁰⁹ (Latvju Nacionālā kustība) un "Mans zelts ir mana tauta, mans gods ir viņas gods!"¹¹⁰ (Nacionālie aktivisti). Savukārt par 30. gados dibināto organizāciju lozungu prioritāti kļuva sociālais aspekts, ko līdzās jau minētajai ALNSP devīzei "Visu šķiru latvji – apvienojaties!" apliecināja LTA Ugunskrusts pazīstamais "Latviju latviešiem – latviešiem darbu un maizi!". Īpatnējs izņēmums šo aktīvā nacionālisma organizāciju centienu deklarācijās, kas tomēr visai precīzi raksturoja organizācijas pastāvēšanas saturu, bija Latvijas vilku bērniskīgā devīze "Pieci vilki vilku vilka!"¹¹¹.

Otru atribūtu grupu veidoja organizāciju biedru atšķirības zīmes – formastērpi, krūšu nozīmes un īpaši sveicieni. Formastērpu galvenā sastāvdaļa bija krekls, kura pelēkā krāsa 30. gados kā vispārzināma pārkoņkrustiešu piederības zīme varas iestāžu acīs jau bija kļuvusi par lakmusa papīru, liekot turēt aizdomās katru pelēkā krekla nesēju.¹¹² Tiesa, krekla un vispār formastērpa krāsa aktīvajā nacionālismā nebija strikti noteikta, un līdzās tradicionālai "vienkārši" pelēkai krāsai (LNK, Imantas apvienība, LTA Pērkoņkrusts) organizācijas izmantoja zilu (NAK¹¹³) vai "kā ārgu simbolu lielākai aktivitātei"¹¹⁴ melnu (Latvijas sargi¹¹⁵) krāsu. Vairākām organizācijām uz krekliem un biedru galvassegām bija īpašas uzšuves, kas norādīja biedra statusu organizācijā un viņa piederību konkrētai organizācijas struktūrai.¹¹⁶

Savukārt sveicieni plašāk izplatījās 30. gados, un tie bija ne tikai visnepārprotamākā konkrēta biedra “derības zīme” ar organizāciju, bet arī koncentrēti izteica noteiktus organizācijas principus. Izteiksmīgs ir abu lielāko 30. gadu organizāciju salīdzinājums: Pērkoņkrusta apņēmīgais un spēku apliecinošais “Cīņai sveiks!” un ALNSP skaļais “Lai dzīvo Štelmahers!”.¹¹⁷

4.3. Biedru sastāvs

4.3.1. Principi

Organizāciju deklarācijās un praktiskajos centienos ietvertie biedru sastāva veidošanas principi būtībā koncentrējas divos aspektos. Atšķirībā no tām politiskām organizācijām, kuru ietekmes svarīgākais kritērijs bija vēlēšanu rezultāti, un, kā liecināja prakse, vēlēšanās nodoto balsu skaits visai nosacīti atspoguļoja konkrēto partiju organizatoriskās iespējas un arī to biedru skaitu,¹¹⁸ aktīvā nacionālisma organizāciju galvenais un gandrīz vienmēr arī vienīgais ietekmes kritērijs bija pašu organizāciju biedru sastāvs. Tāpēc būtu pašsaprotami, ka strāvojums, kas uzstājas tautas interešu vārdā, ir tieši un vitāli ieinteresēts savās organizācijās radīt iespējami plašāku “tautas” pārstāvniecību. Taču tajā pašā laikā uzsvērti paramilitārais organizāciju raksturs un to teorētiskās deklarācijas caurstrāvojošā apziņa, ka “veicams ļoti liels un pašuzpurēšanās pilns darbs”¹¹⁹, kas uzticams un pa spēkam vienīgi pārbaudītiem biedriem, lika saprast, ka ne mazāk būtiska nozīme ir biedru sastāva konkrētām vērtībām un pašu organizāciju formulējumā “stingrai biedru izlasei”¹²⁰. Abi šie biedru sastāva veidošanas pamatprincipi – skaitliskais un saturiskais –, kaut arī neizslēdzot viens otru, gandrīz vienmēr atradās konfliktā. Izņemot LNK, kas, pateicoties sabiedrībā izraisītajai sākotnējai jūsmai, varēja – bet tikai varēja – īstenot biedru atlasīšanu, neuztraucoties par ievērojamiem skaitliskā sastāva zaudējumiem, visām nākamajām organizācijām bija jārēķinās ar LNK slēgšanas izraisīto un līdz pat 30. gadu sākumam valdošo biedru skaita samazināšanās tendenci. Šajā situācijā, kad sekot vienlaikus abiem principiem nebija iespējams, viens no tiem neizbēgami bija “jāupurē” par labu otram.

Savās deklarācijās aktīvais nacionālisms viennozīmīgi akcentēja biedru sastāva saturu, norādot, ka tam nav vajadzīgas izplūdušas “nacionālsvaukstu” organizācijas,¹²¹ bet tikai “pašaizliedzīgu latviešu saujiņa”¹²². To vajadzēja apliecināt arī laiku pa laikam demonstratīvi uzsvērtajām biedru izslēgšanām un “lielās tīrīšanas” akcijām (LN[stu]K,¹²³ NAK). Ņemot vērā organizāciju centienus, šo kvalitātes apoloģiju nevar pilnīgi noliegt, taču, sākot ar 1926. gadu, tās uzkrītošā ārišķība ar skaidri nojaušamu

sevis mierinājuma pieskaņu un īpašu uzsvaru katras jaunas organizatoriskās šķelšanās traktējumā,¹²⁴ kas vairāk vai mazāk kontrastēja ar organizāciju iekšējās dzīves realitāti, lika domāt, ka pretēji deklarācijām primārā nozīme tomēr ir skaitliskajam principam un tā noliegums drīzāk bija morāla kompensācija par praktisko nevarību. Uz to norādīja aktīvā nacionālisma organizāciju savdabīgie centieni sava biedru sastāva paplašināšanā, kas laika gaitā no atsevišķām parādībām pakāpeniski pārauga plašā līdzekļu arsenālā.

Tīri organizatoriskas un salīdzinoši korektas metodes bija organizāciju pievilcības nostiprināšana, piedāvājot biedriem noteiktus pakalpojumus un priekšrocības. Uzsverot rūpes par organizācijas biedru vajadzībām un interesēm, pirmajā vietā parasti tika minēta fiziskās¹²⁵ un garīgās¹²⁶ kultūras izkopšana, taču īpaša motivācija un nozīme bija tiem centieniem, kas skāra biedru materiālā stāvokļa uzlabošanu. Jau ar 1923. gada aprīļa ostas strādnieku streiku Nacionālais klubs lika pamatus darba apgādāšanas praksei, ko it īpaši 30. gadu sākumā saimnieciskās krīzes apstākļos plaši izmantoja tādas organizācijas kā NAK¹²⁷ un LTA Ugunskrusts.¹²⁸ 20. gadu beigās parādījās arodnieciskās izglītības kursi (Imantas apvienība¹²⁹) un bezmaksas juridiskās konsultācijas (ALNSP), tomēr neapšaubāmi pievilcīgākā un arī visbiežāk praktizētā palīdzības forma bija reāli finansiāli pabalsti vai aizdevumi. Kā atklāti formulēts organizācijas pastāvēšanas aspekts, dibinot īpašu sociālās palīdzības sekciju,¹³⁰ un noteikta prakse materiālā stimulēšana pastāvēja jau LNK laikā, bet statūtos kā viens no organizācijas darbības principiem tas pirmo reizi bija iekļauts tikai 30. gadu sākumā.¹³¹ Laika gaitā materiālā palīdzība kļuva par organizāciju visai nozīmīgu darbības virzienu, dibinot īpašas, parasti uz biedru pašpalīdzību orientētas organizatoriskas struktūras – “Nacionālistu Krājaizdevu sabiedrību” (LN[stu]K¹³²), pašapdrošināšanās un pašpalīdzības savienību (Aktīvās Latvijas atjaunošanas kustība “Zilais ērglis”¹³³) vai palīdzības fondu (Nacionālie partizāņi¹³⁴).

Biedru sastāva palielināšanai 20. gadu otrajā pusē visai izplatīta prakse bija īpašas pasīvo tautiešu kategorijas radišana,¹³⁵ organizācijas dzīvē viņiem bija vai nu ierobežoti pienākumi un tiesības (LN[stu]K¹³⁶), vai nu vispār nebija tiesību, lai “labums būtu tikai tāds, ka būtu masa sapulcēs un gājienos” (Latvju Nacionālā kustība¹³⁷). Līdzīga nozīme bija arī tādiem centieniem, kas paredzēja priekšrocības biedriem dibinātājiem pēc jaunu nodaļu izveidošanas, savukārt NAK atbilstoši savai nodaļu struktūrai noteica, ka nodaļa, kas būs veicinājusi vēl divu tuvākās apkārtnes nodaļu dibināšanu, kļūst par apgabala centru.¹³⁸ Visvairāk jaunu nodaļu dibinātājus atbalstīja LNK, kas jau 1923. gada maijā pieņēma lēmumu dibināt Propagandas sekciju nodaļu dibināšanas veicināšanai,¹³⁹ bet 1924. gada martā paredzēja īpašu samaksu nodaļu instruktoram par katru jaundibinātu nodaļu.¹⁴⁰ Bija arī centieni saglabāt jau esošo biedru sastāvu un organizatoriskās struktūras, radot šim nolūkam īpašas organizatoriski noformētas atrunas. Šādu praksi pirmo reizi demonstrēja LNK jau

1924. gada decembrī, kad Salacgrīvas nodaļai, kas izteica vēlēšanos likvidēties “darbinieku trūkuma dēļ,” Centra valde ierosināja to nedarīt, paliekot “kā neaktīvai kluba nodaļai”¹⁴¹. Līdzīga situācija atkārtojās 1930. gadā, kad Latvju Nacionālās kustības vienīgā – Ikšķiles – nodaļa pieņēma lēmumu likvidēties sakarā ar nodaļas biedru pretdarbību valdei un kreiso organizāciju atbalstīšanu (!), taču pēc Centra valdes aizrādījuma, ka “pārējās vietējās organizācijas atrodas vēl sliktākā stāvoklī”¹⁴², tomēr turpināja pastāvēt un darboties.

Lai arī brīžiem ne pārāk pievilcīgi, formāli šie organizatoriskie biedru sastāva paplašināšanas centieni bija nevainojami, taču tiem piemita kāds būtisks trūkums – iecerētā rezultāta nenoteiktība un koncentrēšanās drīzāk uz jau esošā biedru sastāva saglabāšanu, kas tikai nosacīti ļāva runāt par kaut kādiem sasniegumiem. Līdzās vismaz ārēji korektajiem organizatoriskajiem centieniem bija citi, vēl mazāk slavējami biedru sastāva palielināšanas paņēmieni. Tādi gadījumi, kad konkrēta cilvēka pieņemšana darbā tika saistīta ar viņa iestāšanos LTA Pērkonkrusts organizācijā,¹⁴³ bija ļoti reti, drīzāk tas bija izņēmums. Vismazāk atzīstamais, taču no skaitliskā aspekta vienīgais drošais līdzeklis aktīvā nacionālisma organizāciju arsenālā bija manipulācijas ar skaitļiem, tā vai citādi mēģinot padarīt vēlamu par esošo. Sākot ar 20. gadu otro pusi, plašu izplatību guva prakse uzskaitīt vēl darbību neuzsākušas vai tikai perspektīvā iecerētas organizāciju nodaļas. Spilgts piemērs bija LANS, no kuras 16 oficiāli pieteiktām un vēl sešām presē minētām nodaļām, kā liecināja likvidācijas komisijas materiāli, 12 faktiski nepastāvēja un vēl divas bija dibinātas, taču darbību neuzsāka.¹⁴⁴ Savukārt NAK nodaļu “skaita problēmu” risināja ar īpatnēju numerācijas sistēmu, kas turpināja pieaugt, neraugoties uz iepriekšējo nodaļu slēgšanu vai likvidāciju, tāpēc NAK apgalvojumi, ka, piemēram, 1932. gada decembrī tam bija 56 nodaļas¹⁴⁵ (1931. gada beigās – 45¹⁴⁶), bija vērtējami visai kritiski.

4.3.2. Vadošais sastāvs

Jau Latvju Nacionālā kluba deklarētajam stingras centralizācijas principam vajadzēja uzsvērt aktīvā nacionālisma organizāciju hierarhisko raksturu, taču praksē līdzās objektīvai pilnvaru sadalīšanai tam bija daudzas blakusparādības, tostarp arī tendence sašaurināt organizācijas vadošo personu loku. Šī tendence parādījās jau pirmajās LNK valdes vēlēšanās, kad, apspriežot valdes skaitlisko sastāvu, nepieņēma J. A. Ozoliņa priekšlikumu par 13 valdes locekļiem, kas neļautu valdi viegli ietekmēt, bet apstiprināja I. Pones ierosinājumu par piecām amatpersonām.¹⁴⁷ Tiesa, pēc gada, 1924. gada februārī, jaunajā kluba valdē ievēlēja jau septiņus locekļus, līdzšinējiem valdes amatiem pievienojot biedru zinātāju un mantzini,¹⁴⁸ taču gandrīz tūlīt valdes sēdē pieņēma lēmumu “sevišķi steidzīgu jautājumu izšķiršanai iecelt mazo prezidiju”, turklāt tā sastāvu (četri cilvēki) nosakot nevis pēc amatiem, bet personāli.¹⁴⁹ Šāda

tendence parādījās arī nākamo organizāciju pastāvēšanā.¹⁵⁰ Tādējādi strauji pieauga konkrētu organizācijas vadoņu loma,¹⁵¹ kā arī veidojās norobežots vadošā sastāva saraksts – noteikts “pastāvīgo vadoņu” princips. Tāpēc aktīvajā nacionālismā visai izplatīta parādība bija vienu un to pašu vārdu atkārtotā divu un trīs vai dažkārt, kā I. Pone un J. Priede, pat piecu organizāciju statūtu parakstītāju vai valdes locekļu sarakstā. Vispirms ir jāaplūko jautājums par organizāciju nostāju pret vadoņa ideju un vadonības principu vispār.

Pirmās aktīvā nacionālisma organizācijas LNK vadonības principa spilgtākais iemissojums – LNK virsaiša¹⁵² amats – bija visai neskaidrs, turklāt tas nebija paredzēts statūtos un tika radīts ar īpašu Iekšējās kārtības reglamentu, kas tā apspriešanā izraisīja asus iebildumus.¹⁵³ Lai gan deklarācijās virsaitis bija “vadošā un noteicošā persona LNK iekšējā dzīvē, daudzos jautājumos pat ar veto tiesībām”¹⁵⁴, praksē LNK virsaiša amatam bija drīzāk deklaratīvs un reprezentējošs statuss, uz ko norādīja abu LNK virsaišu – ģenerāļa P. Radziņa un pulkveža K. Kūķa – persona. Nacionālam klubam sekojošo organizāciju nostājā pret vadonības principu iezīmējās divas atšķirīgas pieejas. Lielākā daļa organizāciju, starp tām arī ietekmīgākās (LANS, LTA Ugunskrusts), priekšnieka amatu pilnībā identificēja ar Centra valdes priekšnieka amatu, vismaz formāli neizdalot to no valdes locekļu sastāva. Viņu ievēlēja Centra valdes vēlēšanās, un atsevišķos gadījumos priekšniekam bija lielākas pilnvaras tikai valdes balsojumos. Šo organizāciju nostādnēs runāt par kādu vadonības ideju un vadoņa slavināšanu nav pamata, kaut arī praksē pastāvēja noteiktas atkāpes. Tajā pašā laikā vairākas organizācijas pirmajai personai ierādīja īpašu vietu un izdalīja to no pārvaldes struktūrām, jau statūtos piešķirot sevišķas pilnvaras (LFO, LPB, LV, Mūsu fronte) vai organizācijas iekšējās militarizācijas centieni kontekstā radot īpašu militāra rakstura amatu – virsvadoni (Latvijas sargi, NAK)¹⁵⁵ ar plašām pilnvarām. Taču tā bija vadonība kā organizatorisks princips, nevis vadonība kā idejiska kategorija. Vienīgais, bet īpatnējais izņēmums aktīvā nacionālisma organizāciju vidū bija ALNSP nostāja. Pēc statūtiem tā bija viena no koleģiālākajām organizācijām, kuras darbību vadīja Centra valde 15 locekļu sastāvā, taču tieši partijas dzīvē vadonības princips iezīmējās visspilgtāk. 1933. gada 19. janvāra ārkārtas pilnsapulcē valdes loceklis J. Ziemelis pēc izvērsta pamatojuma nāca klajā ar priekšlikumu “ievēlēt no mūsu vidus vienu saimnieku, vadoni – diktatoru ar neaprobežotām pilnvarām”, un par tādu vienbalsīgi ievēlēja līdzšinējo Centra valdes priekšsēdētāju J. Štelmaheru.¹⁵⁶ Tam nekavējoties sekoja jaunā vadoņa statusam atbilstoši atribūti – diktatora plašāka biogrāfija presē,¹⁵⁷ ārvalstu radniecīgo organizāciju apsveikumi,¹⁵⁸ vadoņa uzstāšanās dažādās valsts vietās un jauns partijas biedru sveiciens “Lai dzīvo Štelmahers!”¹⁵⁹ Šī ideja, tāpat kā tās iemissojums, nebija nekas jauns un tikai atkārtoja sava laikmeta paraugus, taču konkrētajos Latvijas apstākļos un konkrētajā situācijā, kad partijas biedru skaits nerasniedza pat simtu, tā

neizbēgami pārvērtās farsā un sabiedrībā tika uztverta ar atklātu ironiju. Tādējādi kopumā ir jāatzīst, ka, lai gan vadonības princips vai vismaz tā aizmetņi bija vairāku aktīvā nacionālisma organizāciju nostājā, praksē vadoņa idejas izpausmes bija visai neizteismīgas un vienīgais nopietnais tās iemiesojuma mēģinājums ALNSP padarīja par izsmiekla priekšmetu.

Raksturojot vadošā sastāva veidošanos, ir svarīgi ņemt vērā, ka tas bija viens no organizāciju pašapliecināšanās faktoriem un organizācijas centās sev piesaistīt sabiedrībā pazīstamu cilvēku vārdus, kuri varētu uzstāties kā "organizācijas seja" un ar kuriem sabiedrības uztverē identificētos visa organizācija. Tas bija viens no izskaidrojumiem, kāpēc dažādos laika posmos aktīvā nacionālisma organizāciju vadošajos amatos bija gan ģenerālis P. Radziņš (LNK), pulkvedis K. Ķūķis (LNK) un pulkvedis K. Berkis (LN[stu]K), gan profesors J. Plāķis (LTA Ugunskrusts) un Dr. J. Ziemeļis (ALNSP). Tomēr vairākums vadītāju un visi reālie lideri organizāciju priekšgalā bija nonākuši citu, daudz būtiskāku iemeslu dēļ. Organizāciju vadošā sastāva struktūra bija koncentrēts pašu organizāciju biedru sastāva atspoguļojums ar līdzīgām tendencēm un akcentiem. Aplūkojot galvenās iezīmes pazīstamāko vadītāju vidū, kuru vārdi bija atrodamī vismaz divu organizāciju amatpersonu sarakstos (sk. 5. pielikumu), pirmkārt, ir viegli pamanāma vīriešu dominante, un, lai gan organizāciju valdēs bija dažas sievietes, gandrīz tikai Latvju Nacionālās kustības valdes loceklei E. Lazdiņai bija nopietna loma organizācijas dzīvē. Otrkārt, absolūtais vairākums aktīvā nacionālisma vadošo personu tajā brīdī, kad tās pirmo reizi tika ievēlētas vadošā amatā, bija vecumā līdz 40 gadiem (starp 19 pazīstamākiem un 5. pielikumā minētiem aktīvā nacionālisma organizāciju vadītājiem šī tendence bija vēl izteiktāka, un 14 jeb gandrīz $\frac{3}{4}$ no viņiem bija vecumā līdz 30 gadiem). Pats par sevi šis fakts, lai arī norādot uz konkrētām tendencēm, vēl nav pamats nopietniem secinājumiem, un, ņemot vērā visai ilgo strāvojuma pastāvēšanu un organizāciju atšķirīgo dibināšanas laiku, tam bija visai nosacīta nozīme.¹⁶⁰

Lielāka nozīme ir kopsakarībām, kas izriet no organizāciju vadošā sastāva vecumstruktūras analīzes attiecībā pret Latvijas valsts un politisko darbinieku vecumstruktūru. Kā rāda aktīvā nacionālisma organizāciju pazīstamāko vadītāju dzimšanas laiks (J. Štelmahers – 1893, I. Pone – 1894, K. Merts – 1895, J. Priede – 1896, G. Celmiņš – 1899), no ievērojamākajiem Latvijas valsts un politiskajiem darbiniekiem (G. Zemgals – 1871, P. Kalniņš, V. Zamuels – 1872, R. Kalnings – 1873, A. Bergs – 1875, A. Alberings – 1876, K. Ulmanis, H. Celmiņš – 1877) un pazīstamākajiem kreisā spārna politiķiem (A. Buševics – 1878, V. Bastjānis – 1884, M. Skujenieks, R. Dukurs, K. Eliass – 1886, F. Cielēns – 1888) viņus šķīra pirmajā gadījumā gandrīz divas, bet otrajā – aptuveni viena desmitgade, kas gadsimta sākuma apstākļos bija krasi atšķirīgas vēsturiskās pieredzes attālums. 19. gs. 70. gados dzimušo uzskatus un priekšstatus veidoja Jaunā strāva un 1905. gada revolūcija, bet 90. gados dzimušo – 1. pasaules

karš un bēgļu laikmets. Protams, šai sakarībai nebija absolūtas nozīmes, taču, ja aktīvā nacionālisma biedru sastāvā vispār var runāt par kopsakarībām, tad tas ir viens no svarīgākajiem aktīvā nacionālisma izpratnes aspektiem, kas pamato visa strāvojuma pastāvēšanu un centienus.

Analizējot aktīvā nacionālisma organizāciju vadītāju nodarbošanos, pēc ievērojamās studentu, ierēdņu un žurnālistu pārstāvniecības var apgalvot, ka aktīvā nacionālisma vadošo sastāvu veidoja visai izglītotas un politiskajās norisēs informētas aprindas. No citām sociālajām grupām salīdzinoši daudz ir pārstāvēti mācītāji (J. Priede, V. Sanders, A. Skrodels), ko var uzskatīt par vienu no aktīvā nacionālisma īpatnējām iezīmēm.

No pārējiem vadošā sastāva struktūras aspektiem lielāka nozīme bija kopējām tendencēm un sakarībām biogrāfijās, kas pamatoja vēl dažus būtiskus spriedumus. Pirmkārt, visai izteikta bija vairāku vadītāju dalība 1. pasaules karā, arī atgriešanās Latvijā pēc dažādu apstākļu diktētas prombūtnes. Lielākā daļa aktīvā nacionālisma "atbraucēju" bija kara bēgļi, tāpēc nav brīnums, ka viņus vienoja svešā vidē izaugušais nacionālais ideālisms un skaidra attieksme pret komunisma idejām. Vairāki bija karojuši dažādos latviešu karaspēka formējumos un guvuši valsts apbalvojumus, kas šo cilvēku nacionālismu lika skatīt kā patiesu pārliecību, nevis tikai skaistu frāžu sakopojumu. Otrkārt, nevar nepamanīt vadošā sastāva sarakstam raksturīgās korporatīvās saiknes: skolas un darbavietas kopība, bet galvenokārt piederība kādai noteiktai studentu korporācijai.¹⁶¹ Dažādo studentu korporāciju vidū nopietnākās bija trīs. Saglabājoties visā strāvojuma pastāvēšanas laikā, sevišķi izteikta tieši LNK biedru sastāvā bija aktīvā nacionālisma saikne ar 1900. gadā dibināto Tālaviju. Tās biedri līdzās I. Ponem, LTA Uguskrusts valdes loceklim F. Krusam un ALNSP vadītājam J. Štelmaheram bija arī Nacionālā kluba pēdējais priekšnieks P. Bērziņš, kluba biedrs Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris A. Oše un vēl daudzi aktīvā nacionālisma organizāciju dalībnieki.¹⁶² Latvijas sargu biedrības parādīšanās 1926. gadā un tās idejiskie centieni lika pievērst uzmanību pēc V. Olava komercskolas abiturientu ierosmes tajā pašā gadā dibinātai *Fraternita Lataviensis*, kam jau pirmsākumos bija skaidri noteikta nacionālā pozīcija un kas sludināja atturības principus.¹⁶³ Starp jaunās korporācijas biedriem bez vēlākā "Universitas" redaktora Ā. Šildes bija arī O. Freivalds un Nacionālo partizāņu vadītājs L. Breikšs. Visbeidzot, 30. gadu sākumā īpašu uzmanību piesaistīja 1880. gadā dibinātā Selonija, kam piederēja ne tikai LTA Uguskrusts vadītājs G. Celmiņš, bet, kā 1933. gada decembrī no Saeimas tribīnes atzīmēja B. Kalniņš, arī ap 90% visu viņa vadītās organizācijas biedru.¹⁶⁴ Tieši šo trīs studentu korporāciju īpašo lomu un saikni ar aktīvo nacionālismu acīmredzot varēja skaidrot ar tajās valdošo nacionālo garu, kam, kā liecināja tālaviešu un seloņu jau 1918. gadā paustā nostāja pret jauno valsti,¹⁶⁵ bija senākas un dziļākas saknes.

Citām aktīvā nacionālisma vadošā sastāva iezīmēm bija vairāk individuāls raksturs, un tajās grūti meklēt kopsakarības, tomēr nedrīkst ignorēt vēl kādu aspektu – jautājumu par svešām ietekmēm tā centienos, kas deva iemeslu šaubīties ne tikai par konkrēto cilvēku darbības motivāciju, bet brīžiem lika pārdomāt par visas organizācijas pastāvēšanu.¹⁶⁶ Šādu jautājumu vispirms pamatoja vairāku aktīvā nacionālisma pirmo personu kreisā vai pat komunistiskā pagātne (parasti to pārmeta I. Ponem un K. Mertam¹⁶⁷) un pretrunīgā loma dažādos notikumos (lielāku publicitāti bija ieguvušas atsevišķas epizodes E. Freiborna¹⁶⁸ un V. Smarena-Savinska biogrāfijā), kas vedināja uz pārdomām, kaut nebija uzskatāms par pamatu kaut kādiem tālākiem secinājumiem. Atceroties gadsimta sākumu un 1905. gada notikumus, kad, pēc J. Lapiņa vārdiem, “katrs latviešu jauneklis, kas sevi skaita par progresīvu, līdz ar to ir arī sociālists”¹⁶⁹, starp Latvijas politiskajiem darbiniekiem diez vai vispār varēja atrast kādu cilvēku bez sociālistiskas pagātnes. Daudz nopietnāka bija vairāku aktīvā nacionālisma pirmo personu līdzdarbība Latvijas ārlietu resorā, turklāt būtiskākais šajā gadījumā bija viņu darba pienākumi austrumu virzienā. V. Smarens-Savinskis 20. gadu sākumā kā Latvijas Telegrāfa aģentūras korespondents bija strādājis Latvijas sūtniecībā Maskavā,¹⁷⁰ savukārt Latvijas sargu priekšnieks Ž. Dekšenieks 1924.–1925. gadā kā kurjera pavadonis¹⁷¹ un LTA Ugunskrusts priekšnieks G. Celmiņš 1926. gadā kā diplomātiskā pasta kurjers¹⁷² bija apmeklējis Maskavu. Šīs sakarības bija visai interesantas, lai gan pašas par sevi tās, tāpat kā J. A. Ozoliņa un I. Pones ceļojumi uz Itāliju, vēl neko neliecināja. Tāpat ir jāatzīmē aktīvā nacionālisma vadošo aprindu attiecības ar Latvijas Politisko pārvaldi, kuras interese un arī ietekme brīžiem bija ne tikai nojaušama, bet, kā 1927. gada norisēs, kad E. Lazdiņas, V. Smarena-Savinska un N. Pūliņa centieni noslēdzās ar kārtējo šķelšanos, arī jūtama. Tomēr no ārējām ietekmēm atšķirīgā motivācija Politiskās pārvaldes interesi padarīja saprotamu un plašākā nozīmē arī attaisnojamu. Ir grūti spriest, cik liela nozīme ārējai ietekmei un Politiskās pārvaldes interesei bija aktīvā nacionālisma pastāvēšanā, taču nevar noliegt, ka jebkurā gadījumā un sevišķi 20. gadu otrajā pusē tas rosināja neuzticības atmosfēru aktīvā nacionālisma rindās un pastiprināja organizāciju iekšējās nesaskaņas.

4.3.3. Skaits

Atšķirībā no skaļi uzsvērtā nodaļu daudzuma biedru skaits bija viena no lielākajām un stingrāk ievērotajām aktīvā nacionālisma tabu tēmām.¹⁷³ Tiesa, parasti tas skāra organizāciju biedru kopskaitu, bet biedru skaits atsevišķās nodaļās vai jaunuzņemto biedru skaits netika īpaši slēpts. Situāciju vēl neskaidrāku padarīja tas, ka Nacionālais klubs un vairākas tam sekojošās organizācijas atsevišķi izcēla organizācijas Centru, tāpēc, īpaši līdz 1927. gadam, ir grūti saprast, uz ko tieši attiecas

nosauktie skaitliskie rādītāji. Šo apsvērumu dēļ nākamajā izklāstā minētie skaitļi ir iegūti, salīdzinot dažādu avotu norādes un pēc tām izdarot aprēķinus.

Par Nacionālo klubu un pēc tā slēgšanas dibināto Nacionālistu klubu līdz pat 1927. gadam tiešu skaitļu trūkst, un vienīgā iespēja gūt priekšstatu ir aprēķini, ņemot par pamatu organizāciju minēto kopu skaitu. Sakarā ar Nacionālā kluba slēgšanas ierosinājumu 1925. gada sākumā I. Pone norādīja, ka pēdējā laikā klubā bija 20–22 kopas ar 8–15 cilvēkiem katrā,¹⁷⁴ tātad no 160 līdz 330 cilvēkiem. Taču, ņemot vērā to, ka no 1923. gada maija līdz decembrim vien LNK Centra valde bija apstiprinājusi 314 jaunu biedru uzņemšanu¹⁷⁵ un LNK reģistrācijas žurnālā 1924. gada decembrī bija 642 ieraksti,¹⁷⁶ I. Pones minētais skaitlis acīmredzot attiecas tikai uz organizācijas Centru. 1925. gada beigās kopu skaits, kas, pēc kluba ziņām, februāra notikumu ietekmē gada vidū bija noslīdējis līdz 17, sasniedza jau 64,¹⁷⁷ t.i., pēc tādiem pašiem aprēķiniem no 512 līdz 960 cilvēkiem. Šajā gadījumā ir grūti spriest par šī skaitļa adresātu, tomēr šķiet, ka arī šis skaitlis attiecas tikai uz Centru.¹⁷⁸ Nākamā gada skaļā šķelšanās nenoliedzami kļuva par iemeslu daudzu biedru aiziešanai no strāvojuma (tieši 1926. gada pavasarī, pēc Politiskās pārvaldes ierēdņa ziņām, darbību pārtrauca LN[stu]K Ventspils nodaļa ar 200 biedriem¹⁷⁹), tomēr I. Pones pārstāvētais nosacīti centriskais aktīvā nacionālisma virziens turpināja piesaistīt atbalstītājus. 1926. gada decembrī intervijā ebreju laikrakstam Nacionālistu kluba priekšnieks J. Priede, vērtējot biedru skaitu, minēja skaitli – no 800 līdz 900 cilvēkiem.¹⁸⁰ Kopumā gan Nacionālā, gan vēlāk Nacionālistu kluba biedru kopskaitu var vērtēt tikai nosacīti, taču, ņemot vērā vairākus apstākļus, var piekrist spriedumam, ka uzplaukuma laikā organizācijās bija apmēram 3–3,5 tūkstoši biedru.¹⁸¹ Pārējo līdz 1927. gadam dibināto organizāciju rādītāji bija nesalīdzināmi neizteiksmīgāki. Liberālā spārna ietekmīgākajai organizācijai Latvijas sargi 1926. gada beigās bija tikai četras provinces nodaļas, bet radikālā spārna nopietnākā apvienība Patriotu līga, kuras iecerētā nodaļa Liepājā tā arī palika nedibināta, biedru sarakstā uzskaitīja nedaudz vairāk kā 30 biedru.¹⁸²

Sākot ar Nacionālistu kluba slēgšanu un tai sekojošo šķelšanos 1927. gada sākumā, aktīvajā nacionālistmā iezīmējās krīze, kas atspoguļojās arī organizāciju biedru sastāvā. Tāpēc abas lielākās 20. gadu beigu organizācijas – LANS un NAK –, skaļi atzīmējot arvien jaunu nodaļu parādīšanos, izvairījās minēt savu biedru skaitu. Vienīgā organizācija, par kuras biedru skaitu bija konkrētas liecības, bija Latvju Nacionālā kustība, kas īsi pēc dibināšanas 1927. gadā nosauca 28 biedrus,¹⁸³ tiem pieskaitot vienīgās – Ikšķiles nodaļas biedrus, kuru skaits 1929. gada sākumā bija 24,¹⁸⁴ tātad kopā aptuveni pussimt biedru. Pavērsiens organizāciju nostājā risinājās 30. gadu sākumā, kad savulaik dibinātās biedrības uzskatīja par nepieciešamu uzsvērt savu rosību un ietekmi. Vispirms 1930. gadā ar savu deklarāciju klajā nāca Latvijas sargi, piesakot sevi kā organizāciju ar “vairākiem tūkstošiem tautiešu”¹⁸⁵. 1934. gada sākumā, kad Latvijas sargi pievienojās no Jaunās zemnieku apvienības aizgājušā A. Frišmaņa

vadītai Latviešu varai, tika minēts, ka biedrībai ir 36 nodaļas ar 1280 biedriem.¹⁸⁶ 1931. gadā Latvijas sargiem sekoja NAK, paziņojot, ka trešajā darbības gadā tas apvieno vairāk nekā divus tūkstošus tautiešu.¹⁸⁷ No citām 30. gadu sākumā dibinātām organizācijām, par kuru biedru skaitu ļāva spriest to valdes sēžu protokoli, visdrošākie dati ir par LPB un NLVPA – attiecīgi 12¹⁸⁸ un 28¹⁸⁹ biedri.

Īpašu ievēribu, sevišķi 1934. gada 15. maija apvērsuma pamatojuma kontekstā, pelna 30. gadu ietekmīgākās aktīvā nacionālisma organizācijas, kurās tika saskatīts reāls pastāvošās varas drauds un ar kuru centieniem tika attaisnota apvērsuma nepieciešamība. J. Štelmahera vadītā ALNSP, neraugoties uz skaļo nosaukumu un pretenzijām, praksē izrādījās visai mazskaitlīga, apvienojot tikai 93 biedrus.¹⁹⁰ Līdzīgs biedru skaits bija 1934. gada janvārī dibinātajiem Nacionālajiem partizāņiem, piecu biedrības dibinātāju noturētajās biedrības valdes sēdēs līdz maijam uzņemot 77 jaunus biedrus.¹⁹¹ Par lielākās un nozīmīgākās šī laika organizācijas LTA Ugunskrusts un tās vēlākā organizatoriskā turpinājuma biedru skaitu ir izteikti ļoti dažādi spriedumi,¹⁹² tomēr ticamākas šķiet varas institūtu aplēses un vēlākajās atmiņās minētie skaitļi. Kā 1933. gada augustā informēja "Jaunākās Ziņas", sakarā ar Iekšlietu ministrijas ierosināto Pērkoņkrusta slēgšanu notikušajā izmeklēšanā bija noskaidrots, ka pretstatā savulaik izteiktajiem G. Celmiņa apgalvojumiem par 10 tūkstošiem biedru biedru skaits organizācijā nepārsniedz 1,2 tūkstošus.¹⁹³ Aptuveni līdzīgs Pērkoņkrusta skaitliskā sastāva vērtējums tika izdarīts 1933. gada jūlijā rakstītajā Vācijas sūtniecības ziņojumā, minot, ka organizācijai ir 2 tūkstoši biedru, galvenokārt Rīgā.¹⁹⁴

Šie skaitļi liecināja, ka, lai arī starp konkrētām organizācijām pastāvēja visai krasas skaitliskā lieluma atšķirības, aktīvajā nacionālismā kopumā – no Latvju Nacionālā kluba 3–3,5 tūkstošiem 20. gadu vidū līdz vairāk nekā desmit organizācijās apvienotajiem strāvojuma biedriem 1933. gadā – visā pastāvēšanas laikā bija salīdzinoši noturīgs un ievērojams biedru skaits. Salīdzinājumam minēsim, ka Latvijas parlamenta lielākās frakcijas partija sociāldemokrāti 20.–30. gados savās rindās uzskaitīja no 2773 (1924. gadā) līdz 12 525 (1932. gadā) biedriem,¹⁹⁵ bet B. Kalniņa vadītajā SSS 1927. gadā bija 3961 biedrs.¹⁹⁶ Šie skaitliskie rādītāji, ņemot vērā organizāciju sevišķo struktūru un vismaz deklaratīvi paziņotās pretenzijas uz noteiktu uzstāšanos "vajadzības gadījumā", aktīvo nacionālismu lika uztvert kā nopietnu un ietekmīgu sabiedriski politiskās dzīves spēku.

4.3.4. Biedru sastāva struktūra

Analizējot aktīvā nacionālisma organizāciju biedru sastāva struktūru, vispirms ir jāaplūko organizāciju statūtos izvirzītie nosacījumi, kas noteica biedru sastāva svarīgākās pamattendences, raksturoja dažādo organizāciju pretenzijas un centienus un ļāva spriest par šo pretenziju reālo pamatu.

Vienīgā, visām organizācijām kopējā aksioma bija noteiktas politiskas pārlicības nepieciešamība. Organizāciju statūtos šo principu formulēja vispārēja norāde uz "nacionāli domājošiem" pilsoņiem¹⁹⁷ vai prasība atzīt organizācijas mērķus,¹⁹⁸ taču statūtu deklarativismu vajadzēja kompensēt "stingrai biedru izlasei"¹⁹⁹, tos uzņemot. Stājoties organizācijā, gandrīz vienmēr bija nepieciešams divu jau esošu biedru ieteikums, tāvad galvojums, pēc kā, vismaz teorētiski, īpaša uzņemšanas komisija, balstoties uz pretendenta sniegtām ziņām un vajadzības gadījumā tās pārbaudot, pieņēma lēmumu.²⁰⁰ Bez tam lielākai drošībai vairākums organizāciju jaunuzņemto biedru iepazīšanai paredzēja pārbaudes jeb kandidāta laiku. Tādai uzņemšanas kārtībai vajadzēja nodrošināt aktīvo nacionālistu organizācijas pret nevēlamu, politiski "svārstīgu un nedisciplinētu" elementu parādīšanos tajās,²⁰¹ tomēr, kā liecināja realitāte, biedru izlase bija visai nosacīta – un ar laiku, sevišķi 20. gadu beigās, izteiktas organizatoriskās mazasinības apstākļos tā pārvērtās drīzāk ārējā formalitātē.

Citiem statūtos ietvertajiem kritērijiem bija organizatoriski individuāls raksturs, katrai organizācijai īpašs, un tie visbiežāk attiecās uz biedru dzimumu, vecumu un nacionālo piederību (sk. 6. pielikumu). Absolūtais vairākums aktīvā nacionālisma organizāciju statūtos neparedzēja dzimuma ierobežojumus, demonstrējot gatavību atzīt sieviešu un vīriešu līdztiesību, un arī tās organizācijas, kas pēc statūtiem bija orientētas uz askētismu (Nacionālistu Sporta klubs, LTA Ugunskrusts), ar īpašām norādēm atzina par iespējamu sieviešu līdzdalību savās organizācijās.²⁰² Praksē tomēr bija pamats runāt par īpaša "sieviešu jautājuma"²⁰³ pastāvēšanu. Pirmās aktīvā nacionālisma organizācijas LNK Centra biedru sarakstos pretēji statūtu normai sievietes vispār netika uzņemtas,²⁰⁴ un arī vēlāko, pat visliberālāko organizāciju nostājā šī attieksme izpaudās īpašu sieviešu sekciju un Dāmu komiteju dibināšanā, bija arī ar atsevišķiem darbības veidiem saistītas atrunas.²⁰⁵ Bez tam sieviešu piesaistīšanas motivācijā svarīga un 20. gadu beigās dibināto "kabatas organizāciju" pastāvēšanā varbūt galvenā nozīme bija atklāti neformulētiem, bet visai izteiktiem centieniem bagātināt organizāciju saviesīgo dzīvi. Par sieviešu reālo klātbūtni un lomu aktīvā nacionālisma organizācijās ļauj spriest vairāku organizāciju un to nodaļu biedru sastāva dati (sk. 7. pielikumu). Gandrīz visās organizācijās sieviešu skaits veidoja ne vairāk kā 1/5 biedru kopskaita (izņēmums ir Latvju Nacionālās kustības Ikšķiles nodaļa, kur 1928. gadā no 24 biedriem sešas bija sievietes²⁰⁶), un atbilstoši tam var spriest par viņu lomu strāvojuma pastāvēšanā. Kopumā ir jāuzsver, ka, neraugoties uz teorētiskiem "līdztiesības" principiem, sieviešu praktiskā līdzdalība aktīvā nacionālisma organizācijās bija saistīta ar lielākiem vai mazākiem ierobežojumiem, lai gan, kā liecināja pieredze, tiem nebija izšķirošas nozīmes, un sieviešu proporcionāli nelielais skaits, tāpat kā nelielā ietekme, vispirms tomēr atspoguļoja plašāku politiskās līdzdalības tendenci.

Lielākā daļa organizāciju demonstrēja arī visai liberālu pieeju biedru vecumam, strikti nosakot vienīgi balsstiesīgo un tātad lemjošo biedru minimālā vecuma cenzu. Tiem, kuri vēl nebija sasnieguši nepieciešamo vecumu, bija tiesības līdzdarboties organizācijās biedru kandidātu vai biedru veicinātāju statusā, turklāt, rosinot viņu kopdarbību, parasti dibināja īpašas jaunatnes vai citkārt skolēnu un studentu sekcijas. Īsu brīdi Nacionālā kluba iekšējā sabrukuma un organizācijas slēgšanas ietekmē 1925. gadā iezīmējās tendence atbrīvoties no līdzšinējā "puicisma" izpausmēm, pastiprinot ierobežojumus un nosakot 18 gadu vecuma cenzu,²⁰⁷ taču jau 1926. gada martā šos ierobežojumus atcēla, atsaucoties uz nepieciešamību jaunatni "jau no mazotnes audzināt nacionālā garā"²⁰⁸. Tādējādi organizāciju statūtos ietvertu norīgu dēļ aktīvais nacionālisms bija pieejams visplašākajām sabiedrības vecuma grupām – un, iztīrējot biedru sastāva vecuma struktūras veidošanos, var runāt tikai par vispārējām tendencēm, ko noteica noteiktām vecuma grupām raksturīgie sociāli psiholoģiskie noskaņojumi un paša strāvojuma iekšējās attīstības procesi.

Biedru vecuma struktūra ir aplūkojama divos aspektos. Vispirms, raksturojot aktīvā nacionālisma organizācijās valdošos noskaņojumus, noteikti ir jāņem vērā organizāciju biedru dzimšanas gadu statistika (sk. 8. pielikumu). Analizējot dažādos laikos pastāvošu organizāciju biedru sastāvu, šī statistika parāda, ka lielākā daļa organizāciju biedru bija dzimuši 20. gadsimtā. No 1197 aktīvā nacionālisma organizāciju biedriem tikai 224 jeb mazāk nekā piektā daļa bija dzimuši līdz 1900. gadam. Līdzīga attiecība bija LNK Centrā, kur no 642 biedriem 469 jeb gandrīz $\frac{3}{4}$ bija dzimuši posmā no 1901. līdz 1907. gadam. Tas vēlreiz norāda uz jau minēto aktīvā nacionālisma organizāciju biedru vairākam raksturīgo vēsturisko pieredzi, kas bija veidojusies 1. pasaules kara ietekmē un kur sociālisma idejas tika uztvertas nevis Jaunās strāvas un 1905. gada ideju izpratnē, bet 1917. gada notikumu prizmā. Vienlaikus šī kopsakarība uzsvēra arī citu, jau minētu aktīvā nacionālisma aspektu, proti, paaudžu konfliktu strāvojuma kritiskajā attieksmē pret varu un pastāvošo kārtību vispār.

Otrs aspekts, kas vairāk ļauj spriest par procesiem aktīvā nacionālisma ietvaros un tā attīstību, bija biedru vecumstruktūra (sk. 9. pielikumu). Veidojies kā izteikta jaunatnes protesta strāva ar spēcīgu jaunatnes apoloģiju savās deklarācijās, aktīvā nacionālisma biedru sastāvā visā pastāvēšanas laikā bija jaunākās paaudzes pārsvars. Šo sakarību apliecināja Nacionālā kluba sastāvs, it īpaši kluba Centra valdes biedru saraksts. Piesakot sevi kā vispārniecālu, ārpus šaura politiska aprēķina stāvošu spēku, Nacionālais klubs piesaistīja visplašāko nacionāli noskaņoto sabiedrības aprindu uzmanību, un tieši pirmsākumos kluba biedru sastāvā bija proporcionāli lielākais vecāku biedru īpatsvars: no 451 biedra, kas kluba sarakstos bija uzņemti līdz 1924. gadam, 116 jeb ceturtā daļa bija dzimuši pirms 1900. gada. Taču jau pirmās skatās akcijas un I. Pones iedibinātais vadības stils izraisīja vilšanos, kas mainīja

šo proporciju, un no 1924. gadā uzņemtā 191 biedra vairs tikai 35 jeb mazāk nekā piektā daļa bija dzimuši pirms 1900. gada. Šis pavērsiens biedru sastāvā izteiksmīgi raksturoja kluba attīstību, un katra nākamā trokšņainā akcija, kas aktīvajam nacionālismam arvien noteiktāk deva "ielas dauzoņu" pieskaņu, izraisīja nosvērtāko un galvenokārt vecākās paaudzes tautiešu aiziešanu, viņu vietā arvien vairāk piesaistot skolēnus. Tas izskaidroja aktīvā nacionālisma "atjaunošanās" procesu: LNK Centra biedru sarakstā vecumā līdz 21 gadam bija 53,3% biedru, LN[stu]K Jelgavas un Valmieras nodaļā tādu jau bija attiecīgi 55,1% un pat 61,5%, ko daļēji kompensēja jaunu, mērenākas nostājas organizāciju dibināšana. Kopumā līdz 30. gadu sākumam aktīvais nacionālisms palika izteikts jaunatnes strāvojums, un tikai līdz ar 1932. gadā dibinātajām organizācijām – LTA Ugunskrusts un īpaši savos centienos salīdzinoši mērenā ALNSP – varēja runāt par biedru sastāva "novecošanās" tendenci, kas savā ziņā atspoguļoja šo organizāciju nopietnās pretenzijas.

Vispārsteidzošākā bija aktīvā nacionālisma organizāciju statūtu izvirzītos kritērijos paustā nostāja par biedru tautību, kur gaidītā un, kā varētu likties, pašsaprotamā mononacionālisma vietā daudzas, sevišķi 20. gados dibinātās organizācijas vismaz deklaratīvi demonstrēja pilnīgu nacionālo indifērentismu. Mēģinot izprast dažādo organizāciju atšķirīgās pieejas un vispirms šķietami neizskaidrojamo liberālismu, ir manāma, kaut arī neformulēta un ne vienmēr strikta, tomēr visai izteikta sakarība, un proti: nacionālais indifērentisms bija drīzāk raksturīgs organizācijām, kas, neatsakoties no aktīvajam nacionālismam raksturīgām nostādnēm, vairāk bija politiskas, nevis nacionālas organizācijas. Sevišķi spilgti tas izpaudās organizācijās, kas vismaz ārēji uzskatīja sevi par plašāku un pārnacionālu strāvojumu – fašisma un nacionāl-sociālisma – pārstāvētām Latvijā (zīmīgi, ka gan Latvijas Fašistu ordenis, gan ALNSP pieteica sevi kā Latvijas, nevis latviešu organizācijas), ar savu nostāju vēl vairāk uzsverot sekošanu plašākiem teorētiskiem principiem. Kā kritēriju izmantojot dažādu organizāciju biedru tautībai izvirzītos nosacījumus, ir iespējams visas aktīvā nacionālisma organizācijas nosacīti iedalīt divās grupās:

- 1) politiskās organizācijas, kuru nostājā svarīgākā nozīme bija tikai un vienīgi to biedru politiskajiem uzskatiem un pārliecībai;
- 2) nacionālās organizācijas, kas, uzsverot noteiktas politiskās pārliecības nepieciešamību un nozīmi, par primāro tomēr uzskatīja biedru tautību.

Protams, ir skaidri jādefinē, ka šīs sakarības, tāpat kā no tās atvasinātās organizāciju dalījuma robežšķirtnes pamatā ir vienīgi organizāciju statūtu teorētiskie pieļāvumi un praksē, neraugoties uz deklaratīvajiem principiem, nelatviešu līdzdalība aktīvā nacionālisma organizācijās bija izņēmums, nevis likumsakarība. Ņemot vērā aktīvā nacionālisma nostādnēs pausto attieksmi pret nacionālajām minoritātēm un dažādo mazākumtautību politiskos noskaņojumus Latvijā, nav nejaušība, ka plašāk aktīvajā nacionālismā bija pārstāvēti krievi. Imantas apvienības²⁰⁹ un ALNSP²¹⁰ vēlāk

arī "Zilā ērgļa"²¹¹ ietvaros tika dibinātas atsevišķas krievu tautības pilsoņu sekcijas. Ievēribu pelnīja trešās lielākās mazākumtautības – Latvijas vāciešu – nostāja, kur pastāvēja savdabīgs duālisms. Jau ar Nacionālā kluba asajām deklarācijām ierakstīti aktīvā nacionālisma ienaidniekos, līdz pat 30. gadu sākumam vācieši pret strāvojumu bija ļoti rezervēti, taču, Ā. Hitlera panākumu iedvesmoti un ieraugot LTA Ugunskrusts Hitleram radniecīgu kustību, "vācieši vairs nejutās vieni" un bija gatavi mainīt savu attieksmi, bet pēc G. Celmiņa atklāti pretvāciskiem izteicieniem viņu atsaucība atkal saplaka.²¹² Paradoksāli bija tas, ka pret daudz iecietīgāko J. Štelmahera ALNSP vāciešu attieksme bija daudz vēsāka un viņi neizrādīja vēlmi saistīties ar to, kas bija vēl jo interesantāk, ņemot vērā to vāciešu nostāju, kuri 30. gadu sākumā skaidri apliecināja simpātijas nacionālsociālismam. Tā bija vēl viena nianse jautājumā par ideju uztveri sabiedrībā, jo radikālāk noskaņotai Latvijas vāciešu daļai svarīgs bija tieši Ā. Hitlera nacionālsociālisms, nevis tā lokālā versija.²¹³ Pārējo Latvijas mazākumtautību attieksmē pret aktīvo nacionālismu dominēja skepse visplašākajā tās diapazonā, un atsevišķi izņēmumi vien apstiprināja šo likumsakarību. Neraugoties uz vairāku organizāciju pausto nostāju un centieniem pārvarēt nacionālās ierobežotības barjeru, aktīvais nacionālisms tomēr bija mononacionāls fenomēns.

Izņemot trīs jau minētos kritērijus – dzimumu, vecumu un tautību –, citus biedru sastāvu ierobežojošus nosacījumus organizāciju statūti neizvirzīja, liekot saprast, ka pārējais atrodas ārpus organizāciju principiālo interešu ietvariem. Tāpēc tādas biedru sastāvu raksturojošas iezīmes kā izglītība, ģimenes stāvoklis, sociālā un reliģiskā piederība un citas strukturējās it kā starp citu un bez tiešas organizāciju iejaukšanās, tomēr tas nenožīmē, ka šajā procesā nebija likumsakarību.

Raksturojot aktīvā nacionālisma biedru sastāva sociālo struktūru, kas bija viens no būtiskākajiem un vairākas citas iezīmes noteicošiem faktoriem, ir jākonstatē, ka, lai gan visas organizācijas īpaši uzsvēra savu vispār nacionālo raksturu, noliedzot jebkādu sociālās piederības, amatu un kārtu izšķirību, tomēr noteikti sociāli akcenti organizāciju biedru sastāvā pastāvēja. Jau Latvju Nacionālā kluba Centra biedru reģistrācijas žurnāls spilgti parādīja divas pamattendences strāvojuma biedru sastāvā (sk. 10. pielikumu). No 642 uzskaitītajiem biedriem 399 jeb 62% bija mācību iestāžu audzēkņi, bet 116 (18%) bija valsts un pašvaldību ierēdņi. Abas šīs sabiedrības grupas saglabāja savu ievērojamo īpatsvaru aktīvā nacionālisma organizācijās arī turpmāk. Klubā tās veidoja $\frac{4}{5}$ no LNK Centra biedriem, un to pārstāvniecība bija sevišķi izteikta, taču ir jāuzsver kopsakarība skolu audzēkņu un studējošo skaita attiecībās. No 642 biedriem skolēnu bija gandrīz divreiz vairāk (253 pret 139), lai gan sākotnēji studentu skaita pārsvars bija pārliecinošs, un no biedru reģistrācijas žurnālā ietvertajiem pirmajiem 92 biedriem vairāk nekā puse jeb 47 bija studenti, bet skolēnu bija tikai deviņi. Šī sākotnējā tendence, sasaucoties ar jau minēto biedru vecuma struktūras veidošanos, ļāva domāt, ka kluba attīstībai vēl 1923. gadā bija

iespējams cits ceļš, taču kādā brīdī organizācijas vadoņi bija zaudējuši savu mērķu nopietnības izpratni un padarījuši kluba Centru par skolēnu mītni. Analizējot biedru sociālo sastāvu, skolēni un studenti ir apvienoti nosacītā "pagaidu sociālā statusa grupā", tā uzsverot biedru potenciāli labilo un tālākā perspektīvā nenoteikto sociālo stāvokli, kas vairākumā gadījumu nozīmēja tikpat labilu un nenoteiktu šo grupu iespējamo politisko noskaņojumu nākotni. Tāpēc ne studentus, ne jo īpaši skolēnus nevarēja uzskatīt par aktīvā nacionālisma, vienlīdz kā jebkura politiska strāvojuma noturīgu un stabilu sociālo bāzi, un viņu piederība organizācijai bija aplūkojama tieši konkrētās situācijas kontekstā.

Analizējot otru lielāko kluba Centrā pārstāvēto grupu – valsts un pašvaldību ierēdņus –, būtiski ir ņemt vērā ierēdņu īpašo statusu un iespējas. To spilgti demonstrēja LTA Ugunskrusts, kuras spēcīgā ietekme tieši ierēdņu aprindās 30. gados kļuva par galveno iemeslu varas institūtu ciešajai uzraudzībai un represijām, bet pēc 1934. gada 15. maija pārauga nu jau slēgtajai organizācijai simpatizējošo ierēdņu rindu atklātā tīrīšanā. Tāpēc, vērtējot ierēdņu klātbūtni aktīvā nacionālisma organizācijās, ir jāuzsver, ka pat neliels viņu skaits, kas, izņemot LNK un Ugunskrustu, bija raksturīgs aktīvā nacionālisma organizācijām, nozīmēja viņu ievērojamo stāvokli jeb ieņemamo amatu un tā dotās pilnvaras. Līdzīgi ir aplūkojama vēl divu sociālu grupu – armijas dienesta militārpersonu un kultūras un sabiedrisko darbinieku – pārstāvniecība. Pēc 1924. gada martā izdotās kara ministra pavēles, kas aizliedza kareivjiem turpmāk atrasties politiskās organizācijās, Nacionālais klubs bija vienīgā aktīvā nacionālisma organizācija, kuras biedru sarakstos atradās aktīvā dienesta kareivji. Virsnieku un karavīru skaits kluba biedru sastāvā nebija liels, taču ģenerāļa P. Radziņa un pulkvežu K. Kūļa, K. Lobes un J. Pones vārdi bija visai izteiksmīgi, lai viņu klātbūtni uztvertu nopietni. Tas pats attiecas uz kultūras un sabiedriskajiem darbiniekiem, daudzi no kuriem bija žurnālisti, un viņu nozīme aktīvā nacionālisma organizācijās vairāk bija nevis skaitā, bet sabiedriskās domas ietekmē.

Citu sociālo grupu pārstāvniecībā ir grūti ko akcentēt, taču nevar neievērot kādu plašāku kopsakarību. Salīdzinoši neliela bija turīgo sabiedrības aprindu pārstāvniecība aktīvā nacionālisma organizācijās. Rūpnieku un namsaimnieku skaits bija ļoti niecīgs. Iespējams, ka daļa amatnieku un tirgotāju, tāpat kā lauksaimniecībā nodarbināto biedru nāca no nosacīti turīgākām sabiedrības aprindām, taču pat šajā gadījumā minēto grupu skaitliskais īpatsvars būtiski nemainīja kopainu. Tiesa, arī proletārisko grupu pārstāvniecība aktīvajā nacionālismā bija visai maza. Abi šie secinājumi ir interesanti, aplūkojot jautājumu par fiziskā un garīgā darba strādnieku pārstāvniecību strāvojumā vispār. Uzsverot tuvību praktiskai dzīvei un tās vajadzībām, teorētiskās nostādnēs aktīvais nacionālisms vienmēr uzstājās kā produktīvā, radošā darba aizstāvis, akcentējot zemnieka un no 30. gadu sākuma arī rūpniecības strādnieka intereses. Paužot atklātu nepatiku pret glēvo inteliģenci un

valsts ierēdņiem ar to birokrātismu un “šeftēm”,²¹⁴ aktīvā nacionālisma deklarācijas it kā distancējās no inteliģences un no garīgā darba strādniekiem vispār. Tomēr praksē, neizvīzot noteiktu un skaidru sociālo programmu, aktīvais nacionālisms ne vien nepiesaistīja, bet arī nevarēja un patiesībā, šķiet, pat īsti necentās piesaistīt zemnieku vai strādnieku aprindu kaut cik ievērojamu pārstāvniecību. Turklāt kā izteikts pilsētu un nereti pat tikai galvaspilsētas strāvojums tas reāli varēja pretendēt vienīgi uz pilsētas sociālo grupu interešu pārstāvniecību. Tāpēc praksē pretēji deklarācijām tieši inteliģences, valsts ierēdņu un tā saukto brīvo profesiju pārstāvji veidoja gan skaitliski lielāko, gan ietekmīgāko aktīvā nacionālisma biedru daļu.

Raksturojot aktīvā nacionālisma organizāciju un to atsevišķu nodaļu biedru sociālo struktūru kopumā, noteikti ir jāuzsver būtiskā mītne vietas nozīme. LN[stu]K Ķempu nodaļa bija izteikta lauku nodaļa, savukārt LNK Centrs un J. Štelmahera vadītā ALNSP bija Rīgas organizācija. Bez tam, kā liecināja divu atšķirīgos laika posmos pastāvošu organizāciju – LN[stu]K un NAK – Valmieras nodaļas sastāvs, aktīvajā nacionālismā, vismaz lokālā līmenī, bija visai noturīga sakarība dažādu sabiedrības grupu pārstāvniecībā.

No pārējām biedru sastāva iezīmēm uzmanību saista savdabīgais “ģimeņu princips”, kas izpaudās gan radnieku, parasti brāļu, gan plašākā nozīmē arī draugu, kaimiņu un citām, tīri privātām attiecībām saistītu cilvēku līdzdalībā organizācijās. Radniecības saiknes starp aktīvā nacionālisma organizāciju biedriem bija izplatīta parādība (“politikas ģimeniskums” vai “radnieku politika” Latvijas parlamentārisma laikmetā nebija tikai aktīvā nacionālisma iezīme, atcerēsimies kaut vai pazīstamā kreisā sociāldemokrāta P. Kalniņa ģimenes piemēru), un tikai organizāciju vadošajos amatos vien var atrast brāļus Sanderus, kuru tēvs luterāņu mācītājs un Saeimas deputāts J. Sanders, lai arī tuvs uzskatos, no tiešas līdzdalības aktīvā nacionālisma organizācijās atturējās, brāļus Dekšeniekus (Latvijas sargi), brāļus Mihelsonus (Latvijas Fašistu ordenis) un brāļus Raudiņus (Nacionālie aktīvisti). Vēl spilgtāk radniecības saites bija izteiktas provinces nodaļās, galvenokārt to mazskaitlīguma dēļ, un, piemēram, Latvijas Nacionālās kustības Ikšķiles nodaļa 20. gadu beigās brīžiem izskatījās kā ģimeņu klanu apvienība. Tajā paša laikā precēto dzīvesbiedru līdzdalība aktīvā nacionālisma organizācijās bija drīzāk izņēmums, ko var izskaidrot ar organizāciju nostāju sieviešu līdzdalības jautājumā, biedru vecumu un noteiktai biedru daļai raksturīgo vecpuiša garu. Šī askētisma izteiksmīgs piemērs bija P. Mežsēta vēstulē pēc viņa atbrīvošanas no apcietinājuma 1927. gadā paustās pārdomas, kur viņš uzsvēra savu gatavību visu atdot idejiskai cīņai, salīdzinājumā ar ko pat sievietes šķiet “niecīgas”.²¹⁵

Visbeidzot, aplūkojot aktīvā nacionālisma organizāciju sastāvu, ir jānorāda uz visai plaši sastopamo praksi, kad biedri vienlaikus atradās divās vai vairākās organizācijās. Pati par sevi šī parādība nebija nekas īpašs, turklāt darbība vienlaikus

vairākās nacionālās organizācijās bija saprotama un izskaidrojama ar to uzskatu un centienu tuvību, kaut gan dažkārt biedru iestāšanās citās organizācijās jau parādījās kā apzināta organizācijas taktika.²¹⁶ Grūtāk bija saprast vairāku organizāciju dienas-kārtībā iekļauto un pirmajā brīdī paradoksālo jautājumu par biedru pāreju vai pat vienlaicīgu atrašanos pretēju politisko uzskatu organizācijās. Tas izskatījās vēl jo divaināk skaļi deklarētās biedru izlases kontekstā, kuras nepilnības preventīvi atzina arī organizāciju statūti, paredzot iespēju izslēgt biedrus, kuru rīcība kaitē biedrības interesēm.²¹⁷ Visdrīzāk šīs parādības izskaidrojums meklējams galēji pretējo politisko novirzienu organizāciju izteiktajā "dzīvesveida" radniecībā un to līdzīgajā darbības raksturā. Šajās organizācijās vienlaikus esošie cilvēki ar retiem izņēmumiem parasti pārstāvēja tieši radikālākās aprindas, kas aktīvajā nacionālismā 20. gados grupējās ap V. Vaitnieku,²¹⁸ un bija iesaistīti dažādos konfliktos.²¹⁹ Tas liecināja, ka tas vairāk bija viņu personisko iezīmju, nevis kāda apzināta nodoma rezultāts.

Īpašās nozīmes dēļ, kas aktīvā nacionālisma organizācijām bija iekšējai organizatoriskai darbībai, šo jautājumu ir jāaplūko ar vislielāko uzmanību, sevišķi tāpēc, ka tas izskaidro noteiktas aktīvā nacionālisma attīstības tendences, kas izraisīja strāvojuma pakāpenisku sadrupšanu un tā lielo iespēju neizteiksmīgo piepildījumu. Īpašais organizācijas gars, uzsverot tās misiju un katra biedra izredzētību, un organizāciju paramilitārā struktūra bija tās iezīmes, kas aktīvo nacionālismu atšķīra no tradicionālām politiskām organizācijām un uzsvēra tā cīņas organizācijas raksturu un pretenzijas uz gatavību "vajadzības gadījumam". Tam bija pakārtota organizāciju stingrā biedru atlase un organizāciju uzbūves pamatā liktais centralizācijas princips, lai pulcētu tikai norūdītus un pārbaudītus spēkus. Taču šajos apstākļos īpašu un pat izšķirošu nozīmi ieguva konkrētu vadoņu personība, viņu personiskās rakstura īpašības un iezīmes. Tieši te slēpās visa aktīvā nacionālisma "Ahilleja papēdis". Nenoliedzamā 20. gadu aktīvā nacionālisma organizāciju lielākā autoritāte un līdz pat 1927. gadam strāvojuma faktiskais vadonis I. Pone, kurš K. Merta raksturojumā bija "īsts pārvērtību laika politisks cīkstonis, no kura dveš fizisks, gandrīz atbaidošs spēks",²²⁰ izrādījās ne tikai radikālu darbības izpausmju piekritējs, bet arī biežu un skaļu iedzeršanu rīkotājs un dalībnieks. Tas kļuva iegansts pirmajām asajām nesašķaņām LNK iekšienē un vēlāk iemesls vismaz formālai viņa aiziešanai no LNK priekšnieka amata, un pēc tam arī turpmākajām aktīvā nacionālisma šķelšanās. Kad K. Merta 1927. gadā izteiktajā spriedumā izskanēja vērtējums: "Žēl, ka Indriķis Pone palaidis garām savu īsto laiku,"²²¹ – patiesībā varēja apgalvot, ka viņš bija palaidis garām ne vien savu, bet arī aktīvā nacionālisma laiku.²²²

Trūkumi bija arī otrai 20. gadu aktīvā nacionālisma ievērojamākai personai J. Priedem, kura politiķa karjerai, kā norādīja K. Merts, traucēja "dziļā reliģiozitāte" un vairāku līdzbiedru ievērotā tieksme uz "reprezentēšanos troksni un lētu

popularitāti”²²³. Savukārt K. Merta dažādos laikos paustie pamācoši kategoriskie spriedumi, kā daudzi atzīmēja, liecināja par tā autora uzskatu mainību.²²⁴ Līdzīgi vērtējumi bija izteikti arī par abu 30. gadu sākumā nozīmīgāko organizāciju vadītāju personību, aiz J. Štelmahera pompozajiem plāniem redzot vienkārši mulķību, savukārt G. Celmiņa darbībā par daudz esot saskatāms “personīgs savtīgums un radošas uzņēmības trūkums”²²⁵. Tā kā citu radniecīgu strāvojumu pastāvēšanā vadoņu trūkumi un neatbilstība pašu deklarētiem āriskās izcelsmes principiem tomēr nekavēja šo strāvojumu nostiprināšanos, ir jāsecina, ka šiem vadoņu trūkumiem nebija izšķirošā nozīme. Iespējams, citos apstākļos arī aktīvajā nacionālismā tie, kaut pamanīti, tomēr būtu pieklusināti (LNK valdes 1923. gada oktobra lēmums nepārprotami bija šādu centienu apliecinājums) un nodoti aizmirstībai, taču konkrētajā situācijā tiem pievienojās vēl vairāki nosacījumi: latviešu sabiedrībai raksturīgā skepse pret autoritātēm un vadonības ideju, spēcīgi izteiktā “kritizētāja” pozīcija un pašu vadoņu fascinējuma trūkums. Vadoņu nepilnības kļuva par skaļu šķelšanos iemesliem un pretstatā citiem radniecīgiem strāvojumiem noveda nevis pie atkritēju aiziešanas, bet pie strāvojuma sadrupšanas. Ar plašām pilnvarām nostādot organizācijas pastāvēšanu un darbību atkarīgu no konkrēto vadoņu personības, tika radīti priekšnoteikumi tam, ka, mainoties pašiem vadoņiem un tātad arī izpratnei par strāvojuma mērķiem un saturu, gan atsevišķu organizāciju, gan visa strāvojuma nostādņēs un principos iezīmējās acīm redzama nekonsekvence. Visbeidzot, stingrā centralizācijas principa noteiktā neizbēgamā idejas personificēšana ar konkrētiem vadoņiem, ko pastiprināja šī latviešu idejiskai dzīvei vispār raksturīgā tendence, veidoja situāciju, kad aktīvā nacionālisma vadoņu trūkumi – dzeršana, dauzonība, netīrie finansiālie darījumi un citi – sabiedrības uztverē tieši saistījās ar pašu ideju, tādējādi graujot ne tikai konkrētas organizācijas prestižu, bet visa aktīvā nacionālisma tēlu kopumā.

Vērtējot aktīvā nacionālisma biedru sastāvu un tā galvenos kritērijus – skaitlisko sastāvu, vecumstruktūru un sociālo sastāvu –, tradicionālo politisko vērtību kontekstā tie drīzāk bija trūkumi, ļaujot runāt par strāvojuma skaitlisko maznozīmīgumu, jaunības nenosvērtību un sociālo ierobežotību, taču svarīgi ir aplūkot šīs iezīmes paša strāvojuma organizatorisko principu un politisko pretenziju prizmā. Īpatnējais pēckara nacionāli radikālo strāvojumu paramilitārais organizācijas modelis, kas tos atšķīra no tradicionālām politiskām partijām, bija tas apstāklis, kāpēc pat organizācijas ar nelielu biedru skaitu kļuva par nopietnu sabiedriski politiskās dzīves faktoru un to pastāvēšana ieguva jaunu nozīmi. Aktīvais nacionālisms kā strāvojums, kas savās organizācijās visā pastāvēšanas laikā apvienoja vairākus tūkstošus biedru, bija visai liels, lai tā uzstāšanās “vajadzības gadījumā” tiktu ievērota. Sarežģītāk šajā politisko pretenziju kontekstā ir izvērtēt aktīvā nacionālisma organizāciju biedru sociālo sastāvu. Tas, ka aktīvā nacionālisma organizāciju biedru vairākumu

veidoja studenti, skolēni un bijušie kara dalībnieki jeb sabiedrības grupas ar pagaidu sociālās piederības statusu, nepārprotami liecināja, ka aktīvā nacionālisma sociālajai struktūrai bija tikai pagaidu raksturs un ka to varēja uzskatīt tikai par konkrētā pēckara laikmeta fenomenu. Vēl vairāk, kā liecināja aktīvā nacionālisma "pirmās rindas", aktīvais nacionālisms visā tā 12 gadu pastāvēšanas laikā bija vienas paaudzes fenomens, jo abi 30. gadu pazīstamāko organizāciju vadītāji G. Celmiņš un J. Štelmahers aktīvā nacionālisma vai tam tuvās aprindās sevi bija pieteikuši jau 20. gadu sākumā. Lai gan strāvojuma biedru sociālais sastāvs mainījās, kā to apliecināja LTA Pērkonkrusts, kur bijušie studenti aktīvo nacionālismu pārvērtā savā ziņā par valsts ierēdņu strāvojumu, aktīvā nacionālisma pastāvēšanai tā sākotnējā apolitiskā, uz politisko varu nepretendējošā spēka statusā visdrīzāk nebija tālākas perspektīvas. Tas tā arī paliku vienas paaudzes vēstures parādība, kas bija izaugusi no konkrētiem šīs pēckara paaudzes noskaņojumiem, un "nomirtu" līdz ar šo paaudzi. Tāpēc strāvojuma pastāvēšanas vienīgā perspektīva bija tieši atkarīga no tā nostājas maiņas pret politiskās varas pretenzijām un pārvēršanās reālas politiskās varas spēkā. Šo vienīgo iespējamo attīstības ceļu 30. gadu sākumā aktīvā nacionālisma aprindās bija sapratušas, pēc 12 gadu pastāvēšanas beidzot atklāti piesakot vēlmi piedalīties 5. Saeimas vēlēšanās 1934. gada rudenī.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Nosodot pilsoniskās preses glēvumu un aktīvā nacionālisma apkarošanu, Latvju Nacionālistu kluba oficiozs deklarēja, ka "L.N.K. ir tikai tad nozīme pārdzīvojamā laikmetā un tikai tad L.N.K. sevi attaisno vēstures priekšā, ja L.N.K. nezaudēs cīņas organizācijas raksturu" (Par L.N.K. taktiku // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 20. dec.). Vēl tiešāk šo nostādni 30. gadu sākumā formulēja LTA Pērkonkrusts: "Pirmā kārtā Pērkonkrusts ir cīņas organizācija. Tā ir viņa īpatnējā pazīme, saturs. Nevis kompromisu, audzināšanas, sadraudzības, bet tēraudcieta cīņas organizācija. Tā nav vārdiska atšķirība vien. Visa Pērkonkrusta iekārta, darbības princips, taktika atbilst cīņas organizācijai, un tikai tik ilgi, cik tā šo raksturu uzturēs tīru pēc būtības, tā pastāvēs un gūs sekmes" (Kas ir? Ko grib? Kā darbojas? Pērkonkrusts. – R., 1933. – 7. lpp.).
- ² LNK, viņa mērķi un darbība (LNK, viņa mērķi). – R., 1923. – 10. lpp.
- ³ Cīņai – sveiks. – R., 1931. – 8. lpp.
- ⁴ Turpat. – 18., 19. lpp.
- ⁵ Organizāciju statūtos centrālo un vietējo struktūru nošķiršana parasti izrietēja no to objektīvām pilnvaru atšķirībām, tomēr dažkārt, piemēram, LANS statūtos, tas bija īpaši izcelts princips, atsevišķi runājot par visas partijas – Kongress un Centrālā komiteja – un atsevišķu nodaļu pārvaldes struktūrām – nodaļu sapulce, padome, valde (Latvju Aktīvo nacionālistu savienība. – R., [b.g.]. – 9.–13. lpp.).
- ⁶ LNK, viņa mērķi. – 11. lpp.

- ⁷ Līdzās statūtos noteiktām un pašsaprotamām Centra valdes tiesībām, piemēram, apstiprināt un slēgt biedrības nodaļas, Centra pilnvaras paplašināja ārpus statūtu ietvariem paredzēti organizatoriski principi, piemēram, LNK Centra valdes pirmajā sēdē 1923. gada 9. maijā bija pieņemts lēmums, ka nodaļas bez Centra valdes piekrišanas nevar iekļaut biedrus ne aktīvo, ne pilntiesīgo biedru kategorijā (Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 2382. f., 1. apr., 60. l., 1. lp.).
- ⁸ Līdz 1926. gadam Rīgā netika dibinātas īpašas nodaļas – un visi Rīgā dzīvojošie aktīvā nacionālisma organizāciju biedri skaitījās Centra valdē, veidojot tā saukto organizācijas Centru.
- ⁹ Pirmo reizi jautājums par nodaļu maksājumiem Centram Latvju Nacionālā kluba dienaskārtībā parādījās valdes sēdē 1924. gada februārī (LVVA, 2382. f., 1. apr., 60. l., 49. lp.). Pēc kluba statūtu 6. punkta puse nodaļu ienākumu bija jāiemaksā Centram (turpat, 3724. f., 1. apr., 5314. l., 108. lp.).
- ¹⁰ Statūtu 9. punkts // ALNSP programma un statūti. – R., 1932. – 14. lpp.
- ¹¹ Īpašu jautājumu par Centra un nodaļu kopdarbību pirmo reizi izvirzīja LNK konferencē 1924. gada oktobrī, turklāt zīmīgi, ka konferences dienaskārtībā tas bija pēdējais jautājums (LNK Biļetens. – 1924. – 26. sept.).
- ¹² LVVA, 2382. f., 1. apr., 2. l., 1. lp.
- ¹³ L.N.K. 1. konference // Imantas Gars. – 1926. – 21. febr.
- ¹⁴ LVVA, 2382. f., 1. apr., 2. l., 5. lp.
- ¹⁵ Turpat, 13. l., 45. lp.
- ¹⁶ Turpat, 2. l., 5. lp.
- ¹⁷ Turpat, 13. l., 45. lp.
- ¹⁸ Imantas Gars. – 1926. – 21. apr.
- ¹⁹ Latvis. – 1926. – 31. jūl.
- ²⁰ LVVA, 2382. f., 1. apr., 13. l., 53. lp.
- ²¹ Izšķiries. – 1926. – 9. dec.
- ²² To, ka arī 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā Centra attieksme pret provinces nodaļām gandrīz nebija mainījusies, apliecināja NAK, kas nodaļām bija ieviesis īpašu “galvasnaudas nodokli” Ls 0,10 apmērā no katra tautieša mēnesī par labu Centram (LVVA, 2382. f., 1. apr., 74. l., 44. lp.).
- ²³ LNK 1 gads. – R., 1924. – 31., 32. lpp.
- ²⁴ Bez pielikumā minētām organizācijām minimālo nodaļas dibinātāju skaitu paredzēja arī LN[stu]K – septiņus cilvēkus (LVVA, 2382. f., 1. apr., 2. l., 5. lp.), Latvijas sargi – sešus cilvēkus (Tīrumnieks E. Aktivie nacionālisti. – R., 1930. – 45. lpp.), NAK – astoņus (Latvju Aktivists. – 1929. – 22. dec.) vai piecus cilvēkus (Cīņai – sveiks. – 22. lpp.).
- ²⁵ LVVA, 2382. f., 1. apr., 2. l., 5. lp.
- ²⁶ 20. gados nodaļu atklāšanas svētku saviesīgajā daļā populārs bija R. Šica uzvedums “Varoņu atsveice” ar Imantas parādīšanos pusnaktī.
- ²⁷ LVVA, 2382. f., 1. apr., 2. l., 5. lp.
- ²⁸ 1931. gada 25. novembrī, stājoties NAK virsvadoņa vietas izpildītāja amatā, E. Akermanis ar pavēli noteica vairāku apgabalu sastāvu un to vadītājus, Vidzemes apgabalā ieskaitot Valmieras, Cēsu, Valkas, Smiltenes, Rozēnu un Cirgaļu nodaļu, Malienas – Alūksnes, Annas un

Zvārtavas nodaļu un Zemgales – Tukuma, Vircavas, Ķemeru un Slokas nodaļu (turpat, 74. l., 25. lp.).

²⁹ *Tīrumnieks E.* Aktivie nacionālisti. – 38. lpp. Nosakot nodaļu apvienošanu apgabalos, dažkārt tika norādīts arī to atrašanās attālums, kas Latvijas sargiem, piemēram, bija 25 kilometri (turpat).

³⁰ NAK Litenes nodaļā, piemēram, 1933. gadā bija 11 biedru (turpat, 1537. f., 29. apr., 489. l., 20. lp.), bet LN[stu]K Ventspils nodaļā pēc Politiskās pārvaldes ierēdņa ziņām 20. gadu vidū bija ap 200 biedru (turpat, 3235. f., 1/22. apr., 471. l., 5. lp.).

³¹ 1925. gada maijā, raksturojot LN[stu]K uzdevumus un šajā sakarā ar nožēlu konstatējot, ka divu mēnešu laikā darbību ir atjaunojušas tikai 22, bet gatavojas atjaunot vēl 18 nodaļu, pirmo reizi izskanēja iecere visā Latvijā nodibināt ap 240 nodaļu (*K-ņš.* Par mūsu uzdevumiem // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 22. maijs). Savukārt jūlijā, paziņojot, ka kluba "Centra valde savās pēdējās sēdēs ir nomietojusi paredzamā organizatoriskā darba plānu tuvākiem 4–6 mēnešiem", tika deklarēts: "Jau tuvākos mēnešos mums jāiespēj organizēt ne mazāk kā 250 nodaļas Latvijas novados," – paredzot katrai jau pastāvošai nodaļai divu mēnešu laikā sev tuvākajā apkārtnē nodibināt jaunu nodaļu (Iestājaties Latvju Nacionālistu klubā! // Turpat. – 17. jūl.).

³² LNK Centra valdes sēžu protokolos ir ziņas par 43 nodaļām, taču, ņemot vērā apstākli, ka 1924. gada 4. jūnija sēdes protokolā minētā Pabažu nodaļas valdes apstiprināšana notika gandrīz gadu pēc Rīgas jūrmalas nodaļas apstiprināšanas, ir pamats uzskatīt, ka šajā gadījumā tā ir viena un tā pati nodaļa, kaut atšķirīga nosaukumā.

³³ Par Itālijas fašistu lielākās ietekmes apgabalu tradicionāli uzskata valsts ziemeļus, bet par vācu nacionālsociālistu partijas galveno atbalsta punktu, sevišķi līdz 1923. gada novembra pučam, parasti dēvē Vācijas zemi Bavāriju (sk.: *Kolbs E.* Veimāras republika. – R., 1997. – 93. lpp.).

³⁴ Ņemot vērā brāļu Sanderu ciešo saikni ar Liepāju, nav brīnums, ka Patriotu līgas iecerētās un Mūsu frontes dibinātās nodaļas atradās Liepājā, savukārt I. Pones personiskie sakari valsts austrumu rajonos izskaidroja to, kāpēc abas Imantas apvienības nodaļas bija dibinātas Balvos un Lubānā.

³⁵ LNK pilsietiešu biedru sapulcē 1924. gada 19. martā V. Smarens-Savinskis referēja par "Latgales jautājumu", norādot, ka "ar Latgales kultūras darbinieku palīdzību būtu iespējams dibināt kluba nodaļas Latgalē, nerēķinoties ar šo darbinieku politiskās darbības virzienu", un sapulce nolēma pilnvarot kluba valdi spert nepieciešamos soļus (LVVA, 2382. f., 1. apr., 61. l., 2. lp.).

³⁶ Tā kā neatkarīgās valsts laikā pilsētu skaits pakāpeniski pieauga no 30 līdz 60, piešķirot apdzīvotām vietām pilsētas statusu, ir jānorāda, ka apzīmējums "pilsēta" šajā gadījumā atbilst Latvijas administratīvajam dalījumam 1940. gadā.

³⁷ Lietavieši // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 14. maijs.

³⁸ Kā 20. gadu vidū norādīja viens no aktīvā nacionālisma oficioziem, ārpus Latvijas dzīvoja piektā daļa latviešu, no viņiem visvairāk – 115 000 – Krievijas Eiropas daļā (pēc M. Skujenieka aprēķiniem, kas pamatojās uz 1926. gada tautas skaitīšanas datiem, Krievijā bija 151 000 latviešu, sk.: *Skujenieks M.* Latvijas statistikas atlase. XX. – R., 1938. – 14. lpp.), 60 000 – Kaukāzā un Sibīrijā, 55 000 – ASV, 27 500 – Lietuvā, 14 000 – Dienvidamerikā u.c. (Cik latvju ir vēl svešumā // Brīvais Imantas Gars. – 1926. – 1. marts).

- ³⁹ Veimāras Vācijai raksturīgais īpatnējais attiecību modelis ar ārpus Vācijas teritorijas dzīvojošām dažādu valstu vāciešu minoritātes grupām, ciešās saiknes un lielā māteszemes ietekme uz vāciešu kopienu dzīvi ārpus Vācijas atspoguļojās arī Vācijas nacionālsociālistu partijas pastāvēšanā. 30. gadu sākumā tā dibināja ārzemju nodaļu, 1933. gada aprīlī lika pamatus A. Rozenberga vadītam ārpolitiskajam dienestam un vēlāk šiem institūtiem pievienoja 1936. gadā izveidotu dienestu sakariem ar vācu nacionālo mazākumu (sīkāk sk.: *Ионг Л., де. Немецкая пятая колонна во второй мировой войне.* – Москва, 1958).
- ⁴⁰ LNK statūtu 9. punkts // LVVA, 3724. f., 1. apr., 5314. l., 108. lp.
- ⁴¹ Cīņai – sveiks. – 22., 23. lpp.
- ⁴² LNK, viņa mērķi. – 11. lpp.
- ⁴³ Sekciju pastāvēšanas praktisko lietderību un nepieciešamību apliecināja 1923. gada novembrī kluba valdes sēdē izskatāmais jautājums par ierosinājumu organizācijas darbības sadalīšanu sekcijās ieviest arī statūtos (LVVA, 2382. f., 1. apr., 60. l., 31. lp.).
- ⁴⁴ LNK 1 gads. – 20. lpp.
- ⁴⁵ Turpat. – 20.–25. lpp.
- ⁴⁶ Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 15. nov.
- ⁴⁷ LVVA, 2350. f., 1. apr., 2. l., 9. lp.
- ⁴⁸ Jaunatnes sekciju dibināšanas galvenais motīvs bija iespēja piesaistīt organizācijai tos jauniešus, kuri statūtu noteikto vecuma ierobežojumu dēļ nevarēja būt organizāciju biedri. Tiesa, parasti arī šo sekciju biedriem bija vecuma ierobežojumi, un vienīgais izņēmums ir bēdīgi pazīstamā V. Vaitnieka vadītā Latvijas vilku biedrība, kuras biedrs E. Strautiņš pēc savas ierosmes un biedrības priekšnieka uzdevumā organizēja biedrības “jaunos vilkus”, t.i., zēnus no 8 līdz 16 gadu vecumam (Akts “Latvijas vilki” biedrības slēgšanas lietā // Turpat, 3724. f., 1. apr., 6264. l., 2. lp.).
- ⁴⁹ LNK centra darbība // Izšķiries. – 1926. – 2. sept.
- ⁵⁰ LVVA, 5022. f., 1. apr., 9. l., 17. lp.
- ⁵¹ Turpat, 8. l., 1. lp.
- ⁵² LNK 1 gads. – 29. lpp.
- ⁵³ Cīņai – sveiks. – 13. lpp.
- ⁵⁴ 1923. gadā kāds Nacionālā kluba biedrs ziņoja valdei par apņemšanos dibināt kluba Jūras sekciju, kas pulcētu ap sevi visus jūrniekus, organizētu jūras skautus un rīkotu dažādas apmācības, tomēr tas neistenojās (LVVA, 2382. f., 1. apr., 62. l., 5. lp.).
- ⁵⁵ Iestājaties L.N.K. Radio sekcijā! // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 20. dec.
- ⁵⁶ Kluba oficiozs 1924. gada aprīlī rakstīja, ka Aviācijas sekcijas darbinieki “cītīgi strādā pie lidmašīnu būves” (turpat. – 9. apr.).
- ⁵⁷ Nacionālās aviācijas jauns sasniegums // Turpat. – 19. jūn.
- ⁵⁸ LNK 1 gads. – 19. lpp.
- ⁵⁹ LVVA, 2382. f., 1. apr., 60. l., 17.–19. lp.
- ⁶⁰ LNK, viņa mērķi. – 11. lpp.
- ⁶¹ LNK iekšējā dzīve // Izšķiries. – 1926. – 14. okt.
- ⁶² “Latvijas sargi” 3 gadu darbības atskats // Dzimtā Zeme. – 1929. – 24. marts.
- ⁶³ LVVA, 2382. f., 1. apr., 13. l., 15. lp.
- ⁶⁴ Turpat, 2350. f., 1. apr., 1. l., 4. lp.

- ⁶⁵ Cīņai – sveiks. – 15.–17. lpp.
- ⁶⁶ *Lapsiņš N.* Kā dzima un izveidojās NAK // *Latvju Aktivists*. – 1929. – 22. dec.
- ⁶⁷ Aplūkojot organizāciju statūtos paredzētos pārvaldes orgānu nosaukumus, nevar nepieminēt 1924. gadā iesniegtos biedrības “Latvijas Fašistu ordenis” un abu tam sekojošo, bet neregistrēto organizāciju statūtus, kur, pielāgojot vēsturisko tradīciju politiskai dzīvei, ordeņa priekšnieks bija lielmestrs, nodaļas priekšnieks – priors, ordeņa padome – kapituls, bet ordeņa valde – krus-ta dome. Ordeņa biedrus statūti paredzēja saukt par brāļiem, kas apvienotos četrās biedru kategorijās: brāļi juniori (veicinātāji), brāļi seniori (aktīvie), novīči (kandidāti) un patroni (goda biedri); savukārt biedru naudas tika nosauktas par artavām (LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 167. l., 38.–44. lp.).
- ⁶⁸ Analizējot dažādu organizāciju pārvaldes struktūru nosaukumus un to pilnvaras, jābūt uz-manīgiem: šajā gadījumā dažām organizācijām Kongress ir īpašs, biedrības Vispārējai sapulcei līdzās paredzēts institūts, bet citās organizācijās – LANS, Nacionālie partizāņi – Kongress ir organizācijas lēmējorgāns, un tā pilnvaras atbilda Pilnai sapulcei.
- ⁶⁹ LNK statūti Kongresa sasaukšanu paredzēja tad, ja organizācijai ir ne mazāk kā 10 nodaļas (LVVA, 3724. f., 1. apr., 5314. l., 111. lp.).
- ⁷⁰ Nacionālo partizāņu augstākais lēmējorgāns bija Kongress, kas šajā gadījumā atbilda Pilnas sapulces pilnvarām un statusam.
- ⁷¹ Pirmo reizi norāde par izvairīšanos no atklātības bija atrodamā LNK otrās pilnsapulces pro-tokolā 1923. gada maija beigās, kad pēc I. Pones ziņojuma par sapulcē klātesošu laikraksta “Latvis” līdzstrādnieku un Valmieras nodaļas dibinātāju priekšstāvi sapulce balsojot nolēma “minētās personas aiz zināmiem iemesliem sapulcē nepielaist”, aicinot iziet arī klātesošos biedrus kandidātus (LVVA, 2382. f., 1. apr., 61. l., 65. lp.). Vēlākajos gados līdzīga prakse nebija retums, 1927. gada septembrī, piemēram, sakarā ar LANS kongresu informējot, ka kongress “pieņēma Savienības deklarāciju, darbības taktiku un t.t., kas visiem nav jāzin” (Latvju Aktīvo nacionālistu savienības kongress // Brīvais Imantas Gars. – 1927. – 23. sept.), vai kā 30. gadu sākumā LTA Pērkonkrusts, ziņojot par biedrības dibināšanas sapulci: “Formalitātes nokārtoja ātri un skaidri. Oficiālos amatos ievēlēja tos, ko vajadzēja. Ar šo organizācija ir sākusi darboties” (Pērkonkrusts. – 1933. – 21. maijs).
- ⁷² Tas, ka jau uzņemšana aktīvā nacionālisma organizācijā bija kas sevišķs un tai vajadzēja no-zīmēt īpašu soli katra jaunuzņemtā biedra dzīves izvēlē, vistiešāk, šķiet, bija formulēts biedru solījumos: “Solos, ka no šī brīža nebūs man citas dzīves kā dzīve – cīņa par dzimteni Latviju. Es saraušu visas personīgās dzīves saites, un nekādi šķēršļi nespēs mani no šīs cīņas atraut ..” (Latvijas sargu aktīvā tautieša solījums // *Dzimtā Zeme*. – 1928. – 2. aug.).
- ⁷³ Jau sākot ar Latvju Nacionālo klubu, dažādām biedru kategorijām organizācijā bija atšķirīgi solījumi (sk., piemēram: Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 23. apr.). Saglabājot vienojošo domu, tie atšķīrās formulējumos, un parasti to saturs bija solījums visur un vienmēr aizstāvēt “Latvijas brīvību, neatkarību un godu” (LNK virsaiša solījums // LNK, viņa mērķi. – 12. lpp.) un “ziedot visu, lai sagādātu latvju tautai labāku nākotni” (NAK tautieša solījums // LVVA, 2382. f., 1. apr., 83. l., 1. lp.).
- ⁷⁴ LNK, viņa mērķi. – 10. lpp.
- ⁷⁵ Jau LN[stu]K statūtos, saglabājot LNK ieviestos biedru kategoriju nosaukumus, būtiski mainījās biedra veicinātāja statuss, ieskaitot šajā kategorijā biedrus, kuri “neņem aktīvu dalību biedrības

dzīvē, bet pabalsta to morāliiski un materiāli” (LVVA, 3724. f., 1. apr., 5314. l., 116. lp.). Atbilstoši tam biedriem, kuri organizācijas dzīvē piedalījās aktīvi, LN[stu]K statūti paredzēja trīs biedru kategorijas.

⁷⁶ LN[stu]K pēc 1925. gada jūnija ielu sadursmēm pieņēma lēmumu, ka par pilntiesīgiem var būt tikai pilngadīgi organizācijas biedri (Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 2. jūl.).

⁷⁷ LNK 1 gads. – 18. lpp.

⁷⁸ LVVA, 2382. f., 1. apr., 60. l., 106. lp.

⁷⁹ Jautājums par biedru savstarpējām uzrunām aktīvā nacionālisma dienaskārtībā pirmo reizi parādījās 1924. gada novembrī, kad Nacionālā kluba valdes sēdē izskatīja priekšlikumu “izmest no kluba dzīves nosaukumu “biedris” un viņa vietā lietot “tautietis”” (turpat, 105. lp.). Nacionālistu kluba dzīvē šis jautājums jau bija noteikts īpašā statūtu punktā (12. paragrāfs), atzīmējot, ka “biedrības biedri saucas par tautiešiem” (turpat, 3724. f., 1. apr., 5314. l., 116. lp.). Vēl tālāk šajā ziņā gāja LTA Ugunskrusts, jau ceturtajā valdes sēdē pieņemot priekšnieka biedra V. Jursona priekšlikumu “sekmīgas sadarbības un solidaritātes dēļ turpmāk valdes locekļiem savstarpējās uzrunās vārda “Jūs” vietā lietot tikai – “Tu”” (turpat, 2906. f., 1. apr., 2. l., 7. lp.).

⁸⁰ Turpat, 5022. f., 1. apr., 8. l., 5. lp.

⁸¹ 1925. gada aprīlī atklātībā tika paziņoti vairāki LN[stu]K valdes pirmās sēdes lēmumi par tautiešu sodīšanu, izslēdzot uz trijiem mēnešiem tautieti Cīruli par dauzonību iereibušā stāvoklī un šī paša iemesla dēļ degradējot no pilntiesīgā par kandidātu tautieti Cinātu (Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 4. apr.). Interesanti, ka NAK paredzēja arī naudas sodus, turklāt dažādām amatpersonām bija atšķirīgas soda naudas likmes: kopu vadītājam līdz Ls 0,50, bet virsvadonim pat līdz Ls 5 (LVVA, 2382. f., 1. apr., 74. l., 39. lp.).

⁸² Kā liecina NAK virsvadoņa pavēles, ordeņa “Melnā komandiera krusts” 3. šķiru piešķīra par konkrētu rīcību, visbiežāk par komunistu karoga noņemšanu (turpat, 52., 57., 58. lp.) vai dažkārt arī par “nopelniem sadursmē ar kreisiem elementiem” (turpat, 58. lp.), savukārt ordeņa “Nacionālais Ugunskrusts” piešķiršana bija īpašas ordeņa domes prerogatīva (turpat, 75. l., 31. lp.), pasniedzot to par “nopelniem nacionālo aktīvistu kustības un N.A.K. labā” (turpat, 74. l., 27. lp.).

⁸³ 1930. gada beigās sakarā ar gatavošanos Latvijas sargu piecu gadu svētkiem bija minēts, ka notiks pirmā apbalvošana ar “Ugunskrusta” ordeni un medaļu, norādot, ka “ordeni “par nopelniem” piešķirs biedrības tautiešiem un privātpersonām, kam lieli nopelni aktīvā nacionālismā vai biedrības labā, bet ar medaļu “par aktivitāti” apbalvos centīgākos biedrības tautiešus” (“Latvijas sargi” darbinieku apspriede // Latviešu Avīze. – 1930. – 7. dec.).

⁸⁴ Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 28. maijs.

⁸⁵ Latvju Nacionālistu kluba Iekšējās iekārtas instrukcijas // LVVA, 2382. f., 1. apr., 2. l., 3. lp.; Latvju Aktīvo nacionālistu jaunatnes Iekšējās iekārtas instrukcija // Turpat, 5022. f., 1. apr., 8. l., 6. lp.

⁸⁶ Pēc Latvju Nacionālistu kluba Iekšējās kārtības instrukcijas (20. punkts), “lai pilnīgi izskaustu no LNK tautiešu vidus mūsu ienaidniekus, nelabvēļus un skauģus, tad katram LNK tautietim jāizved dzīvē tautiešu savstarpējās, atklātās un slepenās uzraudzības princips, pēc kura neviens otram galīgi uzticēties nedrīkst, pastāvīgi slepeni un atklāti pārbaudot un sekojot viņu darbībai, izteiktām domām un pārliecībai, nekavējot ziņojot par vismazākām aizdo-

mām" (turpat, 2382. f., 1. apr., 2. l., 3. lp.). Interesanti, ka 1927. gadā dibinātās Latvju aktīvo nacionālistu jaunatnes ietvaros 1928. gada janvārī tika izveidota īpaša Disciplinārā kopa, kuras iekšējās instrukcijās tās uzdevums bija formulēts ar nepieciešamību "uzturēt kārtību izrikojumos, sapulcēs u.t.t., kurus sarīko L.A.N.J." (turpat, 5022. f., 1. apr., 9. l., 15. lp.), taču tās dibināšanas ierosinātāja A. Otvara ziņojumā organizācijas valdei kā viens no Disciplinārās kopas galvenajiem uzdevumiem tika minēts, ka "D.K. seko un ziņo Centr[a] valdei par katra L.A.N.J. locekļa darbību atsevišķi, ciktālu šī darbība saistās ar L.A.N.J. mērķiem un ideju" (turpat, 16. lp.).

⁸⁷ Tiesības apglabāt mirušos biedrus pēc organizācijas īpaša apbedīšanas ceremoniāla paredzēja 1924. gadā iesniegto politiskās organizācijas "Latvijas Fašistu ordenis" statūtu 50. punkts (turpat, 3724. f., 1. apr., 2359. l., 11. lp.). Noraidot iesniegto statūtu reģistrāciju, Iekšlietu ministrijas Preses un biedrību nodaļas pamatojumā bija norādīts, ka apbedīšana nevar būt pretrunā ar tās konfesijas ceremoniju, kurai piederošā kapsētā notiek apglabāšana (turpat, 1. lp.).

⁸⁸ Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 28. maijs.

⁸⁹ LFO statūtu 50. punkts (LVVA, 3724. f., 1. apr., 2359. l., 11. lp.).

⁹⁰ Kā liecināja Politiskās pārvaldes materiāli, katru LTA Ugunskrusts biedru iesaukumu veidoja ap 15 jaunuzņemtu biedru, turklāt šī iesaukumu sistēma kā īpatnēja biedru kopības forma organizācijas dzīvē saglabājās arī pēc biedru uzņemšanas (turpat, 3235. f., 1/22. apr., 701. l., 114. lp.). 1933. gada 24. februārī, piemēram, bija paredzēta LTA Ugunskrusts pirmā kandidātu iesaukuma gada atceres sanāksme (Ugunskrusts. – 1933. – 19. febr.).

⁹¹ LNK 1 gads. – 29., 30. lpp.

⁹² LVVA, 2382. f., 1. apr., 60. l., 58. lp.

⁹³ Turpat, 67. lp.

⁹⁴ Turpat, 69. lp.

⁹⁵ Turpat, 78. lp.

⁹⁶ Turpat, 2. l., 3., 4. lp.

⁹⁷ Instrukciju 7. punkts (turpat).

⁹⁸ Spilgts piemērs aktīvā nacionālisma simbolu tuvībai ar radniecīgiem strāvojumiem bija Patriotu līgas lēmums par organizācijas biedru krūšu nozīmi, ņemot par pamatu Itālijas fašistu nozīmi un Itālijas karoga vietā liekot Latvijas karogu (turpat, 6045. f., 1. apr., 1. l., 7., 8. lp.). Starp citu, gan LNK, gan LN[stu]K slēgšanas ierosinājuma pamatojumā viens no punktiem bija organizācijas biedru formu un nozīmju analogija fašistu simboliem (Par ko apsūdz Latvju Nacionālistu klubu. Izvilkums iz apsūdzības raksta // Imantas Gars. – 1927. – 12. maijs).

⁹⁹ Viens no retajiem izņēmumiem aktīvā nacionālisma organizāciju attieksmē pret saviem simboliem bija J. A. Ozoliņa un viņa domubiedru 1924. gadā pieteiktās, bet neregistrētās trīs organizācijas, kuru statūtu 5. punktā ar īpašu norādi par "religiskās simbolikas cildeno ētisko nozīmi" bija minēts bruņinieku ordeņu tradīcijai piederīgs ordeņa patrons un pirmais brālis sv. Gabriels un ordeņa ģerbonis – balta krusta zīme melnā vairogā ar uzrakstu "*Hoc signo vinces*" (LVVA, 3724. f., 1. apr., 2359. l., 6. lp.). Organizācijas patrona izvēli pamatoja ar atsauci uz Svētajiem Rakstiem, kur Daniēla grāmatā (9, 21) bija teikts: "Vārdu sakot, vēl manas lūgšanas laikā pie manis steigšus laidās šurp tas Gabriēls, kuru es jau redzēju agrāk savā pirmajā

- redzējumā, un pieskārās man ap vakara upura laiku" (turpat, 3235. f., 1/22. apr., 167. l., 38. lp.). No vēlākajām organizācijām lielāku uzmanību izmantoto simbolu nozīmei piešķīra J. Štelmahera vadītā ALNSP.
- ¹⁰⁰ LNK statūtu 2. paragrāfs (turpat, 3724. f., 1. apr., 5314. l., 108. lp.).
- ¹⁰¹ Turpat, 4744. f., 1. apr., 2. l., 4. lp.
- ¹⁰² Sens Āzijas un Eiropas tautu ornaments, ko pēc 1. pasaules kara plaši izmantoja vairāku jauno valstu varas atribūtos – naudas zīmēs, armijas atšķirības zīmēs u.c. (sīkāk sk.: Par svastiku // Kultūras Fonda Avīze. – 1990. – Janv.; *Vaivars G.* Kas ir svastika? // Diena. – 1993. – 7. dec.).
- ¹⁰³ LVVA, 4744. f., 1. apr., 3. l., 2. lp.; turpat, 2382. f., 1. apr., 74. l., 44. lp.
- ¹⁰⁴ Turpat, 5582. f., 1. apr., 1. l., 12. lp.
- ¹⁰⁵ Paskaidrojums // Nacionālsociālists. – 1933. – 4. marts.
- ¹⁰⁶ LVVA, 5582. f., 1. apr., 1. l., 12. lp.
- ¹⁰⁷ LN[stu]K statūtu 2. paragrāfs (Izvilums no Latvju Nacionālistu kluba statūtiem // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 28. marts).
- ¹⁰⁸ "Latvijas sargi" 3 gadu darbības atskats // Dzimtā Zeme. – 1929. – 24. marts.
- ¹⁰⁹ Latvju Nacionālās kustības statūtu 3. paragrāfs (LVVA, 4744. f., 1. apr., 1. l., 1. lp.).
- ¹¹⁰ NA statūtu 3. paragrāfs (turpat, 3724. f., 1. apr., 11 794. l., 33. lp.).
- ¹¹¹ Latvijas vilku statūtu 2. paragrāfs (turpat, 6264. l., 5. lp.).
- ¹¹² 1934. gadā plašāku publicitāti ieguva gadījums pārkonkrustiešu pulcēšanās vietā "Kongresa" kafejnīcā, kur 6. janvārī līdz ar citiem tika aizturēts rūpnieks Raiska, kurš, nebūdam organizācijas biedrs, bija atradies kafejnīcā, ģērbies pelēkā kreklā.
- ¹¹³ LVVA, 2382. f., 1. apr., 74. l., 9. lp.
- ¹¹⁴ Aktīvo nacionālistu apspriede // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 21. marts.
- ¹¹⁵ Imantas Gars. – 1928. – 1. apr.
- ¹¹⁶ Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 1. maijs (par LN[stu]K); Imantas Gars. – 1928. – 1. apr. (par Latvijas sargiem); LVVA, 5022. f., 1. apr., 10. l., 2. lp. (par LANJ).
- ¹¹⁷ ALNSP slēgšanai sekojošā "Zilā ērgļa" dibināšanas sapulcē 1933. gada 20. septembrī tika nolemts, ka "partijas biedri sasveicinājās savā starpā, paceļot labo roku, sakot: "Lai dzīvo Štelmahers!" (LVVA, 5760. f., 1. apr., 1. l., 1. lp.).
- ¹¹⁸ Aplūkojot jau 1917. gada vēlēšanu rezultātus, uz to norādīja arī A. Ezergailis, atzīmējot, ka 1917. gada vēlēšanās Zemnieku savienība piedalījās kā lielākā, bet ne kā spēcīgākā partija un, kaut arī Zemnieku savienībai gada vidū bija ap 20 000 biedru (pretstatā sociāldemokrātu 7000), tas nedeļa uzvaru vēlēšanās (*Ezergailis A.* Esejas par 1917. gadu. – 58. lpp.).
- ¹¹⁹ LNK, viņa mērķi. – 10. lpp.
- ¹²⁰ LNK 1 gads. – 12. lpp.
- ¹²¹ Kas ir? Ko grib? Kā darbojas? Pērkonkrusts. – R., 1933. – 8. lpp.
- ¹²² Partizāņi, viņu mērķi un ieroči. – R., 1934. – 5. lpp.
- ¹²³ Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 1. maijs, 2. jūl.
- ¹²⁴ Pirmo reizi šķelšanos kā organizatoriskās vienotības stiprināšanu minēja LN[stu]K 1926. gada sākumā, pēc notikušās šķelšanās deklarējot: "Kad politiskie veikālnieki un daļa viņu apmānītās jaunatnes aizgāja no pelēko kreklu rindām, kluba iekšējā dzīvē beidzās visas intrigas, nesa-

- skaņas, personīgās rīvēšanās" (Nacionālā aktivitāte aug augumā! // Imantas Gars. – 1926. – 21. apr.).
- ¹²⁵ Jaunās Latvijas statūtu 1. paragrāfs (LVVA, 1977. f., 1. apr., 1. l., 1. lp.).
- ¹²⁶ Latvijas vilku statūtu 1. paragrāfs (turpat, 3724. f., 1. apr., 6264. l., 5. lp.); Nacionālo aktīvistu statūtu 1. paragrāfs (turpat, 3724. f., 1. apr., 11 794. l., 33. lp.).
- ¹²⁷ Latvju nacionālo strādnieku un zemnieku cīņas organizācijas // Nacionālsociālists. – 1932. – 3. dec.
- ¹²⁸ Ugunskrusts. – 1932. – 21. aug.
- ¹²⁹ LVVA, 2350. f., 1. apr., 2. l., 7. lp.
- ¹³⁰ Turpat, 2382. f., 1. apr., 61. l., 15. lp.
- ¹³¹ Nacionālo aktīvistu statūtu 1. paragrāfa e apakšpunkts norādīja – “rūpēties par biedrības tautiešu un viņu ģimeņu materiālo pabalstišanu trūkuma un bezdarba gadījumos” (turpat, 3724. f., 1. apr., 11 794. l., 33. lp.).
- ¹³² LNK dzīve // Izšķiries. – 1927. – 13. janv.
- ¹³³ LVVA, 5760. f., 1. apr., 1. l., 9. lp.
- ¹³⁴ Turpat, 5971. f., 1. apr., 1. l., 3. lp.
- ¹³⁵ Pirmo reizi pasīvo biedru kategorija bija minēta Nacionālā kluba 1923. gada novembra valdes sēdē, ierosinot to iekļaut statūtos (turpat, 2382. f., 1. apr., 60. l., 31. lp.), taču praksē kā statūtu noteiktu principu (18. paragrāfs) šādu tautiešu kategoriju, kas aktīvi nepiedalās organizācijas dzīvē, radīja LN[stu]K ar saviem biedriem veicinātājiem, kas būs biedri, “kuri neņem aktīvu dalību biedrības dzīvē, bet pabalsta to morālistiski un materiāli” (turpat, 3724. f., 1. apr., 5314. l., 116. lp.).
- ¹³⁶ LNK dzīve // Izšķiries. – 1926. – 28. okt.
- ¹³⁷ LVVA, 4744. f., 1. apr., 3. l., 3. lp.
- ¹³⁸ Kluba virsvadoņa pavēles (turpat, 2382. f., 1. apr., 74. l., 5. lp.). Pirmo reizi šis “apkārtnes nodaļu” dibināšanas princips atklātībā bija formulēts LN[stu]K paredzētajā organizatoriskās ekspansijas plānā 1925. gadā, paziņojot, ka “katrai jau eksistējošai L.N.K. nodaļai divu mēnešu laikā būs jānodibina viena jauna nodaļa savā novadā (25 kilometru apkārtmērā)” (Iestājaties Latvju Nacionālistu klubā! // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 17. jūl.).
- ¹³⁹ LVVA, 2382. f., 1. apr., 60. l., 4. lp.
- ¹⁴⁰ Turpat, 51. lp.
- ¹⁴¹ Turpat, 109. lp.
- ¹⁴² Turpat, 4744. f., 1. apr., 4. l., 44.–46. lp.
- ¹⁴³ Kā liecināja Politiskās pārvaldes dati par pārkoņkrustiešiem, V. Drigaļskis bija “uz Dr. Plāķa spiediena iestāties pārkoņkrustiešos, jo citādi nav uzņemts Sarkankalna slimnīcā darbā” (turpat, 3235. f., 3. apr., 126. l., 11. lp.).
- ¹⁴⁴ Turpat, 3724. f., 1. apr., 2351. l., 8.–36. lp.
- ¹⁴⁵ Latvju nacionālo strādnieku un zemnieku cīņas organizācijas // Nacionālsociālists. – 1932. – 3. dec.
- ¹⁴⁶ Cīņai – sveiks. – 22. lpp.
- ¹⁴⁷ Ši jautājuma īpašs zemteksts bija tas, ka kluba statūtos bija paredzēta valde sešu locekļu sastāvā (LVVA, 2382. f., 1. apr., 61. l., 67. lp.).
- ¹⁴⁸ Turpat, 60. l., 51. lp.

- ¹⁴⁹ Turpat, 53. lp.
- ¹⁵⁰ Latvju Nacionālistu kluba piltiesīgo tautiešu sapulcē 1926. gada novembrī, pārrunājot jaunatājumu par "LNK pārvaldes orgānu lielāku piemērošanu diktatūras principam", tika pieņemts vienprātīgs lēmums "atļaut valdei pagaidām darboties piecu cilvēku sastāvā" (Izšķiries. – 1926. – 11. nov.).
- ¹⁵¹ Pirmo reizi asus pārmetumus par valdes vēlmi norobežoties, atstumjot no kopdarbības spējīgus, bet sev nevēlamus darbiniekus, pēc 1923. gadā notikušām kluba valdes vēlēšanām izteica J. A. Ozoliņš, lai gan pēc Revīzijas komisijas pārbaudes kluba piltiesīgo biedru sapulce šos apvainojumus nosauca par nepatiesiem (LVVA, 2382. f., 1. apr., 61. l., 15., 40. lp.).
- ¹⁵² Virsaiša nosaukums ir cēlies latviešu senvēsturē, taču šajā gadījumā tā izvēlē drīzāk bija ielikts daudz tiešāks un laikmetīgāks militārs pamatojums, jo augstākā no 1919. gadā ieviestajām Latvijas armijas dienesta pakāpēm bija ģenerālvirsaitis (*Bērziņš V., Bambals A.* Latvijas armija. – R., 1991. – 22. lpp.). Šajā pašā sakarā ir jānorāda uz vairākās organizācijās ieviesto kopveža pakāpi, kas nepārprotami sasaucās ar Latvijas armijas agrāko pulveža-leitnanta pakāpi.
- ¹⁵³ LVVA, 2382. f., 1. apr., 61. l., 62., 63. lp.
- ¹⁵⁴ LNK, viņa mērķi. – 12. lpp.
- ¹⁵⁵ Kā norādīts 1930. gadā izdotajā E. Tīrumnieka brošūrā pārskatā par Latvijas sargu vēsturi, "visu organizācijas iekšējo dzīvi pārzin virsvadonis ar savu štābu un Centrālā valde" (*Tīrumnieks E.* Aktīvie nacionālisti. – 38. lpp.). NAK virsvadonis, kurš pārzināja kluba aizsardzības sekcijas visā valstī, nomināli bija padots NAK Centrālajai valdei (Cīņai – sveiks. – 13. lpp.), taču, kā liecināja NAK virsvadoņa 30. gados izdoto pavēļu saturs, praksē viņam bija ļoti plašas pilnvaras (sk.: LVVA, 2382. f., 1. apr., 74. l.).
- ¹⁵⁶ Nacionālsociālists. – 1933. – 21. janv.
- ¹⁵⁷ Turpat.
- ¹⁵⁸ Turpat. – 28. janv.
- ¹⁵⁹ Zilais Ērglis. – 1933. – 16. dec.
- ¹⁶⁰ Piemēram, I. Pone 1923. gada maijā 29 gadu vecumā kļuva par LNK pirmo priekšnieku. Savu politisko karjeru aktīvā nacionālisma vadošajos amatos I. Pone beidza 1932. gadā, t.i., gandrīz pēc 10 gadiem, kad, būdams Imantas apvienības priekšnieks, viņš ierosināja savai vadītajai biedrībai pašlikvidēties. Aktīvā nacionālisma organizāciju lielā skaita un to īsā pastāvēšanas laika dēļ ir grūti izdarīt noteiktākus spriedumus par strāvojuma biedru sastāvu un tā salīdzinājumu ar citu valstu radniecīgiem strāvojumiem.
- ¹⁶¹ Bijušo studentu korporatīvajām saiknēm gan aktīvā nacionālisma organizācijās, gan Latvijas sabiedriskajā un politiskajā dzīvē vispār bija būtiska nozīme, ko atklāj K. Ulmaņa 1940. gadā rakstītās piezīmēs paustā attieksme (sk.: Kārļa Ulmaņa trimdas piezīmes // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 1993. – Nr. 2. – 163.–177. lpp.). Pats nepiederēdams pie studentu korporācijām, viņš Pērkonkrusta sociālo bāzi, kuru, pēc viņa vārdiem, veidoja no tautas masām novērsušās studentu korporācijas, novērtēja kā pārlietu šauru (turpat. – 167. lpp.), atzīstot savu vēlmi un gatavību pēc 1934. gada 15. maija īstenot noteiktus pasākumus pret studentu korporācijām (turpat. – 168. lpp.).
- ¹⁶² Sk.: Tālaviņa, 1900–1925. – R., 1928. Tiesa, I. Poni, P. Bērziņu un vēl vairākus LNK biedrus, kuri savulaik bija Tālaviņas locekļi, korporācija pēc Nacionālā kluba incidentiem izslēdza uz 99 gadiem (turpat. – 165., 217. lpp.).

- ¹⁶³ Galvenie jaunās korporācijas dibināšanas motīvi bija minēti nacionālie noskaņojumi un aturības kustības uzplaukums Latvijā 20. gadu vidū (*Lazda E. Fraternitas Lataviensis* 50 gadi // *Universitas*. – 1976. – Nr. 38. – 9.–11. lpp.). *Fraternitas Lataviensis* dibināšana 1926. gada 16. septembrī apvienoja nesenos V. Olava komercskolas beidzējus (O. Freivalds un Ā. Šilde bija šīs skolas 1925. gada abiturienti, sk.: Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 10. jūl.), norādot uz korporatīvo saikņu noturību un lielo nozīmi dažādās Latvijas sabiedrības dzīves norisēs. Šajā pašā sakarā, tikai nedaudz citā kontekstā 1926. gadā publicētajā pārskatā par “nacionālās diktatūras nesējiem” V. Olava komercskolu atzīmēja B. Kalniņš, minot, ka savulaik “Olava komercskolā un sevišķi IV klasē bij vesela Nacionālistu kluba kopa” un tās audzēkņi ir Latvijas sargu biedri un pat laikraksta redaktori (*Kalniņš B. Nacionālās diktatūras nesēji*. – R., 1926. – 22. lpp.).
- ¹⁶⁴ Saeima vakar slēdza “Pērkonkrustu” un “Tēvijas sargu” // *Jaunākās Ziņas*. – 1933. – 16. dec.
- ¹⁶⁵ 1918. gadā dibinātās Tautas padomes pirmais militārais formējums bija Studentu rota, kurā divas studentu korporācijas – Selonija (29. novembrī) un Tālavija (13. decembrī) – nolēma iestāties pilnā sastāvā. Studentu nopelnus apliecināja tas, ka, piemēram, 40 “seloņu” kļuva par Lāčplēša Kara ordeņa kavalieriem.
- ¹⁶⁶ Aktivā nacionālisma organizāciju biedru komunistisko pagātņi sevišķi bieži uzsvēra Latvijas sociāldemokrāti. Plašu ieskatu šajā jautājumā deva B. Kalniņš, atzīmējot, ka tas “aktīvistu ap-rindās ir ieviesies par tādu kā goda lietu, par tādu pilnīgi parastu lietu” (*Kalniņš B. Nacionālās diktatūras nesēji*. – 18. lpp.).
- ¹⁶⁷ Visbiežāk pārmetumi bija adresēti bijušajam komisāram K. Mertam, kurš, atbildot uz tiem, par aiziešanu no komunisma izteicās visai nepārprotami: “Es aizgāju uz neatgriešanos, kā aizgāja nō sociālistu partijas kāds bij[ušais] populārais sociālistiskās partijas partijas līderis Musolini” (*Merts K. Izspiesta atbilde* // *Brīvais Imantas Gars*. – 1925. – 11. jūn.).
- ¹⁶⁸ 1926. gada 14. martā Latvijas sargu oficiozā “Brīvais Imantas Gars” parādījās raksts “Nodevējs”, kurā bija teikts: “Krievijas sūtniecība nodevusi Politiskai pārvaldei kādu Freibergu-Freibornu, kas piedāvājis savus pakalpojumus spiegošanā un atentātu sarīkošanai. Nodevēja iekrišana izskaidrojas ar to, ka padomju sūtniecība viņu noturējusi par provokatoru.” Tā kā NLVPA priekšniekam E. Freibornam 1926. gada jūlijā piesprieda cietumsodu, var pieļaut, ka 1926. gada “nodevējs” bija tieši vēlākais NLVPA priekšnieks.
- ¹⁶⁹ *Lapiņš J. Atzīmes par latvju jaunatnes kustību attīstību* // *Latvju Jaunatne*. – R., 1923. – 1. d. – 56. lpp.
- ¹⁷⁰ *Smarens-Savinskis V. Mana isā atbilde “Sociāldemokrātam”* // *LNK Biļetens*. – 1924. – 18. apr.
- ¹⁷¹ LVVA, 2570. f., 14. apr., 313. l.
- ¹⁷² Turpat, 270. l.
- ¹⁷³ Raksturīgs piemērs šajā ziņā bija J. A. Ozoliņa nopratināšana sakarā ar 1923. gada 1. maija notikumiem. Atbildot uz izmeklēšanas komisijas uzdoto jautājumu par kluba biedru skaitu, viņš strikti atteicās minēt kādus skaitļus (turpat, 1537. f., 27. apr., 28. l., 86. lp.).
- ¹⁷⁴ Turpat, 3724. f., 1. apr., 10 833. l., 229. lp.
- ¹⁷⁵ Pēc LNK Centra valdes sēžu protokoliem 28. maijā uzņēma 40 biedru, 11. septembrī – 81, 18. oktobrī – 90, 13. novembrī – 56, 17. decembrī – 47 biedrus (turpat, 2382. f., 1. apr., 60. l.).
- ¹⁷⁶ Turpat, 2350. f., 1. apr., 5. l.

- ¹⁷⁷ Iedzimusi nekaunība vai atklāta bezkaunība? // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 20. dec.
- ¹⁷⁸ Runājot par saviem organizatoriskajiem plāniem, 1925. gada vidū kluba mērķis bija saorganizēt ne mazāk kā 250 nodaļu Latvijā un 1000 “pelēko kreklus” Rīgā (Iestāties Latvju Nacionālistu klubā! // Turpat. – 17. jūl.).
- ¹⁷⁹ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 471. l., 5. lp.
- ¹⁸⁰ Turpat, 2382. f., 1. apr., 64. l., 122. lp.
- ¹⁸¹ Šāds vērtējums par kluba biedru skaitu tā uzplaukuma laikā bija izteikts 1928. gadā izdotajā pārskatā par Latvijas politiskajiem spēkiem (*Akmentiņš J.* Fašisti // L.Z.S. Akadēmiskā sekcija. Politiskie virzieni Latvijā. – R., 1928. – 119. lpp.). Līdzīgu skaitļus min arī I. Mednis, norādot, ka klubā bija atuvēni 3 tūkstoši biedru, no kuriem ap 400 bija Rīgā (*Mednis I.* Latvijas neproletāriskās partijas, 1920–1934 // Pretstatu cīņā. – R., 1990. – 139. lpp.).
- ¹⁸² LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 167. l., 1. lp.
- ¹⁸³ Turpat, 4744. f., 1. apr., 2. l., 3. lp.
- ¹⁸⁴ Turpat, 4. l., 31. lp.
- ¹⁸⁵ *Tīrumnieks E.* Aktīvie nacionālisti. – 37. lpp.
- ¹⁸⁶ Sargi Latviju un vienotu latviešu tautu! // Latviešu Vara. – 1934. – 3. marts.
- ¹⁸⁷ Cīņai – sveiks. – 27. lpp.
- ¹⁸⁸ LVVA, 2999. f., 1. apr., 2. l.
- ¹⁸⁹ Turpat, 5613. f., 1. apr., 3. l. Tiesa, izskatot dažādus jautājumus, NLVPA sapulču un valdes sēžu protokolos ir daudz iespaidīgāki skaitļi, 1932. gada maijā, piemēram, sakarā ar iekšlietu ministra rīkojumu minot pat 30 biedru izstāšanos (turpat, 2. l., 10. lp.). Apvienība norādīja, ka 1932. gadā tā zaudējusi 102 biedrus (turpat, 16. lp.), taču, tā kā tās biedru grāmatā nav datu par šiem aizgājušiem biedriem, drīzāk ir pamats domāt, ka “lielie zaudējumi” bija tikai organizācijas vadītāju pašslavināšanās nolūkos radīts stāsts.
- ¹⁹⁰ Turpat, 5582. f., 1. apr., 2. l.
- ¹⁹¹ Turpat, 5971. f., 1. apr., 1. l.
- ¹⁹² Ē. Žagars min 5 tūkstošus (*Žagars Ē.* 1934. gada 15. maija apvērsums // Latvijas likteņgadi. – R., 1988. – 2. grām. – 59. lpp.), J. Dzintars rakstā par 2. pasaules kara “piekto kolonnu” runā par 4 tūkstošiem (*Dzintars J.* Ar kāškrusta zīmi // Literatūra un Māksla. – 1986. – 4. jūl.).
- ¹⁹³ Iekšlietu ministrija ierosina “Pērkoņkrusta” slēgšanu // Jaunākās Ziņas. – 1933. – 1. aug.
- ¹⁹⁴ *Biezais H.* Gustava Celmiņa Pērkoņkrusts dokumentu gaismā // Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis. – 1992. – Nr. 4. – 44. lpp.
- ¹⁹⁵ *Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – 166. lpp.
- ¹⁹⁶ Sociāldemokrāts. – 1927. – 8. marts.
- ¹⁹⁷ Sk., piemēram, LNK statūtu 1. paragrāfa e punktu (LVVA, 3724. f., 1. apr., 5314. l., 108. lp.); Latvju Nacionālās kustības statūtu 1. paragrāfa e punktu (turpat, 4744. f., 1. apr., 1. l., 1. lp.).
- ¹⁹⁸ Sk., piemēram, LANS statūtu 17. paragrāfu (turpat, 3724. f., 1. apr., 2351. l., 39. lp.); ALNSP statūtu 5. paragrāfu (ALNSP programma un statūti. – R., 1932. – 13. lpp.).
- ¹⁹⁹ LNK 1 gads. – 12. lpp.
- ²⁰⁰ LVVA, 2382. f., 1. apr., 61. l., 17. lp.
- ²⁰¹ LNK 1 gads. – 20. lpp.

- ²⁰² Nacionālistu sporta kluba statūtos bija paredzēts par organizācijas biedriem uzņemt tikai vīriešus, taču biedri veicinātāji varēja būt arī sievietes (LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 179. l., 11., 12. lp.). Par LTA Ugunskrusts sk.: turpat, 2906. f., 1. apr., 1. l., 1. lp.
- ²⁰³ Turpat, 2350. f., 1. apr., 1. l., 4. lp.
- ²⁰⁴ Par sieviešu klātbūtni LNK aktīvā nacionālisma literatūrā ir pretrunīgas ziņas: 1924. gadā klubs runāja par Sieviešu sekciju pastāvēšanu nodaļās un plāniem to dibināt arī organizācijas Centrā (LNK 1 gads. – 29. lpp.), savukārt 1931. gadā izdotajā pārskatā par aktīvā nacionālisma organizāciju attīstību sieviešu līdzdalība klubā tika noliegta (Cīņai – sveiks. – 29. lpp.). Šī pretruna acīmredzot ir izskaidrojama ar 1931. gadā publicētajā darbā neprecīzo organizācijas un tās Centra traktējumu. Starp citu, 1925. gadā, uzrunājot Nacionālistu kluba Sieviešu sekcijas un tautiešu kopējā tējas vakara dalībniekus, I. Pone, kaut arī atzīstot Sieviešu sekcijas pastāvēšanu par labu, tomēr minēja ilgās šaubas par tās dibināšanu (Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 11. jūn.).
- ²⁰⁵ Savā laikā gan Imantas apvienības, gan NAK dienaskārtībā bija jautājums par sieviešu līdzdalību organizāciju paramilitārējās struktūrās. Imantas apvienības valde, 1929. gada 8. aprīļa sēdē izskatot “sieviešu jautājumu”, atzīmēja, ka “tautietēm nav jāņem dalība militāro kopu dzīvē” (LVVA, 2350. f., 1. apr., 2. l., 5. lp.). NAK jautājums par sieviešu piedalīšanos aizsardzības vienībās bija iztīrīts virsvadoņa 1931. gada decembra pavēlē, prasot aizsardzības vienību pārziņiem iesūtīt savas domas (turpat, 2382. f., 1. apr., 74. l., 35. lp.) un pēc mēneša ar priekšrakstu nodaļām paziņojot, ka visas nodaļas, izņemot divas, ir “izteikušas vēlēšanos paturēt aizsardzības sekc[ijas] tautietes” (turpat, 49. lp.).
- ²⁰⁶ Turpat, 4744. f., 1. apr., 4. l., 31. lp.
- ²⁰⁷ LNK Centra valdes un aktīvo tautiešu 19. jūn. š.g. kopējas plenārsēdes lēmums // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 2. jūl.
- ²⁰⁸ L.N.K. svētki 27. un 28. martā // Imantas Gars. – 1926. – 21. apr.
- ²⁰⁹ LVVA, 2350. f., 1. apr., 2. l., 43. lp.
- ²¹⁰ Turpat, 5582. f., 1. apr., 1. l., 5. lp.
- ²¹¹ Turpat, 5760. f., 1. apr., 1. l., 2. lp.
- ²¹² Enfants Terribles // Debates. – 1934. – 11. febr.
- ²¹³ 30. gadu sākumā pieaugošās nacionālsociālisma popularitātes ietekmē dibināto Latvijas vāciešu radikālo organizāciju attiecības ar radniecīgām latviešu organizācijām bija visai rezervētas, un faktu trūkums par kaut kādiem sakariem starp tām ir izskaidrojams drīzāk nevis ar dokumentāru liecību trūkumu, bet ar to, ka šādi sakari patiešām nepastāvēja. Šo apstākli, analizējot E. Krēgera vadīto Latvijas vāciešu “kustību”, atzīmē arī R. Cerūzis, norādot uz to kā Latvijas īpatnību salīdzinājumā ar Igauniju, kur vācu “kustības” un Igaunijas brīvības cīnītāju apvienības (VABS) attiecības bija tuvākas (Cerūzis R. Latvijas vāciešu minoritāte un nacionālsociālisms // Latvijas Vēsture. – 2000. – Nr. 3 (39). – 27., 28. lpp.).
- ²¹⁴ LNK 1 gads. – 26., 27. lpp.
- ²¹⁵ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 421. l., 7. lp.
- ²¹⁶ 1925. gada janvārī Latvju Patriotu līgas valdes sēdē, apspriežot biedrības iekšējās militarizācijas plānus un struktūru, B. Lindbergs izteica priekšlikumu, ka “vajadzētu līgas biedriem iestāties arī aizsargos un iespaidot viņus zināmā virzienā, tāpat arī piegriezt vērību “Tēvijas sargam”” (turpat, 6045. f., 1. apr., 1. l., 3. lp.).

- ²¹⁷ Latvju Patriotu biedrības statūtu 27. paragrāfs (turpat, 2999. f., 1. apr., 1. l., 2. lp.). NAK virsvadoņa N. Lapsiņa 1931. gada 16. augusta pavēle, kur "par iestāšanos SSS-ā, par to neziņojot kluba vadībai", atsevišķā punktā tika paziņots virsvadoņa lēmums izslēgt no kluba kopzini H. Rozi (turpat, 2382. f., 1. apr., 74. l., 9. lp.).
- ²¹⁸ Viens no pirmajiem straujo politisko uzskatu "pārmaiņu" piemēriem bija 20. gadu vidū Patriotu līgas "melnajā žurnālā" minētais Kārlis Grinbergs, kurš no SSS bija pārgājis "akropoliešos" (turpat, 6045. f., 2. apr., 1. l., 18. lp.).
- ²¹⁹ Ļoti spilgts šādu biedru un viņus uzņemt gatavo organizāciju raksturojums bija Latvijas vilku slēgšanas lietā, kur kā viens no galvenajiem jautājumiem bija biedrības biedra E. Strautiņa sūdzība par priekšnieku V. Vaitnieku (turpat, 3724. f., 1. apr., 6264. l., 2. lp.). Atbildot uz kritiku, V. Vaitnieks izteica šaubas par E. Strautiņa vārdu ticamību, par ko, viņaprāt, vajadzēja liecināt tam, ka E. Strautiņš ir bijis SSS biedrs un savulaik izslēgts no skautiem un nesen arī no SSS sākarā ar zādzību, par ko esot minējis laikraksts "Latvis" (turpat, 29. lp.).
- ²²⁰ K. M. Par I. Poni // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 2. jūl.
- ²²¹ Kā dzīvo internacionālisti un kā dzīvo nacionālisti // Internacionāle. – 1927. – 2. jūl.
- ²²² Nedaudz pārspīlēti, bet trāpīgi par aktīvā nacionālisma varbūtējo lomu un I. Pones ietekmi atmiņās raksta vēlākais kinorežisors V. Lapenieks, pieļaujot, ka Nacionālais klubs, no vienas puses, un Strādnieku sports un sargs, no otras puses, varēja likt pamatus jaunas politiskas paaudzes divpartiju sistēmai "haotiskās" daudzpartejības vietā, un turpat tālāk atzīmējot, ka "diemžēl visas šīs iespējas palika neizmantotas, jo Pone Nacionālo klubu un arī pats sevi vienkārši noplēguroja, bet Bruno Kalniņš ar saviem siseņiem aizbrauca, tā teikt, pa krievu platuma sliedēm" (Lapenieks V. Dullā Daukas piezīmes // Talsu Vēstis. – 1993. – 21. aug.).
- ²²³ Kā dzīvo internacionālisti un kā dzīvo nacionālisti // Internacionāle. – 1927. – 2. jūl.
- ²²⁴ Vēstule arestētajam I. Ponem // LVVA, 2382. f., 1. apr., 63. l., 81. lp.
- ²²⁵ Turpat, 3235. f., 1/22. apr., 701. l., 117. lp.

NOBEIGUMS

Noslēdzot pārskatu par vienu no spilgtākajām starpkaru posma Latvijas politiskajām un sabiedriskajām strāvām – aktīvo nacionālismu, ir nepieciešams aplūkot jautājumu par aktīvā nacionālisma vietu pēckara radikāli nacionālo strāvojumu ietvaros un tā vienojošām un īpatnējām iezīmēm citu valstu radniecīgu strāvojumu vidū. Izvērstai atbildei būtu vajadzīga plašāka salīdzinoša analīze, tomēr galvenos un būtiskākos secinājumus pētījums ļauj izdarīt.

Aktīvā nacionālisma ģenēze un tā biedru sastāvs apliecināja radikāli nacionālo strāvojumu izcelsmes ciešo saikni ar nesenā 1. pasaules kara izraisītajiem procesiem un bijušo kareivju aprindām. Šajā gadījumā īpaši jāuzsver “ārpus dzimtenes” jeb emigrācijas kareivju un bēgļu aprindu un to noskaņojuma loma. Tādējādi aktīvo nacionālismu var ierindot starp tiem strāvojumiem, kuru izcelsmē svarīgi bija ne tikai iekšpolitiskie apstākļi un procesi, bet arī dzimtenē palicēju un atgriezušos aprindu konflikts un īpatnēja emigrācijas grupu psiholoģija.

Aktīvais nacionālisms gan pēc izcelsmes, gan teorētisko uzskatu pamatprincipiem piederēja Centrālās Eiropas un Austrumeiropas radikāli nacionālajiem strāvojumiem,¹ kur būtisks parlamentārās demokrātijas kritikas motīvs bija vēršanās pret to kā svešu un neorganisku, Versaļas sistēmas uzspiestu iekārtu un kur vienlaikus pastāvēja spēcīgs nacionālo attiecību akcents. Neraugoties uz salīdzinoši ilgo darbības laiku un skaļo uzstāšanos, aktīvais nacionālisms, līdzīgi vairākumam Centrālās Eiropas un Austrumeiropas radniecīgo strāvojumu, savā attīstībā nesaņiedza politiska režīma pakāpi, objektīvi sagatavojot augsni pavisam citu politisko spēku un vadoņu varas sagrābšanas plāniem.² Lai runātu par īpašu Austrumeiropas valstu iezīmi, noteicošais bija ne tik daudz pats fakts, jo pie varas nenāca arī vairāku Rietumeiropas valstu radniecīgie strāvojumi, kā tieši Austrumeiropas valstīm raksturīgie cēloņi. Būtiska nozīme bija Padomju Savienības tiešajam tuvumam un spēcīgai ietekmei, kas lika būt rezervētiem. 1925. gadā Nacionālistu klubs deklarēja, ka šādā situācijā izvēlēties atklātu ekscesu taktiku pret “sarkanajiem” Latvijā varēja vai nu muļķis, vai nelietis.³ Tomēr svarīgākie bija jauno valstu sabiedrībā valdošie noskaņojumi tūlīt pēc 1. pasaules kara. No vienas puses, parlamentārā

demokrātija bija lielā mērā identificēta ar valsts rašanos, un pat visniecīgāko pastāvošā parlamentārisma kritiku, vismaz sākumā, sabiedrība vērtēja kā reakcijas draudu. Tāpēc pastāvošā parlamentārisma kritiķi ilgāku laiku bija spiesti darboties šīs iekārtas apstākļos, nonākot paradoksālā situācijā. Šie spēki pirmie vērsās pret parlamentārismu un tāpēc nekavējoties ieguva reakcionāru slavu. Vispirms konfrontācijā ar varu tie zaudēja savu pievilcību, bet vēlāk, ļaujot tām pašām varas aprindām pakāpeniski piesavināties savus lozungus un jau pasniegt tos kā dzīves nepieciešamību, šie spēki bija padarīti par argumentu un pamatojumu preventīva valsts apvērsuma nepieciešamībai, kas plašākā vēstures perspektīvā galu galā nostādīja viņus mora lomā. No otras puses, jauno valstu sabiedrībā valdošajos noskaņojumos valsts rašanās bija spēcīgi personificēta ar konkrētiem cilvēkiem, un sabiedrība ļoti skeptiski un kritiski uzņēma jaunu politisku figūru izvirzīšanos. Par šo sabiedrības konservatīvismu liecināja tas apstāklis, ka starpkaru posma beigās gandrīz visu jauno valstu vadošajās politiskajās lomās bija tie paši valsts "proklamēšanas akta" dalībnieki.

Iekļaujoties plašākās pēckara politiskās tendencēs un būdams vienots ar citu Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstu radniecīgiem strāvojumiem, savā konkrētajā darbībā un uzskatos aktīvais nacionālisms vispirms tomēr bija latvisks strāvojums. Tas vispirms parādījās aktīvā nacionālisma teorētiskajās nostādnēs, kur jau ar pirmajām deklarācijām – nepatiku pret svešautiešiem un "nelatviskajiem latviešiem", krasi noraidošo attieksmi pret Vācijas un Krievijas tieksmēm un īpaši nostāju pret valsts varu, nevis noliedzot, bet deklarējot vēlmi tikai palīdzēt stingras nacionālas politikas centienos, – atklājās tā uzskatu vietējā izcelsme. Tajos trūka jebkādas nacionāli vai vēsturiski motivētas revanša idejas, kas aktīvo nacionālismu atšķīra no vairākiem radniecīgiem strāvojumiem.

Īpatnēji, konkrēto Latvijas iekšpolitisko apstākļu diktēti nosacījumi raksturoja arī aktīvā nacionālisma organizatoriskos principus. Noformējies konkrētā 20. gadu sākuma iekšpolitiskajā situācijā, aktīvais nacionālisms bija spiests ņemt vērā Latvijas politiskajai dzīvei raksturīgo ironisko, pat skeptisko attieksmi pret lielo partiju skaitu un partiju dibināšanu kā tādu. Šajā situācijā strāvojuma pirmās organizācijas izvēlētais nepartejiska spēka statuss un tā pamatojums pilnībā atbilda Latvijas iekšpolitiskās dzīves kontekstam. Ar pirmajām deklarācijām izvirzīts kā sevišķs princips, antipartejiskums sākotnēji veicināja aktīvā nacionālisma uzplaukumu, taču laika gaitā šī pašizolēšanās pārvērtās par paša strāvojuma atzītu attīstības kavēkli, jo nedeļa jebkādu iespēju ilglaicīgiem politiskiem ieguvumiem. Tas izskaidro aktīvā nacionālisma atturību politiskās varas pretenziju jautājumā. Tikai 1928. gada pašvaldību vēlēšanās tas pirmo reizi izvirzīja savu kandidātu sarakstu, bet līdz pat 1934. gadam saglabāja noraidošu attieksmi pret patstāvīgu piedalīšanos parlamenta vēlēšanās.

Tik tālu par aktīvā nacionālisma uzskatiem, organizatoriskajiem principiem un centieniem var runāt plašākas politiskas tendences kontekstā, norādot uz līdzīgām un atšķirīgām iezīmēm aktīvajā nacionālismā un citos radniecīgos strāvojumos. Tomēr ir kāds aspekts, kam aktīvā nacionālisma pastāvēšanā bija sevišķa, vienreizēja un ne ar vienu citu strāvojumu nesalīdzināma nozīme un par ko ir jārunā atsevišķi.

Starp aktīvā nacionālisma iezīmēm visuzkrītošākā un reizē arī īpatnējākā bija pārsteidzoši liels aktīvā nacionālisma organizāciju skaits un daudzo organizāciju acīm redzamā neviendabība. Tradicionālām politiskām strāvām neraksturīgi liels organizāciju skaits ir vēl jo dīvaināks, ņemot vērā ļoti ierobežotos reālos sasniegumus pretstatā strāvojuma deklarētiem mērķiem. Tāpat pārsteidzošas bija dažādo organizāciju uzskatos un principos pastāvošās atšķirīgās un brīžiem pat savstarpēji izslēdzošās nostādnes, kas būtiski apgrūtināja strāvojuma izpratni. Visbeidzot, negaidīts bija ātrums, pat zināms vieglums, kā organizācijas vajadzības gadījumā mainīja savu nosaukumu, savu "organizatorisko izkārti" un turpināja darbību, demonstrējot turklāt savdabīgu organizatoriskās pēctecības noliegumu. Kaut gan absolūtais vairākums organizāciju uzsvēra saikni ar Latvju Nacionālā kluba tradīciju un identificēja sevi ar aktīvā nacionālisma principiem, tomēr ar atsevišķiem izņēmumiem tās gandrīz nekad nerunāja par sevi kā organisķu vienota strāvojuma turpinājumu. Visas šīs iezīmes aktīvajam nacionālisma piešķīra ļoti īpatnēju raksturu, izvirzot konceptuālu un strāvojuma izpratnei vienu no būtiskākajiem jautājumiem par aktīvo nacionālismu kā organizatorisku kustību.

Jēdzienu "kustība" visai bieži izmantoja pēc 1. pasaules kara radušos radikālo politisko organizāciju apzīmējumos.⁴ Vācijas nacionālsociālisti savu partiju reizēm sauca par partiju, reizēm par kustību.⁵ Dažkārt kustības apzīmējuma lietošanu pamatoja ar iespēju uzstāties no pāri šaurām partijas interesēm stāvoša spēka pozīcijām un piesaistīt sev citu politisko organizāciju biedrus.⁶ Kustības jēdziens atbilda arī saprotamai organizāciju vēlmei atvirzīt savus idejiskos sākumus tālākā vēsturē, ļaujot runāt par savu nostādņu un centienu dziļākām saknēm un tādējādi piešķirot tiem lielāku svaru. Par kustību sevi apzīmēja arī aktīvais nacionālisms, tiesa, neieliekot šajā formulējumā skaidri definētu izpratni un attiecinot to uz saviem organizatoriskiem un idejiskiem principiem vispār.⁷ Plašākā nozīmē kustība bija vispār nacionālu interešu pārstāvēniecība, kā Apvienotās Latvijas nacionālsociālistu partija, piemēram, spriedumos par sevi norādot, ka "ir liela starpība starp šaurās šķiru politikas partiju un partiju kā kopēju tautas kustību"⁸. Citā nozīmē apzīmējumu kustība lietoja, aplūkojot aktīvā nacionālisma organizatorisko tradīciju kopumā. Latvju Nacionālais klubs (LNK) bija līcis pamatus visai īpatnējai idejiskai strāvai, kuras nostādnes saglabāja savu nozīmi arī pēc kluba darbības apturēšanas

1925. gadā, un tā slēgšanai sekoja daudzas jaunas pēctecīgi vai vienlaikus pastāvošas organizācijas, tādējādi veidojot to, ko var saukt par aktīvā nacionālisma kustību. Tādā izpratnē aktīvā nacionālisma kustību minēja gan Politiskās pārvaldes pārskati, gan citu politisko spēku spriedumi un reizēm arī paša strāvojuma organizācijas, tomēr savā būtībā šī kustības izpratne ir tikai formāls organizāciju summas apzīmējums, neņemot vērā tādu parādību, ko var dēvēt par kustības momentu, par kustības klātbūtni katras atsevišķās organizācijas centienos un principos. Tie ir noteikti, objektīvi, taču to vienībā skaidri nedefinēti aktīvā nacionālisma pastāvēšanas principi.

Aktīvajam nacionālismam raksturīgā kustības momenta pirmsākumi bija cieši saistīti ar Latvju Nacionālā kluba darbības rašanos un tajā ielikto spēcīgo reakcijas akcentu. Kā liecināja pirmie pastāvēšanas mēneši, kluba dibinātāji, pieteikuši aktīvu patriotisku organizāciju, paši, šķiet, nebija skaidrībā par to, ko darīt pēc 1923. gada sākumā īstenotām skaļajām un atklāti konfrontējošām akcijām. Šajā laikā kluba pastāvēšanu var raksturot kā izteiktu reakciju, ko apliecināja arī kluba deklarācijas, saistot savas uzstāšanās mērķi un uzdevumu ar "vajadzības gadījumu", valstij kritiskām dienām un tikai tur, kur "nepieciešamība spiedīs". Organizatoriski Nacionālā kluba sākotnējais reakcijas motīvs sasaucās ar 20. gadu sākumā Latvijas politiskajā dzīvē vērojamo tendenci, kas izpaudās nosacītu antiorganizāciju dibināšanā. Tās bija pilsoniskās organizācijas – nacionālās arodbiedrības un nacionālo arodbiedrību savienība, nacionālā atvaļināto kareivju biedrība, nacionālā jaunatnes savienība un nacionālo skolotāju centrs, kas dibinājās kā pretstats kreisajām organizācijām – kreisajām arodbiedrībām un kreiso arodbiedrību savienībai, atvaļināto kareivju biedrībai, jaunatnes savienībai un skolotāju savienībai. Latvju Nacionālā kluba dibināšana šajā organizatoriskās reakcijas virknē bija atbilde uz Latviešu Sociāldemokrātiskās partijas paspārnē 1921. gada 8. jūnijā reģistrēto jaunatnes Strādnieku Sporta savienību.⁹ Tieši šis spēcīgais reakcijas akcents Nacionālā kluba pirmsākumos deva organizācijas pastāvēšanai spēcīgu kustības momentu, kas drīz vien atspoguļojās arī organizatoriskos principos.

Kā organizatorisks elements īpatnējais kustības moments pirmo reizi sevi pieteica 1924. gada sākumā, kad līdz ar V. Zamuela valdības izveidošanos Nacionālā kluba varbūtējās slēgšanas gadījumam tika izstrādāti jaunas organizācijas statūti. Saistībā ar šo faktu kluba turpmākā pastāvēšana ieguva principiāli jaunu nozīmi: situācijā, kad organizācijas iespējamā slēgšana tika uztverta kā reāls drauds, kam jāgatavojas jau priekšlaikus, klubs izšķīrās nevis par piekāpšanos, lai, meklējot kompromisus un pieskaņojot savus uzskatus un centienus jaunai situācijai, saglabātu organizāciju, bet nolēma jau iepriekš sagatavot sev jaunu organizatorisku mītni. Skaidrā izvēle, kaut tieši neformulēta, tomēr lika saprast, ka lielākā un būtiskākā

vērtība kluba izpratnē ir kustība – organizācijas kā noteiktas idejas un centienu nesējas saglabāšana – un konkrētai tās organizatoriskai izpausmei vispirms ir jā-saglabā šis kustības moments – darbības nepārtrauktība. Tiesa, konkrētos apstākļos 1924. gada lēmums izskatījās pēc aktuālās politiskās situācijas nosacījumu diktēta gadījuma, bet, kad gadu pēc LNK darbības apturēšanas ar tādu pašu motivāciju vienlaikus reģistrēja divas organizācijas, jau varēja runāt par noteikta organizato-riska principa veidošanos.

Parādījies drīzāk kā uzspiests organizatoriskās dzīves elements, pēc 1925. gada februāra notikumu izraisītā pavērsiena valdošo aprindu nostājā kustības moments aktīvajā nacionālismā sāka kļūt par apzinātu organizatorisku principu, ko noteica aktīvā nacionālisma izvēlētais darbības statuss un vispārējie politisko procesu no-sacījumi. Piesakot sevi kā partiju interesēm pāri stāvošs spēks un izvirzoties ar krasām teorētiskām deklarācijām un darbības akcijām, aktīvais nacionālisms drīz vien kļuva par iekšpolitiskās stabilitātes lielāko draudu un visas parlamentārās iekārtas asāko oponentu. Šajā situācijā nepieciešamība būt gatavībā noteiktiem valdošo aprindu pret darbības soļiem kļuva par neatņemamu un pastāvīgu aktīvā nacionālisma pastāvēšanas nosacījumu. Apstākļos, kad valdošo aprindu pret darbī-ba un pret aktīvā nacionālisma organizācijām vērstās preventīvās akcijas – aresti uz tā sauktā Kerenska likuma pamata, sapulču un demonstrāciju aizliegumi – bija kļuvušas par pastāvīgu praksi, gatavība organizāciju slēgšanai bija nepieciešama reakcija un veids darbības turpināšanai, padarot organizāciju slēgšanu par vienu no kustības pastāvēšanas elementiem. Šī izpratne pakāpeniski kļuva par principu, ko visatklātāk formulēja pēc Nacionālistu kluba slēgšanas 1927. gada februārī to-laik arestētais I. Pone vēstulē tautiešiem: “Vienu ir gan jāievēro: ne par kādu cenu nepadoties, un, ja citādi nevar, tad nodibiniet kādu dziedāšanas biedrību, griestos spļāvēju klubu jeb ko tamlīdzīgu.”¹⁰ Praksē šo valdošo aprindu rīcību apsteidzošo organizāciju dibināšanas principu viskonsekventāk īstenoja LTA Ugunskrusts, divu gadu laikā nomainot piecas organizatoriskās izkārtnes.

Līdzīga nozīme bija arī vairāku organizāciju statūtos paredzētai likvidācijas kārtībai, apzināti pieļaujot iespēju varbūtējas slēgšanas gadījumā sasaukt biedru pilnsapulci organizācijas likvidācijai. Šādas likvidācijas “ekstrēmo” variantu literārā izklāstā 1931. gadā aprakstīja E. Tīrumnieks.¹¹ Pēc viņa scenārija, kāda iedomāta organizācija “Dzelzs līga” Saeimas vēlēšanu priekšvakarā sasauktajā ārkārtas kon-gresā bija nolēmusi izvirzīt valdībai ultimatīvas prasības, uz ko valdība atbildēja ar lēmumu par organizācijas slēgšanu. Tādu valdības reakciju, kā pauda literārā apraksta autors, organizācija jau bija gaidījusi, un tai sekoja rīkojums visām līgas nodaļām “noteiktā dienā ierasties pilsētā uz “likvidācijas kongresu””¹². Ņemot vērā autora piederību aktīvā nacionālisma aprindām, viņa mājienu par vilcieniem,

kas bija "pārpildīti veselīgiem lauku jaunekļiem", jau varēja uztvert par kaut ko vairāk nekā literāru fantāziju.¹³ Katrā ziņā 1934. gada septembrī līdzīgā situācijā Rīgas prefekts atzina, ka biedrības Jaunā Latvija likvidācijas sapulces sasaukšana "pašreizējos apstākļos nebūtu vēlama"¹⁴, tiesa, nepaskaidrojot šāda sprieduma motivāciju.

Visbeidzot, vēl viens kustības momenta kā organizatoriska principa aspekts bija izteiktais organizatoriskās pēctecības noliegums. To radīja pēc LNK slēgšanas aizsākusies un ar katru nākamo organizāciju pieaugošā sabiedrības skepse pret aktīvo nacionālismu: vilušies "īsto nacionālistu" darbībā, daudzi vairs neticēja skaļajiem lozungiem un labajiem nodomiem. Šīs sabiedrības attieksmes dēļ aktīvā nacionālisma organizācijas centās norobežoties vai vismaz distancēties no saviem tiešajiem priekšgājējiem un izcelt sava aktīvā nacionālisma principiāli jauno saturu. Sākot ar Latvijas sargu dibināšanu 1926. gadā, jau parādījās noteikta shēma, pēc kuras organizācijas aprakstīja savu izcelsmi. Vispirms tika norādīts uz LNK viennozīmīgi pozitīvo darbības posmu, kam sekoja "tumšais" ideju un centienu pagrimšanas laiks, par to parasti nebija runāt vērts, līdz beidzot atkal ir parādījusies idejiski un morāli nevainojama "vienīgi patiesā" aktīvā nacionālisma organizācija, kas apvieno pārliecinātākos un nosvērtākos tautiešus no bijušā LNK aprindām. Atbilstoši šai shēmai gandrīz katras jaunas organizācijas dibināšana bija pieteikta kā jauna laikmeta sākums aktīvajā nacionālismā.

No atsevišķa organizatoriskās darbības elementa pakāpeniski pārvēršoties apzinātā kustības apoloģijā, kustības moments 20. gadu vidū sāka atspoguļoties arī aktīvā nacionālisma ideoloģijā. Vistiešāk šī iezīme parādījās aktīvisma kategorijas izstrādē, ar to saprotot nevis nekavējošu reakciju, bet iekšēju spēku uzkrāšanu un gatavību. No šīs nostādnēs arī izrietēja aktīvā nacionālisma organizāciju iekšējās darbības praktiskās izpausmes. Vispirms tie bija centieni organizāciju biedru iespējami vispusīgākai iesaistīšanai organizācijas dzīvē, līdzās nodaļām un sekcijām dibinot kopus un daudzas citas īpašas struktūras un vasarās biedriem paredzot īpašas nometnes. Vēl viens būtisks iekšējās darbības aspekts bija organizāciju stingrā centralizācija, biedru kategorijas un īpašu militāru struktūru veidošana, liekot katram organizācijas biedram justies kā īpašam un neaizstājamam "ciņas priekšpulka" dalībniekam. Ne mazāk svarīgi organizāciju vienības gara stiprināšanai bija īpašie organizatoriskās vienības atribūti – formas, tautiešu sveiciens, svinīgā tautiešu uzņemšana un zvērestī. Visi šie iekšējās darbības aspekti uzsvēra aktīvā nacionālisma sevišķo kultu kā organizāciju pastāvēšanas neatņemamu iezīmi un to vitalitātes apliecinājumu.

Šie tieši nesaistītie un it kā fragmentārie organizatoriskās darbības principi to kopumā ieguva citu, konceptuāli jaunu kvalitāti. Tas, kas katras aktīvā nacionā-

lisma organizācijas pastāvēšanai piešķīra jaunu saturu un vērtību, bija meklējams savdabīgajā prioritātes jautājumā attiecībās starp atsevišķām organizācijām un aktīvo nacionālismu kā organizatorisku kustību. Organizāciju slēgšanu aktīvais nacionālisms uzskatīja par objektīvu parādību kustības pastāvēšanā, un darbības turpināšana ar citu organizatorisku izkārti savā ziņā kļuva par aktīvā nacionālisma "dzīvesveidu". Konkrētām organizācijām attiecībā pret kustību bija tikai nomināla vērtība, bet kustība bija viss. Nenoliedzami tas bija pārfrāzēts slavenais monarhijas princips: karalis ir miris, lai dzīvo karalis! Galvenais kustības kritērijs bija "aktīvais cīņas gars"¹⁵ – īpašais aktīvisma kults, kas prasīja arvien jaunus kustības vitalitātes apliecinājumus,¹⁶ un šī aktīvisma – darbības nepieciešamības un jēgas īpatnējā traktējuma – prizmā kļūst saprotams ne tikai organizāciju lielais skaits, bet arī organizāciju nekonsekvence un pretrunīgums. Striktiem principiem kustībā nebija vietas un tātad nebija arī nepieciešamības saglabāt kādu noteiktu, idejisku vai taktisku pēctecību un vienotību. Īpašais darbības kults atspoguļojās arī attieksmē pret teorētiskiem centieniem, no vienas puses, uzsverot nepatiku pret jebkādu abstraktu teoretizēšanu, no otras puses, pat pēc organizāciju slēgšanas nepārtraucot savu preses orgānu izdošanu. Tajā pašā laikā īpatnējā kustības momenta noteiktais savu organizatorisko priekšgājēju noliegums, tāpat kā valdības akcijas, kas bija vērstas pret aktīvo nacionālismu, rosināja aktīvā nacionālisma ideju atdalīt no konkrētajām organizācijām. Organizācija bija tikai idejas nesēju "ārēja čaula"¹⁷. Šajā nozīmē kustība bija "tīrā ideja", un jaunas organizācijas rašanās izpauzās kā atgriešanās pie patiesām vērtībām, ko iepriekšējās organizācijas bija izkropļojušas.¹⁸

Visbeidzot kustības īpatnējā izpratne izskaidro arī to, kāpēc aktīvā nacionālisma organizācijas, kas gandrīz desmit gadu laikā par savu galveno nostādni izvirzīja pastāvošā parlamentārisma ierobežošanu, šajā laikā pat necentās izstrādāt konkrētu praktisku programmu šī mērķa sasniegšanai. Aktīvā nacionālisma organizāciju deklarācijās ir brīdinājumi, draudi un aicinājumi būt gataviem, taču gandrīz nevar atrast nopietnus un reālus centienus to īstenošanai,¹⁹ jo galvenais ir nevis mērķis un tā sasniegšana, bet pats process un ikdienas darbība. Tomēr pats svarīgākais, aplūkojot aktīvā nacionālisma īpatnējo kustības momentu, ir tas, ka savu galveno mērķi – darbības nepārtrauktības saglabāšanu – šis organizatoriskais princips izpildīja un valdošo aprindu pasākumi pret aktīvo nacionālismu parlamentārās demokrātijas apstākļos plašākā nozīmē izrādījās bezjēdzīgi. Slēdzot organizāciju, aktīvo nacionālismu varēja tikai iedragāt, nevis iznīcināt.²⁰

Īpašā kustības momenta un tam atbilstošās organizatoriskās koncepcijas dēļ aktīvais nacionālisms bija ļoti savdabīgs strāvojums Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē, taču paša aktīvā nacionālisma izpratni sarežģīja apstākļi, ka strāvojuma

ietvaros pastāvēja arī cita, tradicionāliem politisku apvienību principiem tuvāka organizatoriska koncepcija.²¹ Pirmajai, nosacīti fenomenālai organizatoriskai koncepcijai bija raksturīga kustības prioritāte, kur konkrētai organizācijai bija atvasināta, pakārtota vērtība kā kustības “ārējai čaulai”, bet otrajā, nosacīti tradicionālajā organizatoriskajā koncepcijā idejiskie un organizatoriskie aspekti bija nedalāma vienība un katra organizācija bija pašsaprotama pamatvērtība. No atšķirīgās pieejas konkrētu organizāciju vērtībai izrietēja arī citas iezīmes, kas raksturoja katru koncepciju un kas tieši salīdzinājumā kļūst skaidrāk saskatāmas. Nesaistoties pie konkrētas organizācijas un jau iepriekš paredzot tās slēgšanu, “fenomenālisti” darbojās radikāli, stihiski, bieži vien impulsīvi un nereti pat šķietami bezjēdzīgi, nicinoši izturoties pret nopietniem teorētiskiem centieniem un parasti aprobežojoties ar kategoriskām un izteikti konfrontējošām lozungu deklarācijām. Šīs nostādnes noteica gan organizāciju pārsvarā jauneklīgo biedru sastāvu, gan salīdzinoši īso pastāvēšanas laiku, kuras tomēr ietekmēja sabiedriski politiskos procesus un sabiedrības noskaņojumu. Pretstatā šīm organizācijām “tradicionālisti” lielāku nozīmi piešķīra tieši teorētiskiem centieniem, paužot daudz mērenākus uzskatus un cenšoties īstenot pārdomātu darbību. Tas izskaidroja šo organizāciju salīdzinoši nosvērtāko, gados vecāko biedru sastāvu, bet vienlaikus kļuva par skaitliskā sastāva ierobežojumu, jo tieši šo aprindu biedrus sev piesaistīja arī pilsonisko partiju labējais spārns. Izvirzot par pirmo darbības principu nosvērtību, šīs organizācijas raksturoja salīdzinoši ilgāks pastāvēšanas laiks, taču sabiedrības procesus tās parasti ietekmēja mazāku un bieži vien palika nepamanītas. Šādu divu, principiāli atšķirīgu organizatorisku koncepciju vienlaicīga pastāvēšana strāvojuma ietvaros aktīvo nacionālismu nostādīja sevišķā stāvoklī, tomēr aiz šķietamās un, kā pirmajā brīdī varēja likties, absolūtās nekonsekvences bija saskatāmas noteiktas likumsakarības.

Atgriežoties pie jau iepriekš aplūkoti organizāciju statūtos izvirzītiem biedru sastāva veidošanas nosacījumiem un šajā gadījumā tieši pie attieksmes pret biedru tautību, ir skaidri redzams organizāciju dalījums vairāk nacionālās jeb nacionāli norobežotās un vairāk ideoloģiskās jeb nacionāli liberālās organizācijās. Šo pēc biedru sastāva veidošanas kritērija veidoto organizāciju dalījumu mēģinot pārklāt ar minēto divu organizatorisko koncepciju shēmu un iekļaut tās abas kaut kādā vienotā principu sistēmā, mēs nonākam pie interesantas un būtiskas likumsakarības. Fenomenālā organizatoriskā koncepcija bija vairāk raksturīga nacionāli norobežotām organizācijām, kas izvēlējās izteikti fenomenālus un nereti jau nacionāli akcentētus organizāciju nosaukumus – Latvju Nacionālais klubs, Latvju Patriotu līga, Latviešu Tautas apvienība Ugunskrusts –, bet tradicionālā organizatoriskā koncepcija bija drīzāk raksturīga nacionāli liberālām organizācijām, kas, galveno

nozīmi piešķirot ideoloģiskiem principiem, izvēlējās ideoloģiskus organizāciju nosaukumus – Latvijas sargi, Latvju Aktīvo nacionālistu savienība, Latvju Nacionālrevolucionārais klubs, Apvienotā Latvijas nacionālsociālistu partija. Šī tieši neformulētā un arī strikti nenoteiktā, tomēr acīm redzamā kopsakarība ļauj izteikt noteiktus spriedumus par starpkaru Eiropas radikālo nacionālo strāvojumu pastāvēšanas un attīstības izpratni vispār.

Par Eiropas starpkaru posma labēji radikālo strāvojumu spilgtākajām izpausmēm un konceptuāliem etaloniem uzskata Itālijas fašismu un Vācijas nacionālsociālismu. Šie strāvājumi atšķirīgā laikā un atšķirīgā sabiedriski politiskā situācijā bija nonākuši pie varas. Būdami vienas politiskās tendences atsevišķas izpausmes, savos mērķos un centienos tie bija līdzīgi, taču tajā pašā laikā būtiski atšķīrās, jo pārstāvēja atšķirīgas organizatoriskās koncepcijas. Itālijas fašisms jau iepriekš lietotajā terminoloģijā neapšaubāmi bija tuvāks fenomenālai organizatoriskai koncepcijai, uz ko norādīja jau pats tā nosaukums. Kaut arī deklarējot noteiktus uzskatus un idejas, fašisms salīdzinoši mazu nozīmi piešķīra uzskatu teorētiskai izstrādei un fašisma doktrīnu pirmo reizi formulēja tikai 1926. gadā. Pastāvot kā politiska partija un neatsakoties no līdzdalības vēlēto valsts politisko institūtu darbībā, fašisms nostiprinājās un nāca pie varas apvērsuma rezultātā un ciešā saskarsmē ar savu idejisko oponentu, kas tam deva izteiktu organizatoriskas reakcijas raksturu. To demonstrēja arī visai nenoteiktie un nepārliciecināmie jaunās fašistu valdības pirmie darbības soļi.²² Vācijas nacionālsociālisms atšķirībā no Itālijas fašisma bija tuvāks tradicionālai organizatoriskai koncepcijai, izvēloties ideoloģiskos terminos formulētu partijas nosaukumu un pievēršot ļoti lielu nozīmi vienotas nacionālsociālisma teorētiskās koncepcijas izstrādei.²³ Kaut arī savas pastāvēšanas sākumposmā partija vairāk bija orientēta uz radikālu ārpusparlamentāru darbību, kas noslēdzās ar Minhenes "alus puču" 1923. gadā, pēc darbības atjaunošanas 1925. gadā par partijas mērķu sasniegšanas galveno virzienu kļuva parlamentārais ceļš, kas 1933. gadā noslēdzās ar nacionālsociālistu valdības ieviešanu.

Tādējādi, skatot starpkaru Eiropas un šajā gadījumā vispirms Itālijas un Vācijas radikālos nacionālos strāvojumus kā vienotas politiskās tendences atsevišķas izpausmes un attiecinot uz tām Latvijas aktīvā nacionālisma organizatoriskās pastāvēšanas principus, šim strāvojumam ir divas dažādas un principiāli atšķirīgas organizatoriskās koncepcijas. Iespējams, tieši abu organizatorisko koncepciju apvienojums viena strāvojuma ietvaros aktīvo nacionālismu padarīja par vienu no vissavdabīgākajām šīs politiskās tendences izpausmēm.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Svarīgi vēlreiz norādīt, ka, uzsverot Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstu kopīgās iezīmes, tās ir ne tik daudz visām reģiona valstīm raksturīgās iezīmes, bet vienojošais atšķirībā no citām Eiropas valstīm.
- ² Vācijā, Čehoslovākijā, Polijā, Lietuvā, Igaunijā un Latvijā, kas jau darba ievadā ir definētas kā Centrālās Eiropas un Austrumeiropas valstis, no nacionāli radikālajiem strāvojumiem 20.–30. gados tikai Vācijas nacionālsociālistu partijai izdevās nokļūt pie varas. Čehoslovākija līdz pat 1938. gada septembra Minhenes aktam saglabāja demokrātisku iekārtu, savukārt Polijā un trīs Baltijas valstīs notikušos valsts apvērsumus īstenoja citi spēki, un radikāli nacionālie strāvājumi bija jauno režīmu opozīcijā un pret tiem vērsa represijas.
- ³ Vai tiks novērstas S.S.S. un L.N.K. sadursmes? // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 11. jūn.
- ⁴ Kustības jēdziens 20. gadsimta politiskajā terminoloģijā plašāk ieviesās saistībā ar dažādiem kreisiem idejiskiem un politiskiem strāvojumiem, kam vai nu trūka skaidras un vienotas centienu programmas (anarhisti), vai kuri, izmantojot radikālus līdzekļus, izvēlējās ipatnēju, nelegālai vai puslegālai darbībai atbilstošu organizatorisko veidolu (komunisti). Tieši striktas noteiktības trūkuma dēļ šos kreisos strāvojumus gadsimta sākumā dēvēja par kustību: "Nav anarhistu partijas, kas izteiktu viņu idejas un sabiedriskos, saimnieciskos u.t.t. mērķus; nava arī tiem vienas, no noteikta sabiedriskā spēka pieņemtas programmas.. Kā lai pret visu šo Bābeles jukumu nosaka savas attiecības?" (*K-is*. Mūsu laiku anarhisms // Karogs. – 1906. – Nr. 4. – 287., 288. lpp.; sīkāk par politiskās kustības izpratni un tās veidošanos sk.: *Ārente H.* Totalitārisma izcelsme. – R., 2000. – 316.–332. lpp.)
- ⁵ *Meļņikovs D., Čornaja L.* Noziedznieks numur 1: Nacistiskais režīms un tā firers. – R., 1985. – 40. lpp.
- ⁶ Tieši ar vēlēšanos atrast un saglabāt atbalstītājus visās partijās, kas ļautu izdarīt noteiktu spiedienu uz šīm partijām, 1927. gadā publicētajā pārskatā par čehoslovāku fašismu tika lietots kustības apzīmējums (Чехословацкий фашизм // Центральная Европа. – 1927. – № 8. – C. 4, 5).
- ⁷ Viens no pirmajiem plašākiem teorētiskiem pārspriedumiem par aktīvā nacionālisma pastāvēšanas mērķiem un nepieciešamību bija K. Merta raksts "Aktīvais nacionālisms kā kustība" (Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 28. marts).
- ⁸ Vai nacionālsociālistiskai kustībai Latvijā ir parasto politisko partiju raksturs? // Nacionālsociālists. – 1932. – 8. okt.
- ⁹ Analizējot attiecības starp LNK un SSS un kopsakarības šo organizāciju rašanās pamatojumos, ir jānorāda uz kādu interesantu un arī raksturīgu parādību. SSS dibināšana (sk.: Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 3724. f., 1. apr., 10 833. l., 191. lp.; K. M. SSS "sports" un darba jaunatnes nākotne // Dzimtā Zeme. – 1928. – 20. sept.) apsteidza LNK parādīšanos vairāk nekā par gadu, un, ja abu organizāciju dibināšanas motīvos vispār var runāt par reakciju un atbildes soli, tad tas skāra vienīgi LNK. Ipatnējā kārtā ar SSS vadītāja B. Kalniņa pūlēm šī cēloņsakarība ieguva apgrieztu raksturu gan 20. gadu deklarācijās, piemēram: "Strādnieku militārisms dibināts kapitālistiskā militārisma un viņa visnegēlīgākā veida – fašisma – apkarošanai" (*Kalniņš B.* Fašisms un viņa apkarošana. – 17., 18. lpp.), gan vēlākajos darbos, piemēram: "Tā kā policijas lielā daļa simpatizēja fašistiem un nesargāja partijas sapulces pret LNK varmācībām,

tad partija nolēma pati gādāt par kārtību un drošību savos sarīkojumos" (*Kalniņš B.* Latvijas Sociāldemokrātijas piecdesmit gadi. – 178. lpp.) cenšoties attaisnot SSS rašanos un pastāvēšanu ar pretstāvēšanu LNK. Tomēr paradoksālākās ir nevis paša B. Kalniņa manipulācijas ar faktiem, kas ir viegli saprotamas un izskaidrojamas, bet šķietami neitrālu apskatnieku (sk., piemēram: *Akmentiņš J.* Fašisti // *L.Z.S. Akadēmiskā sekcija. Politiskie virzieni Latvijā.* – R., 1928. – 120. lpp.) un vēsturnieku (sk., piemēram: *Vēlreiz par sociāldemokrātiem un Ulmaņa apvērsumu* // *Ciņa.* – 1989. – 16. jūl.) nekritiskā sekošana šim organizāciju dibināšanas kop-sakarības mitam.

¹⁰ LVVA, 3235. f., 1/22. apr., 421. l., 2. lp.

¹¹ Pienākums un mila, E. Tīrumnieka stāsts // *Latviešu Avīze.* – 1930. – 21. dec.

¹² Turpat. – 1931. – 14. janv.

¹³ E. Tīrumnieka literārā sacerējuma politiskā sižeta linija konkrētajā gadījumā sasaucās ar 30. gadu sākumā daudzu visai atzinīgi vērtēto *Lapua* kustību Somijā, kas 1929. gadā bija sarīkojusi "gājienu uz Helsinkiem", izraisot valdības demisiju. Tiesa, atskatoties uz agrākiem notikumiem, ir skaidrs, ka abos gadījumos – gan Somijas realitātē, gan E. Tīrumnieka fantāzijā – šī "kongresa" un "veselīgo lauku jaunekļu" sākotnējā ideja bija pārņemta no Itālijas scenārija, kur 1922. gada 24. oktobrī B. Musolini sveica ap 40 tūkstošu Fašistu kongresa delegātu, un jau pēc trijām dienām sākās fašistu kolonnu virzīšanās uz Romu.

¹⁴ LVVA, 3724. f., 1. apr., 5096. l., 9. lp.

¹⁵ *Merts K.* Aktīvais nacionālisms kā kustība // *Brīvais Imantas Gars.* – 1925. – 28. marts.

¹⁶ Spilgti šī doma parādījās LTA Pērkonkrusts deklarācijā, no atzinuma, ka "tikai tā nācija, kas pati sevi grib un spēj apsargāt, ir dzīvot cienīga", nonākot pie sprieduma: "Tāpēc mūsos jāieaudzē un visiem spēkiem jānostiprina vitāls nacionālisms" (Kas ir? Ko grib? Kā darbojas? Pērkonkrusts. – R., 1933. – 16., 17. lpp.). Zīmīgi, ka, atkal un atkal uzsverot organizācijas apņēmību iet līdz galam un uzvarēt, Pērkonkrusta deklarācija nedeļa atbildi uz jautājumu: kādā veidā?

¹⁷ Uzskatu par organizācijas otršķirīgo lomu un nozīmi ļoti skaidri formulēja NAK: "Mēs, aktīvis-ti, ejam pretīm nākotnei valējām acīm – un mēs nekā nezaudēsim. Mūsu ideja uzvarēs, nekrīt svarā, vai tad tāds N.A.K. būs jeb ne. Šis klubs var arī būt tikai pāreja, čaumala, iemiesojums idejai" (*Ciņai* – sveiks. – R., 1931. – 13. lpp.).

¹⁸ Tādu izpratni vistiešāk pauda K. Merts, kurš arvien jaunu organizāciju dibināšanā redzēja aktīvā nacionālisma idejas izniekošanu un 1927. gadā vērsās pie visām organizācijām ar aicinājumu: "Kungi, nenerrojat tālāk ideju un tautu!" (*Atjēdzaties!* // *Internacionāle.* – 1927. – 23. apr.)

¹⁹ Kaut kāda simboliska līdzība te bija ar jau minēto E. Tīrumnieka rakstu par iedomātās "Dzelzs ligas" apvērsumu. Autors trīs turpinājumos iepazīstina ar apvērsuma gatavošanu, nonākot līdz apvērsuma priekšvakaram, bet solīto "Turpmāk beigas" jeb šajā gadījumā pašu apvērsumu lasītāji nesagaidīja.

²⁰ 30. gadu sākumā Saeimas deputāti jau atklāti atzina aktīvā nacionālisma organizāciju slēgšanas bezjēdzību un nespēju tādā veidā apkarot strāvojumu. 1933. gada martā Saeimas sēdē kristīgā darba bloka deputāts A. Lukins debatēs par "fašistu organizāciju" slēgšanu tieši norādīja: "Ja šodien aizliegšim Ugunskrustu, rīt viņa vietā nodibināsies Koka krusts vai kāds cits krusts" (*Jaunākās Ziņas.* – 1933. – 18. marts).

- ²¹ Te jānorāda, ka divu dažādu organizatorisku koncepciju pastāvēšana aktīvajā nacionālismā nebūt neaptvēra pilnīgi visas aktīvā nacionālisma organizācijas. Daudzas, sevišķi 20. gadu beigās dibinātās organizācijas – Latvijas vilki, Latvju Nacionālā kustība un citas – bija tikai avantūrisma vai personisku interešu apliecinājums un nepārstāvēja nekādu organizatorisku koncepciju.
- ²² Kā liecināja Latvijas sūtņa Itālijā M. Valtera ziņojumi, tūlīt pēc B. Musolini kabineta stāšanās amatā neskaidras bija gan valdības turpmākās attiecības ar karali, jo gaidītā fašistu vērsšanās pret karali nebija notikusi (LVVA, 2574. f., 1. apr., 67. l., 52. lp.), un parlamentu (daudzi kā pirmo jaunās valdības kļūdu jau 1922. gada novembrī novērtēja vecā parlamenta atstāšanu un jauna parlamenta vēlēšanu atlikšanu), gan jo sevišķi valdības ārējās politikas pamatlīnijas (turpat, 58., 59. lp.). Neskaidrs sākotnēji bija arī fašistu milicijas liktenis, otrajā dienā pēc ienākšanas Romā pasludinot tās demobilizāciju un paziņojot, ka valdība turpmāk nekādas uzbrukumus komunistiem vairs neatbalstīs, tomēr pieļaujot, ka nākotnē "tagadējā veidā vai kādā citā" fašistu milicija tiks saglabāta (turpat, 55. lp.).
- ²³ Ar šo atšķirību starp Itālijas fašisma vairāk fenomenālo un Vācijas nacionālsociālisma vairāk tradicionālo organizatorisko koncepciju ļoti tieši sasaucas vācu vēsturnieka F. Meinekes spriedumi par strāvojumu idejisko uzskatu gatavību pāriet uz citām valstīm. Itālijas fašisms, kā viņš atzīmē, šādai pārņemšanai nebija piemērots un uz to arī nepretendēja. B. Musolini deklarēja, ka fašisms ir Itālijas iekšēja parādība, nevis lieta eksportam. Ā. Hitlera nacionālsociālisms, uzstājoties pret boļševismu un minoritātēm, F. Meinekes vārdiem, deva "pasaules tirgum" jaunu eksportpreci, kas, izmantojot "vietējo izejmateriālu", bija ātri piemērojama katrai valstij (Meinecke F. *The German Catastrophe*. – Boston, 1966. – P. 89–92).

I. pielikums

Aktīva nacionālisma organizāciju izdotie periodiskie un neperiodiskie izdevumi

Gads	Aktīva nacionālisma literatūra		Citi nozīmīgākie ar pēdējo vārdu saistīti sabiedriski politiskās literatūras izdevumi
	prasot izdevumi	neperiodiskie izdevumi	
Līdz 1923			Blanks E. Republikas priekšlikums. Grīva K. Vai šķīdīs dabas vienošanās? Blanks E. Latvijas iedzīvotāju kustība. Blanks E. Mācības Apmācība. Leht P. Kas ir un ko grib latviešu nacionālisms?
1923		Latvijas Nacionālā kluba vadonis pa Rīgu. Kāpēc šķīdīs Latvijas iedzīvotāji? Pershols E. Iedzīvotāju jautājumi. Blanks E. Kā radīsies nacionālisms Latvijā. Blanks E. Latvijas nacionālisms domas sadalīšanas cīņā. LNK, viņa mērķi un darbi. Nacionālisms kalendārs 1924. gadam.	Latvijas jaunatne. 1. gadam. Zolts A. Valsts attīstības un pašvaldības politika. Mācības A. Pēdējais.
1924	Latvijas Nacionālā kluba Biļetens (11.04.21 - 27.02.25)	Latvijas Nacionālā kluba 1. gads. Mācības E. Iedzīvotāji, Latvijas Nacionālisms kalendārs 1925. gadam.	Latvijas jaunatne. 2. gadam. Grīva K. Vairāki par Latviju. Blanks E. Latvijas valsts tiesiskais pamats. Kāpēc J. Kā tikt pie mūsu valdības? Mācības E. No Latvijas iedzīvotāju valdības līdz valdības iedzīvotājiem. Mācības E. Saka par to? Tautas valsts jautājums. Kāpēc A. Nacionālisms un nacionālisms.
1925	Iedzīvotājs Gars (07.09 - 14.05.25) Brīvības Iedzīvotājs Gars (23.05 - 26.12.25)	Mācības E. Uz histāriju "Uz personu". Pēdīs K. Latvijas politiskā attīstība (1918-1925). Nacionālisms kalendārs 1926. gadam.	Sanders E. Kāpēc jāpārveido valsts. Sanders E. Kādā latviešu tautas tīrīšanā. Kāpēc E. Tautas valsts un valsts pārveide.

1. pielikums

Aktīvā nacionālisma organizāciju izdotie periodiskie un neperiodiskie izdevumi

Gads	Aktīvā nacionālisma literatūra		Citi nozīmīgākie ar pētījuma tēmu saistīti sabiedriski politiskās literatūras izdevumi
	preses izdevumi	neperiodiskie izdevumi	
Līdz 1923			<i>Blanks E.</i> Republikas priekšvakarā. <i>Grīva K.</i> Vai žīdi dabūs virsroku? <i>Blanks E.</i> Latviešu tautiskā kustība. <i>Šillers E.</i> Melnais Antikrists. <i>Lejiņš P.</i> Kas ir un ko grib kristīgie nacionālisti?
1923		Latvju Nacionālā kluba vadonis pa Rīgu. Kāpēc žīdi ir Latvijas ienaidnieki? <i>Persivals F.</i> Itālijas fašisti. <i>Blanks E.</i> Kā radās sociālisma idejas Latvijā. <i>Blanks E.</i> Latvju nacionālā doma sadzīves ciņu ugunīs. LNK, viņa mērķi un darbība. Nacionālais kalendārs 1924. gadam.	Latvju Jaunatne. 1. grām. <i>Zalts A.</i> Valsts intereses un partiju politika. <i>Malienietis A.</i> Fašisms.
1924	Latvju Nacionālā kluba Biļetens (11.04.24.–17.02.25.)	Latvju Nacionālā kluba 1 gads. <i>Merts K.</i> Sargies, Latvija! Nacionālais kalendārs 1925. gadam.	Latvju Jaunatne. 2. grām. <i>Ķūķis K.</i> Visu par Latviju! <i>Niedra A.</i> Latvijas valsts tiesiskie pamati. <i>Kauls J.</i> Kā tikt pie tautas valdības? <i>Merts K.</i> No Latvijas sarkanā valdnieka līdz emigrantam. <i>Mednieks J.</i> Šaha partija? .. Pulkveža Ķūķa lieta. <i>Kroders A.</i> Niedra un niedrisms.
1925	Imantas Gars (07.03.–14.03.25.) Brīvais Imantas Gars (21.03.–20.12.25.)	<i>Merts K.</i> Uz bistama slīpenuma. <i>Polis K.</i> Latvijas politiskā bilance (1918–1925). Nacionālais kalendārs 1926. gadam.	<i>Sanders T.</i> Kas jāzin par sociālistiem. <i>Sanders T.</i> Kādēļ latvju tauta tik sarkana? <i>Kalniņš B.</i> Fašisms un viņa apkaurošana.

Gads	Aktīvā nacionālisma literatūra		Citi nozīmīgākie ar pētījuma tēmu saistīti sabiedriski politiskās literatūras izdevumi
	preses izdevumi	neperiodiskie izdevumi	
1926	Brīvais Imantas Gars /Latvijas sargi/ (13.02.–11.07.26.) Imantas Gars (21.02.–21.04.26.) Izšķiries!.. (27.08.26.–03.02.27.)	Merts K. Nacionālās diktatūras būtība.	Kalniņš B. Nacionālās diktatūras nesēji.
1927	Imantas Gars /Latvju Aktīvo nacionālistu savienība/ (10.02.27.–22.06.28.) [Internacionāle] (09.04.–12.11.27.)		Latvju tauta! Izšķiries – būt vai nebūt tev brīvai! Pilsoņu diktatūra. Austrāls N. Ko dotu Latvijai fašistu diktatūra?
1928	Dzimtā Zeme (19.07.28.–24.03.29.)		L.Z.S. Akadēmiskā sekcija. Politiskie virzieni Latvijā. Kalniņš B. Sociāldemokrātijas militārpolitika. Polis K. Latvijas politisko, saimniecisko un sabiedrisko reformu pamatprincipi. Kas ir Latvijas Pilsoņu apvienība?
1929	[Sporta Ziņas] (13.05.–22.05.29.) Latvju Aktivists (22.12.29.–26.02.30.) Viestura Gars (viens izdevums) 1919. Gada Brīvprātīgais (viens izdevums)	Baltijas ķēniņvalsts.	
1930	26. Janvāris (viens izdevums)	Tirumnieks E. Aktivie nacionālisti.	
1931		Ciņai – sveiks.	Lūke J. Nacionālais sociālisms Vācijā un tā darbības arēna.

Gads	Aktīvā nacionālisma literatūra		Citi nozīmīgākie ar pētījuma tēmu saistīti sabiedriski politiskās literatūras izdevumi
	preses izdevumi	neperiodiskie izdevumi	
1932	Ugunskrusts (21.08.32.–19.03.33.; 20.08.33.) Nacionālsociālists (24.09.32.–18.03.33.) Nacionālrevolucionārs (12.32.–07.01.33.) Tēvijas Sargi (viens izdevums)	Kas ir? Ko grib? Kā darbojas? Ugunskrusts.	
1933	Pērkonkrusts (26.03.33.–27.01.34.) Tēvijas Sargs Mūsu Tēvijas Sargs (03.33.–05.34.) Latvju Nacionālsociālists (25.03.33.) Rung' iz Maisa (08.04.–15.04.33.) Zilais Ērglis (22.04.33.–12.05.34.)	Latvju tautai! Latviešu sasniegumi un pienākumi. Latviešu Naciokrātu partijas mērķis un kā tas sasniedzams. Kas ir? Ko grib? Kā darbojas? Pērkonkrusts.	Pret fašismu! Politiskās partijas jāiznīcina. <i>Ziluss J. Dep. P. Leikarta aizkulisēs.</i>
1934	Rīgas Telegrammas (03.02.–10.02.34.)	Partizāņi, viņu mērķi un ieroci.	Židi un sociāldemokrāti.

2. pielikums

Aktīvā nacionālisma organizāciju nodaļu skaits un izvietojums

Organizācija	Nodaļu skaits*	Rīga un Rīgas jūrmala	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale	Kopā**
Latvju Nacionālais klubs	42 ¹	–	18	9	7	6	40
Latvju Jaunie izlūki (Latvju vienība)	1 ²	1	–	–	–	–	1
Latvju Nacionālistu klubs	38 ³	–	11	1	4	–	16
Latvijas sargi	36 ⁴	2	4	2	8	–	16
Latvju Nacionālā kustība	1 ⁵	–	1	–	–	–	1
Latvju Aktīvo nacionālistu savienība	16 ⁶	1	4	1	2	–	8

* Ticamākais visā organizācijas pastāvēšanas laikā maksimālais nodaļu skaits pēc dažādu avotu salīdzinošiem datiem.

** To nodaļu skaits, kuru dati ir izmantoti šī pielikuma sastādīšanā, atsaucēs norādot atlases kritērijus.

¹ Par Latvju Nacionālā kluba nodaļām vairāk sk. 3. pielikumā.

² 1932. gada 8. februāra biedrības slēgšanas ierosinājumā ir minēta biedrības **Nordeķu nodaļa** (Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 3724. f., 1. apr., 2558. l., 1. lp.).

³ Vēstures literatūrā minētos skaitļus par Latvju Nacionālistu kluba nodaļu skaitu ir jāaplūko viskritiskāk. 1. nodaļu konferencē 1926. gada 14. februārī pašas biedrības atreferējumā piedalījās 20 nodaļas (L.N.K. 1. konference // Imantas Gars. – 1926. – 21. febr.). Tas gandrīz precīzi atbilst biedrības oficiālā “Brīvais Imantas Gars” 1925. gadā vārdā nosaukto nodaļu uzskaitījumam, kaut gan deklaratīvi 1925. gada maijā tika ziņots par 22 nodaļu pastāvēšanu (*K-ūš. Par mūsu uzdevumiem // Brīvais Imantas Gars. – 1925. – 22. maijs*). 1926. gada 16. augustā 2. konferencē pēc “Izšķiries!..” datiem bija piedalījušās 37 nodaļas (LNK 2. konference // Izšķiries. – 1926. – 2. sept.), bet jau nākamais tā paša numura raksts “LNK centra darbība” deklarēja, ka klubā ir 73 nodaļas. To, ka tuvāks patiesībai bija pirmais skaitlis, netieši apstiprināja 1927. gadā Latvju Nacionālās kustības dibinātāju nosūtītie aicinājumi 38 bijušā kluba nodaļām (LVVA, 4744. f., 1. apr., 2. l., 3. lp.), tomēr deklaratīvais “70 nodaļu” skaitlis pārskatos par politiskām grupām Latvijā vēlāk atkārtotās gan 1928. gadā (L.Z.S. Akadēmiskā sekcija. Politiskie virzieni Latvijā. – R., 1928. – 119. lpp.), gan 1990. gadā (Pretstatu cīņā. Latvija, 1917–1950. – R., 1990. – 139. lpp.). Šajā pielikumā ir izmantoti dati par 16 nodaļām no 1925. gadā “Brīvais Imantas Gars” minēto nodaļu uzskaitījuma publicēšanas secībā: Limbažu, Liepājas, Siguldas, Ikšķiles, Pāles, Zaļenieku, Krimuldas, Liepas, Dreiliņu, Zvārtavas, Garozes, Jelgavas, Dzērbenes, Ceraukstes, Krapes un Cesvaines-Patkules nodaļa.

⁴ Salīdzinoši ilgās pastāvēšanas laikā biedrības nodaļu skaits ievērojami mainījās. Pastāvēšanas pirmā – 1926. gada beigās biedrība nosauca tikai četras nodaļas (“Latvijas sargi” 3 gadu darbības atskats // Dzimtā Zeme. – 1929. – 24. marts), 1930. gadā to skaits bija sasniedzis 30 (*Tūrmnieks E. Aktivie nacionālisti. – R., 1930. – 37. lpp.*), bet 1934. gadā – 36 nodaļas (Latviešu Vara. – 1934. – 3. marts). Šeit izmantoti dati par Latvijas sargu nodaļām 1928. gadā pēc laikraksta “Dzimtā Zeme” abonentu saraksta (LVVA, 5022. f., 1. apr., 2. l., 91. lp.), aptverot 16 nodaļu: Cēsu, Ceraukstes, Bauskas, Bārbeles, Jaungulbenes, Jelgavas, Krimuldas, Liepājas, Lielvircavas, Rīgas-Pārdaugavas, Siguldas, Slokas, Seces, Tukuma, Ventspils un Viesītes nodaļa.

⁵ Biedrības fondā ir Ikšķiles nodaļas materiāli (LVVA, 4744. f., 1. apr., 4. l.).

⁶ Partijas likvidācijas komisija 1935. gadā konstatēja, ka partijai bijušas 16 oficiāli pieteiktas nodaļas, par astoņām norādot, ka nodaļa darbību nav uzsākusi (Krimuldas, Krapes u.c.) vai par to nav nekādu ziņu (Rūjienas u.c.). Šeit izmantoti dati par astoņām nodaļām: Valmieras, Ventspils, Rīgas, Mazsalacas, Bauskas, Ceraukstes, Cēsu un Limbažu nodaļa (turpat, 3724. f., 1. apr., 2351. l., 1.–36. lp.).

Organizācija	Nodaļu skaits*	Rīga un Rīgas jūrmala	Vidzeme	Kurzeme	Zemgale	Latgale	Kopā**
Nacionālo Aktīvistu klubs (Latviešu vairogs)	35 ⁷	6	12	2	3	–	23
Imantas apvienība	2 ⁸	–	1	–	–	1	2
Mūsu fronte	1 ⁹	–	–	1	–	–	1
Latviešu Tautas apvienība "Ugunskrusts"	4 ¹⁰	1	2	1	–	–	4
Apvienotās Latvijas nacionālsociālistu partija	2 ¹¹	1	–	–	1	–	2
Latviešu Tautas apvienība "Pērkoņkrusts"	? ¹²	...	...	...	...	...	...
Aktīvās Latvijas atjaunošanas kustība "Zilais ērglis"	1 ¹³	–	–	–	1	–	1
Jaunā Latvija	22 ¹⁴	1	11	2	4	3	21
Dzimtene	?	...	...	...	...	...	...
Kopā		13	64	19	30	10	136

⁷ Biedrības likvidācijas komisijas darbības noslēguma pārskats 1937. gada 20. februārī konstatēja 31 nodaļas likvidāciju, tomēr 1935. gadā sāktajos likvidācijas dokumentos parādās ziņas par 35 nodaļām. Par 12 no 35 nodaļām likvidācijas komisija konstatēja, ka nodaļa ir minēta kā esoša, bet par tās pastāvēšanu nav ziņu (Trikātas, Jelgavas) vai nodaļa ir dibināta, bet savu darbību nav uzsākusi (Ventspils, Baldones). Tāpēc šeit izmantoti dati par 23 nodaļām likvidācijas secībā: Slokas, Tukuma, Liepājas, Alūksnes, Pēterupes jūrmalas, Tadaiku, Zvārtavas, Cēsu, Jaunjelgavas, Ķemeru, Mežaparka, Zasulauka, Zemitānu, Bišumuižas, Rozēnu, Gulbenes, Vietalvas, Litenes, Liezēres, Valmieras, Annas, Apes un Plieņciema nodaļa (turpat, 6302. l.).

⁸ Biedrības valdes sēžu protokolos ir minēta Balvu un Lubānas nodaļas apstiprināšana (turpat, 2350. f., 1. apr., 2. l., 11., 47. lp.).

⁹ Biedrības likvidācijas dokumentos ir Liepājas prefekta ziņojums par Liepājas nodaļas reģistrēšanu (turpat, 3724. f., 1. apr., 11 903. l., 35. lp.).

¹⁰ Biedrības likvidācijas dokumentos ir norādītas četras nodaļas to dibināšanas secībā: Rīgas jūrmalas, Ventspils, Valmieras un Rūjienas nodaļa (turpat, 2906. f., 1. apr., 7. l., 5.–8. lp.).

¹¹ Partijas Centra valdes sēžu protokolos ir minēta divu nodaļu apstiprināšana: Jelgavas un Rīgas nodaļa (turpat, 5582. f., 1. apr., 1. l., 4., 6. lp.).

¹² Dati par LTA Pērkoņkrusts, tāpat kā tās vēlākā turpinājuma biedrības Dzimtene nodaļām dažādu iemeslu dēļ ir ļoti nepilnīgi un neļauj izdarīt noteiktus secinājumus. Tautas apvienībā grūtības rada neskaidrā šķirtne starp partijas un biedrības Tēvijas sargs nodaļām, taču izšķirošais abos gadījumos bija organizāciju īsais pastāvēšanas laiks.

¹³ Partijas Centrālās valdes sēžu protokolos minēta Jēkabpils-Ābeļu nodaļas apstiprināšana (LVVA, 5760. f., 1. apr., 1. l., 3. lp.).

¹⁴ Biedrības likvidācijas komisija minēja 22 nodaļas, konstatējot, ka tās ir darbojušās ļoti īsu laiku (no dažām dienām līdz diviem mēnešiem) vai pat nav paguvušas uzsākt darbību un to dokumentācija vairākumā gadījumu ir iznīcināta sadedzinot. Šeit izmantoti dati par 21 nodaļu: Rīgas jūrmalas, Liepājas, Jelgavas, Bēnes, Sīpeles, Cēsu, Jēkabpils, Lenču, Valmieras, Alojas, Valkas, Alūksnes, Ziemeru, Lubānas, Saikavas, Daugavpils, Krāslavas, Liksnas, Kuldīgas, Limbažu un Suntažu nodaļa (turpat, 1977. f., 1. apr., 3. l.).

3. pielikums

Latvju Nacionālā kluba nodaļu izvietojums*

Centra valdes sēdes datums	Kurzeme	Zemgale	Vidzeme	Latgale
09.05.23.		Sņķeres	Valkas	Daugavpils
01.06.	Liepājas		Valmieras	
12.06.			Siguldas	
19.06.		Jelgavas		Viļānu
12.07.			Skultes Rīgas jūrmalas Vecgulbenes	Rēzeknes
31.07.				Kārsavas
11.09.		Vecaucē		
05.10.	Ventspils Saldus Aizputes Kuldīgas	Tukuma Jaunjelgavas		Krustpils
06.11.			Limbažu Kalsnavas Cēsu Ainažu Salacgrīvas Smiltenes Pāles Staiceles	
22.11.	Talsu	Dobeles		
05.12.			Alūksnes Madonas	
10.12.				Ungurmuižas
29.12.			Pļaviņu	
16.01.24.	Grobiņas Vaiņodes		Savienas	
27.02.		Zaļenieku		
10.12.	Sabiles			

* LNK Centra valdes sēdēs apstiprinātās nodaļas (Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 2382. f., 1. apr., 60. l.). LNK Centra valdes sēžu protokolos no 1923. gada 9. maija līdz 1924. gada 30. decembrim ir apstiprinātas 43 nodaļas. Par Pabažu nodaļas valdes apstiprināšanu 1924. gada 4. jūnijā, kas notika gandrīz gadu pēc Rīgas jūrmalas nodaļas apstiprināšanas 1923. gada 12. jūlijā, trūkstot citām norādēm, ir pieņemts, ka tā ir viena un tā pati nodaļa. Pielikumā ir dati par 40 nodaļām, bet divu nodaļu – Opes (apstiprināta 1923. gada 5. decembrī) un Biķeru (10. decembrī) – atrašanās vietas noteikšanai trūka nepārprotamas norādes.

4. pielikums

Aktīvā nacionālisma organizāciju statūtos paredzētie nodaļu dibināšanas un organizāciju pārvaldes struktūru nosacījumi

Organizācija un tās reģistrācijas laiks pēc statūtiem	Nodaļu dibinātāju minimālais skaits	Lēmējorgāns			Izpildorgāns			
		nosaukums	pirmās sanāksmes laiks	pārstāvniecība	nosaukums	biedru skaits	pilnvaru laiks, gadi	citi nosacījumi
Latvijas Fašistu ordenis, 06.05.24. ¹	13	Konvents	-	Visi	Ordeņa padome ↓ Ordeņa dome	15 5	3 (1/3 rotācijas kārtībā) 1	Ordeņa priekšnieks ir lielmeistrs
Latvju Aktīvo nacionālistu savienība, 30.03.27. ²	-	Kongress	-	1-50	Centrālā komiteja	12	1	
Latvju Nacionālā kustība, 30.03.27. ³	-	Vispārējā sapulce 1) slēgtas – tikai pilntiesīgiem biedriem 2) atklātas	-	Visi	Valde	7	1	Kongress, ja ir vismaz 10 nodaļas (1 delegāts no 25 biedriem), līdz tam Vispārējā sapulce
Latvju Patriotu biedrība, 19.05.31. ⁴	-	Pilntiesīgo sapulce	-	Visi	Galvenā valde	5	1	Biedrības priekšnieks ir Galvenās valdes priekšnieks, ievēl pilntiesīgo sapulce uz laiku, ko nosaka pati sapulce ⁵

¹ Latvijas Valsts vēstures arhivs (LVVA), 3724. f., 1. apr., 2359. l., 6.-12. lp.² Turpat, 2351. l., 39.-42. lp.³ Turpat, 4744. f., 1. apr., 1. l., 1.-7. lp.⁴ Turpat, 2999. f., 1. apr., 1. l., 1.-3. lp.⁵ Latvju Patriotu biedrības statūtu eksemplārā visa 8. nodaļa "Biedrības priekšnieks" (statūtu 31., 32. un 33. punkts) ir pārsvitrota ar zīmuli (turpat, 2. lp.).

Organizācija un tās reģis- trācijas laiks pēc statūtiem	Nodaļas dibinātāju minimālais skaits	Lēmējorgāns			Izpildorgāns			
		nosaukums	pirmās sanākša- nas laiks	pārstāvniecība	nosaukums	biedru skaits	pilnvaru laiks, gadi	citi nosacījumi
Nacionālie aktīvistī, 15.03.32. ⁶	10	Pilnvar- nieku sa- pulce	10 no- daļas, līdz tam Dibi- nātāju sapulce	1-10	Centrālā valde	7	1	
Latviešu Tautas apvienība "Uguns- krusts", 19.01.32. ⁷		Delegātu sapulce		1-20	Centrālā valde	7	3	Uzņemšanas komisija
Latviešu Tautas apvienība "Pērkon- krusts", 12.05.33. ⁸	6	Delegātu sapulce	Ar no- daļu dibinā- šanu, līdz tam Dibi- nātāju sapulce	1-15	Centrālā valde ↓ Cen- trālās valdes prezidijs	40 no- saka Cen- trālā valde	1 1	
Jaunā Latvija, 15.08.33. ⁹		Pilna sapulce		Visi	Valde	7	1	
Apvienotās Latvijas nacionāl- sociālistu partija, 14.07.32. ¹⁰	-	Augstākā padome	-	1-10	Centrālā valde ↓ Cen- trālās valdes prezidijs	15 7	3 (1/3 rotāci- jas kārti- bā) 1	Partijas referenduma tiesības – pēc 1/10 partijas biedru ierosi- nājuma

⁶ Turpat, 3724. f., 1. apr., 11 794. l., 33.-36. lp.

⁷ Turpat, 2906. f., 1. apr., 1. l., 1.-6. lp.

⁸ Kas ir? Ko grib? Kā darbojas? Pērkonkrusts. – R., 1933. – 27.-32. lpp.

⁹ LVVA, 1977. f., 1. apr., 1. l., 1., 2. lp.

¹⁰ Apvienotās Latvijas nacionālsociālistu partijas programma un statūti. – R., 1932. – 13.-23. lpp.

5. pielikums

Aktīvā nacionālisma organizāciju vadošais sastāvs

Uzvārds, vārds, tēva vārds	Dzimšanas gads (vecums)*	Organizācijas	Nodarbošanās	Biogrāfijas dati
Akermanis-Tīrumnieks Ervīns Eduarda d.	1908 (23)	Nacionālo Aktīvistu klubs (1931), Nacionālie aktīvisti	Skolnieks	
Andersons Ēvalds Adolfa d.	1906	LTA "Ugunskrusts", "Pērkoņkrusts"	Ierēdnis	V. Olava komercskola (1920.–1923. g.), LU students (no 1923. g.), studentu korporācija Tālavija
Bērziņš Arveds	1899	LTA "Ugunskrusts", Sporta un morāli fiziskās audzināšanas biedrība "Tēvijas sargs", LTA "Pērkoņkrusts"	Ierēdnis	
Brandts (Brants) Augusts Friča d.	1905	Latvju Nacionālistu klubs, Latvju Nacionālā kustība	Kantorists	
Celmiņš Gustavs Kārļa d.	1899 (33)	LTA "Ugunskrusts" (1932), Sporta un morāli fiziskās audzināšanas biedrība "Tēvijas sargs", LTA "Pērkoņkrusts"		Bēgļu gaitas Krievijā, tad Studentu rota, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris, kara atašeja palīgs Varšavā (1920.–1921. g.), strādājis Kara un Ārlietu ministrijā, studentu korporācija Selonija
Kilēvics Alberts Annas d.	1901 (23)	Latvijas Fašistu ordenis (1924), Latvju Patriotu līga	Skolnieks	1925. gadā miris
Krusa Fēlikss Kārļa d.	1897 (35)	LTA "Ugunskrusts" (1932), Nacionālie partizāņi	Žurnālists	Kalpaka bataljons, studentu korporācija Tālavija
Lapiņš-Merts Kārlis Gusta d.	1895 (30)	Aktīvo Nacionālistu savienība, Latvju Nacionālistu klubs (1925)	Žurnālists	Bijušais padomju darbinieks
Lauris Arveds Jūlija d.	1901 (25)	Latvju Nacionālistu klubs (1926), Satversmes grozītāju apvienība	Komersants	
Lazdiņa Emīlija Kristapa m.	1888 (38)	Latvju Nacionālistu klubs (1926), Latvju Nacionālā kustība, Latvju Nacionāl-revolucionārais klubs		Piedalījusies 1905. gada revolūcijā, bēgļu gaitas Krievijā

* Vecums laikā, kad konkrētā cilvēka vārds pirmo reizi minēts kādas aktīvā nacionālisma organizācijas valdes locekļu sarakstā, kas norādīts iekavās aiz šīs organizācijas nosaukuma.

Uzvārds, vārds, tēva vārds	Dzim- šanas gads (ve- cums)*	Organizācijas	Nodarbo- šanās	Biogrāfijas dati
Ozoliņš Jānis Andrejs Andrieva d.	1894 (30)	Latvijas Fašistu ordenis (1924), Latvijas Patriotu ordenis	Pasnie- dzējs	Studējis ASV, profesors Japānā, 1920. gadā Latvijas goda konsuls Japānā
Pone Indriķis Roberta d.	1894 (29)	Latvju Nacionālais klubs (1923), Aktīvo Nacionā- listu savienība, Latvju Nacionālistu klubs, Latvju Nacionālrevolucionārais klubs, Imantas apvienība	Students	Bēgļu gaitas Krievijā, studentu korporācija Tālāvija
Priede Jānis Mārtiņa d.	1896 (28)	Latvju Nacionālais klubs (1924), Latvju Nacionā- listu klubs, Latvju Aktīvo nacionālistu savienība (Latvijas sargi), Latvju Nacionālrevolucionārais klubs, Imantas apvienība	Students	Ziemeļlatvijas armija, teologs
Pūliņš Nikolajs Kārļa d.	1901 (23)	Latvju Nacionālais klubs (1924), Latvju Nacionā- listu klubs	Aviators	Kalpaka bataljons, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris
Raudiņš Arvids Jāņa d.	1906 (27)	Apvienotās Latvijas nacionālsociālistu partija (1933), Aktīvās Latvijas at- jaunošanas kustība "Zilais ērglis", Nacionālie aktivisti	Sanitārs	
Sanders Edgars Leo Jāņa d.	1903 (21)	Latvijas Fašistu ordenis (1924), Latvju Patriotu līga	Students	
Stepe Mārtiņš Jāņa d.	1901 (24)	Latvju Nacionālistu klubs (1925), Latvijas sargi, Latvju Aktīvo nacionālistu savienība (Latvijas sargi)		Bēgļu gaitas Krievijā
Štelmahers Jānis Aleksandra d.	1893 (39)	Apvienotās Latvijas nacionālsociālistu partija (1932), Aktīvās Latvijas atjaunošanas kustība "Zilais ērglis"	Students	Bēgļu gaitas Krievijā, strādājis Ārlietu minis- trijā, studentu korporācija Tālāvija
Vaitnieks Valdis Rūdolfa d.	1899 (27)	Nacionālistu sporta klubs (1926), Latvijas vilki, Latvju Patriotu biedrība		

6. pielikums

Aktīvā nacionālisma organizāciju statūtos paredzētie
biedru sastāva veidošanas nosacījumi

Organizācija un tās reģistrācijas laiks pēc statūtiem	Dzimums	Vecums	Tautība	Biedru kategorija	Uzņemšanas nosacījumi
Latvju Nacionālais klubs, 15.11.22. ¹	Abi	18 (jaunāki tikai biedri kandidāti un biedri veicinātāji)	Latvieši (izņēmuma gadījumā arī nelatvieši)	1) kandidāti 2) veicinātāji 3) pilntiesīgie 4) aktīvie [goda]	Divu aktīvo vai četru pilntiesīgo biedru ieteikums
Latvijas Fašistu ordenis, 6.05.24. ²	Vīrieši (sievietēm īpašas sekcijas)	18	Nav	1) kandidāti 2) aktīvie	Divu biedru galvojums
Latvju Aktīvo nacionālistu savienība, 30.03.27. ³	Abi	21	Nav	Nav	Nedrīkst būt citas politiskās partijas biedrs
Latvju Nacionālā kustība, 30.03.27. ⁴	Abi	21 (jaunāki tikai biedri kandidāti)	Latvieši	1) kandidāti 2) pilntiesīgie 3) goda	Divu pilntiesīgo biedru ieteikums
Nacionālā Latvju valsts patriotu apvienība, 17.09.30. ⁵	Abi	21 (jaunāki tikai biedri veicinātāji)	Nav (Latvijas pilsoņi)	1) veicinātāji 2) aktīvie 3) goda	Divu aktīvo biedru vai sabiedrībā pazīstamu labā virziena personu ieteikums
Latvju Patriotu biedrība, 19.05.31. ⁶	Abi	18 (jaunāki tikai biedri veicinātāji)	Nav	1) veicinātāji 2) pilntiesīgie 3) goda	Divu biedru ieteikums

¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 3724. f., 1. apr., 5314. l., 107.–114. lp.² Turpat, 2359. l., 6.–12. lp.³ Turpat, 2351. l., 39.–42. lp.⁴ Turpat, 4744. f., 1. apr., 1. l., 1.–7. lp.⁵ Turpat, 5613. f., 1. apr., 1. l., 1., 2. lp.⁶ Turpat, 2999. f., 1. apr., 1. l., 1.–3. lp.

Organizācija un tās reģistrācijas laiks pēc statūtiem	Dzimums	Vecums	Tautība	Biedru kategorija	Uzņemšanas nosacījumi
Nacionālie aktīvisti, 15.03.32. ⁷	Abi	18 (jaunāki jaunatnes sekcijā, tikai biedri kandidāti un biedri veicinātāji)	Latvieši	1) kandidāti 2) veicinātāji 3) aktīvie 4) goda 5) mūža	
LTA "Ugunskrusts", 19.01.32. ⁸	Virieši (sievietēm īpašas sekcijas)	18	Latvieši (Latvijas pilsoņi)	1) kandidāti 2) aktīvie 3) pilntiesīgie	
LTA "Pērkoņkrusts", 12.05.33. ⁹	Abi	21	Latvieši	Nav	Divu biedru ieteikums
Jaunā Latvija, 15.08.33. ¹⁰	Abi	18	Latvieši	1) kandidāti 2) aktīvie	
Apvienotās Latvijas nacionālsociālistu partija, 14.07.32. ¹¹	Abi	21	Nav	Nav	Divu biedru ieteikums

⁷ Turpat, 3724. f., 1. apr., 11 794. l., 33.–36. lp.

⁸ Turpat, 2906. f., 1. apr., 1. l., 1.–6. lp.

⁹ Kas ir? Ko grib? Kā darbojas? Pērkoņkrusts. – R., 1933. – 27.–32. lpp.

¹⁰ LVVA, 1977. f., 1. apr., 1. l., 1., 2. lp.

¹¹ Apvienotās Latvijas nacionālsociālistu partijas programma un statūti. – R., 1932. – 13.–23. lpp.

7. pielikums

Aktīvā nacionālisma organizāciju biedru dzimums

Dzimums	Latvju Nacionālā kluba Centrs ¹	Latvju Nacionālistu klubs			Latvju Aktīvo nacionālistu savienības Bauskas nodaļa ⁵	Nacionālo Aktīvistu kluba Valmieras nodaļa ⁶	Imantas apvienība ⁷	Apvienotās Latvijas nacionālsociālistu partija ⁸
		Ķempu nodaļa ²	Valmieras nodaļa ³	Jelgavas nodaļa ⁴				
Virieši	642	28	126	82	16	92	55	79
Sievietes	–	3	14	16	1	21	8	14
Kopā	642	31	140	98	17	113	63	93

¹ Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LVVA), 2350. f., 1. apr., 5. l., 1.–160. lp. Biedrības Imantas apvienība materiālos ir “Biedru saraksts ar īsām biogrāfiskām ziņām”, kas satur divus atsevišķus biedru sarakstus. Pirmais ar 642 biedru datiem attiecas uz LNK, un, ņemot vērā kluba biedru reģistrēšanas kārtību, to pamatoti var uzskatīt par LNK Centra biedru sarakstu.

² Turpat, 2382. f., 1. apr., 31. l. “L.N.K. Ķempu un apkārtnes nodaļas tautiešu” reģistrācijas žurnāls satur trīs atsevišķus biedru sarakstus 1925., 1926. un 1927. gadam. 1925. gada sarakstā ir dati par 22 biedriem, 1926. gada sarakstā līdzās jau uzskaitītajiem parādās dati par deviņiem uzņemtiem biedriem (kopā 1926. gada sarakstā ir visvairāk biedru – 31), bet 1927. gada sarakstā, nenākot klāt jauniem biedriem un neminot sešus iepriekšējā gadā aizgājušos biedrus (trīs iesaukti karadienestā, divi izslēgti, un viens izstājies), ir 25 biedri. Šajā gadījumā ir izmantoti dati par visiem biedru reģistrācijas žurnālā minētajiem biedriem.

³ Turpat, 3. l. “L.N.K. iestāšanās lapas” satur 141 anketu ar biedru sniegtām ziņām par sevi pirms iestāšanās organizācijā. Lietā ir anketas, kas parakstītas gan 1923.–1924. gadā, t.i., LNK laikā, gan 1925.–1926. gadā, t.i., Latvju Nacionālistu kluba laikā. Tomēr šajā gadījumā pēc matemātiskā anketu vairākuma tās visas nosacīti attiecas uz Latvju Nacionālistu kluba laiku. Tāpēc lietā ir divas viena cilvēka 1924. un 1925. gadā aizpildītas anketas (2. un 3. lp.), un no kopējā anketu skaita ir izmantoti dati par 140 biedriem. Šos pašus datus ierobežotākā apjomā satur arī “LN[stu]K Valmieras nodaļas biedru reģistrācijas žurnāls” (sk.: turpat, 51. l.).

⁴ Turpat, 20. l. “L.N.K. Jelgavas nodaļas tautiešu saraksts” satur divus atsevišķus sarakstus. Pirmais tapis laikā no šīs nodaļas dibināšanas 1925. gada 16. jūnijā līdz tās reorganizācijai 1926. gada 11. septembrī un aptver 99 biedrus, bet otrais sāksies pēc 1926. gada 11. septembra tautiešu pilnsapulces lēmuma par nodaļas reorganizāciju un jaunas valdes ievēlēšanu. Tās, ka no otrā saraksta 61 biedra pirmie 30 izlases veidā atkārtu pirmajā sarakstā minētos, liek domāt, ka šis saraksts pēc notikušās reorganizācijas un rindu “tīrīšanas” aptvēra reāli darbojošos, nevis tikai pierakstītos nodaļas biedrus. Salīdzinājumā ar pirmo otro saraksts ir vērtējams kā objektīvāks. Tomēr otrajā sarakstā sniegto ziņu nepilnības un svitrojumi lika ņemt par pamatu pirmo sarakstu, no tajā uzskaitītajiem 99 biedriem izlaižot vienu (sarakstā 92. pēc kārtas), aiz kura datiem piezīmēs ir piebilde “neuzņemts”.

⁵ Turpat, 5022. f., 1. apr., 3. l., 27.–43. lp. Starp “L.A.N.S. likvidācijas komisijas no Bauskas nodaļas pārņemtajiem materiāliem” ir nodaļas 17 biedru iestāšanās anketas.

⁶ Turpat, 2382. f., 1. apr., 82. l. “NAK iestāšanās anketās” ir 119 tipogrāfiski iespiestas vai pēc parauga ar roku rakstītas biedru anketas. Piecas no tām ir aizpildītas [oti neskaidri (11., 16., 50., 55. un 76. anketa), bet divas anketas (98. un 99.) satur datus, kas visdrīzāk piederēja vienam cilvēkam, tāpēc ir izmantoti 113 anketu dati.

⁷ Turpat, 2350. f., 1. apr., 5. l., 161.–177. lp. Biedru reģistrācijas žurnālā “Biedru saraksts ar īsām biogrāfiskām ziņām” esošais biedrības Imantas apvienība biedru saraksts formāli noslēdzas ar 122. kārtas numuru, taču preti 6. kārtas numuram un no 45. līdz 100. kārtas numuram sarakstā nav ierakstu, kas acimredzot bija izskaidrojams ar vēlmi mākslīgi palielināt organizācijas biedru skaitu. Bez tam sarakstā divreiz ir uzrādīti viena cilvēka dati (23. kārtas numurs ar piezīmi “anulēts” un 34. kārtas numurs), kā arī ierakstīts Priede Jānis (2. kārtas numurs), kurš, lai gan biedrības dibināšanas sapulces dalībnieku skaitā bija minēts, tajā nepiedalījās, bet vēlāk atklātībā paziņoja par savu atteikšanos no līdzdalības Imantas apvienībā. Tāpēc no saraksta kopējā biedru skaita ir izmantoti 63 biedru dati.

⁸ Turpat, 5582. f., 1. apr., 2. l. “Apvienotās Latvijas nacionālsociālistu partijas biedru saraksts”.

8. pielikums

Aktīvā nacionālisma organizāciju biedru
dzimšanas gads

Dzimšanas gads	Latvju Nacionālā kluba centrs	Latvju Nacionālistu klubs			Latvju Aktīvo nacionā- listu savienības Bauskas nodaļa	Nacionālo Aktivistu kluba Valmieras nodaļa	Imantas apvienība	Apvienotās Latvijas na- cionālsociālistu partija	Kopā
		Ķempu nodaļa	Valmieras nodaļa	Jelgavas nodaļa					
Līdz 1870	13		1						14
1870–1879	23	1	2				2	5	33
1880–1889	24	2	4	3			2	5	40
1890–1894	24		6	2			2	2	36
1895	10							2	12
1896	6		2	1				1	10
1897	12	2	2		1		3	1	21
1898	17	1	1		3		1	5	28
1899	22	2	3			1		2	30
1900	16	3	4	1	1	1	1		27
1901	51	2	5		1		2	3	64
1902	78	1	7	2	1	1	2	2	94
1903	76	4	12	4			4	1	101
1904	96		5	8	3	2	1	4	119
1905	86	3	15	23	1	2	5	3	138
1906	65	4	19	15	1	3	2	4	113
1907	17	3	19	17	3	5	3	5	72
1908	2	2	17	11	1	6	7	3	49
1909			9	8	1	2	6	5	31
1910			3	2		7	6	2	20
1911			3	1		5	6	4	19
1912						7	1	6	14
1913			1			12	1	7	21
1914						14		3	17
1915						3	1	1	5
Pēc 1915						2			2
Nav norādīts	4	1				40	5	17	67
Kopā	642	31	140	98	17	113	63	93	1197

9. pielikums

Aktīvā nacionālisma organizāciju biedru
vecumstruktūra

Vecums	Latvju Nacionālā kluba centrs (1923)*	Latvju Nacionālistu klubs			Latvju Aktīvo nacionālistu savienības Bauskas nodaļa (1927)	Nacionālo Aktīvistu kluba Valmieras nodaļa (1932)	Imantas apvienība (1929)	Apvienotās Latvijas nacionālsociālistu partija (1933)
		Ķempu nodaļa (1926)	Valmieras nodaļa (1925)	Jelgavas nodaļa (1926)				
Līdz 18 gadiem %	84 13,1	-	33 23,6	11 11,2	-	5	3 4,8	-
18-21 gads %	258 40,2	9	53 37,9	43 43,9	5	33	18 28,6	11 11,8
21-25 gadi %	167 26,0	8	29 20,7	37 37,8	5	20	17 27,0	17 18,3
25-30 gadu %	53 8,3	10	12 8,6	1 1,0	6	12	10 15,9	19 20,4
30-40 gadu %	32 5,0	-	9 6,4	3 3,1	1	3	6 9,5	18 19,4
40-50 gadu %	25 3,9	3	3 2,1	3 3,1	-	-	2 3,2	3 3,2
50 gadu un vecāki %	19 3,0	-	1 0,7	-	-	-	2 3,2	8 8,6
Nav norādīts %	4 0,6	1	-	-	-	40	5 7,9	17 18,3
Kopā	642	31	140	98	17	113	63	93

* Organizācijās, kas pastāvēja divus un vairāk gadu, biedru iestāšanās laiks bija atšķirīgs, turklāt tie biedri, kas gadu vai vairāk darbojās organizācijā, novecoja līdz ar tās pastāvēšanu. Šie apstākļi apgrūtina organizācijas biedru vecumstruktūras precīzu noteikšanu. Tomēr pielikumā minētās organizācijas darbojās salīdzinoši īsu laiku, un tā ietvaros biedru vecumstruktūrā notikušās izmaiņas no viena līdz triju gadu robežās nevar uzskatīt par principiāli būtiskām. Par atskaides punktu ir ņemts viens konkrēts gads, kas izvēlēts par optimālāko "vidējo" gan organizāciju pastāvēšanas, gan biedru uzņemšanas laika aspektā.

10. pielikums

Aktīvā nacionālisma organizāciju biedru nodarbošanās*

Nodarbošanās	Latvju Nacionālā kluba centrs	Latvju Nacionālistu klubs			Latvju Aktīvo nacionālistu savienības Bauskas nodaļa	Nacionālo Aktīvistu kluba Valmieras nodaļa	Imantas apvienība	Apvienotās Latvijas nacionālsociālistu partija
		Ķempu nodaļa	Valmieras nodaļa	Jelgavas nodaļa				
Pagaidu sociālā statusa grupas								
skolēni	253		29	80	2	17	12	14
studenti	139	1		3			4	8
kursanti, institūtu klausītāji	7			2		1		
Kopā	399	1	29	85	2	18	16	22
Lauksaimniecībā nodarbinātie								
zemkopji, laukstrādnieki	1	21	28	4	6	22	12	1
zvejniecībā nodarbinātie			1			10		
piensaimnieki	1					4		
pie vecākiem			2	1				
Kopā	2	21	31	5	6	36	12	1
Pilsētu strādnieki								
strādnieki	10	1	8		1	16		13
tipogrāfiju strādnieki	11							2
šoferi			3				1	1
gadījuma darba strādnieki						2		
kalpones								2
Kopā	21	1	11		1	18	1	18
Rūpnieki, namsaimnieki								
rūpnieki	9	1						1
namsaimnieki	1					1		
Kopā	10	1				1		1
Amatu un tirdzniecībā nodarbinātie, mājsaimnieces								
amatnieki un mācekļi	13	2	9	1	1	14	9	7
tirgotāji un mācekļi	10	2	16	2	2	5		4
apdrošināšanas u.c. aģenti	1						2	1
mājsaimnieces			2	1		5	1	
Kopā	24	4	27	4	3	24	12	12

* Pielikuma dati balstās uz ziņām, ko organizāciju atbildīgās amatpersonas fiksēja biedru reģistrācijas žurnālos vai ko paši organizāciju biedri minēja iestāšanās anketās, tāpēc šo datu sistematizēšana ir nosacīta. Tas galvenokārt skar strādniekus un lauksaimniecībā nodarbinātos. Anketās minētie "strādnieki" ir nosacīti sistematizēti pie pilsētu strādniekiem. Savukārt biedru anketās minētā nodarbošanās "zemkopis" vai "lauksaimniecība" neļauj skaidri definēt šo cilvēku sociālo stāvokli un īpašumtiesības, tāpēc tie nosacīti apvienoti vienā grupā. Tie, kas anketās minējuši "dzīvo pie vecākiem", ir iekļauti lauksaimniecībā nodarbinātajos, jo tā ir ticamākā varbūtība. Šie apsvērumi noteikti ietekmē izvēlētos sistematizācijas kritērijus un principus, ko nepieciešams norādīt, vērtējot pielikumā apkopotos datus.

Nodarbošanās	Latvju Nacionālā kluba centrs	Latvju Nacionālistu klubs			Latvju Aktīvo nacionālistu savienības Bauskas nodaļa	Nacionālo Aktīvistu kluba Valmieras nodaļa	Imantas apvienība	Apvienotās Latvijas nacionālsociālistu partija
		Ķempu nodaļa	Valmieras nodaļa	Jelgavas nodaļa				
Valsts un pašvaldību ierēdņi	60		7		1	1	3	2
ierēdņi								
policijas un robežapsardzes darbinieki	(7)		2	1				
pasta, telegrāfa un telefona darbinieki			2			2	1	
dzelzceļa darbinieki	5		5			1		1
darbveži, grāmatveži, kantoristi	44		3		3		1	6
Kopā	116		19	1	4	4	5	9
Kultūras, izglītības un sabiedriskie darbinieki								
žurnālisti	8		1	1			3	2
mākslinieki	5						1	1
skolotāji	4			1				1
sabiedriskie darbinieki	6							
Kopā	23		1	2			4	4
Armijā dienējošie								
virsnieki	14							
kareivji	9							
Kopā	23							
Nenoteikta, nav minēta	24	3	22	1	1	12	13	26
Kopā	642	31	140	98	17	113	63	93

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308098431

2005-5
129

Uldis Krēsliņš

Dzimis rīdzinieks, autors sevi vienmēr ir uzskatījis par piederīgu spēcīgajiem un neatkarīgajiem Kurzemes puses ļaudīm. Tas, ka skolas laika brīvdienas pavadītas Dundagas pusē, kur vēsture vienmēr ir bijusi šodienas daļa, noteikti ir ietekmējis autora pievēršanos vēstures studijām. Tām sekoja doktorantūra, un līdzšinējo darbu vainagoja 2001. gadā iegūtais Dr. hist. grāds.

Monogrāfijas "AKTĪVAIS NACIONĀLISMS LATVIJĀ 1922–1934" pamati likti 1987. gadā, kad autors pievērsās tolaik maz pētīto latviešu labēji radikālo organizāciju pastāvēšanai. Laika gaitā pakāpeniski paplašinājās pētījuma ietvari un mainījās autora priekšstatī un uzskati, tomēr nemainīga ir palikusi viņa uzticība izvēlētajai tēmai. Šis pētījums ir par organizācijām un procesiem, bet aiz tā stāv pārdomas par mums, latviešiem. Kāpēc bija latvieši, kuriem 18. novembra republika nebija viņu valsts?... Kāpēc Latvijas Republika jau 1934. gadā bija palikusi bez demokrātiem un latvieši tik bezkaislīgi uzņēma 15. maija režīmu?... Kāpēc mēs nespējam būt vienoti, stipri un droši savas valsts izbūvē?... Te nebūs skaidras atbildes. Drīzāk aicinājums pārdomām.

Izsakot pateicību visiem, kuri palīdzējuši šī darba tapšanā un publicēšanā, autors īpaši grib pateikties savai Mātei par lielo atbalstu un pacietību.

ISBN 9984-601-21-8

9 789984 601212